

HELENA LOŽAR-PODLOGAR SLEDI IN PODOBE IZROČILA

IZBRANI ETNOLOŠKI SPISI 1

UREDIL JURIJ FIKFAK

SLEDI IN PODOBE IZROČILA
IZBRANI ETNOLOŠKI SPISI 1

O P E R A
E T H N O L O G I C A
S L O V E N I C A

Založba ZRC

OPERA ETHNOLOGICA SLOVENICA

Urednik **Jurij Fikfak**

Helena Ložar-Podlogar

SLEDI IN PODOBE IZROČILA

IZBRANI ETNOLOŠKI SPISI 1

Uredil **Jurij Fikfak**

Recenzentki **Urška Šivic in Nena Židov**

Oblikovanje in prelom **Jernej Jaroslav Kropelj**

Izdajatelj **Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU**

Zanj **Saša Babič**

Založnik **Založba ZRC, ZRC SAZU**

Za založnika **Oto Luthar**

Glavni urednik **Aleš Pogačnik**

Tisk **Cicero Begunje d. o. o.**

Naklada **250**

Fotografija na ovitku **Pustovanje na Banjšicah 1968, Helena Ložar-Podlogar**

Izid knjige je omogočila Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije s sredstvi iz leta 2023

Knjiga je izšla v okviru programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika, št. P6-0088, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Prva izdaja, prvi natis. / Prva e-izdaja.
Ljubljana 2024

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610508663>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID 198931459
ISBN 978-961-05-0874-8

E-knjiga
COBISS.SI-ID 198722051
ISBN 978-961-05-0875-5 (PDF)

HELENA LOŽAR-PODLOGAR
SLEDI IN PODOBE IZROČILA

IZBRANI ETNOLOŠKI SPISI 1

UREDIL
JURIJ FIKFAK

LJUBLJANA 2024

Helena Ložar-Podlogar, Delo. 11. 11. 1999. Foto: Igor Modic

VSEBINA

ŠEGE ŽIVLJENJSKEGA KROGA

Šege življenjskega kroga	9
Die Szene mit der „Falschen Braut“ in den südslawischen Hochzeitsbräuchen	15
Prekmurje - Ženitovanske šege v Prekmurju s posebnim ozirom na Porabje	25
Šege in navade pred poroko v okolici Novega mesta	51
Tradicionalna svatba v okolici Novega mesta	69
Nevesta, le vzemi slovo - Tradicionalna ženitovanja v šentjernejški fari	95
Tradicionalna svatba na Kočevskem - Kritični pretres virov	115
Svatba v Slovenski Istri od Valvasorja do današnjih dni	147
Smrt v slovenskih ljudskih šegah in verovanju	153
Death Customs in the Slovene Countryside	173

SVET MASK

Bohinjske šeme	185
Die Neujahrsmasken aus dem Bohinjertal in den slowenischen Alpen	207
Pust na Banjški planoti	215
Vrbiške šjeme - Skrivnost pustne tradicije v Vrbici pri Ilirski Bistrici	225
Mačkare – Pustni otok sredi Dolenjske	241

LJUDSKA POBOŽNOST IN VEROVANJE

Ljudska pobožnost - Odsev slovenske vernosti	255
Slovenski božič in njegovo ljudsko izročilo	273
Velikonočni čas - Utrinki skozi zgodovino	277
»Na Trški gorici že dan zvoní ...«	285
Cerkev svete Ane na Grabnu - Odzvanjanje nekega časa	295
Hirtenglaube und Hirtenbrauch im Slowenischen Flachlande	313
Kres - Die Sonnwendbräuche der Slowenen	323
Stadt-Land Beziehungen an einigen Beispielen aus der slowenischen Volkskultur	343
JURIJ FIKFAK, Zagotavljanje sledi izročila	351
Uredniške opombe	370

**ŠE
ŽIVLJENJSKEGA KROGA**

SP

Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani
INŠTITUT ZA SLOVENSKO NARODOPISJE
Sekcija za ljudske šege in igre
Vodja sekcije: Prof. dr. Niko Kuret

ANKETA O ŠEGAH IN VEROVANJU »ŽIVLJENJSKEGA CIKLA«
(A. Rojstvo — B. Zenitovanje — C. Smrt)
S podporo Sklada Borisa Kidriča

B. ZENITOVANJE
VPRAŠANJA

Sestavila Helena Ložar

Ljubljana 1969

Helena Ložar. 1969. Anketa o šegah in verovanju "življenjskega cikla" z nad 800 vprašanji o ženitovanju.

ŠEGE ŽIVLJENJSKEGA KROGA

Šege življenjskega kroga, so v družini in družbenem okolju ustaljena ravnanja oz. dejanja ob posameznikovem rojstvu, poroki in smrti. Šege življenjskega kroga so sestavni del družbene kulture. Na Slovenskem so se stare šege ohranile različno dolgo: skoraj izginile so šege ob rojstvu, najdlje so se ohranile zlasti v vaškem okolju ženitovanjske šege, ki se v novejšem času obnavljajo kot folklorna dediščina; še najdlje se ohranjajo šege in verovanja ob smrti, predvsem na podeželju. V trških in mestnih naseljih so se oblikovale nove šege, pogosto pod tujimi vplivi; postopoma prodirajo tudi na podeželje.

ROJSTNE ŠEGE

Bile so povezane z ljudskim verovanjem ter magičnimi in obrambnimi dejanji. Ljudje so hoteli vplivati na število in zdravje potomstva. Iz želje po moškem prvorojencu so na Notranjskem, Vipavskem, Krasu, v Istri do konca 19. st., v Beli krajini pa do 2. svetovne vojne dajali nevestam v naročje fantiča (nakolenčič, kolenček). Z magičnimi sredstvi in dejanji so skušali pričarati lahek porod (nevesta je za oltarjem vrgla na tla jajce in ga pohodila). Nosečnica se je morala izogibati nekaterih jedi, prepovedana so ji bila določena dela, ni se smela dotikati nekaterih predmetov in mrtvih živali (zaklana perutnina), mrliča je lahko šla kropit le, če je imela s sabo čarni predmet (rdeč trak, da otrok ne bo bled kot mrlič). Tudi drugi člani družine, posebno oče, so se morali držati posebnih pravil. Za lajšanje poroda, zdravje porodnice in novorojenca so uporabljali navodila, uveljavljena v ljudskem zdravilstvu. Mnogo starosvetnih šeg in verovanj je bilo povezanih s porodno posteljico in popkovino, simboloma rodovne vezi in sloge v družini, in z vodo prve kopeli.

Z rojstvom je človek prvič sprejet v družbo, zato so se razvili razni sprejemni obredi. Z različnimi čarnimi dejanji (polaganje novorojenca na mizo, ognjišče ali domači prag) so mu hoteli zagotoviti srečo, zdravje, ga (posebno v nevarnem času med rojstvom in krstom) obvarovati pred uroki, zlimi duhovi, čarovnicami (dotik z železom, polaganje prekrižanih sveč pod glavo). Pred moro naj bi ga obvarovala na zibelko z eno potezo narisana peterokraka zvezda (pentagram), ki so ji rekli *marina*, morska ali *morna* taca (Bela krajina, Gorenjska), sračja noga, trutamora, trutino znamenje (Koroška). Nočnina ali mračnina (nespečnost) bi se lotila otroka, če bi ga previjali o mraku, če bi ponoči zunaj visele plenice, če bi v otrokovo sobo vstopil pokrit možki. Pomembno je bilo prvo kovanje dojenčka (vodo so segreli v novem loncu, vanjo ali pod kopalno posodo so

dali denar, rožni venec, knjigo); to vodo so npr. na Koroškem zlili k mlademu drevesu (za otrokovo rast). Prvo povijanje (v blazino, moške hlače ali suknjo, kožuh) je imelo pomen analognega čaranja. S polaganjem predmetov s simbolnim pomenom pod otrokovo glavico ali v plenice (denar, knjiga, rožni venec) so skušali vplivati na otrokovo prihodnost, poklic, bogastvo itd. Usodo so po izročilu določale tudi rojenice in sojenice.

Mati je po porodu veljala za nečisto in pod vplivom zlih sil, zato ni smela iz hiše ali opravljati določenih del, dokler ni šla v cerkev k vpeljevanju (očiščenje). Z vpeljevanjem, ki je bilo v navadi še dolgo po 2. sv. vojni, so povezane šege in verovanja apotropijske narave. Mati je na cerkvenem pragu kleče počakala duhovnika, da jo je blagoslovil, in šele nato stopila v cerkev; tako je bila spet sprejeta v farno skupnost.

Sprejemne narave so bile tudi šege ob krstu. Pri tem je sodelovalo sprva več botrov (kumi), pozneje dva (boter in botra) ali samo eden. Še do konca 2. sv. vojne so otroke zaradi velike umrljivosti krstili že dan ali dva po rojstvu; zato mati ni bila navzoča pri krstu (v evangeličanskih prekmurskih vaseh je bil krst pozneje, ko se ga je lahko udeležila tudi mati). Reforma liturgije po 2. vatikanskem koncilu je zajela tudi krst; zdaj se lahko odloži za več mesecev ali let. Botri so otroku določili ime in prevzeli zanj posebno skrb. Darilo botrov ob krstu je bilo predvsem krstno oblačilce, križemnik. Otroka so h krstu nesli (še v prvih desetletjih 20. st.) v nečkah (Notranjska, Dolenjska, Bela krajina) ali krstni zibelki (Gorenjska), ki je bila last vseh vaščanov. Vanjo so položili denar, rožni venec, pismo. Botra sta prvemu, ki sta ga srečala, darovala hlebeček kruha, izogibala sta se križpotjem (po ljudskem verovanju vir nevarnosti); če se jima je približal kdo, ki bi otroku lahko škodoval, sta prižgala svečo. Od nekdanj so botri obdarovali tudi porodnico; ob rojstvu ali krstu so domači pripravili slavje, botrinjo.

Otroka so skušali z različnimi dejanji obvarovati nevarnosti, pospešiti njegovo rast, govor itd. Zelo slovesno je bilo prvo striženje las: boter (nastrižni kum) je odstrigel lase na temenu in jih vrgel kvišku, da bi bolje rastle; tudi to je bila potrditev sprejema otroka v družbo.

ŽENITOVANJSKE ŠEGE

Združujejo dogodke, kot vasovanje, snubljenje, poročni obred in svatbo (ženitovanjska gostija); imajo obredni ali zgolj zabavni pomen. Te šege so obsežne in slikovite, v posameznih pokrajinah različne. V ženitovanjskih šegah so ohranjeni ostanki stare slovanske dediščine. Prvine teh šeg so izrazito ali pribito apotropijske narave ali pa hočejo pričarati rodovitnost (nakolenčič).

Vasovanje (fantovsko petje na vasi, vasovanje pod oknom, v kamri, hiši) je bilo do 2. sv. vojne znano po vsej Sloveniji v mnogih različicah. Vasovati je smel le polnoletni fant, že sprejet v fantovsko družbo. Snubit je šel navadno oče s sorodnikom, botrom ali

sosedom, ponekod brez sina, drugod skupaj z njim, pogosto šele tedaj, ko je posrednik pri dekletovih starših izvedel, da so dobrodošli. Snubci, (v)ogledniki (severovzhodna Slovenija), prosoci (Bela krajina), praznično oblečeni, so se izdajali za kupce živine ipd., da bi prikriji pravi namen obiska. Določena ponujena jed (klobase, ocvirki, cvrtje) je bila znamenje, da so dobrodošli, kislo mleko je pomenilo zavrnitev. Dekle je bilo navzoče ali pa so jo poklicali, ko so se starši že dogovorili. Govorili so o doti (div, zaženita), o venčini, če je bilo dekle še devica (oboje izraženo v denarju), in bali (pohišstvo, posteljina, zibelka, kolovrat, z žitom napolnjena skrinja, včasih tudi krava). Sledili so ogledi neveste s starši na njegovem domu; tu so določili dan zaroke (obljuba), premožnejši tudi dan, ko bodo šli h gosposki ali k notarju pisma delat. Zaročena sta bila, ko so ju v cerkvi prvič oklicali. Oklicali so ju navadno trikrat (3 zaporedne nedelje), redkeje enkrat za trikrat; ponekod nevesta ni smela slišati oklicev, drugod so jo morali pri tem vsi videti.

Na ženitovanjsko praznovanje (svatba, ohcet, gostija, pir) v severovzhodni Sloveniji in na Koroškem še vabi zvač (pozvačin, vabovec, ladovec); ta je zlasti v subpanonskem svetu okrašen s pisanimi trakovi, v rokah pa ima okrašeno palico in čutaro s pijačo. Vabi lahko tudi ženinov drug, tovariš (camar, mendirar na Koroškem) ali ženin in nevesta skupaj ali vsak svoje svate. Od sorodnikov in sovaščanov se je (v Porabju se še zdaj) nevesta v spremstvu tete poslavljala od hiše do hiše (prosi za pečo, za rožo, gre balo brat, hodi na pober) z obhodom v smeri sončne poti; ob tej priložnosti je dobivala darove. Fant se je poslovil od sovrstnikov s fantovščino v gostilni, pri nevesti doma je bila deklinščina (kranceljvečer). Nekaj dni pred poroko so vozili na ženinov dom (pri manj premožnih nosili) nevestino balo (banka, baliž, skrinja, rjuha, fantora) z vsem, kar je morala nevesta po dogovoru dobiti od doma. Fantje iz nevestine vasi (če se je možila v drugo župnijo) so bali postavili šrango (zapenjalca, muta, porton, šrec) in zahtevali odškodnino, ki jo je (po dolgem pregovarjanju in zavlačevanju) moral plačati ženin ali njegov drug.

Prihod ženina in njegovih svatov na nevestin dom je bil povezan z mnogimi apotropejskimi dejanji (zaprta vrata, pogajanje starešine, ženin se je moral otresti ene ali več t. i. lažnih nevest). Pred odhodom sprevoda v cerkev je nevesta pokleknila, prosila starše odpuščanja in dobila njihov blagoslov. V sprevodu so šli po določenem zaporedju glede na vlogo, najprej zastavnik (banderaš, mendirar, camar) in godec, za njima ženin in nevesta (nikoli v paru), 2 druga (tovariš, predfirar, družban), 2 družici (posvatbica, posvarbica), starešina, teta, botri in botre. Tudi svatovskemu sprevodu so fantje postavili šrango in zahtevali plačilo (rešitnina) za nevesto. Cerkveni obred (svatovska maša, zdávanje) je bil navadno v nevestini župnji in z mašo.

Gostije so bile na nevestinem domu. Potekale so povsod skoraj enako; določeni so bili sedežni red, vrstni red obrednih jedi (pogača, bosman, vrtanik), vloga posameznih svatov, petje obrednih pesmi in napitnic, plesi, slovesno snemanje nevestinega venca,

darovanje nevesti, pobiranje denarja za godca in kuharice. Za zabavo so poskrbeli nepovabljeni gostje (voglarji, prežarji), pogosto maskirani, plesali so po dvorišču in svatom prodajali ohcetne živali (brna, kamela).

Posebno slovesen obred med gostijo ali pred nevestinim odhodom iz domače hiše je bilo snemanje nevestinega venčka. Snela ji ga je teta, navadno v kamri, ženin ali starešina opolnoči sredi sobe, redko si ga je snela sama. V Podjuni in Mežiški dolini je bilo snemanje venčka povezano z obrednim plesom camarja in družice ter ženina in neveste. Odhod neveste od doma so spremljala apotropejska dejanja (hišo je zapustila pri zadnjih vratih in si dala na glavo moški klobuk, da je zli duhovi ne bi mogli prepoznati), sprejem na ženinovem domu pa simbolična prepustitev gospodinjstva in magična dejanja za njeno rodovitnost, pogosto za moško potomstvo (nakolenčič). Po jutranjem obrednem umivanju (zmivanje, šprickanje) se je gostija nadaljevala na ženinovem domu in se obvezno končala pred petkom. Navada je bila tudi, da mladoporočenca 3 dni po poroki nista spala skupaj (t. i. Tobijeve noči). Po enem tednu pa so za sorodnike pripravili praznovanje (ponovljenje) na novem domu.

ŠEGE OB SMRTI

Šege ob prehodu iz življenja v smrt in pokopavanju, pogrebu so zelo številne in različne, vse pa imajo nekaj skupnih prvin. So obrambne in tesno povezane z ljudskim verovanjem. Še zdaj ljudje verjamejo v znamenja, ki naj bi napovedovala smrt (skovikanje sove, čuka, nenavadno škripanje ali ropot v hiši, tiktakanje nevidne ure, zavijanje psa). Ljudje so umirajočemu lajšali zadnjo uro z raznimi predkrščanskimi (polaganje bolnika na tla) in krščanskimi (prižiganje blagoslovljene sveče, molitev, maziljenje bolnika) dejanji. Ohranila se je tudi navada, da ob nastopu smrti ustavijo uro, zakrijejo ali obrnejo ogledalo. V navadi je bilo, da so vodo (ko so jo še nosili iz studencev, vodnjakov) izlili iz posod, pogasili ogenj na ognjišču in v peči, odprli okna, premešali žitno seme in predramili živino v hlevu.

Navadno so sosedje (zdaj vse pogosteje domači sami) umrlega umili in preoblekli ter ga položili na mrtvaški oder (pare). Ves čas je bil ob njem nekdo (čuvar ali čuvarica), ki se je vsakemu kropilcu zahvalil. Staro verovanje narekuje bedenje (vahtanje, varvanje) pri mrliču. Zbrani ljudje najprej molijo, pojejo žalostinke in cerkvene pesmi, se igrajo družabne igre, pripovedujejo zgodbe; sčasoma se bedenje razvije v vedro razpoloženje in po ljudskem verovanju naj bi se ljudje prav s tem zavarovali pred mrličevim zlim vplivom. Na podeželju, kjer že imajo mrliške vežice, skušajo te šege vsaj deloma ohraniti (bedenje pri mrliču do desetih ali do polnoči, streženje kropilcem v ločenem prostoru). Na pogreb so vabili domači ali pa so šli posebni vabovci na pogreb velevat (k pogrebu ukazati). Krsto so nosili nosači, zdaj to opravilo postopoma prevzemajo pogrebna podjetja.

Mrliča položijo v krsto (rakev, truga), obraz mu prekrijejo z mrtvaškim prtom (naličje iz platna ali tančice). Iz hiše ga nesejo z nogami naprej (da se ne bi vračal), s krsto prekrizajo hišni prag ter nato na meji posestva ali na koncu vasi kot simbolično slovo položijo krsto na tla. Medtem morajo v hiši zato, da se rajni ne bi vračal, takoj razdreti mrtvaški oder, mrtvaške prte namočiti v vodo in odpreti okna; ležišče, na katerem je ležal, so včasih sežgali. Predvsem v vzhodni in jugovzhodni Sloveniji ter v Istri je bilo še v začetku 20. st. v navadi narekanje (naricanje, narekovanje), jok pri pogrebu. Najete naricalke (jokavka, narékavka), so v natančno določeni, delno peti, delno recitativni obliki v imenu domačih izražale žalost za pokojnim. Po stari šegi so jamo (grob) izkopalili in zagrebli (naredili gomilo) sosedje, pozneje grobar, zdaj pogrebno podjetje. V mrtvašnici na vaških pokopališčih so dajali na pare sprva brezdomce in reveže, drugi so ležali doma.

Pogreb se začne v domači hiši, če je pokopališče blizu. Sicer mrliča pripeljejo z vozom ali s sanmi (nekoč so ga prinesli) do vaškega znamenja (kapelice ali križa), kjer se pogrebni sprevod ustavi. Najstarejši pogrebec se v imenu rajnega poslovi od domačih, sorodnikov in znancev, prosi odpuščanja za morebitno krivico in pove, da tudi rajni vsem odpušča. Duhovnik pričaka pogrebni sprevod navadno pred vaškim znamenjem ali cerkvijo. V cerkev nesejo krsto z nogami naprej, preden gredo ven, jo obrnejo. Pogreb na podeželju opravijo navadno z mašo in darovanjem za cerkev. Po obredu ob grobu vsak pogrebec vrže v jamo kepo zemlje ali cvetje. Na Koroškem so še do 2. sv. vojne pred mašo in po njej ali ob pokopališčnih vratih delili (predvsem revežem) hlebčke kruha. Povsod takoj po pogrebu pripravijo pogrebščino (pogrebna gostija), ki pa so jo nekoč priredili šele sedmi ali osmi dan (sedmina, osmina). Pogrebci, sorodniki in sosedje so namreč 7 (8) dni po pogrebu hodili v hišo molit za mir duše umrlega, nato so bili pogoščeni. Ta gostija naj bi družila žive z mrtvimi. Tudi za rajnega so nekoč pripravili prostor, mu napolnili kozarec in ga pomikali od enega do drugega vogala mize, nazadnje so ga položili med okno, za duše rajnih. Posebna navada je bilo tudi umivanje lobanje in večjih kosti, najdenih ob kopanju starega groba. Lobanjo in kosti so umite zavili v bel prt in jih položili nazaj v grob. Zaradi uvajanja mrliških vežic, umiranja v bolnišnicah, novih predpisov, sežiganja mrtvih in žarnih pokopov je marsikje večina šeg ob smrti opuščeni.

LITERATURA

- Boris Orel, Čarodejni obred in mit nakolenčiča ter bosmana v slovenskih ženitovanjskih običajih, *Etnolog* 14, 1942, 74–95; 15, 1942, 25–62; isti: Slovenski ljudski običaji, *Narodopisje Slovencev* 1, Ljubljana 1944, 265–314).
- Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura*, Ljubljana 1960.

Pavle Zablatnik, *Od zibelke do groba. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem*, Celovec 1982.

Helena Ložar-Podlogar, Šege in navade pred poroko v okolici Novega mesta, *Traditiones* 15, 1986, 225–238; ista, Tradicionalna svatba v okolici Novega mesta, *Traditiones* 17, 1988, 301–326; ista, *V adventu snubiti, o pustu ženiti. Svatbene šege Ziljanov*, Celovec 1995 - DOI: 10.3986/3850134024.

Ložar-Podlogar, Helena. 1999. Šege življenjskega kroga. *Enciklopedija Slovenije* 13: Š-T, Ljubljana, 13–16.

Prva verzija: Ložar-Podlogar, Helena. 1980. Šege življenjskega kroga. *Slovensko ljudsko izročilo: pregled etnologije Slovencev*. Cankarjeva založba; Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 155–164.

DIE SZENE MIT DER „FALSCHEN BRAUT“ IN DEN SÜDSLAWISCHEN HOCHZEITSBRÄUCHEN

Die Szene mit der „falschen Braut“ ist bei den meisten Völkern Europas bekannt. Bei den Südslawen, besonders bei den Slowenen, ist sie außerordentlich stark ausgeprägt.

Eine der ersten Beschreibungen des Brauches verdanken wir dem Polyhistor Johann Weichard Valvasor, welcher in Slowenien lebte und wirkte und diese Beschreibung in seiner „Ehre des Herzogthums Krain“¹ im Jahre 1689 veröffentlicht hat. Von Valvasors Zeiten bis in die Gegenwart können wir die Szene in fast ganz Slowenien in nahezu unveränderter Form verfolgen; sie ist auch in einem Teil Kroatiens verbreitet, wogegen sie dem orthodoxen Teile der Südslawen unbekannt geblieben ist. Slowenien weist eine große Anzahl verschiedener Varianten der Szene auf. Bei Valvasor finden wir die Szene mit der „falschen Braut“ in den Kapiteln über Sitten und Bräuche bei den Oberkrainern, Unterkrainern, im Karstgebiet, bei den Fiumanern und in Istrien. Aus Kärnten haben wir einen späteren Beleg aus dem Jahre 1879 und zwar von Franz Franzisci in seinen *Cultur-Studien über Volksleben, Sitten und Bräuche in Kärnten*.²

Doch lassen Sie mich zuerst erzählen, worum es sich bei diesem Brauch handelt. Die allgemeinste, zugleich einfachste Form ist diejenige, in welcher dem Bräutigam und seinem Gefolge beim Abholen der Braut aus ihrem Elternhaus mehrere andere Frauen oder Mädchen vorgeführt werden, die man „falsche“ oder „unterschobene“ Bräute nennt und die von dem Bräutigam eine nach der anderen abgewiesen werden, bis die Richtige kommt und mit Jubel angenommen wird.

Zuerst möchte ich Ihnen einige Beispiele anführen, dann aber einige Gedanken über die Bedeutung dieses Brauches hinzufügen.

Die allgemeinste Form des Brauches finden wir schon bei Valvasor. Er schreibt: „Wann es Zeit, daß der Bräutigam die Braut holen soll, um mit ihr nach der Kirchen zur Trauung zu gehen, so wird die Thür des Hauses, darin sich die Braut befindet, zugesperrt; und wann des Bräutigams sein Starashina die Braut heraus begehrt, giebt man ihm ein altes Weib hinaus, welches er aber nicht annehmen will. Also muß das runtzliche Mütterlein wieder abziehen. Man schickt ihm hierauf wieder eine andere alte

¹ Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre des Herzogthums Crain*. Laibach-Nürnberg 1689, Bd. II. Buch 6, S. 280 et passim.

² Franzisci, Franz, *Cultur-Studien über Volksleben, Sitten und Bräuche in Kärnten*, Wien 1879.

Mutter hinaus, die eben so schön und jung als die vorige, und noch wol häßlicher, auch in ganz zerrissenen und unsauberem Kleidern.“³ Valvasor erzählt sodann von weiteren „falschen Bräuten“ und von Scherzen, die manchmal bis zu einer Stunde dauern. Wenn in Unterkrain statt der Braut die teta (Tante) herausgeschickt wird, so sagt der „Starashina“ (Hochzeitsvater) – nach Valvasors Worten – „Diese ist für mich; aber ich begehre noch eine andere, die für den Bräutigam recht ist.“⁴ Da schickt man ihm die Kranzeljungfrau; diese ist für den Brautführer bestimmt, erst dann kommt die richtige Braut.

Bei der Beschreibung der Fiumaner, d. h. der Kroaten aus dem Hinterlande von Rijeka, erfahren wir, daß die Verwandten und Freunde der Braut dem Bräutigam und seinem Gefolge mit Säbeln und verschiedenen Geräten entgegenkommen, „... als ob sie feindlicher Meynung daher kämen und ihren Zorn ihm zu fühlen geben wollten ...“⁵ und als er das „alte Weib“ erwähnt, fügt unser Polyhistor, wie übrigens oft in seinen Berichten, noch seine eigene zynische Bemerkung hinzu: es sei ein „... gantz zerlumptes Weib, so ein gutes Artzney-Mittel und gleichsam ein rechter perfecter Kühl-Trunk einer allzuheftig-entzündten Lieben, ja eine vollkommene Mortificirung brennender Lüste und Begierden seyn könnte ...“⁶ und weiter: „Er begehret sie aber nicht anzunehmen, noch diesen Grabes-Schatten für seiner Augen-Liecht, oder diesen kalten Winter für seinen Lentzen zu erkennen ...“⁶ Die echte Braut wird erst dann herausgeführt und dem Bräutigam übergeben, wenn er einen aus ihrem Gefolge beschenkt.

Ähnlich geht es in Istrien zu. Doch der „Starashina“ muß hier vorsichtig sein. Das alte Weib hat nämlich das Gesicht mit einem alten Teppich verhängt, damit man sie nicht erkennt. Auf dem Kopf trägt sie ein Sieb. Vorsichtshalber nimmt sie der Hochzeitsvater an, denn es könnte auch die richtige, verkleidete Braut sein. Wenn es die „falsche“ ist, muß er zuerst die richtige bezahlen, bevor er sie bekommt. „Ist es aber die Braut selbst“ – so Valvasor weiter – „und der Starashina giebt sie wieder zurück, weil er meynet, sie sey nicht die Braut, so darff er gleichfalls für vexieren nicht sorgen, sondern sein Gegner ... drinnen hat seinen Spaß mit ihm.“⁷ Valvasor kommentiert weiter: „... und brauchen also diese lustige Bauersleute Komedianten ein Freuden-Spiel oder Mummerey an ihren hochzeitlichen Freuden-Tagen anzurichten, sondern wissen solches mit dreyen Personen anzustellen, und sich allemal mit gleicher Erfindung zu vergnügen, die aus der Unge-schicklichkeit des Alters hervorgesucht und doch für ein Bauern-Gehirn noch gut genug.“⁸

³ Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre ...*, S. 282.

⁴ Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre ...*, S. 290.

⁵ Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre ...*, S. 321 f.

⁶ Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre ...*, S. 321 f.

⁷ Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre ...*, S. 331.

⁸ Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre ...*, S. 331.

Nach diesen ältesten Belegen möchte ich noch einige spätere vorstellen. Das sind teilweise nur ganz kurze Berichte aus verschiedenen Zeitungen, es gibt aber auch andere Quellen, wie z. B. die Göth'sche Topographie aus dem Steierm. Landesarchiv in Graz (1806–1846), Berichte über die Ergebnisse bei den Landesforschungen usw.⁹ die mir zugänglich waren. Eine zusammenfassende Übersicht über die slowenischen Hochzeitsbräuche verdanken wir dem ehemaligen Museumsdirektor in Ljubljana, Boris Orel.¹⁰

Beginnen wir mit Slowenien:

Im Prekmurje ist es dem Bräutigam nicht so leicht, die Braut zu bekommen. Sehr oft finden die Hochzeitsgäste schon vor der versperrten Tür ein Hindernis. Dort sitzt nämlich ein Schuster (selbstverständlich nur maskiert) und der Hochzeitsmeister bittet ihn, dem Bräutigam seinen Schuh zu reparieren. Inzwischen wollen die Gäste in das Haus, doch der Schuster erlaubt es nicht und sagt, es sei niemand zu Hause, denn alle arbeiten angeblich auf dem Feld. Die Hochzeitsgäste sind jedoch ungeduldig und brechen ein. Sie verlangen ihre Braut. Da wird ihnen ein altes buckliges Weib vorgeführt, sodann die weißgekleidete Kranzjungfrau mit einem Kranz auf dem Kopf. Der Hochzeitsmeister übernimmt „den Brauring“ – ein Hauenohr – und weil er der Kranzjungfrau zu groß ist, weißt man sofort, daß sie nicht die richtige Braut sein kann. Doch müssen beide „Bräute“ von den Hochzeitsgästen angenommen werden; die erste ist für den Musikanten, die zweite für den Brautführer, sonst kommt die Richtige nicht.

In der Steiermark wird der Brauch verschiedentlich ausgeführt. In Statenberg maskiert sich der Hochzeitsmeister (staresina) der Braut oder einer der Musikanten als Mädchen und tritt hervor. Er wird von den Musikanten weggejagt.

In der Umgebung von Maribor kommt zuerst eine Frau mit einem Wickelkind heraus. Sie verlangt von dem Bräutigam, daß er sie heirate, weil er ihr die Schande – ein uneheliches Kind – angetan hat. Die Frau muß ausgezahlt werden, damit sie verschwindet. In Podsreda wird zuerst das Bildnis eines alten Weibes gezeigt. Es folgen dann viele „falsche Bräute“ – von der ältesten, einem alten Mütterchen, bis zu einem ganz kleinem Mädchen. Dieser Scherz dauert manchmal sogar eine Stunde lang. Das Bildnis wird manchmal durch eine Maske ersetzt.

Auch in Kärnten bringt der Hochzeitsmeister anstatt der Braut zuerst ein altes häßliches Weib herbei, das mit schallendem Gelächter empfangen wird und schnell wieder abzieht. Darauf wird die Kranzjungfrau vorgeführt. Doch der Bräutigam kann sich mit dieser nicht begnügen, obwohl sie jung und lieblich ist.

⁹ Diese und noch viele andere Abschriften des Materials, welche ich nicht genauer anführe, befinden sich im Archiv des Instituts für slowenische Volkskunde bei der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste.

¹⁰ Orel, Boris, Slovenski ljudski običaji. *Narodopisje Slovencev* I., Ljubljana 1945, S. 263–349.

Und wenn Franzisci über die Bräuche in den Kärntner Alpen spricht, sagt er: „Eigenartig sind die Hochzeitsbräuche der Slowenen. Schon die Brautwerbung beginnt mit Hindernissen. Wenn der Bräutigam mit zwei Zeugen zum Leihkauf, d. i. um die Mitgift usw. festzustellen, sich dem Elternhause der Braut naht, stellt sich ein häßliches, mit Ruß geschwärztes Weibel vor die Haustüre und gewährt ihnen erst nach Verabfolgung eines Trinkgeldes Eintritt?“¹¹ Am Hochzeitstage wird dem Bräutigam auch hier ein altes Weib mit einer Ofengabel herausgeführt, welches man rasch verabschiedet.

Im Gailtal wurde zuerst eine Strohuppe durch das Fenster gezeigt. Erst die Kranzeljungfrau wird aufgenommen, doch nur für den Brautführer.

Maksim Gaspari, *Lazna nevesta*. 1929.

In Gorenjsko (Oberkrain) nennt man die „falsche Braut“ die „erste Braut“. Sie sitzt vor dem Hause und spinn; neben ihr steht eine Wiege. Sie versucht die Musikanten aufzuhalten, indem sie ihnen Töpfe oder ähnliches Zeug vor die Füße wirft. Wenn sie ihr ganz in die Nähe kommen, so verschwindet sie ins Haus und sperrt die Tür gut zu. Es

¹¹ Franzisci, Franz, *Aus den Kärntner Alpen – Kultur- und Lebensbilder nebst Kärntner Volkssagen im Anhang*. Wien o. J.

wäre eine Schande, wenn ihr einer von der Musikanten zuvorkommen könnte. Bei der Verhandlung um die Braut wird zuerst die „erste Braut“ angeboten. Diese ist gewöhnlich ein in Frauenkleidung verummter Mann. In der Umgebung von Škofja Loka wird ein Junge als Zigeunerin angezogen und herausgeführt. Für die Musikanten ist allerdings diese „Braut“ gut genug. Als zweite erscheint die Tante, die von dem Hochzeitsmeister angenommen wird, dann kommt die Kranzeljungfrau für den Brautführer und als vierte erst erscheint die richtige Braut in ihrem hochzeitlichen Aufputz.

In Dolenjsko (Unterkrain) kommt es manchmal vor, daß die Braut nach der Trauung verschwindet. Dem Bräutigam wird dann die „falsche“ geschickt, die auf dem Kopf einen Zwiebelkranz trägt.

In Bela krajina (Weißkrain) wurde als erste entweder eine Strohpuppe herausgeworfen, oder eine Frau mit Zwillingen aus dem Haus geschickt. Sie wirft dem Bräutigam vor, er habe ihr Unrecht getan, und verlangt von ihm, sie zu heiraten.

In den Brkini Hügeln läßt man, bevor man die „Alte“ vorführt, ein Tier heraus, entweder einen Hahn, einen Hund, eine Katze oder sogar ein Schaf.

Die Hochzeitsgäste sagen gewöhnlich nicht sofort, weshalb sie gekommen sind. Sie geben alle möglichen Ausreden an. Im Görzerlande sagen sie z. B. sie möchten ihre Taube haben. So wird ihnen eine Taube auf einem Faden herausgelassen. Erst dann folgen alle „falschen Bräute“.

Als „falsche Bräute“ dienen manchmal sogar verschiedene Gegenstände, wie z. B. ein Besen, ein Holzlöffel oder ähnliches.

Doch nicht nur bei den Slowenen, sondern auch bei den anderen Südslawen kann man diesen Brauch feststellen.

Die Kroaten aus dem Hinterlande von Rijeka wurden bereits im Zitat aus Valvasor erwähnt. Auch in Dalmatien werden die „svati“ (d. h. Hochzeitsgäste) durch die Vorführung eines fremden Mädchens oder Weibes geneckt. Erst nachdem sie die „falsche Braut“ beschenkt haben, wurde die richtige Braut gewöhnlich von ihrer Schwester aus dem Hause geführt.

Auf die Erscheinung der „falschen Braut“ stoßen wir wieder bei den Kroaten (d. h. bei den Katholiken) in Bosnien.¹²

Kommen die „svati“ (Hochzeitsgäste) vor das Brauthaus, um die Braut zu holen, so sperrt man ihnen das Haustor vor der Nase zu. Zwei Hochzeitsgäste steigen vom Pferd und klopfen an die Tür. Auf die Frage, was sie hier suchen, antworten sie: „Ein verlorenes Schaf.“ Dann werden mehrere „falsche Bräute“ vorgestellt, und als letzte kommt die richtige Braut zum Vorschein. Nach dem Hochzeitsessen wird das Gesicht

¹² Schneeweis, Edmund, *Serbokroatische Volkskunde*. Erster Teil, Volksglaube und Volksbrauch, in: *Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte*, Berlin 1961.

der Braut mit einem Schleier verhüllt. Eine der anwesenden Frauen führt nun dem Beistand zuerst ein anderes Mädchen oder einen mit Ruß beschmierten Burschen und zuletzt ein altes Weib vor. Jedesmal wird dazu gefragt, ob es auch die Richtige sei. Der Beistand wird zusehends zornig und lehnt alle der Reihe nach ab, bis schließlich die richtige Braut vorgeführt wird.

Noch heute werden in der Umgebung von Zagreb dem Bräutigam eine oder mehrere „falsche Bräute“ vorgeführt. Manchmal tritt eine von ihnen sogar als „verlassene“ Braut auf und wirft dem Bräutigam eine Holzpuppe vor die Füße, bevor sie entflieht.

Bei den Kroaten im Burgenland (Österreich)¹³ wird dem Bräutigam und seinem Gefolge zuerst eine Köchin gezeigt. Diese besprengt die ganze Gesellschaft mit Wasser. Dann wird eine Schneiderin durch die Tür geschoben, die die Gäste mit Nähnadeln sticht. Als aber endlich die richtige Braut zum Vorschein kommt, müssen die Gäste sie festhalten, denn wenn sie ihnen entflieht, so beginnt die Zeremonie von neuem.

Der Brauch ist einer genaueren Untersuchung wert. Weil aber die Zeit für eine ausführliche Darstellung nicht reicht, will ich mich bloß auf eine kurze Beschreibung des Brauches bei einigen anderen Völkern beschränken. Die Belege führen mich zu den Tschechen, Slowaken und Polen, während ich für die Bulgaren und Russen noch nicht endgültig sagen kann, ob die „falsche Braut“ auch dort vorkommt. Ich habe wohl festgestellt, daß der Brauch auch bei den Lausitzer-Sorben, in Ungarn, in Österreich, in der Schweiz, in Deutschland, bei den Italienern und Rumänen bekannt ist. Aus Griechenland konnte ich nur erfahren, daß sich die Leute in mehreren Dörfern noch an den Brauch erinnern. Vor 60–70 Jahren hatte man den Bräutigam wirklich durch eine „falsche Braut“ zu täuschen versucht. Gewöhnlich war das die ältere Schwester der richtigen Braut; wenn er diesen Betrug erst in der Kirche erkannt hatte, war es zu spät und er mußte diese Braut nehmen.

Bei den Esten begibt sich das Gefolge des Bräutigams in die Kammer, um die Braut zu suchen. Aber statt der Braut liefert man ihnen entweder ihren Bruder oder einen anderen jungen Mann in Frauenkleidern aus. Er muß tanzen, aber sobald er erkannt ist, wird er entkleidet, beschimpft und weggejagt. Auch in Bayern bringt man einen bärtigen Mann in Weiberkleidern, der die „wilde Braut“ genannt wird, zum Bräutigam.

Diese Reihe von Beispielen bezeugt, daß der Ablauf der Handlung nach Gebieten verschieden ist, gewisse Motive aber doch immer wieder hervortreten.

Was für eine Bedeutung konnte die „falsche Braut“ haben? Weil wir schon mit Valvasor begonnen haben, möchte ich auch jetzt seine Meinung als älteste zitieren. „... es scheint die Darstellung eines häßlich-alten und garstigen Weibes an stat der

¹³ Hrandek, Rudolf A., *Volkskundliches aus Stinatz, einer kroatischen Ortschaft in Burgenland. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*. N. S. Bd. I. Wien 1947, S. 101–115.

verlangten jungen Braut geschehe darum, damit gleichsam der vorher erblickte tunkle Schatten des weiblichen Alters, ihm (d. h. dem Bräutigam – Bemerkung des Autors) den endlich anbrechenden Morgen-Glantz, daß ist, den Anblick seiner Braut desto angenehmer und beliebter machen möge.¹⁴

Karl Weinhold¹⁵ meint, diese Sitte sei nur ein Scherz. Hermann Usener¹⁶ bemerkt wohl, daß der Brauch auf den ersten Blick wirklich nicht anders aussieht, als ein unbedeutender, der Belebung hochzeitlicher Freude dienender Scherz; wer aber in Betracht zieht, daß der Brauch frühzeitig und bei weit voneinandergetrennten Völkern sich wiederfindet, sieht sich in ein so hohes Altertum zurückversetzt, daß er ein bloßes Scherzspiel nicht länger annehmen darf.

Usener bringt die Szene mit der „falschen Braut“ in Zusammenhang mit der Geschichte von Anna Perenna, wie wir ihr bei Ovid in seinen *Fasti* begegnen: Mars liebt die junge Minerva; er gesteht seine Liebe der alten Anna Perenna und bittet sie um ihre Vermittlung. Sie hält ihn lange hin, schließlich spiegelt sie ihm vor, sie habe seinen Auftrag vollzogen und Minerva habe sich erweichen lassen. Freudig bereitet Mars die Hochzeit vor, aber statt Minervas wird ihm die verschleierte Anna Perenna selbst zugeführt. Als er die Braut küssen will, erkennt er Anna; Scham und Zorn ergreifen den Gott und Anna lacht ihn aus.

Das Motiv von der „falschen“ bzw. „unterschobenen“ Braut finden wir auch sehr oft in der Volkserzählung (z. B. in Märchen). Immer wieder hören wir da, daß die Stiefmutter ihre eigene Tochter dem Prinzen als Braut unterschiebt, indem sie die richtige Braut – ihre Stieftochter – in einem Turm versperrt hält oder sie sogar in ein Tier verwandelt.

Das Motiv kommt sogar im Alten Testament vor: Jakob zieht aus nach Mesopotamien, um die Tochter des Bruders seiner Mutter zu freien. Er muß bei seinem Onkel Laban sieben Jahre um dessen Tochter Rachel dienen. Als die Frist vorbei war, lud der Onkel alle Leute des Ortes zum Hochzeitsmahl ein. Am Abend aber brachte er seine Tochter Lia zu Jakob und dieser lag bei ihr. Am Morgen erkannte er den Betrug. Auf die Frage, warum er das getan habe, da er doch um Rachel gedient habe, antwortete ihm der Onkel: „Es ist nicht Sitte in unserem Lande, daß man die jüngste ausbehe vor der ältesten.“

Es haben sich in der letzten Zeit verschiedene Forscher bemüht, das Motiv zu deuten. Davon möchte ich nur einige anführen.

¹⁴ Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre ...*, S. 331.

¹⁵ Weinhold, Karl, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, Sechster Abschnitt: Die Vermählung, Wien 1851.

¹⁶ Usener, Hermann, *Italische Mythen*, *Rheinisches Museum für Philologie* 1875, 30, S. 182–229.

1. Die „falsche Braut“ dient apotropäischen Zwecken; so z. B. sagt Ernst Samter: „... die Braut soll durch die Vollziehung des Brauches vor Unheil geschützt werden. Unheil ... aber droht ihr am Hochzeitstag von den Geistern ... Dann aber ist es wohl klar, daß die Unterschiebung einer ‚falschen Braut‘ eigentlich nicht den Bräutigam, sondern die Dämonen täuschen soll, damit sie die rechte, die sie bedrohen, nicht herausfinden können und so gehindert sind, ihr Schaden zuzufügen.“¹⁷
Auch Edmund Schneeweis ist dieser Meinung: „Das Brauthaus ist gewöhnlich verschlossen, ursprünglich wohl deshalb, damit den nachdrängenden Dämonen der Eintritt verwehrt werde.“ Und weiter: „Täuschung der Dämonen bezweckt das Vorführen einer falschen Braut.“¹⁸
2. Die „falsche Braut“ soll als eingeschobener Scherz den Übergang vom ledigen Stande in den Stand der Ehe verzögern (so van Gennep mit seiner Theorie der „Übergangsbräuche“ – rites de passage¹⁹). Etwas ähnliches vertritt auch Paul Sartori.²⁰
3. Ehrenzweig ist der Meinung, daß sich die Lösung dieses Motivs in der altindischen Scheinehe befindet. In Indien übernimmt eine Pflanze, ein Tier oder ein Gerät die Rolle des Bräutigams oder der Braut. Wer sich mit einem Baum vermählt, vereinigt sich mit der Seele des Baumes, er tritt in ihren Dienst und empfängt dafür ihren mächtigen Schutz.²¹

Eine der letzten Arbeiten, die sich mit dem Motiv der „unterschobenen“ bzw. „falschen“ Braut ausführlich befaßt, ist die von Josef Hanika aus dem Jahre 1957.²² Ich verweise nur auf seine Ausführungen, muß aber feststellen, daß die Probleme noch keine endgültige Lösung erfahren haben.

Nur ein möglichst umfangreiches Material könnte uns helfen, den wahren Ursprung und eigentlichen Sinn des Brauches zu erkennen. Heute ist der Brauch allerdings nur noch eine scherzhafte Szene, welche der fröhlichen Stimmung der Hochzeitsgäste entspricht.

¹⁷ Samter, Ernst, *Geburt, Hochzeit und Tod. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde*, Leipzig u. Berlin 1911, S. 106.

¹⁸ Schneeweis, Edmund, *Serbokroatische Volkskunde*, S. 66.

¹⁹ Van Gennep, Arnold, *Les rites de passage. Étude systématique des rites*. Paris 1909.

²⁰ Sartori, Paul, *Sitte und Brauch I. (B. Hochzeit)* Leipzig 1910, S. 48–121.

²¹ Ehrenzweig, A., *Schinehe in europäischen Hochzeitsbräuchen. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, XXI, Stuttgart – Berlin 1908.

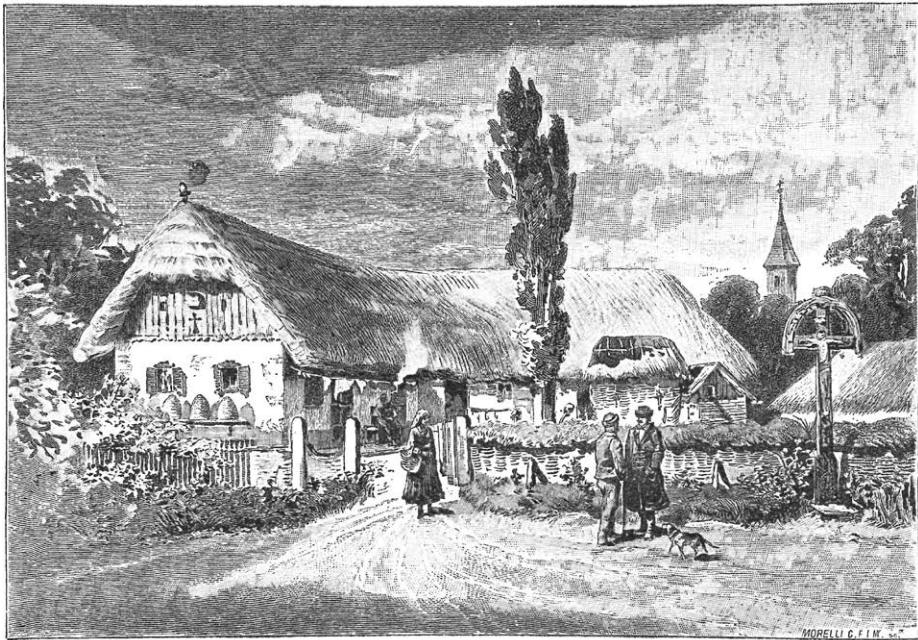
²² Hanika, Josef, *Die „verlassene Braut“ im Hochzeitsbrauch und die Aufgebotszene in Wittenweilers „Ring“*. *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1957, S. 103–112.

PRIZOR Z „LAŽNO NEVESTO“ V JUŽNOSLOVANSKIH ŽENITOVANJSKIH ŠEGAH

Prizor z „lažno nevesto“ je znan večini evropskih narodov. Pri južnih Slovanih in posebno pri Slovencih je izredno izrazit. Enega izmed prvih opisov šege dolgujemo v Sloveniji živečemu in delujočemu polihistorju J. W. Valvasorju, ki ga je objavil v svojem delu *Die Ehre des Herzogthums Crain* leta 1689. Od Valvasorjevih časov vse do danes je mogoče zasledovati prizor z „lažno nevesto“ po skoraj vsej Sloveniji v domala nespremenjeni obliki. Razširjen je tudi v delu Hrvatske, medtem ko je pravoslavnemu območju ostal neznan. Prizor ima v Sloveniji veliko število variant. Najpogostejša oblika je tista, kjer ženinu in njegovemu spremstvu ob prihodu pred nevestino hišo pokažejo najprej staro žensko. Nato sledijo druge „lažne“ ali „podtaknjene“ neveste, ki jih svatje po vrsti odklanjajo, dokler se ne pojavi prava nevesta. So pa tudi variante, v katerih predstavlja „lažno nevesto“ najprej žival, predmet ali celo slamnata lutka.

Pomen šege razlagajo različno: najbolj razširjeno je mnenje, da gre za obrambno dejanje. Utegne pa imeti tudi kak globlji pomen, za kar pa so potrebne obširnejše raziskave.

Ložar-Podlogar, Helena. 1971. Die Szene mit der „falschen Braut“ in den slowenischen Hochzeitsbräuchen. *Ethnologia slavica* 3: 203–211.

Wenbifches Wohnhaus.

C. Morelli. Slovenska hiša v Prekmurju. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 16. 1896, str. 259.

PREKMURJE - ŽENITOVANJSKE ŠEGE V PREKMURJU S POSEBNIM OZIROM NA PORABJE*

Prekmurske ženitovanjske šege so z glavnimi sestavinami enake kot v ostali Sloveniji, imajo pa neke posebnosti, ki izvirajo bodisi še iz staroslovanske skupnosti, bodisi iz kajkavske-hrvaške in madžarske soseščine. Zato je njih preučevanje posebno mikavno in potrebno, a tudi zapleteno. Vendar ženitovanjske šege niso docela enake v vsem Prekmurju; tiste na Dolinskem se v posameznostih razlikujejo od onih na Ravenskem in Goričkem. *Slovensko Porabje* je v vsem ljudskem življenju *sestavni del Goričkega*. Tako so tudi šege ob ženitvi pri porabskih Slovencih v glavnem enake kot na severnem Goričkem. Gradivo niti za te niti za le-one še ni nadrobno zbrano. Vendar pa ga imamo že toliko, da v glavnih potezah lahko opišemo prekmursko ženitovanje, še posebej glede na Slovence v Porabju na Madžarskem, o katerih življenju imamo tako malo pisanega.

Ko je *mladoženja* ali *mladoženec* prišel snubit, je najprej nagovoril »*snejino*« mater: »Lüblena mati, d'es san prišu do vas, ka d'a vö'l'ku prošnju jemu do vas ... ka d'a rad vašu deklinu doi küpu, ka d'a njou rad za ženu zöu.« *Sneja* mora poslušati in potem vpraša: »Mati, dragi oča, obéčate me?« (Iz Števanovcev pa imam poročilo, da se deklina skrrije, ko vidi, da prihajajo snubci.) Toda starši želijo najprej vedeti, »kak de šlo to, kak če te se znali poštvüvati, kak te znali živeti, ali znate fse že delati?« Mladoženec se obrne k svoji izvoljenki in vpraša: »Znaš kühati? Znaš kravo dojiti? Znaš pučke (= prašiče) nakrmiti?« Namesto sneje odgovori kar njena mati: »D'es sen to že njo nafču,¹ za to d'es vse dobro stojin, ka to more vse delati. Ka d'es znan, to more moja deklina tüdi znati.« Mladoženec zadovoljno pristavi: »No, vidte, te pa dobro. D'es pa znan orati, pa znan kravam polagati, pa konjan, pa cejlu polsku delu znam delati, kositi, ka trebej, vse znan v rouke prid'eti. Vse znan, pa če mi jo date, pa bova lejpi žitek mejla, bova lepou živela.« Nato se mati zanima, kaj naj nevesti dajo za doto, »ka pa te erbija

* V dneh od 9. do 18. novembra 1970 sem v Porabju, na Gornjem Seniku, raziskovala *ženitovanjske šege*. Moja najboljša poročevalca sta bila Ferdinand *Sulič*, p. d. Mijávkecini, roj. 1904, in Ana *Sulič*, por. Hajba, roj. 1932. Podatke obeh sem dopolnila z lastnim opazovanjem pri »gostüvanju« na Gornjem Seniku dne 15. nov. 1970. Gradivo, ki sem ga zbrala, je podlaga temu opisu. Dopolnila in primerjala sem ga z doslej objavljenimi poročili iz vsega Prekmurja, ki jih sproti navajam. – Izraze v narečju sem zapisala po svojih magnetofonskih zapisih.

¹ Podobno, kakor npr. ponekod na Gorenjskem, govore ženske tudi v Porabju kot moški: »nafču« = naučila.

bode? Ka tebi najbolje trbej? Trbej krave, trbej grünt, ali peneze, ka nūcate? Mi mamō vsega, ka nūcate, to damo.«

Mladoženja misli, da mu najbolj »trbej peneze, ka s penezi d'as vse lahko kūpin, ka ščen,« vendar ga mati pravočasno posvari: »Samo s penezi neuš mogu živetī, če grūnta neuš jemu. Z grūnton prpravlas krūj, pa pučke skrmīš, pa kravo, pa 'uš mlejku jemu, pa kokouš boš jemu ka ti d'ájca znosi, pa boš ti lehku žīvu s tim. Peneze pa ti zapīd'eš v krčmi pa de vaj glād mantrau. D'es tebi grūnt tūdi dan, ti tak poven, grūnt tūdi dobiš, ka boš ti lejku žīvu. Moreš tok živetī, kak Boug zapovedāva. Ne v krčmo itī, pa domou priti, pa doma te bitī.« Mladoženec vse »obeča, da nika nede lagvo čīniu, on lapou šče živetī,« da bi mu le obljubīli deklīno, za katero je prišel prosit. Mati pa ima še vedno pomisleke in pravi, da mora najprej govoritī še z njegovimi starši, če se s to zvezo tūdi oni strīnjajo. »Ka pa, ka oni ne bi prvōlīli tou. To nej samo tak, ka ti si prišu, tvoj oča pa tvoja mati tūdi morejo priti, pa vsi se malo vkūper pogučīmo, ka to nej takšno delo, ka bi edno kravo kūpivat šli, ka to ne ve, ka kūpī.« Kmalu za tem res pridejo tūdi ženīnovi starši in se o vsem dogovore, pa si »v rokē ségnu, pa to erbu voskončau, vōpovejo ka dobi.« Snubljenje je tako končano.²

Če s temi najnovejšimi podatki o snubitvi neveste primerjamo tiste najstarejše, kot je npr. *Košičev* opis ženitovanja pri Slovencih v Porabju, ki ga je leta 1828 v madžarščini³ in 1829 v nemščini⁴ objavil Čaplovič, vidimo sledeče: Ko si je fant izbiral dekle, je šel njegov oče ali pa kdo drug, ki ga je fant za to naprosil, na nevestin dom poizvedovat, ali ima mladenič kaj upanja pri nevestinih starših. Če so starši in nevestini bratje bili s snubcem zadovoljni, so dekle kar obljubili in fantu ni bilo treba več posebej snubiti, pač pa so ga kar povabili na obisk. Navadno je na ta obisk fant odšel v soboto. Spremljal ga je *sztarisina* (starišina). Če je stanoval daleč od nevestine hiše, je celo prenočil tam in sta potem drugo jutro odšla skupaj z nevesto k »plebanušu« naročiti oklice. Med oklici pa nevesta ni smela biti v cerkvi, ker so verovali, da bo imela gluhe otroke, če bo oklice slišala.⁵

Leta 1913 je kmet Alojzij Dravec iz Slovenske vesi zbral in zapisal ljudska verovanja in šege svojega domačega kraja⁶ ter opisal tudi *gostüvanje*. Pravi, da se fant in dekle najprej nekaj let ozirata okoli, kateri bi bil boljši zakonski drug. Torej se odločata po lastni volji in Dravec pravi, da se to z »edno recsjov zové lüblena zsenitev, po sterōj

² Magnetofonski zapis – fonoteka ISN.

³ János Csaplovics, A. Magyarországi Vendüs Totokröl. *Tudományos Gyűjtemény* 12 (1828) V, str. 3–50.

⁴ Johann v. Csaplovics, *Croaten und Wenden in Ungern*. Pressburg 1829.

⁵ Csaplovics (=Košič), nemška izdaja, n. d. str. 108 sl.

⁶ Alojzij Dravec, Narodne vera (sic!) i navade v vészi. Slovenska vés 1913, sedem tipkanih strani – kserokopijo tipkopisa hrani arhiv ISN. Besedilo jezikovno ni povsem zanesljivo.

pride blázseni zsitek«. Veliko pa je bilo tudi takih ženitev »ka je po vsza szili drügi vküp zmázsejo« in zanj je to »tuzsana zsenitev, vu sterom nega lüblénoga zsitka«. Najslabši pa naj bi bili tisti zakoni, kjer se starši za nevesto pogajajo, kjer nočejo pristati na poroko, če je nevesta revna, ali pa sami določijo vsoto »jezérk«, ki naj bi jih mlada prinesla k hiši. Bogati starši pa svoje hčerke »gori stimajo... ponüjejo njo, kak cigánj santavoga konja. Na priliko: Naso vzémi, nasa je bogata, nasa má vecs jezérk... – Mi pa z nasov escse kravo ali kobilo damo ... – Nasa pa bole vej delati, itd.« Torej nam Dravec ne opisuje tiste prave snubitve, o kateri danes slišimo toliko pripovedovati, pač pa nam poroča o dnevu »steri sze zové iz rok széganja ali zarocsenja«. En dan prej je prišel mladoženec z dvema pričama (*szvedokoma*) v nevestino hišo. Tu so se potem pogajali do zore, ali kakor pravi Dravec: »Tam té sztoji... peszko szenje.«⁷

Včasih so rekli, da po snubitvi »trbej, poleg pravde, k popi idti. To se zove na gori pizsanje (na pizvalo)«. ⁸ Tudi Vilko Novak⁹ omenja: »Sneja in ženin gresta na pizšalo« in da nevesta med potjo deli med otroke »peréce«. Po Košiču povzema Novak, da je nevesta ob tej priliki podarila tudi brisače in sicer župniku, ženinu in snubačem. Te brisače je naredila iz platna, ki ga je dobila, ko je »dári prosila«. Premožnejše so delile tudi srajce. Ženin pa je nekoč od neveste dobil belo laneno obleko, ki jo je nosil pri poroki. Novak navaja tudi navado iz kasnejših let, da je *starešica*, ko so šli na pisalo, župniku kupila »korino« (šopek) in mu jo po večernici v nedeljo pripela na levi rokav.¹⁰

Danes morajo na »pisanje, v cerkev k gospoudi pa k notáruši tõi« (= k notarju, občinskemu tajniku). Na dovoljenje pa morata mlada dva tri tedne čakati. Ko je vse urejeno, »te se vö pogučijo, ka bo to gostüvanje, ka se bodo zdaj ženili.« Včasih se dogodi, da gostüvanje odložijo, ker npr. še niso zredili prašička ali telička, ki bi ga lahko zaklali, ker je krava breja, ker še nimajo vina. »Ka bon icka jemu, pa d'ésen pride, ka bon vinu jemu, te bomo gostüvanje leiko slüžili. Če boš čakau, da rejsen ick d'esta, grozdje d'este pa vinu narédi, pa te se pogučimo pa te gostüvanje vküp napélamo. Tistu je pa velku delu.« Določijo pa že sedaj, kdo bo *drüzban* in katera izmed deklet bo *svá(l)bica*, koga bodo vabili na gostüvanje in »kelko lüdi bo pri enoj kuči zváč zvau.«¹¹

Stara šega, ki se je ohranila vse do danes, je tudi ta, da nevesta pred poroko od hiše do hiše zbira darove. O tej šegi nam poroča že Košič,¹² ko pravi, da med oklici nevesta, ki

⁷ Kakor op. 6, str. 5.

⁸ Kakor op. 6, str. 6.

⁹ Vilko Novak, Etnografski značaj slovenskega Porabja. *Slovenski etnograf* 1 (1948), Ženitovanje, str. 100 sl.

¹⁰ Kakor op. 9, str. 101.

¹¹ Kakor op. 2.

¹² Kakor op. 5, str. 109.

je še dekle, v spremstvu neke ženske hodi od hiše do hiše in »*dári proszi*«. To imenujejo »na *pocio*« (pocio) in ne, kakor je v nemški izdaji napačno navedeno, poczeó. Nevesta pa ne zbira darov le v domači vasi, ampak obišče tudi sosednje vasi. Navadno je nekoč dobila lan, konoplje, platno in denar. Nobene hiše ni zapustila praznih rok, seveda pa je bila količina teh darov odvisna od zgovornosti ženske, ki je nevesto spremljala. Košič posebej poudarja, da je darove lahko zbiral le nevesta, ki je bila še dekle, nikakor pa tega niso delale vdove. Tudi Dravec¹³ nam poroča, »kda sznehé podaráj hodijo«. Pri njem pa je nerazumljivo to, ko pravi: »Záto pravijo ‚sznehé,‘ ár nevészto edna sznéha more od hizse do hizse voditi i prosziti nevesztej dáre.« In dalje: »Nevészta té to szneho za sztaresico zové.« Tu imenuje Dravec »sznéha« tisto žensko, ki spremlja nevesto, ko hodi »podaráj, čeprav iz drugih virov vemo, da imenujejo Porabci »sneha« ali »sneja« nevesto samo in da izraz »nevesta« ni v vsakdanji rabi. Za darove pa je nevesta še vedno dobila predivo in »penaze«, pridali pa so tudi jajca.

Tudi Novak¹⁴ omenja, da sneha v času zaroke »*prosi dári*«, »*hodi po darei*« ali prosi »na *pocio*«. Razloži nam tudi naziv »pocio«, tj. obvezno pokrivalo na temenu poročene ženske.¹⁵ Na tej poti spremlja nevesto *starišica*, za darove pa so nekoč dajali lan, konopljo in platno, kasneje pa predvsem denar in živila.

Še danes hodi sneja z botro pred poroko po štirih vaseh, ki »v faro slišijo od iže do iže na poderáj.« Vsak dan obišče eno vas in povsod ji kaj prispevajo v balo. Vendar »ne smej nazaj priti, ide kak sunce«, tj. v smeri sončne poti. »In da so davali predivo, d’áica, peineze«, se spominja Ferdinand Šulič.

Nekaj dni pred gostüvanjem hodijo zvači od hiše do hiše. »Kak prvi bilou,« je vsak imel »rabulfo« (= pištolo) in »kolko lüdi je pri eni kuči zvau, tolkokrat je s pištolov strelu.« Danes ni v teh krajih nič več dovoljeno, da bi streljali.

Ko je zvač prišel v hišo, je pozdravil: »Hvalen bodi Ježuš Kristus, na vse veke amen. D’as san posláni d’é od Kolomara Franclina pa od G’éček Rozalije, ke njeva máta enu velku delu, pa samá ne moreta opravi, ka vi bi šteli zouči stanoti pa bi tá prišli. Vi se nika nejmate bojati, meli mo dosta d’esti, dosti mesóu, sikše féle mesou, vinu, fse, pa mlade pojbe mámo, ke je pošlemo ke nan jesti vküpej zgrábijo, pa jagere mámo, ke je pošlemo, ka do strelali, pa mámo kado nan ribe lovili, fse mámo prpravlenu. Pa velkoga biká bujemo (= zakoljemo). Jagere pošlemo, naj nan strli. Trijé so d’é: ta slejpi strejla, ta šantavi lovi, té ka pa nika ne vidi, tisti pa vküp nosi. Mesá mo meli zadosta. Zdaj je pošlemo eno cigansko málo dejte na tákši süji broud ribe lovit, telku rib bota vlóvila, pa te ja v nádra dejvala – pa sta naga. Pa mámo enga vólkoga biká, ka d’ájce

¹³ Kakor op. 6, str. 6.

¹⁴ Kakor op. 9, str. 100.

¹⁵ Prim. Pleteršnik, str. 71, p. b. pocel, pocela, pocelica.

vagajo štiri meter cente. Te so ga gor potegnili na slemen, gor na kučo, pa se je štrik potrgo pa so d'ájca na podiču ubisnile (= obvisile). Nika se nemate zagovárd'ati, ka vas prosin ešče enok: draga držina, ka ste vsi doma vküper, je najlepše in najbokše, zdaj mi tje povejte, če gvišnu pridete al' ne ..«¹⁶ To je stalna oblika vabila, v rabi po vsem Prekmurju, natisnjena prvič 1. 1807 v anonimni knjižici »Sztarisinstvo i zvacinsztvo«.¹⁷

Ko obljubijo, se mu vsi podpišejo, da bodo prišli na gostüvanje, nato pa zvača povabijo v hišo in ga pogostijo. Tudi zvač ima s seboj »enu malu flašu, pa vinu tüdi ma.« Vsakemu ponudi steklenico in vsakdo mora narediti požirek iz nje, mora »kouštati, ke naša sneja ma dobru mlejku al' ne«. Nato šele se zvač »dol séde, pa mu podvórijjo«, mu dajo jesti in piti. Ker pa mora obiskati še veliko hiš, se kmalu poslovi: »Te pa z Boga močjov bon jaz odišu, ke vaša reč gvišnu bode, kak ste nan obečali, pa d'es zdaj iden z Bou- gon, pa te ob tistoj vóri se tan moremo najti.«¹⁸ Gospodar in gospodinja se zvaču lepo zahvalita, ker jih je »gor poiskau, ka ste ne na nas pozábili, ka van mi tüdi zaslužimo pa fčínimo, ka je mogoče mi van prnesemo.« Zvača tako hodita od hiše do hiše, povsod isto govorita, povsod ponujata »snejino mleko« v pokušnjo. Nekaj dni pred gostüvanjem povabljeni nosijo darove na dom, kjer se bo »gostüvanje služilo«. Največ nosijo kokoši, jajca, svinjsko meso, vino, torte. Če sta povabljena dva, »te že dve kokouši dajo«.¹⁹

Na dan gostüvanja pride *mladoženja* po *snejo*, ki ga pričaka že z vencem na glavi. Če pa bi se dogodilo, da ima sneja že »veliko črvou« (= trebuh), pa venca ne sme nositi.

Eno uro, preden gredo od doma v cerkev, gostüvanjcem postrežejo s kurjo juho z rezanci, svinjsko pečenko, rižem in kumaricami. Pred odhodom se sneja med jokom staršem zahvali »ka ste me vse náfču in gor zránili.« Potem stopi še mladoženja k materi. »Mati, lepa hvala, ka ste mi ženu skrmili. Mi zidemo z Bogá pomoučjouv k oltare. Pa tan začnemo novo življenje.« Potem se poljubijo. Tik pred odhodom stopi sneja še enkrat k materi in jo prosí: ». odpüstite mi, ka san vas v mladosti čemerila in san van težave narédla. Zdaj je moj deklinski stan preminu in záčne se zákonsko življenje.« Mati jo blagoslovi in pravi: »Idi pa živi; ka si si ziskala, tak boš živela. Če si si bok'e ziskala, boš dobro živela, če si lagvo, jaz ti več pomágati ne moren. Sama si si kriva, če ti bo lagvo šlo.«²⁰

¹⁶ Kakor op. 2.

¹⁷ *Sztarisinsztvo, i zvacinsztvo, szem szpodobnim prilikami za volo, szvadbeni mladencov*. S. L. D. V Sopróni, szpizkmi: Sziesz Antona vu leti 1807. – Ponatisi: V Monostri 1898, 1909, 1911, v M. Soboti (»II natiszk«) 1929.

¹⁸ Kakor op 2.

¹⁹ Kakor op. 2.

²⁰ Kakor op. 2.

Včasih so bile poroke ob nedeljah. Ob deveti uri je bila maša, nato »zdávanje« (= poročni obred), nakar so šli vsi najprej v krčmo. Poroke so še danes navadno ob nedeljah, le da je poročni obred z mašo popoldne.

K poroki v cerkev je že nekoč spremljal ženina *drüsbán* (= družban) – v madžarski izdaji Košiča²¹ tega naziva ne najdemo –, *szneho* (= sneho) pa *sztarisicza* (= starišica) ali *posznehálja* (= posnehalja) in *szvadbicza* (= svadbica). Seveda pa je tak sprevod spremljala tudi mladina, posebno, če se je možila bogata nevesta, ker je med potjo metala okoli bel kruh in preste. Košič²² opisuje tudi družbana, ki je bil zelo pisano oblečen. V rokah je imel ježevko in med potjo je zbijal šale, ki so vzbujale mnogo smeha.

Po Novaku²³ spremljata ženina in nevesto ob poroki *prščája*, *starešica*, *svárbica* ali *svátbica* in *drüžban* ter *zvač* (podatki iz Slovenske vesi). Košič²⁴ imenuje gostivance *szvatovie* ali *szvatovje* in omenja, da se med seboj kličejo *szwatko* (v nemški izdaji *szwatko*), ženske pa *szvateria*. V drugem Košičevem delu²⁵ pa beremo: »... po ednom se moški veli ‚svatko‘, ženska pa ‚svaterja‘...« Dravec²⁶ pa že prej omenja, da se, preden gredo v cerkev, »céla szvádba vküp szpravi v nevesztinoj hizsi i tam sze dvori dober zajtrék,« nato »szlobod jemléjo... sztarisje je pa blagoszlovijo, njim szrécsno pot zselejo, potom tiho i méрно odidejo vu cerkév...«

V cerkev gredo, kakor v starih časih, še danes peš. V sprevodu gre najprej en *drüžban* in ena *sva(l)bica*, drugi družban »péla *snéjo*«, ena svábica pa *mladoženca*. Naš najstarejši vir²⁷ drugih udeležencev poročnega sprevoda ne omenja, danes pa gresta za temi prvimi oče in mati obeh, nato šele *starešina* in »staršica« in kot zadnji »cejla botrina pa cejla rodbina«. Staršica ali kdo drug kupi sneji križ, ki ga pri maši duhovnik blagoslovi, nato mladoporočenca nanj pri zdavanju prisegata. Po zdavanju je najprej še »žensko spelávanje«. Sneja je sedaj postala ženska in jo morajo žene sprejeti medse. S svečo v roki kleči na desni strani oltarja, poleg nje pa je »staršica«. Pri blagoslovu tudi sneja s prižgano svečo naredi križ.

Ko je ves obred končan, gredo vsi za »tri vöre v krčmo«. Dravec²⁸ pravi, da je to »merni obed, steri sztoji s psenicnoga krüha, s sonke i vcuj vino«, vendar brez plesa in »larme«. »Banda«, tj. godci, pride šele zvečer in tedaj šele plešejo do 11. ali 12. ure.

²¹ Csaplovics (= Košič), madž. izdaja, n. d. 42.

²² Kakor op. 5, str. 110.

²³ Kakor op. 9, str. 101.

²⁴ Kakor op. 5, str. 115.

²⁵ Jožef Košič, *Zobrizsani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov*. Körmend (1848?), str. 34.

²⁶ Kakor op. 6, str. 6.

²⁷ Kakor op. 5.

²⁸ Kakor op. 6, str. 6.

Vse drugače je danes. V krčmi že čakajo godci in svatje takoj zaplešejo, vriskajo, malo jedo in pijejo. Prvi ples je valček, ki ga plešejo samo sneja z mladožencem, družica z družbanom in staršica s starešino. Na koncu plesa se vsi poljubijo. Nato lahko plešejo vsi, ki so v krčmi, tudi nepovabljeni, le tu in tam družban plača kakšen ples, ki ga lahko pleše le »svatba«. Dekline od doma prinesejo pecivo, svabice vsem v gostilni ponujajo bonbone, družbani cigarete in cigare, staršica pa s snejo deli pecivo.

Medtem pa gre eden od družbanov na nevestin dom, tu pa ga nočejo »not pustiti.« Dolgo se pregovarjajo, končno pa družban le najde priprto okno in vrže klobuk in »korino« (= šopek) v izbo. Potem pravi, da že ima »svedočanstvo« notri in da mu morajo vrata odpreti. Domači pa se ne dajo kar tako in ga vprašajo: »Od ked si ti djé?« – »D'es sen od sunčenoga záhoda kraja, pa tisto svedočanstvo v iži na stolá d'e.« S tem misli na klobuk in »korino«. Potem ga le spustijo noter ter mu izročijo vrtanek (*pèrec*) in liter vina. S tem gre nazaj proti gostilni gostüvanjcem naproti. Ko jih sreča, jim zakliče: »Nika se ne bojte, že san van naproti prnesu, ka že mámo življenje, če nas noter ne pustijo.« »Pereč« ali vrtanek vrže in sneja ga mora ujeti in ga razdeliti med gostüvanjce, ki jo spremljajo. Ko ga pojedjo in izpijejo vino, nadaljujejo pot proti domu. Toda hiša je zopet zaklenjena, nikjer ni nikogar. Razbijajo po oknih in vratih toliko časa, dokler se v hiši nekdo ne oglasi: »Ka ste vi za lüdi, z velkof lármoť pridete?« »Mi smo bili poslani od Jezusa Kristusa, z najdalečega kraja. Tan gde ešče ftič nej biu, tak daleč smo prišli, pa smo že lačni tüdi. Smo vidli, ka fejest vólka zvezda bla, pa vólka svétlost, pa smo mi zdaj se k van prišli, ka nas spüстите nötri.« Vendar vrata ostanejo zaprta, »... ka vas ne póznamo, ka ve ga Boug, ka vi nas pokradnete.« Ženinov starešina pred vrati pa jih poskuša »dol zagúčati« (= prepričati), da »bokšega kraja lüdi več ne ga,« naj jim vendar odpro, saj so tisto, kar so zjutraj od hiše odpeljali, »pa zdaj smo te zvezane nazaj prpélali.« Lačni so pa tüdi že, saj so že vse pojedli, kar so jim poslali. Končno se »ižen gospodar« le omehča, rekoč: »Če zdaj zagvüсну znate, ke ste na pravoj pouti, ke ne hodte po krivoj, te van pa dvére odpren!« Najprej vstopi družban, nato sneja in mladoženec pa vsi »gostüvánci«, veselo vriskajo in si segajo v roke.

Sneja gre najprej v »küjno« in pogleda v lonce. Starešina pa zadovoljen pravi: »Tak ste nan obéčali, ka ste nas zvali na gostüvanje, pa mate zdaj vse pripravleno?« »Ka poglednete, vse mámo zadosta sküjano, dosta péčeno, zdaj samo lejpu pijte pa d'ejte, pa veseli bojte.« Razporedijo jih okoli mize, najprej snejo in mladoženca, potem starešino, »ta *prvo žlájto*« tj. očeta, mater, brate in sestre, nato ostale sorodnike.²⁹

Košič³⁰ v svojih izvajanjih loči gostüvanje v nižinskih krajih Prekmurja od tistega pri hribovskem prebivalstvu. Pravi, da so imeli nižinci poroke dopoldne in so začeli

²⁹ Odlomki besedil po magnetofonskem zapisu kakor op. 2.

³⁰ Kakor op. 5, str. 110 sl.

z gostijo opoldne. Več pa govori o gostüvanju v hribovitem svetu, kjer so nekoč imeli poročni obed vedno ponoči. Okoli osmih je prišel ženin z vsemi gosti (*svatovi*) pred nevestino hišo in se skrivoma izmuznil v kamro, medtem pa je družban govoril v njegovem imenu, da so prišli po nevesto, ki si jo je ženin v tej hiši izbral. Radi bi tudi vedeli, če je še v enakem stanju, kot jo je ženin takrat bil pustil. V hiši so zatrjevali, da so se svatje verjetno zmotili ali zgrešili pot, ker v njihovi hiši ni nič takega, kar iščejo. Sledil je šaljiv dialog, dokler le niso popustili in pripeljali nevesto, ki jo je ženin hitro zgrabil za roko. Družban je oba odpeljal v sobo in ju posadil za mizo in tudi drugi so posedli.

Pravo gostüvanje se navadno začne z molitvijo. Starešina najprej »Bogá zmoli«, molijo očenaš in za srečno življenje, nato se »dol vsedejo« in začnejo jesti in piti.

V začetku prejšnjega stoletja³¹ je bilo v navadi, da so pred ženina in nevesto postavili lesen krožnik, na njem pa veliko kruhovo skorjo. Dokler ni nevesta nabodla koščka kruha na vilice in ga pomočila v skledo ali pa se ni vsaj z žlico dotaknila jedi, »svatovje« niso začeli jesti. Danes najprej prinesejo na mizo juho z rezanci. Mladoženec in sneja morata jesti iz istega krožnika. Druga jed je pečena kokoš, zraven pa »(h)ren«, kuhana jabolka in kuhane suhe slive. Sledi riž, »pohana« svinjina, kumare in zelena solata. Med posameznimi jedmi »spevajo«, plešejo in nazdravljajo mladopo ročencema. Tudi maškare C*»fašenki«* se »gor naróvnajo«. Na gostüvanju na Gornjem Seniku sem videla grbastega moža, staro babo z metlo in šopom rži v roki ter košaro, v kateri je imela spravljene igralne karte. V »taligah« (samokolnici) so pripeljali maškaro, ki je prodajala solato, krtače, škornje itd. Potem je prišel brivec, ki je svojo žrtev namazal s peno, narejeno iz stepenega beljaka in sladkorja. Tisti, ki ga je bril, je to »milnico« sproti pojedel.

Pesmi, ki jih danes prepevajo na gostüvanju, pa so slovenske in ma džarske. Tako čas kar hitro mineva. »Da pa pounoči je, te pa sneji venec dol zamejo. Te ga lejpu spejvaju:

Da vóra bije pou dvanajst,
te sneji vršte venec dol.
Jezuši ga v roke daj,
tan gor v sveti raj.«³²

Medtem ko danes nevesti snemajo venec opolnoči, pa navaja Dravec³³ za desetletja nazaj, da se je to zgodilo »proti zranka«. Nevesta najprej »dar bere, z vszákim poszébe plésa, szac (= vsak) pa njej na tanjer dár lücsi... Kda je konec plészej, te sztarasica nevésztaj venec dol vzémei njej počijo gor posztávi na glavo, to sze v kmicsno kámri godi, kda szo zsé gotova, vö pridejo sz kámre i sztaresica plésa z nevésztov.« Pravi, da se ta ples

³¹ Kakor op. 5, str. 112.

³² Kakor op. 2.

³³ Kakor op. 6, str. 6.

imenuje »*szhnehé plésejo*« in nevesti zdaj pravijo »nasa nova sznéha, dobre vole plésa«. Snemanje venca traja danes zelo dolgo in venca ne sname več starešica, ampak ženin sam. Medtem ko popevajo, mora vsak izmed »gostüvanjcev« z nevesto zaplesati nekaj taktov valčka, nato jo poljubi in ji daruje na krožnik, ki je pokrit s prtičkom. Najprej pleše z njo prvi družban, nato drugi, svatbica, oče, mati itd. kakor določi prvi družban. Vsak, ki ji daruje, izpije kozarček žganja.

Ples dokonča ženin. Potem stopi prvi družban z nabranimi darovi v denarju k sneji in jo vpraša, »ka raj ma, mouža ali pa peneze.« Ona pravi: »Peneze rad man, mouža pa stokrat raj.« Tako ji družban izroči darilo (če bi se odločila le za eno, npr. moža, ji denarja ne bi dali) in pravi: »Boug daj tebi srečo pr ten dari, ka smo ti darüvali. Mi smo tebi iz srca dali pa to zdravo ponücaj.« Tudi sneja se zahvali: »Lejpu van zavalin za vaše dare, ka ste mi darüvali, pa Boug daj, ka úte vi tüi srečo meli.«³⁴ Nato pristopi mladoženja in sname sneji venec z glave, ga položi na »talér« in izroči njeni materi. Pri tem se ji zahvali, da mu je ženko »dol shranila«. V tem nekdo priteče v sobo s krožnikom, na katerem nosi kurjo taco. Spotakne se in razbije krožnik. Črepinje pometejo. Sneja odide nato v klet, kjer si bo drugi »gvant« oblekla in »vacalejk« (ruto) »gor zvezala« in se vrnila v ižo, rekoč: »D'es san zdej prišla, d'es san več ne deklina, d'es san že ženska.« Vsem poda roke, godci začno igrati in vsi zopet plešejo do »zrankoga«. »Te pa družban pravi: ‚Zdaj pa, dragi moji gosti! Mi šče prošnjo mámo do vas. Mi mámo tü edno, pa bi mi radi vö'sprokali, če je šantava naša sneja ali pa ne. Je že vse črevle raztrgala pa če bi mogli kaj nan pomouč, ka bi nove črevle dobila. Vse je že sprobala, več nema, ka je bosa zdaj.«³⁵ Sneja mora zopet z vsakim plesati, najprej z možem, in vsi ji »peneze« darujejo. Ples se potem nadaljuje vse do belega dne. Plešejo valčke, polke, »resko«, »pusitanc«, kar traja toliko časa, dokler ne položijo metle čez prag. Med posameznimi plesi pobirajo tudi denar za »*goslaríjo*«. Dopoldne drugega dne se morajo plesalci preseliti na dvorišče. Medtem pa kuharice pospravijo sobo in pripravijo nove jedi. Najprej postrežejo z mrzlo pečeno kokošjo, »pohano« svinjino, kislimi kumaricami in kruhom. Po tem zalogaju se gostüvanjci zopet zabavajo, saj so od soseda v »taligah« pripeljali pijanega gostüvanca. Včasih pa tako na gostüvanje pripeljejo tistega, ki je sicer obljubil, da bo prišel, pa ga ni bilo. Če ga le najdejo, ga stlačijo v samokolnico, privežejo in tako s silo pripeljejo na svatbo.

Za kosilo pripravijo kuharice kurjo juho z rezanci, svinjski paprikaš z rižem in kumarice. Gostüvanje na nevestinem domu se nato bliža koncu. Ko prinesejo na mizo »faširano meso« z jajcem, v katerega so zabodene vilice, vsakdo ve, da je prišel čas, ko se mora posloviti. Za slovo dobi še košček torte in zavitek na pot. Vsakega odhajajočega spremljajo godci do križišča. Še preden se je zdanilo, je nekoč ženin odpeljal svojo sneho

³⁴ Kakor op. 29.

³⁵ Kakor op. 2.

dobri bili, ka bi nas gor vzeli, ka se mi tū pri vas mau vū pomogli. Pa smo tūdi lačni, ka prek treh potokov pa prek dolov pa prek štirih bregouv smo šli, prle smo jès prišli. Vmes tūdi popejvajo:

Prek trej bregou,
prek trej dolou,
prek štiraj zeleni travnikov,
prek štiraj zeleni travnikov
sen hodu d'es k lübici spat.. .«⁴⁰

Končno jim le vrata odprejo.

Sneja mora najprej stopiti v »kūjno« in tu »krūj« v roke prime. Prinesejo doto, ki je zavezana v rjuhi, in v kuhinji vse pokažejo, kaj ima. Vrtanek se zakotali ven in sneja ga mora vloviti. Pravijo: »Lejte, lejte, nejma trdi hrbet, ke more loviti ga, ke se leku potuli (= prepogne). Lejte, ka nej betěžna, ka je frišku vrtank gor vzela.«

Mladoženjeva mati sprejme snejo: »Draga sneja moja, ti boš zdaj tak kak moja hči. Ti si zdaj moja, ti zdaj k meni valáš, ne k tvojoj materi. Moreš tak biti, kak smo mi, tvoja metla more tak mesti, kak naša metla, ne tak, kak tan domá na tvojem domi. Ti si moreš po našen vrėti, po našen Žitki, tak kak mi mámo šego, ne kak ste vi meli. Dostakrat kaj lagvo pride, pa dobro pride. Pa nej trebej včasi k drugoj iži iti, pa se toužiti, ka vse povsodi d'este lagvi lūdi pa enoga drūgoga gor hecajo. Pa tūdi ne domou leteti. Tvoja mati tū pravi: ‚Domou mi več ne smeš priti, več prek našga praga ne smeš stopiti, samo tak, če mouž tūi s tebov pride. Tvoj dom je zdaj tan dol pr mouži.‘ Zato te zdaj prosimo, sneja draga, pa sinek tebé tū, primita zdaj toti žitek, tak, ka se mo lūbili, ka se nen' kregali.«⁴¹ Sneja mora pokusiti kruh in popiti kozarec vina. Nato razdeli darila; » ... vsikšime nekaj: materi robček, šircel pa srajco, oči srajco, braton (s)ouspintel ali karbatel (= kravato).«

Na mladoženjevem domu naredijo še eno gostūvanje, še »eno noč pa en dan gostūvanje trpijo«. Tudi tu so goslarji in najprej zanje zbirajo plačilo – pravijo, da »góslaren peneze beréjo«. Starešina pravi: »Mámo drvára, ka že dva dni drva seka ... že tópača (= sekira) nika ne reže, pa bi trebej dat nabrūsiti pa nemarno penez. Če bi šteli pomouč dati kakše dar.« Góslari igrajo »pūster tanc« ali slovensko »vankiš ples«. »(V)sikši mora dol poklekniti pa se kūšniti – če rad ma al' ne, ga more kūšniti. Tūdi sajavi pridejo.« Dokler se par, ki je v krogu, ne poljubi, ga ne spustijo ven. Vsak poljub pa je treba plačati in kdor z njim odlaša, da »duže trpi, te mora več plačati«. Uganjajo tudi druge »norije«, podobne kakor na snejinem domu. V sobo privlečejo pijanega moža, ga skušajo prodati, vendar ga nihče ne kupi, zato ga naložijo na nosila, ga privežejo in kakor mrtveca nosijo okoli in vsi gostūvanci gredo za njimi. Če pa dobijo takega, ki

⁴⁰ Kakor op. 2.

⁴¹ Kakor op. 2.

je bil na gostüvanje povabljen in ni prišel, ga zgrabijo in s silo privlečejo v sobo, kjer mora vse popiti, kar mu ponudijo. Tudi »biká kolejo«. Kuharica pride v ižo in pravi: »Dragi gousti, ka bomo delali, ka že malo mesá d'este, ka mesou sfali.« Starešina pa jo potolaži, češ, saj imajo biká. V ižo privedejo z rjuho prekritega moža, ki ima namesto glave lončen pisker. Tega »biká« potem ponujajo gostüvancem in ga »licitivajo«. »Šteri več da, ka bi biká vöküpu?« Zbirajo peneze, nato priteče »sekáč« (= mesar), pa bika po piskru udari, da se razleti, bik pa »vö vuide«. Peneze, ki so jih nabrali, tudi sneji dajo.⁴²

Na gostüvanje pridejo tudi »nepozvani gousti, ka nemajo taléra«. Tudi tem dajo piti in jesti, včasih pa tudi sami kaj »pokradnejo, zgrabijo mesou pa celou kokouš pa potom pri okni not kažejo in gučijo: Mi bole jemo kak vi.«

Kakor pravijo, imajo na mladoženjevem domu »štiri večerje«, to je štiri obroke. Postrežejo s telečjo juho in telečjim mesom, solato, pečenko s hrenom in »rajsom« (–rižem), »zelhano šunko pa kapüsto« pa tudi »kiselo župo ali plüčino župo«, kakor ji tudi pravijo; na mizo prinesejo »kroflinge« in »vsakše féle péčenje«. Med posameznimi jedmi tudi tu pojejo in plešejo. Priljubljena zdravička, ki »dugo trpi«, je tista:⁴³

Primi, sneja, kupico,
i si spij na zdrávd'ico.
Boug vej, če mo k leti
bodemo na svejti,
vküp živeli.
Vö je spila, vö je spila,
bode njej na zdravd'e.

Nato mora piti mladoženec pa mati in oče in tako s pesmijo pokličejo vsakega od svatov. Če pa kdo ne more spiti, mu zapojejo:

Ne je spiu, ne je spiu,
ne de mu na zdravd'e.

Zelo staro šego, ki je v sicer spremenjeni in skromnejši obliki v navadi še danes, nam Košič⁴⁴ lepo opisuje, ko govori o »*zmivanju*«. Nevesta je morala svojemu ženinu iz bližnjega vodnjaka prinesiti sveže vode. Ženin se je umil in nevesta mu je podala brisačo, ki jo je prinesla s seboj. Morala pa je biti hitra in spretna in tudi vodo hitro umakniti in zlitii vstran, sicer bi ji jo gostje zlili na glavo in to bi bila velika sramota.

Še danes mora zjutraj sneja prinesiti vodo, vendar je ne sme nič razliti. Nosi jo v pütri in družban ji priskoči na pomoč. V iži potem sneja s tisto vodo vse gostüvance »špricka«, tako da bežijo ven. Tako lahko ižo pomete.

⁴² Kakor op. 29.

⁴³ Kakor op. 2.

⁴⁴ Kakor op. 5, str. 113.

Pravijo »ka nova metla mora lépo mesti i sneja je zdaj nova metla.« Gostüvanci pa medtem zunaj plešejo.

Zadnja jed na gostüvanju je »žujca« (= žolca). Tako vsi vedo, da js veselja konec. Starešina pravi, da so sedaj tako uredili, da se bodo svatje lahko »čuiskali domou« (= drsali), kajti žolca je »gladka pa škliska«. Vsakemu dajo še popotnico: meso, vrtanek in pecivo rekoč: »To máte vsikši vaš pákli (= paket), vašo znamenje meli pokazati, od ked ste prišli. Če van po pouti lagvi pes cui pride, ka vas šteu vgrizniti, ka njemi to date, pa vas püsti. Pes bo te pákli grizu pa njemu te čas vuidete.«⁴⁵ Tako se gostüvanci, ki jih spremljajo godci (ali po Dravcu⁴⁶ »goszliczi«) drug za drugim razidejo.

Do sedaj sem obravnavala ženitovanje v zamejskem delu Prekmurja, v Porabju. V nadaljevanju bom poskusila poiskati paralele v našem delu Prekmurja. Kljub državni meji je pokrajina vendarle ista. Seveda so naši rojaki v Porabju bolj izpostavljeni vplivom madžarske kulture, saj so že od nekdanj ločeni od matične zemlje. Zanimivo bo dognati, kaj je prav v ženitovanjskih šegah ostalo in kaj se je spremenilo. Spremembe niso mogoče le v njih poteku, tudi nazive za osebe in predmete so morda zamenjale nove oblike.

Strnjene razprave o ženitovanjskih šegah vsega Prekmurja do sedaj še ni. Imamo pač nekaj natančnejših opisov poteka ženitovanja, saj so bili »ogrski Slovenci« zelo zgodaj deležni pozornosti. Že Peter Kozler⁴⁷ se je v svojem opisu iz 1. 1849 pomudil tudi pri prekmurskem ženitovanju in tako ohranil spominu več arhaičnih prvin. Toda minilo je več kot pol stoletja, da mu je sledil leta 1905 opis Slovencev v šomodski županiji Antona Trstenjaka.⁴⁸ Šele leta 1925 je *Kalendar Najsvetejšega Srca Jezušovega* prinesel spet anonimni opis prekmurske »svadbe«, ki ga je verjetno napisal Jožef Klekl ml.⁴⁹ Medtem je bilo sicer izšlo nekaj izdaj »Starišinstva i zvačinstva«,⁵⁰ toda šele leta 1934 je Vilko Novak mogel opozoriti nanj v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* 29,⁵¹ natančneje pa je pisal o njem leta 1960 v *Slovenskem etnografu* 13.⁵² Najpopolnejši kasnejši opis prekmurskega ženitovanja na Dolinskem in Ravenskem pa dolgujemo

⁴⁵ Kakor op. 2.

⁴⁶ Kakor op. 6, str. 6.

⁴⁷ Peter Kozler, Slovenci na Ogerskim, *Slovenija* 2 (Ljubljana 1849) št. 57, str. 228.

⁴⁸ Anton Trstenjak, Slovenci v šomodski županiji na Ogerskem. *Slovenski narod* 38 (Ljubljana 1905) št. 44 (23. febr.) in št. 63 (17. marec).

⁴⁹ Svadba v Slovenski Krajini. *Kalendar Najsvetejšega Srca Jezušovega 1925*. (Črenšovci 1925), str. 51–54.

⁵⁰ Kakor op. 17.

⁵¹ Vilko Novak, Neznani prekmurski tisk. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 29 (Maribor 1934), str. 153–154.

⁵² Vilko Novak, O izvoru prekmurskega »Starišinstva i zvačinstva«. *Slovenski etnograf* 13 (1960), str. 169–174.

ravno Vilku Novaku v *Mladiki* 1935.⁵³ Če poleg starejših virov omenim še novejše v splošni literaturi, kot so opisi slovenskih ženitovanjskih šeg Borisa Orla v *Narodopisju Slovencev*⁵⁴ in Vilka Novaka v Slovenski ljudski kulturi⁵⁵ ter še prispevek Angelosa Baša »Prekmurski pozvačin« v Etnografiji Pomurja I,⁵⁶ bi bili že skoraj pri kraju. V Inštitutu za slovensko narodopisje pri SAZU teče že tretje leto anketa o ženitovanjskih šegah. Iz še neobdelanega gradiva sem za primerjavo izbrala eno vprašalnico z okoli 2400 odgovori. Namenoma sem izbrala Zgornje Petrovce (danes Gornje Petrovce), ki so, od v anketi zajetih krajev, najbližji madžarski meji.⁵⁷

Začnimo primerjavo kar s snubitvijo. V Prekmurju so imenovali snubce nekoč *snobo*, pogosto pa tudi *proscje* ali *prošnjače*. Iz *Starišinstva i zvačinstva* vemo, da »sztarissina sznehou szproszki«. ⁵⁸ Vilko Novak je pojasnil leta 1935,⁵⁹ da beseda snubiti sploh ni več znana in da snubca imenujejo »vogelnika«, kar izhaja iz besede »vougledi« (= v ogledi iti). Izrazi »prosec« in »vougledi« ali »vaugledi« so v rabi še danes. Tu in tam proscu že rečejo tudi staršina. Večkrat pa je kakšna ženska naznanila dekletovim staršem, da bodo prišli snubci. To žensko so imenovali »beli staršina« (Gor. Petrovci). Nekoč je fant moral k nevestinim staršem poslati starešino, ki je na dolgo in široko govoril o potrebi zakona in se pogodil za nevesto. Včasih je staršino spremljal še snubec. Govorila sta, kako sta hodila po svetu in gledala ptice, ribe in druge živali, ki so »vse bile v parih«, in da sta se tako odločila, poiskati za svojega prijatelja družico.

Ko so se dogovorili, kdaj bo zaroka, je starešina naštel vse, kar bo pustil pri hiši do dneva, ko bodo prišli po nevesto, rekoč: »Mi pa do tisztoza vrejmena tū néhámo eden stertinjak vina, edno szou, ednoga biká tretyáka, ednoga goszáka petáka, edno reczo-kveczo, ednoga tücsnoga bravá, ednoga kokouta popeveza ... «⁶⁰ Tudi zaročenca sta zamenjala darila. »Mladoženec« je dal »snehi« skoraj 5 goldinarjev, manjkati je

⁵³ Vilko Novak, Ženitovanjski običaji v Slovenski Krajini. *Mladika* 16 (Celje 1935), str. 65–67.

⁵⁴ Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. *Narodopisje Slovencev* I. Ljubljana 1944, Ženitovanje str. 277–303.

⁵⁵ Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana 1960, Ženitovanje str. 194–206.

⁵⁶ Angelos Baš, Prekmurski pozvačin, *Etnografija Pomurja* I. Murska Sobota 1967, str. 119–142.

⁵⁷ Podatke je zbral in zapisal 1970 Avgust Trplan, takrat učitelj v Zgornjih Petrovcih, pripovedovali pa so mu: Koloman Luthar, p. d. Gubini, kmet, roj. 1899, in Ernest Kovačec, p. d. Kuronjevi, kmet, roj. 1924, oba iz Gornjih Petrovec, ter Jože Kornič, p. d. Kovački, kmet, roj. 1913 iz Šulinec.

⁵⁸ *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo*, 1. izdaja, str. 5.

⁵⁹ Kakor op. 53.

⁶⁰ Kakor op. 58, str. 5 sl.

moral le en »petič«, sneha pa mu je podarila robec in pogačo. Potem so dekletovi starši priredili »adomaš«. ⁶¹

Ko se o vsem pogovorijo, morata fant in dekle v župnišče k »zapisávanji«. Pravijo tudi »na písanje so šli« (Zg. Petrovci - danes Gornji Petrovci). Spremljata ju dva starešina in »posnehalja«, ki nosi v robcu vrtanek in ga med potjo deli mimoidočim. »V Dolencih kda na pisanje idejo, sneha sebov pogače nosi. To so, prej, snehinske pogače: za srečo,« tako beremo v Kalendarju Najsvetejšega Srca Jezusovega. ⁶² Mladoporočenca v Prekmurju navadno trikrat »ozávajo« tj. tri nedelje zapored ju v cerkvi okličejo. V Zg. Petrovcih pravijo, da ju »doj sínejo«. Vir iz prejšnjega stoletja ⁶³ pravi, da »pleban« (= pravilno: *plebanuš*) podari ženinu, starešini in družbanu platnene in barvane rute (*rubce*). Po oklicih dobita mlada naziv »mladoženci« ali tudi »sneja« in »mladoženec« (Zg. Petrovci).

Glede poroke se starši domenijo na nevestinem domu, ko imajo »zápitke«. ⁶⁴ Še danes pa poznajo v Prekmurju »pršanjstvo«, (Zg. Petrovci), ki ga prirede nevestini starši, ko se prvič zberejo bližnji sorodniki obeh družin. Za mlada dva pa pravijo, da sta odslej »v zaročkaj«, tj. zaročena.

V času zaroke hodi nevesta tudi v tem delu Prekmurja po domači vasi pa tudi po sosednjih pobirat darove. Kakor v Porabju, tako tudi tu pravijo, da sneja »hodi podaráj«. Ta šega je bila v navadi še v času med obema vojskama, danes pa jo že opuščajo. Nevesto spremlja sorodnica ali pa kakšna ženska iz vasi, ki zna spretno govoriti. Včasih so tej ženski rekli »baba«, obema skupaj pa »snajé (=snehé) (Zg. Petrovci). Sorodniki so podarili nevesti brisačo ali prt iz domačega platna, drugi pa v glavnem lan, jajca in kasneje tudi denar.

Že med oklici, tj. teden ali celo dva pred poroko, še danes vabijo na poroko nevestine in ženinove sorodnike, sosede, prijatelje in znance. V Prekmurju vabita navadno dva »zvača« (tako jima pravijo na Ravenskem) ali »pozvačina« (Dolinsko). ⁶⁵ Čez obleko imata obešene pisane robce in brisače. Obraz jima na gosto prekrivajo pisani trakovi, tako da ju največkrat ne morejo spoznati. Na glavi nosita visok »klobük« okrašen s cvetjem in pavjim perjem, pod kolena pa zvončke. V eni roki držita leseno sekiro z ježevo kožo, v drugi pa »krnét (= rog). Čez pleča jima visi »kúlač«, lesena čutara z dvema predeloma. V enem je vino, v drugem pa proso. Iz te čutare ponujata »mleko

⁶¹ Beseda »adomaš« izhaja iz madž. besede »áldomás«, kar pomeni likof, zapitki. V južnem delu Prekmurja je to »odomdš«. »Adomasa« ali »odomdša« ne priredijo le pri snubitvi in zaroki, ampak tudi ob koncu vsakega dela (žetve, košnje itd.).

⁶² Kakor op. 49.

⁶³ Kakor op. 47.

⁶⁴ Kakor op. 53.

⁶⁵ Kakor op. 53.

naše snehe« in marsikdo, ki poželjivo nagne čutaro, misleč, da je v njej dobra kapljica, si v usta natrese prosa. Pozvačina hodita od hiše do hiše in uganjata burke in norčije. Mimogrede oplazita kakega nagajivca ali dekle s svojo ježevko, zato je bolje, ne se jima preveč približati. Pred hišo, kjer vabita, gledata na »zemljevid« ali pa merita vodnjak ter ne pokažeta takoj, po kaj sta prišla. To, kakor tudi obleka, naj bi bilo imelo včasih obrambni značaj, da ju zli duhovi ne bi bili spoznali in bi jima ne škodili pri njunem poslanstvu. Poročevalec iz Zg. Petrovec opozarja, da je tam pozvačin ali zvač, ki so ga imenovali tudi »*čturáš*«, zval na gostijo nekako do leta 1905, naprej pa je to vlogo prevzel *drůžban*. Pozvačin je nosil klobuk, okrašen s trakovi in povoščenimi rožami. Čez ramo si je obesil trak, v rokah pa je držal z rožami in trakovi okrašeno palico. V čutari je nosil vino, v manjših steklenicah pa »mešano pijačo« – tj. pomešano vino, kis, poper in papriko. Pred hišo je tolikokrat ustrelil s pištolo, kolikor gostov je vabil.

Tudi *drůžban*, ki naj bi bil vabil v kasnejšem obdobju namesto zvača, je bil podobno oblečen. Klobuk mu je »*posvablica*« okrasila z umetnimi rožami. Poleg teh je imel na klobuku še raznobarne trakove. Majhen šopek s trakovi mu je krasil levo stran prsi, preko leve rame pa si je zavezal širok trak. Tudi palica je bila okrašena z rožami in trakovi. Čez ramo sta mu viseli dve čutari, ena z vinom, v drugi pa je imel vodo, pomešano s prosom ali kisom. Temu je rekel »*snéhino*« ali »*snejino mleko*«, včasih tudi »*mačkine skuzé*«. V žepu je *drůžban* imel še manjšo steklenico žganja in več drugih z raznimi mešanici.⁶⁶

Vabilo prekmurskega pozvačina obsega več delov. Ko ga domači povabijo v hišo, razlaga najprej, kako dolgo je hodil in jih iskal, nato jih povabi na gostijo, ki jo primerja z ženitnino v Kani Galileji. Pove to zgodbo iz sv. pisma in na koncu pristavi: »Tako bosta tudi našo gostijo blagoslovila Bog in Mati njegova.« Na koncu pa govori pozvačin še o gostüvanjskih dobrotah. Ta del je zelo šaljiv, posebno, ko govori o izobilju jedače in pijače. Na koncu napolni gospodar pozvačinu »*kůlač*«, ki mora biti vedno poln.

Že pri opisu ženitovanja pri porabskih Slovencih sem navedla besedilo, ki ga zvač pove pri vsaki hiši, kjer vabi, kakor mi ga je na pamet povedal F. Šulič. Mož sicer ni nikoli zval na gostijo, saj je bil le godec. Toda takoj lahko opazimo, da je tudi to vabilo, kakor vsa, kar sem jih našla, sestavljeno po isti predlogi. Vsa so namreč več ali manj vzeta iz knjižice »Starišinstvo i zvačinstvo«. Celo podatki, ki jih imam iz najnovejše dobe, to potrjujejo.

⁶⁶ Angelos Baš v svojem prispevku (gl. op. 56) natančno opisuje nošo in vedenje pozvačinov v posameznih župnijah, posebej poudarja razlike med župnijami, omenja pa tudi, da šega ni povsod do take mere razvita »ali pa ni samostojna« in da je predvsem na Goričkem njen nosilec *drůžban*. To se deloma ujema s poročili mojih informatorjev, vendar imam sama podatke, da so, kakor že v tekstu omenjeno, do leta 1905 še vabili pozvačini, kasneje pa je funkcijo zvača prevzel *drůžban*.

Nekaj pozvačinovih govorov nam je ohranjenih. Poleg že omenjenega »Starišinstva i zvačinstva« nam jih je nekaj zapisal Vilko Novak leta 1935,⁶⁷ še starejši zapis pa je iz leta 1925.⁶⁸ Besedilo vabila na gostijo navaja v opombi tudi Angelos Baš⁶⁹ iz zadnje izdaje knjižice *Starišinstvo i zvačinstvo* (1929). Primerjava besedila s tistim iz 1807. in s kasnejšim iz 1898. je pokazala, da sta prva in zadnja izdaja skoraj povsem enaki, s tisto iz leta 1898 pa se malo razlikujeta.

Ko pride dan poroke, se odpravi ženin na nevestin dom iskat svojo družico. Videli smo, da je v Porabju to potekalo brez zapletov. Prav tu pa prvič opazimo večjo razliko med obema deloma Prekmurja. Ko so v Zg. Petrovcih prišli ženinovi svatje po nevesto, so našli zaklenjena vrata. Ženinov starešina ter zvač zunaj hiše in nevestin starešina v hiši so se začeli pogajati. Zunanji starešina je povedal, da so prišli sem, ker morajo tu nekaj vzeti. V hiši pa so dvomili o njihovi poštenosti in so se bali, da so razbojniki. Šele, ko so jim ženinovi svatje dopovedali, da so prišli iskat ženinovo zaročenko, so se pomirili in poslali ven neko žensko. To je bila »lažna nevesta« ali »fotivka«,⁷⁰ ki so jo morali izplačati, da se je umaknila. Včasih so svatom pokazali najprej slamnato lutko. Lažnih nevest je bilo navadno več; ena je bila ciganka, druga beračica, tretja pa je bila pohabljena. Pravo nevesto so morali svatje potem sami iskati po hiši. To je bila tu in tam naloga zvača, največkrat pa je nevesto moral poiskati sam ženin. Nevesta se je navadno skrila v hlev, saj so pravili, da mora biti tam, kjer je živo bitje, da bo tudi ona potem pri hiši bolj živahna. Ko jo je ženin našel, pa še ni bila oblečena v poročno obleko.

Včasih pa so ženinovi svatje našli pred hišo »čevljarja«, ki se je delal, kakor da popravlja čevlje⁷¹ ali pa so »žagarji« z narobe obrnjeno žago žagali drva. Že teh so se morali najprej odkrižati, da so prišli do vrat. Potem so se začeli pred zaprtimi vrati pogovarjati s tistimi v hiši. Takole je potekal dvogovor v Zg. Petrovcih:

Zunanji starešina: Pomozi vam Bog, poštene hiše gospodar ino vsi pošteni gostje!
Jeli so doma ete poštene hiše gospodar po imeni N. N. s svojov ženov – jeli so doma ali nej?

Notranji starešina: Doma so, doma.

Zunanji starešina: Jeli bi slobodno bilo nekaj rejči povedati? Mámo eti eden veliki zálog, šteri je založeni do toga veseloga dneva.

⁶⁷ Kakor op. 53.

⁶⁸ Kakor op. 49.

⁶⁹ Kakor op. 56, str. 122.

⁷⁰ Iz madž. fatty = nezakonski otrok; verjetno zato, ker je »lažna nevesta« navadno imela v naročju lutko-dojenčka.

⁷¹ Podobno v Prlekiji, gl. P. S., Kak so ženiha sprijeli. *Naš dom* 8 (Maribor 1908) št. 20 (17. sept.) str. 2–4.

Notranji starešina: Vi ste zablodili. Drugo je to, kaj je eti nej oštarija; po šteroj poti ste prišli, z Bogom odidite po tistoj nazaj.

Zunanji starešina: Nej smo zablodili, nego smo po pravoj poti prišli. Vi imate edno lepo devojko, po štero smo prišli.

Notranji starešina: Mi imamo edno devojko, ali mi neznamo komi jo prosite? Ali za pasterico? Ali za službenico?

Zunanji starešina: Nesmo prišli po pasterico ne po službenico, nego po življenjsko tivarišico za sveti zakon vzeti.

Notranji starešina: Oča ino mati ali je to tak ali nej?

Starši v hiši: Tak je.

In vrata se odpro.

Ta dvogovor je zelo podoben tistemu v *Starišinstvu i zvačinstvu*, le da je zgoraj omenjeni precej skrajšan, pač pripovedovan po spominu. Zopet imamo potrdilo, kako so se držali in se tu in tam še držijo stare predloge Starišinstva i zvačinstva, ki je doživela toliko ponatisov.

In kako je danes? Ženinovi svatje še najdejo zaklenjena vrata in pred njimi včasih celo »žagarja«; ostala je še šega, da mora ženina nevesto sam poiskati. Lažne neveste pa so že opustili.

Če se sedaj spomnimo ženinevega prihoda v Porabju, ugotavljamo, da nismo nikjer zasledili »lažne neveste«. O njej nismo ničesar brali v starih virih in tudi današnji informatorji je niso omenili. Če pri tem pripomnim, da je motiv z »lažno nevesto« znan tudi Madžarom, nastane zanimivo vprašanje, zakaj je porabski del Prekmurja ostal brez tega prizora. Odgovor na to vprašanje bo treba še najti.

Preden gredo v cerkev k »zdavanju«, nevestini domači svate pogosté. Tik pred odhodom starši »snejo« po stari šegi blagoslovijo. V cerkev so vse do novejšega časa hodili peš, danes pa se tu in tam tudi peljejo. Med potjo je posnehálja navadno delila vrtanke. V spremstvu obeh mladoporočencev sta šla dva *držbana*, dve »*posvárbicic*« ali »*posvatbici*«, oba *starešina* in *starešici* ter godba ali vsaj harmonikar. Na čelu sprevoda je šel *zvač*. Med potjo je plesal, vriskal in uganjal norčije. »Posvatbici« sta vodili ženina, družbana pa snejo. V navadi pa je bilo, da so svatje šli vsaj 30 do 100 m v smeri vzhajajočega sonca. Potem šele so spremenili smer. Naprej so poslali fanta, s katerim se je »svatba« morala srečati. To so naredili zato, da se ne bi srečali z žensko, ki bi prinesla nesrečo. Fanta sta potem starešini obdarila z denarjem.

In že smo pri drugi šegi, ki je v Porabju nismo zasledili, vsaj ne v taki obliki. Navada je namreč še danes, da svatovskemu sprevodu zaprejo pot. »*Štrik so ftegnili*.« pravijo v Zg. Petrovcih, ali pa tudi »gor so stavili mladoženca«, šego pa preprosto imenujejo »*stávlanje*« (= ustavljanje). Čez cesto so potegnili vrv ali drog, na sredo ceste postavili mizo in na njo vina. Medtem ko so se pogajali za ceno neveste, godba ni igrala, ko pa

je bila kupčija sklenjena, so »*udarili tuš*«. Če sta bila ženin in nevesta doma iz iste vasi, so jima fantje zaprli pot tedaj, ko so šli v cerkev. Hoteli so, da »*ledik stan odküpita*«. Če pa se je dekle možilo v drugo vas, so ji domači fantje naredili zapreko tedaj, ko je odhajala na ženinov dom. Tudi fantu, ki se je priženil, so zaprli pot.

Starejši ljudje v Porabju se sicer spominjajo, da so nekoč pregradili pot, vendar so to naredili fantje le tedaj, ko so vozili balo (*butur*), ki so jo dobile premožnejše neveste. Ženin jo je moral odkupiti. Niso pa zapirali poti poročnemu sprevodu in nevesti.

Poročni obred se tudi v našem delu Prekmurja imenuje »*zdávanje*«. Ko je šla »*svatba*« v cerkev, so včasih peli (evangeličani):

»Dobri hižnici vi posluhšajte!
Vašega reda se državajte,
svetoga hižtva zrok premislite,
da snažen žitek stálno ljubite.« (Zg. Petrovci)

Po zdavanju so šli okoli oltarja in darovali za cerkev. To je bil »*ofer*«. Pred oltarjem so stali navadno takole: spredaj ženin in nevesta, za njima pa v parih drug za drugim starešina in teta ter drug in družica, za njima pa v sredini sam zvač. Ko je »*svatba*« zapuščala cerkev, so se samo obrnili in je bil zvač na začetku sprevida, ženin in nevesta pa sta stopala pred teto in starešino. Ob odhodu iz cerkve so peli:

»Tak velki zákon je sveto hižtvo,
kakti dve verni src tivarištvo!
Takši blagoslov njé nasledüje,
dokeč je sam Bog tam koronüje.« (Zg. Petrovci)

Skoraj povsod gredo še danes po poroki najprej v gostilno. Tu plešejo, pijejo in jedo toliko časa, da pride od doma sel, ki pove, da je doma vse pripravljeno. Ponekod pa ne zavijejo v gostilno, ampak h kakemu znancu ali sosedu in imajo pri njem »*mak*« (*mau*).

Če je od doma odhajala nevesta, so prvo gostijo pripravili njeni starši, če pa se je mladoženec priženil, je bila prva gostija na njegovem domu. Ko so odhajali iz gostilne, se je včasih zgodilo, da je nevesta ušla in se doma skrila, svatje pa so se zopet morali pred zaprtimi vrati pogajati in reševati uganke, preden so jih spustili v hišo. Navada je tudi bila, da so pred večerjo šli družban in posvarbice s posnehaljo, pozvačini in muzikantom k nevestini botri »*popletenik*«,⁷² tj. veliko ženitovanjsko pogačo, okrašeno s cvetjem. To pogačo ali »*bosman*«, kakor jo tudi imenujejo, je odnesel družban ob spremljavi godbe v sobo, kjer je bila gostija in jo je položil na mizo. Ta pogača ima obredni pomen.⁷³

⁷² -p, Ženitev. *Slovenski narod* 2 (Maribor 1869) št. 112.

⁷³ Boris Orel, Čarodejni obred in mit nakolenčiča ter bosmana v slovenskih ženitovanjskih običajih. *Etnolog* 15 (Ljubljana 1943), str. 25–62.

Po kakšnem sedežnem redu bodo svatje sedeli za mizo, je navadno že prej določeno. V Prekmurju so včasih šli k večerji v nekakem sprevedu. Prvi je šel starešina. V eni roki je nosil prižgano svečo, z drugo pa je vodil nevesto, ki je za roko držala ženina, ta družico itd.⁷⁴ Nato je starešina molil očenaš, nakar so nevesti prinesli vode, da je z njo poškopila svate. »... mogoče se kdo od svatov danes še ni umil, naj to sedaj stori,« je govoril starešina. Nato je vrgla nevesta po sobi še lešnike in orehe, ki naj bi imeli čarovno moč, in šele nato se je začela prava večerja.

Najprej so na mizo prinesli govejo juho, hren in govedino in »žeti retáše« (= polvalnik), nato kislo zelje, svinjsko meso ter pecivo in kavo. Vsako jed je navadno prvo pokusila nevesta. Med posameznimi jedili so plesali in peli.

Napitnice ali »*nákloni*« so se na gostiji vrstile druga za drugo. »*Náklone*« je moral vsakdo izreči v obliki želje mladoporočencema pa tudi ostalim svatom. Največ jih je povedal starešina. Seveda pa ni napitnic brez pijače. Vino mora biti ves čas na mizi, pozvačina pa morata skrbeti, da niso vrči in kozarci nikdar prazni. Kakor v Porabju, je tudi tu zelo priljubljena:

Primi bratec kupico,
s pantlikmi povita,
Bog zna, jeli mo vküp
živeli v etom leti. (Zg. Petrovci)

Poleg veselih napitnic pa zapojejo tudi kakšno bolj otožno pesem, npr.:

Žalosten moj žitek
tužen moj prebitek ...

ali pa:

Ah! zdaj moja obseda
meni slednji dvor dava ... (Zg. Petrovci)

Medtem ko ženina in nevesta navadno do polnoči ne plešeta, pa se drugi svatje tudi med posameznimi jedmi veselo vrtijo. Nekoč so plesali valček, »šušterpolko«, šotiš, »*resico*« in čardaš, po polnoči pa tudi »poštertanc« ali »*vankoštanc*«.

Kakšno uro pred polnočjo so na gostüvanje prišli nepovabljeni gostje. Imenovali so jih »*koudišje*«⁷⁵ ali »*fašenki*«, ker so navadno bili našemljeni. S kretnjami so pozdravili mladoporočenca, nato pa poslali gospodarju pismo in ga prosili, da bi smeli vstopiti. Lahko so plesali, dali so jim tudi dovolj piti in jesti, uganjali pa so tudi razne norčije, zaklali so npr. bika ali kamelo. V sobo so pripeljali »žival«, ki je namesto glave imela lončeno posodo. Nekdo je s sekiro udaril »bika« po glavi, tako da se je lonec razletel. To naj bi bilo pomenilo, da je na gostiji zmanjkalo mesa, zato je bilo treba »žival zaklati«.

⁷⁴ Kakor op. 53.

⁷⁵ Iz madž. koldus = berač.

Opolnoči, ko so na mizo prinesli kislo zelje in svinjsko meso, so sneli nevesti venec. Sneja se je usedla k mizi tako, da je gledala svate, teta pa ji je med petjem vzela venec z glave. Med tem obredom so peli:

Lejpa moja kita,
s pantlikmi povita,
mi je vzeta.

Glavo so mi pokrili,
pod tužen pociu skrili.
Joj, joj! tou mi kaže
kaj od ete hiže
iti mam že. (Zg. Petrovci)

Teta je potem venec položila družici na glavo in le-ta je z vencem na glavi zaplesala z drugom. Po plesu je nevestina mati venec shranila.

Tik pred snemanjem venca pa je bila navada, da je nekdo nevesti ukradel čevljev. Brez čevlja ne bi bila mogla plesati in bi bila šepala, zato je bilo treba čevljev odkupiti. Vsakdo je prispeval nekaj denarja in kdor je dal največ, je dobil čevljev in s tem prvi ples z nevesto. Seveda so pazili, da je čevljev vedno odkupil ženin. Ponekod pa je moral za čevljev plačati družban, ki je potem tudi prvi plesal z nevesto, medtem ko se je ženin zavrtel z družico. Drug je bil tako prvi, ki je ugotavljal, ali je nevesta »šantava«⁷⁶ ali ne. Ko sta potem še mladoženca odplesala svoj prvi ples, je nevesta zaplesala še z vsakim od svatov.

Sledilo je darovanje nevesti. Sneja je šla najprej od svata do svata ter vsakega poljubila, za njo pa je družban na krožnik pobiral »snejinski dar« ali »šenk za snajó«.

Zjutraj so pripravili čaj, krofe in žganje. Sedaj je bilo treba pobirati še za goslarje – pravijo, da so »zbirali dar za ciganske štrene« (Zg. Petrovci). Včasih so to združili s šalo. Tistim gostom, ki sta jih ples in pijača tako utrudila, da so šli za nekaj ur domov spat, so godci pod vodstvom zvača pripravili »jutrnico«. Ko se je »zorilo«, so začeli igrati in po hišah iskati svate. Če so koga našli še spečega, so ga zvezali in ga privlekli v sobo, kjer je bila gostija. Začeli so ga prodajati in nekdo ga je moral kupiti, mož ženo, fant dekle itd. Zbrani denar so potem dobili godci. Tako so počasi zbrali vse svate skupaj. Da pa bi kuharice sobo lahko pospravile, se je dopoldne vsa svatba odpravila po vasi in se pomudila pri sosedih. Povsod so jih pogostili s pijačo. Svatje so v vsaki hiši poskušali kaj ukrasti, da bi potem na gostüvanju tiste predmete lahko licitirali. Seveda jih je, hočeš nočeš, moral lastnik odkupiti in zopet so godci dobili nekaj denarja.

⁷⁶ Iz madž. *sánta* = šepava.

Doma pa so medtem že tudi pripravili kosilo – kurjo juho, pečeno ali ocvrto kokošje meso, hren, solato in »*bujto* repo«.

Prišel je čas, ko je nevesta morala zapustiti svoj dom. Odhajala je proti večeru, spremljali pa so jo starešica, starešina, drug in družica ter zvač pa tudi tisti gostje, ki so bili povabljeni na gostijo pri ženinu doma. Tudi v Zg. Petrovcih je bila še med obema vojnama navada, da je nekaj metrov pred sprevedom nekdo nesel žival – navadno kokoš ali zajca. Rekli so, da ta žival od ženinove hiše ne sme pobegniti, sicer bo tudi nevesta ušla. Pred prvo vojno pa je bilo še v navadi, da so ženinovi starši poslali svatom nekoga naproti. Njegova dolžnost je bila, da je dobro pregledal pot, če ni na njej potresenega kaj semena ali podobno in če ni bilo kakšnih drugih ovir, sicer si je mladi par izbral rajši drugo pot. Včasih so prišli mladoporočencem na proti z »*börklami*« in omelom. Drug drugega »sprickajo«, češ, »*lehko so ne naše vere*«. ⁷⁷

Ko so prišli do ženinovega doma, so bila tudi tu vrata zaklenjena in nove gospodinje niso spustili noter. Zopet so se ponovile šale in uganke, ki so jih svatje morali reševati. Če pa je komu izmed svatov, še preden je spreved prišel do hiše, uspelo na skrivaj poslati kakšen predmet, najčešče okrašen klobuk, v izbo, pa domači niso smeli zakleniti vrat in je bila nevesti pot prosta, saj je njena »*pravica*« bila že notri. To pa se je le redko zgodilo, ker so ženinovi svatje bili zelo pazljivi in so vse natančno pregledali.

Preden so prišlekom odprli vrata, je nevestin starešina moral pokazati »pravico« in povedati, kdo je podpisan. Navedli so »plebanoševo« ime in ime notarja. ⁷⁸

Nvesto sta sprejela ženinov oče in mati; z obema se je poljubila, mati ji je izročila ključe, ona pa vsem darila, ki jih je prinesla s sabo. Včasih jo je mati tudi poškropila z blagoslovljeno vodo, rekoč: »Z znojem si prišla na svet in z znojem boš odšla s tega sveta« (Zg. Petrovci).

Na prag svojega novega doma pa nevesta ni smela stopiti. Drug ali starešina jo je prenesel čezenj. Včasih jo je v veži postavil na prt, ki je bil razprostrt po tleh, z namenom, da bi se otrsela vseh urokov, ki so se je morda med potjo prijeli. Če bi bila stopila na prag, bi bilo nevarno, da bo pri hiši kdo umrl. Verjeli so tudi, da bi prej pobegnila od hiše.

Tudi del svoje dote, zavezane v culo, je nevesta prinesla s seboj. To culo so imenovali »*bosman*«, nosil pa ga je, na hrastovem kolu obešenega, nekdo izmed svatov. V culi je bila zavezana nevestina domača obleka, ena rjuha, vrtanek in pogača. »Bosman« so izročili kuharicam, hrastovo palico pa so presekali na dvoje in oba dela vrgli čez slame. Kuharice so potem vrtanek in pogačo razrezale ter vsakemu gostu dale en kos rekoč: »Jejte, da bo nevesta rajši govorila.«

⁷⁷ Kakor op. 49.

⁷⁸ Kakor op. 49.

Potem so zopet pripravili gostijo. Zjutraj pa je nevesta morala pomesti hišo. Svatje so ji pri tem nagajali in ji nosili smeti in pleve v sobo, pri tem pa so jo dražili, da je slaba nevesta, ker slabo pometa. Nato je morala prinesiti svatom vodo, da so se umili. Šla je k potoku ali studencu, v eni roki je nosila vedro, v drugi pa vrtanek. Le-tega je zakotalila navzdol, kar naj bi pomenilo, naj bo tudi ona tako hitra, kakor se kotali vrtanek. Otroci so ta vrtanek lovili in tisti, ki ga je ujel, ga je lahko obdržal. – Umivanje imenujejo v Prekmurju »zmivanje«.

Navada je bila tudi, da je zjutraj šla nevesta v spremstvu posnehálje v cerkev k maši. To je bilo »speldvanje« neveste, ki ga v Porabju danes opravijo takoj po »zdávanju«. Ko sta se vrnila, je nevesta delila na dvorišču otrokom razne jedi. Pri tem je stala na »kopànji« (koritu za prašiče), zato se je tudi to dejanje imenovalo »kopànja«.

Ženitovanje se je tako bližalo koncu. Spet je bila zadnja jed »hľadetina« (Zg. Petrovci) ali »žujca«. Rekli so: »Pojejte žujco, da se bomo čujskali domov.« Danes se je to že precej spremenilo. Na koncu gostije prinesejo na mizo »faširano« meso, pecivo in črno kavo.

Godci spremljajo vsakega gosta vsaj 200 m daleč. Vsakdo dobi s seboj »dar z gostüvanja«, tj. kos vrtanka, meso in pecivo.

Teden dni po gostüvanju so se na nevestinem domu zbrali vsi sorodniki k »prvešču«,⁷⁹ na »prvačine« ali na »prveščine« (Zg. Petrovci). Danes imenujejo to tudi »malo gostüvanje«. To je obenem tudi prvi obisk mlade žene pri njenih starših.

Primerjava gostüvanja v Slovenskem Porabju z ženitovanjskimi šegami v ostalem Prekmurju dokazuje, da se imena ženitovanjskih oseb v posameznih prekmurskih pokrajinah razlikujejo glede narečne oblike, npr. *pozvačín* (Dólinško); *zvač* (Ravénsko, Goričko); *posvátbica*, *posvárbica* (Dólinško) – *sválbica*, *svátbica*, *svárbica* (Ravénsko, Goričko), *mladoženec* – *mladoženja*, *starišica* – *posnehálja*, *staršina* (na Dólinškem samo tako) – *svedok* (na Ravénskem, Goričkem poleg prvega) itd.

Povsod uporabljajo besedilo pozvačinovega vabila na svatbo po anonimni knjižici iz leta 1807, vendar zavoljo prepisov in samostojne pripovedi nekoliko spremenjeno. Vse glavne sestavine snubitve, zaroke, vabljenja na svatbo in gostüvanja so v splošnem enake, le da so nekatere ponekod že opustili, npr. nevestino nabiranje darov pred poroko, ki se je prav v Slovenskem Porabju najbolje ohranilo, dalje prizor z »lažno nevesto«, ki pa se le-tam ni ohranil.

Da bi dobili kompleksno podobo ženitovanjskih šeg vsega Prekmurja, bi bilo treba ob svojem času uporabiti še preostalo gradivo z Goričkega ter gradivo z Ravénskega in Dólinškega, ki se nabira z anketo Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (od leta

⁷⁹ Kakor op. 53.

1969).⁸⁰ Dotlej pa se bomo morali zadovoljiti z gornjim orisom porabskih ženitovanjskih šeg le v primerjavi s šegami z našega Goričkega, ki je Porabju najbližje.⁸¹

NAPEVI V RAZPRAVI NAVEDENIH PORABSKIH ŽENITOVANJSKIH PESMI

Pel Ferdinand Sulič (Gor. Senik), na trak posnela Helena Ložar-Podlogar, s traku prepisal Julijan Strajnar. (Magnetofonski zapis v Inštitutu za slovensko narodopisje).⁸²

Da vora bije pou dvanajst (str. 131)

♩ = 168

Da vō - ra bi - je pou dva - najst, te sne - ji vr - šte ve - nec
dol. Je - zu - ši ga v ro - ke daj, tan gor v sve - ti raj.

Detailed description: The musical score is written on two staves. The first staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 3/8 time signature. It contains the first line of the melody with lyrics 'Da vō - ra bi - je pou dva - najst, te sne - ji vr - šte ve - nec'. The second staff continues the melody with lyrics 'dol. Je - zu - ši ga v ro - ke daj, tan gor v sve - ti raj.' The piece ends with a double bar line and a fermata.

Dragi moj soused (str. 132)

♩ = 110

Dra-gi moj sou-sed, po-sod mi ko-lou, po-sod mi ko-lou, po-sod mi ko - lou. Da moj
ba-ba pi - ja - na, m jo pe-lau do- mou, pe-lau do-mou, pe-lau do-mou.

Detailed description: The musical score is written on two staves. The first staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It contains the first line of the melody with lyrics 'Dra-gi moj sou-sed, po-sod mi ko-lou, po-sod mi ko-lou, po-sod mi ko - lou. Da moj'. The second staff continues the melody with lyrics 'ba-ba pi - ja - na, m jo pe-lau do- mou, pe-lau do-mou, pe-lau do-mou.' The piece ends with a double bar line and a fermata.

⁸⁰ Anketa je prvi del široke akcije za zbiranje podatkov o verovanjih in šegah t. i. »življenjskega cikla« (rojstvo, ženitovanje, smrt), ki jo izvaja Inštitut s pogodbenim sofinansiranjem Sklada Borisa Kidriča. Anketo vodi avtorica, ki je tudi sestavila brošuro (42 strani) z vprašanji in navodili. Brošuro je razposlal Inštitut informatorjem na deželi. Vseh vprašanj je 828 in zaželeni so podatki iz treh obdobj: pred 1914, med obema vojskama, po 1945.

⁸¹ Avtorica se zahvaljuje univ. prof. dr. Vilku Novaku za njegovo vsestransko pomoč pri madžarskem izrazoslovju in pri težavnejših narečnih mestih.

⁸² Dr. Mojca Kovačič iz Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU je na novo notografirala pesmi.

Prek trei bregou (str. 133)

♩ = 208

Prek trei bre-gov, prek trei do-lou, prek šti-raj ze-le-ni tra-vni-kou, prek
šti-raj ze-le-ni trav-ni-kou sen ho-du jas klü-bi-ci spat.

Primi, bratec, kupico (str. 134)

♩ = 120

Pri-mi bra-tec ku-pi-co, Boug vej, če mo k le-ti bo-de-mo na svej-ti vküp ži-ve-
i si spij na zdrav-d'i-co.

♩ = 154

li. Vö je spiu, vö je spiu, bo-de mu na zdrav-d'e.

Vö je spiu, vö je spiu, bo-de mu na zdrav-d'e.

Če prizadeti ne izpije do kraja, ponavljajo:

Ne je spiu, ne je spiu,
ne de mu na zdravd'e.

Kadar napijajo sneji, se besedilo spremeni:

Primi, sneja, kupico ... itd.

in:

Vo je spila, vö je spila ...
bode njej za zdravd'e.

ali pa:

Ne je spila, ne je spila,
ne de njej na zdravd'e.

HOCHZEITSBRÄUCHE IM ÜBERMURGEBIET MIT BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DES RAABGEBIETES

Die Landschaft Prekmurje (Übermurgebiet) erstreckt sich im Nordosten Sloweniens und setzt sich im benachbarten Teil Ungarns bis zum Raabfluss fort. Den ungarischen Teil nennt man Porabje (Raabgebiet). Im Grenzgebiet befinden sich 8 Dörfer mit überwiegend slowenischer Bevölkerung. In diesen Dörfern, besonders aber in Gornji Senik (Felsöszölnök), hat die Verfasserin interessante Angaben über die dortigen Hochzeitsbräuche aufgezeichnet und, im Dialekt erzählt, auch auf Tonband aufgenommen. Diese Angaben konnte die Verfasserin auf einer Hochzeit selbst überprüfen. In ihrem Beitrag versuchte sie, alles über den Gegenstand Erreichbare zusammenzufassen: im Druck erschienene Veröffentlichungen und handschriftliche Aufzeichnungen, die sich entweder nur auf das Porabje oder auch auf das gesamte Prekmurje beziehen. Als Vergleichsmaterial verwendete sie ferner die Ergebnisse einer umfangreichen Befragung, die vom Institut für slowenische Volkskunde der Slowenischen Akademie der Wissenschaften seit 1969 in ganz Slowenien durchgeführt wird. Wegen Platzmangels entschied sie sich allerdings nur für die Ortschaft Zgornji Petrovci (heute Gornji Petrovci), da diese am nächsten zur ungarischen Grenze liegt.

Im Beitrag versuchte sie, die Unterschiede zwischen beiden Teilen des Prekmurje festzustellen, und zwar nicht nur handlungsgemäß, sondern auch die Ausdrücke betreffend.

Ložar-Podlogar, Helena. 1973. Ženitovanjske šege v Prekmurju s posebnim ozirom na Porabje. *Traditiones* 2: 121–146.

ŠEGE IN NAVADE PRED POROKO V OKOLICI NOVEGA MESTA

Pisanih virov o slovenskih svatbenih šegah je razmeroma mnogo, vendar to ne velja za vse slovenske pokrajine. Dolenjska se ne more pohvaliti z bogatim objavljenim gradivom. Med starejše vire, ki govore o šegah, predvsem o svatbenih, lahko omenimo le Valvasorja,¹ ki v poglavju »Von den Sitten und Gebräuchen in Unter-Crain« govori tudi o ženitvi: opisuje vabilo na svatbo, poročni spreved, govori o »lažni nevesti«, svatovski pojedini in o šegah v zvezi z njo. V začetku 19. stoletja je Joseph Buchenhain² (Jožef Babnik)³ v *Carniolii* opisal dolenjske ženitovanjske šege. Šege Dolenjcev je, kakor beremo v opombi urednika Leopolda Kordeša, zbral z veliko marljivostjo deloma pisec sam, deloma pa po verodostojnih ustnih izročilih. In ker je avtor živel v okolici Novega mesta, lahko upravičeno domnevamo, da se tudi opisi šeg nanašajo na ta del Dolenjske. Urednik *Carniolie* pa v opombi tudi poudarja: »Sollte... hie und da etwas vergessen worden seyn, so werden wir jede Berichtigung oder Belehrung von Vaterlandsfreunden mit Dank annehmen und veröffentlichen.«⁴

Popravkov in pojasnil pozneje ne zasledimo več, opisov ženitovanjskih šeg iz širše okolice Novega mesta, razen nekaj kratkih omemb posameznih prvin v takratnih časopisih in nekaj duhovitih pripomb v zapiskih Janeza Trdine, ki se nanašajo predvsem na ljubezensko življenje Dolenjcev, pa tudi ne. Zato pa je toliko bolj dragoceno terensko gradivo, zbrano v Inštitutu za slovensko narodopisje.⁵ Od leta 1970 naprej so ga na podlagi obsežne inštitutske vprašalnice zbirali ljudje različnih poklicev in starosti za tri obdobja od konca 19. stoletja vse do današnjih dni. Sodelovalo je približno 30 informatorjev.⁶

¹ J. W. Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain* II/6, Laibach-Nürnberg 1689, str. 288 et passim.

² Joseph Buchenhain, *Hochzeitgebräuche der Unterkrainer*, *Carniolia* 2, Laibach 1839, št. 32, 33, 34.

³ Anton Jožef Babnik, roj. okoli leta 1802, je bil Prešernov sošolec, pozneje oskrbnik na Prežeku pod Gorjanci, na graščini Andreja Smoleta (F. Kidrič, Prešernov kritik Buchenhain. *Slavistična revija* 1948, str. 19–27).

⁴ *Carniolia*, 1839, št. 32, str. 125.

⁵ *Anketa o šegah in verovanju »življenjskega cikla«* B. ŽENITOVANJE. Vprašanja. Sestavila Helena Ložar. Ljubljana. Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, 1969.

⁶ Seznam informatorjev in njihovi podatki za ta spis so v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

J. Buchenhain na začetku svojega prispevka za *Carniolio* trdi, da ima Kranjec svoje lastne šege, ki se »in mancher Beziehung von jenen übrigen Völker weit unterscheiden . . . zaradi tega si upa skoraj z gotovostjo sklepati, da »er (= Kranjec) ursprünglich zu einem eigenen Stamme gehört haben müsse«. ⁷ Danes vemo, da se tudi slovenske svatbene šege in z njimi tudi šege Dolenjcev vključujejo v vzorec ženitovanjskih šeg drugih, predvsem alpskih evropskih narodov, seveda z lastno priredbo posameznih prvin in z lastnim občutkom za ločitev obrednega od šaljivega, z občutkom, vključiti v posamezne prvine velik del ljudskega verovanja in s tem dati šegam še večji poudarek arhaičnosti.

Priložnosti za spoznavanje in izmenjavo prvih besed med mladimi je dovolj. Nekoč so se srečevali predvsem pri skupnih delih: pri ličkanju, metju prosa, kopanju v vinogradu, pri mlačvi, trenju lanu, srečevali so se tudi pred cerkvijo, na božjih potih, na žegnanjih, ob semnjih, v novejšem času tudi v službi, na plesu, zabavah in v šoli. V času, ko dekleta niso še hodila v službo, so imela pravzaprav samo dve možnosti: da se poročijo ali pa ostanejo doma za teto. Razumljivo, da si je vsaka želela dobiti moža.

In če so leta minevala, ne da bi se pokazala priložnost za možitev, so se dekleta zatekala k dejanjem, ki so temeljila na ljudskih verovanjih. Na to nas še danes spominjajo pesmi in reki, pa tudi ljudje še marsikaj od tega dobro pomnijo. Na prvem mestu bi omenila priprošnjike za ženine in neveste, na katere so se mladi obračali bodisi z molitvijo, z zaobljubami in s tem, da so hodili na božjo pot.

Kot priprošnjiki za ženine so znani predvsem sv. Anton Padovanski, sv. Anton Puščavnik, sv. Neža, sv. Juda Tadej in drugi. Iz Šmarjete pri Novem mestu imamo zapisane začetne verzice pesmice:

Gor' na hribčku je cerkvica,
v njej svet Anton kraljuje,
k njemu se zatekla bom,
on mi posreduje ...

Ob godu sv. Antona Padovanskega so dekleta hodila »lipo sukati«, to pomeni, da so se hodila v lipo zaletavat. Dobro znamenje je bilo, če je padel list z drevesa. Na Kum so se dekleta hodila »buhat« v bukev, vendar so bila uslišana le, če so od vznožja do cerkve na Kumu držala sklenjene roke. Janez Trdina o romanju k sv. Neži na Kum takole pripoveduje: »Tudi po može hodijo dekleta gor, da si jih izprosijo. Z glavo treba na hribu tako trkati v bukev, da se strese in potem je zakonska postelja gotova še tisto leto.« ⁸

⁷ Joseph Buchenhain, n. d., str. 125.

⁸ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 10 (1. 1871), str. 28 (v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).

Sicer pa so dekleta romala tudi na Trško goro, na Žalostno goro pri Mokronogu, v Žužemberk pa k cerkvi sv. Roka, kjer stoji v njenem stranskem oltarju sv. Anton. Tudi pri Toplicah nad Meniško vasjo je blizu cerkve sv. Antona lipa, »kamor (so) po pravljici dekleta hodila buhat v deblo. Če se je vrh pripognil, (je to bil) znak, da se bo še tisto leto omožila.«⁹ In da bi sv. Anton res posredoval in bi dekleta našlo ženina, je pesmici dodala še zaobljubo:

Če svet Anton uslišal bo,	Večkrat sira, masla
dal mi bo možička,	putra naložila,
vsako leto mu zredim	ajmužno delila,
debelega prašička.	samo da bi dobila moža,
	čeprav rjave brke ima. ¹⁰

Žegnanja so bila lepa priložnost, da je fant dekletu izkazal pozornost. Marsikateri je tu prvič pokazal, da se zanima za določeno dekle. Na »štantu«¹¹ ji je kupil »odpustek«, navadno lectovo srce z napisom, ali pa »cukra«. Tisti, ki se je hotel bolj postaviti in je bil tudi premožnejši, pa tudi prstan, verižico ali podoben nakit, celo židano ruto. Med svetovnjima vojnama je bilo darilo v obliki lectovega srca vse redkejše, pogosteje pa so fantje povabili dekleta na srečolov. V zadnjih letih je za nekatere znak naklonjenosti že v tem, da povabi dekleta na vožnjo z avtom ali motorjem. Tudi dekleta so fantom dajala darila: najbolj znani so pirhi z napisom o veliki noči. Petinsedemdesetletni Alojz Pust iz Dobrniča je leta 1970 povedal, da so nekoč dekleta pekla pogače s »tičkami«¹² (ptičkami). Fant, ki ji je bil všeč, je dobil kos pogače, na katerem je sedela taka tičca. Tičce so delila dekleta menda od tepežnega dne (28. decembra) vse do dneva treh kraljev (6. januarja). Obvezno pa je bilo, da je dekleta svojemu fantu pred naborom ali pred odhodom k vojahom naredilo lep »pušeljc«, s katerim se je potem postavljaj pred svojimi vrstniki.

»Prerokovanj«, kakšnega moža bo dobilo dekleta, je bilo precej. Šaljivih (npr. če se je v sobi majala miza, bo dekleta dobilo šepastega moža), še več pa kritičnih. Ljudje so namreč dekleta, ki so bila godna za možitev, opazovali pri delu. Za površno opravljeno delo naj dekleta ne bi dobilo popolnega moža. Tako so nastali razni izreki, ki so nakažovali, kakšnega moža bo dobilo dekleta, ali bolje rečeno, kakšnega si zasluži. Če je pri žetvi ajde žanjici snop, ki ga je postavila pokonci, padel na tla, bo dobila pijanca. Če pred dežjem, nevihto, pravočasno ni pobrala perila, ali je celo pozabila nanj, bo dobila surovega moža in bo v zakonu veliko jokala. V Šentjerneju bo pijanca dobilo tudi tisto dekleta, ki se je pri pranju perila zmočilo.

Kot otroške igrice so vse do danes ostala ugibanja s cvetnimi listi marjetice ali s pikapolonico. Še najstarejši ljudje pomnijo, da so dekleta trgala cvetne liste marjetice,

⁹ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 26, str. 20.

¹⁰ Ančka Špilar, Čadraže.

zraven pa bolj v šali in za zabavo kakor zares govorila: »Hoče, noče, ljubi, vara« (Mirna peč) ali pa: »Fant – možila – pustil« (Šmarjeta). Pikapolonici pa je dekle obljubljalo: »Pikapolonica, pokaži mi moža, ti bom dala kruha, vina in mesa« (Mirna peč) ali »... pa dobiš kos mesa« (Šmihel). Različica iz Dobrniča pa pravi: »Pikapolonica pokaž' mi moža, če ne ubijem tebe in tvoj'ga moža in te vržem na tla.« Vsi informatorji v svojih odgovorih poudarjajo, da pikapolonica pokaže smer, v kateri živi bodoči mož.

Dekleta na različne načine še danes same sebi »prerokujejo«, ali jih ima fant rad. Eden takih načinov, ki ga rade uporabljajo srednješolke, v zadnjem času pa že tudi dekleta iz višjih razredov osnovne šole, je ta, da napišejo ime in priimek fanta, pod njim svoje ime, prečrtajo enake črke in iz ostanka črk z izmenjavo besed »ljubi, ne ljubi«, ugibajo, na kaj lahko upajo (npr. BRULC ANTON – JERMAN MARIJA). To je le eden izmed novih načinov ugibanja ljubezni.

Kako so si nekoč hoteli fantje pričarati dekletovo ljubezen, se je spomnila leta 1970 petinsedemdesetletna Terezija Hude iz Mirne peči. Fant je menda dal v usta požirek vina, ga iz ust spustil nazaj v kozarec in to dal piti dekletu. Prav tako kakor informatorka iz Dobrniča, pa se tudi ona spominja, da so včasih lovili španske muhe (»ki jih sedaj tu ni več najti, čeprav jih od prej poznajo...«), jih posušili, prah vrgli v vino ali vodo, in to dali piti dekletu.

Med napovedmi poroke so na prvem mestu sanje o prstanu, potem pa skladovnica drv, ki se je podrla, in bela koruza, ki tudi napoveduje nevesto v hiši.

Povsod pa velja, da se ne bo poročil tisti, ki sedi na vogalu mize, ali pa tisti fant, ki so ga »z metlo ometli po nogah«. Kakor drugod po Sloveniji, so tudi v okolici Novega mesta dekleta z jerbasom na glavi hitela od velikonočnega blagoslova domov, saj se bo tista, ki prva pride, tudi prva poročila.

Neveste so si fantje izbirali največkrat v drugih vaseh. Tudi Dolenjci dajo na izrek »Žensko najbolje, da od daleč dobiš, botro pa v vasi.« Nasproti temu izreku pa je veliko takih, ki skrivajo očitek: »Vse okol nor', nevesto ima na dvor.« »Vse okol jih prebira, nazadnje je pa doma pobira.« »Je iskal nevesto po Sambor, pa ni vedel, da je ima doma na dvor.«

»Der Unterkrainer hat bei seiner Heirath selten seinen eigenen Willen ... und es wird selten um die beiderseitige Neigung gefragt...«, tako Buchenhain¹¹ za 1. pol. 19. stoletja. Vendar pa so še v prvih letih 20. stoletja premožnejši starši, predvsem kmečki, imeli glavno besedo pri izbiri in so bolj gledali na to, da se bo dekle dobro poročilo ali da bo »ta mlada« imela lepo doto, ki bo posestvo povečala, prav tako, kakor pravi poročilo iz 19. stoletja: »Die eigentliche Frage ist nur immer, wie viel die Braut, und wie viel der ihr bestimmte Bräutigam in die Wirtschaft zu bringen vermögen ...«¹²

¹¹ Kakor op. 7.

¹² Kakor op. 7.

Starši so o dekletu (pa tudi o fantu), ki je bilo iz bolj oddaljenega kraja, poizvedovali. To nalogo so prevzeli sorodniki, še pogosteje pa znanci, sejmariji, dninarji, jajčarice, celo berači, ki so hodili okrog po drugih opravkih in »tako mimogrede« na videz neopazno in nevsiljivo povprašali še po mladih. Nemalokdaj so že očetje obljubili svoje hčerke, ki so potem morale ubogati, čeprav ženina niso poznale.

Socialno mešani zakoni so bili zelo redki, saj starši zlepa niso privolili v take poroke. Ker pa ljubezensko razmerje pogosto le ni ostalo brez posledic, je ostalo mnogo otrok brez očeta in mnogo deklet, ki jih je sramota spremljala vse življenje. Na drugi strani pa tudi fant v svojem zakonu z ženo, ki so mu jo bili izbrali starši, ni bil srečen in se je pogosto vdajal pijači, kar je tudi uničilo marsikatero trdno dolensko kmetijo.

Težave s poroko pa so bile tudi tam, kjer sta bila fant in dekle revna. Najstarejši ljudje še pomnijo, da se hlapci in dekle nekoč niso smeli med seboj poročati zaradi revščine, da »oblast tega ni dovolila«. Leta 1886 beremo v *Dolenjskih novicah* protest zoper postavlo liberalcev o svobodnih ženitvah. Novičar je ta protest utemeljil z več »žalostnimi nasledki svobodnih ženitev«, na prvo mesto pa je postavil to, da se »ljudje presilno, preštevilno množijo, da so tako rekoč eden drugemu že na poti, eden drugemu vsak zaslužek kar iz ust iztrgajo...« Pravi, da zato ljudje žive v pomanjkanju in se zato izseljujejo v tujino.

»Skoro na vsakem griči in količkaj pristopnem mestu vže kakšna raztrgana koča stoji, v kateri je večidel revščina doma, a dobrih, imovitih posestnikov je pa čedalje manj.« In dalje očita: »Skoro vsak se hoče oženiti, če tudi nima drugega, kakor pipo v žepu pa – ,čik‘ v zobeh. Toda kaj se zgodi? Mož težko prislužene denarje v krčmi‘pri kupici ,šnopsa‘ zapravlja; nesrečna žena doma v rebrasti koči od srda in žalosti bridke solze pretaka ter kolne svojo nesrečno usodo, razcapani in gladni otroci pa vekajo in prosijo za kruh, a ker ga ni, se pa navadijo beračije pa še ,uzmanja‘ ter izrastejo brez nravne odgoje, kakor divjaki.« Opozarja tudi, da je mnogo ljudi, ki niso sposobni niti za ženitev niti za vodenje gospodarstva, ker »jim je božja previdnost le malo talentov odločila, vendar pa se hočejo na vsak način, po vsej sili ,oteležiti«. Iz takih zakonov so otroci »revni in bedasti« in v taki hiši vlada revščina.

Potem pisec predlaga, komu vse bi se po »postavni poti zamogla svobodna ženitev zabraniti«. Ne bi se smelo dati dovoljenja za poroke »vsem nemaničem, kateri itak komaj samo za sebe skrbijo, kako li potem za ženo in polno kočo otrok.« Izvzeti bi naj bili pridni, pošteni rokodelci. Potem onim, kateri nikakor niso sposobni za to. In slednjič tistim, ki se pohujšljivo obnašajo, »ki nikakor ne bojo pridni očetje ali matere«. Novičar je prepričan, da bi bilo veliko manj revščine in »hudobij«, če bi bila ženitev zopet omejena in »odvisna od srenjske ali ktere druge pravične oblasti«. ¹³

¹³ (Nepodpisano) O svobodnih ženitvah, *Dolenjske novice* 1886, št. 2, str. 11, 12.

Oblast je res pri porokah imela besedo. Gostačem in kajzarjem je dovolila poroko, porokam hlapcev in dekel pa so se »postavljale velike, praviloma nepremostljive ovire«. ¹⁴ Ker se ti tudi iz eksistenčnih vzrokov niso »mogli ženiti, so ostali praviloma neporočeni. Zato pogosta nezakonska rojstva v vrstah poslov«. ¹⁵

Pri kmečkem prebivalstvu je torej pri izbiri neveste prevladovala misel na grunt, takoj za tem pa je bilo tudi odločilno, da je bilo deklet delavno, manj pomembne pa so bile starost, lepota in ljubezen.

Veliko vlogo pa so imeli tudi posredniki-mešetarji, ki so navadno potem tudi sodelovali pri pravi snubitvi. Za dobro opravljeno posredovanje so jih nagradili in tako so se udomačili reki, češ da posredniki »suknjjo« (kožuh) služijo. V okolici Kostanjevice, Šentjerneja, Dobrnica in Mirne peči je znanih še precej takih izrekov: »... pejt nagovarjat, jo boš nagovoru, boš kožuh zaslužu.« »Glej l'un pa že kožuh služ!« »Grem, da bom suknjjo zaslužu.« V Dobrnici je mešetar, ki je šel »bob služiti«, dobil dva mernika pšenice ali voz kolja za vinograd. V Mirni peči pa še danes pravijo, da je nekdo, ki je šel za drugega snubit, »šel špeh služiti«, čeprav so mu plačali v denarju.

Skoraj nepogrešljivi pa so bili mešetarji, kadar je šlo za poroko vdovca ali vdove. Pri takih zakonih je bila pogosto med obema zakoncema velika starostna razlika. Trdina je zapisal »Možé se tod za vdovce le tiste, ki nimajo dote. Če nje ni, deklice jemljo rade i starce ali dajo si prepisati nase hišo ali kako drugo posest.« ¹⁶ Ljudje takih zakonov niso vedno odobravali, še prav posebno ne, če se je starejša ženska možila z mlajšim moškim. Še danes poznajo izreke: »Pri starem kravca, pri mladem palca.« »Pri starem potica, pri mladem plenica.« Iz ženitovanjskih pogodb in pisem, ki so jih zaročenci sklepali pri novomeških notarjih, pa je videti, da ponovne poroke vdovcev in vdov niso bile prav redke. Vdovci so za svoje nedoletne otroke potrebovali mater, na drugi strani pa tudi ženska – vdova z velikim posestvom ali celo gostilno – ni bila sama kos vsem težaškim delom. Zato tudi poroke premožne vdove s precej mlajšim moškim niso bile redkost, ne glede na to, ali so bili pri hiši otroci ali ne.

Posredniki skušajo še danes mnogokje na Dolenjskem, posebno pa v odročnejših vaseh, kjer na kmetijah ni moške roke ali pa so starši ostareli, v hiši pa ni gospodinje, nagovarjati, da bi se mlada dva vzela. Deloma pa so se ljudje tudi že otresli predsodkov in si iščejo partnerja po časopisih ali ženitnih posredovalnicah.

¹⁴ Sergij Vilfan, Delavci v agrarnem gospodarstvu. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog II.* Ljubljana 1980, str. 367.

¹⁵ Kakor op. 14, str. 373.

¹⁶ Janez Trdina, *Notes I.*, str. 14 (v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).

Fantje, ki so dopolnili starost, ko so morali k vojakom, so se nekoč združevali v fantovske skupnosti, fantovščine, družčino »spelenčkov« (Šentjernej). Te skupnosti so imele v vasi določene organizacijske funkcije, sicer pa tudi svoja nepisana pravila. Njihova posebna pravica je bila petje na vasi, vasovanje in seveda nadzor nad dekleti, h katerim so zahajali vasovat tudi fantje iz sosednjih vasi. Starostna meja sprejema fantov v fantovščino se je z leti nižala. Ob koncu 19. stoletja je še bila med 21. in 24. letom, ko so postali fantje polnoletni, ko so dobili »cegelc«, ko so postali rekruti, med svetovnimi vojnami pa so bili sprejeti že z osemnajstim letom in le izjemoma, če je bil kdo zelo dober pevec, je bil sprejet že prej.

Petje na vasi in vasovanje je bilo še pred drugo svetovno vojno v navadi tudi na Dolenjskem. Fantje so peli sredi vasi ali v bližini hiše, v kateri je bilo več deklet, godnih za možitev, po navadi ob sobotah in nedeljah, nikdar pa ne ob petkih, ker je bil post, prav tako ne o postnem času, v adventu, kvatrnih dnevih in na dan vseh svetih. Vasovalcu iz sosednjih vasi fantje niso pustili pod okna domačih deklet. V Šentjerneju so bili popustljivi le do tistega fanta, ki jih je dobro »podplačal«, sicer pa so med seboj tudi krvavo obračunali. Tako so leta 1927 v Ostrogu pri Šentjerneju celo ubili nekega vasovalca.

Za vasovalca je bilo bolje, da ljudje niso vedeli. Posebno očetje so nekoč bolj pazili na svoje hčere, in šentjernejski fantje, ki so bili od nekdaj znani dobri pevci, so take očete radi podražili s pesmijo:

Jaz ti rečem, ljuba žena,
pazi ti na svojo hčer,
nekdo hodi tja pod okno,
travco tlačit vsak večer.

Formalne fantovske skupnosti danes ni več, čeprav se fantje še zberejo, kadar je treba kaj organizirati, za pusta na primer, ali zapreti pot svatovskemu sprevedu, vendar pa niso več organizirani in tudi pri vseh teh prireditvah jim navadno pomagajo poročeni, bolj izkušeni možje.

Prav tako so vasovanje danes nadomestile nove oblike. Mladi se zbirajo na plesih v šolah ali v društvenih dvoranah, obiskujejo filmske predstave, se zbirajo pri prijateljih. Dogovorijo se za »randi« (rendez-vous) predvsem takrat, kadar mlada še skušata skriti svoje tesnejše prijateljstvo.

Začetek priprav na svatbo, ohcet, pa se pravzaprav začne s *snubljenjem*. Navadno »se je šel ženit« ženin s svojimi snubači: z očetom, stricem, botrom, seveda pa je šlo lahko snubit tudi dekle, če je imelo grunt, ki je potreboval gospodarja.

Snubljenju v splošnem na Dolenjskem pravijo »ogledi« ali »vogledi«. Starše so navadno prej obvestili, da bodo prišli snubit. Največ porok je še danes v predpustnem času, zato so tudi nekoč največ snubili na Štefanovo, na dan treh kraljev, nikoli pa ne v adventu, v postnem času in na petek, ker pravijo, da se v petek krošnjarji ženijo

(Dobrnič, Fara). Če so snubce pričakovali na dan treh kraljev, je moralo deklet, ki so jo snubili, takrat načeti poprtnik in ga dati fantu, ki jo je snubil. Snubci so še danes tam, kjer še snubijo, nedeljsko oblečeni; pred prvo svetovno vojno so morali imeti »boksaste« škornje in suknjo, tudi če je bilo že topleje. Takoj, ko so jih na vasi zagledali, so vedeli, da gredo snubci. Ženin pa je nekoč imel za klobukom zataknjeno vejico majarona, ki ga je pozneje zamenjal rožmarin.

Čeprav so domači pričakovali snubce, pa tisti, ki so se »prišli ženit«, niso takoj povedali, po kaj so prišli. Govorili so o gospodarstvu, o vremenu, predvsem pa o kupčiji. V Dobrniču je bila v začetku 20. stoletja navada, da so morali po nevesti vprašati, še preden je prišel ženin čez sredino hiše, na drugo stran stropnega trama, torej preden so sedli za mizo, so morali vedeti, ali so domači pripravljene z njimi razpravljati o poroki. Tako je v začetku pogovor tekkel pri vratih, okoli peči. Tudi v Šentrupertu je bila navada, da so snubci sedli najprej za peč. K mizi so jih povabili, če so se starši načelno odločili, da bodo dali hčer. Vedno pa se snubljenje ni srečno končalo.

Tako so se npr. leta 1923 prišli v Šentrupert ženit iz Suhe krajine. To snubljenje je »komandiral« sosed. Fanta je nagovarjal: »Tukaj bo denar, sem pridi!« Dekletovim domačim pa je tudi hvalil fanta, ki se bo prišel ženit, in njegovo premoženje. Ne da bi se bili prej poznali, so prišli »teličko kupit«. Pogovor je lepo tekkel, ko pa je oče zvedel, da bo morala hčerka v Suho krajino, je snubce zavrnil: »Koga?! V Suho krajino, k' še vode nimate?« Tako se deklet tisto leto ni moglo. Ne da bi se bil oče prej prepričal o gospodarski trdnosti snubca, ga je odklonil, saj je že samo to, da je bil fant doma iz takrat najbolj revnega dela Dolenjskega, zadostovalo, da ni dal hčerke v zakon.

Snubcem so navadno postregli z mesom, če pa so prišli na dan treh kraljev, je deklet na mizo postavilo še poprtnik in vsakemu odrezalo kos, ženin pa je dobil tičco s poprtnika, kar je bilo dobro znamenje. Snubljenje je včasih spodletelo tudi zato, ker se niso mogli zediniti o nevestini doti. Snubci sicer niso na zunaj pokazali nezadovoljstva, navadno so se izogibali prepričanju, izgovorili pa so si čas za premislek ali pa so ob odhodu skrivaj pod prto ali pod krožnik položili denar, češ, plačali smo, kar smo pojedli in popili, ne bo nas več nazaj.

Ponavadi dekleta v začetku snubljenja ni bilo zraven. Ko so starši načelno privolili, da bi jo dali v zakon, so jo poklicali. Šele tedaj so se začeli pogovarjati o vseh drugih pripravah: kdaj bodo oklici, kdaj poroka, o obleki, o gostiji, na prvem mestu pa seveda o najpomembnejši stvari – o nevestini doti in bali. Če so se o vsem dogovorili, so šli snubci po »putrh«, ki so ga skrili pod kozolec in je bil namenjen v dar hiši, v kateri so snubili. Vendar pa je navadno zelo dolgo trajalo, preden so se zedinili. Snubci so, ko so prikazovali premoženjsko stanje ženina, včasih stvari zelo napihovali, z namenom, da bi od nevestinega očeta čimveč dobili. Šli so celo tako daleč, da so naštevili tuja posestva za ženino lastnino, posebno tam, kjer nevestini domači ženina niso poznali že od prej.

»Je govoril kot dohtar in hvalil premoženje,« je tožila informatorka, ki so ji baje bili snubci opisovali tuje posestvo, njen oče pa ji je dal kar 40 goldinarjev dote, za balo pa vso opravo, pohištvo za kuhinjo, spalnico, posteljnino, »vse kompletno«. Pri notarju ali na sodišču pa so »pismo delali« in še danes ne razume, kako to, da ni oče nič opazil, saj ženin, razen konja, ni imel ničesar. Nevesto je povabil tudi na ogled »svojega« posestva. »Kazal mi je njive in govoril: ‚Na teh njivah boš delala.‘ In sem res, prav na tiste njive sem hodila v ‚tabrh‘.« Še danes pa prizna, da je bila zelo ponosna, ker se je možila v »mejstu«.

Glavni del pogovora med snubci in nevestinimi domačimi se je torej vrtel okoli nevestine bale in dote. To je včasih bilo pravo mešetarjenje, ki je šlo tako daleč, da je že spominjalo na trgovino, nemalokdaj se celo niso mogli zediniti in so snubci odšli. Janez Trdina se je takole ponorčeval (gre za čas okoli leta 1870): »Zakon zgol Geschäftssache ta čas. Hodi se snubit, dajo se pošte, ponuja se fant, ponuja tudi dekle, popraševanje po imetku, pogajanje. Mreže naredo se na več strani, nazadnje prime se često za tisto nit, ki je najslabša. Silno bahanje in laganje, koliko ponudb se je že dobilo – intrige starih in mladih bab obojega spola, spodbijanje, zlasti se skuša dokazati ničevost imetka, če so pankrti in zraven novci, se naredi pogodba dosti lahko.«¹⁷

Franc Cerkovnik iz Šentjerneja pa se spominja šaljivke na račun pregovarjanja za nevestino doto:

»Očka pravjo osemsto,
pa to premalo dote bo;
le pojdmno še za materjo,
če nam še kaj primaknejo.«

Za čas po drugi svetovni vojni pa v Šentjerneju trdijo, da so fanta, ki je načel pogovor o nevestini doti, kratko zavrnil: »Če si prišel vprašat za doto, ni treba za punco.«

Na kmetih so doto navadno preračunavali v vrednost živali – predvsem goveda, npr. dobil boš toliko denarja, kolikor je treba dati za 400 do 600kg težkega vola in podobno.

Vsemu, kar dobi nevesta, ko se poroči, pravijo dota, pred prvo svetovno vojno v Dobrniču tudi »baren blagu«, del dote pa je tudi bala. Neveste so po navadi dobile dogovorjeno vsoto denarja, poleg tega pa še zemljišče, kako njivo, ki je bila ločena od posestva, ali del vinograda in seveda pohištvo (bališ, mobilijo). Tudi glede časa izplačila dote so se dogovorili. Včasih so doto izplačali takoj, včasih po poroki, ko je mlada žena odhajala na novi dom ali potem, ko so po osmih dneh prišli na njen dom »na kepe«. Neredko pa je ženin moral tudi na sodišče, da je dobil izplačano nevestino doto, posebno v primerih, ko je moral brat, ki je prevzel posestvo, izplačati sestri njen del. Včasih so starši namesto denarja dali ženinu kot nevestino doto tudi zadolžno

¹⁷ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 14, str. 44.

pismo in je moral sam od dolžnikov terjati denar. Pravdali so se včasih tako dolgo, da je vsa dota ostala pri odvetnikih.

Revne neveste, lepega vedenja, doma iz Novega mesta in okolice pa so lahko prošile tudi za pomoč iz sklada posebnih ustanov za nevestino balo. Ena takih ustanov je bila *Friderik Dilančeva* ustanova. Felicita Dilanec, roj. Gričarica, je leta 1687 v svoji oporoki želela, da njen sin dobro naloži 1000 gld, od katerih 6 % obresti naj bi vsako leto plačali dvema revnima nevestama iz Novega mesta, vsaki po 30 gld. za doto. Seveda morata nevesti biti »nrvaviti«. Sin Friderik je za ta denar nakupil desetino od žita in živine na osmih gruntih v šentjernejski fari, in sicer v Ostrogu, na Rojah, na Drami in na Mihovcu, pa tudi »vinsko desetino in gornico na Tolstem vrhu, ki je nosila po 15^{1/2} veder vina«. ¹⁸ Mestnemu zboru je naročil, da je pobiral dohodke iz teh pravic in ga v ustanovnem listu zavezal »za pet ran Kristusovih«, naj pazi, da vsako leto »plača dvema revnima nevestama za doto 30 gld«, da bodo »mogli dajati odgovor na sodni dan«.

Vendar pa je bila usoda Dilančeve ustanove čudna: mestni zbor se je denarja polastil, nevestam pa le obljubil, da bodo dobile denar, ko bo mogoče. Vrhovec poroča, da so že leta 1726 imele Novomeščanke več kot petdeset takih »ekspetanc«, t. j. pismenih obljub, ki pa so bile brez vrednosti. Ko je vicedom za to zvedel, je prepovedal izdajati »ekspetance« in ukazal izplačati nevestam gotovino. Nekaj let so jo res izplačevali, potem pa je vse spet potonilo v pozabo. Leta 1760 so se odločili, da bodo Dilančevo desetino prodali, in za 2005 gld jo je kupil baron Žiga Zois, vendar že leto pozneje nihče izmed mestnih očetov ni vedel, kam je denar izginil. Od leta 1785 do 1799 ni nobena nevesta dobila niti pare, potem pa so tri leta ustanovo spet razpisovali in nato do 1827 spet ustavili. Po tem letu pa kaže, da je bila ustanova, po vseh zapletljajih, z dokaj veliko vsoto denarja (leta 1860 je imela npr. 2174 gld) dobro urejena. Tako se je leta 1895 na razpis županstva prijavila neka Ivana Kramarič, roj. Fischer, z naslednjo prošnjo:

Slavno mestno županstvo!

Ponižno podpisana se drzne slavno mestno županstvo za podelitev jednega mesta ustanove iz Friderik Dilančevega zaklada za neveste prositi, ter opira svojo prošnjo na sledeče razloge:

je hči mestna in rojena tu v mestu 17. avgusta 1872 ter poročena kakor svedoči priloženi poročni list dne 13. Februarja 1895 z c. kr. pismonošem Josipom Kramaričem.

Ker je nje nrvnost in vedenje slavnemu županstvu znano, se derzne ponižno podpisana svojo prošnjo ponoviti in obljubuje se te milosti tudi za naprej vredno skazati.

Novo mesto dne 10. Julija 1895

Ivana Kramarič

roj. Fischer¹⁹

¹⁸ Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*, Ljubljana 1891, str. 99.

¹⁹ Zgodovinski arhiv Novo mesto (dokument še ni signiran).

Odgovor je mestno županstvo napisalo na hrbtno stran vloge. Glasi se takole:

Spoštovana

Ivana Kramarič

v Novem mestu 157

Vsled Vaše prošnje z dne 10/7, 95 šte. 209 se Vam na podlagi obč. sklepa 23/6. 96 naznanja, da se Vam podeli ena Friderik Diiiančevih ustanov v znesku ... fl.,²⁰ katera se Vam bode dne 1. julija t. 1. proti postavno kolekovani pobotnici izplačala. Ako se med tem časom ne uloži proti razdelilu nobena pritožba.

Mestno županstvo

Novo mesto 24/6. 96

Vse do 1. svetovne vojne pa je delovala še ena ustanova za dekliško balo, vendar ne za vsa dekleta, temveč samo za zakonske potomke bratov in sestra ustanovnika. To je bila *Jožef Dullerjeva* ustanova. Razglase za to ustanovo najdemo v Zgodovinskem arhivu Novega mesta in v Mestnem arhivu občine Metlika, razpise pa je najti tudi v Dolenjskih Novicah (npr. 1902, str. 13). Okrajno glavarstvo v Rudolfovem je npr. naročilo županstvom občine »... priloženi razglas o oddaji Jožef Dullerjeve ustanove za dekliško balo običajno razglasiti, event. aspirantinke nanj opozoriti ter morebiti tamkaj vložene prošnje najkasneje do 5. aprila t. l. semkaj poslati ozir. do tega roka negativno poročat.«²¹

V razglasu je določeno: »Pravico do te ustanove imajo zakonske potomke bratov in sestra dne 5. avgusta 1863 l. v Velikih Škrjančah pri Rudolfovem umrlega ustanovitelja, ki so se leta ... omožile, v kolikor so lepe nravnosti in zmožne branja deželnega jezika. Prosilke za to ustanovo morajo svoje prošnje, opremljene z zakonitim rodovnikom, z izpričevalom nravnosti in z dokazilom, da znajo brati, kakor tudi s poročnim listom, vložiti do... potom političnega okrajnega oblastva bivališča pri podpisani deželni vladi...«²²

Dullerjeva ustanova je torej bila vezana na rodbino Duller in ni bila namenjena revnim nevestam. Razumljivo je torej, da ni bila vsako leto razdeljena. Tako je mestno županstvo Rudolfovo 3. aprila 1915 odgovorilo okrajnemu glavarstvu Novo mesto:

»Z ozirom na ondatni dopis z dne 1. 3. 1915 št. 1875 se poroča, da ni bila za ustanovo letni donesek za 1. 1914 v znesku 1000 kr Jožef Duller'jeve ustanove za dekliško balo' nikaka prošnja pri tuk. m. ž. uložena.«²³

²⁰ Verjetno 30 fl., kakor je bilo določeno v oporoki Felicite Dilanec.

²¹ Kakor op. 19.

²² Kakor op. 19. Razglas za dekleta, ki so se omožila leta 1912, je pod št. 1676 shranjen v Mestnem arhivu občine Metlika. Razglas je imel vedno enako besedilo, spremenili so le letnico poroke.

²³ Kakor op. 19.

Po drugi svetovni vojni je še veljalo, da je ženin dal nevesti ali njenim staršem (Šmihel) vsoto denarja kot aro; če bi se nevesta premislila, bi morala dati »dopelt« nazaj, če pa bi se skujal ženin, bi ara ostala zapuščenemu dekletu. Ara je včasih znašala tudi do 25 gld, navadno pa so to bile manjše vsote denarja (5–10 gld), pred drugo svetovno vojno tisočak ali dva. V Šentjerneju je taka navada na kmetih tu in tam držala še po drugi svetovni vojni in je znašala približno milijon starih dinarjev. Mlada dva pa sta se tudi sicer med seboj obdarila: pred prvo svetovno vojno je ženin od neveste dobil srajco in robec, med svetovnjima vojnama pa je že prišlo v navado, da je ob uspešni snubitvi ženin nevesti kupil prstan in vso obleko (Šmarjeta).

Dekle pa si je tudi želelo pred poroko ogledati posestvo, ki naj bi postalo njen novi dom. Skupaj s starši in sorodniki je šla »na ogledi«, »na razgled« in največkrat je odločilni »da« bil dokončen šele na fantovem domu. Buchenhain poroča, da so potem, ko so se na dekletovem domu o vsem glavnem že pogovorili, določili še dan (navadno nedeljo), »... wo die beiden, bis dahin oft einander gar nicht kennenden, Brautleute unter zahlreicher Assistenz der Anverwandten, Bekannten und Mäkler sich gegenüber, gleichsam zur Schau, gestellt werden.«

Po Buchenhainu se fant in dekle do tega dne sploh še nista poznala in so starši pripeljali k snubcu dekle na ogled. Tako bi namreč lahko razumeli nadaljnjo pripoved: »Verschämt und sittlich sitzt die junge Braut (nevesta) in ihrem Sonntagsputz am Tische, ihr weißes Haupttuch weit über das Gesicht hervorgezogen; sie hält ihr Antlitz gewöhnlich mit beiden Händen bedeckt, und schielt verstohlen nach dem ihr gegenüber sitzenden Bräutigam (shenin)...« ki naj bi tudi molče čakal na trenutek, ko bo nevesta rekla »da« in bo lahko videl njen obraz. Šele potem » ... findet sich wohl ein Vorwand, daß die jungen Leute sich einander nähern und sprechen ...« Po Buchenhainu naj bi to bila že »zaroka«, ki je trajala vse do svetlega jutra, na kar so se vsi navzoči »erheben, um die Verbriefung bei ihrer Vorgesetzten Grundobrigkeit oder bei der Bezirksherrschaft abzuschließen...« Poleg staršev obeh sta bila pri tem navzoča še dva »der Klügsten als Zeugen ...«. Temu pravijo »pifme delati«. ²⁴

»Pismo delat«, »pisanje delat«, kakor povsod na Dolenjskem imenujejo ženitovanjsko (ženitno) pogodbo, so šli k notarju ali na sodišče predvsem premožnejši: posestniki oz. posestniški sinovi, lastniki vinograda, hišni posestniki, obrtniki, gostilničarji itd. V fevdalnem obdobju so nevestino doto in zemljiške obveznosti urejali pri zemljiški gosposki. V večini primerov je bilo v ženitovanjsko pogodbo zapisano le, kaj bo dekle dobilo za doto in koliko bo k temu pripisal fant oziroma njegov oče, le redki pa so ob tej priložnosti naredili že tudi dedinsko pogodbo ali »čezdajansku pismu«. Nekaj takih pogodb hranijo v Zgodovinskem arhivu Novo mesto, prepisi pa so tudi v tamkajšnji

²⁴ Kakor op. 7, str. 126.

Zemljiški knjigi. Na terenu sem našla prepis samo ene take pogodbe iz leta 1884, ki jo je sestavil novomeški notar dr. Albin Poznik.

Kot primer sem natančneje pregledala arhiv novomeškega notarja Josefa Suppana (Zupana), ki je, sicer še nesigniran, shranjen v Zgodovinskem arhivu Novo mesto in vsebuje ženitne pogodbe za leti 1860 in 1861. Pogodbe so pisane v nemščini, v gotici, na uradni papir, ki v »glavi« nosi velik naslov: »Unter der Regierung Seiner kaiserl. königl. Apostol. Majestät FRANZ JOSEF des ERSTEN Kaisers von Österreich etc.

Leta 1860 je bilo pri Zupanu sklenjenih 57, leta 1861 pa 37 ženitnih pogodb (Ehevertrag). Od tega je bilo kar 76 posestnikov, 22 lastnikov hiš, 4 lastniki vinograda, 1 mizar, pri enem paru je navedeno le, da sta vdovec in vdova, ena pogodba pa je bila sklenjena med ženinom, ki naj bi mu brat izplačal dediščino v znesku 20 gld, in med skrbnikom neveste, ki je moral uradno dekletu pripisati dediščino njene pokojne matere (vinograd). V teh dveh letih se je poročilo 30 nedoletnih fantov in 33 nedoletnih deklet, 5 vdovcev in 14 vdov; 12 je bilo parov, kjer sta bila oba nedoletna, v treh primerih sta bila oba vdovca, v enem primeru je nedoleten fant vzel za ženo polnoletno vdovo, v enem pa nedoletno dekle vdovca.

Tudi čas poroke lahko določimo po tem, kdaj so sklepali ženitno pismo. Leta 1860 je bilo namreč sklenjenih 22 pogodb v januarju in 23 v februarju, samo ena v marcu, po dve aprila, maja in junija in po ena julija, avgusta, septembra, oktobra in novembra. Leta 1861 so vsi zaročenci, razen enega para, ki je sklenil ženitno pogodbo v začetku februarja, »delali pisma« v januarju.

Ženitne pogodbe so bile sestavljene po ustaljenih, tudi v različnih obdobjih zelo podobnih si obrazcih. Nekateri notarji so uporabljali že natisnjene obrazce, večina pa jih je pisala sama, oziroma njihovi pisarji. Začetek takega pisma (navajam ga v prevodu) bi se npr. glasil takole:

Dne 24. januarja 1860 so prišli k meni dr. Josefu Suppanu k. k. notarju v Novem mestu na Kranjskem, v mojo uradno pisarno na št. 171 meni osebno poznani gospod Josef Piškur, polnoletni lastnik hiše in realitet iz Novega mesta h. št. 123, vdovec, kot ženin, polnoletna Agnes Zupančič prav od tam h. št. 122 kot nevesta, polnoletni posestnik Franc Zupančič iz Gorenje vasi pri Mokronogu h. št. 3, brat neveste, polnoletni Anton Zupančič, cesarsko-kraljevi asistent v Novem mestu, brat neveste, končno polnoletni gospod Mathias Blümel, posestnik iz Novega mesta, h. št. 122, stric neveste, in so ob 11^h dopoldne sklenili s soglasjem obeh pogodbenih strank v nemškem jeziku sledečo ženitno pogodbo...«

Potem je po točkah zapisano, kaj sta obe strani sklenili, npr.: dota neveste znaša 315 gld, brata se zavežeta, da bosta sestri v enem letu izplačala še vsak po 105 gld brez obresti, enako vsoto ji bo kot darilo v enem letu izplačal stric. V nadaljevanju je določeno, kako ravnati v primeru, če bi najprej umrl mož, v zakonu pa ni otrok. V tem primeru naj

bi žena podedovala vse premoženje, moževim sorodnikom pa naj bi v treh letih izplačala pavšalno vsoto 500 gld. Če bi umrla najprej žena, mora mož njenim sorodnikom v treh letih izplačati 20 gld. Če bodo v zakonu otroci, se ob smrti enega ali drugega zakonca ravna po splošnem dednem zakonu oziroma po oporoki, če jo je bil pokojni naredil.

Tudi v primeru, če je oče namenil hčerki del posestva za doto, je zraven pripisana njegova denarna vrednost: npr. oče neveste izroči ženinu kot hčerino doto vinograd z zidanico v vrednosti 300 gld. Ženin je dolžan zavarovati to premoženje in dovoli vknjižbo dela svojega posestva, lahko pa to premoženje zavaruje tudi z denarjem, in sicer v enaki vrednosti, kot je bila ocenjena nevestina dota.

Poglejmo si nekaj primerov naključno izbranih »ženitnih in dedinskih« pogodb:

Nevesta Mica Turk iz Sel pri Zajčjem vrhu je svojemu ženinu Janezu Jeričku iz Stopič, 75-letnemu vdovcu in očetu dveh otrok, prinesla za ženitno doto polovico vinograda, ki ga je kupila od Janeza Vidica za 100 gld. Ženinu ga takoj po poroki izroči v last s pravico vknjižiti lastninske pravice. Za ženitno doto prinese še knjiženo terjatev pri bratu Janezu Turku kot odpravščino staršev (20 gld) iz izročilnega pisma, nadalje dediščino po pokojnem bratu Francetu Turku (28 gld), terjatev pri posojilu Francetu Hrovatiču iz Pongerč germa (5 gld). Celotna ženitna dota neveste znaša torej 154 gld.

Ženin Janez Jeriček ji zaženi enako vsoto 154 gld. Dovolj, da se sme za varnost ženitne dote in zaženila, skupaj 308 gld, zastavna pravica na njegovo ime vpisano zemljišče vknjižiti.

Za primer smrti »dogovorita dedinsko pogodbo«: žena podeduje (če ni lastnih otrok) svojo ženitno doto in zaženi (308 gld) in 1/3 vsega zapustnikovega premoženja, drugi 2/3 pa njegovi otroci, ki jih lahko tudi izplača. Mož po ženi podeduje 3/4 cele zapuščine, 1/4 pa dobi ženina bližnja žlahta.²⁵

Nevesta Terezija Biček, posestnica iz Gaberja, 35-letna vdova in mati dveh nedoletnih otrok, je tudi svojemu ženinu, 24-letnemu Janezu Plutu iz Stranske vasi, kot doto dala prepisati svoje posestvo v skupni vrednosti 700 gld s tem, »da on volila mladoletnima Tereziji in Janezu Biček iz prisojila dne 16. nov. 1881 vsačemu 250 fl. (= skupaj 500 gld) o polnoletnosti ali pa poprejšnji spremembi stanu izplača, med tem časom pa jima namesto obresti skupni živež, obleko in vse potrebno daje in obenem s svojino zavaruje«. V pogodbi je bilo tudi določeno, da ženin »hlapcu Andreju Kumpu odstopi kos zemljišča, na tnalu« in da bo dajal Juriju Bičku, bratu pokojnega nevestinega moža, »do smrti stanovanje in prostor za eno rogato žival«. Nadalje je bilo določeno, da ženin zaženi nevestini doti 700 gld po odbitkih dolgov 560 gld v čistem znesku 140 gld še enako vsoto 140 gld, torej znaša zaženi neveste 280 gld.²⁶

²⁵ Iz prepisa v Zemljiški knjigi Novo mesto, fase. II, Nr. 1882.

²⁶ Kakor op. 25.

Zelo natančno so bile sestavljene ženitne pogodbe za bogate neveste. Primer take pogodbe z dne 10. febr. 1801 je najti v notarskih aktih novomeškega notarja dr. Albina Poznika. Ta je zanimiva toliko bolj, ker gre za doto rejenke in za primer, ko se je ženin priženil k nevesti, oče pa mu je dal doto. Ker ta pogodba kaže, kaj vse je obvezovalo ženina, na katerega je bilo prepisano celotno nevestino premoženje, si jo oglejmo v dobesednem prepisu.

Pred menoj Dr. Albin Poznik, c. k. notar v Rudolfovem, so se oglasili Mica Sitar, posestnica iz Verhpeči h. št. 17 kakor izročilnica, France Zupančič posestnikov sin iz Dolenjega verha, h. št. 4 kakor prejemnik in ženin, njegov oče France Zupančič od tam, slednjič Karolina Kalteisen, rejenka od izročilnice kot nevesta iz Verhpeči ter so sklenili sledečo izročilno ženitno in dedinsko pismo:

Pervič: Mica Sitar preda in izroči Francetu Zupančiču za ta primerljaj, če bo z njeno rejenko Karolino Kalteisen v zakon stopil, sledeče jej po njenem ranjcem možu Kancijanu Sitarju iz Verhpeči vsljed zapuščinske obravnave de pe. 13. Januarja 1880 št. 399 in prisojilnega pisma v last prejeto premoženje in sicer:

1) celo kmetijo v Verhpeči vpisano pod rect. število 92 ad Landpreis v vrednosti 1000 fl	
zraven spadajoče hišno poslopje s pritiklino vred v vrednosti	590 fl
vso kmetiško potrebščino v vrednosti	300 fl
in vse premično blago v vrednosti	20 fl
2) vinograd v Gorenjih Kavčih vpisan pod gorsko število od Sittich obstoječ iz parcelnih števil 1591, 1592 davkarske srenje Hmelčarske v vrednosti	100 fl
3) slednjič vinograd v Hmelčarskej gori vpisan pod gorsko številko ad Hopfenbach v vrednosti	100 fl
v skupni vrednosti	2110 fl

(beri dvatisočstodeset goldinarjev avstrijske veljave)

v njegovo popolno last, ter dovoli, da se sme po končani poroki s Karolino Kalteisen lastniška pravica na kmetijo in vinograde za ženina Franceta Zupančiča vknjižiti.

Drugič: on prevzame v njegovo plačilno obljubo sledeče volila rajncega Kancijana Sitarja vsljed njegove ustmene oporoke in zapuščinske obravnave pr. 13. Januarja 1880 št. 399 in sicer:

a) za večne maše svoto Sto in dvajset goldinarjev	120 fl
b) njegove neveste Karoline Kalteisen v znesku	500 fl
c) mil. Jožetu Dermažeku v Verhpeči	200 fl
d) velikoletnim sostičnikom Janezu, Francetu in Barbi Sitar zadnja rojena Murn, prvi iz Verhpeči, drugi v Gorenji Straži in zadnja iz Orehka, vsakim po 20 fl, skupaj	60 fl
e) Jožetu Murnu iz Orehka pri Stopčem	10 fl
f) Antonu Sitarju iz Verhpeči	10 fl
g) Jožetu in Francetu Sitarju iz Verhpeči vsacemu 5 fl, obema pa 10 fl	10 fl

1) se nadalje zaveže trinajst let stari Anni Novak rojeni v Rudolfovem sedaj v Verhpeči, ako bo do njeniga dvajsetega leta po njeni moči – prejemniku pri hiši in zemljiščih delati pomagala sto goldinarjev za odškodovanje brez obresti plačati 100 fl
in jej med tem časom tudi potrebni živež, obleko in stanovanje dajati in tudi terjatev Mice Ladiha iz Birčnevasi na gotovem posojilu kadar bo zahtevala kakor tudi nekaj zaostalih obresti plačati 100 fl

2) prevzame on v njegovo plačilno obljubo ženitno doto izročnice z ženitnega pisma 15. Januarja 1851 v znesku 200 fl
kakor tudi zaženo v ravno taki svoti 200 fl

Skupaj šteristo goldinarjev avstrijske veljave in jej še posebej obljubi za odškodovanje prevzetega premoženja svoto sto goldinarjev 100 fl

in sicer vso svoto 500 fl jej mora v treh letih po poroki s Karolino Kalteisen brez obresti plačati in jej tudi živež, obleko, obutano in stanovanje v skupščini, dokler se bo ona z njim zastopila odrajtovati; če bi se pa primerilo, da bi se ona ne mogla v skupščini zastopiti, tako jej pa gre namesto poprej rečenega do njene smerti in sicer deset mernikov ajde, pet mernikov pšenice, ravno toliko erži, eden cent težko živo svinče, dvajset funtov soli, krompir, kisline in derva po potrebščini, za obleko odškodovanje v denarjih na leto pet goldinarjev, potem eno leto nove, drugo pa vdelane črevlje, za stanovanje zadnji konec prevzete hiše v Verhpeči hišna št. 17 obstoječ z eno dolenjo in eno podstrešno izbo, katere izbe mora prejemnik s potrebno opravo predvideti, potem jej eno kravo precej v njeno last prepustiti, katero mora prejemnik in kadar več te ne bo eno drugo dokler bo izročnica živa z njegovo kermo kermiti, da pa vendar vse teleta njej ostanejo, gnoj pa njemu. Izročnica si tudi v njeno last priderži eden vinski sod ki derži dvanajst avstrijskih veder in eno vinsko kad ki derži deset avstrijskih veder: prejemnik pa je sljednič zavezan, tisti si od izročnice v njeno last prideržani vinograd v Okrogelci, ki ga je bil njeni rajniki mož Kancijan Sitar od Antona Novaka iz Dolenjevasi v last kupil in je še pri njegovem pod rect. šte. 135 ad Weinhof vknjiženim posestvu pripisan, vsako leto obdelati in na njega dva vozna koša gnoja, kakor tudi sedem butar kolja potegniti, izročilnica mora pa tudi po njeni moči pri tem obdelovanju z rokami delati pomagati; končno jej tudi do njene smerti eno orehovo drevo, ki pri skednju stoji, potem eno pri kozolci stoječo črešnjo in eno konec hiše stoječo jablano za njeni lastni vžitek prepustiti.

Ves ta poprej imenovani živež in stanovanje brez razločka se ceni z ozirom na to, da je tudi izročnica zavezana prejemniku po njeni moči pri hiši delati pomagati vsako leto na 50 fl (petdeset goldinarjev), kar bi na deset let 500 fl znašalo, in prejemnik dovoli, da se sme za ves ta rečeni živež, vžitek in stanovanje zastavna, oziroma služna pravica pri prevzetih zemljiščih in vinogradih na korist

Mice Sitar in tudi zastavna pravica za njeno doto in zaženilo z ženitnega pisma 15. Januarja 1851 v znesku 400 fl, kakor tudi za vsoto odškodnine 100 fl vknjižiti.

3) V posestvo in vžitke stopi prejemnik še le po poroki z njegovo današnjo nevesto Karolino Kalteisen, od katerega časa ga tudi zadenejo vsi dotični davki, naklade in druge javne bremena.

Četrtrič: Ženinov oče France Zupančič obljubi sinu oziroma ženinu Francetu Zupančiču na račun očetne dediščine 500 fl (Petsto goldinarjev) v šterih letih po poroki z Karolino Kalteisen brez obresti plačati, katera kot ženitna dota za njega velja.

Petič: Ženin France Zupančič svoji nevesti Karolini Kalteisen tisto po rajncem reditelju Kancijanju Sitarju podedovano volilno svoto 500 fl (Petsto goldinarjev) zaženi in dovoli pravico vknjižbe zastavne pravice za celo svoto 1000 fl pri prevzetih zemljiških in vinogradeh na korist Karoline Kalteisen.

Šestič: ... tu sledijo že prej omenjena določila za primer smrti enega ali drugega partnerja.²⁷

Pri sklepanju ženitnih pogodb sta bili navadno navzoči dve priči (pri notarju Zupanu sta bila to največkrat Johan Mohorčič in Mihael Jazbec, ki je bil obenem pisar, pri notarju Pozniku pa zasledimo največkrat imeni Miha Delhunja in Franc Raisner), ki sta potrdili istovetnost strank in jih tudi podpisali, če stranke niso znale pisati. Tako se je večina pogodb sklenila z besedami: » ... Za to pogodbo se je naredil ta notarski spis, ki se je strankam pred meni osebno mi znanimi pričami (ime) in (ime) v Rudolfovem, ki sta mi tudi istost strank potrdila, prebral, od njih odobril, od neveste in njenega očeta, ki ne znata pisati, lastnoročno pred menoj podkrižal in od ženina in dveh svedokov, od katerih je (ime ene od prič) imena neveste in očeta pristavil, lastnoročno pred menoj podpisal.«

Pri sklepanju ženitnih pogodb so seveda tudi notarji dobro zaslužili; zaračunali so vse, od honorarja do pisanja, prepisa, odpravka, celo papirja. Janez Trdina o nepotrebnih stroških za »delanje pisem« takole pravi in se pri tem sklicuje na svojega rojaka: »Podgorc Šurla, zastaven dedec, veli, da je neumno, če se kdo ženi, dati za pisma le en krajcer. On ni delal nič pisem pa spi že 37 let prav dobro pri svoji starki, tudi za več drugih ve, ki so se vzeli brez ččekanja pa se niso nikoli zaradi tega pomanjkanja zravsali. Kar kdo ima, ima s pismom in brez pisma, nihče mu ne more vzeti. To pisarijo so si izmislili škrici, da kmeta dero. Iz pisem je prišlo že veliko pravd, gotovo več ko brez njih.«²⁸

Z »žentitovanjsko pogodbo« je bil sklenjen, lahko bi rekli, resni, »poslovni« del priprav na poroko. Dogodki, ki bodo sledili, bodo imeli bolj obredno in ne nazadnje tudi zabavno naravo. O tem pa drugič.

²⁷ Kakor op. 25.

²⁸ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 23, str. 8.

BRÄUCHE VOR DER HOCHZEIT IN DER UMGEBUNG VON NOVO MESTO (UNTERKRAIN)

Da es fast keine schriftlichen Quellen über die Hochzeitbräuche in Unterkrain gibt, ist diese Abhandlung fast ausschließlich auf Angaben, die mittels einer umfangreichen Umfrage des Instituts für slowenische Volkskunde in Ljubljana in den Siebziger Jahren gesammelt wurden, aufgebaut. Dabei wirkten über dreißig Gewährsleute verschiedenen Alters und verschiedener Berufe mit und halfen damit ein vollständiges Bild über diese Bräuche zu gewinnen. Der vorliegende Beitrag behandelt die Zeit vor der Hochzeit, in der wir kaum mit dem Ritus, desto mehr jedoch mit den materiellen und, man dürfte sagen, mit den geschäftlichen Dingen zu tun haben.

Bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts wurde es bei der Eheschließung selten nach der gegenseitigen Neigung, um so häufiger nach der Größe des Heiratsgutes gefragt. Ab und zu besprachen dies die Eltern miteinander, bevor sich die Jungen je gesehen haben. Dabei waren verschiedene Vermittler behilflich, die daraus ihr Vorteil gezogen haben. Sozial gemischte Ehen waren außerordentlich selten, da die Eltern solche Heiraten nicht bewilligten. Den armen Leute war im 19. Jahrhundert verboten, miteinander zu heiraten. Die Folge davon war eine ziemlich große Zahl der unehelichen Kindern.

Bereits im Jahre 1687 wurde in Novo mesto auf testamentarischen Wunsch der Bürgerin Felicita Dilanec (Dilanz) eine Stiftung für arme, doch sittlich hochstehende Bräute von ihrem Sohn Friderik gegründet (Friderik-Dilanz Stiftung). Jedes Jahr konnten sich zwei Bräute um diese Stiftung in der Höhe von 30 Gld. bewerben. Die Friderik-Dilanz Stiftung wirkte mit einigen Unterbrechungen und Schwierigkeiten bis um die Jahrhundertwende. Außerdem bestand in Novo mesto die Joseph-Duller-Stiftung, für deren Betrag von 1000 Kronen sich jedoch nur die ehelichen Nachfolgerinnen des Stifters bewerben durften.

Die grundlegende Vorbereitung für die Hochzeit stellt die Werbung dar. Die Brautwerber waren gewöhnlich der Vater und Onkel des Bräutigams, der Vermittler und der Bräutigam selbst. Bei der Werbung wurde alles, was die bevorstehende Heirat betrifft, genau besprochen, das Hauptaugenmerk galt jedoch dem Heiratsgut. Dabei kam es nicht immer zur Übereinstimmung; wenn es einmal so weit war, wurde der Ehevertrag beim Notar verfasst und unterzeichnet. Aus den Eheverträgen kann man zahlreiche Schlüsse ziehen, vor allem in Bezug auf das soziale Bild der Ehepaare.

Ložar-Podlogar, Helena. 1986. Šege in navade pred poroko v okolici Novega mesta. *Traditiones* 15: 225–238.

TRADICIONALNA SVATBA V OKOLICI NOVEGA MESTA

Kakšne so bile šege in navade pred poroko v okolici Novega mesta, sem predstavila leta 1986 v *Traditiones* 15 (225–238). Obljubila sem, da bom opisala tudi šege ob samem poročnem obredu in na gostiji. Ta dolg bom skušala poravnati s posredovanjem gradiva, ki smo ga zadnja leta zbirali v Inštitutu za slovensko narodopisje.¹ S tem bo deloma zapolnjena vrzel, ki zeva v pisanih virih o svatbenih šegah za Dolenjsko.

Pred samim poročnim dnevom sta morala ženina in nevesta urediti še nekaj »obveznosti«. Navada je bila, da sta šla sama v župnišče naročit oklice, »na oklice devat«, »na oklice dat«. Oklicali, »s kancelna vrgli«, so ju trikrat, le v redkih primerih »enkrat za trikrat«, kakor so rekli. Tako je fara zvedela za njuno namero, in tri tedne je bil še čas, da se je oglasil tisti, ki je imel utemeljen razlog, da bi poroko preprečil, kar se je zgodilo zelo redko. Oklici so pri cerkvenih porokah še danes v navadi, vse pogosteje le enkrat.

Danes pravijo, da dekleta takrat ne pride v cerkev, ker se hoče izogniti radovednim pogledom. Nekoč pa so verovali, da prvega oklica ne sme slišati, da bi otroci ne bili gluhi, drugega mora slišati, da bi otroci ne bili smrkavi, pri tretjem pa mora k spovedi in k obhajilu (Dobrnič, Šentjernej). Ljudje so jo prepoznali po »Židani ruti«, ki ji jo je kupil ženina, da bi se ločila od drugih deklet. Še med svetovnjima vojnama je veljalo, da se za dekleta v času oklicev ne spodobi, da bi šla ponoči iz hiše, ženina pa se je moral zdržati alkohola, da bo »v zakonu znal držati besedo in zvestobo«. V Oštrcu so rekli, da v času oklicev nevesta ne sme ženinu priti srajce. »Dokler so trajali oklici, je morala (nevesta) ves čas doma v hiši čepeti, da jej ne bi zunaj kdo kaj zacopral,« je zapisal J. Trdina o nevesti, ki je imela praznoverno mater.²

Zaroki pravijo Dolenjci »obljuba«, vendar je ne poznajo povsod (Šmarjeta, Dobrnič), navadno pa štejejo mlada za zaročenca že po snubljenju.

»Za poroko gre ženina s tovarišem (ali drugom) vabit goste. Isto stori tudi nevesta. Če je še devica ali vsaj vel quasi in po videzu, jo spremlja družica: če pa vdova, si vzame za

¹ *Anketa o šegah in verovanjih »življenjskega cikla«* B. ŽENITOVANJE. Vprašanja. Sestavila Helena Ložar, Ljubljana. Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, 1969. (V anketi je sodelovalo okoli 30 informatorjev, katerih imena in podatki so v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU).

² Janez Trdina, *Prigode in opombe* 19 (l. 1871) str. 36 (v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu)

spremljevalko in priprošnjico žensšče, ki ji pravijo teta. Včasih pa gre tako vdova kakor dekle v družbi moža, ki mu po kranjsko pravijo družu in ki zanjo vabi k poroki.« Tako Valvasor o vabljenju na poroko.³ Iz prve polovice 19. stol. poročilo v *Carniolii*⁴ govori, da sta »svate vabila nekaj dni prej ženin in nevesta v spremstvu druga in družice...« Še v prvih desetletjih 20. stoletja so na poroko vabili sorodnike do drugega kolena, sosede, prijatelje, predvsem pa krstne in birmanske botre; seveda je bilo število povabljenih odvisno predvsem od premoženjskega stanja družin zaročencev. Ženin in nevesta sta navadno vabila skupaj, ob četrtrkih, pozneje ob nedeljah po drugem ali tretjem oklicu. V Šentjerneju je med svetovnjima vojnama vabil na svatbo v imenu ženina in neveste nekdo drug, navadno ženinov brat, predvsem pa tisti, ki je znal »dobro govoriti«. Navada je bila, da so povabljeni za ohcet tudi kaj prispevali; prispevke (kokoši, šunko, jajca, smetano, orehe) so nosili na dom, kjer bo gostija, ves teden pred poroko. V Velikih Vodenicah so prinašali kure, ne petelinov, ker bi se sicer mlada dva »kregala in tepla«.

Nevesta se je hodila poslavljat od sovaščanov, hodila je v »roke seč« in pri tem so ji »na krancelj darovali«, ji »v dar dali« navadno rjuhe, brisače, pa tudi denar. Posebna prireditve »krancelvečer« je bilo slovo od prijateljic, od »ledig stanu«, zadnji večer pred poroko. Peli so, plesali, se zabavali, vendar je nevesta morala opolnoči spat, godec, ki ga je ženin poslal nevesti, da ji je igral »krancelvečer«, pa je odšel na ženinov dom, kjer je počakal jutra. »Krancelni« se navadno niso plačali.

Pod nevestinim oknom so fantje zapeli:

Preljuba nevesta,
spremenila boš stan,
tvoje ledig veselje
zdaj stopi na stran ...

(Jože Gorenc, Gorenja vas pri Šmarjeti)

V Čadražah so pesem nadaljevali tako:

So ti ptičice pele,
ne pojejo več,
vse je menilo,
vse potehnilo.

Variante te pesmi so znane tudi drugod na Dolenjskem in jih ob svatovanju večkrat ponavljajo:

³ J. W. Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain* II/6, Laybach-Nürnberg 1689, str. 288.

⁴ Joseph Buchenhain, *Hochzeitgebräuche der Unterkrainer. Carniolia* 2, Laibach 1839, št. 32, str. 125.

Preljuba nevesta,
spremenila boš stan
in tvoje veselje
bo šlo na stran.

Le vzemi slovo
od ledig stanu,
mamce pa ravno taku.

Le vzemi slovo
ledig stanu,
bratov pa ravno taku ... itn.

Končali so:

Ste skupaj živeli,
ste se radi imeli,
nevesta, le vzemi slovo.

V Dobrnič in Prapročah so šli »na kranceljne« in prepevali:

So rožce cvetele,
ne cvetejo več,
so ptičice pele,
ne pojejo več.

Dekleta so pela,
ne pojejo več,
dekliškega petja
ni slišati več.

Leta 1956 je Mariji Jagodic triinosemdesetletna Terezija Hodnik iz Vel. Vodenice zapela pesem:

Se sonce ozira lepo
in jem lje od tebe slovo.
Se boš omožila,
devišstvo pustila,
stopila v zakonski boš stan.

Nam fantom pa rožce pustiš,
dekletom nedolžnost zročiš;
nikar se ne možite,
le ledig bodite,
najlepši dekliški je stan.

Nevesta le vzemi slovo,
od mamce pa očeta tako.
Ste skupaj živel,
ste se radi imeli,
nevesta le jemlji slovo.

Ponekod je godec nevesti »krancelj zaigral« že pred hišo, nevesta pa je prišla ven s pladnjem. Na pladnju je bil venec, na sredi liter vina s kozarci. Godec ji je napil, povabljen dekleta so ji izročila darila. V Sadinji vasi pri Žužemberku je nevesta povabila prijateljice »na kranceljne«, v Vrhovem so še do druge svetovne vojne fantje in dekleta hodili »na kranceljne slovo pet« in prinesli nevesti šopek iz suhih ali svežih rož.

Dan ali dva pred poroko je bilo treba prepeljati nevestino balo na ženinov dom (če se je nevesta tja primožila). Pisanih poročil o vožnji bale za široo okolico Novega mesta skoraj ni, poročila pripovedovalcev pa dokazujejo, da natančno vedo, kaj vse sodi v nevestino balo, tudi vedo povedati, na kateri voz je treba kaj naložiti, le redki od njih pa so pri nalaganju in vožnji bale sami sodelovali in jo doživljali. Tako se npr. godec, ki je znan širom po Dolenjskem kot eden najboljših godcev in je igral na več kot tristo svatbah, spominja, da so balo vozili le enkrat. Zdi se, da so poročila o tem, kaj sodi k bali, kako so balo nakladali, kaj je bilo na prvem, kaj na drugih vozovih, le del ustnega izročila, ne toliko lastne izkušnje. Poročila so posredovali sicer ljudje različnih starosti, tudi tisti, ki so bili rojeni že v 19. stol., in se med seboj popolnoma ujemajo, v zadrego pa spravi poročevalca le vprašanje, kako je bilo, ko so vozili svojo balo ali ko so bili med balarji, ki so vozili nevestino balo na dom prijatelja, sorodnika, kar ilustrirajo izjave: »Mi nismo nič vozili. Ni bilo kaj voziti. Smo pozneje najnujnejše pripeljali« in podobno. Preostane le domneva, da so podatki o bali del izročila, ne lastne izkušnje.

In vendar Joseph Buchenhain (J. Babnik)⁵ v prispevku »Hochzeitgebräuche der Unterkrainer« za *Carniolio* ne more mimo bale; zvečer pred poroko se odpravijo ženini, starešina in dva prijatelja k nevesti, da bi naložili njeno balo: postelnino, perilo, obleke in kolovrat (znak hišne delavnosti) na voz in jo odpeljali domov. Pove, da to, kar nevesta dobi od doma, imenujejo bala, in da se vozačem pridruži tudi »sdrusbnik, drog«, katerega glavna naloga je, da ukrade čimveč stvari, ki bi nevesti prišle prav in jih naloži na voz, kajti, kar je bilo naloženo na vozu, je postalo nevestina last in tega nihče več ni smel vzeti nazaj. Zato pa tudi nevestini domači posebno nanj dobro pazijo in ga ne spustijo spred oči. Toliko Buchenhain o bali.⁶

Balarji so se zbrali na ženinovem domu, kjer so jih pogostili, fantje so ženinu zapeli kakšno pesem za slovo, potem pa so oddirjali proti nevestini hiši. Voznik je bil

⁵ Anton Jožef Babnik, roj. okoli 1. 1802, oskrbnik na Prežeku pod Gorjanci.

⁶ *Carniolia* 2, Laibach 1839, št. 32, str. 126.

navadno sosed ali ženinov brat, poleg voznika je na vozu sedel obvezno godec, ženin pa je ostal doma, saj ni bilo v navadi, da bi šel po nevestino balo. Tu novejša poročila nasprotujejo poročilu Buchenhaina, ki trdi, da je po balo šel ženin s starešino. Med potjo so balarji prej streljali, vriskali in peli. Na nevestinem domu niso bili povsod enako sprejeti. Največkrat so jih pošiljali naprej, saj niso prav prišli, tu ni ne neveste ne bale. Nalaganje bale so nevestini domači namreč zavlačevali in šele po dolgem pregovarjanju in dokazovanju so se vdali. Po manjši pogostitvi so na vozove začeli nalagati »baren blagu« ali »pohišstvo« ali balo. Naložili bi bili radi vse po vrsti, da bi »nevesta čimveč imela«, zato so morali domači skrbno paziti, da balarji niso česa ukradli. Posebna čast zanje je bila, če se jim je posrečilo ukrasti petelina; če to ni bilo mogoče na nevestinem domu, so poskusili srečo pri sosedu.

Najpomembnejši del bale je bila nekoč skrinja, vendar so balarji imeli veliko težav, preden so jo lahko naložili: na njej je namreč sedela nevestina sestra, včasih teta ali godec, in je ni pustila odpeljati. Vse pregovarjanje ni zaleglo, treba ji je bilo plačati (simboličen odkup skrinje). In tudi potem ni šlo gladko: težko skrinjo so domači namazali z maščobo, da je balarjem drsela iz rok. Skrinjo so naložili na dno prvega voza (pozneje namesto skrinje »kostne«), nanjo so »postlali posteljo«, posteljnino dobro pritrdili ali celo pribili, saj se nobena na voz naložena stvar med vožnjo ni smela premakniti. Na prvi voz je moral obvezno tudi kolovrat, »da ne bodo rekli, da nevesta še prest ne zna,« seveda s predivom.

Kaj spada k bali, je bilo včasih določeno, vsaj za najnujnejše predmete, ki jih nevesta potrebuje na novem domu. Predvsem je šlo za rjuhe, prte, brisače, ki so si jih nekoč neveste izvezle same. Določeno je bilo tudi, česa nevesta z balo ni smela prinesti na novi dom. V Dobrničju in Šentjerneju v bali ni smelo biti motike, saj so verovali, da bi sicer nevesta moža pokopala. V balo je dobila nevesta pohišstvo (eno posteljo, bogate neveste pa dve z omaricami, tudi visoko dvodelno omaro in nizek predalčnik), zibelko, kolovrat, različno orodje (npr. metle, srp, sekiro, burkle, lopato), košare, sito, valjar in skrinjo platna. Premožnejša kmečka dekleta so od staršev dobila tudi kravo, seveda šele po daljšem pregovarjanju snubcev. Ponekod so naložili še žakelj soli, »da zakon ne bo neslan«.

Nakladanje in vožnja bale, kakor lahko sklepamo po pripovedovanju, na Dolenjskem ni bila tako slovesna in »bahava« kakor npr. na Gorenjskem, čeprav so si nekatera obredna dejanja, ki spremljajo balo, podobna. Tako npr. to, da nevesta pred konji z nogo naredi križ, njena mati pa balo blagoslovi. Praviloma nevesta nikoli ni spremljala svoje bale na novi dom. V okolici Novega mesta ni bilo v navadi, da bi bali zaprli pot, da bi balo šrangali. Ustavljali pa so se v gostilnah, pili in peli, zapitek je moral plačati nevestin brat ali starešina. Če verjamemo današnjim poročevalcem, tudi pri razkladanju bale ne poznajo nobene posebne šege.

Poroke so do druge svetovne vojne bile navadno ob ponedeljkih, redko ob torkih in sredah (»le revne in noseče« pravijo v Šentjerneju) in so trajale več dni, navadno do petka, ko je nastopil post. Ob potratnost na dolenskih gostijah so se spotikali tudi novičarji. Tako v *Dolenjskih Novicah* iz leta 1893⁷ beremo odmev na dopis »Naše rane: ženitnine«, ki je bil objavljen v *Slovincu* in govori o veliki zapravljenosti na svatbah.

Pisec dopis iz Slovenca najprej citira: »On pravi: Ženitovanje traja včasih po dva dni in dve noči na strani ženina in ravno toliko na strani neveste, najmanj pa po jeden dan in noč na vsaki strani ...« Opozarja, da pogosto pridejo svatje, celo ženin »že natrkani« k poročnemu obredu. »Koliko potrate na ženitninah po kmetih in to v današnjih, tako hudih dneh! Včasih gre četrtnina dote rakom žvižgat s samimi ženitovanjskimi stroški ...« Anonimni pisec, skoraj si upam trditi, da je to pisal Janez Trdina, saj posredno pove, da je po rodu Gorenjec, daje Dolenjcem za zgled svoje rojake rekoč: »V mojem rojstnem kraju na Gorenjskem so poroke dopoldne, nato gredo svatje na nevesten dom in ostanejo večinoma skupaj do noči, na to gredo narazen ...« In tudi tedaj, ko traja ženitnina tudi ponoči, je proti jutru gotovo končana. Poudarja še, da so ljudje tam »razmerno precej premožni«.

»Kako pa je tukaj doli *pri nas* (podčrtala H.L.P.) z razmerno revnimi Dolenjci!« se rojen Gorenjec identificira z Dolenjci. Ugotavlja, da se povsod čuti pomanjkanje, dokler nisi »na oklicu«. Omenja vsoto, ki jo pripravijo v gostilni, ko se vračajo od notarja, kjer so »pisma delali«. Po poroki gredo v gostilno, kjer ostanejo do večera. Zvečer se začne »prava ženitnina, ki trpi po več dni. Ko je život proti jutru že vsega poln, svatje pospe in ko se zbude, se pitje vnovič začne in tako dalje več dni, pri količkej bolj premožnih ženitninah še le petek svate razpodi...« Potem omenja še nekega župnika na Dolenjskem, ki je potratnost hotel malo omejiti; nikdar ni hotel poročati v »ponedeljek, ampak vselej v *sredo*. Zakaj? Zato, da je mogla ženitnina trpeti le dva dni (do petka), ko bi pa poročil v ponedeljek, bi pa trpela od ponedeljka do petka, kakor je bila navada, dokler ni on z velikim trudom navzlic vsemu vpitju vpeljal nove navade .. ,«⁸

Na poročni dan zjutraj so se ženinovi svatje zbrali na njegovem, nevestini na njenem domu. Pred prvo svetovno vojno so sosede še enkrat povabili na svatbo. Preden so šli po nevesto, so dobili »fruštek«, navadno »ajmoht« in pijačo. Ženina so še pred drugo svetovno vojno starši blagoslovili, tu in tam je še kdo prosil starše odpuščanja, potem pa, če je bila nevestina hiša blizu, so se uvrstili v gručo, če je bila daleč, so zapregli koleslje, »federvagne« (zapravljiivčke) ali celo kočije. Pred odhodom so fantje zapeli ženinu v slovo:

Preljubi ti ženin,
le vzemi slovo,

⁷ *Dolenjske Novice* 1893, št. 7, str. 54.

⁸ Kakor op. 7.

od ledig stanu,
od mater, očeta
pa ravno tako ...

Vozovi in konji so bili okrašeni, na prvem je sedel poleg voznika (furmana) godec, za njima ali na drugem vozu ženin s starešino. V Šentjerneju se je na prvem vozu navadno peljal starešina s starešinko, na drugem ženin s tovaršem (drugom). Med potjo so včasih streljali, peli, vriskali, v bližini nevestine hiše pa so utihnili. Pri nevesti je bilo vse zaklenjeno, nihče jih ni pričakal; v Dobrniču je sicer zunaj kdo klepal koso, grabil po dvorišču ali bil kako drugače zaposlen, vendar jih ni hotel »ne videti ne slišati«. Svatje so se predstavljali v Šentjerneju kot kupci vina in žganja (ponujali so jim najprej vodo, nato mešanico vina in vode). Najrajši so bili lovci, ki iščejo obstreljeno srno; ker se je prav v to hišo ena zatekla, so domači bili pripravljene pripeljati jo na prag.

In tako se začne eden najzabavnejših in včasih zelo dolgotrajnih, pri vseh slovenskih svatbah (in ne le slovenskih) nepogrešljivih prizorov z »lažno nevesto«. Od današnjih informatorjev, tudi najstarejših, nihče ne pozna drugačnega pomena te šege, kakor da je to zabava. Podrobnejše raziskave o tem dajo lahko povsem drugačno podobo, kakor bi lahko še marsikateri prvini pri slovenskih šegah s poglobljenimi mikroraziskavami prišli do korenin. O »lažnih nevestah« smo v literaturi ostali pri razlagi, da je to apotropejska prvina, prinešena iz pradomovine. Včasih je lažna nevesta ena sama, navadno v starko preoblečen moški, ki se je nerada umaknila, največkrat pa je nevestin starešina, ki je bil glavni besednik, ven pošiljal vsaj tri druge ženske (poleg starke še kuharico in družico). Od obeh starešin je bilo odvisno, kako so se svatje zabavali, saj sta morala znati dobro govoriti. Če nista bila spretna, je moral enemu ali drugemu pomagati godec. V Dobrniču so navadno kuharico našemili v »prvo nevesto«. »Za koravde je imela na špagi nabrane izpihane jajčne lupine, ruto je imela zavezano nazaj, krilo narobe oblečeno.«

Medtem se je nevesta v hiši oblačila v poročno obleko. Pravilo je bilo, da je morala imeti vse novo. Obleke na Dolenjskem v začetku 20. stoletja nevesta ni imela bele, tudi ni imela nobenih posebnih dodatkov, razen venčka iz povoščenih rož in šopek. Povečini so imele neveste črno ali modro žametno obleko, v Šentjerneju sivo. Nevesta in družica sta v zač. 20. stoletja bili enako oblečeni, le družica (tovarišica) ni imela kranceljna.« Posebno so pazili, da je imela nevesta »visoke šolnčke«, kajti ni je smelo zebsti v noge.

V Dobrniču se spominjajo, da je nevesta včasih imela dva šopka, tako da je lahko enega pustila na oltarju, drugega pa je spravila za spomin. Še v sedemdesetih letih 20. stoletja je bilo to v navadi v Zagradcu. Župnik Mihael Zevnik je pripovedoval, da so v dvajsetih letih, kar je bil župnik v Dobrniču, dobili v prvih desetih letih najmanj polovico šopkov od poročenih parov, v drugi polovici službovanja še komaj katerega, zadnjih pet let pa nobenega več. Tudi opozarja: »Zadnje čase opuščajo venec, ker je baje imel poseben pomen. Namesto venca nosi nevesta nekaj malega v laseh iz umetnih rož«.

Neveste, ki so že imele otroka ali so ljudje vedeli, da niso več nedolžne, seveda niso smele imeti venčka. Ljudje so bili neusmiljeni, strogi, včasih celo zlobni. Zgodilo se je celo, da so taki nevesti, če je imela venček, le-tega vrgli z glave. 14. februarja 1871 je Janez Trdina zapisal v svoje opombe, da je neka nevesta že imela dete »ergo prišla poleg (!) šege v cerkev brez venca z robcem okrog glave...« To svatbo je potem Trdina natančno opisal v črtici Popotnja.⁹

Ko je končno bila nevesta pripravljena, jo je starešina pripeljal na prag. Takoj se je oglasila pesem:

Sinočkaj sem slišal eno ptičico pet,
da tacga veselja še ni blo na svet.
Je pela lepo, da prijetno je blo,
da sem si mislil, kaj bo.

Prav kmalu nato pa zaslišim en strel,
po hribcah, dolincah močno je grmel.
Sem sklical vse znance, prijatle seboj,
da šli smo pogledat, kaj bo.

Potem so se obrnili k ženinu:

Preljubljen ti ženin in naš kamerad,
mi smo te prišli obiskat še enkrat.
Veselo prepevaj s družico ves čas,
katero vso v rožcah imaš.

In k nevesti:

Preljuba nevesta, le jemlji slovo,
poljubi še mater na desno roko.
Kol'kokrat so te mogli na rokah nosit,
al' zdaj jih boš mogla pustit.

Svatom so zapeli:

Pozdravljen bodite mi vsi svatje sedaj!
Mi se mor'no podati vsi skupaj nazaj,
tja v naše doline, kjer ptički pojo,
po vrtilih pa rožce cveto. (Ana Udovč, Regerča vas)

(Zadnjo kitico so pozneje zapeli še enkrat, ko je bilo konec svatbe.)

⁹ Janez Trdina, Popotnja, v: *Zbrano delo, Deveta knjiga. Črtice in povesti iz narodnega življenja*, Ljubljana 1956, str. 242–255.

Približevalo se je slovo neveste od doma:

Čas mi je od vas podati,
tukaj mi ni več ostati;
prišel je ta isti čas,
da jaz moram it' od vas. (Terezija Hude, Mali Vrh pri Mirni Peči)

Nevesta se je s solznimi očmi poslavljalna od domačih. Ljudje so pričakovali, da bo nevesta jokala, saj še danes pravijo: vesela nevesta, žalostna žena. Janez Trdina¹⁰ se huduje na tako vero. Zapisal je, kako se je v »Šempetrski župi« neka nevesta na poroki strašno jokala, tako da ji je celo župnik svetoval, da si lahko še premisli. Trdina trdi, da je »nevesta igrala komedijo ... Ali praznoverna mati jo je napotila na žalost in jok, ker sicer v zakonu ne bo imela sreče...« Stari ljudje so namreč verovali, da bi veseli nevesti ljudje bili nevoščljivi njene sreče, in gotovo bi se našel kdo, ki bi ji »kaj zacopral«. »Tako je silna žalost odvrnila tudi zavist, ki je glavni vzrok in vir ‚narejanja‘, zagovorov in coprnij in vseh drugih takih umetnij uničujočih zakonsko srečo.« Ta zakon je potem bil menda srečen in po Trdini je »prepričana ta stara avša in z njo še marsikatera druga, da je to naravni nasledek domače ječe (med oklici namreč) in pohlinjene obupnosti hčerine.. «¹¹ Ostanek vraževerja, na katerega še danes opozarjajo, seveda bolj v šali, je, da bo nevesta bogata, če na poročni dan dežuje ali sneži.

Ko je nevesta starše prosila odpuščanja in dobila njihov blagoslov in ko sta z družico vsem svatom razdelili šopke, so svate povabili v hišo. Le godec bi moral ostati zunaj, vendar si je sam našel vhod, morda pri zadnjih vratih ali skoz kakšno priprto okno.

Potem ko so svatje tudi tu pojedli »ajmoht za frušte«, so se napotili proti cerkvi. Nevesta je morala ritensko prestopiti prag, da bi lažje rodila.

Godec je svate »poparak«, jih spravil v pare: ženin je bil v paru s starešino, nevesta s starešinko, tovaršu je bila par družica (tovaršica), godec je stopal na čelu sprevoda.

K cerkvenemu obredu so prišli seveda tudi drugi, »a se ne štejejo k ojscetnim«, čeprav so potem doma bili tudi za mizo med gosti. Ojscetni so le ženin in nevesta, obe starešini in tovarš s tovaršico. Nevestina mati ni šla nikdar in nikjer k poročnemu obredu v cerkev. Tako navado je verjetno narekovala potreba, saj je bilo doma treba medtem vse pripraviti za svatovanje.

Svatje so med potjo do cerkve streljali in vriskali, otrokom in ženam delili pogače in sladkarije (še danes), možem pa tobak, pozneje cigarete, tako da jih ljudje ne bi ogo-varjali, da so bili »uherni«. V Šmihelu so verovali, da bi bilo usodno za oba, če bi na poti v cerkev srečali pogreb, zakon potem ne bi bil srečen, prvi otrok pa bi se rodil mrtev.

¹⁰ Kakor op. 2.

¹¹ Kakor op. 2.

Zakonca se v zakonu ne razumeta dobro, če se kdo od njiju spotakne, prav tako tudi ni dobro, če srečajo staro žensko ali če jim mačka prekriža pot.

Omenili smo že, da v okolici Novega mesta ni bilo v navadi, da bi šrangali nevestino balo. Če pa sta bila ženin in nevesta iz različnih far, pozneje tudi iz različnih vasi, so fantje iz nevestine vasi svatovskemu sprevedu zaprli pot, naredili so »rampo« (Mirna Peč, Šmarjeta) na koncu vasi, »postavili šrango« (Šmihel, Šmarjeta, Dobrnič, Šentjernej). Oviro so fantje naredili z verigo, s hlodom, ki so ga zavalili čez cesto, lahko tudi z debelo vrvmjo ali so preprosto na sredo poti postavili mizo, nanjo pa nekaj poličev vina. Sprevod se je moral ustaviti in od ženina so zahtevali plačilo »za svoje dekle«. Vsoto so določili sicer po višini nevestine bale, seveda pa so se svatje morali za dokončno ceno pogajati; in še potem niso natančno vedeli, koliko morajo plačati. Pogajali so se namreč šele za odstotke od vsote denarja, ki so ga šrangovci položili na mizo in niso hoteli izdati, koliko ga je.

V Dobrniču so bili šrangovci našemljeni, pripeljali pa so s sabo tudi staro žensko, da bi jo zamenjali za nevesto, če ženin ne bi bil pripravljen toliko plačati, kakor so fantje nameravali dobiti in od ženina zahtevati. Stara ženska naj bi bila »njegova bivša ljubica s slamnato pupo v naročju.« Pod mizo je sedel »dedec, ki joka za nevesto«.

Končno, po dolgem pregovarjanju, je ženin, če ni hotel osramotiti svoje neveste, le moral plačati. »Žigosali« so listine, lepili koleke in znamke, fantje so podarili nevesti in ženinu pušeljce, segli v roke vsem svatom, napili z »Bog vam daj dost otrok pa malo srajc«, nato so končno umaknili oviro. Tu in tam, posebno če se je ženil mestni fant, ki ni poznal ali ni hotel upoštevati domačih navad, se je ženin izognil šrangali ali sploh ni hotel plačati. Za njim so zažgali kurje perje, stare cunje in »drugo smrajo«, da se je kadilo in smrdelo za ohcetniimi. Ko je bila leta 1925 v Bršljinu pri Novem mestu »na pol mestna ohcet«, so fantje vseeno hoteli narediti šrango. Nevestin brat je moral posredovati in je fantom dal piti in jesti in jih le pregovoril, da niso šrangali. (»Smo se bolj otepali starih šeg.«)

Poroke so bile vedno v nevestini fari, v novejšem času pa so tudi v mestu ali v bližnji božjepotni cerkvi. Civilnih porok je na vasi le do 5 %, v mestu več, vendar se ob tem niso razvile nove šege, razen morda potresanje mladoporočencev z rižem, pa še to ne povsod. V okolici Žužemberka in Dobrniča ljudje te šege sploh ne poznajo.

Cerkvenemu obredu pravijo kar poroka. Poroke so bile z mašo le do druge svetovne vojne, potem samo še na posebno željo. Seveda pa tudi tedaj, ko je bila poroka z mašo, svatje niso šli k obhajilu, saj so cerkveni zakoni predpisovali za prejem obhajila, da je bil človek tisti dan popolnoma tešč, svatje pa so že od zgodnjih jutranjih ur veliko jedli in pili. Godec ni smel v cerkev; počakati je moral na cerkvenem pragu. Po obredu je bilo darovanje za cerkev okoli oltarja in ni bilo povezano z nobenimi posebnimi šegami.

Spominjajo se še nekaj vraž, ki so bile povezane s prihodom svatov v cerkev: nevesta naj bi skušala poklekiniti ženinu na suknjo, da bo v zakonu »nosila hlače in bo gospodar nad možem.« Da bosta složno in zvesto živela, sta morala skupaj prestopiti cerkveni prag, in to tedaj, ko sta stopala v cerkev, in tudi ko sta jo zapuščala. V Dobrniču je morala nevesta še posebej paziti, da je natančno prestopila cerkveni prag, saj je potem imela lažji in srečen porod. Če je bilo vreme lepo, naj bi imela veliko otrok, če pa je deževalo ali snežilo, bi bila bogata. Pazili so tudi, kako so na oltarju gorele sveče: tisti, na katerega strani sveča slabše gori ali celo ugasne, po ljudskem verovanju prej umre. Smrt je grozila tudi tistemu, ki mu je pred oltarjem padel prstan na tla.

Cerkev sta najprej zapustila mladoporočenca, potem šele drugi svatje. Na pragu sta se ustavila in vrgla med otroke nekaj denarja in sladkarij, medtem pa je godec zaigral »tuš«. Svatje so potem šli v bližnjo gostilno, mladoporočenca in »ojscetni« v zakristijo, kjer so podpisali »ženitovanjski zapisnik« in je ženin plačal za obred.

Po vsaki poroki je bila navada, da so najprej šli v gostilno na »popotnjo« ali »malo južino«, kakor so rekli v Šentjerneju. Popotnja je trajala do poznih popoldanskih ur, saj so se doma domenili, kdaj lahko pridejo na gostijo. Doma so medtem krasili hišo in sobo, v kateri je bila gostija. Pred hišo so postavili mlaja z napisom »Dobrodošla ženin in nevesta«, nad okna in vrata so obesili vence, iz velike sobe je bilo treba odnesti pohištvo (razen miz in stolov), da bi svatje imeli več prostora za ples, strop je bil okrašen s trakovi, mize pregrnjene z belimi prti, na katere so prišli šopke cvetja.

Kuharice so jedi za »ojscet« začele pripravljati že najmanj tri dni prej. Od števila povabljenih je bilo odvisno, koliko kuharic so najeli: navadno je bila ena glavna in ena ali dve pomočnici. Nekaj so jih plačali nevestini domači, nekaj so zbrali svatje sami na koncu gostije. Svatba je bila praznik za vso vas: tudi po drugih hišah so na ta dan več in boljše kuhali. Šentjernejčani pravijo še danes: »Moramo še pri nas kaj speč, k'je tista smrja v vasi, da ne bomo ke prežal, da se nam ne bojo sline cedile.«

Starešina ali godec je svate razporedil ob mizi v smeri urinega kazalca ali sončne poti. Na častnem mestu, v sredini »ta dolge mize« ali v kotu nasproti vrat, sta sedela ženin in nevesta, na vsaki strani starešina in starešinka, oba očeta, obe materi, drug in družica, drugi svatje pa kakor se je kdo posedel. Za godca so pripravili prostor na koncu mize ali pri posebni mizi ob peči, posebno če jih je bilo več. Mesto otrok je bilo na peči ali v kotu, če pa jih je bilo preveč, so jim pognili mizo v kuhinji.

Po molitvi je začela hišna na mizo nositi jedi, hišnik pa pijačo. »Vino se pije najbolje, kar ga je doma, ali ne kupuje se ne posebej, če ni doma dobrega, se pa pije kakor je.«¹² Vsako posamezno jed so imenovali »rihta«. Rihte so prekinjali s plesom, petjem zdravičk in pa z družabnimi igrami in šalami. Na Dolenjskem vedo povedati,

¹² Janez Trdina, *Notes I*, 1868, str. 12–13 (v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).

da je nekoč moralo biti na ohceti devet vrst »žup«, vsaka druge vrste. Nevesta menda ni smela jesti juhe z rezanci, ker bi sicer bili njeni otroci smrkavi, »bi jim smrkelj dol visel kot rezanci«, so menili v Kostanjevici in okolici.

Za prvo polovico 19. stoletja opisuje Buchenhain¹³ »čudno navado«, da morajo vsa jedila (riževa juha, govedina s kislim hrenom, kislo zelje s prekajeno svinjsko klobaso) hkrati priti na mizo. Ko so si gostje potešili »prvo lakoto« in jih je tudi vino že toliko ogrelo, da so postali glasni, so »ta prva jedila odnesli«, na mizo pa prinesli na Dolenjskem zelo znane pečene purane, gosi, race, kopune, kokoši itn. Med te jedi so postavili cele svinjske glave z okrašenimi rilci. V Trdinovem *Notesu* I, 1868 je na straneh 12–13 zapisano: »Je se na svatbi: riž na juhi, govedina, kuhan hren, zelje s klobaso ali svinjskim mesom, ajmoht kurji ali kakoršen je, kurja juha z rezanci, kuhana kokoševina s kislim hrenom, gorka potica, krofi, pohanje, pohani žlinkrofi, pečenka in solata (zelnata), mrzle potice, šarteljni, suho meso, plečeta, gnjati, v prav veliki skledi zgoraj pa orehovi štruklji in pušeljci, nazadnje ajdova kaša in žolca (tudi že skopčevina, teletina ali kaj). Ajdova kaša in štruklji so šele 2. dan, predno gredo domu, vedé, da je zdaj aus, tudi trajet majo prec za prato pred štruklji. Trajet so pečene šnite, cimet in cukr. Kokoš je vselej enkrat pečena, enkrat kuhana, včasih več, včasih manj.«

Poročila o jedeh na gostijah so v vseh vaseh tako enotna, da bi lahko govorili kar o splošnem ohcetem jedilniku. Prva rihta je obvezno goveja juha z rezanci, kuhana govedina, pražen (»restan«) krompir in solata. Drugo rihto sestavljajo pečenke vseh vrst, predvsem svinjska in kuretina. Sledi suho svinjsko meso z zeljem, krvavice in pečenice (če je bila poroka pozimi v času kolin), in zjutraj obara (ajmoht). Ves čas je bila miza polna vseh vrst peciva: potic, krofov, pečenih štrukljev z rozinami in smetano, ki jim v Dobrniču še danes pravijo »gorke potice«, vedno prinesejo tudi špehovko (ocvirkovco) in smetanovo potico in vseh vrst tort in drobnega peciva. Pravi »ojscetniki« so dobili vedno boljše kose mesa, »pr(e)hodniki«, tj. tisti, ki niso šli v cerkev k poročnemu obredu, pa druge.

Vsako jed je moral prvi poskusiti starešina, nato so jo ponudili nevesti in ženinu. Za godca so še prav posebno »poskrbeli«: obvezno je dobil petelinovo glavo in vrat (»da bo lepo pek«) in kurje parklje. Vsaj perutnino je moral razrezati starešina, in to pred vsemi svati. Največkrat je bila njegova naloga razrezati vse meso, in na to je moral misliti že doma; svatje so mu namreč ponujali nože, ki sploh niso rezali. Godec je med rezanjem uganjal norčije in pel:

Reži, reži prav,
da se ne boš v hlače vsral,
reži, reži kljun in vrat
in še vse tisto, kar je zad.

¹³ *Carniolia* 2, Laibach 1839, št. 33, str. 130.

Aš, aš, ajajaš,
glej, da mi piško nazaj daš.

Če starešina na to nalogo ni bil pripravljen in si ni sam skrivaj pripravil dobrega noža, jo je težko lepo opravil; rezati je namreč moral po pravilih: npr. gosaku je moral odrezati celo hrbtenico in jo dati godcu z glavo, vratom in kljunom vred. Svatje so se šalili, ga dražili in mu dajali nasvete, godec pa je prepeval:

Kaj boš taco drmastu,
pazi, da se ne boš ves pomastu.
Reži, reži...

Pred drugo svetovno vojno so na ohceti v Dobrniču obvezno morali biti tudi žlinkrofi iz štirih vrst zmletega mesa: govejega, kurjega, svinjskega in telečjega.

Pogačo je na ohcet v jerbasu prinesla »jerbasavca« ali pogačarica. Pogača je v premeru 20 do 40 cm velik hlebec mlečnega kruha, pomazan z jajcem. Na vrhu pogače, ki je bila v jerbasu, je bila položena cela kura z vršičkom rožmarina ali asparagusa v kljunu. Jerbasavca je naredila v pogačo z nožem križ, potem jo je od sredine proti robu razrezala, jo ponudila najprej nevesti in ženinu, drugi svatje pa so si morali hitro vzeti svoj kos: čim hitreje so pogačo razdelili, prej naj bi otroci mladega para začeli govoriti, tako so verovali.

Napitnice, zdravčike, so začeli prepevati takoj po juhi. Nekaj zdravic je bilo splošno znanih, saj so jih godci ponavljali na vseh svatbah. (»Kar za ovratnikom suknjiča sem imel pripet seznam vseh zdravčik in pesmi, ki sem jih pel na ohceti,« se spominja godec Franc Gorenc, ki danes stanuje v Ločni pri Novem mestu). Zdravice, ki so bile namenjene posameznikom, so si svatje sproti izmišljali. Janez Trdina pravi: »Dolenjske napitnice so dostikrat improvizirani verzi, sosebo kedar je kaka večja družba in se nahajajo v nji šaljivci in pesniki, katerih je dosti, kujejo se take dvovrstne napitnice. Na koncu ene vrste je vselej ime tistega, komur se napija, zato rime ni vselej lahko najti, ki je tedaj včasih prav svobodna ..,«¹⁴ Poglejmo si nekaj zgledov, ki jih je zapisal:

Bog živi nam Trdina, ki se ne brani vina!	Saj je vino ne pa kan, pil ga rad bo Nekerman!
Vodo p`jeta gos in gosman, vino ljubi pa naš Rozman!	Prinesel frišnega je kelnar, naj živi dolgo gospod Felnar!
Saj vino ni pokora, naj živi naš Mehora!	To je vinček, ne pa cviček, živi luštni naš deklček!
Na zdravje bratec korporol, le brž do dna ga zvrni dol!	Tu je krčma, ne pa kloster, naj živi gospod fajmošter!

Na koncu vsake napitnice je družba vzkliknila »Bog ga živi!«

¹⁴ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 20, str. 6.

Trdina je zapisal tudi nekaj vrstic iz pesmi o ženinu in nevesti:¹⁵

To vince lepo farbo ma,
glažek je natočen.
Liber, liber Ive ti,
tebi je odločen.

Vsak kter' bo imenovan,
naj za glažek prime,
de bo zakon bolj spoznan,
saj naj enga spije;
naj vsak vej pit naprej
z glažka zdej.

Zdaj pa sam ti dobro vejš,
kaj maš z njim storiti.
Glažek zabrnit' na stran,
vince vun popiti.

Oh nevesta naša ti,
en glaž ga moraš spiti,
naj tvoj Janez dolg živi,
ga moraš častiti,
ne žaluj, le zapoj
rec: Janez moj.

Mi pa drugi vsi okrog
mormo še kaj piti.
Sej ne gremo poprej od tod
dokler je kej piti.
Ženin naš, daj ga en glaž,
Sej ga imaš.

V Trdinovih zapiskih bomo našli kar 10 kitic še danes znane in priljubljene pesmi Ko b' sodov ne blo, pa tudi Zdravice od polička:

Jest in poliček se rada imava,
če se glih tepe, sovraži cel svet,
vselej se rada v veselje podava,
zmiraj tud' znava veselo zapet.

Luk, luk, luk ...

Vince je sladko, teče prav gladko,
Mladim in starim daje pomoč.

V žalost', nadlogi, v sili, v težavah
in družih britkostih, k'je težko srce.
Le vinca v flašci mi na mizo postavi,
precej nadloge pozabil bom vse.

Luk, luk, luk ...

Vince popijem, družga nalijem,
glažek me čaka, da pijem vdru-goč.

Jest in pa glažek se nikdar ne loč'va,
če glih v ognju vname cel svet.
Naj bliska al' treska, al' pada dol toča,
jest ga objemam in pojem kot pred.

Luk, luk, luk ...

Flašca je bejla, polna in cejla
nikdar zapustil na svetu ne bom.

Vetrovi, potresi, v oblakih grmenje,
mene ne vstrašjo per flašci nikdar,
tud ne globokega morja šumenje,
z veseljem na mizi vrtim je okol.

Luk, luk, luk ...

Krajcar me peče, vince naj teče,
dokler na svejti jest živel koj bom.

¹⁵ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 26, str. 21, 22.

Danes se ljudje starih zdravičk že skoraj več ne spominjajo, stare pesmi znajo le še v odlomkih. V Šmihelu še poznajo:

V ta vel'kem oltarju
 ena ptičica sedi,
 en glažek zrelega vinca,
 v parkeljčkih drži.
 Bog Oče ga je ustvaril,
 Bog Sin ga je sadil,
 svet' Duh ga je požegnal,
 oj ženin ven ga spij.

String, string, saj ga je še več,
 morbit' že danes letu,
 ne bomo več na svetu,
 prepevali.

Bomo šli v črno zemljo,
 od tam nas več nazaj ne bo,
 ne bomo vinca pili,
 ne bomo kruhka jeli,
 tam suša bo.

Ali pa:

Ta mizica ima štir vogle,
 na vsakem voglu en glažek je.
 Le primi družba v roke glaž,
 ga spij za kratek čas,
 to vince ni za rajžo,
 je fantom za korajžo.
 Vived, vived, ven ga spij
 pa družega nalij.

Zdravičke so tudi šaljive; ena takšnih, ki je splošno poznana in jo včasih uvrščamo tudi med otroške pesmi, je:

Ženin in nevesta,
 pod mizo grile jesta,
 na vilce jih natikata
 in v usta jih pomikata.

Ko pa vse pojesta,
 nič o grilih več ne vesta

(varianata: če jih ni,
obirata kosti).

Šaljivo pesem je povedal tudi Nace Kolenc iz Smavra pri Dobrniču:

Žena bo zaklala račko,
možu dala tačko.
Dala mu je kljun in vrat
in še tisto, kar je zad.
Zaklala bo še kopuna,
da bi dobila kljuna
(ali: in možu dala kljuna).
Le jedi, jedi ljub' moj mož,
od tega debel boš.

Največkrat so seveda napijali ženinu in nevesti:

Ženin naš, daj ga en glaž,
saj ga imaš!

Dobro zdravje, ženin, tebi,
pa ne samo tebi, tudi meni,
le zauživaj ga, le popivaj ga,
vinca dobrega in sladkega.

K pitju so svate spodbujali:

Mizica je na štiri ogle,
ta glažek zmeraj okoli gre,
primi Janez v roke glaž ...

Skoraj vsi poročevalci se spominjajo »Zdravička mora luštna bit ...« in tiste priljubljene »Janez stara kljuka, pit' se ga ne upa ...«

Na svatbah v vinorodni okolici Novega mesta so vedno peli:

Furmani so furali,
en sodček zrelga vinca.
Sredi klančka pridejo,
ustavla se je živinca.
Pripregli so konjičke tri,
le voz ga, voz ga družba ti.

To pesem je zapisal že Janez Trdina,¹⁶ v besedah malo spremenjeno: »sodček« je pri Trdini »glažek«, potem pa nadaljuje:

¹⁶ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 26, str. 23.

... V sredo hribca pridejo,
vstavlja se je živinca.
Že priprežem konjce tri
pa poženem ho pa hi,
ho pa hi, ho pa hi,
živinca je spelala.

Zelo priljubljena pesem na Dolenjskem je seveda »En hribček bom kupil, bom trte sadil...«, ki so jo na vsaki svatbi večkrat peli in so jo poročevalci zapisali med zdravičke, čeprav ne sodi prav v to zvrst pesmi.

Na svatbah so zelo radi peli tudi zdravičke za pare, in to ne le za ženina in nevesto, marveč tudi za vse druge:

Zdaj ga pa primita, vidva, dva,
zdaj ga pa spijta, vidva, dva,
zdaj se obrišita, vidva, dva,
zdaj se pa kušnita, vidva, dva. (Jožefa Mavsar, Vel. Slatnik)

Že Buchenhain¹⁷ je omenjal tako »prijateljsko poljubljanje«. Takrat ko so na mizo prinesli perutnino in vmes krožnike s celimi, okrašenimi svinjskimi glavami, so svatje sedli tako, da je vsak moški imel na levi žensko. Potem so peli:

Tičica, golobček,
kušni me na gobček,
ti si moja, jest sem tvoj ...

Pri tem so se posamezni pari poljubili in šli potem nazaj na svoja mesta.

Plesali so na svatbah skoraj brez oddiha. Če v sobi ni bilo dovolj prostora, so se plesalci preselili v vežo, na dvorišče (če ni bilo snega), pa tudi na pod, skedenj. »Veseli gostje se podajo tja v parih, da bi se razveselili ob plesu ... Starešina navadno otvori ples in s tem je dan znak plesalcem ... Zaman stoka klarinet, zaman godrnjajo in se jezijo hripave gosli in doni hreščéča trobenta takt od veselja pijanemu plesalcu, on pleše čisto čisto napačno, žvižga, vriska in udarja z nogami ob tla ter se samemu sebi zdi bog v tej disharmoniji zvokov...«¹⁸

Prvi ples so zaplesali že tedaj, ko so na mizo prinesli vročo juho. Zato »da se bo župa prej ohladila« so naredili s plesom malo »vetra« in zaplesali valček. Pravila o plesu ženina in neveste niso bila povsod enaka: v Dobrniču in Šmarjeti nista smela plesati pred polnočjo, prav tako pred prvo svetovno vojno ne v Šentjerneju, drugod pa pri tem niso bili tako natančni.

¹⁷ *Carniolia* 2, Laibach 1839, št. 33, str. 130.

¹⁸ Kakor op. 17.

Navada je bila povsod, da je nevesta morala plesati z vsakim svatom, seveda potem, ko je prosil ženina za dovoljenje. Plesali so: bolcar, staro polko, šuštar(sko) polko (»Vleci, vleci dreto, tolci, tolci klin...«), pokčotež (»ko je zadaj in spredaj pokalo«), beksel. V Šentjerneju in okolici Kostanjevice starejši še znajo mazurko in oberštajeriš, zibnšrit, povsod pa je bil priljubljen »povštertanc«, ki so ga navadno plesali po polnoči, predvsem pa proti koncu, »ko ni nič v loncu«. V navadi so bili tudi ‚solo‘ plesi, ki jih je bilo včasih treba godcu posebej plačati in jih je potem izkliceval. Prvi solo plesi so bili navadno za svatbene pare, potem še posebej solo ples za nevesto, za starešinko, družico in vedno tudi za kuharico.

Sicer je bila godčeva dolžnost tudi paziti, da so vsi plesali in, predvsem, da kakšna ženska pri plesu ni bila zapostavljena. Za razvedrilo in poživitev, predvsem takrat, ko se je svatom že poznala utrujenost, je godec organiziral tudi šaljive plese in »plesne igre«: ples s kozarcem ali litrom vina na glavi, kovtre šivat, igre s posnemanjem, mlinar, žlajfar, različice plesa »kačo zvjat«, od katerih je bila najbolj priljubljena, pa tudi za gospodinjo praktična »Abrahamova procesija« (Abraham gredo, Abrahama sedem sinov). Po hiši je bilo namreč treba pospraviti, sobo prezračiti, in godec, včasih pa tudi starešina, je družbo med plesom odpeljal ven: okoli mize, čez peč, po stolih, včasih celo skozi okno ven, na dvorišče, okoli hlevov, sadovnjakov, celo po vsej vasi. Vsi so morali v kači slediti vodji in ponavljati vse njegove gibe. V Dobrniču so rekli, da »gredo v Ameriko«. Doma so medtem mizo na novo pogrnili, svatje, ki so se naužili zraka, so se vrnili bolj sveži.

Na gostijah, ki so trajale po več dni, so, razumljivo, svatje izmenično odhajali spat: bližnji so šli domov, tistim iz bolj oddaljenih krajev pa so ležišče pripravili v sobi na slami. Že zgodaj zjutraj so »godci« začeli svojo »plehmuziko«, »mačjo muziko«. Ropotali so s škafi, kuhalnicami, vilicami v kozarcih, s pokrovkami, hodili po vsej hiši, in gostje, razen ženina in neveste, so jim sledili v teku, s poskoki in počepi. Ustavili so se pred sosedovo hišo, popili, kar so jim ponudili, in šli naprej. Naredili so tudi »železnico« iz starih »šajtrg«, v prvi je bil lonec, v katerem so kurili, da se je kadilo. Tako so »železničarji« prevažali svate po vasi (Šentjernej).

Spat sta seveda šla tudi ženin in nevesta, in v okolici Kostanjevice se še spominjajo navade, da se je nevesta zjutraj umivala, svatje pa so ji v vodo metali denar, so »nevesti daroval«.

Tudi na Dolenjskem so na gostijo redno prišli vaški fantje, ki niso bili povabljeni v svate. Zbrali so se proti večeru pod okni, kjer je bila gostija, in čakali, da jim bodo prinesli pijače in jim dovolili plesati. Temu še danes pravijo »voglarjenje«, fantom pa »voglarji« (tudi »oglarji«), »Zabavno je gledati, kako tem oglarjem (‚zajedalcem‘) znanci od omizja podajajo skozi okno tu kos pečenke, tam kozarec vina ... V domačem jeziku se imenujejo ‚prežavci‘ (preshavci) . . .« »Voglarji dobe vina, kruha, potic, krofov

etc., vina na vsakega več ko 2 firklja, tudi babe voglarijo ... voglarji so obenem tudi maškare.«¹⁹ Voglarji so prav lepo peli, največkrat na zdravje ženinu, nevesti in svatom, pa tudi pesmi slovesa od samskega stanu in druge ljudske. V Dobrniču so npr. zapeli:

Preljubi svatje vi,
ali bi nam dovolili,
eno pesemco zapet' od vas,
da b' se veselili na ta dan,
k' je vam zbran v veselje dan.

Različico te pesmi, ki jo je sam označil kot »starinsko«, je povedal Ivan Rešetič iz Grobelj pri Šentjerneju:

Preljuba družba, pros'mo vas,
če b' nam dovolili,
eno pesem zapet,
da b' se veselili,
ker ta dan za vas je zbran,
ta veseli dan.

V Šentjerneju so voglarji zapeli najprej ženinu in nevesti že prej omenjeno pesem slovesa:

Preljubi ti ženin (nevesta),
spremenil(a) si stan
in tvoje veselje
bo stopilo na stran ... (Pepca Rangus, Šentjernej),

potem pa so zapeli še hišnemu gospodarju:

Preljubi očka, hišni gospodar,
poglej svoje oglarje, kako lepo prepevajo,
da bi jih bili veseli, očka naš,
daj ga en glaž,
saj ga imaš. (Franc Cerkovnik, Vrhoplje)

Zelo stara pesem iz Grobelj je:

Že sonce rumeno za goro je šlo,
je žarke pustilo tam za goro
in nam naročilo je to:

Ko v ta prvič le vzemi
od svojih staršev slovo,
so te gori vzgajali,
oh, kak lušno je blo.

¹⁹ Kakor op. 17.

Zdaj pa zbogom, zdaj pa zbogom,
starši vi.

Ko v ta drugič le vzemi
od svojih bratov (sester) slovo,
ste skupaj živeli,
oh, kak lušno je blo,
zdaj pa zbogom, zdaj pa zbogom,
bratje vi (sestre ve).

Ko v ta zadnjič le vzemi
od nas fantov slovo.
Smo skupaj vasvali,
oh, kak lušno je blo.
Zdaj pa zbogom, zdaj pa zbogom,
ženin in nevesta ti. (Ivan Rešetič, Groblje)

Šmihelski voglarji so v hišo poslali pismo, da bi jim dovolili plesati. Če so dobili dovoljenje, so smeli nekaj časa plesati celo v hiši, niso pa smeli sestiti za mizo. Postregli so jim pred hišo z vinom, kruhom, mesom in potico.

Med oglarji so bili tudi našemljenci, ki so na gostijo prišli prodajat »kamelu«. »Dve babi naredita kamelo, eden pa jezdi v sredi,« je v svoj notes zapisal Janez Trdina. Voglarji so kamelo vodili po hiši in jo razkazovali, kamela pa je uganjala norčije, kradla hrano z mize in brcala naokoli. Za njeno ceno so se dolgo pogajali, končno pa so jo morali ubiti: s »piskrom« so jo udarili po glavi, da se je tudi lonec razbil, kamela pa se je zvrnila po tleh, pri tem so polili kri, vodo in blato (Šmihel).

Prav to je danes vzrok, da se domači otepajo voglarjev, ki pripeljejo kamelo, in celo prosijo fante, da bi to šego opustili. V Šmarjeti so maškare prodajale kameljo kožo in dobile zanjo pijačo. V Dobrniču so se oglarji oblekli v cigane, žandarje, brusače. Najprej so »prodajali čebele«, vendar panja niso hoteli odpreti. »Mačca je not, če odpremo, lahko tudi ven skoč ...« Pripeljali so tudi kamelo in se pogajali za njeno kožo. Ko so se pogodili, so zgrabili za vrv, svatje so vlekli notri, voglarji ven. Če je Voglarjem slabo kazalo, so prerezali vrv na svatovski strani. Sramota za Voglarje bi namreč bila, če bi jih svatje premagali, pa tudi kupnino bi tako zgubili. V Mirni Peči so se voglarji preoblekli v ženina in nevesto, ciganko in druge svate in prodajali tudi kamelo, v Šentjerneju so predstavljali razne rokodelce: piskroveze, frizerje, brusače in tudi kupce in prodajalce kamele.

Kadar so domači voglarji opazili, da so prišli voglarit tudi fantje iz sosednjih vasi, je pogosto prišlo do pretepa med skupinama. Janez Trdina je zapisal, da se voglarji

»ex offio pretepajo na svatbi. Tudi nevtralni ljudje ob takih prilikah kaj lahko iztaknejo kako gorko bunko ali brco.«²⁰

Proti koncu gostije na nevestinem domu so začeli pobirati različne prispevke, najprej za nevesto. Svatje so nevesti darovali takrat, ko so ji vzeli venec z glave, zato so tudi rekli, da so »za krancelj darovali«. To se je zgodilo le, kadar je bila gostija samo na njenem domu. »Šenkenga« je bil dar v denarju, vsota ni bila določena: darovali so po svojih močeh na krožnik, ki je bil pokrit z belim prtičem. V Šmarjeti je nevesti venec snel opolnoči starešina in ga položil na krožnik. Prvi je zanj moral darovati ženin. Tudi ob snemanju venca so svatje peli:

Preljuba nevesta,
le vzemi slovo,
od ledig stanu ...

Pred prvo svetovno vojno so nevesto v okolici Kostanjevice, v Vrbju, še »posnašili«, ko so ji na glavo dali ruto. Venec ji je menda z vilicami snela starešinka, ga položila na krožnik, in svatje so morali »šenkat na tajlar«. Rekli so tudi, da dajo nevesti »krancelj kušnt«.

V Dobrničju so nevesti sneli venec tudi med petjem pesmi o samskem stanu. Že prej ji ga je med plesom večkrat poskušal sneti starešina, da bi prehitel ženina, vendar se mu to ni smelo posrečiti. Ženin je pred koncem svatbe snel nevesti venec in ga položil na jerbas, teta pa jo je pokrila z ruto. Svatje so vedeli, »da je konec našega veselja«.

V *Carniolii* avtor sestavka predstavi drugačno darovanje za nevesto: »Blizu polnoči se prikaže nevestina mati s kruhom, pečenim v obliki venca (vertain ali kolač), ga postavi pred mladoporočenca in ga pokrije s prazničnim prtom. Goslači... prično ... igrati in peti:

Le sem, le sem, hišni oča,
ino tudi hišna mati!

S to pesmijo je vsak gost povabljen, da položi svoj dar za nevesto...« Nevesti je najprej daroval oče, nato mati, potem pa po vrsti vsi svatje, vsak po svojih močeh.²¹

Obvezno so na vseh svatbah pobirali tudi za kuharice in godca. Nihče ni pobiral darov sam zase: za godca je navadno pobirala kuharica s pretvezo, da se mu je harmonika pokvarila in ne more več igrati, za popravilo potrebuje precej denarja, godec pa se je preoblekel v žensko, tožil, da se je razbila posoda, zlomila kuhalnica ali burkle in da so lonci »prepuščali«, da so se »prevotlili«. Včasih je godec ali starešina potožil svatom, da kuharica slabo kuha, da ima »stare plehe in je zato pečenko prismodila«. Če bodo zbrali kaj denarja za nove »plehe«, se bo morda tudi »fouter« zboljšal. Pa tudi za »žajfo« je treba prispevati. Kuharica si je »fertah« umazala in ga mora oprati. Zgodila se je tudi

²⁰ Janez Trdina, *Notes I*, 1868, str. 12, 13.

²¹ Kakor op. 17.

nesreča: kuharica je kavo prevrnila, mačka »talerje« razbila, denarja pa nima, da bi druge kupila ... V Šentjerneju je bil godec duhovit: »Prosim za našo kuharico, veliko ali malo, vsak naj da vse!« ali pa »... kdor ima veliko, naj da vse, kdor pa malo, tudi vse.«

Za godca so največkrat pobirali prav na koncu svatbe, ko so plesali povštertanc in prinesli na mizo suhe češplje. V Podbočju pri Kostanjevici je bila navada, da so proti koncu svatbe prinesli na mizo mlince, cele in poparjene. Cele je prinesel tovarš in jih dal ženinu, da je ta vedel, da se gostija bliža koncu, poparjene mlince pa so postavili na sredo mize. Gostije na nevestinem domu je bilo tako konec in največkrat so odšli še na ženinov dom in jo tam nadaljevali. Seveda je žena starešine (ali teta) v tem primeru šele takrat snela nevesti venec. V Mirni Peči jo je godec skušal pokriti z moškim klobukom, da bi v zakonu bila gospodar pri hiši, v Šentjerneju pa so med snemanjem venca peli:

Ko ptičica sem pevala,
sem sladke sanje sanjala;
o zdaj, o zdaj, pa nikdar več,
veselje moje preč je preč. (Pepca Rangus, Šentjernej)

Tudi za godca so potem na ženinovem domu ponovno »šenkali«.

Na ženinov dom je mladoporočenca spremil starešina, pa tudi sestre in bratje neveste in ženina. Pospremili so ju s pesmijo:

Dekle je na bregu stalo,
ozira se nazaj,
ker mora zapustiti
preljub' domači kraj... (Anton Gorenc, Mirna Peč)

ali:

Pijmo šentjanževca,
za eno dobro, srečno rajžico.
Oj zdaj gremo, oj zdaj gremo,
nazaj nas več ne bo
(varianta: ...nazaj še pridemo).

Ženinovi starši so jim navadno prišli naproti, svatje (ženinovi sorodniki) so čakali doma. Sprejem na novem domu je bil prav gotovo najpomembnejši trenutek po poroki in je povezan z nekaj obrednimi dejanji, ki jih poznamo tudi iz drugih dežel. Tudi poročila pripovedovalcev o tem so bistveno obširnejša kakor o vseh drugih dejanjih, za katera bi tudi pričakovali, da jih spremlja poseben obred (npr. snemanje nevestinega venca).

Mati je nevesto navadno sprejela s hlebcom kruha, oče z vinom. Ob predaji kruha je mati rekla: »Pokusi kruh, da bi ti ga pri naši hiši nikoli ne manjkalo.« »Bog daj, mati,« je odgovorila nevesta. Od hleba je odrezala krajec in ga pojedla, naredila požirek vina, potem je kruh in vino ponudila drugim svatom. Poljubila je taščo, stopila v hišo in obhodila vse prostore in tako pokazala, da prevzema gospodinjstvo v hiši. V Dobrničju

je hišo najprej pometla, potem postavila metlo v kot in se obrnila k tašči: »Ne mislite mati, da bom z vami pometala.«

Paziti je morala, da je prag novega doma prestopila kar se da široko. V začetku 20. stoletja je bilo celo še v navadi, da jo je čez prag prenesel ženinov brat ali kak drug sorodnik. »Kakor so te not čez prag porinili, tako naj te tudi ven neso« ali »notr živo, ven mrtvo«. Verovali so tudi, da bi bila v zakonu in v življenju nesrečna, če bi stopila na prag novega doma, pa tudi porod bi bil težaven. Menda so v »starih časih pod hišne pragove zakopavali različne predmete zoper uroke in slično«. Še večjo nesrečo bi prineslo, če bi se ženin ali nevesta na pragu spotaknila. Rekli so tudi, da so jo čez prag prenesli zato, da ne bi ob vsakem prepiru begala domov. Ženin je ni smel sam prenesti čez hišni prag, ker so ju potem dražili: »Čez prag jo je nesel, ven je ne bo, saj jo bo tako v rt brnil, da bo ven sama skočila.«

Povsod je še do druge svetovne vojne bila navada, da je nevesta ob prihodu na ženinov dom obdarila ženinovo mater in sestre. Materi je morala prinesiti blago za novo boljše obleko, sestre je obdarila z manjšimi darili (rute, nogavice).

Gostija se je na ženinovem domu nadaljevala prav tako bogato kakor pri nevesti. Vse se je ponovilo. Ženinova hiša pač ni hotela zaostajati. Bogatejše svatbe so tudi na ženinovem domu trajale tri dni in tri noči. Seveda so vmes naredili odmor, kajti tisti ojscetni, ki so slavili že pri nevesti in so jo spremili na novi dom, so si morali odpočiti, predvsem pa naspati, med njimi tudi ženin in nevesta. Posteljo jima je pripravila jersbarca (Dobrnič) ali ženinova mati. Še nekaj let po prvi svetovni vojni so se tudi na Dolenjskem držali »Tobjevih noči«, vendar je podatke o tem zelo težko dobiti. Tobjeve noči so včasih trajale kar ves teden. Menda so tedaj, ko sta ženin in nevesta legla k počitku, ženske ženina »povezale s štriki«, ko je legel k svoji ženi na poročno noč. Drugo jutro so ga spraševali, »če se je turn podrl«.

Zjutraj je ženina, nevesto in druge svate zbudil godec z »jutrnico«:

Ko ta jutranja zarja je zgodaj prišla,
mi je fanta zbudila iz naročja mojga.

Fantje po polj gredo ... (Ivan Cerkovnik, Vrhpolje)

V Šmihelu je nevesta zjutraj morala prinesiti svatom vode, da so se umili, v Šmarjeti je morala pomesti hišo, svatje so ji nagajali in sproti smetili. Tudi v Orehovcu pri Kostanjevici vedo povedati, da so »ohcetarji«, ki so prespali kar v hiši na slami, nevesti ves čas smetili. Ko je končno le pometla, je vzela umivalnik in brisačo in ponudila vsakemu svatu, da se je umil. Pri tem so ji dali v roke »tringelt«. Da bi lahko čim večkrat »nevesto darval«, so se tisti, ki so se že umili, ponovno namazali s sajami.

Ko so se svatje poslavljali, nihče ni odšel praznih rok: s sabo so dobili popotnico, ki jo ponekod še danes imenujejo pokušnja ali »žingrof« (Šmarjeta), navadno pa »šajdezen« (Šmihel, Dobrnič, Šentjernej), in doma so potem govorili, da je svat »ojscet prinesel«.

Nevesta ves teden ni smela obiskati svojih domačih, osmi dan pa so prav povsod šli na nevestin dom na ponovljenje. v Kostanjevici in okolici »na pohode«, v Dobrnič u gredo »u gostje«, v okolici Kostanjevice je to »mala ohcet« ali »poprdaje«, ali pa so šli »na ostanke«, ko so domači postregli s tem, kar je ostalo od ohceti. Še danes povsod pravijo, da »gredo na kepe«. Če je namreč dekle šlo v zakon nedolžno, je bilo to tako, kakor da bi »mladi mož ledino oral«, in tudi tedaj je treba »kepe tolči«.

Zadnji vprašanja, ki smo ju v anketi postavili informatorjem, sta bili: Zakaj se po Vašem opušča pri Vas obhajanje ženitovanj »po starem«? in: Ali se prebuj a pri Vas novo zanimanje za stare ženitovanjske šege? Zakaj?

Odgovori so bili skromni, kar tudi pove svoje.

Šmihel: Takšna svatovanja so bila zelo draga, saj je bila deležna jedače in pijače cela vas in vse bližnje in daljno sorodstvo ... Ljudje ne verujejo več v vraže in stare običaje. V našem kraju ni zanimanja za stare običaje in ženitovanjske šege. Vse poroke so večinoma v soboto, v nedeljo pa je že konec svatovanja. Večkrat je svatovska gostija le dobro poročno kosilo za domače.

Šentjernej: Ženitovanja po starem se opuščajo, ker je to zelo drago. Vendar kmečki ljudje, ki imajo doma vino, prašiče, perutnino, radi nared e ohcet tudi »malo« po starem. Pa tudi pred sosedi se radi postavijo.

Mirna Peč: Obhajanje ženitovanj po starem se opušča zaradi novih časov in novih navad.

Šmarjeta: Na vasi nastajajo velike spremembe, struktura vasi se spreminja. Kmet ni več samo kmet, delavec je pa tudi kmet... Čas je vedno bolj dragocen ... ni časa za globlje misli, običaje, navade. Mladi svet se je vključil v novi in hitri tok življenja, v njem pa je premalo prostora za stare navade. V svatbi ne vidijo več tistega svečanega prestopa iz enega življenja v drugo. Poroka je le zaključek in ne začetek skrivnosti.

Za Dobrnič, kjer je vedno manj ljudi na kmetih, je odgovor kratek: Po vojski ni bilo s čim, zdaj pa nima kdo.

TRADITIONELLE HOCHZEITSBRÄUCHE IN DER UMGEBUNG VON NOVO MESTO

Dieser Beitrag versteht sich als Fortsetzung der Darstellung von Bräuchen vor der Hochzeit in der Umgebung von Novo mesto (Unterkrain), erschienen in *Traditiones* 15/1986, S. 225–238, wobei jetzt das eigentliche Hochzeitsritual und das Hochzeitsmahl in derselben Gegend behandelt werden.

Mit dem »Eheaufgebot« (oklici) beginnend, berichtet die Verfasserin über den Abschied der Braut und des Bräutigams von ihren Freunden (»Kränzelabend«) und von Verwandten, Paten und Nachbarn. Etwas ausführlicher wird das Brautgut behandelt und seine Überführung ins neue Heim. Am Hochzeitstag erschienen die Hochzeitsgäste vor dem Brauthaus, um die Braut zur Trauung zu führen. Die Verfasserin verweilt etwas länger bei den Bräuchen, die bei diesem Anlass vor dem Krieg noch lebendig waren (z. B. die Tür des Brauthauses wird versperrt, Vorführung der »falschen Braut« usw.). Sie führt einige Abschiedslieder an, die bei den älteren Gewährsleuten noch heute in Erinnerung sind, und erzählt über die Wegsperre des Hochzeitszuges und über alle damit verbundenen Scherze. Nach der Trauung ging man gewöhnlich zunächst ins Wirtshaus und erst gegen Abend ins Brauthaus, wo das eigentliche Hochzeitsmahl gehalten wurde. Die Hochzeit dauerte in Unterkrain früher mehrere Tage und Nächte: Es wurde ununterbrochen getanzt und gesungen, es wurden vor allem Trink- und Gesundheitssprüche zum Besten gegeben und Volkslieder gesungen. Die Verfasserin zählt die traditionellen Speisen auf, die fast bei jeder Hochzeit üblich waren und in einer bestimmten Folge auf den Tisch kamen. Sie stellt die üblichen alten Tänze vor und führt einige Trinklieder und Volkslieder an, die bereits in Vergessenheit geraten sind und nur noch älteren Leuten bekannt sind und die sie aufzeichnen konnte. In der Nacht kamen dann die ungeladenen Gäste, »Voglarji« oder »Oglarji« genannt, die, oft maskiert, den Hochzeitsgästen »ein Kamel« zum Kauf anbieten. Dann wurde der Braut ihr Kranz abgenommen und sodann die Geldspende für die Braut und später noch für die Köchinnen und den Musikanten gesammelt. Zum Schluss stellt die Verfasserin den Empfang der Braut im Bräutigamshaus dar und alle rituellen Bräuche, die damit verbunden waren.

Da es keine schriftlichen Quellen über dieses Thema gibt, ist dieser Beitrag fast ausschließlich aufgrund von Angaben verfasst, die mittels einer umfangreichen Umfrage der Verfasserin und mittels eigener Feldforschung erhoben wurden.

Ložar-Podlogar, Helena. 1988. Tradicionalna svatba v okolici Novega mesta. *Traditiones* 17: 301–326.

Poroka para Bučar - Čampa.

NEVESTA, LE VZEMI SLOVO

TRADICIONALNA ŽENITOVANJA V ŠENTJERNEJSKI FARI

Šege so nekoč spremljale, lepšale in ne nazadnje lajšale človekovo življenje, prekinjale delovno monotonost in se vrstile od pomladi do zime, od enega praznika do drugega, od enega dela ali opravila do drugega. In prav šege, ki jih obdaja splet magičnih in religioznih obredij, izžarevajo neizčrpno bogastvo, ki ga vsak posamezni narod hrani v svoji kulturni dediščini.

Ko govorimo o *šegah življenjskega kroga*, se največkrat ustavimo ob treh glavnih mejnikih: ob rojstvu, poroki in smrti. In vendar se včasih sprašujem, ali nista mejnika samo dva - tista namreč, ki drug drugega pogojujeta, na katera človek sam ne more vplivati. Ob rojstvu že stopimo na pot k smrti; ko se nekdo rodi, je s tem že vnaprej določena edina gotovost v njegovem življenju - nekoč bo umrl. Med tema skrajnostima pa vstopamo v posamezna življenjska obdobja, na katera lahko tudi sami vplivamo, ki so odvisna od volje posameznika. To so bolj ali manj pomembne življenjske postaje, ki si jih je človek sam, ali pa mu jih je družba določila za nekakšne mejnike. Tako že kmalu po rojstvu v širšem ali ožjem družinskem krogu slavimo krst, potem prvo sveto obhajilo in birmo (kompenzacija za to je pri družinah brez verske vzgoje do nedavnega bil sprejem otroka v pionirsko oz. mladinsko organizacijo), pa odhod k vojakom, praznujemo razne starostne in zrelostne mejnike, predvsem polnoletnost in srečanje z Abrahamom, prelomnica v življenju so tudi zaključek šolanja, matura, diploma, prva služba. Nekaterim ljudem slavja teh dogodkov veliko pomenijo, drugi jih neopazne pustijo ob robu svoje poti, ne da bi se ob njih ustavili v prepričanju, da stoje na pragu v novo življenjsko dobo. In vendar je eden od teh mejnikov bolj izrazit, močneje zaznamovan, za mladega človeka odločilen, morda celo usoden, povezan z resnično spremembo načina življenja. Govorimo o *poroki*, o prestopu iz samskega v zakonski stan, o prvem koraku k nastajanju nove družine. Ta dogodek pomeni prehod v novo skupnost soljudi, v vseh prehodih pa je človek od nekdaj videl nevarnosti, tveganja, negotovosti. Iz take miselnosti so nastale različne šege in navade obrambnega, tj. apotropejskega značaja. Ker pa vsaka od glavnih življenjskih stopenj vpliva tudi na širšo okolico, na družino, fantovske, deklishe, vaške skupnosti, se te, kakor jim pravimo, *šege prehoda* (po francoskem etnologu van Geneppu »rites de passage«) apotropejskega značaja vedno prepletajo tudi s *šegami slovesa* in s *šegami sprejema*. In prav tovrstnih šeg zasledimo največ ravno ob ženitovanju, ki je svoje dni potekalo po bogatem »scenariju«, ko so

vsi obredi, njihov smisel in njihova zunanja podoba, z vsemi obrambnimi ukrepi in čarodejnimi opravili poudarjali pomembnost in usodnost dogodka.

Starih pisnih virov o dolenjskih ženitovanjskih šegah je zelo malo in se skoraj izgubijo v množici poročil in opisov iz drugih slovenskih pokrajin. Najstarejši vir je *J. W. Valvasor*,¹ ki v svojem monumentalnem delu kratko opiše tudi svatbene šege Dolenjcev, predvsem vabilo na svatbo, poročni sprevod, govori o t. i. »lažni nevesti«, o svatovski gostiji in o šegah v zvezi z njo. Drugi poročevalec in zbiralec vseh vrst narodnega blaga je bil Prešernov sošolec *Anton Jožef Babnik*,² rojen okoli leta 1802, oskrbnik graščine Andreja Smoleta na Prežeku pod Gorjanci. Svoje prispevke o šegah Dolenjcev je objavljial pod psevdonimom *Joseph Buchenhain*.³ Bil je prepričan, da ima »Kranjec« svoje lastne, čisto posebne šege, ki naj bi se razlikovale od drugih in je zato sklepal, da so Kranjci prav gotovo potomci povsem drugega plemena. Poznejše raziskave so to trditev ovrgle, saj se tudi slovenske in z njimi dolenjske svatbene šege vključujejo v vzorec ženitovanjskih šeg drugih, predvsem alpskih in panonskih evropskih narodov, seveda s priredbo posameznih prvin domačemu okolju, predvsem pa z občutkom, kako vključiti v posamezne sestavne prvine neke šege velik del ljudskega verovanja. In prav to daje šegam še večji poudarek arhaičnosti.

Poleg teh dveh piscev narodnega blaga najdemo krajša poročila le še v posameznih takratnih časopisih in nekaj duhovitih pripomb v zapiskih *Janeza Trdine*⁴, ki je seveda na svoj humoren način ošvrknil ljubezensko in zakonsko življenje Dolenjcev. V sedemdesetih letih je Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (danes pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU) začel, na podlagi zelo obsežne vprašalnice,⁵ po vsej Sloveniji zbirati gradivo o ženitovanjskih šegah. Ustvaril si je krog zvestih informatorjev, saj dva, trije raziskovalci ljudskih šeg, seveda tedaj brez avtomobilov, niso mogli sami obdelati cele Slovenije, pa naj bo še tako majhna. (»Prav zares - večja je, kakor trdijo avtomobilisti« je nekje zapisal največji poznavalec slovenskih šeg, dr. Niko Kuret.) Čutili smo, da moramo pohiteti, dokler je še katera od šeg živa in preden pomrjejo vsi tisti, ki se še spominjajo izumrlih šeg iz prejšnjih časov, pa četudi samo iz pripovedovanja svojih staršev, starih staršev itd. Ozreti pa smo se hoteli tudi po sedanjosti, da bi za potomce ohranili tudi tisto, česar sodobniki navadno ne vidimo

¹ J. W. Valvasor, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* II/6, Laibach-Nürnberg 1689, str. 288 ff.

² France Kidrič, Prešernov kritik Buchenhain. *Slavistična revija* 1948, str. 19–27.

³ Joseph Buchenhain, *Hochzeitsbräuche der Unterkrainer*, *Carniolia* 2, Laibach 1839, št. 32, 33, 34.

⁴ Janez Trdina, *Prigode in opombe* (prepisi rokopisa so v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).

⁵ Anketa o šegah in verovanju »življenjskega cikla« B. ŽENITOVANJE. Vprašanja. Sestavila Helena Ložar. Ljubljana. Inštitut za slovensko narodopisje SAZU. 1969.

prav zato, ker je tako vsakdanje; vsakdanje pa je seveda samo za nas, našim zanamcem pa bo tudi naša vsakdanost nekoč starosvetna. Tako smo s pomočjo informatorjev, ki so izpolnili našo obsežno vprašalnico (na vsako vprašanje je bilo treba odgovoriti za tri obdobja: pred prvo svetovno vojno, med obema vojnama, po drugi svetovni vojni) v arhiv pridobili veliko dragocenih podatkov, ki so jih posredovali ljudje različne starosti in različnih poklicev vse od konca 19. stoletja dalje tudi iz šentjernejske fare.⁶

V prvi polovici stoletja, ko še ni bilo v navadi, da bi tudi ženske hodile v službo, sta jim preostali takorekoč le dve možnosti: ali so se poročile ali pa so ostale doma »za teto«. In ko snubcev ni in ni bilo, leta pa so minevala, se je bilo treba zateči k sredstvom in dejanjem, katerih temelje najdemo v ljudskih verovanjih. O tem še danes govorijo mnoge ljudske pesmi in ljudski izreki pa tudi ljudje vedo še marsikaj povedati. Predvsem v alpskem svetu so dekleta najbolj zaupala sv. Andreju, morda zaradi imena, saj *andrios* v grščini pomeni *moški*. V naivni veri so se na predvečer andrejevega skrivala pod okni tujih hiš in prisluškovala, ali bo v pogovoru izrečeno kakšno moško ime, kar bi jim dalo upanje na poroko. Na Dolenjskem, in tako tudi v šentjernejski okolici, pa je najbolj priljubljen patron sv. Anton Padovanski, pa tudi Puščavnik. Pesem govori:

*Gor na hribčku je cerkvica, / v njej svet Anton kraljuje, /
k njemu se zatekla bom, / on mi posreduje ...*

In da bi svetnik res uslišal njeno prošnjo, je dekle dodalo še obljubo:

*Če svet Anton uslišal bo, / dal mi bo možička, /
vsako leto mu zredim / debelega prašička.*

Ali pa so se zaobljubila, da bodo dajala vbogajme - »ajmužno«⁷:

*Večkrat sira, masla, / putra naložila, / ajmužno delila, /
samo da bi dobila moža, / čeprav rjave brke ima.⁸*

Dekleta pa so hodila tudi na *romanja*, da bi si izprosila moža. Najbližja romarska cerkvica je bila na Trški gori pri Novem mestu, poromala pa so tudi na Žalostno goro pri Mokronogu, k sv. Neži na Kum, v Žužemberk k sv. Roku, kjer stoji v stranskem oltarju tudi sv. Anton pa tudi k sv. Antonu, ki domuje nad Meniško vasjo; tam blizu cerkvice stoji lipa, za katero je Trdina zapisal, da so se »... po pravljici dekleta hodila buhat v deblo. Če se je vrh pripognil, je to bil znak, da se bo še tisto leto omožila«.⁹ Rekli so, da hodijo »lipo sukat«, medtem ko so se k sv. Neži na Kum hodila dekleta v bukev »buhat«. Tako zaletavanje v lipo ali bukev je menda bilo zelo v navadi in verjetno boleče, saj naj bi se dekleta močno in toliko časa z glavo zaletavala v deblo, dokler ni padel list

⁶ Seznam in podatki o informatorjih so na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

⁷ ajmužna - iz lat.: eleemosyna, it.: elemosina, nem.: das Almosen = vbogajme.

⁸ Pesem je zapisovalki Mariji Novak, učiteljici, leta 1969 povedala Ančka Špilar iz Čadraž.

⁹ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 26, str. 20.

z drevesa, in to je že bilo dobro znamenje. To navado je leta 1871 zabeležil tudi Janez Trdina: »... Tudi po može hodijo dekleta gor, da si jih izprosijo. Z glavo treba na hribu tako trkati v bukev, da se strese in potem je zakonska postelja gotova še tisto leto.«¹⁰

Tista, ki si je lahko privoščila, je romala tudi na Bled - na otok, kjer je » ... pozvonila v cerkvi na otoku in so se ji vse želje izpolnile ...«

Svojo pozornost in naklonjenost je fant dekletu največkrat izkazal na žegnanju; na »štantu« ji je kupil t. i. »odpustek«, lectovo srce z napisom in ogledalcem (»špegličkom«) pa tudi »cukra«, kdor pa se je hotel bolj izkazati in je tudi imel več pod palcem, pa je dekletu podaril židano ruto, prstan, verižico ali kakšen drug nakit. Seveda so se tudi dekleta fantu oddolžila - o veliki noči je dobil rdeč pirh, tam pa, kjer so dekleta za božič pekla pogačo s »tičcami« (ptički), pa je fant, ki je bil dekletu všeč, dobil kos pogače, na katerem je sedela taka tičca. Obvezno pa je dekletu narediti fantu lep »pušeljc« takrat, ko je odhajal k vojakom.

Odraščajoča dekleta pa je seveda zanimalo, ali se bodo kmalu oz. ali se bodo sploh poročila pa tudi kdo in kakšen bo njihov bodoči mož. Od starih prerokovanj s pomočjo nadnaravnih sil in orakljev je ostalo še vlivanje svinca na Silvestrovo, sicer pa se ljudje spominjajo tudi, da so dekleta v božični noči metala čevelj nazaj čez ramo (čevelj so metala vnic) in če je pristal na tleh s konico naprej, je bil to znak, da bo deklet v naslednjem letu zapustilo domačo hišo. Seveda so verjela, da to pomeni poroko in nič drugega. O ljubezni so ugibala tudi s trganjem cvetnih listov ali z opazovanjem leta pikapolonice, saj pikapolonica pokaže smer, iz katere bo prišel bodoči mož. »Pikapolonica, pokaži mi moža, pa boš dobila kos mesa,« so po pripovedovanju Franca Cerkovnika dekleta šepetala pikapolonici, ki se je pripravljala, da zleti z roke.

Prerokovanja, kakšnega moža bo dobilo deklet, pa so bila na eni strani šaljiva (npr. majava miza v sobi je pomenila šepastega moža), na drugi pa odraz kritičnega opazovanja dekleta pri delu; če je bilo deklet pri delu površno, naj dobi takega moža, kot si ga zasluži: deklet, ki se je pri pranju zmočilo, bo dobilo pijanca, če pa pred dežjem ni pravočasno pobralo perila ali je celo pozabilo nanj, bo dobilo surovega moža in bo v zakonu veliko jokalo.

Poroko naj bi napovedovale sanje o prstanu, skladovnica drv, ki se je podrla, pri ličkanju je nevesto v hiši napovedovala bela koruza. Predvsem pa se bo prva poročila tista, ki bo tudi prva prišla z jerbasom na glavi od velikonočnega žegna. Nevarno pa je sedeti na vogalu mize ali pa se motati okoli ženske, ko le-ta pometa: v obeh primerih ne bo poroke.

»Ženi se čim bliže, botra išči čim dlje,« je povedala Ančka Špilar, kar naj bi bilo nekakšno pravilo v okolici Šentjerneja, (drugod na Dolenjskem je prav narobe), vendar

¹⁰ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 10, str. 28.

pa ni bilo nujno, da je bila nevesta iz domače fare. Pri izbiri je bilo pred lepoto in delavnostjo na prvem mestu premoženjsko stanje. Še vse do prvih let 20. stoletja so starši, posebno premožnejši kmetje, pazili, da se bo njihovo dekle dobro poročilo ali da bo »ta mlada« imela lepo doto, da bo k hiši kaj prinesla. Za 19. stoletje je o tem poročal že Buchenhain, ko pravi, da so mlada dva le redko vprašali po njuni volji, nagnjenju in izbiri. Vedno je bilo v ospredju vprašanje, »... koliko bo nevesta in koliko bo njej določen ženin prispeval h gospodarstvu ene ali druge družine ...« Če je bil eden ali drugi doma iz bolj oddaljenega kraja, so poizvedovali s pomočjo sorodnikov, sejmarjev, dninarjev, celo beračev, ki so hodili okoli po drugih opravkih in mimogrede tu in tam nevsiljivo povprašali tudi po mladih. Starši zlepa niso privolili v poroko z revnim partnerjem, zato so bili socialno mešani zakoni redki. Ljubezensko razmerje pa včasih ni ostalo brez posledic; dekleta, ki je rodilo nezakonskega otroka, je sramota spremljala vse življenje, pogosto pa tudi fanta, ki v prisiljenem zakonu ni bil srečen in počasi je pijača ugonobila marsikatero trdno domačijo.

Najstarejši ljudje pa še pomnijo, da so bile težave tudi pri porokah dveh revnih. Oblast nekoč zaradi revščine ni dovolila, da bi se hlapci in dekleta med seboj poročali. Takratni liberalci pa so zahtevali svobodne ženitve in »postavbo« o njih. Proti taki postavi pa leta 1886 v *Dolenjskih novicah*¹¹ beremo protest, ki ga je pisec utemeljil z »... več žalostnimi nasledki svobodnih ženitev«, in kot glavno navedel, da se »... ljudje presilno, preštevilno množijo, da so takorekoč eden drugemu že na poti, eden drugemu vsak zaslužek kar iz ust iztrgajo ...« in zato ljudje živijo v pomanjkanju in morajo s trebuhom za kruhom na tuje. Tako modruje: »Skoro na vsakem griči in količkaj pristopnem mestu vže kakšna raztrgana koča stoji, v kateri je večjidel revščina doma, a dobrih, imovitih posestnikov je pa čedalje manj. ... Skoro vsak se hoče oženiti, če tudi nima drugega, kakor pipo v žepu pa - 'čik' v zobeh. Toda kaj se zgodi? Mož težko prislužene denarje v krčmi pri kupici 'šnopsa' zapravlja; nesrečna žena doma v rebrasti koči od srda in žalosti bridke solze pretaka ter kolne svojo nesrečno usodo, razcapani in gladni otroci pa vekajo in prosijo kruh, a ker ga ni, se pa navadijo beračije pa še 'uzmanja' ter izrastejo brez npravne odgoje, kakor divjaki. ... Veliko je pa tudi takih ljudi, kateri nikakor niso sposobni ne za ženitev ne za gospodarstvo, ker jim je božja previdnost le malo talentov odločila, vendar pa se hočejo ... po vsej sili 'oteležiti'... «. Otroci iz takih zakonov so po novičarjevem mnenju »revni in bedasti«, v hiši pa vlada revščina, zato je sam predlaga, komu bi se po »... postavnih poti zamogla svobodna ženitev zabraniti... vsem nemaničem, kateri itak komaj samo za sebe skrbijo, kako li potem za ženo in polno kočo otrok... onim, kateri nikakor niso sposobni za to. ... slednjič istim, ki se pohujšljivo obnašajo, ki nikakor ne bojo pridni očetje in matere ... Mladina, ktera ima malopridne, hudobne

¹¹ O svobodnih ženitvah. *Dolenjske novice* 1886, št. 2, str. 11,12 (avtor neznan).

stariše, ktera v domači hiši ne vidi lepih zgledov in sliši namesto molitve le preklinjanje, kreg in prepir, ktera se ne vzgoja na krščanski podlagi, postane hudobnejša, surovejša in bolj neotesana ...«. Pisec je prepričan, da bi bilo veliko manj revščine in »hudobij«, če bi ženitve zopet omejili in bi bile odvisne od dovoljenja srenjske ali katere druge pravične oblasti. Vemo, da je oblast včasih res imela svojo besedo tudi pri porokah. Hlapcem in deklam je delala velike težave in ker se tudi iz eksistenčnih vzrokov niso mogli ženiti, so ostali skoraj praviloma neporočeni in prav zato je tudi toliko nezakonskih otrok prav iz vrst poslov. Manj težav pa so imeli gostači in kajžarji.¹²

Pri izbiri neveste je bilo tako še v začetku tega stoletja, seveda predvsem pri kmečkem sloju, odločilno premoženje (grunt), potem delavnost, manj pa lepota, starost in seveda ljubezen. Mnogokrat so kar starši, predvsem očetje, določili, katerega bo vzela njihova hči oz. sin. Včasih, predvsem kadar je šlo za oddaljene kraje ali pa za družino, ki je niso poznali, so naprosili tudi posrednike (mešetarje), ki so nagovarjali in posredovali za »dobre partije«, seveda ne zastonj: rekli so, da je nekdo »šel kožuh služiti« ali da »suknjo služiti«, saj je dobil kakšen kos obleke, mernik pšenice, denar ali kaj drugega. Mešetarji pa so bili nepogrešljivi predvsem tedaj, ko je šlo za ponovno poroko vdovca ali vdove. Obema je bilo enako težko: vdovec je za svoje nedoletne otroke potreboval mater, zase pa gospodinjo, vdova pa sama ni zmogla težaškega dela na gruntu. Pri takih zakonih je bila pogosto velika starostna razlika; dogodilo se je celo, da je bila nevesta veliko starejša od ženina. Takih zakonov pa ljudje niso odobraval in udomačili so se reki: Pri starem potica, pri mladem plenica. Pri starem kravca, pri mladem palca. Tudi Trdina se je rad ponorčeval, čeprav se je tudi sam kot vdovec drugič poročil. Zapisal je: »Može se tod za vdovce le tiste, ki nimajo dote. Če nje ni, deklice jemljejo rade i starce ali dajo si prepisati nase hišo ali kako drugo posest.«¹³ Take poroke v tistem času niso bile redke, kar nam dokazujejo ženitovanjske pogodbe, ki so jih sklepali pri novomeških notarjih. V njih je bilo natančno določeno, kaj po morebitni smrti enega ali drugega zakonca dobijo otroci iz prvega in kaj iz drugega zakona in seveda, kaj dobi preživeli zakonec.

Še pred drugo svetovno vojno je bilo na vasi slišati *fantovsko petje*. Peli so ob sobotah in nedeljah (nikoli ob petkih, ko je veljal post, pa tudi ne na vernih duš dan, v adventnem in v postnem času) navadno sredi vasi, potem pa so posamič šli *vasovat* pod okna svojih deklet. Pod okno pa ni smel fant, ki še ni bil sprejet v fantovsko družbo - fantovščino ali kakor so rekli v Šentjerneju v družčino »*spelencov*«, torej dokler ni »fantovščine plačal«. To se je navadno zgodilo tedaj, ko je fant postal polnoleten

¹² Sergij Vilfan, Delavci v agrarnem gospodarstvu. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog* II. Ljubljana 1980, str. 367 in 373.

¹³ Janez Trdina, *Notes* I, str. 14.

(včasih šele z 21. leti) oziroma ko je dobil »cegelc«, torej ko je postal »regrut«. Fantovske družbe so imele na vasi določene organizacijske funkcije in tudi nepisana pravila; njihova posebna pravica je bilo petje na vasi, vasovanje in nadzor nad dekleti, posebno nad tistimi, ki so bila godna za možitev. Pazili so, da ni pod njihovo okno zašel fant iz sosednje vasi (menda so leta 1927 v Ostrogu enega v pretepu celo ubili); popustljivi so bili le do tistega, ki jih je dobro »podplačal«. Posebno očete, ki so zelo pazili na svoja dekleta, so šentjernejski fantje s pesmijo radi podražili:

Jaz ti rečem, / ljuba žena, / pazi ti na svojo hčer.

Nekdo hodi / tja pod okno, / travco tlačit vsak večer.

Uradni začetek priprav na ženitovanje je bilo *snubljenje* ali kakor so rekli v šentjernejski okolici - »ženit se gredo«, »na ogleda gredo«. Ker je bila večina porok v pustnem času, so šli snubit ali na Štefanovo ali na dan treh kraljev, nikoli pa ne v adventu, v postnem času ali na petek (»V petek se samo krošnjarji ženijo.«). Ženina je »šel ženit«, tj. z njim je šel snubit starešina, ki je dekletove starše o nameri prej obvestil. Kljub temu pa tisti, ki so se »prišli ženit«, niso takoj povedali, po kaj so prišli; razpravljali so o vremenu, o letini in napeljali pogovor na kupčijo. Radi bi kupili npr. kravo ali telico. Šele ko so izvedeli, da telico imajo naprodaj, so povedali, da so prišli snubit domačo hčer. Če so si domači izgovorili rok za premislek, je bilo takoj jasno, da s snubljenjem niso uspeli. Dobrodošlim snubcem pa so postregli z vinom in suhim mesom in ko so se še dogovorili, kaj bo nevesta dobila za doto in balo, kdaj bodo oklici in kdaj bodo šli »pisma delat« (vedno se seveda niso zedinili in je snubljenje propadlo) ter določili datum poroke, je šel starešina po putrih vina, ki so ga skrili pod kozolec in je veljal kot dar hiši. Vendar pa so ta pregovarjanja včasih zelo dolgo trajala; predvsem pregovarjanje o *nevestini doti in bali* se je razvilo v pravo mešetarjenje. Ženinovi so navadno pretiravali o njegovem premoženju z namenom, da bi od dekletovega očeta čim več iztržili. Tako je Trdina za svoj čas zapisal, da je zakon »zgolj Geschäftssache«, tj. trgovanje. »Hodi se snubit, dajo se pošte, ponuja se fant, ponuja tudi dekle, popraševanje po imetku, pogajanje. Mreže narede se na več strani, nazadnje prime se čisto nit, ki je naj slabša. Silno bahanje in laganje, koliko ponudb se je že dobilo - intrige starih in mladih bab obojega spola,... če so pankrti in zraven novci, se naredi pogodba dosti lahko.«¹⁴ Na račun pregovarjanja poznajo v Vrhpolju šaljivko, ki jo je povedal Franc Cerkovnik, Bohinčev:

Očka pravjo osemsto, / pa to premalo dote bo; /

le pojdmo še za materjo, / če nam še kaj primaknejo.

Na podeželju so doto navadno preračunali v vrednost živali, predvsem goveda: premožnejši starši so npr. obljubili toliko denarja, kolikor je bilo treba plačati za 400 do 600

¹⁴ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 14, str. 44.

kg težkega vola, to pa je menda bilo 500 do 600 goldinarjev, ki so jih izplačali po končani gostiji ali pa »ob kepah«, tj. na gostiji na nevestinem domu osmi dan po poroki. Pogosto pa se je dogodilo, da je moral ženin na sodišče, da je dobil izplačano nevestino doto, posebno tedaj, ko bi moral brat, ki je prevzel posestvo, svoji sestri izplačati njej zapisani del, ali pa je namesto gotovine dobil zadolžno pismo, ki ga je potem moral sam terjati od dolžnikov. Pravde so bile včasih tako dolge, da je vsa dota poniknila pri odvetnikih.

Vse do druge svetovne vojne je splošno veljalo, da je po uspešnem snubljenju ženin dal nevesti ali njenim staršem določeno vsoto denarja kot *aro*; v Šentjerneju se je, po pripovedovanju, taka navada držala še po drugi vojni in je znašala približno milijon starih dinarjev. Če bi se nevesta premislila, bi morala dati »dopelt« *aro nazaj*, če pa bi si premislil ženin, bi vsota ostala zapuščenemu dekletu.

Pred poroko si je dekle seveda ogledalo posestvo, ki naj bi bilo njen novi dom; »*na ogledi*« je šla z očetom in materjo, morda jo je spremljal tudi brat. To je bilo predvsem pomembno takrat, ko se fant in dekle sploh še nista videla in so starši, ki so se prej med sabo o vsem dogovorili, prvič pripeljali dekle »pokazat«. Tako je včasih odločilni »da« bil dokončen šele na fantovem domu.

Skleniti pa je bilo treba tudi *ženitovanjsko pogodbo*, s katero so bili vsi ustni dogovori še napisani in potrjeni. V fevdalnem obdobju so nevestino doto in zemljiške obveznosti urejali pri zemljiški gosposki. Pozneje so šli »pismo delat«, »pisanje delat« k notarju ali na sodišče predvsem premožnejši: posestniki in njihovi sinovi, vinogradniki, hišni posestniki, obrtniki, gostilničarji itd. V ženitovanjski pogodbi je bilo predvsem zapisano, kaj bo dekle dobilo za doto in koliko bo k temu pripisal fant oziroma njegov oče. Nekateri pa so ob tej priliki naredili tudi že t. i. »*dedinsko pogodbo*« ali »*čezdajansku pismu*«. Iz ženitovanjskih pogodb, ki so bile po ustaljenih obrazcih pisane z roko in predvsem za bogate neveste sestavljene zelo natančno, prisotni pa sta bili vedno tudi dve priči, pa lahko ugotavljamo, poleg tega, kaj je v zakon prinesla nevesta in kaj ji je pripisal ženin, tudi druge zanimivosti; naj navedem za primer: v letih 1860 in 1861 je bilo pri notarju Zupanu v Novem mestu sklenjenih 94 ženitnih pogodb, od teh za 30 nedoletnih fantov in 33 nedoletnih deklet, 5 vdovcev in 14 vdov; 12 je bilo parov, kjer sta bila oba nedoletna, v treh primerih sta bila oba vdovca, en nedoleten fant je vzel za ženo polnoletno vdovo, v enem primeru pa je nedoletno dekle vzelo vdovca. Tudi čas poroke lahko določimo. Največ pogodb je bilo sklenjenih v januarju in februarju in po ena, največ dve v drugih mesecih leta.

Pisanje ženitovanjskih pisem je bilo dober zaslužek tudi za notarje; zaračunali so vse, od honorarja za sestavljanje in pisanje, do vseh prepisov, odpravkov, celo papir so računali. Trdina se je tudi ob to spotaknil: »Podgorec Šurla, zastaven dedec, veli, da je neumno, če se kdo ženi, dati za pisma le en krajcar. On ni delal nič pisem pa spi že 37 let prav dobro pri svoji starki, tudi za več drugih ve, ki so se vzeli brez čečkanja pa

se niso nikoli zaradi tega pomanjkanja zravšali. Kar kdo ima, ima s pismom ali brez njega, nihče mu ne more vzeti. To pisarijo so si izmislili škrici, da kmeta dero. Iz pisem je prišlo že veliko pravn, gotovo več ko brez njih ...»¹⁵

Pred samim poročnim dnem pa je bilo treba še marsikaj urediti. Najprej sta morala k župniku na *izpraševanje*, v petek pa sta šla v župnišče naročit oklice, »na oklice devat«. Oklicali so ju trikrat in tako so na fari izvedeli za njuno namero in tri tedne je bil čas, da bi se oglasil tisti, ki bi imel utemeljen razlog, da bi poroko preprečil. Nevesta pa po stari veri prvega oklica ni smela slišati, ker bi bili sicer njeni otroci gluhi, drugega pa mora slišati, da bi otroci ne bili smrkavi; pri tretjem oklicu je morala k spovedi in k obhajilu. Pri drugem in tretjem oklicu je bilo v navadi, da je v cerkvi stala bolj spredaj, navadno na sredi, ljudje pa so jo prepoznali po novi »židani« ruti, ki ji jo je podaril ženin, da bi se ločila od drugih deklet. V času oklicev nevesta ni smela ponoči iz hiše; ne samo da se ni spodobilo, za njo se je začel tudi nevaren čas. »Dokler so trajali oklici, je morala ves čas doma v hiši čepeti, da jej ne bi zunaj kdo kaj zacopral,« se je Trdina¹⁶ norčeval iz neke praznoverne matere, ki svoje hčerke v času oklicev ni pustila iz hiše. Poslej so ju imeli za zaročenca, zaroki pa so rekli »obljuba«. Kmalu po prvi svetovni vojni je prišlo v navado, da je fant ob obljudi dal dekletu prstan s kamenčkom, ki ga je nosila na levi roki. Kadar pa je bil zaročni prstan podoben poročnemu, ga je pred poroko nosila na levi, po poroki pa na desni roki. (Po drugi vojni so začeli poročne prstane nositi na levi roki.)

Prvi opis vabljenja na poroko pri Dolenjcih lahko preberemo že v Valvasorjevem delu. Po njem sta v 17. stoletju vabila vsak svoje svate, pri tem pa je nevesto »... če je še devica ali vsaj vel quasi in po videzu« spremljala teta ali družica. Če pa je bila vdova, pa si je po Valvasorju vzela »... za spremljevalko in priprošnjico ženšče, ki ji pravijo teta ...« Za prvo polovico 19. stoletja, kakor beremo v *Carniolii*, je veljalo, da sta »... svate vabila nekaj dni prej ženin in nevesta v spremstvu druga in družice ...«¹⁷ Še v prvih desetletjih tega stoletja so na svatbo vabili sorodnike do drugega kolena, sosede, prijatelje, predvsem pa krstne in birmanske botre. Število povabljenih je bilo seveda odvisno od premoženjskega stanja družin zaročencev. V šentjernejski okolici je med obema svetovnjima vojnama vabil na svatbo v imenu ženina in neveste nekdo drug, navadno ženinov brat, predvsem pa tisti, ki je znal »dobro govoriti«. Od hiše do hiše je hodil ob četrtkih. Povabljeni pa so za ohcet tudi kaj prispevali: kokoši, šunko, jajca, smetano, orehe so prinašali ves teden pred poroko.

¹⁵ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 23, str. 8.

¹⁶ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 19, str. 36.

¹⁷ Joseph Buchenhain, *Hochzeitsgebräuche der Unterkrainer, Carniolia* 2, Laibach 1839, št. 32, str. 125.

Nevesta se je hodila poslavljat od sovaščanov in pri tem so ji »na krancelj darovali«, navadno domače rjuhe, brisače pa tudi denar.

Od samskega, »ledig« stanu sta se poslavljal fant in dekcle ločeno zadnji večer pred poroko: pri njej je to bil »krancelvečer« - žalostno slovo od prijateljic, pri fantu pa fantovščina, doma ali v krčmi, s petjem in v veselem razpoloženju. Ženin pa je k nevesti poslal tudi godca, da ji je »zaigral krancelvečer« in zapel:

*Preljuba nevesta spremenila boš stan,
in tvoje veselje zdaj pojde na stran (ali: bo šlo na stran ...).
So ti ptičice pele, ne pojejo več, vse je menilo, vse potehnilo.*

Ta pesem, ki je bila zapisana v Čadražah in sta jo zapeli Ančka Špilar in Pepca Rangus, pa ima variante tudi v širši okolici Šentjerneja. Cerkovnikov Franc (Bohinčev) iz Gorenjega Vrhopolja je k prvi poznal še druge kitice:

*Le vzemi slovo, od ledig stanu, / od mamce pa ravno taku /
(... od bratov pa ravno taku ... itd.).*

Ko so našteli vse, ki jih je nevesta imela rada, so zapeli še zadnjo kitico:

Ste skupaj živeli, / ste se radi imeli, / nevesta, le vzemi slovo.

Kot del dote je veljala tudi *bala, bališ*, tj. oprema, ki jo je nevesta pripeljala na svoj novi dom; sem je spadalo pohištvo (postelja, skrinja, kolovrat, zibelka, bogatejše so imele celo dve postelji ali eno »dopelt posteljo« z nočnimi omaricami, mizo, stole, visoko dvodelno omaro in nizek predalnik), pa tudi posteljnina, obleka in posoda. Bogate kmečke neveste so poleg tega dobile še kravo ali svinjo in še kakšno njivo, ki je bila ločena od posestva, ali del vinograda. Nikakor pa nevesta z balo na novi dom ni smela prinesiti motike; če bi to naredila, bi prezgodaj pokopala svojega moža. Čas vožnje bale pa pripovedovalci navajajo različno, večina pa trdi, da so jo v šentjernejski okolici, za razliko od drugih slovenskih pokrajin, vozili šele po poroki, in to zvečer, brez hrupa, slovesno pa le tisto, ki je bila zelo bogata in naj bi zato bila vsem na očeh. Vozili so jo »balarji«, tj. vozači bale, ki so se zbrali na ženinovem domu, kjer so jih pogostili. Z enim, le redko z več vozovi, so se potem odpeljali na nevestin dom, kjer so se po pogostitvi lotili nalaganja bale. Domači so poskrili ali zaklenili tisto, kar ni spadalo k bali, saj bi balarji radi kar vse naložili na vozove. Na prvem ni smel manjkati hlebec kruha, za zadnjega pa so privezali kravo ali telico. Informatorji so natančno vedeli povedati, kaj je nekoč sodilo k bali in na kateri voz je bilo treba kaj naložiti.

Resnici na ljubo pa je treba povedati, da so le redki informatorji pri vožnji bale sami sodelovali ali jo doživljali - torej so vsi ti podatki le del ustnega izročila, ne toliko lastne izkušnje; posredovali pa so jih ljudje različnih starosti, nekateri so bili rojeni celo še v 19. stoletju, in vendar se med seboj popolnoma ujemajo, v zadrego pa jih lahko spravimo le z vprašanjem, kako je bilo, ko so vozili svojo balo ali ko so sami kot »balarji« sodelovali pri vožnji bale. Tedaj smo nad odgovorom lahko le začudeni:

»Mi nismo nič vozili.« »Ni bilo kaj voziti.« »Smo po poroki pripeljali tisto, kar je bilo najnujnejše.« Očitno bale nevest tu niso bile tako »bahave«.

Do druge svetovne vojne so bile poroke navadno ob ponedeljkih; v Šentjerneju so rekli, da so se ob torkih in sredah poročale »le revne in noseče neveste«. Gostije pa so trajale več dni, navadno do petka, ko je bil post in je bilo treba veselje končati. Bile pa so, kakor godrnja nepodpisani novičar leta 1893 v Dolenjskih novicah, na kmetih preveč potratne, »in to v današnjih, tako hudih dneh! ...« S samimi ženitovanjskimi stroški naj bi šla včasih celo četrtnina dote »rakom žvižgat«, svatje, celo ženin pa naj bi prišli »že natrkani« k poročnemu obredu. Skoraj si upam trditi, da je ta nepodpisani novičar sam Janez Trdina, saj pove, da je sam rojen Gorenjec in daje Dolenjcem, vsaj kar zadeva varčnost, za zgled svoje rojake: »V mojem rojstnem kraju na Gorenjskem so poroke dopoldne, nato gredo svatje na nevestin dom in ostanejo ... do noči, na to gredo narazen ...« In vendar naj bi bili ljudje tam »razmerno precej premožni«. Takoj za tem pa se ta Gorenjec že identificira z Dolenjci, ko pravi: »Kako je pa tukaj doli pri nas z razmerno revnimi Dolenjci!« Povsod naj bi bilo čutiti pomanjkanje, dokler človek ni »na oklicu«. Veliko denarja naj bi se zapravilo v gostilnah, ko se kmetje vračajo od notarja, kjer so »pisma delali«. Po poroki naj bi šli zopet najprej v gostilno, kjer naj bi ostali do večera, potem pa se doma začne »prava ženitnina, ki trpi po več dni. Ko je život proti jutru že vsega poln, svatje pospe in ko se zbude, se pitje vnovič začne in tako dalje več dni, pri količkej bolj premožnih ženitninah še le petek svate razpodi ...« Pohvali pa nekega župnika, ki ni hotel poročati ob ponedeljkih, ampak vselej ob sredah, in je tako »... z velikim trudom navzlic vsemu vpitju vpeljal nove navade ...«¹⁸

Preden pospremimo nevesto pred oltar, si še oglejmo, kdo so bile glavne osebe med svati tj. »ohcetni«: poleg ženina in neveste sta tu še *starešina* (stric) in *starešinka*, *tovarš* in *tovaršica* (moralna sta biti ledig), *hišnik* (navadno ženinov oče, medtem ko je nevestin bil samo svat), navadno so imeli enega godca, ki je igral harmoniko, če pa jih je bilo več, so igrali tudi na pihalne inštrumente. Godca (prednost je imel tisti iz domačega kraja) je naročil ženin in mu dal aro, plačali pa so ga svatje med »povštertanjem«. V šentjernejskem koncu ni bilo zadrege z godci. Moji poročevalci so jih kar nekaj našli: s Hrastja pri Orehovici je bil v prvi polovici stoletja zelo priljubljen Franc Novak, ki je igral na več glasbil in je zelo star umrl leta 1948. Slovel je po tem, da je včasih skrivaj istočasno igral kar na dveh ohcetih hkrati; z ene je izginil s kakšnim izgovorom, se čez čas vrnil in nadaljeval. V Vrhpolju jih je bilo več: Franc Cerkovnik, Rudi in Jože Kos, v Prekopo so šli po Franca Goltesa, iz Gradišča je bil znan godec Fabjan, s Sel Martinčič, iz samega Šentjerneja pa Alojz Škrbec. Tudi ženske (iz Čadraž je bila znana godčevka Pepca Cvelbar) so izjemoma smele prevzeti vlogo godca, čeprav so imeli rajši moškega.

¹⁸ *Dolenjske novice* 1993, št. 7, str. 54. (nepodpisano).

Na poročno jutro so se svatje zbrali na ženinovem domu, kjer so dobili »fručstok« (ajmoht ali golaž), nakar so zapeli ženinu v slovo:

*Preljubi ti ženin, / le vzemi slovo od ledig stanu, /
od mater, očeta pa ravno taku. /
Le vzemi slovo, le vzemi slovo /
od bratov in sester pa isto tako.*

(povedali: Ančka Špiler, Pepca Rangus, Franc Cerkovnik)

in se nato peš ali s »koleselni« oz. »federvagni« pa tudi z »lojtrancami« odpravili proti nevestini hiši. Vozovi še niso bili okrašeni, saj je to bila dolžnost nevestinih prijateljic. Lepa navada še v prvih desetletjih 20. stoletja je bila, da so starši sina potem, ko ju je prosil odpuščanja, blagoslovili. V nevestini hiši pa je bilo medtem vse mirno: vrata so zaklenili in tiho čakali prihoda svatov. Na dvorišču je sedel le »žagar«, ki je ženinovim svatom s svojim orodjem zapiral pot. Tako se je začel eden najzabavnejših in včasih zelo dolgotrajnih, pri vseh slovenskih svatbah (pa tudi drugod v Evropi) priljubljen in nepogrešljiv prizor s t. i. »lažno nevesto« (včasih jih je bilo celo več). Pogajanja sta vodila oba starešina in od njune duhovitosti je bilo odvisno, kako so se svatje zabavali. Ženinovi svatje so pred zaprtimi vrati najprej moledovali za žganje in vino in morali zavrniti kar nekaj veder vode, preden so prišli do prave pijače. Potem so povprašali po nevesti, ven pa so jim poslali »starko« (preoblečen moški), ki se je je ženin komaj otresel, pa desetletno deklico in družico, ki je bila vsaj drugu všeč in jo je sprejel sebi za par. Medtem so nevesto v hiši oblačili: pravilo je bilo, da je morala imeti vse novo, navadno je imela dolgo sivo, le včasih belo obleko, na glavi kupljen venček iz povoščenih rož. Niti bele obleke niti venčka pa ni smela imeti nevesta, ki je že imela nezakonskega otroka. Od domačih, predvsem od staršev, pa se je poslavljala s solznimi očmi. Če ni jokala, so ljudje govorili: »vesela nevesta, žalostna žena«. Pa se zopet Trdina huduje nad tako vero in pravi, da neveste »igrajo komedijo«, ker jih njihove »praznovorne matere napotijo na žalost ino jok«. ... Potem je pa »... prepričana ta stara avša ... da je (srečen zakon) naravni nasledek domače ječe (med oklici) in pohlinjane obupnosti hčerine ...«¹⁹ Kakor je ostanek vraževerja »lažna nevesta«, ki je danes pri svatbah le del zabave, po starih verovanjih pa je zamešala štrene zlim duhovom, da se med množico nevest niso znašli, velja enako tudi za druga znamenja (deževni dan - bogata nevesta) in pravila obnašanja na dan poroke (nevesta naj joče, hišo naj zapusti ritensko, paziti mora, da se ne spotakne ob hišni prag itd.). Nekoč je pred odhodom v cerkev nevesta pokleknila pred starše, prosila odpuščanja za vse žalitve in dobila materin blagoslov. Godec je svate spravil v pare (»poparal«) tako, da je šel ženin s starešino, nevesta s starešinko, tovarišu je bila par družica (tovaršica),

¹⁹ Janez Trdina, *Prigode in opombe* 19, str 36.

godec pa je stopil na čelo sprevoda. Po pravilu nevestina mati ni bila navzoča pri cerkveni poroki. Na domačem dvorišču je še zazvenela pesem:

*Preljuba nevesta le vzemi slovo,
od mamce lepo, (od očeta ravno tako).*

Ste skupaj živeli, ste se radi imeli,

nevesta, podaj ji (mu) roko. (Povedala Pepca Rangus, Čadraže),

potem pa ne pojo več. Sliši se le še harmonika, starešinka pa med potjo deli otrokom piškote in krofe, revežem pa tudi meso. Po stari ljudski veri pa ni bilo dobro, če je svatovskemu sprevodu pot prekrizala mačka ali pa če so srečali staro žensko. Čakala pa jih je še ena ovira: v okolici Šentjerneja niso zaprli poti nevestini bali, kakor je bila navada drugod, ampak svatovskemu sprevodu, in to tedaj, če je bil ženin iz druge fare. Fantje iz nevestine fare so na koncu vasi »šrangali« - z »ranto« so zgradili pot, zraven postavili mizo, na njej steklenico vina in kozarce, poleg pa je stal našemljenec. Postavili so ceno za nevesto, ženin pa se je lahko pogajal in ob pomoči godca reševal razne uganke. Ko so se »zglihali«, so fantje ženinu, nevesti in svatom napili in odstranili oviro. Ni pa bilo dobro, če ni hotel plačati: za njim so zakurili kurje perje, da je sramota smrdela za odhajajočim svatovskim sprevodom.

Cerkvenemu obredu pravijo kar poroka; nekoč so bile vse po pravilu v nevestini fari, z mašo, dopoldne. Godec je moral počakati na cerkvenem pragu. Ljudje pa se še, danes že bolj v šali, spominjajo nekaterih ljudskih vraž v zvezi s poroko: da bosta v zakonu složna in zvesta, sta morala skupaj prestopiti cerkveni prag, in to ob prihodu v cerkev in ko sta jo zapuščala, nevesta pa je pazila, da je ženinu pokleknila na suknjo, saj bi tako po ljudski veri imela v zakonu glavno besedo, »da bo nosila hlače in bo gospodar nad možem«. Podobnih verovanj je bilo še nekaj: pazili so, kako so gorele sveče na oltarju: tisti, na katerega strani bi sveča slabše gorela ali celo ugasnila, bi po ljudskem verovanju prej umrl. Navada je tudi bila, da je starešinka na oltar položila šarkelj - znamenje, da je tudi župnik povabljen na gostijo, na pragu pa sta se novoporočenca ustavila in vrgla nekaj denarja in sladkarij med otroke. Po poročnem obredu so šli najprej v krčmo na »malo južino«, saj doma še ni bilo vse pripravljeno: treba je bilo hišo okrasiti, postaviti mlaje z napisom »Dobrodošla ženin in nevesta«, iz sobe so odnesli pohištvo in razporedili mize, okrasili strop. Najete kuharice so jedi za ženitovanjsko gostijo, ki so ji rekli kar »ohcet«, začele pripravljati že nekaj dni prej. Plačali so jih nevestini domači, pa tudi svatje so ob koncu gostije zbrali nekaj denarja v ta namen. Ohcet pa je bila praznik za vso vas: tudi po drugih hišah so na ta dan več in bolje kuhali. Šentjernejčani še danes pravijo: »Moramo še pri nas kaj speč, k'je tista smraja v vasi, da ne bomo ke prežal, da se nam ne bojo sline cedile ...«

Svate je navadno okoli mize razporejal starešina ali godec, in sicer v smeri urinega kazalca oziroma sončne poti. Na častnem mestu, v sredini »ta dolge mize« ali v kotu

nasproti vrat, sta sedela ženin in nevesta, ob njiju starešina in starešinka, oba očeta, obe materi, drug in družica, drugi svatje pa tako, kakor se je kdo usedel. Za godca (rekli so mu tudi »meskontar«) je bil prostor ob posebni mizi pri peči, otrokom pa so odredili mesto v kotu ali kar na peči.

Po molitvi je začela hišna na mizo nositi jedi, hišnik pa pijačo. Vsako posamezno jed so imenovali »rihta«, prekinjali pa so jih s plesom, petjem zdravic, z družabnimi igrami in šalami. Včasih je na velikih gostijah bilo tudi po devet vrst »žup«, vsaka druge vrste. Nevesta pa menda ni smela jesti juhe z rezanci, ker bi sicer bili njeni otroci smrkavi, »bi jim smrkelj dol visel kot rezanci« ... V Trdinovem *Notesu* I iz leta 1868 najdemo naštetih kar za dve strani ohcetnih jedi pa tudi moji pripovedovalci so jih našteli celo vrsto. Poročila o jedeh na gostijah pa so v vseh vaseh tako enotna, da bi lahko govorili kar o splošnem ohcetnem jedilniku. Prva rihta je od nekdaj obvezna goveja juha z rezanci, kuhana govedina, pražen (»restan«) krompir in solata oziroma hren; drugo rihto sestavljajo pečenke vseh vrst, predvsem svinjska in »kuretna« z zeleno solato ali peso, sledi suho svinjsko meso z zeljem, krvavice in pečenice, kot zadnja mesna jed je bil na Dolenjskem splošno priljubljen puran, ki ga je prinesla kuharica, zjutraj ali pred odhodom pa so postregli z obaro (»ajmohtom«). Ves čas je bila miza polna vseh vrst peciva: vlečena domača sirova potica z ocvirki, krofi, pecivo, orehova potica, kompot (slive, češnje, jabolka).

Že takoj po prvi rihti so prišle na vrsto napitnice, zdravičke; nekaj jih je bilo splošno znanih, saj so jih godci ponavljali na vseh svatbah, tiste, ki so bile namenjene posameznikom, pa so si svatje sproti izmišljali. Največ jih je bilo namenjenih ženinu:

*Ženin le pij, / pa drugega nalij! /
Nikar ne pozabi / na Jezusa ti! /
Jezus je z nam, / Marija med nam, /
sv. Jožef na desno je stran.*

Isto pesem so zapeli za nevesto in za svate. Po vsaki zdravički pa so dodali refren: *Vivod, vivod, ven ga spij pa drugega nalij!* Ali pa: *Družba, družba, ven ga spij ...*

*Sred' velcga oltarja / ena ptičica sedi, /
en glažek zrelga vinca / v krempljčkah drži.
Buh Oče ga je ustvaril, / Buh Sin ga je sadil, / Svet Duh ga je požegnu, /
oj ženin (ali npr. Janez) ven ga spij!*

(Povedali: Ančka Špilar, Pepca Rangus, Franc Cerkovnik)

*Zdravička mora lušna bit, / zavoljo kompanije, /
družba mora ven ga spit, / zavoljo tovaršije. /
Pivaj ga, vživaj ga, / vinca sladkega, ha, ha.
Ni še šlo, pa bo šlo, / z eno dobro voljo, /
pivaj ga, vživaj ga vinca sladkega, ha, ha.*

(Povedala: Franc Cerkovnik in Peter Selak)

*Ko je že narava prebujena, / ti postaneš moja ljuba žena, /
 ko bi celi svet s poletjem, / bil osipan z najlepšim cvetjem. /
 Ko je Bog ta grešen svet ustvaril, / vse je mile ptice skupaj spravil. /
 Ustvaril je od Adama ta svet, / da mogel boljše bi živet. /
 Ko Gospod Adama vpraša, / kako se žena kaj obnaša ...*

(Nadaljevanja se Franc Cerkovnik ni več spomnil)

Na ohcetih pa so peli tudi druge pesmi, resne, vesele in šaljive:

*Furmani so furali / en sodček zrelega vinca, /
 sredi klančka pridejo, / ustavlja se živinča. /
 Priprigli so konjičke tri, / le voz ga, voz ga, družba ti.*

*Hladna jesen že prihaja, / po doline ah slanica pada. /
 Treba se bo ženiti / pa nimam zbrane ljubice. /
 Imel sem ljubo že izbrano, / od drugih fantov zapelano, /
 kam čem revček se podat, / in drugo dekle si izbrat.*

(Obe pesmi je povedala: Pepca Rangus, Čadraže)

Otroci pa so najrajši slišali tisto, še danes znano:

*Ženin in nevesta, / pod mizo grile jesta, / na vilce jih natikata, / v usta jih
 pomikata. (Povedala Ančka Špiler, Čadraže)*

Skoraj brez oddiha pa so na svatbah plesali, največ polko, šušter polko, valček, mazurko, oberštajeriš, povštertanc. Če v sobi ni bilo dovolj prostora, so se plesalci preselili v vežo, na dvorišče pa tudi na pod, skedenj. Ples je otvoril starešina, ženin in nevesta pa sta pred prvo svetovno vojno lahko plesala le do polnoči. Solo plese je izkliceval godec, prvega sta plesala ženin in nevesta, sledili pa so solo plesi za svatbene pare. »Povštertanc« so navadno plesali po polnoči, predvsem pa proti koncu, »ko ni več nič v loncu«, so se šalili. Godec je moral paziti, da so vsi plesali in da kakšna ženska pri plesu ni bila zapostavljena. Ko se je svatom že poznala utrujenost, je moral poskrbeti tudi za razvedrilo in poživitev; organiziral je šaljive plese in »plesne igre«, npr. ples s kozarcem ali litrom vina na glavi, igre s posnemanjem, kovtre šivat, mlinar, žlajfar, različice plesa »kačo zvijati«, od katerih je bila najbolj priljubljena pa tudi za gospodinjo praktična »Abrahamova procesija«. Pravijo ji tudi »Abraham ma sedem sinov«. Po hiši je bilo treba pospraviti in sobo prezračiti. Abrahamova procesija se je vila okoli mize, čez peč, po stoli, včasih celo skozi okno ven, na dvorišče, okoli hlevov, sadovnjakov, celo po vsej vasi. Vsi so »v kači« morali slediti vodji, navadno je bil to godec, in ponavljati vse njegove gibe. Doma so med tem mizo na novo pogrnili, svatje, ki so se naužili zraka, pa so se vrnili bolj sveži.

Na gostijah, ki so trajale več dni, so se seveda tudi svatje utrudili, zato so izmenično hodili spat: bližnji domov, bolj oddaljenim pa so ležišče pripravili v eni od sob, kamor

so nanosili slamo. Potem so jih morali godci z »mačjo muziko« buditi. Ropotali so s škafi, kuhalnicami, vilicami v kozarcih, s pokrovkami, hodili so po vsej hiši in gostje so jim morali, razen seveda mladoporočencev, slediti v teku, s poskoki in počepi. Pri sosedih so spotoma kaj popili in nadaljevali pot, dokler niso zbrali vseh zaspancev. V Šentjerneju so celo naredili »železnico« iz starih »šajtrg«: v prvi je bil lonec, v katerem so kurili, da se je kadilo. Tako so »železničarji« prevažali svate po vasi.

Na gostijo so seveda tudi v Šentjernejskem okolišu redno prihajali nepovabljeni gostje, *oglarji* ali *Voglarji*: navadno so to bili vaščani, otroci in fantje iz okoliških vasi. Otroci so prišli prej, proti večeru in so se kazali pri oknih, fantje pa so hodili »(v)oglarit« ponoči kar na dvorišče in so čakali, da jim bodo prinesli pijače in da bodo dobili dovoljenje za ples. »Zabavno je gledati, kako tem Voglarjem (zajedalcem) znanci od omizja podajajo skozi okno tu kos pečenke, tam kozarec vina ... Voglarji dobe vina, kruha, potic, krofov etc., vina na vsakega več kot 2 firklja, tudi babe voglarijo ... Voglarji so obenem tudi maškare,«²⁰ je sredi prejšnjega stoletja poročal Joseph Buchenhain (Jožef Babnik). (V)oglarji pa so tudi zelo lepo peli, največkrat na zdravje mladoporočencev in svatov, pa tudi pesmi slovesa od samskega stanu. Začeli pa so s starinsko pesmijo:

*Preljuba družba, / prosimo vas, / če b' nam dovolili / eno pesem zapet, /
da bi se veselili, / ker ta dan za vas je zbran, ta veseli dan. /
Preljubi ženin (Jože) ti, / poglej svojo nevesto, / kako lepo pri teb' sedi, /
da b'ti bila zvesta, / lepa je, lušna je, / saj tvoja je.
Preljubi ženin (Jože) ti, / en glaž ga moraš spiti, / da tvoja nevesta dolg živi, /
do smrt jo moraš ljubiti. (Povedal Peter Selak)*

Poleg že prej omenjene pesmi (Preljuba nevesta, spremenila si stan ...) so radi zapeli še ženinu:

*Že sonce rumeno za goro je šlo, / je žarke pustilo tam za goro /
in nam naročilo je to: / ko v ta prvič le vzemi od svojih staršev slovo, /
so te gori vzgojili, / oh kak lušno je blo. /
Zdaj pa zbogom, / zdaj pa zbogom, starši vi.
Ko v ta drugič le vzemi od svojih bratov (sester) slovo, /
ste skupaj živeli, oh, / kak lušno je blo, /
zdaj pa zbogom bratje vi (sestre ve). /
Ko v ta zadnjič le vzemi od nas fantov slovo, /
smo skupaj vasvali, / oh kak lušno je blo. /
Zdaj pa zbogom, zdaj pa zbogom, / ženin in nevesta ti.*
(Povedal: Ivan Rešetič, Groblje pri Šentjerneju)

²⁰ Joseph Buchenhain, Hochzeitbräuche der Unterkrainer. *Carniolia* 2, Laibach 1839, št. 33, str. 130.

Hišnemu gospodarju pa velja pesem:

*Preljubi očka, hišni gospodar, / poglej svoje oglarje, /
kako lepo prepevajo, da bi jih bili veseli.*

Očka naš, daj ga en glaž, / saj ga imaš. (Povedal Franc Cerkovnik, Vrhpolje)

V hišo pa so smeli priti le tisti (v)oglarji, ki so bili našemljeni. Nekdo je nože in škarje brusil, drugi zopet je bil frizer in je ponujal svoje usluge, med njimi je bil tudi piskrovez, največ veselja, smeha in zabave pa so povzročili prodajalci »kamele«. Vodili so jo po hiši in jo razkazovali, kamela pa je uganjala norčije, brcala naokoli in kradla hrano z mize, dokler je niso po dolgem pogajanju prodali in ubili - udarili so jo po lončeni glavi - črepinje pa seveda prinašajo srečo.

Ko se je ohcet bližala koncu, so začeli pobirati razne prispevke; opolnoči, ko so nevesti sneli venček, so »pobirali za krancelj«. Vsota sicer ni bila določena, vsak pa je položil svoj dar na krožnik, pod prtič in krancelj. Med darovanjem zopet pojejo pesem *Nevesta le vzemi slovo ...* Za godca pa so pobirali kar trikrat: na nevestinem domu, na ženinovem domu, nekdo pa je zanj pobiral še med »povštertancem«, godec pa je pobiral »šenkngo« za kuharice, ker so jim pogorela vsa drva, ker so pobile lonce in polomile kuhalnice. Vzel je posodo, hodil od enega do drugega in govoril: »Prosim za našo kuharico, veliko ali malo, vsak naj da vse!« ali pa »... kdor ima veliko, naj da vse, kdor pa malo, tudi vse!«

Gostije na nevestinem domu je bilo konec, ko so na mizo prinesli poparjene mlince. Zapeli so še pesem:

*Pijmo šentjanževca, / za eno dobro, srečno rajžico. /
Oj zdaj gremo, oj zdaj gremo, / nazaj nas več ne bo.*

(Povedala Franc Cerkovnik, Peter Selak) in se odpravili na ženinov dom. Ženinovi starši so jim navadno prišli naproti, svatje (ženinovi sorodniki) pa so čakali doma. Sprejem na novem domu je bil prav gotovo najpomembnejši trenutek po poroki in je bil povezan z nekaterimi obrednimi dejanji, ki jih poznajo tudi v drugih deželah. Mati je nevesto navadno sprejela s hlebcom kruha ali s kolačem, oče pa z vinom, nevesta pa je oba obdarila: materi je podarila obleko, očetu pa srajco.

Pogosto je šele tu teta ali starešinka vzela nevesti venec z glave, svatje pa so ob tem dejanju peli:

*Ko ptičica sem pevala, / sem sladke sanje sanjala; / zdaj, o zdaj, pa nikdar
več, / veselje moje preč je preč.* (Povedala Pepca Rangus)

Gostija se je potem na ženinovem domu nadaljevala prav tako bogato kakor na nevestinem, saj ženinova hiša ni hotela zaostajati. Naredili pa so odmor, da so si nevestini svatje, ki so za sabo imeli že praznovanje pri njej doma, malo odpočili. Odpočiti pa sta si morala tudi mladoporočenca. Drugo jutro pa je vse že zelo zgodaj zbudil godec z »jutrnico«:

*Ko ta jutranja zarja je zgodaj prišla, mi je fanta zbudila iz naročja mojga.
Fantje po polj gredo ... (Povedal Franc Cerkovnik, Vrhpolje)*

Ko so se svatje poslavljali in je bilo ohceti konec, nihče ni odšel praznih rok: s sabo so dobili popotnico - »šajdezen«, tako da so tudi doma bili deležni ohcetnih dobrot.

Nevesta osem dni ni smela obiskati svojih domačih. Osmi dan pa so se sorodniki zbrali na ponovljenju, na ponovni gostiji, rekli so, da gredo »na kepe«. Če je namreč dekle šlo v zakon nedolžno, je bilo to tako, kakor da bi »mladi mož ledino oral« in tudi tedaj je bilo treba »kepe tolči«, je bila hudomušna razlaga šege.

V anketi, ki je zajela tudi obdobje po drugi svetovni vojni, ki pa ga v tem prispevku zaradi obsega ne upoštevam, pa smo postavili še dve vprašanji: Zakaj se opušča obhajanje ženitovanj po starem? in Ali se prebuja novo zanimanje za stare ženitovanske šege?

Tudi skromni odgovori na ti dve vprašanji povedo svoje. »Ženitovanja po starem se opuščajo, ker je to zelo drago. Vendar kmečki ljudje, ki imajo doma vino, prašiče, perutnino, radi naredo ohcet tudi 'malo' po starem. Pa tudi pred sosedi se radi postavijo.« Morda svatbe res po drugi vojni niso bile tako razkošne, tako bogate, predvsem pa niso trajale po več dni, ohranili pa so vsaj nekaj glavnih sestavin, predvsem tistih z zabavno vsebino: sceni z »lažno nevesto« se na dolenskem podeželju niso odpovedali, tudi maškare so vedno prišle na svatbo, za nevesto so pobirali darove, čeprav samo simbolično, vožnje bale pa ni bilo več; zato pa danes fantovske skupnosti ponovno oživljajo stare in uvajajo nove šege na fantovščinah in ob šranganju svatovskemu sprevodu. Morda res samo zato, da dobijo nekaj denarja in se tudi sami poveselijo, istočasno pa tako ohranjajo vsaj del ljudskega izročila.

Slovenske ljudske šege hranijo v sebi neprecenljivo kulturnozgodovinsko bogastvo. Napredek in hitri tempo življenja je sicer vplival tudi na kontinuiteto šeg. Tudi ne poznamo več prvotnega vzroka nastanka, za mnoge že težko, kvečjemu še s primerjalnim gradivom mednarodnih razsežnosti prodremo do korenin, do tistega izvira, ki bi nam šego razložil v prvotnem pomenu. Šege so se spreminjale, sčasoma izpraznile, izvotlile, ostala je samo še zunanja oblika, ki pa se po izročilu deduje iz roda v rod. Marsikaj je povsem izumrlo, nekaj se je trdovratno obdržalo, nekaj šeg pa se je na novo rodilo in tako za šegami preteklosti le ne ostaja popolna praznina - in ko vzporedno raziskujemo tudi današnje stanje, si narodopisje preteklosti podaja roko z narodopisjem sedanjosti.

TRADITIONELLE HOCHZEITEN IN DER PFARRE ŠENTJERNEJ (UNTERKRAIN)

Diese Abhandlung ist fast ausschließlich auf Angaben, die mittels einer umfangreichen Umfrage des Instituts für slowenische Volkskunde in Ljubljana in den siebziger Jahren gesammelt wurden, aufgebaut. Dabei wirkten mehrere Gewährsleute verschiedener Berufe und verschiedenen Alters mit. So halfen sie, ein möglichst vollständiges Bild über diese Bräuche zu gewinnen.

Der erste Teil der Abhandlung behandelt die Zeit vor der eigentlichen Trauung, in der wir kaum mit dem Ritus, desto mehr jedoch mit den materiellen, sagen wir einfach mit den geschäftlichen Dingen zu tun haben. Bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts wurde bei der Eheschließung seltener nach der gegenseitigen Neigung oder gar Liebe gefragt, umso häufiger jedoch nach der Größe des Heiratsgutes. Es kam vor, dass die Eltern dies miteinander besprachen, ehe sich die Jungen je gesehen haben. Dabei waren verschiedene Vermittler sehr behilflich, haben jedoch auch selbst daraus ihr Vorteil gezogen. In dieser Region waren sozial gemischte Ehen sehr selten, da die Eltern solche Heiraten nicht bewilligten. Andererseits war im 19. Jahrhundert auch den armen Leuten seitens der Regierung verboten, miteinander zu heiraten. Eine Folge davon war eine ziemlich große Zahl der unehelichen Kindern.

Die grundlegende Vorbereitung für die Hochzeit stellt die Werbung dar. Die Brautwerber waren entweder der Vater und Onkel bzw. Pate des Bräutigams oder der Bräutigam selbst mit dem Vermittler. Bei der Werbung wurde alles, was die bevorstehende Heirat betrifft, genau besprochen, das besondere Augenmerk galt jedoch dem Heiratsgut. Die Verhandlungen dauerten sehr lange und man kam nicht immer zur Übereinstimmung. Wenn sie endlich doch so weit waren, wurde der Ehevertrag beim Notar verfasst und beidseitig unterschrieben bzw. unterzeichnet. Gerade aus den Eheverträgen kann man heute zahlreiche Schlüsse ziehen, von dem Alter der Brautleute, der Zeit der Werbung und der Heirat, vor allem jedoch in Bezug auf das soziale Bild der Ehepaare.

Mit dem Eheaufgebot (slowenisch *oklici*) beginnend, wird in der Fortsetzung über den Kränzelabend – den Abschied der Braut und des Bräutigams von ihren Freunden, Verwandten, Paten und Nachbarn – berichtet, weiter wird von der Ausstattung und Mitgift der Braut die Rede. Am Hochzeitstag erschienen die Hochzeitsgäste vor dem Brauthaus, um die Braut abzuholen und sie zur Trauung zu führen. Etwas länger wird bei den Bräuchen verweilt, die bei diesem Anlass vor dem Krieg noch lebendig waren – die Tür des Brauthauses wird versperrt, die Vorführung der falschen Braut, das Verhandeln um die Richtige usw. Die Verfasserin führt einige Abschiedslieder an, die bei den älteren Gewährsleuten zur Zeit der Erforschung noch in Erinnerung waren, weiter wird über die Wegsperre des Hochzeitszuges und über alle damit verbundenen

Scherze erzählt. Nach der Trauung ging man gewöhnlich zunächst ins Wirtshaus und erst gegen späten Nachmittag ins Brauthaus, wo das eigentliche Hochzeitsmahl gehalten wurde. In der besprochenen Umgebung dauerte früher die Hochzeit mehrere Tage und Nächte: Es wurde ununterbrochen getanzt und gesungen, es wurden vor allem die Trink- und Gesundheitssprüche zum Besten gegeben und Volks- und Trinklieder gesungen. Es werden die traditionellen Speisen aufgezählt, die fast bei jeder Hochzeit üblich waren und in einer bestimmten Folge auf den Tisch kamen. Die Verfasserin stellt die üblichen alten Tänze vor, führt einige Trinklieder und Volkslieder an, die sie noch aufzeichnen konnte und die bereits in Vergessenheit geraten und nur noch den älteren Leuten bekannt sind. In der Nacht kamen dann die ungeladenen Gäste, „(v)oglarji“ genannt, manche sind maskiert und diese boten den Hochzeitsgästen „ein Kamel“ zum Kauf an. Um Mitternacht wird der Braut ihr Kranz abgenommen und sodann die Geldspende für die Braut und später noch für die Köchinnen und für den Musikanten gesammelt. Zum Schluss werden sowohl die Geschehnisse bei dem Empfang der Braut im Bräutigamshaus dargestellt als auch alle damit verbundenen rituellen Bräuche.

Ložar-Podlogar, Helena. 1999. Nevesta le vzemi slovo. *Zbornik župnije Šentjernej*. Družina, 475–494.

TRADICIONALNA SVATBA NA KOČEVSKEM KRITIČNI PRETRES VIROV

Kočevsko je bilo jezikovno mešano ozemlje. Prvič se v listinah omenja v 13. stoletju skupaj s čušperškim oziroma z ribniškim gospodstvom, vendar še brez omembe posameznih krajev. Ti so omenjeni šele v 14. stoletju. Že pred prihodom nemških kolonistov so se Slovenci naseljevali na obronkih kočevskih gozdov. Prve skupine naseljencev so bile jezikovno mešane; verjetno so to bile skupine naseljencev s posestev Ortenburžanov na Kranjskem. Po zgodovinarju Erichu Petschauerju (1980: 35–41) je bil drugi naselitveni val okoli leta 1336, ko je oglejski patriarh Bertrand gradove Ortnek, Poljane in Kostel potrdil v fevd Otonu Ortenburškemu in njegovim dedičem. Oton je začel na Kočevsko naseljevati koroške, verjetno pa tudi tirolske Nemce, ko je začel graditi svojo pristavo, »villo« v Mahovniku z veliko kmetijo, ki so jo obdelovali pridvorni hlapci (prav tam). Vsi oblastniki, cerkveni in posvetni, pa so po ukazu Karla Velikega morali naseliti na tako posestvo razen hlapcev tudi najmanj trideset rokodelcev in obrtnikov (Podlogar 1908: 6). Nemški naseljenci so močno preplavili slovenska naselja na Kočevskem polju, kar kaže tudi poimenovanje vrhov okoli Kočevja s koroško-nemškimi imeni (Nock, Windischdorfer, Kofler Nock itd.). Leta 1339 je že omenjeno prvo nemško krajevno ime (Mooswald - slovensko Mahovnik) in sicer v listini z dne 1. septembra 1339, ko je oglejski patriarh dovolil namestiti kaplana v kapeli sv. Jerneja v Mahovniku. Naseljevanje se je nadaljevalo še v naslednjem stoletju, naselja so se množila, ljudje pa se zaradi slabo rodovitnih kraških tal niso mogli preživljati. Leta 1492 jim je cesar Friderik III. podelil privilegij krošnjarjenja z doma narejenimi lesenimi izdelki in domačim platnom. Prav krošnjarstvo je svojevrstno vplivalo na spremembe v načinu življenja. Prebivalstvo je naraščalo, doseglo vrh v 19. stoletju in se konec stoletja začelo množično izseljevati v Ameriko. Nekateri so se čez leta vrnili in si s prihranki začeli izboljševati življenjski standard.

Krošnjarstvo pa je tudi vzrok, da so se mnoge šege spremenile, starosvetne pa opustile in pozabile. Možje so se vračali domov z novimi spoznanji. Začeli so se sramovati starih šeg, ki so jih podedovali od prednikov iz stare domovine, in jih opuščati ter s tem pozabljali tudi stare pesmi in pripovedke. Nasprotno njim pa so žene, ki so bile vedno doma, ostale bolj nazadnjaške in prav njim se moramo zahvaliti, da se je marsikaj ohranilo, (predvsem pesmi in pripovedke), saj jim je bilo izročilo kot »neizmerno tolažilo v tesnobnih urah osamljenosti« (Hauffen 1895: 63). Šege zahtevajo sodelovanje

celotne skupnosti, tudi mož, morajo biti tudi kar se da v ospredju dogajanja, da se ne pozabijo. In ker nekateri možje niso več tako sodelovali, je razumljivo, da se ravno na Kočevskem niso v taki meri in z vsemi posebnostmi ohranile in da so se prepletale s slovenskimi, ki pa so s svoje strani vsebovale tudi vrsto s Štajerske in Koroške prevzetih elementov. Vendar tudi na Kočevskem ni bilo povsod enako; medtem, ko so na severnem delu jezikovnega otoka bile skoraj povsem pozabljene, pa so se v zaledju in na spodnjem Kočevskem bolj ohranile.

Šegam Kočevcev, ki »govore vsi nemški...« Valvasor (1689: 299–301) v svojem delu *Die Ehre des Herzogthums Krain* (Slava Vojvodine Kranjske) namenja zelo malo prostora; nekaj pove o praznih verah, le z enim stavkom omenja navade pri pogrebu. Posebnosti svatbenih šeg pa se zanj začnejo šele potem, ko pride nevesta na ženinov dom.

»Kadar imajo poroko in je sedaj na tem, da že peljejo nevesto k ženinu domov in tudi že sedi na konju, ji podajo četrtinko vina. Z njim nazdravi ženinu. Potem, ko pa je naredila požirek, vrže vrč skupaj z vinom nazaj in nato odjaha. Kolikor pa gre peš na dom svojega ženina, stori prav tako. Ko potem pride v ženinovo hišo, ji ženinova mati da požirek iz vrča in vrže vanj zlat dukat.« (Valvasor 1689: 301)¹

Potem Valvasor opisuje, kaj vse se dogaja, ko gresta mladoporočenca spat. Navada je namreč bila, da »sezuje ženin nevesti čevlje in nogavice. In od njenih las vsak razplete po eno spleteno kito: kolikor je ženin prej prej gotov z razpletanjem kakor ona, pravijo, da bo najprej dobila sina; če pa je ona prej razpletla kito kot on, da naj bi prvikrat imela hčer.« (Valvasor 1689: 301)

Naj omenimo že na tem mestu, da nam Valvasor posreduje tu svoj opis dogodkov malo drugače, kakor ga povzemajo drugi avtorji (razen seveda tistih, ki Valvasorja dobesedno prepisujejo). Tako npr. pozneje ne beremo več, da nevesta, ko naredi požirek vina (sedeč na konju), vrže vrč čez ramo nazaj (t. j. vnic) na tla, da se razbije. Druga zanimivost pa je v tem, da pri Valvasorju ne razpleta nevestinih kit samo ženin, ampak razpletata z nevesto vsak eno. Iz tega, kdo bo kito prvi razpletel, prerokujejo, kakšnega spola bo prvorojeni otrok. Prerokovanja na ta večer pa še ni konec.

»Zatem se ženin še sam sleče in vrže čevlje čez glavo. Če jih potem zjutraj najdejo obrnjene k steni, pravijo, da bo mož prvi umrl; če pa stojijo obrnjeni k postelji, naj bi ženo preživel.« (Valvasor 1689: 301)

Valvasor sicer sam komentira, da to nekateri počno iz dolgega časa in »Vexation« (lat. vexatio = nadloga, stiska, nevolja, jeza, nagajanje – verjetno drži to zadnje), in vendar si nekateri prav gotovo ob tem tudi »nekaj praznovernega domišljajo.« Drugo

¹ V besedilu Helene Ložar Podlogar, objavljenem leta 1993 v *Traditiones* so citati iz Valvasorja in drugih avtorjev navedeni v nemščini. Opombe so pod črto. (op. JF)

jutro so nevesto že zelo zgodaj godci spremili k vodi, kjer so ji izročili vrč vina in tri kose kruha. Naredila je »požirek« in v vsak kos kruha »ugriznila«, vse ostalo pa je vrgla v vodo. S tem darovanjem vodi Valvasor tudi konča svoj prikaz ženitovanjskih šeg Kočevarjev.

Tudi Balthasar Hacquet v svojem delu *Abbildung und Beschreibung...* omenja svatbene navade pri Kočevarjih (Hacquet 1801–1808: 84–89), vendar ne pove kaj več kot Valvasor. Kočevarje imenuje Gothscheer ali Hotshevarie in jih označi kot nemško ljudstvo (»stari Goti«), ki ni več docela svoj narod, ampak so že napol Slovenci, njih jezik pa je »s slovenskega pokvarjen« in je »staronemško - vindišarski«. Kot primer navaja, kako Kočevar v svojem jeziku vpraša fanta ali se je poročil: reče »hast geweibelt« torej po slovenskem »oženiti se« (prav tam). Po načinu življenja naj bi bili podobni Dolenjcem, torej preprosti le da »niso tako vdani vinu,« praznoverje jih ne muči preveč (verujejo pa v odganjanje nevihte z zvonjenjem in zažiganjem blagoslovljenega sena, verujejo tudi v čarovnice in imajo svoj »Blocksberg«, ki mu Slovenci pravijo Klek). Pri ženitovanjskih šegah se malo razlikujejo od Dolenjcev. Tu Hacquet, verjetno po Valvasorju, zopet poudarja kot posebnost prihod ženina po nevesto, »jahajoč na konjih« (prav tam), omenja pitje vina in razbiti vrč, odhod na ženinov dom ali pa naravnost v cerkev k poročnemu blagoslovu. Potem pripravijo »skromno kosilo« (prav tam) - torej gostijo, na kateri tudi plešejo, seveda če so dovolj premožni. Ko gresta mladoporočenca spat, poznajo Kočevarji tudi posebne šege, ki jih že omenja Valvasor, Hacquet pa opozarja, da še niso čisto pozabljene, omenja sezuvanje čevljev, nogavic itd. in hudomušno pripominja, da verjetno ni nikjer takega, ki svoje »lepe Helene« na prvo poročno noč ne bi želel sam sleči (prav tam). Razpletanje nevestinih kit naj bi po njem bilo v navadi še v nekaterih vaseh, vendar z gotovostjo tega ne more potrditi. Pač pa je še živa navada, da vržejo v spalnici ženinov čevljev vnic in iz položaja čevlja prerokujejo, kdo od obeh bo prej umrl; če je s konico čevljev obrnjen proti steni, bo najprej umrl mož, če pa kaže smer postelje, pa žena (prav tam).

Dobesedno je Hacqueta komaj leto pozneje prepisal Franz Sartori (1809: 108–110) za svoje delo *Länder- und Völker-Merkwürdigkeiten*.

Hacquetova knjiga pa ni doživela le veliko ponatisov in prepisov, ampak tudi prevodov in priredb, celo prevod iz francoščine nazaj v nemščino, pri čemer je prihajajo tudi do nedoslednosti in celo nasprotij. O njeni usodi je obsežno pisal Vilko Novak v razpravi Balthasar Hacquet in slovenska ljudska kultura (Novak 1974: 17–68), zato se ob tem ne bi zadrževala. Omenila bi samo eno svojo ugotovitev, ki zadeva tudi Kočevarje in v omenjeni razpravi, razumljivo, ni posebej izpostavljena. Hacquet dobesedno pravi: »Tudi na romanja Kočevarji *ne dajo* veliko in tudi do svojih farjev nimajo posebnega spoštovanja.« Nasprotno pa beremo v t. i. Schusterjevi nemški priredbi *Illyrien und*

Dalmatien... »Kočevarji /.../ po Hacquetovi trditvi romanja in podobno *ohranjajo*.«² (Hacquet 1816: 101-114)

Kočevarje omenja tudi A. A. Schmidl v svojem delu *Illyrien*, kjer obravnava tudi »karakter, šege in navade«. »Posebne šege,« med katerimi so na prvem mestu seveda poročne šege, so pri Slovencih zelo številne, »pri Nemcih nimajo nobenih posebej omembe vrednih« (Schmidl 1840: 70–80) Tudi Schmidl se zadovolji z že velikokrat omenjenim Valvasorjevim opisom prihoda ženina po nevesto.

Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit prinaša prispevek V.(inka) F.(ereri) Kluna, »Die Gottscheer« (Klun 1854). »Kočevarji so po načinu življenja in izobraževanja v marsičem podobni svojim slovanskim sosedom, od katerih so prevzeli številne šege,« čeprav se radi izogibajo mešanim porokam, trdi avtor v stolpcu 52 (Klun 1854). Pravi pa, da med svatbenimi šegami najbolj izstopajo tiste pred nevestino hišo. Ko namreč pride ženin na čelu svatovskega sprevoda po nevesto, ta stopi predenj z vrčem vina in mu ponudi piti. Potem pije tudi sama in ko je vrč prazen, ga razbijejo. Svatje se uvrstijo v sprevod proti cerkvi, po obredu pa na ženinov dom (Klun 1854).

O šegah in navadah Kočevarjev poroča tudi takratni evangeličanski župnik v Ljubljani, zgodovinar Theodor Elze. Več kot drugi poročevalci pove tudi o ženitovanjskih navadah (Elze 1861: 25–30). Poroke so bile po tem poročilu navadno ob ponedeljkih. Pred tem, navadno na četrtek, včasih pa šele na predvečer poroke, so dekleta (prijateljice neveste) in samski fantje na nevestinem domu slavili »kranclevečer« in pomagali sple-tati venčke. Nevesta in družice so nosile na glavi krone iz umetnih rož, steklenih perl in posute z bleščicami. Elze opozarja, da ta naglavni nakit spominja na južnonemški naglavni okras neveste - »Schapele«, staronemško schapel, schappil, tudi na slovensko »šapel«. Ta nakit je bil zelo dragocen in je že v prvi polovici 19. stoletja počasi začel izginjati. Zanimiva je Elzejeva ugotovitev: »Revnejše [neveste] si, tako *kot slovenske*, na naglavno ruto prišijejo venčke, zlato in cenen nakit.«

Na dan poroke pride ženin s svojim spremstvom (konec 18. stoletja te na konjih, kakor Elze citira Valvasorja) pred nevestino hišo. Nevesta ženinu ponudi piti iz lončene posode in ko jo izpraznita, jo vržeta na tla, da se razbije. Sprevod se nato odpravi v cerkev k blagoslovu in od tu na ženinov dom, kjer imajo gostijo, pri kateri ima glavno besedo »starašiner«. Elze poudarja, da je to ime prevzeto od Slovencev in odgovarja nemškemu »der Brautführer, der Festmeister, Hochzeitsmeister«. Godci (»Geiger«) zaigrajo, svatje plešejo in pojejo. Elze tu opozarja na primerjavo opisa ženitovanjskih šeg Slovencev - »der krainischen Slaven« - kakor jih imenuje Anastasius Grün v delu

² V originalu se glasi: *Die Gottscheer halten (dajo nekaj na - op. JF) auf die Wallfahrten und dergleichen, nach Hacquets Behauptung.*

Volkslieder aus Krain (Grün 1850) in na pesem iz 14. stoletja, ki jo omenja Laßberg³ (Elze 1861: 25).

Nato v dialektu, v opombi pa tudi v knjižnem nemškem jeziku (nav. delo: 26–27) navaja pesem, ki jo pojo med gostijo⁴ - tedaj, ko starešina reže petelina. Svatje ga pozivajo, naj da godcem, ki so slabi, petelinji vrat, muzikantu Jobstu petelinja prsa, zopet drugim rebra itd. Pesem pojo v presledkih vse dokler traja gostija »in gredo godci v drugo hišo« (prav tam).

Pređen se gostija konča, vzame starešina zgoraj izdelben hlebec kruha ali pogačo (»schartel«), zatakne vanj šopek in govori: »Einen Baum will ich pflanzen, dazu brauche ich: Erde, Dünger, einen Pfahl u.s.w.« - (torej: posaditi želim drevo, za to pa potrebujem zemljo, gnojilo in kol). S tem je pozval povabljene, naj darujejo denar za mladoporočenca. Svatje se vrstijo drug za drugim in v kolač zatikajo denar. Pri tem zopet pojo posebno pesem, v kateri po vrsti kličejo k darovanju, najprej seveda ženinovega očeta, ki ga bodo raje imeli, čim več bo dal.

Pridi sem! Pridi sem!	<i>Lei har, nar lei har!</i>	Her doch! nur her doch!
Ženinov oče!	<i>Brautigonsh vuter!</i>	Bräutigams Vater!
Sani sani sani sani dej –	<i>Sani sani sani dei –</i>	Sani sani sani deh –
Kdor nima ničesar, naj gre!	<i>Ber nisch hât, der fleuh!</i>	Wer nichts hat, der geh!
To ga ne bo motilo,	<i>Ar bert shih et verdrießen,</i>	Es wird ihn nicht verdrießen,
ustrelil bo tolar!	<i>Ar bert a thular schießen!</i>	Er wird ein'n Thaler schießen!
Sani sani sani dej –	<i>Sani sani sani dei –</i>	Sani sani sani deh –
Kdor nima ničesar, naj gre!	<i>Ber nisch hât, der fleuh!</i>	Wer nichts hat, der geh!
Več bo dal,	<i>Bie mehr ar bert gaben,</i>	Je mehr er wird geben,
raje ga bomo videli!	<i>Bie lieber shahen baber!</i>	je lieber wir's sehen werden!
Sani sani sani dej –	<i>Sani sani sani dei –</i>	Sani sani deh –
Kdor nima ničesar, naj gre!	<i>Ber nisch hât, der fleuh!</i>	Wer nichts hat, der geh!
Ima še en kriv prst	<i>Ar hât noch a puklaz negele,</i>	Er hat noch ein bucklich Näglein (Glas?), ⁵
Daj mi piti!	<i>Gait mer zu trinken!</i>	Gebt mir zu trinken!
Sani sani sani dej –	<i>Sani sani sani dei –</i>	Sani sani deh –
Kdor nima ničesar, naj gre!	<i>Ber nisch hât, der fleuh!</i>	Wer nichts hat, der geh!

(Elze 1861: 28)

³ Laßberg 1846: 397.

⁴ Geigerlied während des Hochzeit-Schmauses (Elze 1861: 26).

⁵ Op. ur.: »Ar hât noch a puklaz negele« v dobesednem prevodu pomeni »Ima kriv prst«.

Tako so se po vrsti obračali na vse goste; vedno na enak način in z istim refrenom so poklicali ženino mater, ženinove brate in sestre, druge sorodnike, tete (»mumen«), strice (»vettern«), botre (»tötln«), botrce (»toten«) in končno vse prijatelje in znance. Elze navaja eno izmed variant te pesmi, opozarja pa, da se v različnih krajih različno poje in se besedilo prilagaja, (pozneje bomo spoznali še druge variante) npr.

Semkaj, le semkaj,	<i>Zuhar, nar zuhar,</i>	Herzu nur herzu
ženinov oče!	<i>Brautigonsh vuter!</i>	Bräutigams Vater!
Dajte jim, kar lahko,	<i>Gait in'n schenken bäs ier möget,</i>	Gebt ihn'n schenken, was ihr könnet,
Bog vam bo tisočkrat povrnil.	<i>Gott berd ,sh tausendmal ershtatten.</i>	Gott wird's tausendmal erstatten.

(Elze 1861: 29)

In ko je bila gostija končana in darovi zbrani, sta se mladoporočenca pripravila na odhod. Nevesta je še enkrat hotela odpreti domačo omaro, (pesem pravi, da naj bi v njej pozabila podvezice), vendar ji je mati to zabranila, tako da je v solzah zapustila domačo hišo (Elze 1861: 29).

Tu pa nam nenadoma postane jasno, da je Elze v tem svojem poročanju nedosleden ali pa se je nehote zmotil; na začetku opisa namreč pravi, da gredo svatje po obredu v cerkvi na *ženinov dom* (»Nato se sprevod odpravi v cerkev k blagoslovu, od tam pa v *ženinovo hišo*. Tam se pripravi poročna pojedina.« (Elze 1861: 26)), kar se zdi čudno, saj so gostije (vsaj slovenske) po pravilu najprej na nevestinem domu. V nadaljevanju se izkaže, da je temu tudi na Kočevskem bilo tako: Po obedovanju, pitju in zbiranju daril nevestin oče zapusti hišo in pospremi mladoporočenca do njunega doma (Elze 1861: 29).

Mladoporočenca so svatje spremili na njun novi dom. Pred odhodom pa so zapeli še pesem slovesa.

»Naj varje vas Bog, mati ljuba moja!	<i>»Sho behüt eu Gott, mueter liebei mään,</i>	»So behüt euch Gott, liebe Mutter mein,
vidim vas danes in nikdar več.	<i>i shiech eu häint un nimmer mehr.</i>	Ich seh' euch heut und nimmer mehr.
Tak pustite me, mati, k skrinji iti,	<i>Sho lut mich, mueter, in kautar (käshte) gean,</i>	»So laßt mich, Mutter, in den Schrank noch gehn,
pozabila sem svoje podvezice.«	<i>i hon vergassen mäine shtrum-pfpantlein.«</i>	Ich habe vergessen meine Strumpfbändlein.«
»K moji skrinji ne stopiš nikdar več!«	<i>»In mään'n kautar biersht du nimmermehr,</i>	»In meinen Schrank wirst du nimmer mehr,
Dobila si, kar ti pripada.« –	<i>Thu häsht bekam, bäs dier isht gegean.« –</i>	Du hast bekommen, was dir zukommt.« –

»Letos so še moje podvezice,	»Heuer shint shai mâine sh-trumpfpantlein,	»Heuer sind sie meine Strumpfbündlein,
čez leto bodo trakovi zibelke.«	in'sh juhr berndt shai mâine biegenpantlein.«	Auf's Jahr werden sie meine Wiegenbündlein.«
Ko ga je zajahala, je ihtela!	Shi isht aufgeschassen, shi hât geschmupfaset,	Sie ist ausgesessen, sie hat geschluchzet,
Ko je odjezdila, je zajuckala!	shi isht ahin geritten, shi hât gejuchazet.	Sie ist hinweg geritten, sie hat gejuchzet.

(Elze 1861: 29–30)

Svatovski spreved se je peš ali na konjih odpravil proti novemu domu mladoporočencev. Med potjo skozi vas so nekoč delili kruh, vendar je ta navada že sredi prejšnjega stoletja počasi zamirala (Elze 1861: 30).

Ženinov dom pa je bil ob prihodu neveste zaprt. Med nevesto (verjetno je Elze mislil njene svate ali enega izmed njenih zastopnikov, npr. starešino) in enim izmed fantov, ki je zastopal ženinove domače, so se začela pogajanja za vstop. Šele po nekaj zahtevanih obljubah je nevesta smela stopiti v ženino hišo. Preden sta šla mlada spat, so nevesti razpletli kite, ji sezuli čevlje in nogavice, pred zakonsko posteljo je ženin vrgel vnic svoj čevelj in po njegovi legi so »ugotavljali«, kdo od mladoporočencev bo prej umrl; če leži čevelj s konico proti steni spalnice, pomeni, da bo smrt poklicala najprej ženina, če pa leži s konico proti zakonski postelji, bo prej umrla nevesta. Avtor opozarja, da poznajo to vraževerno šego tudi v okolici Nürnberga (prav tam).

Iz leta 1864 imamo kratko poročilo o ženitovanju izpod peresa Petra von Radicsa (1864a; 1864b), ki je sam potoval po Kočevskem in zapisal vse, kar je doživljal in kar so mu pripovedovali. In ko je nekoč nanasel pogovor na ženitovanje, je izrabil priložnost »dobiti nazoren opis prevladujočih šeg« (Radics 1864b: 224). Hči gostitelja mu je pripovedovala, da so poroke na Kočevskem navadno bile na »mantag« (Montag - ponedeljek), »pfinsttag« (Donnerstag - četrtek) ali »shuntag« (Sonntag - nedelja). Večer pred tem so se zbrale nevestine prijateljice in samski »buebn« pri nevesti, kjer so spletale vence (Radics 1864b: 224). Dekleta so pri tem pela:

Den Kranz kannst du noch binden,

Jungfer wirst du nimmer mehr. (Radics 1864b: 224)

Ob tej pesmi, ki pravi, da dekle ta večer sicer lahko še spleta venec, devica pa poslej ne bo več, je začela nevesta jokati in se je zaprla v kamro. Fantje so jo skušali pregovoriti, da bi prišla iz skrivališča, da se bodo malo poveselili in zaplesali, skozi ključavnico so ji prigovarjali in vsak ji je očital, zakaj ne bo poročila njega; končno se jim je le pridružila, v spravo vsakemu podala roko in ostala med njimi, čeprav ni plesala. To predpraznovanje se je opolnoči končalo in nevesta je s svojo materjo odšla pod drevo na križišču, kjer sta molili in kjer je nevesta tudi izrazila tri prošnje (Radics 1864b: 224). Radics ne pove, katere.

Na poročno jutro so prijatelji spremili ženina do nevestine hiše. (Ob tem pripovedovanju se je v pogovor vključila pripovedovalkina stara mati, poudarila, da so nekoč, pred petdesetimi, šestdesetimi leti, jahali - in se spomnila »kako je dolgi Jörgl s »kornjiča« padel« (Radics 1864b: 224)). Radics je tu zabeležil zanimivo podrobnost: stara mati naj bi po njegovem hotela naprej opisovati svojo ohcet, vnukinja pa jo je prekinila in sama nadaljevala, da je nevesta

»s krono iz bleščic in umetnega cvetja, »šapeljem«, na beli, s pisanimi trakovi bogato okrašeni ruti in »peschle« (šopkom rož) v desnici,« (Radics 1864b: 224)

ponudila ženinu piti vino »v lončeni posodi«; ko sta vrč izpraznila, so ga razbili. Potem je svatovski sprevod odšel v cerkev in po obredu na nevestin dom, kjer je bila že pripravljena svatovska gostija, na kateri je imel glavno besedo »staraschiner« (nemško: Brautführer, frankovsko: Hochzeiter). Godci, »geigar«, so igrali, svatje plesali in peli. Prva pesem, ki so jo zapeli, je navadno bila »Geigerlied«, s katero so pozvali starešino, kot »Speisemeister«, naj že vendar da godcem jesti. Ko so odpeli in ko so godci potešili svojo lakoto, je začel starešina hoditi okoli svatov z izdolbeno pogačo (šartljem), v katero je za mladoporočenca pobiral denar. Pri tem je pel »geshteketliet«, kar je Radics prevedel z »Geschenklid« (Radics 1864b: 225) (lahko pa bi besedo izpeljeval tudi iz »stecken« = zatikati). V refrenu je poklical k darovanju »bräutigamsmueter, schwestern, muemen, vettern, (Oheime), toten, teten,« (Radics 1864b: 225) znance in vse dobre prijatelje. Po darovanju se je svatovski sprevod odpravil na novi dom mladoporočencev. Pred odhodom se je nevesta poslovila od svoje matere in skušala še enkrat odpreti omaro, vendar ji mati tega ni dovolila, nakar je nevesta začela močno jokati (»fleanschen«), svatje pa so zapeli »das Brautlied« to je pesem slovesa in se v sprevodu vriskajoč oddaljevali od nevestine hiše. Med potjo so mimoidočim metali kruh, vendar, po Radicsu, ta navada zamira »zaradi težkih časov« (Radics 1864b: 225). Pred ženinovo hišo se je med nevesto in starešino razvil živahen dvogovor in šele potem, ko je nevestina stran obljubila določeno vsoto denarja, so ji dovolili vstopiti v hišo (Radics 1864b: 225). (Mar je tu mišljena nevestina dota? O njej dosedanji avtorji in poročevalci niso še nič povedali.) Šele ko je nevesta stopila v ženinovo hišo, je postala žena. Pripovedovalka je tu obmolnila, pripoved pa je (Radics skuša ustvariti napetost) nadaljeval »ein behäbiger Vierziger« - krstni boter:

»Pred spanjem nevesti razvežejo z živobarvnimi trakovi umetelno prepletene kite, ji sezujejo čevlje in nogavice; pred poročno posteljo ženin vrže enega od čevljev vznak čez glavo; če je konica padlega čevlja obrnjena proti steni, to pomeni, da bo ženin prvi umrl, če je obrnjena proti postelji, pa nevesta« (Radics 1864b: 225)

(in ponovno, kot že nekajkrat v besedilu, je pri tem Radics pomislil na frankovske šege).

Kot kaplan je na Kočevskem tri leta služboval Leopold Gorenjec -Podgoričan.⁶ Opazoval je navade in šege tamkajšnjih prebivalcev in časopisom pošiljal kratke prispevke. *Kako Kočevarji snubijo in ženitujejo* je uredništvo *Kresa* objavilo šele po njegovi zgodnji smrti, leta 1886. Šege, ki jih opisuje Gorenjec (Gorenjec – Podgoričan 1886: 177–179) ob snubljenju, poznamo sicer na sam poročni dan, ko pridejo svatje pred nevestino hišo in jo najdejo zaklenjeno. Avtor opozori, da »tako snubijo, ki snubé še po starem običaju« in da »najnovejši čas pa, žalibože, ne snubé več tako modro in priprosto!« (prav tam 178) Ko so starši sinu izbrali nevesto, ali pa si jo je izbral sam, so določili dan, ko bodo šli snubit. Na ta dan je povabil ženinov oče kuma in kumo in bližnje sosede domov in se ... »gosté in veselé radi pozno v noč - in brijó burke.« (prav tam 177) Ko se je ženinovi materi zdelo, da imajo že dovolj pijače, jih je opozorila, da je čas, da gredo. Pokropila jih je z blagoslovljeno vodo, »da bi srečna bila snubitev« (prav tam) in jih prosila, naj ji v hišo pripeljejo dobro, pridno in pošteno snaho. Pred odhodom pa so morali snubci vedno piti le šentjanževca, »Bog varuj, da bi pozabili to! Kočevar je sploh ves zaljubljen v ta napoj.« (prav tam) V nevestini hiši so sicer vedeli, da bodo prišli snubci, vendar je bila ob prihodu hiša pusta, kakor da vsi spiyo. Snubci so trkali in klicali in končno se je oglasil gospodar in vprašal, kaj bi radi. Popotni so, ki so zakasnili in bi radi prenočili. Gospodar je obljubil, da »če so dobri, verni ljudje in če imajo popotne liste, da jim hoté dati prenočišča.« (prav tam) Po pogovoru v hiši »prižgó brž trske, svečo ali kar imajo in razsvetlé hišo« (nav. delo: 178). Eden izmed snubcev je potem v hiši povedal, da »imajo med seboj mladega pajdaša, ki si išče tovarišico, a ta je baje njih hči.« (nav. delo: 178) Gospodar se je začudil in vprašal ženo, če kaj ve o tem, (»Hoi, Mingl, höršt du, vois di mander velt?« (nav. delo: 178)) ona pa se je izgovarjala, da je hčerka še premlada, da naj počaka še kakšno leto, sicer pa naj oče odloči. Hči je medtem skrita poslušala pregovarjanje med očetom, materjo in snubci, ki so jo začeli iskati po hiši. Ko je ne najdejo, se glasno odločijo, da bodo šli k sosedu, ki ima tudi lepo hčer. Tedaj šele se je nevesta oglasila »Mander, do bin i do!« (Možje, tu sem tu!) (nav. delo: 178). Sedli so za mizo in se začeli pogovarjati o »uzajemnem venu« (prav tam) in ko so se končno dogovorili, je dal ženin nevesti tolar, nevesta pa njemu robec - to je bila zastava ali ara. V hiši je postalo živahno, na mizo so nosili jedi in pijačo ter se gostili pozno v jutro. Gorenjec obžaluje, da takega preprostega snubljenja ni več in očita, da je po novem vse

»v neki zapravljivi bliščobi, vse prenapeto. Mladi Kočevar, mladi košar je zadolžen, pa mora biti, ko snubi, v dragi obleki, odičen z dragoceno žeparico, rok okovanih

⁶ Rojen je bil 1840 v Št. Rupertu, umrl 1886 v Adlešičih. Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu, odšel v semenišče, bil kaplan na Kočevskem, v Koprivniku, (do 1868), potem do svoje smrti župnik v Adlešičih. Zbiral je narodno blago in ga objavljval v takratnih časopisih in revijah. Podpisoval se je z L. Gorenjec, Lavoslav, Podgoriški, Podgoričan, Deželanov, Gojko.

z dragimi prstani in sicer obogačen, da se še bolj zadolži s svojo ženitvijo, vzlasti z mnogodnevним svatovanjem, ki je nekdam le malo časa trajalo.« (nav. delo: 178)

in še pripominja, da »Take objestne ženitve hudo zatirajo uboge Kočevarje danes.« (prav tam)

Pred obredom v cerkvi je bila na nevestinem domu gostija. Ženinovi svatje so pripeljali godce, »ki pridno citrajo in igrajo na velike in male gosli.« (prav tam) Svate so gostili, kolikor so mogli in »zelja in prosene kaše Bog varuj, da ne bi dobili na mizo.« (prav tam) Pred odhodom v cerkev je nevesta jokala, saj bi »rada ostala domá in dekličevala«, ženin pa je bil resen, saj se je bal, da se bo premislila (nav. delo: 178–179) (menda se je tudi to že dogodilo). Nevestina mati je deverju izročila »poln sveženj na kose narezanega kruha«, ki so ga na poti v cerkev metali »mladim in starim spremnikom, ki se hlastno pulijo zánj, včasi celó stepó.« (nav. delo: 179) Gorenjec je tudi opisal obleko ženina in neveste, Nekoč je ženin imel na glavi klobuk z velikimi krajci, »na telu pa rokovač iz belega surovega sukna (loden) in platnene hlače.« (prav tam) Ogrnjen je bil s plaščem. Zanimivo je, da so si plašč izposojali drug od drugega, da je »romal od ženina do ženina« in je zato bil skoraj brez »vsakojake barve«, tako da so se včasih šalili, da ga bo treba »obesiti v dimnik h klobasam, da bode vsaj črn« (prav tam). Tudi nevestina črna ženitovanjska jopica je romala od neveste do neveste. Nevesta pa je na glavi nosila poročni okras - »krono iz cvetek odičeno in trakovi jej raz glavo visé po plečih.« (prav tam) Po poročnem obredu so zopet odšli na nevestin dom, kjer so jim postregli najprej kruh in vino, ženinu in nevesti pa nekoč odredili poseben prostor za mizo, kjer sta morala ves dan molče sedeti. Medtem so svatje v spremstvu godcev odšli vsak na svoj dom iskat »kruha in mesa in drugih jestvin« (prav tam). Ko so se zopet zbrali pri nevesti, se je začela prava gostija. Vaški otroci pa so sedeli pod mizo in »ščipali, šegotali in opominjali, naj se spomnijo i njih« (prav tam). Te šege so se ohranile tudi v poznejši čas, le ženinu in nevesti je bilo poslej dovoljeno, da sta se lahko med gostijo pogovarjala in zabavala. Pred odhodom na ženinov dom je moral vsak od svatov plesati z nevesto in tako dokazati, da nevesta ni »hroma, niti sicer bolna, temveč da je zdrava, čvrsta.« (prav tam) Na ženinovem domu dalje ženitujejo pogosto kar osem dni. »Tako abotno dolgotrajno svatovanje pokvari marsikoga, tako da potlej dolgo časa čuti svoj pir,« obsoja Gorenjec (prav tam) za sklep svojega poročanja.

Tik pred koncem stoletja, leta 1895, je v Gradcu kot tretji zvezek serije *Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer* izšlo delo Adolfa Hauffna *Nemški jezikovni otok na Kočevskem. Zgodovina in narečje, življenjske razmere, šege in navade, pripovedke, pravljice in pesmi*. Avtor se naslanja na poročanja Valvasorja (1689) in Hacqueta (1801–1808), saj naj bi se, posebno v odročnejših dolinah, še vse do konca prejšnjega stoletja ohranilo mnogo šeg in »vse ženitovanjske pesmi« (Hauffen 1895: 78).

V Valvasorjevem in Hacquetovem času naj bi se bili na Kočevskem poročali zelo mladi, dekleta s trinajstim oz. štirinajstim letom, fantje pa z osemnajstim, delno menda tudi zato, da so bili oproščeni vojaščine. V 19. stoletju naj bi se ta meja premaknila navzgor - poročali naj bi se bili med dvajsetim in štiriindvajsetim letom. Kot drugod, so se pri premožnejših kmetih o poroki zedinili starši med seboj potem, ko so pretehtali premoženjske razmere, tisti pa, ki niso imeli premoženja, so se poročili iz ljubezni - fant je poročil dekle, s katero je že dalj časa živel »v intimnem odnosu« (Hauffen 1895: 78). Bogati kmetje so potem, ko so izvedeli za kakšno pridno dekle primernega socialnega statusa, za prvo poizvedovanje na dekletov dom poslali kakšno starejšo žensko, lahko tudi beračico, da bi skrivaj poizvedela, ali se splača priti snubit. Pravo slovesno snubljenje se je začelo šele potem, ko so nevestini starši že načelno privolili. Snubilo je pet moških, ki so jim rekli *barwaré*, *barwarlain*. Dekle se je skrilo na podstrešju in skozi lino opazovalo snubce, ki so jo morali poiskati. Ko so se zedinili o doti, sta si mlada podala roki in se poljubila; fant je dekletu podaril tolar, ona pa njemu ovratno ruto, *hidrle*. To je že veljalo kot zaroka, ki jo je z vriskom skozi okno nekdo od snubcev naznanil sosedom. Poroka, *hoachzait*, je sledila že nekaj tednov za tem, navadno v poletnih mesecih, ko so tudi možje že bili doma. Cerkevna poroka, *kone*, je bila navadno na nedeljo, ponedeljek ali torek. Na četrtek pred tem, včasih pa le večer pred poroko, so k nevesti prišle prijateljice, da bi ji pomagale spletati poročne venčke (*kranzlain pintn*) in šopke (*peschlain*), ki so veljali kot povabilo na poroko. Ob spletanju so prepevali staro pesem, ki opeva in objokuje izgubo devištva. Take pesmi so splošno znane tudi drugod.

Na poročno jutro je prišel ženin s svojim spremstvom pred nevestino hišo. Prvotno je bil oblečen v staro nošo, platnene hlače, visoke škornje, pozneje že v frak in cilinder z rdečim trakom, proti koncu 19. stoletja pa je že nosil mestno obleko in si za gumbnico zataknil šopek. Poleg ženina je bil glavna oseba na porokah starešina – *starachinar*. Hauffen v opombi (1895: 80) poudarja, da je tudi pri nekaterih drugih nemških ohcetih, npr. severnomadžarskih in šlezjskih, imel tisti, ki je na svatbah skrbel za zabavo, slovansko ime *druschman*, *truschbe*. Starešina je imel nalogo, da je vabil svate, navadno na četrtek pred poroko. Vse priprave na gostijo so bile njegova dolžnost, na gostiji sami je imel prvo besedo. Navadno je za starešino ženin izbral izkušenega sorodnika ali tudi dobrega prijatelja. Prepoznavni znak za starešino je bila črna, žametna čepica.

Ženinovi svatje so našli nevestino hišo zaklenjeno. Starešina je pred vrati zaklical, naj pošljejo ven nevesto »*gabət insch außar inshr dai scheana praut*«). Nevestin oče je takoj privolil in jim pred vrata poslal nevestino teto - *wierarin*. Z njo je moral ženin trikrat na cesti pred hišo zaplesati. Potem je starešina ponovno zahteval nevesto, nevestin oče pa je poslal ven družico z vencem iz testa (*toigain page*) ima glavi. Z njo je moral zaplesati ženinov brat ali eden izmed prijateljev. Končno je prišla na prag nevesta, oblečena v domačo, iz belega platna narejeno in bogato izvezeno nošo, čeznjo pa je

imela črno »jop«, ki so jo nosile na porokah, in so jih imele le premožnejše neveste, med tem ko so si jo morale revnejše izposoditi. Nevesta je imela na glavi venec, bogato okrašen s perlami, zlatom in v kito (*rugl*) spletenimi rdečimi trakovi. Seveda so smela venec nositi le dekleta, ki so bila še nedolžna. V žepu pa je imela nevesta skrit sukanec, denar in žitna zrna, da ji v življenju ne bi nikoli primanjkovalo lanu in denarja in da bi ji polje dobro rodilo. Nevesta je ženinu izročila vrč vina, iz katerega je on naredil požirek, ponudil piti še nevesti, nato pa je vrgel vrč na tla, da se je razbil. Potem sta zaplesala.

Svatje so se uvrstili v sprevod, kot prvi vedno godci, muzikantje, okoli sprevoda pa sta poskakovala in zganjala šale dva šaljivca (*pojacl*), oblečena v pisane obleke z rdečima zastavama v rokah, včasih na konjih, zopet drugič peš. Če je dekle v vasi bilo nepriljubljeno, so ji fantje takrat, ko je kot nevesta stopala v sprevodu proti cerkvi, ob poti na drevo obesili slamnato žensko. Včasih so ženinu nevesto ugrabili in jo je moral na kakršen koli način, navadno s plačilom določene vsote, dobiti nazaj. Po Hauffnu je o resničnem ropu neveste poročal že Valvasor, vendar po navedeni opombi v delu ni mogoče identificirati besedila. Prav tako se Hauffen sklicuje na ljudem še vedno znano povedko iz Gotenice, ki mu jo je povedal učitelj Petschauer iz Gotenice in na katero se opira zgodba o čudoviti monštranci, za katere izvir nihče ne ve. V Gotenici št. 25 naj bi v začetku 16. stoletja živelo prelepo dekle. O njeni lepoti je šel glas po deželi vse do Jadranskega morja, prihajali so snubci, dekle pa si je izbralo mladeniča iz ugledne ljubljanske družine. Zaroko naj bi slavili pri dekletovih sorodnikih v Kočevski Reki. V gozdu blizu Kočevske Reke je sprevod napadel eden izmed zavrnenih snubcev, ki je prišel prav od morja, ugrabil lepo Elscho, jo odpeljal na Reko in od tu po daljnem morju na tuje. Nekaj let pozneje je duhovnik v cerkvi našel odprto tabernakelj in v njem čudovito monštranco z letnico 1517 - po tem so sklepali na darovalko. Enako zgodbo opeva tudi kočevarska pesem Lepa Mare in slovenska varianta pesmi o Lepi Vidi (Hauffen 1895: 81).

Potem ko je Adolf Hauffen izdal knjigo »Nemški jezikovni otok na Kočevskem«, so mu ljudje z vseh koncev Kočevske začeli pošiljati svoje pripombe, predvsem pa dodatno gradivo. Opozarjali so ga na stvari, ki jih sicer noben raziskovalec ne bi sam opazil. Hauffen je nekaj teh pripomb, predvsem pesmi, objavil v *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* (Hauffen 1896: 326–338). Od ženitovanjskih šeg pa preseneča podatek, da naj bi bilo še sredi 19. stoletja v okolici Kočevske Reke v navadi, da so ob svatovski mizi na ženinovem domu postavili slamnato lutko, ki naj bi jo nevesta po poroki zagrabila in vrgla skozi okno. Lutka naj bi po zatrdilu informatorja (Hauffen ne navaja imena) predstavljala ženinovo mater, torej taščo, šega pa naj bi nakazovala, da taščca odtlej nima več glavne besede v hiši. To je doslej povsem nova in osamljena prvina, ki sem jo zasledila v literaturi o ženitovanjskih šegah nasploh. Poznana pa je šega v zvezi z »lažno nevesto«, ki jo tudi kot slamnato lutko vržejo skozi okno, vendar je razlaga šege in njen pomen

povsem drugačen. Hauffen sicer na drugem mestu (1895: 81) omenja slamnato lutko, ki naj bi jo za šalo, ali morda v posmeh obesili pred hišo na drevo, vendar, kakor beremo pozneje pri Richardu Wolfram, ta ni našel več potrdila za to šego. Pri Slovencih pa je taka navada bila za pusta, ko so fantje na drevo pred hišo dekleta, ki se je »celo leto možilo in se vendar ni omožilo« v posmeh obesili slamnatega moža. Morda je Hauffen svojega informatorja napačno razumel. Toliko bolj lahko verjamemo v napako, ker v nadaljevanju govori, da so tako lutko v diru vozili na sprednjem sedežu voza, muzikanti pa so tekli za vozom, da bi lutko razcefrali, kar tudi spominja na slovenske pustne šege (obešanje slamnate lutke, sežiganje, cefranje, metanje v vodo idr.).

Šele v tridesetih letih dvajsetega stoletja je izšlo podobno monografsko delo o Kočevjarjih. V samozaložbi ga je leta 1931 na Koroškem izdal Wilhelm Tschinkel.⁷ Pri opisu svatbe Tschinkel (Florjančič in Stanonik 2004: 38–39) najprej obsežno in dobesedno navaja po Hauffnu dogodke pred nevestino hiše na poročno jutro, vendar je pri tem dele besedil, ki so pri Hauffnu v kočevarskem dialektu, prestavil v knjižno nemščino. Nadaljuje z nevestino molitvijo pod drevesom na dan poroke pred sončnim vzhodom in z nekaterimi obrednimi dejanji, kar naj bi nevesti v zakonu in gospodarstvu prineslo srečo. Tako so npr. skledo s kakršnokoli jedjo postavili v čisto svinjsko korito in nevesta je na poročno jutro morala zaužiti iz nje nekaj žlic, da ji bodo svinje dobro uspevale in da v času svoje nosečnosti ne bi bila preveč izbirična. Na Planini je skrita prežala pri oknu, da bi ženina prej zagledala kot on njo in bi ga tako preživela. Pogledala pa ga je skozi prstan, da bi imela lažji porod. Posebnost je, da pred poroko zaročenca nista smela jesti mesa, ker bi se sicer morala bati nesreče pri živini (nav. delo 2004: 39). Na poti k poroki je morala nevesta pri sebi imeti nekaj blagoslovljenega, v čevlju pa denar, da ji ga nikoli ne bi manjkalo, ponekod pa tudi žitno zrnje, ki ga bo po poroki potresla po hlevu, da bi s tem živino ubranila pred nesrečo. Srečna bo, če bo stopila v cerkev z desno nogo, dalj kot ženin bo živela, če na njeni strani oltarja sveče lepše gorijo. Teta (vodilja, *Brautführerin*) je morala med poročnim obredom stati tako blizu za mladoporočencema, da nihče ne vidi med obema skozi - tako se pozneje tudi »zlobni jeziki« ne bodo mogli vtikati v njuno življenje. Avtor nadaljuje svoje poročanje s sprejemom neveste na novem domu, kjer jo na pragu pričaka ženinova mati s kozarcem vina. Nevesta je izpila vino in vrgla v kozarec denar (navadno en tolar), na Planini pa je tašča pričakala mlado na hišnem pragu z vrčem vina in hlebom. Nevesta je iz kozarca odpila le malo vina, ostalo je spila mati, nevesta pa je vrgla v kozarec tolar kot darilo tašči, nato pa vzela vrč z vinom in hleb kruha, ju odnesla v sobo in položila na mizo,

⁷ Op. ur.: Tschinkel, Wilhelm. 1931. *Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. Rosegg: Selbstverlag. Knjiga je bila leta 2004 prevedena v slovenščino, zato se v nadaljevanju sklicujemo na ta prevod (Florjančič in Stanonik 2004).

tašča pa jo je med tem blagoslovila rekoč »Naj ti Bog da srečo in blagoslov pri vsem, česar se boš lotila« (prav tam).⁸ Na Toplem vrhu sta nevesto dva fanta prenesla čez prag novega doma, kar naj bi ji prineslo srečo. Posebno navado pa so imeli v vasi Ovčjak, da so vaška dekleta nevesti med darovanjem (»Barfn« = Werfen) na mizo položila snop lanu (»Raischtn«). Če je mlada hotela imeti pri hiši glavno besedo, je šla na prvo poročno noč pred ženinom v posteljo. Ponekod so verovali, da ga bo tako tudi preživela (prav tam).

Kočevarji pa so poznali tudi različna »čaranja« in prerokovanja o ljubezni; če je pri metju prosa dekletale naletelo na snop, v katerega je nekdo zasadil palico, bo poročilo vdovca, iz goreče vžigalice so prerokovali, v kateri smeri je iskati ženina, bela koruza je pomenila poroko, o zvestobi je vse povedal pajek, ki je odvezto jajčece zopet sprejel nazaj (prav tam). Dekle pa si je lahko tudi pričaralo fantovo ljubezen: zeleno žabo je moralo odnesti na mravljišče in jo tam pustiti toliko časa, da so jo mravlje objedle, potem pa je morala žabje krake fantu obesiti za suknjič. V hiši, nad katero je na Jurjevo (ko naj bi se ptički ženili) letel ptičji par, bo kmalu poroka. Poročil se bo tudi tisti, ki na novoletni dan pred cerkovnikom stopi v cerkev in potem tudi prvi pride domov. Če pa se je po novem letu prvi poročil vdovec, bodo vsa dekleta v tistem kraju za eno leto »obsedela« (nav. delo: 40).

Šrango omenja v kratkem opisu svatovskega sprevoda Johann Röthel (1937: 40–41). Vaški fantje so na vaški meji postavili zaporo in ženin je moral po dolgotrajnem pogajanju plačati odkupnino za nevesto. Ob vhodu v ženinovo vas so jih pozdravili streli iz možnarjev, mladi pa so svatom ponudili vino in pivo. »Po stari navadi« (nav. delo: 40) pa so pred hišo nevesto ugrabili in ženin jo je moral ponovno odkupiti. Po Röthlu so k poročnemu obredu v cerkev šli iz ženinove hiše, kamor naj bi se najprej napotil svatovski sprevod (prav tam), kar pa je dokaj neprepričljivo. Gostijo so imeli v gostilni, kjer so plesali in peli kočevarske pesmi »pa tudi alpske pesmi se pojejo z navdušenjem« (prav tam). Avtor poudarja, da niso pozabili na stare šege snemanja nevestinega venca in darovanja nevesti (nav. delo: 41), vendar teh šeg ne opisuje in s tem končuje svoj prispevek.

Richard Wolfram, ki je tik pred preselitvijo Kočevarjev potoval po teh krajih, je nameraval ugotoviti, kaj je od tistega, kar sta opisovala v svojih delih Hauffen in Tschinkel, še živega vsaj v spominu in kaj je utonilo v pozabo. Prvo, na kar je opozoril pa je bilo, da oba avtorja nista zbirala in upoštevala gradiva v vseh krajih Kočevske, saj je ugotovil mnogo razlik med posameznimi kočevskimi pokrajinami. Sam si je izbral sedem krajev v različnih predelih, razposlal vprašalnice učiteljem in ugotovil, da so bile njegove domneve pravilne. Vojna in preselitev Kočevarjev je njegovo delo prekinila in Wolfram ga je lahko nadaljeval šele po vojni v begunskih taboriščih in pozneje na »Kočevarskih dnevih«, ki jih vsako leto organizirajo na gradu Hrastovec pri Celovcu.

⁸ V izv. »Gott gebe dir Glück und Segen in allem, was du beginnen wirst.«

Wolframovi prispevki (Wolfram 1974: 244–271; 1977: 7–60) o Kočevarjih so skoraj dosledno razdeljeni na dva dela: jedro tvori predstavitev neke šege iz celotnega »jezikovnega otoka«, pri čemer je najprej podal dobesedni opis, kakor mu ga je posredoval informator in s tem dobil sliko o tem, kaj je komu najbolj ostalo v spominu. Temu je dodal obravnavo posameznega motiva šege iz različnih krajev dežele. V drugem delu je potem delal primerjave z bližnjimi in bolj oddaljenimi sosedi. Pozneje je zbrano gradivo in svoja spoznanja izdal v knjigi (Wolfram 1980), v kateri je predstavil ženitovanjske šege v treh med seboj oddaljenih krajih: na severnem delu jezikovnega otoka v Polomu, v sredini v Kočevski Reki in na zahodu v Podpreski. Če na hitro pregledamo njegovo, pred preselitvijo Kočevarjev zbrano gradivo in skušamo izluščiti tiste spremembe, ki jih je napovedoval, opazimo, da razlike le niso tako opazne, predvsem pa določena trditev ne more biti tako dokončna, saj je sam hotel ugotoviti predvsem tisto, kar je ostalo v spominu ljudi (Wolfram 1980: 9), torej obstaja možnost, da je informator na kaj pozabil. Wolfram je izpostavil nekaj motivov: snubljenje in priprava na poroko, deklinščina, pred in po poročnem obredu, gostija in na novem domu (Wolfram 1980: 102–135). *Snubijo* po predhodni napovedi oče, sin in snubec, ki je navadno ženinov boter in je vez med očetoma. Značilnost so »oirlsruhnten«, v jajcu ocvrt kruh, s katerimi so postregli takoj, ko so se o vsem dogovorili in poklicali k mizi tudi nevesto (nav. delo: 109). Avtor pa poudarja, da are (»drangeld«) v Polomu niso poznali (nav. delo: 102). Nevesta v času oklicev (slišala je lahko le enega) ni smela biti več sama, ampak jo je povsod spremljala »Gaschuldbraut« (iz: Schuldbraut = poročna priča, Pallarin, po naše vodilja, teta, ki je navadno bila botra), predvsem pa ponoči ni smela iz hiše (nav. delo: 110). V Polomu sta na svatbo vabili dve družici in dva druga, v Podpreski ženin in nevesta z »gaschuldbraut« oz. »gaschuldbräutigam« vsak svoje svate (nav. delo: 106), v Kočevski Reki pa so imeli posebnega vabovca, ki sta ga spremljala »starašiner« in harmonikar. Na večer pred poroko je bila deklinščina »Kranzbinden«, »Kranzlaishpintn« (nav. delo: 112). V nevestinem imenu sta na deklinščino vabili dve njeni prijateljici. To je bila zanju častna naloga. Tista dekleta, ki so vedela, da bodo povabljeni, so skušale izvedeti, kdaj bosta prišli vabiteljici, kajti, nikakor niso tedaj smele biti zdoma. Dekleta so nevesti spletala vence in dokler ni bil narejen, se nevesta ni smela prikazati. Poleg normalnega venčka, naglavnega okrasa, so spletale tudi poseben majhen, zeleni venček. Prav v tem malem venčku pa je bilo bistvo šege. Nevesta ga je nosila dodatno k svojemu poročnemu vencu oz. naglavnemu okrasu, pa naj bo to t.i. »krona« ali pozneje venček iz mirte in šlajer, ki kažeta že vpliv mestnega okolja in imata korenine v šegah južnih dežel (nav. delo: 112). Tudi za ženina so dekleta spletla tak majhen venček, le da je bil nevestin rdeče povezan in okrogel, ženinov pa »odprt«, torej ne zaključen, in povezan z zeleno nitjo. Barva bi lahko pomenila simbol ljubezni ali pa obrambno sredstvo, nit pa ni smela biti nikjer zavozljana, da bi nevesta imela lažji porod (nav. delo: 113). Ta venček sta ponekod

nosila skrit, nevesta pod naglavnim okrasom, ženin pa pod šopkom na reverju, menda zaradi zlega pogleda, ki bi jima lahko škodoval (prav tam). V Kočevski Reki je veljalo, da če so dekleta imela težave pri spletnju venčka, nevesta gotovo ni bila več nedolžna. Mali venček so ji prijateljice prinesle na krožniku, si ga podajale iz rok v roke, vsaka ga je poljubila, nevesta je morala zaplesati z drugom, ženin z družico, nakar so nevesti venček posadili na glavo in z ženinom sta se poslovila. Na mizi je ves čas bil krožnik z grobeljnikom (»Steinkraut«) (nav. delo: 103). Zapitek je tu moral plačati ženin. Drugače pa je bilo v Kočevski Reki, kjer so nevestini starši morali prispevati kruh, pecivo, vino in žganje. Dekleta so tudi fantom morala narediti šopke »peschle« (nav. delo: 104).

Pri vožnji *bale* dan pred poroko niso poznali nobenih posebnih šeg, avtor le poudarja, da je v Polomu ženin moral dati delati posteljo, nevesta pa je preskrbela vse, kar je spadalo k postelji. Na *dan poroke* je morala nevesta paziti, da je prej zagledala ženina kot on njo, da bi imela »komando nad njim« ali, kakor so rekli v Podpreski, da bi otroci bili podobni ženinu. Vrata nevestine hiše so bila zaklenjena, ko je prišel ženin, po dolgotrajnem trkanju in pregovarjanju so nevestini domači vrgli skozi vrata slamnato lutko, potem so poslali na prag še staro žensko in družico, preden se je pojavila nevesta. V Podpreski so jo svatje obstopili v krogu, mati pa je šla trikrat okoli nje v obratni smeri urinega kazalca in jo pokropila. V Kočevski Reki sta si ženin in nevesta napila s prepletenimi rokami. V Polomu pa domači pred ženinom niso zaprli vrat, pač pa je bilo v navadi, da je drug nevesto prenesel čez domači prag, da bi lažje pozabila dom; če je ta podatek verodostojen, je to povsem nov element, ki je zapisan o ženitovanju nasploh pa tudi povsem nova, predvsem pa poenostavljena razlaga te šege. Posebnost v Polomu, pa tudi, po Wolframu, ki je šego dokumentiral še v dvanajstih drugih krajih, je, da so fantje prišli po nevesto z »zastavo«, to sta od 2 do 4, celo 6 m visoki, med seboj povezani smreki, med katerima je bil napis »Bog blagoslovi novoporočenca« (nav. delo: 103). Na prečko so bile v treh vrstah pripete rute, od vsake hiše po ena, vrhove smrek pa so krasili pisani trakovi. To zastavo sta nosila dva smešno oblečena fanta: srajca jima je visela iz hlač, spodnjice sta imela oblečene čez vrhnje hlače. Fanta z zastavo sta bila tudi prva v svatovskem sprevodu, za njima je stopala nevesta z drugom, nato ženin z družico, sledili so starši neveste, »Wiererin« in »Wierer« (teta in starešina). Ta »zastava« je pravzaprav predstavljala nekakšen prenosljiv vhod in so jo ponekod držali nad mladoporočencema in bi lahko bila tudi drugačna oblika »nevestinega neba« (Brauthimmel), ki ga poznajo mnogi evropski narodi (npr. Skandinavci). Tako kakor dežnik, ki ga je ponekod drug držal nad nevesto, ko je sprevod stopal po polju, naj bi tudi ta »zastava« obranila polje pred neurjem in točo (prav tam).

Vaški fantje so pot zaprli z drugom, ovitim z venci le, če se je nevesta možila v drugo vas. Pri poroki je morala nevesta imeti pri sebi nekaj blagoslovljenega, v čevlju denar, ponekod pa tudi žitno zrno, vse to z namenom, da ji ničesar v zakonskem življenju ne bi

primanjkovalo. Med poročnim obredom, ki so ga imenovali »Khöhne«, so morali fantje z zastavo čakati pred cerkvenimi vrati in so potem mladoporočenca spremili tja, kjer je bila gostija (prav tam); če se je nevesta primožila na ženinov dom, je bila gostija na njenem, če se je priženil fant, pa na njegovem domu. Na poti domov pa so se ustavljali v gostilnah in v vsaki spili nekaj litrov vina. Tu so se nekateri tako dolgo zadržali, da so jih družice, druga in muzikant morali iskati in zbirati skupaj z vseh koncev in krajev, kar je lahko prav dolgo trajalo. V spominu Kočevarjev je bil tudi »rop neveste«: če so jo ukradli pred poroko, so jo morali iskati in odkupiti njeni svatje, če po poroki, pa ženinovi. Zanimivo je poročilo iz Poloma: nevesto so stare ženske ugrabile takoj po poročnem obredu. Ženin je moral ostati povsem miren, iskati so jo morali njegovi svatje. Od časa do časa so mu pripeljali katero izmed žensk, ki jo je zavrnil, starešina (»Wierer«) pa ji je moral plačati, da so se je znebili (nav. delo: 104). Tako smo spoznali tu novo obliko »lažne neveste« oziroma združitev dveh prvin v novo. V Polomu so šele po poroki svatom zaprli vrata in jih niso spustili v hišo. Po dolgotrajnem trkanju in predstavljanju so le odprli in ponudili vino, nevesto pa je moral drug prenesti čez prag. Na novem domu je nevesto sprejela ženinova mati s hlebom kruha, v katerega je bilo »zabodeno« posebno pecivo - testeni ptički, in z vinom, v katerega so dali sladkor, ga pomešali z vilicami in nevesta ga je pila skupaj z materjo, očetom in ženinom. Potem je nevesta mater prosila, naj jo sprejme in ima rada kakor svojega sina. Ponekod je bilo tudi v navadi, da so nevesti na pragu novega doma izročili kuhalnico ali kak drug kuhinjski predmet, npr. pinjo (»Schloiko«). *Gostijo* je začel starešina z molitvijo. Starešina je imel sploh glavno besedo pa tudi nekaj posebnih nalog. Tako je moral razrezati meso, ki so ga prinesli na tnalu, in ga razdeliti (včasih se je s kom pošalil in mu na krožnik naložil samo kosti), delil je kruh, še posebej je moral mladoporočencema razrezati meso. Poročevalci pa se najbolj natančno spominjajo jedi, ki so jih pripravljali za svatovsko gostijo: prva rihta je vedno bila goveja juha z rezanci, nato svinjska, telečja ali ovčja pečenka. Posebnost so v kmečki peči pečeni jančki, napolnjeni s 60–80 jajci in slanino. Cele so po polnoči položili na mizo, da so izgledali kakor živi, največjega pa so položili na pladenj in eden izmed maskirancev (preoblečene poročne priče) ga je na glavi prinesel v sobo, se postavil pred ženina in starešino in se začel pogajati za ceno. Pladnja z jančkom ni smel dati z glave vse dotlej, dokler se niso pogodili, kar pa je včasih trajalo zelo dolgo. Prav tako so opolnoči prišle na mizo kočevarske »powolitzen«, ki niso smele manjkati na nobeni gostiji. Otroci so med kosilom bili pod mizo in so drezali v svate, da so jim dali kaj jesti. Na gostijo pa so prišli tudi nepovabljeni gostje, tudi maskirani, ki so ženinu in nevesti prinesli »dojenčka« - lutko zavito v toliko cunj, da so jih tudi po celo uro odmotavali. *Plesali* so svatje že takoj po prvi rihti: prvi ples sta plesala »Schuldbraut« in ženin, potem ženin in nevesta, potem vsak z vsemi sorodniki. V Kočevski Reki pa je pri velikih porokah bila navada, da sta prvi ples plesala samo ženin in nevesta, potem

pa so fantje in možje nevesto, dekleta in žene pa ženina za ples postavili »na dražbo«. Denar od dražbe so dobili godci, ki so potem napovedali le zbiranje prispevkov za kuharico, ki naj bi se opekla. Pobirala pa je kuharica sama v zajemalko.

Na gostijah so se spomnili tudi mrtvih: starešina je imel nagovor (»Totenrede«), ki je zvenel kakor molitev: prednike, ki so nekoč živeli pod to streho, je prosil za pomoč in srečo, nakar so zapeli pesem za »uboge duše«. Okoli treh zjutraj pa so svate s pesmijo »züa, lei züa« (le sem, le sem) pozvali k darovanju za nevesto, kar so imenovali »barfm« (iz werfen - vreči, metati) (nav. delo: 104). V Kočevski Reki je starešina svate opozoril, da morata mlada začeti prav na začetku, zato naj jima pomagajo in naj vsak daruje »eno opeko«. Pred ženinom in nevesto je na mizi bil s prtom pokrit krožnik. Vsakega so poklicali s pesmijo, starešina je odkril krožnik in poklicani je nanj položil denar. Darovanje je trajalo toliko časa, dokler niso »alle züa gashüngen hent« (dokler ni vsak bil pozvan s pesmijo) (nav. delo: 106). Ponekod so denar zatikali tudi v kruh. Posebno darovanje je predstavil informator iz Podpreske: najprej je darove pobiral ženin, ki so ga spremljali muzikant, eden, ki je nosil krožnik in drugi, ki je nosil vino in kozarec s koščkom sladkorja ter vilicami, s katerimi je premešal sladkor v vino. Hodili so od svata do svata, vsakemu nekaj zaigrali in ponudili piti, poklicani pa je daroval na krožnik denar. Potem je vino ponujala od svata do svata nevesta in dobila glavna darila, (kuhinjsko posodo, rjuhe, steklenino itd. pa tudi denar), ki so jih polagali v košare. Ko so ji vsi darovali, je sedla pod »bohkov kot«, botra in muzikant pa sta ji zapela »jetzt ist es aus mit der ledigen Zeit« (nav. delo: 108). Poročevalec je poudaril, da so to pesem peli v slovenščini (prav tam), kar da slutiti, da Kočevarji svoje pesmi ob snemanju nevestinega venca niso imeli, morda pa so celo šego samo prevzeli od svojih sosedov. Botra je nevesti snela venček in »šlajer« (prav tam), pod katerim je nekoč nosila še en majhen venček - nevestino krono - ki so ga spravili in ji ga ob smrti položili v krsto. V Kočevski Reki pa je družica vzela nevesti venec z glave. Opolnoči je nevesta sedla na stol sredi sobe, pred njo je nekdo držal ogledalo, na desno in levo od nje sta stali deklici, katerima je družica izročila venec in šlajer. Venec so shranili in če je nevesti umrl otrok, so ga položili v njegovo krsto, sicer pa so ga pozneje odnesli v najbližjo kapelico k Mariji (nav. delo: 106).

Nevesta osem dni po poroki ni smela v domačo hišo, po osmih dneh pa so imeli »ponovitev« in glavni svatje so ponovno prišli na malo »svatbo« (nav. delo: 106, 108).

Časopis *Gottscheer Zeitung* (Celovec) je v letih 1967 in 1968 objavil več prispevkov o ženitovanjskih navadah Kočevarjev, kakor se jih je spominjala gospa Pe. Po prvem prispevku o snubljenju (*Gottscheer Zeitung* 1967a: 3) so si bralci želeli še več podobnih in uredništvo je želji ugodilo (*Gottscheer Zeitung* 1967b: 4, 1967c: 4, 1968a: 3, 1968b: 1).

Rek »Heiraten übers Land, die Paten über die Wand« (v kočevarskem dialektu: »Hairotn ibrs Lont, Gevatterlaite ibr de Bont«) ali po naše, »ženiti daleč, botriti blizu«,

poznamo tudi Slovenci. Mladi so se srečevali ob semnjih, na žegnanjih (»Kirtokh«), morda tudi na božji poti (»Göttshbakh«), se ogledovali, niso pa se bliže spoznali. Tako se tudi mlada dva, ki naj bi se poročila, nekoč skoraj nista poznala in so se o vsem dogovorili starši med seboj ali s pomočjo posredovanja vsem znane ženske, ki so ji rekli »Hübschre« in je menda bila doma iz Male Gore ali iz Kleč, je pa veliko potovala okoli in bila o vseh razmerah dobro poučena.

Snubit (»barvn«) je šel fant s svojim stricem, botrom in še dvema sosedom, navadno na nedeljo popoldne. Splošna navada je bila povsod, tako tudi pri Kočevarjih, da snubci niso takoj prišli z besedo na dan, ampak so se predstavljali kot kupci živine, zato so najprej pogledali v hlev, se pogovarjali o kupčiji in še o marsičem drugem, le vzroka prihodu niso povedali. Seveda so dekletovi domači bili dobro poučeni in so dobro vedeli tudi o gospodarskih razmerah na dekletovem domu. Končno je stric prišel z besedo na dan in če so privolili v snubitev, so poklicali tudi dekle. Tedaj šele so prišli na vrsto dogovori o dekletovi doti, kajti držali so se reka: »Was man erheiratet, braucht man nicht zu erschwitzen« - torej kar se lahko priženi, ni treba pridobiti z znojem (z delom). Nevesta, ki je za doto dobila 200 goldinarjev, je v drugi polovici 19. stoletja veljala za premožno in ugledno, oh prehodu stoletja je bilo celo nekaj nevest, ki je v zakon prineslo tudi do 1000 goldinarjev. Ko so določili doto, so snubce pogostili. Nekako po pravilu so pogostili s klobasami in »šnitami«, poleg pa so pili vino (pozimi kuhano vino). Preden so se poslovili, so še določili, kdaj bo dekle prišlo s svojimi starši pogledat fantovo posestvo in določili so tudi dan poroke (navadno ponedeljek). V vasi pa se je hitro razvedelo, da so prišli snubci in kam so šli. Nestrpno so čakali znamenje, da je bilo snubljenje uspešno in ko se je začelo kaditi iz dimnika, so vedeli, da imajo v vasi nevesto.

Svatba je bila navadno praznovanje cele vasi. Priprave so trajale že tedne prej in pomagali so vsi vaščani: treba je bilo povabiti svate, naprositi družice in druge (»Nochtratare« = iz nachtreten), nevesti je bilo treba pripraviti obleko in nakit, okrasiti kočijo (Parütsch). Na Kočevskem so slavili skoraj vse poroke o pustu. Večer pred poroko se je vsa mladina zbrala na nevestinem domu na »kranclvečer« (»Kranzlaischpint«), da bi se nevesta po stari šegi s pesmijo in plesom poslovila od samskega stanu. Pesem »Hot haint Jüingfrau Kranzlain gepüntn« je bila pesem slovesa.

Fantje so postavili dva mlaja (»Taschlain«): pred nevestino hišo z napisom »Bog blagoslovi mladoporočenca«, pred ženino pa z napisom »Veliko sreče mladoporočencema«.

Kočevarji so slavili skoraj vse poroke o pustnem času. V ponedeljek popoldne, na dan poroke, so se sorodniki in sosedje zbrali na nevestinem domu. Botri so imeli posebno čast: krstna ali birmanska botra je prevzela nalogo vodilje (»Virarin - Führerin, v okolici Kočevske Reke imenovana tudi »prlarin«, t.j. teta, mati), botri so bili priče.

Vodilja je ves čas pred poroko nevesti stala ob strani, ji svetovala pri nakupih in jo zadnji dve nedelji pred poroko spremljala k obhajilni mizi. Medtem ko sta se dve družici z venčki na glavi in šopki v rokah in dva druga (»Nochtratare«) in seveda muzikant, kar je tudi bila stara šega, s kočijo odpeljali po ženina, so na nevestinem domu oblačili nevesto. Poročevalka pravi, da je nevesta imela dolgo belo obleko okrašeno z bordurami in čipkami, na glavi pa venček iz mirte in dolg bel šlajer. Posebnost pa je še drugi venček, ki je pritrjen na glavnega in ga je nevesti spletla najboljša prijateljica iz drobnega zelenja (majaron, rožmarin), povezanega z rdečim trakom. Ta venček naj bi bil simbol čistosti in zvestobe, rdeč trak pa naj nevesti prinese srečo. Mati ji je še pred slovesom v čevelj vtaknila novc, da ji denarja ne bi nikoli manjkalo. »Virarin« je potem, ko se je v kamri objela in poljubila z nevesto, to odpeljala v hišo, kjer so že čakali vsi sorodniki in pričakovali ženina. Nevesta je morala paziti, da ga je prva zagledala. Kadar je ženin moral do nevestine hiše skozi več vasi, je moral tudi skozi več zaprek, kajti vaški fantje so mu čez pot potegnili vrv ali drog. »Vrschperrn« pa je bila tudi sicer stara šega, ki jo poznajo takorekoč po vsej Evropi in se je tudi pri nas ohranila vse do današnjih dni. Sicer je v navadi, da fantje zaprejo pot svatovskemu sprevodu in ne samo ženinu in morda se tu na poročevalko ni povsem zanesti. Pravijo, da se prav lahko in poceni do žene ne sme priti, zato so vaški fantje za nevesto postavili določeno ceno kot odkupnino, svatje pa so jo skušali znižati. Šele po dolgem šaljivem pregovarjanju in po nekaj kozarcih vina so šrangovci dobili dogovorjeno vsoto denarja in so odstranili oviro. Toda pot do neveste še ni bila prosta; tudi vrata nevestine hiše so bila zaklenjena. Po močnem trkanju in klicanju se je nekdo iz hiše oglasil in ko je ženinov starešina povedal, da so prišli po nevesto, so jim najprej ven vrgli slamnato lutko, nato so na prag poslali staro žensko in šele ko je ženin obljudil, da bo dober mož, so mu odprli. Obe družici sta ga spremili v hišo. Ženin, oblečen v črno obleko, na prsih šopek iz mirte, pod njim pa z rdečim trakom (za razliko od prejšnjih poročevalcev in zapisovalcev) povezan venček, je najprej pozdravil nevesto potem pa še njene starše, hrate in sestre. Prišel je čas slovesa in odhoda v cerkev. Nevesta je pokleknila in dobila materin blagoslov: mati jo je pokropila z blagoslovljeno vodo in jo pokrižala »Moj otrok, Bog gospod naj bo s teboj! Dobro se razumita med seboj, imejta drug z drugim potrpljenje, pomagajta si in ne pozabita na Boga! Naj gre z vama moj blagoslov v imenu Boga, v imenu Jezusa.« Svatje so se odpravili na pot proti cerkvi, pa tudi vse »mlado in staro« iz vasi, da so lahko bili pozorni na razna znamenja, ki naj bi bila usodna za mlada (npr. kako gorijo sveče). Gospa Pe tudi omenja posebnost pri izmenjavi prstanov: vsakdo je namreč moral pravočasno, preden mu je partner potisnil prstan do členka, prst skrčiti in si ga potem sam pomakniti do konca prsta, to pa zato, da bi bila oba v zakonu enakopravna. Po tem so šli svatje okoli oltarja in darovali denar, ki pa ga je potem dobil mežnar.

Gostija je bila navadno na nevestinem domu, zato so otroci takoj po obredu pohiteli tja in se skrili pod mizo. To je bil predvsem privilegij revnejših otrok. Navada je bila, da so med gostijo drezali v svate, da so jim dali kaj jesti. Imenovali so jih »Züpfarlain« (iz Brautzupfer). Pri prvi »rihti« - juhi - so bili še tiho, pri drugi »Pratlain« pa si je kakšno dekletce že upalo rahlo pocukati nevesto za obleko, ki ji je potem skrivaj dala košček mesa, sčasoma pa cukanje svatov ni imelo ne konca ne kraja, posebno ko so na mizo prinesli »pobollitzn« (potice), dokler niso svatje otrokom dali pod mizo nekaj krajcarjev.

Ne le otroci, tudi večji fantje iz vasi, ki na gostijo niso bili povabljeni, so se lahko priplazili pod mizo, vlekli goste za hlačnice in krila in bili deležni nekaj dobrot.

Posebnost kočevarskih gostij pa je bila, da praviloma niso pripravljali svinjskega mesa. Navadno so zaklali teleta in perutnino. Prav tako ni bilo tort, zato pa več drugih sladici. Jedi so na mizo nosili postopoma; najprej govejo juho z rezanci in »mit gelben Schterndlain« (mastni »cinki«), kajti v juhi so se kuhale tudi mastne kokoši. Sledi pražen krompir, goveje meso in čebulna omaka. Brez te na Kočevskem ni minila nobena gostija, saj pravijo, da čebulna omaka sodi na gostijo tako kot »Amen k Očenašu«. Ko so potolažili prvo lakoto, so začeli posegati po kozarcih in nazdravljali ženinu in nevesti in drug drugemu. Razpoloženje se je stopnjevalo, pesmi so si sledile druga za drugo.

Čez nekaj časa so prinesli na mizo telečjo pečenko z zeleno solato in rdečo peso, tretja rihta je bila pečena kokoš z rižem in krompirjevo solato, nato še ocvrta kokoš s kislim zeljem in prav na koncu češpljev kompot, kar je pomenilo konec svatbe. Seveda pa so ves čas bili na mizi zvrhani krožniki belega kruha (»Schartlproat«), visoko naložene »štraube« (Pfonzaitlain) debelo posute s sladkorjem, da so izgledale kakor snežna gora in krofi, vrhunec pa so bile »pobolitzen«, ki so jih pekli v velikih železnih posodah, znotraj emajliranih ali v pekaču iz gline.

Prvi, častni ples je plesala nevesta mirno in dostojanstveno s pričo, šele potem z ženinom. Sicer pa so na gostijah plesali izmenično valček, polko in štajeriš, ki mu pravijo »Figurentanz«.

Častni gost na svatbi je bil tudi župnik, ki je imel kratek nagovor, vendar se je zgodaj poslovil.

Poročnih daril mladoporočenci nekoč niso dobivali pač pa so vsi svatje prispevali za gostijo v denarju. Priča je prinesel na mizo v sredini izdolben šartelj (po končani gostiji so ga menda dali živini) pokrit s krušnim pokrovom (pozneje so vzeli kar krožnik ali skledo namesto šarklja). S pesmijo so vsakega pozvali k darovanju (barfn):

»Zuhar, lai zuhar, Praitigonsch Vutr...« (ali »Praut ihr Vutr...« itd.

(Le sem, le sem ženinov oče... / nevestin oče)

Pesem so ponavljali toliko časa, dokler niso vsi »vrgli« (barfn) ali v šartelj, kolač zatakneli (schtekn) svojega predpisanega prispevka. Marsikateri šaljivec je v začetku daroval le majhno vsoto denarja in jih tako prisilil, da so mu dalj časa peli. Tako so

prišli na vrsto prav vsi in nekateri, posebno botri, strici in tete, so se posebno izkazali. Darovati pa ni bilo treba družici, drugu, župniku in mežnarju, ker so bili častni člani. Ko je pesem utihnila, pa se je na pragu pojavila ženska z veliko zajemalko in zaklicala, da je kuharici zgorel predpasnik in si mora kupiti novega. Svate je prosila, naj darujejo za kuharico.

Opolnoči je ena izmed družic nevesti ob pesmi slovesa (Le joči, moja hčerka, v mojo shrambo ne boš več stopila) snela venec z glave. Ženin jo je takoj za tem odpeljal na plesišče, da bi jo razvedril in plesali so vse do jutranjih ur, ko je prišel čas slovesa od domače hiše. Svatje so se začeli razhajati, vsak s polno ruto (Hüdr) dobrot, ki so jih z gostije nesli tistim, ki so ostali donna. Ljudje so si potem, ko so bili siti, znali dobro pomagati: vsak povabljeni par je s sabo prinesel velik bel prtič, kamor je spravil tисio, kar ni mogel pojesti. Ob odhodu so jim domači pridali še »pobolitzen«, kajti tudi otroci doma morajo biti deležni svatovske gostije.

Nekaj svatov pa je, po stari šegi, bilo dolžnih nevesto spremiti na novi dom. Avtorica opisuje nevestino slovo od domače hiše in pri tem, verjetno namenoma, našteje vso notranjo opremo, od katere naj bi se nevesta poslavljala »z očmi« (velika miza s snežnobelo javorovo ploščo, v katero so vrezani križci, predalnik, nad njim podoba Marije, omara za obleko, kmečka peč v kotu in klop okoli nje, bogkov kot).

Nevesta se je odpeljala na novi dom v lepo okrašeni kočiji (Parütsch), ob kateri so jahali fantje, pred sprevedom pa so vozili njeno balo - vse, kar bo potrebovala v novem gospodinjstvu: dve omari (kredenca in ena omara za obleko - kasten), dvojna postelja, na njej slamarica iz domačega grobega lanenega platna in napolnjena z ličkanjem, čez njo prevleka, napolnjena z ovsenico, blazine, napolnjene s perjem in pisana odeja. Ponos neveste so bili laneni prti in brisače (Birschhüdern), ki jih je sama stkala. K bali je sodila tudi obleka, predvsem krilo s prišitim telovnikom (Leibröck ali kočevsko »midrlatn Kittl«), ki je veljalo kot vsakdanja obleka in noša (Trachtenkleid) za praznike - plisirano krilo, jopa, ovratnik s pisanimi trakovi in širok, ročno tkan rdeč pas. Na voz so naložili tudi razno orodje: trlico za lan, srp, koso, mernike, rešeta in sita, posode za mleko, pinjo in pripravo za posnemanje mleka, metrgo, različne kuhalnice, lesene žlice itn. Prav zgoraj so na voz naložili še kolovrat in zibelko, za voz pa privezali kravo, ki jo je bogata nevesta tudi dobila za balo. Fantje pa so pred ženinovo vasjo sprevedu zaprli pot in ženin je moral plačati, preden je lahko zapeljal na domače dvorišče. Vrata hiše pa so bila zaklenjena in nevesta si je morala po stari šegi izprositi vstop (»inpatn«). Končno ji je oče simbolično izročil hišni ključ, mati pa jo je povabila v hišo. Čez hišni prag jo je prenesel ženin, pri tem pa se je morala z nogo dotakniti prašičjega korita, da bi imela pri svinjah srečo. Gostija se je nadaljevala na ženinovem domu, plesali so in peli, dokler ni prišel čas snemanja nevestinega venca (»ungékreanét«). Svatje so peli posebno pesem, ženin ali njegov oče (v različnih krajih različno) pa je nevesti vzela

venec in šlajer z glave. S tem je bila svatba končana. Svoje poročne obleke nevesta ni smela sleči čez glavo, ampak jo je morala spustiti k nogam. Tako naj bi se ubranila težkih porodov. Prav tako ni smela sedem tednov domov, da je ne bi mučilo domotožje.

Johann Schemitsch, po rodu Kočevar, po drugi svetovni vojni učitelj na Koroškem (v okolici Beljaka) je pri založbi Carinthia izdal svojo »dvojezično« (v kočevarskem dialektu in v knjižni nemščini) knjižico o kočevarskih šegah (v knjižni nemščini: *So ist es Brauch*), v kateri kratko povzema tudi vedenje o ženitovanjskih šegah na Kočevskem (1975: 31–35), opiše snubljenje, balo, slovo od samskega stanu, govori o mlajhji, šrangji, pojedini in jedeh, ki so v navadi in seveda o šegi »werfen«, tj. zbiranju denarja za nevesto in o otrocih, ki pod mizo drezajo svate. Na koncu prida še pesem neznanega avtorja, ki v verzih opisuje takorekoč celoten potek ženitovanja.

Vse to, kar je bilo povedano do sedaj, smo o poročnih šegah na Kočevskem lahko spoznali iz starih virov, ki smo jih Slovenci doslej zanemarjali in našim bralcem še niso bili predstavljeni (razen morda Hauffna, ki ga je (deloma tudi kritično) uporabljal France Marolt (1939). Kaj pa je še ostalo v spominu današnjih prebivalcev Kočevske, bom, sicer kratko, dodala v naslednjih vrsticah. Za zbrane podatke dolgujem zahvalo gospodu Petru Šobarju iz Kočevja in informatorjem, predvsem Mariji Ožbolt, roj. 1896,⁹ in Francu Ožboltu, roj. 1921.¹⁰ Oba sta se spominjala šeg iz časa med obema vojnama in sta menila, da so se ohranile iz obdobja pred prvo svetovno vojno. Ker pa je ostalo na Kočevskem le 5% starega predvojnega prebivalstva, so to območje naselili ljudje iz drugih slovenskih in jugoslovanskih pokrajin. Prišli so Prekmurci, Štajerci, Dolenjci, Primorci, Gorenjci, Hrvatje in Bosanci, vsak pa je prinesel nekaj svojih navad. Prav tako je čutiti tudi vpliv meje: ob Kolpi in Čabranki se šege prepletajo s hrvaškimi (npr. poznajo »klapate«, ki so pred ohcetjo vse, kar ni bilo zaklenjeno in jim je prišlo pod roke, odnesle ohcetnim - prvina, ki sicer na Kočevskem ni poznana), v Poljanski dolini je na šege vplivala Bela krajina, v Strugah pa Suha krajina. Ker pa je hilo kočevsko prebivalstvo v preteklosti najbolj povezano z Ribniško dolino, so seveda šege tudi s temi zelo podobne.

Na vasi so peli Nemci in Slovenci, vendar so rekli, da so Slovenci boljši, »saj so peli bolj čustveno, medtem ko so Nemci preveč kričali.«¹¹ Fant, ki je plačal fantovščino (pet štefanov vina), je lahko šel ponoči vasovat, če pa se je pregrešil, so ga natepli in nagnali. Včasih so v fantovščino (Nemci pa v »puršenreht«) sprejeli tudi fanta, mlajšega

⁹ Marija Ožbolt, roj. Benčina, ki je iz Šegove vasi v Loškem potoku prišla 1906 v Črni potok pri Kočevju in se je l. 1920 poročila s Francem Ožboltom iz Gornjih Žagarjev (zaselek vasi Laknarji pri Čabru).

¹⁰ Franc Ožbolt, sin Marije, roj. 1921 v Kočarjih pri Mozlju, je po materi podedoval izreden spomin in odlično pozna življenje na Kočevskem.

¹¹ Peter Šobar. Odgovori na vprašalnico: Anketa o šegah in verovanju »življenjskega cikla«.

kot 16 let, če je bil izredno dober pevec ali pa muzikant. Tudi fant iz druge vasi, ki je bil z domačimi v dobrih odnosih in je dal za pijačo, je imel dovoljenje za vasovanje. Če pa tega dovoljenja ni imel, je moral hoditi skrivaj in paziti, da ga domači niso dobili, sicer bi se mu lahko marsikaj dogodilo. Vasovali so navadno ob sobotah in nedeljah, ob petkih, v adventnem in postnem času pa je bil post »tako pri jedeh kot v ljubezni«, kakor so rekli. Če se dekcle fantu ni odzvalo, je moral oditi. Marsikdo tega ni mogel kar tako preboleti in je organiziral fante, da so dekletu pred hišna vrata postavili slamnatega moža ali pa mužler (krajnik), ki so ga pokrili s steljo. Ko so zjutraj odprli vrata, je »mož« padel v vežo (slamnatega moža omenja Hauffen v drugačni, verjetno napačno razumljeni zvezi). V Črnem potoku pa so se starejši ljudje še spominjali, da je fant dekcle tudi »ukradel« - odnesel jo je v gmajno in potem se je morala z njim poročiti, ker ni dobila nobenega drugega več.

Na Kočevskem so sklepali zakone pred prvo vojno šele po poizvedovanju o premoženju, nacionalnosti in veri. Posebno razlika v nacionalnosti je bila lahko velika ovira. Preden so šli snubit, so poslali nekoga, da je skrivoma poizvedel, ali se sploh splača priti. Navadno je to bila kakšna klepetava ženska, beračica, ki je dobro poznala širšo okolico. Pri kočevskih Nemcih je v hišo prišla z rjuho in se pri peči nanjo vsedla - tako naj bi sedela na svojem. Začela je razgovor o snubitvi in če so se načelno strinjali, je gospodar ustrelil s puško (v starih časih z možnarjem). Tako so v vasi vedeli, da bo ohcet. Če strela ni bilo, je ženska vzela rjuho in odšla. Ponekod so poleg ženske za snubača najeli mešetarja, ki so mu za to plačali in rekli, da gre »kožuh služit«. To šego poznajo Slovenci in Nemci. Šele pozneje, navadno na nedeljo, sta uradno prišla snubit oče in sin, praznično oblečena s šopki rožmarina za klobukom. Prišla naj bi po kupčiji, kupiti sta želela kobilu ali telico, govorila sta o vremenu, o letini. Dobrodošlim snubcem so dekletovi domači postregli s šunko, krofi, flancati in pijačo, če pa je bil sprejem hladen in zadržan, je bil to znak, naj raje odidejo. Dekle, ki je v kamri skrito prisluškovalo, so poklicali šele, ko so se dogovorili o doti, ki je bila v denarja in v zemlji, v bali in živini. Fanta je morala vzeti, četudi ji ni bil po volji. V navadi je tudi bilo, da je ženin dal aro glede na premoženje. Potem je šla nevesta s starši, brati in sestrami na oglede. »Pismo delat« so šli, preden so bili oklicani, preden so ju »s kanceljna vrgli«. Po oklicih je ženin podaril nevesti »šmarno petico«, da bi ji prinesla srečo, kar pri Nemcih ni bilo v navadi. Oklice je nevesta ponekod lahko slišala, drugod zopet ne. Imeti pa je morala ob vsakem oklicu drugo obleko in sploh se je po obleki morala razlikovati od drugih deklet. (Nemške neveste so lahko slišale le svoj prvi oklic). Niti ženin, niti nevesta (to so držali tako Slovenci, kot Nemci) pa v času oklicev nista smela ponoči iz hiše, ker so se bali, da bi jima kdo škodoval - da ju »ne bi vodile coprnice«. Da ju ne bi coprnice zagovorile, so hodili tudi »na sito gledat in metat«. Ljudje so vedeli za zgodbo, da se je nekoč zaročenec pozno ponoči vračal od neveste. Ta ga je svarila pred zlemi duhovi

in mu dala na pot blagoslovljeno svečo. Sredi poti je nenadoma zaslišal čudne glasove, kakor da bi vsa narava oživila. Prestrašil se je, se pokrižal in prižgal blagoslovljeno svečo, nakar so glasovi utihnili.

Po oklicih sta bila mlada dva zaročena. Izmenjala sta si prstana »z bunkicami«, ki ga je nevesta nosila na prstancu leve roke, po poroki pa ga je dala na desno roko, ker je na levi nosila poročnega.

Na poroko so pred tretjim oklicem dopoldne vabili ožje sorodstvo, pred poroko pa sta zaročenca hodila po vasi in vabila vsak svoje svate - šla sta »na ohcet vabit«. Če so imeli posebnega vabovca, je to bil navadno le eden, ki je moral biti šaljivec, pri bogatih pa ga je spremljal harmonikar. Vabovec je s sabo nosil steklenico kisa, ki ga je ponujal kot vino. Po vasi je hodil peš, v oddaljene vasi pa se je peljal z vozom. Vabilo je bilo treba sprejeti, sicer bi bila sramota. Povabljeni so potem nosili darila in svoje prispevke za gostijo. Tistemu, kar so prinesli pred poroko, so rekli, da so »v jabolko dali«, na sami gostiji pa so darovali »na krancelj«. V Gotenici pa so rekli, da svatje ne bi prišli, če jih na bi povabila ženin in nevesta osebno. Sicer pa je tudi to pri Nemcih kaj različno: v Grčarskih Ravnah in Borovcu je vabil poseben vabovec, v Polomu dve družici in dva druga, v Kočevski Reki priča, v samih Grčaricah pa celo starši neveste.

V soboto pred poroko sta se fant in dekle poslavljala od svojih prijateljev in prijateljic. Večer pri dekletu se je imenoval »krancelpint«, »krancelšpintel«, ker so na njem dekleta spletale venčke za nevesto in povabljene, pri fantu pa je to bil »bašid« (iz Abschied = slovo), ki ga je s prijatelji preživel v gostilni.

Podatki o tem, kdaj so vozili nevestino balo, so zelo različni: po Wolframovih podatkih so jo v Polomu in v Maverlenu vozili dan pred, v Gotenici pa šele dan po poroki, na okrašenem lojtrnem vozu. V Gotenici so trdili, da so Slovenci balo vozili celo na sam dan poroke in sicer na okrašenein vozu v svatovskem sprvedu do cerkve. Medtem ko je bil v njej obred, so z balo nadaljevali pot proti novemu domu. Novejši podatki pa nam zatrjujejo, da so Slovenci vozili balo dva dni pred poroko, navadno popoldne, Nemci pa menda šele po poroki in to zvečer ali celo ponoči in še pokrili so jo, da se ni videlo, kaj vozijo.

Za novi stan je morala imeti nevesta 12 rjuh, vse ostalo pa na pare: obleko, perilo, čevlje. Z balo pa je v novi dom prinesla tudi skrinjo, posteljo, zibko, omare in kuhinjsko orodje (burklje, škafe). Med balo pa ni smelo biti dežnika, kar so različno razlagali: da ne bo toče, da bo dobra letina, da mož ne bo pijanec. Za vožnjo bale so naprosili balarje, ki so se zbrali na ženinovem domu, kjer so jim najprej postregli, nato so zaplesali in se dobre volje v diru odpravili na pot. Na nevestinem domu so začeli balo nakladati na voz. Ne le tisto, kar je bilo pripravljeno, ampak vse, kar jim je prišlo pod roke, najrajši pa so ukradli petelina. Pri bogatih nevestah je bilo seveda več voz: na prvega so naložili pohištvo, na drugega pa vse ostalo, od posteljnine, orodja in kuhinjske posode.

Tudi skrinja polna žita ni smela manjkati, prav tako ne kolovrat in zibka. Na zadnji voz so na vrhu dali hlebec kruha - »peto kolo« - ki so ga fantje dolgo iskali po shrambi, v kašči in drugod. Končno so ga našli zakopanega v skrinji med žitom; za zadnji voz pa so privezali z rožami in venci okrašeno kravo. Nevestina mati ali teta je balo blagoslovila. Na novi dom pa bale ni spremila nevesta sama, ampak njena sestra ali prijateljica. Na poti domov so balarji zavili v gostilno, nekaj pa jih je vedno zunaj pazilo, da jim kdo pri vozech ne bi kakšne ušpičil, ker bi to bila za fante velika sramota.

Vaški fantje so balo šrangali: z žrdjo so zaprli pot in našemljeni pričakali sprevod. Iz debele knjige so brali šaljive pogoje za odkupnino in ženin je moral balo plačati. Za ceno so se sicer dolgo pogajali, fantje so končno popustili in plačati je moral od 5 do 20 tuplerjev vina, odvisno pač od vrednosti bale.

Poroke so bile v starih časih (to nam potrjujejo nemški in slovenski viri) navadno ob ponedeljkih, pozneje pa ob nedeljah ali sredah, izogibali pa so se torka in petka, ki naj bi bila nesrečna dneva. Prav torek kot nesrečni dan in sreda kot možni dan za poroko pa sta v nasprotju z verovanjem na nemškem ozemlju. Torej so se tu Nemci prilagodili slovenskim navadam. Poroke pa so »v starih dobrih časih« trajale več dni, najmanj pa tri (v Borovcu in Svetlem Potoku), ali celo osem (Dolga vas, Livold).

Poročno jutro se je nekoč začelo za nevesto zelo zgodaj - še preden je sonce vžšlo. Prav ta prehod med nočjo in dnevom je v ljudskem verovanju imel pomembno vlogo, ustvarjal je neko napetost, ki se je pogosto odražala v šegah po vsej Evropi. To je čas, ko nečesa »ni več« in drugega »še ni«, čas negotovosti, odprt za vse možnosti, dokler ne posije prvi sončni žarek. Napetost tega vmesnega časa, prehoda iz enega stanja v drugega, povzroči, da si človek zastavlja različna vprašanja, ugiba o svoji usodi in prihodnosti, to je čas prerokovanj. Nevesta naj bi ga preživela sama, v tišini, zato je šla pred sončnim vzhodom v sadovnjak in pod enim izmed dreves molila - le tako se ji bo izpolnila skrita želja. Rekli so celo, da mora drevo objeti, da pride z njim v tesen stik. Drevo naj bo zeleno, zimzeleno, drugod zopet naj bo to jablana, da bo zakon rodoviten (tako so rekli v Črmošnjicah) ali da bodo otroci zdravi (Stari Log). Pozneje so se te starosvetne šege zabrisale in je nevesta hodila zjutraj molit v bližnjo kapelico.

Ko se je že povsem zdanilo, so se počasi začeli zbirati svatje: nevestini na njenem, ženinovi pa na njegovem domu.

Z nevestinega doma so po stari šegi poslali dve družici in dva druga po ženina. Takrat, ko so bile poti še zelo slabe, so jahali, pozneje pa so se vozili na okrašenem vozu. Ženina pa so na poti čakale zapreke, zapore, šrange (Vrschperrn). Na Kočevskein so nekoč poznali več šrang: govorili smo že o šranganju bale (to so poznali samo Slovenci), sedaj so tudi ženinu zaprli pot, in če je šel skozi več vasi, je bilo tudi šrang več. Tako so na nevestinem domu morali dolgo čakati. (Pozneje bomo govorili še o šranganju svatovskega sprevoda oz. neveste.)

Ko je ženin končno prišel pred nevestino hišo, je bilo tam vse zaklenjeno in tiho. Po dolgotrajnem trkanju, klicanju in potem pregovarjanju z nevestinimi svati, so le-ti končno malo odprli vrata in vrgli ven slamnato lutko kot prvo »lažno nevesto«. Potem so se na pragu pojavljale še druge »nadomestne postave« - stare ženske, kuharicc, družice. Končno je starešina le pripeljal pravo nevesto. Po stari navadi je bila nekoč nevesta oblečena v kočevsko nošo, iz finega, belega platna, bogato izvezena. Bila je srajčnega kroja, z osmimi vštiki, po dolgen in počez nagubana. Na glavi je nosila drobno izvezeno ruto (Brauttüchlein), zavezano nazaj. Med poročnim obredom so nekoč (po Hauffnu) neveste nosile le črno jopo, vendar so svojo imele le bogate neveste, revnejše so si jo morale izposoditi. Sprva je tudi ženin nosil kočevsko nošo, pozneje pa kar temno obleko, na levi strani prsi pa je imel pripet šopek iz mirte, pod njim pa še z rdečo (po drugih virih pa zeleno) nitjo prevezan mali zelen venček. Med pomembna obredna dejanja ob prihodu neveste na prag je sodilo tudi pitje šentjanževca, ki sta ga mlada dva pila tako, da sta bila z rokami ujeta (kakor pri pitju bratovščine). Potem je ženin vrgel nevestin kozarec v loku čez streho, in če se je razbil, je to pomenilo srečo. Te šege Slovenci ne poznajo, Nemcem pa je ta met pomenil blagoslovljen obrambni lok, ki se pojavlja tudi pri drugih šegah. Pri Nemcih je nekoč bila tudi navada, da je stara ženska z metlo tekala okoli ženina in neveste in pometala, s čimer naj bi odganjala zle duhove. Stare ženske, ki je zavita v rjuho skakala pred svatovskim sprevodom, se je spomnila tudi Ožboltova mati. To naj bi se dogajalo v Mozlju, vendar je pripovedovalka to razlagala tako, da je ženska hotela škodovati nevesti, kajti na poti v cerkev niso smeli srečati stare ženske (tudi pogreba ne), in poštena starka se je sama umaknila, če je videla, da bo srečala svatovski sprevod.

Starši so potem oba blagoslovili: na tla so razgrnili belo rjuho, nanjo sta ženin in nevesta pokleknila, nevesta je prosila starše odpuščanja in se zahvalila za njuno ljubezen, mati pa je oba poškopila z blagoslovljeno vodo in ju pokrižala. Mnogo starosvetnih šeg je ostalo v spominu kočevskih Nemcev prav po blagoslovu staršev. Spominjajo se, da so se vsi svatje postavili v krog, mati pa je šla trikrat okoli njih in vse pokropila z blagoslovljeno vodo. Hodila pa je v nasprotni smeri urinega kazalca. Prav to pa je stara apotropejska prvina, ki naj bi odvrnila od mladih in od vseh svatov zle duhove.

V cerkev je nevesta morala vzeti različne blagoslovljene stvari: Ožboltova mati se je spomnila le »šmarne petice«, ki jo je dobila od ženina. Veljala je starih 5 kron. Šmarni petici so ljudje pripisovali velik pomen in magično moč za srečo v zakonskem življenju. Če je ne bi imela s seboj, bi si zakon razdrla, zato so domači, če so opazili, da jo je pozabila, tekli za njo. Tudi Nemci so verovali, da mora nevesta imeti denar v čevlju (da ji ga ne bi nikoli manjkalo), za oltarjem ga mora nekaj spustiti na tla, pri sebi je morala imeti tudi žitno zrnje (da ji ne bi manjkalo kruha), ki ga je po poroki za srečo nesla živini v hlev, vsekakor pa je morala imeti pri sebi kaj blagoslovljenega, da se bo

lahko ubranila coprnice. Črno dejanje je tudi bilo, če je v cerkvi skrivaj spustila na tla jabolko tako, da se je skotalilo nazaj (za lahek porod).

Na čelu svatovskega sprevoda na poti v cerkev so nosili svatovsko zastavo. Omenili smo že dvojno, sestavljeno iz dveh visokih smrek, povezanih z lato z napisom, ki jo je Wolfram dokumentiral v več kočevskih krajih in je predstavljala nekakšen prenosljiv vhod. Take zastave Slovenci niso poznali, poznali pa so rdečo zastavo, ki jo je zastavnik nekoč nosil na čelu sprevoda. V Zapudju pa so nosili še smrečico. Med potjo so otrokom delili pecivo.

Svatovskemu sprevodu so oboji zaprli pot, Nemci in Slovenci. Vaški fantje, ki so se našemili, (eden je bil vedno oblečen v duhovnika) so čez pot potegnili šrango in dostojanstveno pričakali svatovski sprevod. Ženinu so prebrali pismo, v katerem je bila za nevesto postavljena visoka cena, ko pa so se končno zedinili za nižjo, so mladima napili za srečen zakon.

Pri samem poročnem obredu sta mlada morala stati tesno drug ob drugem, da ne bi kaj prišlo med njiju. Splošno je bilo znano, da je nevesta morala poklekniti na rob ženinovega plašča, ali mu pred oltarjem stopiti na prste, da bo imela glavno besedo v zakonu. Pri izmenjavi prstanov sta oba prst malo zvila, da prstan ni šel gladko nanj, da bi bila enakopravna. Tudi misel na potomstvo se je odražala v mnogih dejanjih prvega dne: že zjutraj pri molitvi ob drevesu, potem ob pogledu na vzhajajoče sonce, ko je zapuščala domačo hišo in je pogledala v nebo (otroci bodo imeli lepe oči), ni smela pogledati ženina ampak samo njegov šopek. Otroci bodo lepi tudi, če bo ob vstopu v cerkev gledala naravnost v oltar.

Po obredu je navadno bil ofer okoli oltarja, potem pa so zapustili cerkev in na pragu metali med otroke kruh, pozneje pa kar denar in sladkarije. Obranovič Anton, ki je do vojne živel v Štalcarjih, se je še spominjal, da so »v starih časih za nevesto nosili jerbace s kruhom, ki ga je potem nevesta prijela, ko je šla iz cerkve, in kruh metala otrokom in odraslim«.

Takoj ko je zapustila cerkev, pa je nevesta bila v nevarnosti. Ponekod so jo celo ukradli in ženinovi svatje so jo morali odkupiti (če so jo ukradli pred poroko, kar se je tudi zgodilo, so jo morali odkupiti njeni domači). Še pogosteje pa so nevesto ukradli šele po prvem plesu.

Svatovska gostija je bila navadno na domu neveste, le če se je ženin priženil, je bila na njegovem domu.

Povabljene so morale iti iskat z muziko, vsakega posebej, kar je trajalo uro ali dve. Če je bila gostija na nevestinem domu, so sedeli gostje ženina v hiši za mizo, njeni pa zunaj ali v drugi sobi, na ženinovem domu pa je bilo ravno obratno. Mrzle jedi so bile ves čas gostije na mizi, tople pa so nosile kuharice. Obvezna jed je bila govedina s praženim krompirjem in čebulno omako, telečja pečenka (svinjine Nemci niso jedli),

pečena kokoš z rižem, zadnja jed pa je bila obara (ajmoht). Od sladice so poznali Nemci »pfonzaitlein« (flancati - štraube, posute s sladkorjem in so jim rekli tudi snežne kepe), kočevske »pobolitzen«, Slovenci pa ribniške krofe (krofi z rožički), potice, povance (štrudel - pečen po kmečko). Posebnost na kočevarskih ohceti pa je včasih bilo célo, polnjeno pečeno jagnje, vanj so bile zataknjene palice, na njih pa krofi in flancati. Okoli vratu so mu zavezali rdečo pentljo. V sobo ga je prinesel na glavi na velikem pekaču maskiranec ob koncu gostije in ga ponujal v odkup. Starešina ga je po pogajanju odkupil in ga razrezal, kar pa ga je ostalo, so dobili povabljeni za domov.

Med posameznimi rihtami so svatje peli (Tam so pinka ponkali, na Mojzesovi ohceti, v Kani Galileji, Abraham ima sedem sinov, sedem sinov Abraham, Breze reže za metlé, Vleci, vleci dreto, tolci, tolci klin - to je bila šušarska pesem), šli so se tudi igre (npr. »na mesec gledat«, Kapucirer je kapco zgubil, kdor jo je našel, naj jo da nazaj itd.) in plesali. Ples pa ni bil le zabava, ampak je imel tudi drugačno vlogo; to velja predvsem za prvi ples neveste. (Včasih nevesta pred polnočjo ni smela plesati). Otvoritveni ples je imel dve obliki: mladoporočenca sta plesala skupaj najprej solo valček, ali pa so prvi ples neveste licitirali (»...sedaj bomo videli, če je nevesta krevljasta ali ima ravne noge«) - prodali so ga najboljšemu ponudniku in s tem zbrali kar veliko denarja, ki so ga dobili godci. Pri tem plesu je plesal najprej »kupec plesa« z nevesto, družina z ženinom in šele potem mladoporočenca skupaj. Včasih so prodajali tudi ples z ženinom. Po prvem plesu pleše potem nevesta z vsemi svati. Navadno so plesali polke in valčke, pa tudi šaljive plese npr. »kovtre šivat« (tudi Nemci ga poznajo), ples z litrom na glavi, šli so se »Abrahama«.

Darovanje nevesti (pri Nemcih Barfen, Werfen, Schtekn) spremlja pesem, s katero vsakega posebej pokličejo po imenu, da v pogačo daruje svoj dar. Slovenci pravijo temu »na krancelj darovat«, »v jabolko dati« in pri tem pojejo: Dajte, dajte, darovajte, kdor kaj more iz dobre volje.« pri Nemcih: »Züa, lei züa« = Herbei, herbei.). Starejša oblika darovanja pri enih in drugih je bila, da so denar polagali v kruh - v vdolbino na sredini. Potem so ga stresli v prt, kruh pa razdelili - vsakemu kos, ali pa so ga dali živini. Pozneje so darovali kar na pokrit krožnik. Darovanje je vodil starešina in ga je uvedel z nagovorom, da bi mlada rada posadila drevo, si postavila dom itd. Darovanje pa je lahko bilo tudi zabavno, posebno če je kdo dal premajhno vsoto in so mu potem zapeli, da ima krive prste. Tudi za godca so naredili »šenkngo«, ki je ni sam pobiral, ampak je to namesto njega delal šaljivec, ki so mu rekli »flosar«. »Šenk za kuhavnc« pa je pobiral v kuharico preoblečen moški.

Opolnoči je ženin v kamri nevesti snel venček z glave in jo skušal pokriti s klobukom.

Po končani gostiji na nevestinem domu so svatje spremili nevesto na njen novi dom. Tam pa se je dogajalo še poslednje pomembno dejanje - sprejem neveste s strani ženinove matere, pri Nemcih so temu rekli »Inpatn« (=Hineinbitten), in sprejem v nov življenjski stan. Če se je nevesta pripeljala od daleč, je takoj, ko je voz ustavil pred vrati,

vrgla pred hišo blazino in šele potem stopila z voza. Pri Nemcih so bila vrata ženinove hiše zaprta. Zopet se je ponovila šega, ki smo jo spoznali že na nevestinem domu. Ko je prišla na prag mati, jo je nevesta prosila: »Mati, sprejmite me kot svojega otroka. Tako kot ljubite svojega sina, ljubite tudi mene.« Hišne ključke naj bi ji izročil oče, mati pa jo je objela in poljubila, nato pa ji je napila s kozarcem vina, v katerega je vrgla novc. Tudi nevesta je pila iz istega kozarca. S tem obrednim pitjem sta potrdili novo zvezo. Kot znak, da bo nova gospodinja, so ji izročili tudi kakšen gospodinjski predmet. Slovenska mati pa je nevesto pričakala s hlebcom kruha, soljo in vinom. Izročila pa ji je kuhalnico, ne pa ključev, ker bi to pomenilo, da ona ne bo več gospodinja. V svoj novi dom pa nevesta ni smela stopiti na navaden način. Hišni prag je že kot meja med notranjostjo in zunanostjo od nekdaj imel velik pomen, posebno globoka pa je njegova vloga v tem, da je po ljudskem verovanju, tako kot ognjišče, bil sedež duhov, kar izvira že iz prazgodovinskih šeg, ko so mrtve pokopavali pod hišni prag in se jih ni smelo motiti. Pri Nemcih govorijo podatki za to, da je v večini primerov nevesto čez prag prenesel drug (tu in tam tudi, ko zapušča domačo hišo), pri Slovencih jo je prenesel ženin (rek: Notri sem te prinesel, ven ne greš več), če pa je niso prinesli, je morala prag prestopiti z levo nogo. Slovenska nevesta je mater in vse v ženinovi hiši obdarila, potem pa je šla v kuhinjo molit. Nemška poročila tudi pravijo, da so nevesti sneli venček šele na novem domu opolnoči, potem pa se je gostija nadaljevala, vendar v manjšem obsegu.

Prvi teden na novem domu je bil za nevesto »zlati teden«. Prvi dan ni smela pometati in tudi k ognjišču ni smela, sicer bi jo v hiši »imeli za deklo«. Osem dni se tudi ni smela vrniti v domačo hišo, ker bi sicer ob vsaki priliki »domov bežala«. Po osmih dneh, na nedeljo po poroki, pa so ji njeni starši doma pripraviti »malo gostijo («Hintergeschta»), kjer so pojedli še vse tisto, kar je ostalo od poroke.

Kaj lahko končno povemo o razlikah med slovensko in nemško svatbo na Kočevskem? Prav velikih razlik nismo mogli ugotoviti. Ko Anton Mailly (1930) piše o Kočevski, navaja, da so šege kočevskih Nemcev podobne slovenskim in »tako na splošno tudi vraže in prazne vere«. Temu mnenju se nekaj let pozneje pridružuje tudi Niko Zupanič (1937: 5):

»Običaji /.../ kažejo, kako *malo* je v njih starega germanskega elementa, koliko pa so Kočevjarji sprejeli od okoliških Slovencev. /.../ Na Kočevskem je torej razmeroma malo svojstvenih kočevskih običajev, ker so /.../ Kočevjarji sprejeli od okoliških Slovencev skoraj vse njihove šege, običaje in verovanja /.../ Le redki so običaji, ki bi jim med slovenskimi ne našli odgovarjajočih.«

Če pa poznamo šege alpskih narodov, se temu ne moremo čuditi. Ne toliko državne meje in pripadnost določenemu narodu, ampak bolj pokrajinska celota in enaka veroizpoved so vzroki, ki tudi v šegah prebivalstvo ločujejo ali povezujejo.

Vidnejše razlike pa se kažejo le v noši, jeziku in morda pesmih.

VIRI IN LITERATURA

- Elze, Theodor. 1861. *Gotschee und die Gotschewer. Eine Skize. Separat Abdruck aus dem Jahreshefte des Vereines des krain. Landes-Museums*. Laibach: Ign. Kleinmayr und F. Bamberg.
- Florjančič, Alojzij Pavel in Marija Stanonik. 2004. *Kočevarska folklor: v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih = Gotscheer Volkstum: in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen / Wilhelm Tschinkel*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Gorenjec – Podgoričan, Leop.(old). 1886. *Kres. Poučen in znanstven list* VI (2): 177–179.
- Gotscheer Zeitung. 1967a. Als das „Hübschrle“ noch Ehen sliftete. Brautschau und -werbung einst im Gotscheer Land. *Gotscheer Zeitung*, april: 3.
- Gotscheer Zeitung. 1967b. Pai Jonkaisch ischt Hoachzait! *Gotscheer Zeitung*, avgust: 3.
- Gotscheer Zeitung. 1967c. Pai Jonkaisch ischt Hoachzait!, *Gotscheer Zeitung*, oktober: 4.
- Gotscheer Zeitung. 1968a. Zühar, ali zühar... *Gotscheer Zeitung*, februar: 3.
- Gotscheer Zeitung. 1968b. Scheanai baißai Taübe. *Gotscheer Zeitung*, julij: 1.
- Grün, Anastasius. 1850. *Volkslieder aus Krain*. Leipzig: Weidmann'sche Buchhandlung.
- Hacquet, Balthasar. 1801–1808. *Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, deren geographischer Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion u.s.w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigem Aufenthalte in jenen Gegenden*. Leipzig: Industrie - Comptoir.
- Hacquet, Balthasar. 1816. *Illyrien und Dalmatien, oder Sitten, Gebräuche und Trachten der Illyrier und Dalmatier, und ihrer Nachbarn. Aus dem französischen nach Hacquet, Fortis und Cassas verfaßten Werke des Herrn Breton, übersetzt von Janus Pannonius. Mit 36 Kupfern, theils nach Hacquets Werke, theils neuen Originalzeichnungen*. Pešta: Hartleben.
- Hauffen, Adolf. 1895. *Die deutsche Sprachinsel Gotschee. Geschichte und Mundart, Lebensverhältnisse, Sitten und Gebräuche, Sagen, Märchen und Lieder*. Graz: K.K. Universitäts-Buchdruckerei und Verlags-Buchhandlung »Styria«.
- Hauffen, Adolf. 1896. Zur Gotscheer Volkskunde. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Jahrgang 1. 1895*. Wien und Prag: 326–338.
- Klun, V.(inko) F.(ereri) »Die Gotscheer«. *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Organ des Germanischen Museums. Neue Folge* 2 (3), stolpci 49–54.
- Laßberg, Joseph von. 1846. *Lieder-Saal, das ist: Sammlung altdeutscher Gedichte, aus ungedruckten Quellen. 3. Band*. St. Gallen und Konstanz.
- Maily, Anton 1930. Das Gotscheerlandl. *Tagespost*. Graz, 7. 6.
- Marolt, France. 1939. Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi. V: Janko Mačkovšek (ur.), *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda, 174–334.
- Novak, Vilko. 1974. Balthasar Hacquet in slovenska ljudska kultura. *Traditiones* 3: 17–68.
- Petschauer, Erich. 1980. *Das Jahrhundertbuch der Gotscheer*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Podlogar, Leopold. 1908. Zgodovinske drobtine iz velikolaškega okraja. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 18 (1): 1–11.

- Radics, Peter v. 1864a. Die altdeutsche Colonie Gotschee in Krain. *Oesterreichische Revue* 2 (3): 210–221.
- Radics, Peter v. 1864b. Die altdeutsche Colonie Gotschee in Krain. *Oesterreichische Revue* 2 (4): 220–231.
- Röthel, Johann. 1937. *Gotscheer Heimatbilder. 3. Buch*. Graz: Grazer Druckerei Knaus.
- Sartori, Franz. 1809. *Länder- und Völker-Merkwürdigkeiten des österreichischen Kaiserthumes*. Wien: Anton Doll.
- Schemitsch, Johann. 1975. *Shö is Prach. Bräuche in Gotschee*. Klagenfurt: Verlag Carinthia.
- Schmidl, Adolf. 1840. *Das Kaiserthum Oesterreich. Bechrieben von A. A. Schmidl. Erster Band: Die Alpenländer. Das Königreich Illyrien*. Stuttgart: J. Scheible's Buchhandlung.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn von. 1689. *Die Ehre des Herzogthums Krain von Laibach - Nürnberg*. Band II., Buch 6., Von der Gotscheer Sprache und Sitten, 299–301.
- Wolfram, Richard. 1974. Lebensanfang und Lebensabschluß im Brauchtum der Gotschee. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 17: 244–271.
- Wolfram, Richard. 1977. Die Hochzeitsbräuche in der Gotschee. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 20: 7–60.
- Wolfram, Richard. 1980. *Brauchtum und Volksglaube in der Gotschee*. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde.
- Zupanič, Niko. 1937. Okrog novega leta na Kočevskem. *Jutro* 3. 1., 5.

Tu objavljeno besedilo je rahlo korigirana verzija, ki jo je za knjigo o Kočevarjih z naslovom *Pesemsko izročilo Kočevske* (Založba ZRC, Ljubljana 2024) pripravila in uredila dr. Anja Moric.

Ložar-Podlogar, Helena. 1993. Tradicionalna svatba na Kočevskem. *Traditiones* 22: 69–96.

SVATBA V SLOVENSKI ISTRI OD VALVASORJA DO DANAŠNJIH DNI

Delo *Die Ehre des Herzogthums Krain* Janeza Vajkarda Valvasorja pomeni Slovincem izhodišče za mnoge etnografske raziskave. Predvsem so dragoceni opisi ženitovanjskih šeg in navad, ki nam jih je Valvasor v dokajšnji meri podal tudi za Istrane. Toda če govori Valvasor o Istri, misli na tisti del Istre, ki je bil priključen vojvodini Kranjski. To pa ni bila samo Slovenska Istra, in tudi ne vsa današnja Istra, ampak – kakor sam Valvasor omenja v svojem poglavju o »Mejah Kranjske« (*Ehre* 1/2, 100) – t. i. Pazinska knežija v notranji Istri, ki je bila priključena Kranjski sredi 15. stol. Notranja Istra s Pazinom je bila od 15. do 19. stol, del Kranjske. Valvasor ni presojal etnične pripadnosti po današnjih vidikih, zato v svojem opisu kranjske Istre ne loči slovenskih šeg od hrvaških. To otežkoča delo narodopisca. Kaj je bilo slovensko in kaj hrvaško, je zato težko ugotoviti, kljub primerjalnemu gradivu, ki pa je, žal, prav za današnji slovenski del Istre zelo skopo. Metod Turnšek se je v svojem raziskovanju po drugi svetovni vojni sicer omejil na današnjo Slovensko Istro, ker pa ne navaja virov, ni točno razvidno, koliko je bilo njegovih lastnih poizvedb. Turnšek je raziskoval skoraj 300 let za Valvasorjem. Za obdobje med Valvasorjem in Turnškom pa skoraj ni poročil. Pomagamo si lahko le s skromnimi zapisi ekipe Etnografskega muzeja iz Ljubljane in Inštituta za slovensko narodopisje Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), ter pripovedmi starejših Istranov, ki ob vprašanjih najpogosteje samo še zmajujejo z glavo. Vojna, predvsem pa moderni čas so zabrisali še zadnje sledi nekdanjega pestrega življenja.

Fantovskih družb Valvasor ne omenja, zelo verjetno pa je, da so že obstajale. Turnšek pa nam poroča o njih in prav s tem začenja svojo pripoved o ženitovanju. Fant je namreč šele po sprejemu v »fantovsko« t. j. z 18. letom in potem, ko je fantom plačal pijačo in jim kupil cigaro, lahko začel misliti na dekleta in hoditi pod okno. Valvasor in Turnšek pa se ujemata v poročilu, da je fant naprosil starše ali kakšnega sorodnika, naj zasubi njegovo izvoljenko pri dekletovih starših. Toda ne povsod. V Hrušici, v Podgradu in v Pomjanu so pred mnogimi, mnogimi leti izbirali neveste oziroma ženine starši sami. Seveda so se bogati dogovarjali z bogatimi, reveži pa med seboj. V Ospu si je dekle izbral sicer fant sam, zato pa so starši določili doto in če se o doti niso mogli zediniti, je ženitev padla v vodo.

Valvasor se pri snubitvi sami kar dolgo mudi in natančno opisuje dvogovore med snubci in dekletovimi starši. Sicer pa je po njegovi pripovedi tudi dolgo trajalo, preden

je snubec izvedel pravi odgovor. Tudi po trikrat so se morali oglasiti in niti v hišo jih niso povabili, preden so se končno lahko začeli pogovarjati o doti. Turnšek omenja, da so nekoč snubili ob nedeljah in to zelo pogosto na konjih, vendar takoj pripominja, da so to navadno bili snubci iz daljnih krajev. To nam da slutiti, da so to verjetno bili Hrvati. Snubljenje danes le še redki pomnijo iz pripovedovanja, na splošno namreč ni več v navadi.

Ko se starši končno le zedinijo o doti, slavijo zaroko. Valvasor pripoveduje, da sta si fant in dekle segla v roke in fant je dekletu podaril zlat prstan. Ta šega se je ohranila še do izpred petdesetih let. Iz Marezig nam je znano, da je fant daroval nevesti srebrno ali zlato »rinko« in ji dal »kaparo« (t. j. aro), prav tako v Dekanih. Dekle je fanta obdarilo z robcem ali mošnjo za tobak. Če sta zaroko razdrila, sta si darila vrnila, fant je moral vrniti celo dvojno, če se je on premislil.

Na dan zaroke sta se fant in dekle pogovorila o dnevu poroke in o tem, kaj bo fant prispeval. Po Valvasorjevem poročilu je fant dal dva mernika pšenice, koštruna in sodček vina, zanimivo pa je, da je še do nedavnega bilo v navadi, da je prispeval eno tele, 1 hl vina in 5 kolačev.

Naš polihistor preide nato kar na sam poročni dan. Ničesar nam ne pove o doti, o vožnji bale ter o ostalih ceremonijah pred poroko. O vsem tem nam poročajo šele naši poznejši avtorji. Tako izvemo pri Turnšku, da je bala v Mačkovljah vsebovala omaro in mizo pa tudi zibelko in kokoš. V Hrušici in Podgradu je novica prinesla k hiši tudi rjuhe, brisače, cunje za brisanje posode, metlo, škaf, sklede, krožnike itd. V Kortah je obvezno poleg omare in postelje dobila še poslikano skrinjo. V Marezigah je za bališ dobila bančko, ormar, ponjavo, kožuh, rjuhe, srajce. Tu so »vališ« vozili večer pred poroko ali pa tudi dan po poroki. Mati se je usedla na ormar in ni pustila, da bi ga odpeljali. Šele, ko ji je novica podarila 12 gld., da si bo kupila »hlače« t. j. nogavice, se je umaknila. Njeno mesto pa je zasedel nevestin brat, ki so ga morali vozači bale obdariti z vinom in mesom, da je dovolil nalaganje. Toda zaprek še ni bilo konec. V Tinjanu (pri Koprju) voznik ni mogel napreči volov, dokler jih ni nevesta oblila z vinom. Zopet drugod so napačno vpregli, tako da so voli potegnili, voz pa je ostal na mestu. In zadnja ovira je bila »varaja« t. j. zapora na poti. Tu je moral ženin vaškim fantom plačati »likof«, preden je lahko peljal naprej.

Često so dekleta, posebno revna, hodila od hiše do hiše in zbirala »za v balo«. Podobna je bila šega v tržaški okolici, kjer je novica »za rožo brala«.

Navada je tudi bila, da sta se fant in dekle poslovila od samskega stanu. V Tinjanu je nevesta vsaki prijateljici nad 16 let podarila kolač, na večer pred poroko pa je povabila svoje tovarišice na večerjo, kjer so ji odpeli slovo.

Tudi svate, »pirnike in pirnice«, so morali povabiti nekaj dni prej. Ženin je vabil svoje, nevesta pa svoje sorodnike in znanke. Pravijo, da nevesti pritiče več pirnikov kot ženinu, zato je vabila vsaj enega ali dva več.

Tako je le prišel dan poroke. Ženin se je odpravil na nevestin dom. Valvasor pravi, da so vsi jahali konje, da so bili oblečeni v »hrvaške obleke« in da so imeli na čepicah pavovo pero. Prav ta opis noše in dejstvo, da so jahali, nas potrjuje v dvomu, ali je Valvasor res ločil Slovence od Hrvatov. Pripominja pa, da se neredko tudi zgodi, da gredo vsi peš in da nihče ne jaha, tudi nevesta ne. Pravi, da je to kar čedno videti.

Pred zaprtimi vrati nevestine hiše se je razvilo dolgo pogajanje. Opisuje nam ga Valvasor, o njem pa izvemo tudi iz kasnejših poročil. Šega o lažnih nevestah, ki so jih ob tej priliki predstavljali ženinu, se je zelo dolgo ohranila, saj se še danes marsikateri starejši Istran spominja, da so ženinu predstavili razcapano staro žensko ali celo slamnato lutko.

Devera ali druga sta nato pravi nevesti oblekla jopo, ki jo je ženin prinesel s sabo, ji dala na glavo belo pečo ter venec, ona pa je vsem razdelila šopke. Iz kasnejšega obdobja izvemo, da je nevesta bila vedno oblečena v belo obleko, z belo »traverzo« (predpasnikom), pozimi pa je nosila suknjo. Na prsih je imela »pušeljc«.

Venec so imenovali »glava«. Izposojali pa so si ga v Rižani in so zato morali plačati 1 do 2 gld. Če je bila v drugem stanju, je nosila nevesta rdeč nagelj za pasom. Ženin je vedno nosil črno obleko in uhane. Šele pred sedemdesetimi leti so vse to opustili.

Turnšek našteva tudi razne predmete, ki naj bi jih nevesta nosila s seboj k poroki kot apotropejska sredstva. Starešinka pa je na poti v cerkev delila kose kolačev vsem, ki so jih srečavali.

Poroke so navadno bile z mašo. Med mašo je bil ofer ali darovanje za cerkev, vendar so se ga v Marezigah udeležili samo svatje. Duhovniku so darovali kolač in en su'd (= soud) ali eno »fliko«, bogatejši pa tudi več.

Po poroki je zgrabila nevesta ženina za lase in mu jih začela puliti. Ostale ženske so jo posnemale. Starešina ga je branil, kolikor je mogel, in ga skušal čimprej spraviti iz cerkve, kjer je končno bil rešen. Valvasor ne pove pomena te šege in tudi danes je nihče več ne pomni. Prav tako ni več znano, da bi cerkovnik zaprl cerkvena vrata in gostov toliko časa ne bi spustil ven, dokler mu novic ne bi plačal napitnine.

Po maši so šli svatje v gostilno, kjer so izpili vsak po en kozarček, nato pa so se napotili proti domu novice. Godci so godli, dekleta pa so plesala pred sprevedom. Tako, kakor v Valvasorjevih časih, sta še do začetka tega stoletja novic in novica na gostiji sedela »naspar«, to je, drug drugemu nasproti. Vsak k sebi sta vlekla kolač in tisti, ki je odtrgal večji kos, naj bi imel prvo besedo v hiši. Po dva nasproti si sedeča svata, navadno moški in ženska, sta jedla iz istega krožnika. Med jedmi so peli zdravice in plesali polko, valček, mazurko, špicpolko, mafrino, oberštajriš, dopaši, setepaši itd. Ko je bilo napitnic in plesa dovolj in ko sta tudi oba starešina končala svoj nagovor, so blagoslovili starši mladoporočenca. Pokleknila sta na preprogo. Na eni strani preproge sta stala nevestina oče in mati, na drugi pa ženinov starešina, kajti ženinov oče se nikdar ni pokazal na svatbi in to se Valvasorju zdi zelo nesmiselno.

Pri blagoslovu so sodelovali vsi pirniki in pirnice s svojimi klici. Na koncu je starešina vrgel ženinu kolač v glavo. Šele sedaj sta se ženin in nevesta odpravila na njegov dom, kakor trdi Valvasor. Iz Marezig pa nam poročajo, da sta šla na novi dom šele drugi dan po kosilu, medtem ko sta v Hrušici že opolnoči izginila, ne da bi ju kdo opazil.

Če je ženin odpeljal svojo nevesto iz domače vasi, je moral fantom plačati »likof«. Novica pa je med potjo delila kolače.

Ženinova mati je prišla na prag s cunjjo za pomivanje posode, ki jo je novica prijela na enem koncu in tako jo je mati potegnila v hišo. Dogodilo pa se je tudi, da so tudi na ženinovem domu zaprli vsa vrata in niso hoteli sprejeti niti novice, niti njene bale, češ da nimajo prostora. V tem primeru so se vsi pogovori in šege, ki smo jih spoznali že pred zaprtimi vrati novičine hiše, ponovili. Potem je nevesta domače obdarila – vsakemu je dala »fečów« – poleti židanega, pozimi lancovec.

V Socerbu se je morala nevesta, preden je stopila v kuhinjo, vsesti na stol za vrati. Če je bila »furbasta« (t. j. prebrisana), je stol prijela in ga vrgla po tleh, če pa je bila zabita, se je vsedla in stol se je sesul.

Šega, ki jo omenja že Valvasor, da so nevesti dali v naročje fantička »kolenčiča«, kateremu je darovala 1–2 kroni, je bila še do nedavnega živa. V Socerbu ga je nevesta obdarila s pomarančo, v katero je vtaknila tolar, v Hrušici pa je »pokolenček« dobil od neveste kolač, »jermenica« imenovan.

Po večerji so zaprli mladi par v izbo, kjer sta morala drug drugemu sezuti čevlje in nogavice. Nato sta šla spat, toda že čez eno uro so jima v posteljo prinesli pečeno kokoš.

Prvo opravilo mlade žene v novem domu je bilo po Valvasorjevi pripovedi, da je pometla hišo. Pri tem ji je tašča ves čas nagajala in ji sproti smetila; pometanja ne bi bilo ne konca ne kraja, če tašče ne bi drugi ujeli in jo držali toliko časa, da je mlada lahko nemoteno do kraja pometla. Nato so naložili nevesti na ramo brento in vsi skupaj, odšli do najbližje vode. Ko omenja darovanje vodi, se Valvasor jezi, češ da je to posnemanje staropoganskega vodnega žrtvovanja in da bi to morali odpraviti. Zanimivo je vedeti, da je bilo še v našem stoletju prvo jutranje opravilo mlade žene na novem domu, da je šla po vodo. Tisti, ki jo je spremljal, je dobil 20 krajcarjev ali eno krono.

V Marezigah pa so drugi dan po piru novico peljali tešč na naj bližje polje – čeprav ga je bilo samo »bokun«, kakor so rekli – »na jutrnje«. Ta zemlja je potem ostala last mlade žene.

Ko so se vrnili, so zopet plesali, jedli ter se šalili – Valvasor pravi, da prav grdo – dokler ni prišla na mizo zadnja »rihta«: slabo meso in kosti. To pa je bil znak, da je gostije konec in da je čas, da se pirniki razidejo.

Na koncu ne pozabi Valvasor tudi na poroke vdov in vdovcev in pove, da so takim vsi, otroci in stari, godli ponoči z ropotuljami in niso prenehali tako dolgo, dokler jim novic ni plačal treh kron.

Pred kratkim sem sama obiskala večino vasi v Slovenski Istri. Nisem sicer upala, da bom našla dosti ostankov šeg, kot jih je opisal Valvasor. Mislila sem pa vendar, da bom našla vsaj drobec pestrosti nekdanjega življenja na vasi, kot nam o njem govore poznejši raziskovalci. Naletela sem tu in tam na skromen spomin starčka, sicer pa na nič drugega. Ko sem povpraševala po vzroku, so dejali: vojna, meja, izseljevanje naših ljudi. In kolikor je novo naseljenih, so prišli iz daljnih krajev naše domovine.

VIRI:

- Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre des Herzogthums Krain* II/6, Laibach-Nürnberg 1689, 327–334.
- Turnšek, Metod, *Istrska svatba, Od morja do Triglava* I, Trst 1952, 7–12.
- Terensko gradivo Etnografskega muzeja v Ljubljani, 3 (1949) in 4 (1950).
- Moji zapiski, julij 1970 (Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU, Ljubljana).

DIE HOCHZEITSBRÄUCHE IM SLOWENISCHEN TEIL ISTRIENS VON VALVASOR BIS ZUR GEGENWART

Die Ehre des Herzogthums Krain, ein umfangreiches Werk von Johann Weichard Valvasor (1689), bedeutet für die Slowenen den Ausgangspunkt für viele volkskundliche Forschungen. Besonders wertvoll sind die Beschreibungen von Sitten und Bräuchen. Unter anderem berichtet Valvasor auch über die Hochzeitsbräuche in damaligen Istrien. Die Tatsache, daß das Fürstentum Pazin (Pisino) im 15. Jh. dem Herzogthum Krain einverleibt wurde, laßt uns vermuten, daß Valvasor zwischen slowenischem und kroatischem Brauchtum den Unterschied nicht beachtete. Es ist deshalb schwierig, in seiner Beschreibung die slowenischen und kroatischen Elemente auseinanderzuhalten. In meinem Beitrag versuchte ich, an Hand von Vergleichsmaterial herauszufinden, in welchem Ausmaß die von Valvasor beschriebenen Bräuche erhalten sind oder sich geändert haben. Ich mußte feststellen, daß bis zum zweiten Weltkrieg altes Brauchtum hie und da noch anzutreffen war, daß es aber in den letzten zwanzig Jahren fast vollständig verloren gegangen.

Ložar-Podlogar, Helena. 1972. Svatba v Slovenski Istri od Valvasorja do današnjih dni. *Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Poreč 1970. Savez udruženja folklorista Jugoslavije; Društvo folklorista Hrvatske, 61–65.

Grob v Šmarjeti. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

SMRT V SLOVENSКИH LJUDSKIH ŠEGAH IN VEROVANJU

Rojstvo in smrt - dve skrajnosti v človekovem življenju, ki sta odvisni med seboj. Ob rojstvu že stopimo na pot k smrti, tej edini gotovosti v življenju - torej je življenje tudi že umiranje. Med tema mejnikoma, na katera sami ne moremo vplivati, vstopamo v posamezna življenjska obdobja, ki pa so lahko odvisna od volje posameznika. To so bolj ali manj pomembne življenjske postaje, ki si jih je določil za mejnike človek sam, ali pa je to storila družba. V predstavah ljudi so vsi pomembnejši dogodki v življenju posameznika, vsi ti mejniki, prehodnega pomena. Prav ta prehodnost daje vsebino in obliko šegam in navadam. Življenjske stopnje od rojstva dalje so vselej znova prehodi v nove skupnosti soljudi in prav pri tem so ljudje videli negotovosti, tveganja, nevarnosti za tistega, ki je spremenil svoj življenjski način (npr. pri porokah prehod iz samskega v zakonski stan, pri smrti prehod iz zemeljskega življenja v življenje po smrti, v »večno življenje«). Iz take miselnosti so nastale šege prehoda obrambnega (apoptropejskega) značaja, ki pa se vedno prepletajo s šegami slovesa.

Za tistega, ki veruje v posmrtno življenje, je smrt le prehod v skrivnostno družbo rajnih, vstop v boljše, večno življenje; tisti, ki v to ne veruje, vidi v smrti konec, ki pa se mu zdi nesprejemljiv, zato tudi on, še bolj pa njegova okolica, iščeta tolažbe in se oklepata včasih istega upanja, da je v življenju ustvaril nekaj, kar bo spominjalo nanj. Verjetno vsak človek v podzavesti veruje v višjo silo, ki ima moč nad življenjem in smrtjo, morda ga pred smrtjo le prešine dvom, da obstaja tudi po smrti neko, sicer drugačno življenje, v katerega mora stopiti pripravljen. Čaka ga prehod, v njem pa so ljudje slutili mnoge nevarnosti tako za rajnega kakor za tiste, ki jih je zapustil. In prav pri šegah ob smrti, ki so na slovenskem podeželju najbolj ohranile svojo prvotno obliko, si strah in slovo podajata roke.

Smrt si Slovenci, kakor tudi Slovani, navadno predstavljamo kot belo ženo, ogrnjeno v pelerino s kapuco, spuščeno nizko čez obraz, da skoraj zakriva naličje lobanje. Pod vplivom umetniških upodobitev, npr. freske, naj spomnim samo na znan mrtvaški ples iz Hrastovelj (pri Nemcih je npr. smrt moško bitje in zato nastopa vedno kot okostnjak s koso na rami). Smrt nastopa v ljudskih predstavah kot oseba; tako jo vidimo npr. na raznih umetniških upodobitvah, o njej beremo v pravljicah in pripovedkah, poosebljena nastopa tudi v nekaterih slovanskih šegah, npr. »odnašanje Smrti iz vasi«; pri Slovakih je šega, ki jo pri nas poznamo kot »izganjanje zime iz dežele«, kjer predstavlja Zimo

bela ženska postava (preoblečen moški) Pehtra, ki jo otroci podijo iz vasi (Pehtra baba v Podkornu). Na Dolenjskem se je udomačilo, da Smrti pravijo Matilda in za tistega, ki je umrl, velja, da ga je »Matilda pobrala«, »Matilda ga je vzela«.

Pri mnogih šegah ob smrti, ki so še danes ohranile zunanjo podobo in katerih prvotni pomen se je izgubil, srečujemo na eni strani strah pred mrličem in njegovim povratkom, ki bi lahko imel zle posledice za domače, na drugi strani pa spoštovanje do njega, ker so ga imeli radi in ker je po smrti deležen velike moči nad živimi. V naših šegah ob smrti in pogrebu je veliko elementov oziroma prvin, ki izvirajo iz davne preteklosti in miselnosti ljudi; sedaj sta prvotni pomen in namen pozabljena ali pa ju drugače pojasnjujejo, ostala je le še navada. O mnogih izmed teh navad pričajo poročila iz preteklosti, o mnogih lahko še poročajo ljudje na terenu, marsikaj od tega lahko še sami opazujemo v vsakdanjem življenju, v vsakodnevnih komunikacijah. Preseneča nas, koliko živi še med ljudmi »vraževerje«, pri tem pa nas v podzavesti spremlja občutek, da ljudje resnično verjamejo v moč posameznih dejanj, in sicer morda prav zato, ker se zdi smrt nekaj dokončnega, težko sprejemljivega in vendar neizogibnega.

Iz strahu pred smrtjo je nastalo mnogo ljudskih verovanj, po katerih naznanja »bela žena« na razne načine svojo bližino ali svoj prihod. Ljudje so iz nekaterih znamenj skleпали na bližnjo smrt; napovedovali so jo pri mnogih opravilih, zato nekaterih del na določene dni niso opravljali (npr. v torek, sredo in soboto niso sejali, sicer bi nekdo v hiši umrl). Na pravilno vedenje so pazili tudi pri vseh drugih življenjskih dogodkih, posebno pri sklepanju zakona (nevesta npr. ni smela stopiti na domači prag, sicer bi umrl kdo od staršev - prag je bil namreč v času, ko so pod njega še pokopavali, svet kraj). Kjer imajo bolnika, se bojijo znamenj, o katerih verujejo, da naznanjajo smrt - vsak nenavaden dogodek ali pojav imajo za »cahen«, za napoved smrti. Verovanja v predsmrtna znamenja (imenujejo jih spomin, rok, »cahen« daje) so še danes zelo razširjena. Pred smrtjo si sicer ne znajo predstavljati določenih znamenj (nenavadnega ropota, pretiranega pasjega laježa, mijavkanja, če slišijo kikirikati kokoš, skovikanje sove, če se brez vzroka podre skladovnica drv, ali če vrata bolnikove sobe brez razloga zaškripljejo, ali se celo sama od sebe odpro, če slišijo tiktakanje ure, ki je ni na steni; posebno znamenje je tudi, če v dveh sosednjih farah sočasno zapojeta cerkvena zvonova), ko nekdo umre, pa prično eden drugemu pripovedovati, da so to ali ono slišali, doživeli, videli v sanjah. V pomen sanj še prav posebej verujejo, saj so prepričani, da ni dobro sanjati o umazani vodi, svečah, mesu, predvsem pa o zobeh.

Mnogo verovanj in pripovedk o napovedovanju smrti je na Koroškem nabral Vinko Möderndorfer. Pravi, da smrt naznanjajo najprej domače živali - pes, mačka in kura: če se bliža smrt v hiši, mačka zelo mijavka, pes pa, predvsem bel, tišči glavo k tlom in zavija, tuli, smrt k hiši kliče tudi kikirikanje kokoši, seveda, če niso črne barve. Najbolj pa čuti smrt govedo, ker pa »ne more govoriti«, je tudi ne more naznaniti. Le če si si na

kresno noč nabral praprotnega semena v žep ali ga morda nevede dobil v čovelj, lahko po ljudski veri slišiš, kako se govedo pogovarja; tako pripoveduje zgodba iz Mežiške doline, da je hlapec v hlevu slišal pogovor dveh volov iste barve: prvi je povedal, da ga bodo še v tem letu zaklali in pojedli na svatovski gostiji. Drugi mu je zavidal tak »vesel konec«, saj bo on končal na sedmini. Zgodba pravi, da so res oba zaklali: prvega, ko je umrl gospodar, drugega pa, ko se je kmetica drugič možila.

ŠEGE OB UMIRANJU

O težkem bolniku ponavadi pravijo, da »je hudo bolan«, »na smrt bolan«, da je »na smrtni postelji«, »na smrt je betežen«. V Prekmurju pravijo, da je »na muki« ali preprosto ugotavljajo, da: »ne bo več dolgo«, »ne bo preživel dneva/noči,« da »ugaša«, ko pa umre, se izogibajo, morda iz strahu, glasno izgovoriti besedo smrt in pravijo, da je »odšel«, »se je poslovil«, »preminil«, »izdihnil«, »dušo je pustil«, »rešen je« itd. K njegovemu imenu poslej pridevajo besedo rajnik, pokojni.

Velik del šeg ob smrti in umiranju se nanaša na verovanje v duhove, demone in na misel, da bi se obranili njihovemu zlemu vplivu, škodovanju. Primerno sredstvo je na prvem mestu molitev tistih, ki stojijo ob smrtni postelji. Zanimivo je, da ljudje poleg pravih molitev za umirajoče ne poznajo nobenih drugih čarnih formul (npr. zagovorov), kakor jih uporabljajo ob drugih prilikah (npr. pri porodu, boleznih, pikih itd.). V navadi so v glavnem *Oče naš*, *Rožni venec*, *Križev pot* in *Sedem resnic*. Kljub temu ljudje pripisujejo nekaterim stvarom obrambno moč proti zlim duhovom oziroma hudobnemu duhu. To so zakramentali: *blagoslovljena voda*, s katero kropijo okoli bolnikove postelje, *blagoslovljena sveča*, ki jo oziroma so jo nekoč držali prižgano ob bolnikovem vzglavju ali pa so jo celo dali njemu v roke, v navadi je tudi bilo, da so mu pod blazino ali na prsi položili *molitvenik* ali *Sveto pismo*. Kot zakramentali za lahko zadnjo uro oziroma smrt in za obrambo pred zli duhovi so bili zelo priljubljeni *križci z relikvijami* in *rožni venec*. To so šege, ki so povezane s krščanstvom. Kot povsod v Evropi pa vedo tudi ljudje pri nas za čisto poganske šege. Iz starih časov, ko so še verovali, da se bo bolnikova duša lažje poslovila od tega sveta, če bo čim bližje zemlji, izvira šega, da so bolnika, ki je težko umiral, dvignili iz postelje in ga položili na gola tla, na zemljo, na slamo. Čeprav je to dejanje na videz nepietetno, pa se je šega zelo dolgo obdržala: ljudje so namreč verovali, da to olajša umiranje, predvsem pa preprečuje pokojnemu, da bi se po smrti vračal. Strokovnjaki vidijo v tem vpliv judovskih šeg ob smrti: pri Judih je bilo namreč še nekaj časa po prvi svetovni vojni v navadi, da mora umirajoči do smrti ležati na zemlji.

Sicer pa so ljudje prepričani, da težko umira tisti, ki ga kaj teži, bodisi da je koga prizadel (npr. v starih časih s prestavljanjem mejnika), da sam komu ali pa kdo njemu

ni česa odpustil, predvsem pa po ljudskem prepričanju težko umirajo skopuhi in tisti, ki je kdaj berača odgnal od hiše. Da bi lažje umrl in da ne bi preveč trpel na onem svetu, je najbolje, da krivice popravi že na tem svetu. Nasploh pa velja, da umiranje olajšajo odprta vrata in okna v bolniški sobi, kajti s tem bo imela duša prosto pot za odhod iz telesa. Tako (s simbolnim pomenom) interpretirana dejanja so bila od nekdaj značilna za človekovo razmišljanje.

Ko v hiši zaslutijo, da se bliža zadnja ura, se okoli bolnika zbere vsa družina, prijatelji in sosedje, da ne bi umrl zapuščen, da bi pokazali, da mu odpuščajo vse zamere, kar tudi pomeni, da mu lajšajo smrt. In vendar so »učeni možje« že v začetku 19. stoletja tako početje močno grajali. V *Stoletni pratiki 1801-1900*, ki je izšla v Ljubljani, je neznani avtor v uvodu »o Terjacihih 1868« zapisal: »Če je bolnik močno slab, se ne smejo obiskovavci brez posebne potrebe k njemu pušati, kateri bi pred njim čenčali, neslane pogovore imeli, in ga glušili; ker vse to slabimu bolniku težko de, in obilni obiskovavci so mu le bolj v nadležnost, kakor v polajšanje. Potem pa tudi, če je v tesni stanici veliko ljudi, se zrak v nji kmalo spridi in skazi, in na bolnika močno vdarja, de težko diha in nekako nepokojnost v sebi občuti, ktera se na vsim njegovim životu razodeva.« Pisec še sklene: »Kako je treba bolnikom streči, in per umirajočih se zadržati, ne gre tu govoriti; samo tole še rečem, de se morajo taki iz hiše spraviti, kateri s svojim jokom, ali kakor si že bodi, umirajočim nadlego in nepokoj delajo.«

Ljudje od nekdaj prisojajo trenutkom umiranja največji pomen za mir bolnikove (in ne nazadnje tudi svoje) duše. Podzavestno je vedno prisotna misel na dramatičen boj Boga in njegovih pomočnikov svetnikov in angelov na eni in hudobo na drugi strani. Zato je razumljivo, da umirajočega v tem težkem in nevarnosti polnem času ne pustijo samega. K hudo bolnemu pokličejo duhovnika, da ga previdi in mazili, včasih so rekli, da ga »dajo v poslednje olje«, sedaj pa se temu izogibajo prav zaradi besede »poslednje«. Zakrament bolniškega maziljenja nudi Cerkev svojim vernikom že od prvih stoletij krščanstva. Do visokega srednjega veka je bil sicer poudarek na prošnji in upanju za ozdravitev in šele pozneje je odpuščanje grehov dobilo svojo težo, maziljenje pa se je imenovalo *poslednje olje*. Vendar pa je to vplivalo na sprejem zakramenta: obremenjeno je bilo namreč s slutnjo, da ni upanja na zdravje, da je to, kar še nudi Cerkev na tem svetu, tisto »poslednje«, ki izraža dokončnost, konec in to je psihološko slabo vplivalo na bolnika, ki je še bil pri zavesti. Celo obhajilo so na bolniški postelji neradi sprejemali. Uradna Cerkev je želela to premostiti in je »poslednje olje« preimenovala v »bolniško maziljenje«.

V času baroka je bilo nošenje »svete popotnice« bolniku podobno procesiji Rešnjega Telesa: ob odhodu iz cerkve so zvonili, duhovnik je hodil pod »neбом«, dva moža sta nosila banderi, dva pa sta hodila poleg z baklami - eden je nosil luč, drugi pa je zvončkljal. Tako so mimoidoči vedeli, da duhovnik nosi Najsvetejše in so ob cestah,

poteh in na polju poklekneli. Seveda se ta baročna scena ni mogla obdržati, toda še nedolgo tega je bilo - ponekod na deželi pa je še vedno - v navadi, da nosi duhovnik sveto popotnico oblečen v koretelj s štolo, pred njim stopa mežnar z lučjo in zvončkom, ljudje poklekajo, moški se odkrijejo. Če vedo za bolnika, slutijo, da se mu bliža zadnja ura.

Tudi v bolnikovi hiši se pozna, da prihaja duhovnik s sveto popotnico. V sobi je pogrnjena mizica, na katero bo duhovnik odložil piksido s hostijo in svetim oljem. Se v prvih desetletjih tega stoletja je imela vsaka hiša vedno pripravljene prte, križ, dva svečnika, posodo za žegnano vodo in eno za olje. To garnituro je morala k hiši obvezno prnesti nevesta s svojo balo (gre za eno izmed prvin ženitovanjskih šeg, ko mora nevesta misliti tako na rojstvo svojih otrok, kakor tudi na svojo poslednjo uro). Vse te predmete (mnogokrat so bili srebrni, prti pa lepo vezeni, navadno je vanje uvezen križ ali znamenja IHS) hranijo v *bohkovem kotu* ali pa v posebnem predalu oziroma vitrini kot nekakšen »Memento mori« - opomin, da smrt prej ali slej obišče vsako hišo.

ŠEGE OB NASTOPU SMRTI

Ko človek umre, se začne okoli njega marsikaj dogajati, vsa ravnanja in dejanja pa vsebujejo dva temeljna motiva: zavest, da smo s pokojnim še vedno povezani in skrb za odrešenje njegove duše. Oboje se lepo vključuje v krščansko interpretacijo človeškega življenja, še več - iz te interpretacije celo izhaja. Vendar pa se ne smemo čuditi, če iz psihičnega doživljanja smrti in iz konfrontacije z mrtvimi pridejo do izraza tudi drugi pomeni. Krščanski nauk uči, da duša po smrti pride v nebesa, pred tem pa v vica, kjer se očiščuje. V nasprotju s to tolažilno obljubo pa je prepričanje, da po smrti vsakdo vendarle ne pride med odrešene, kajti obstaja tudi možnost večnega prekletstva, večnega ognja. Vsaka duša pa, ki pride v pekel, poveča število zlih duhov, od katerih živi ne morejo pričakovati nič dobrega. In prav na nevtralizacijo teh zlih duhov se nanaša cela vrsta sredstev, tudi tistih, ki jih ponuja cerkev. Zato se ne smemo čuditi, da se pri konkretnem odnosu do pokojnega oziroma v ravnanju z njim odražajo ne le obup, žalost in z molitvijo izražena želja po zveličanju, temveč tudi *strah*. Omenili smo že, da umirajočega položijo na zemljo, da se ne bi vračal. Enak pomen ima stara šega, ki jo arheološke najdbe potrjujejo tudi za naše ozemlje, da so umrlemu stisnili kovanec v roke, mu ga dali v usta ali celo pod jezik, ponekod pa na oči (poznejša razlaga tega je, da obtežijo oči, da se ne bi odprle). Na nemško-slovanski poselitveni meji so to šego poznali še do tridesetih let tega stoletja. Očitno gre za analogijo z grškim *obulusom*, s katerim so v antiki pokopani mrtvi plačali brodniku *Haronu* (=grško mitološko bitje) za to, da jih je prepeljal čez podzemeljsko reko Stiks - reko mrtvih (nepokopane je zavrnil). Če mrtvemu ne bi dali denarja, bi se vračal. Torej nas ena razlaga te šege vodi v antiko, saj je antična religioznost ostala živa do 20. stoletja. S krščanskim razumevanjem smrti

in življenja po tej razlagi ne moremo dajati denarja mrtvim, čeprav nekateri hočejo videti krščanski preobrat v »ofru« (darovanju denarja) pri pogrebnih mašah, ki naj bi bil vstopnica za pokopališče ali celo za nebesa.

Ko bolnik izdihne, mu zatisnejo oči. Že starim Rimljanom je bil to »svet običaj«, kakor poročajo stari viri. To je bilo znamenje spoštovanja do umrlega, hkrati pa obrambno (apotropejsko) dejanje, ki naj bi izviral iz strahu pred mrličevim »hudim pogledom« - ljudje so se namreč od nekdaj bali, da ne bi mrlič s svojim pogledom povlekel za seboj še koga iz družine. Še dandanes namreč pravijo, da če mrlič gleda, bo kmalu umrl še nekdo (enako pravijo, če se mrtvi »drži na smeh«). Tudi ta strah, da bi pravkar umrla oseba vzela s sabo ali pa bi prišla iskat še koga, je težko utemeljiti s krščanskim razumevanjem smrti. Težko se je odločiti, ali gre še za živo predkrščansko oziroma pogansko vero ali pa samo za morebitne slabe izkušnje, da je ob kakšni nale-zljivi bolezni ali morda epidemiji umrlo eden za drugim več ljudi. Vsekakor so se taka verovanja sprožila po epidemiji kuge, sledilo pa jim je kar nekaj dejanj. Mrtvim so začeli skrbno zatiskati oči in zapirati usta, poskrbeli so tudi, da je bilo vse, kar bi lahko imelo stik oziroma zvezo z živim, odmaknjeno od ust, npr. uvezena imena na rjuhi, blazini, mrtvaški prti in prtichi, ki so bili last koga drugega, ali izposojena obleka, stvari, ki so prišle v stik s krvjo, s solzami, lasmi živih. Mrtvemu so nekoč dajali v roke lističe z besedilom kakšne pesmi, vendar brez zadnjega verza ali z izpiskom iz *Svetega pisma*, ki se konča sredi stavka, molitve brez besede Amen na koncu, ali pa so mu priložili *Sveto pismo* in iz njega iztrgali nekaj strani - vse to zato, da bo na onem svetu pokojni lahko bral, besedilo pa mu bo nerazumljivo in ga bo moral še razvozlati in tako ne bo imel časa, da bi se vračal.

Sledijo pa še druga varnostna dejanja: da bi duša rajnega lahko odšla iz sobe, so odprli okno, v Beli krajini so celo pometli smeti, da bi dušo spravili ven, če se je slučajno skrila v kakšnem kotu. Na Gorenjskem in Dolenjskem je bila navada, da so rjuho, na kateri je bolnik umrl, zmočili in neožeto obesili, da je voda z nje sama odtekla. Rekli so, da so rešili toliko duš, kolikor kapljic vode je odteklo z rjuhe. In ker se je pokojnikova ura iztekla, še zdaj takoj ustavijo stensko uro, po stari veri tudi zato, da se ne bi mrlič mučil s štetjem ur in minut in da bi ga ne bilo strah, ker bo moral prezgodaj iz domače hiše. Sedaj je razlaga seveda drugačna: uro ustavijo zato, da vsi, ki pridejo pokojnega kropit, vedo, kdaj je umrl in jim ni treba spraševati. In ker mrličev obraz nikakor ne sme odsevati iz ogledala, kajti njegova bledica bi prešla na tistega, ki bi ga v ogledalu gledal (temu pravimo analogno čaranje, torej čarovna misel, da s podobnim pričaraš kaj podobnega), odnesejo ogledalo iz sobe, ali pa ga vsaj prekrijejo. Omenimo še izli-vanje vode iz vseh posod takoj po smrti; verovali so namreč, da je Smrt v njej umila svojo koso, kar je posledica srednjeveških predstav Smrti s koso na rami. Pogasiti je tudi treba ogenj na ognjišču in v peči, saj je ogenj »živa stvar«, prasketanje gorečega

lesa pa je slišati tako, kakor da jočejo verne duše v vicah. To pa lahko ima tudi povsem praktičen pomen: pokojni je največkrat na parah ležal v t. i. hiši, torej v prostoru, kjer je bila kmečka peč. Soba, v kateri so postavljene pare, pa mora biti hladna, da od mrliča prezgodaj ne pride zadah. Ker pa v hiši, kjer je mrlič, ni ognja, tudi ne pečejo kruha. Tudi to naredijo iz medsebojne pomoči sosedje, ki spečejo kruh ter pogače in kaj skuhamo.

Stara navada, ki je marsikje še živa in ljudje o njej poročajo, pa je, da, če v hiši nekdo umre, takoj zbudijo vse, ki bivajo pod isto streho - tudi otroke, hlapce, deklet; če umre gospodar, takoj zbudijo živino v hlevu in jo nakrmijo, da ostane budna. Na Štajerskem pravijo, da živino »zdrampajo«, češ naj ve, da gospodar odhaja in da bo prišel drugi. Če umre gospodinja, gredo v svinjak, kokošnjak, celo čebelam s trkanjem na panje naznanijo smrt v hiši. Ko umre gospodar, se menda celo brajda v vinogradu podre. Stara vera je namreč bila, da je smrt gospodarja ali gospodinje nalezljiva in je treba mrtvecu prepričati, da bi kaj »potegnil s sabo« na oni svet. Človek pa naj bi bil v spanju podoben mrličevemu smrtnemu spanju ter je v nevarnosti, da ga mrtvi gospodar potegne za seboj v onostranstvo. V nevarnosti pa je tudi žito v shrambah in kaščah. Treba ga je premešati, da ne bi izgubilo plodnosti, ker bi sicer zemlja sedem let žalovala in ne bi rodila.

NAVČEK JE ZAPEL

Ljudje na vasi vedo za vsakega težkega bolnika. Smrt naznanja fari mrtvaško zvonjenje in ko zapoje navček, vedo, da je bolnik umrl. Če navček ali »cinklenkl«, tudi »cingla« imenovan, zapoje ali, kakor pravijo, premolkne enkrat, vedo, da je umrla ženska, za moškega premolkne dvakrat, za duhovnika pa trikrat. Na Dolenjskem trdijo, da ženski dva »štikelca« ali »štuka« zvonijo, moškemu pa tri. Na Koroškem pravijo, da umrlemu moškemu zapoje najprej veliki zvon, ženski srednji, otroku pa najprej mali zvon. V Podjuni pozvanjajo z enim sami mrtvaškim zvončkom, »cinglom«: ženski enkrat, moškemu dvakrat, duhovniku trikrat.

Prvo delo, ko nekdo umre, je, da ga umijejo in oblečejo v obleko, določeno oziroma odbrano za smrt. To so nekoč opravljali samo sosedje, saj se domači mrtvega niso smeli dotakniti. Na Gorenjskem takim sosedom pravijo »mrtvi sosedje« in jih tako ločijo od tistih, s katerimi so v botrinji, t. j. da so eden drugemu krstni in birmanski botri, torej tudi v nekakšnem sorodstvu. Sosedje umijejo mrtvega, dokler je še topel, z vodo, v katero so dali vejico iz cvetnonedeljske butare. Umijejo pa ga ne le iz higienskih razlogov, temveč tudi zato, da se ne bi, kakor so nekoč verovali, hodil nazaj umivat. Potem ga preoblečejo v najboljšo obleko. Mnogi starejši ljudje si vse življenje hranijo obleko, pogosto poročno. Neporočene ženske so bile nekoč praviloma oblečene v bela (svetla) oblačila, prav mlade so imele na glavi celo »krancl« kot simbol devištva. Le-ta je bil

lahko isti, kot ga je dekle nosilo pri obhajilu. Po poročilu so imeli ob sklepu 19. stoletja lepše »kranclne«: iz treh vrst razcvetenih belih rož, zadaj in ob straneh še dva »repa«, dve vrsti nanizanih popkov iz enakih cvetov, kot so v »kranclnu«.

V mnogih krajih ostane preoblečen mrlič kar na sveže pregrnjeni postelji, drugod zopet naredo mrtvaški oder, ki mu pravijo »pare«. Mrlič torej leži na »parah«, ga »poparajo«, »poodrajo«, je »naparan«, polagajo ga na »pravico«, na »skolke« (Dolenjska), sedaj ga dajo seveda takoj v krsto, »trugo«, »drvo«, »škrinjo«, njo pa na »pare«, medtem ko so ga nekoč položili v krsto šele pred pogrebom, poprej pa je ležal na visokem odru. V revnejših predelih Prekmurja so naredili oder le iz deske, ki so jo položili na dva stola. Na Dolenjskem so nekoč na skončnike postelje položili vrata kamre - rekli so vrata »s ta malega konca« - ki so bila ravno pravšnja. Nanje so položili blazino z ličkanjem ali s slamo (temu rečejo »štrozak«), na to pride bela rjuha, čez njo pa še t. i. mrtvaška rjuha, ki je na robih izvezena in si jo sposodijo, če je slučajno nimajo sami pri hiši, kar pa se zgodi zelo redko. Ob mrtvaškem odru postavijo klopi, da domači in kropilci lahko malo posedijo pri pokojnem, predvsem pa so klopi in stoli v sobi za nočno »vahtanje«. Pod oder dajo posodo z vodo, včasih okisano, ki naj nase vleče neprijeten zadah mrliča, na Dolenjskem pa dajo pod oder železo, »da nase vleče, da ga taku ne razganja«, kakor pravijo.

MRTVAŠKI ODER

Pokojni leži na mrtvaškem odru sredi hiše, vendar tako, da je z nogami obrnjen proti hišnim vratom (pravijo, da živ človek ne sme ležati v tej legi, ampak mora imeti posteljo obrnjeno v drugo smer); na Koroškem mrtvega »naparajo« tam, kjer je stala miza, in če je le mogoče, ga obrnejo z obrazom proti sončnemu zahodu. V rokah, ki so sklenjene, ima križ ali rožni venec, na mizico pred »pare« postavijo med dve goreči sveči križ, pred njega pa skodelico z blagoslovljeno vodo ah soljo in kropilno vejico, pušpanj, brinje, redko je to smrekova vejica. Luč, ki gori pri mrliču, je njegova last in se z njo ne sme nič prižigati. Šega postavljanja škafa vode, v katero prilijejo malo kisa, pod mrtvaški oder, kar naj bi preprečevalo zadah, pa naj bi po mnenju nekaterih koreninila v predkrščanski dobi, ko so mrtvim prilagali pijače in jedače. Ta razlaga se vsiljuje sama od sebe, če šego primerjamo s podobnimi šegami pri Srbih, kjer dajo pod oder vodo zato, da bi se duša z njo poživila. Lužiški Srbi pa dajo poleg vode pod mrtvaški oder še hlebec kruha pokojnemu v okrepčilo.

SMRT NAZNANJAJO - NA POGREB VABIJO

Sorodnikom in znancem naznanijo smrt domači, k pogrebu pa so nekoč -ponekod pa je še vedno tako - od vasi do vasi, od hiše do hiše vabili (ali kakor pravijo »na pogreb velevali« ali »ukazali«) posebni mrtvaški »vabovci« ali »znanilci«. Starejši moški ali ženska, navadno tisti, ki bo ves čas čul pri mrliču, gre naznanit smrt k sosedom in jih hkrati povabi k pogrebu in k »vahtanju« ali »žebanju«, kakor pravijo na Koroškem. Stara navada je bila, da so prišli na pogreb le tisti sovaščani, ki so bili povabljeni. Če umre gospodar ali gospodinja, tedaj velevajo na pogreb pri sosedih iz vsake hiše po dvema, če pa otrok, pa samo enemu. Ko je prišel »vabovec« v hišo, je navadno rekel: »K pogrebu sem prišel temu in temu (pove ime) velevat.« V dar je dobil nekaj prosa, kaše ali moke, kos kruha, pozneje že tudi denar.

Potem hodijo sosedje, sorodniki, znanci kropit. Ko kropilec stopi v hišo, po ljudski veri ne sme pozdraviti z »Dober dan/večer«, mrtvi bi mu namreč lahko odgovoril: »Če je dober, pa pojdi ti na moje mesto spat!«

KROPLJENJE - »VAHTANJE«

Pri pokojnem bedi noč in dan poseben čuvar ali čuvarica in za to dobi denar ali kakšen kos pokojnikove obleke. Na Notranjskem pravijo taki ženi, da je »na lučci« in se vsakemu z »bohlonaj« zahvali, na Dolenjskem je to »žena za bohlonaj«. Kropit mora priti po nepisanem pravilu vsak, ki je pokojnika poznal; če so bili sosedje med sabo v jezi, zameri, so se v večini primerov tedaj pobotali. Celo ob zelo hudi zameri, ko na pogreb niso šli, so prišli kropit.

Vse, ki so prišli kropit, morajo domači pogostiti: prinesejo domače žganje (»šnops«) in vino ter v jerbasu (zdaj pa na krožniku) bel kruh. Kruh so vzeli vsi, pojedli pa ne, temveč so ga nesli domov otrokom, saj je bil bel kruh nekoč za kmeta redkost. Vendar pa je pred vojno za kropilce bil bel kruh vedno pri vsaki hiši, če drugače ne, ga je revnejšim eno peko (okoli 6 hlebcev) prinesel premožnejši sosed. Posebno radi so darovali beračem in siromakom.

Na deželi največ hodijo kropit zvečer, ko imajo več časa in potem ostanejo pozno v noč in mrliča varujejo ali »vahtajo«. Ta navada je še vedno zelo živa tam, kjer pokojni leži v domači hiši. V Beli krajini pravijo, da so na »varki«, Gorenjci gredo »mrliča vahtat« ali »varvat«, na Štajerskem gredo k »mrliču bedet« ali »čut«, Korošci pa »žebreat«. Dolenjci pravijo »gremo čut, gremo vahtat« in celo »gremo jest bel kruh«, ker so pač pri vsaki hiši dobro postregli. Sicer pa se to imenuje »mrtvaško vasovanje« ali »nočno vasovanje pri mrliču«. Najprej za umrlega molijo, pravijo pa, da molijo tudi za duše v vicah, za tiste duše, ki okoli hiše letajo, ki nimajo miru. Molitev prekinjajo

s cerkvenimi pesmimi, sledijo razne žalostne in mrliške obredne pesmi, na Koroškem jim pravijo obsmrtnice. (Mnoge so zapisane v Štrekljevi zbirki slovenskih ljudskih pesmi, tu in tam jih najdemo še na terenu, žal pogosto samo še v fragmentih.) Da bi pregnali spanec, si pripovedujejo pravljice in povedke (seveda pri vsaki zatrjujejo, da je resnična), nadalje zgodbe z grozljivo vsebino (kako so koga strašili ali kako je ponoči šel nekdo na »britof«), počasi začno peti vesele pesmi in si krajšajo čas z različnimi igrami (rihtarja bijejo, rinčke podajajo/talajo, gredo se mesce štet, kupčkat ali testament delat). Pri vseh teh igrah so kazni: koga pobožati, poljubiti, teči okoli hiše, pa tudi bolj neprijetne, npr. poljubiti mrtvega, mu popraviti obleko, celo za trenutek leči poleg njega. Ko jim pijača že dobro razveže jezike, pridejo na vrsto razne burke, zbijajo šale itd., domači jim postrežejo s kavo, žganjem, kruhom, pogačo, celo tobak jim prineso. Ljudsko izročilo le slabo pojasnjuje namen nočnega vasovanja pri mrliču. Iz besede »vahta«, »vahtanje«, »varvanje« lahko posnamemo, da resnično varujejo mrtvega, da jim ne bi pobegnili (Solčava). Druga ljudska razlaga pa je, da se zavarujejo pred smrtjo, kajti prastara šega, ki je niso mogli do danes popolnoma zatreti, je, da je človek na mrliškem vasovanju dobre volje, da se na njem poleg molitve in žalostne pesmi oglašajo tudi vesele, da se tudi šalijo. Veselo razpoloženje naj bi človeka zavarovalo pred smrtjo, o kateri so verovali, da je, zlasti ponoči, ko človeka obhaja spanec, nalezljiva. Ker pa so imele ljudske šege navadno več namenov, so razlagali veselo razpoloženje pri »vahtanju« mrliča tudi s tem, da so mrliča hoteli razveseliti in razvedriti, ker bi sicer bil užaljen, če bi se njegovi sorodniki in znanci z žalostjo ločili od njega. Take razlage najdemo tudi pri drugih narodih.

STRAH PRED MRLIČEM

Za kratek čas se ustavimo še ob strahu pred mrličem. Slamo iz postelje rajnega so takoj odnesli iz hiše in jo ponoči zažgali. (Tako so tudi širši okolici oznanili, da je nekdo umrl). To so prvotno nedvoumno naredili iz strahu pred vsem, kar je bilo v neposrednem stiku z umrlim. Ta strah je bil ponekod tako velik, da so sežgali celo posteljo, saj se nihče več ni upal spati v njej. Pravijo pa, da če te je strah mrliča, se ga moraš dotakniti in te ne bo nikoli več strah, tudi če boš ponoči moral mimo pokopališča. Po drugi strani pa so ljudje nekoč tudi verjeli v posebno čarovno moč, ki izhaja iz dotika z mrličem. Zgodbe pripovedujejo, da so zločinci oskrnjevali grobove, da bi prišli do kakšnega dela telesa, roke, glave, srca, kosti, ker so verovali, da jih bo njihova čarodejna moč obvarovala pred zasledovalci in pred roko pravice. Tatovi so posebno radi nosili pri sebi roko ali prst nekrščenega otroka, ker da bi jih pri kraji naredila nevidne. Prav na to vražo se opira ime »rokovnjači« (spomnimo se samo romana Josipa Jurčiča). Na Koroškem, pa tudi ponekod drugod še vedno verujejo, da moraš poljubiti ali objeti mrliča na »parah«, ali

se vsaj dotakniti njegovih nog, pa te nikoli več v življenju ne bo strah. Posebno moč proti strahu pripisujejo tudi črni rutici (»hadrci«) ali traku, ki jo mrliču zavežejo okoli glave, da se ne bi usta odpirala. Če človeka boli zob, se ga je menda tudi treba dotakniti z žebljem, izrivanim iz »truge«.

POGREB

Mrliča pokopljejo ponavadi tretji dan. Nekaj ur pred pogrebom prinesejo krsto, za katero so imeli dobri gospodarji les že pripravljen. Ljudje so rekli, da krste (»truge«) ne sme biti pri hiši. Prinesli so jo pogrebci tik pred pogrebom. Na Koroškem in tudi ponekod drugod so rakev ali krsto stesali sosedje, zdaj jih delajo mizarji iz smrekovega, redkeje iz hrastovega lesa. Seveda so bile nekoč mnogo preprostejše in skromnejše, brez zunanjega okrasja, z izjemo črnega križa. Poročene so položili navadno v črno, samske in otroke pa v belo rakev. Na njih so bili navadno »kupivni okraski«, angelčki, križci. Prav tako nekoč niso smeli uporabljati železnih žbljev, ampak samo lesene.

Preden denejo mrliča v krsto, jo pokadijo in poškropijo z blagoslovljeno vodo (pravijo da zato, da ne bi zli duh imel nobene moči več). Na dno krste so nekoč položili različne predmete, voščene križce, podobice, ki so jih prinesli z romanj, ponekod so pod vzglavje dali pest domače prsti, da bi pokojni ležal na svoji zemlji, moškemu pa so priložili še njegov klobuk. Na Štajerskem so mu položili v krsto uro, rožni venec in še kak predmet, ki ga je pokojni imel posebno rad.

Pozabiti pa ne smemo tudi na mrliški prt, s katerim pokrijejo mrliča ponekod že tedaj, ko leži na »parah«. Pravzaprav poznamo dva mrliška prta: z enim pregrnejo mrliča in gre z njim v grob, z drugim pa pregrnejo krsto, ko ga nesejo na pokopališče in ga potem podarijo komu od najbližjih sorodnikov. Kos platna ali tenčice, s katero pokrijejo pokojnemu obraz, imenujemo naličje, na Gorenjskem »tintah«. V Ziljski dolini pravijo, da mora biti naličje iz konoplje, ki je zaščitno sredstvo zoper »škopnjak«, to je duše umrlega. Drugemu mrtvaškemu prtju pa na Koroškem pravijo »mrlak«. Z njim prekrijejo krsto, ko jo nesejo na pokopališče. Tega navadno podarijo župniku. Vsekakor sta oba mrliška prta v marsičem podobna krstnemu prtju, »križmanu«, »križevniku«; mrtvaški prt naj bi bil pravzaprav krstno oblačilo, ki naj ga vsak človek prinese s seboj na oni svet brez madeža.

Pomudimo se še pri pogrebcih (»pogrebnkih«). Nekoč so to bili sosedje, vaščani, prijatelji, ki jih je pokojni pogosto že prej naprosil ali določil, če pa ni, so to storili domači po njegovi smrti. Biti pogrebnik je veljalo za veliko čast, naprošeni je užival veliko spoštovanje in naklonjenost in ljudje ne pomnijo, da bi to kdo kdaj odklonil. Dolžnost pogrebnikov je bila, da so prinesli krsto, nosili pokojnika (vozili so ga le, če je bila domača hiša zelo oddaljena od farnega pokopališča.). Pogrebci so pokojnega tudi

zagreblji. Praviloma so štirje, le če je pokojni zelo težak, jih naprosijo šest. Da so lažje nosili, je bilo dobro, če so bili enake rasti. Oblečeni so bili v boljše, po možnosti črno ali vsaj temno obleko, na rokavih so imeli žalne trakove, za poročene črne, za »ledig« bele. Trakovi so bili vedno na zunanji strani in če so krsto preložili na drugo ramo, so prestavili tudi trak. Trakove so za pogrebce pripravili sorodniki umrlega. Po pogrebu so jih sneli z rokava in jih vrgli v grob na krsto. Črn trak, ki je privezan na vrhu droga z zastavo, ponekod še vedno po pogrebnem obredu odvežejo in ga vržejo v jamo. Pripovedujejo tudi, da so v prejšnjem stoletju pogrebci čez rame nosili posebne štole.

SLOVO OD DOMA

Z mrličevim slovesom od doma je povezanih mnogo poslovilnih šeg, ki izvirajo iz starih verovanj. Stara navada je, da domači pogrebce pogostijo, preden odnesejo mrtvega iz domače hiše. Pravijo, da tako pokojni še enkrat pogosti vse sorodnike, znance, posebno pa siromake in berače in tako še zadnjikrat pokaže svojo gostoljubnost. Očitno gre za tesno miselno povezanost med revnimi dušami v vicah in med reveži na zemlji. S tem, da revne podpiraš, lahko pridobiš zasluge za lastno dušo ali pa za duše sorodnikov, prijateljev. Revežem so ponekod zato na pokopališču razdeljevali hrano, bodisi na dan pogreba ali na poseben dan. V Rožu na Koroškem je še navada, da na vseh svetih dan delijo ob pokopaliških vratih hlebčke - »krapče«. V hodiški fari pa so še do nedavnega imeli navado, da so držali čez mrliča, ko so ga položili v rakev, veliko skledo raznih živil, moko, jajca idr., kar so po pogrebu razdelili med reveže. V poganskih časih so ta jedila dajali mrliču v grob - v krščanski dobi pa so jih spremenili v miloščino za uboge, saj trohljivo telo v grobu ne potrebuje več telesne hrane, z dobrimi deli pa lahko pomagamo njegovi neumrljivi duši. In vsak »boglonej« obdarovanega reveža je v prid pokojnikovi duši. Na Zilji temu pravijo »cinga«, t. j. popotnica za rajne. Tudi mrtvaški prt so na Koroškem včasih razrezali na več kosov in ga razdelili med reveže.

Ob tem naj samo nakažem šego, ki jo poznajo mnogi narodi, predvsem alpski, namreč, da na posebne dni v letu darujejo otrokom - obhodnikom jabolka, hruške, orehe, pecivo in denar. Na Češkem naredo to na dan Marijinega vnebovzetja, na Tirolskem pa otroci, ki nosijo v rokah lesene, klopotajoče živalske igračke, hodijo od hiše do hiše na tri četrtke pred božičem. Tudi pri nas poznamo šego obhodnikov v bohinjskem kotu. Še do danes se je ohranila v skoraj nespremenjeni obliki: fantje hodijo v času zimskega sončnega obrata maskirani od hiše do hiše in zbirajo klobase. To počno v Stari Fužini in na Studorju na Štefanovo pozno popoldne, v Srednji vasi, Jereki in v Češnjici pa na samo Silvestrovo zvečer. Tem maskiranemu pravimo novoletne šeme ali otepovci. Predstavljali naj bi vračanje rajnih v nočeh divje jage, zato jih je treba obdarovati, sicer se bodo maščevali. Po drugi strani pa predstavljajo srečo za vsako hišo, ki jo obišejo.

Oblečeni so v narobe obrnjene kožuhe, tako da dajejo videz razpadajočega trupla, naličja, ki prav tako spominjajo na mrliški obraz, pa so kožna ali platnena.

V starejših narodopisnih raziskavah povezujejo take obhode revežev s kultom mrtvih: obhodniki naj bi zastopali duhove prednikov, katerim je treba kaj darovati, da ne bodo živim škodovali. Toliko samo mimogrede.

Ob določeni uri »snamejo« mrliča z mrtvaškega odra in ga polože v »trugo«, »trugvo«, »rakev«, »krsto«. Tedaj se vsi umaknejo iz sobe, ostanejo le najbližji sorodniki. Nekoč je bilo posebno pretresljivo zabijanje žebeljev v krsto.

V ljudskem verovanju so zelo pomembni trenutki, ko mrliča nesejo iz hiše in prav zato se je oprjelo v zvezi s tem polno šega, ki deloma izvirajo iz davnih, poganskih časov. Prvo, na kar morajo pogrebci paziti, je, da pokojnega nesejo iz hiše z nogami naprej, da ne vidi nazaj, da ne bo več našel poti do svojega doma, kajti sicer bi se njegova duša utegnila vračati. Na hišnem pragu naredijo s krsto križ (navadno Andrejev križ), tudi zato, da duša ne bi hodila nazaj, na Koroškem pa naredo celo tri križe: na pragu sobe, na pragu hiše in na meji posestva. Prav ta šega je znana vsem evropskim narodom in raziskovalci trdijo, da je tudi ob smrti, kot smo že omenili, prag veljal za sveto mesto, ker pod njim kraljujejo zli duhovi, ki bi mrtvemu lahko škodovali. Posebne šege so poznali nekoč, če je umrl gospodar. Ko so ga nesli iz hiše, je morala gospodinja sestiti na njegovo mesto, splošno razširjena pa je bila šega, da so živino spodili pokonci ali jo celo nagnali iz hleva, da bi ostala zdrava. Premešali so žito, zlili vodo iz vseh posod čez prag, ponekod prevrnili mizo, stole in klopi pa zmetali iz hiše, na ognjišču so pogasili ogenj, svečo, ki je gorela ob mrtvaškem odru, so vrgli pod oder ali posteljo, da je ugasnila, vsi posli so prenehali z delom - vsa ta dejanja so po ljudski veri preganjala mrtvega iz hiše in so preprečevala, da njegova duša ne bi kam sedla. Lahko pa si to razlagamo tudi bolj stvarno: s smrtjo gospodarja ali gospodinjje je v hiši vse narobe, starega je konec, vse je treba preobrniti, spremeniti, preurediti, ustvariti je treba nove razmere, ki naj prinesejo v hišo novo življenje, nov ogenj na ognjišče, novo vodo v posodo, novega gospodarja. Vsa okna in vrata je treba odpreti, trikrat udariti ob sobni tram, s staro metlo pomesti sobo, v kateri je ležal, in smeti z metlo in košaro vred zakopati. »Pare« je treba takoj podreti, »tisto, kar je s par pobrano, pa takoj namočiti.«

Ko nesejo mrtvega iz hiše, je to prehod od doma v grob, s tem pa so povezane razne šege prehoda (rites des passage) ali ločitvene, poslovilne šege. Mrtvi jemlje slovo od domačega ognjišča, zato naj ga ogenj z ognjišča nekaj časa spremlja - z ognjišča vzamejo nekaj živega oglja, nanj dajo kadilo in rajnega s tem spremijo do vaškega križa, »krleža« ali znamenja, pri katerem sprevod počaka duhovnik. Ponekod, posebno na Štajerskem, Dolenjskem in celo v okolici Ljubljane, verjetno pa tudi kje drugje, imajo še posebej lepo navado, da se naj starejši pogravec v imenu umrlega poslovi, prosi vse odpuščanja za krivice, ki jih je morebiti naredil komu, zagotovi vsem, da jim tudi sam

odpušča in prosi, naj molijo zanj. Namesto tega ponekod poznajo posebne poslovilne pesmi, v Prekmurju npr. organist tako pesem vedno znova prilagaja posameznemu primeru. Te pesmi imenujejo »slovo«, »slobod«, »sloba«.

Posebna oblika slovesa od rajnega je bilo »narekovanje«, »naricanje«. V tem vidimo prastaro ostalino indoevropskega mrtvaškega obredja, ki je bila nekoč tudi pri nas v veliki meri udomačena in razširjena, posebno v obmejnih predelih od Beneške Slovenije, Istre, do Bele krajine in Prekmurja. »Narekovali« so domači, predvsem žene, še bolj pogosto pa prav za to najete in plačane »jokavke«, »narekavice«, »naricalke«. »Narekanje« je glasna, z jokom in stokom združena tožba za rajnim, predvsem za možem ali otrokom, v kateri žena izraža svojo žalost, hvali moževe dobre lastnosti, ga imenuje z ljubkovalnimi imeni. To je nekakšno pojoče recitiranje, ki je včasih že prešlo v pesem. Ta šega je bila posebno znana v slovenskem Porabju, kjer je tudi mož jokal za umrlo ženo. »Naricali« so navadno pred hišo in na pokopališču, redkeje še več dni po pogrebu. Vprašujejo, zakaj jih je tako zgodaj zapustil, kdo bo zdaj skrbel za družino itd.

Jokavke omenja že Valvasor - seveda v svojem kritičnem in ironičnem tonu. Njegovo poročilo velja za srednje Kranjsko ob Kolpi, med Metliko, Vinico, Črnomljem: »Pri njihovem pogrebu se zdi zapisa vredno, da za denar najamejo staro žensko, ki mora objokovati mrliča. Le-ta nekako poje, toda čisto žalostno, in našteva vse, kar je pokojni v življenju napravil dobrega in slovitega pa tudi kar bi bil v prihodnje še lepega utegnil storiti. Tudi izprašuje mrtveca približno takole: 'Zakaj si umrl? Kaj si mislil? Čemu vendar? Saj si imel dobro, lepo, prijazno, zvesto ženo itd. Dragi, povej torej že, zakaj si umrl. Ah, napak si storil, da si umrl!' In še več takih norih vprašanj daje ležečemu mutcu, vse nekako pojoč z žalostnim napevom. Čim bolje zna taka žena tarnati in tožiti, tem večkrat jo pokličejo...« Na rob je Valvasor pripisal naslov *Bedasto izpraševanje mrliča*.

POGREB

Na pokopališče nosijo poročene pokojne možje, neporočene pa fantje. Če je pokopališče oddaljeno, krsto nalože na voz. V tem primeru je nekoč bila navada, da je na krsto moral sesti otrok, ker da konji ne bi mogli potegniti; pravijo celo, da zato, ker bi sicer na krsto sedel hudič. (Taka šega je znana tudi pri drugih narodih, npr. pri Letoncih, kjer mora na krsto sesti več otrok). Tam, kjer vozijo mrliča z vozom, je po ljudskem verovanju treba iti za njim po kolesnicah, sprevod pa mora do pokopališča po navadni poti in nikakor ne po bližnjicah, sicer pravijo, da bi mrtvi zadaj hodil, torej bi hodil za lastnim pogrebom. Prav tako se pogrebeci ne smejo ozirati nazaj, da ne bi bil kmalu nov mrlič v hiši. Če je pot do pokopališča dolga, morda celo v sosednjo vas, k fari, kjer so bila sprva pokopališča, se sprevod spotoma ustavi pri kakem znamenju ali križu, ki mu na Gorenjskem in Dolenjskem pravijo »kerlež« (iz besede *kyrie eleison* - Gospod,

usmili se). To ime izvira prav iz šege, da se pri tem znamenju nekdo v imenu pokojnega poslovi in prosi odpuščanja. Vsak želi biti pokopan na starem vaškem pokopališču, kjer že počivajo njegovi predniki in prav to priča, kako močna je nekoč bila vaška skupnost, ki naj bi držala še po smrti.

Še sedaj se ob vaškem znamenju poslovi od pokojnika kdo od vaščanov in v njegovem imenu prosi, naj mu tisti, ki mu je kaj zameril, odpusti, in sporoči, da tudi pokojni odpušča vsem vse zamere. Duhovnik navadno počaka pogrebni sprevod pri znamenju (križu) ali pa na cerkvenem pragu. Na podeželju so pogrebi navadno z mašo. Tudi tu je pomembno, kako pokojnega oziroma krsto nesejo v cerkev in iz nje: največkrat z nogami naprej, po maši krsto obrnejo in ga nesejo tudi ven z nogami naprej. Vendar nekateri temu ugovarjajo, češ nihče Bogu ne obrne hrbta ... Torej si sedaj glede tega niso več povsem enotni, čeprav vemo, da so tudi za to bili tihi, nepisani predpisi, ki so jih nekoč pogrebci morali poznati in se jih držati.

Po stari šegi so grob, jamo nekoč izkopalii sosedje, v začetku tega stoletja pa so to navado že začeli opuščati in je jamo izkopal kar grobar, včasih cerkovnik, ki je bil tudi grobar. Držati se je moral predpisov, kdaj sme stari grob ponovno odkopati za novega mrliča. Seveda je bilo to odvisno od kvalitete prsti. V Krški kotlini pa se je še do srede stoletja ohranila navada, da so jamo izkopalii tisti vaščani, ki so potem nosili krsto. Posebna navada pa je bila v Beli krajini: grob so izkopalii vsi vaščani. V ta namen je bilo v mrtvašnici na pokopališču (v »totenkamri«) pripravljeno orodje, celo več - pogrebci so orodje prinesli kar s seboj na pogreb. Tisti, ki so izkopalii grob, na Koroškem še zdaj položijo orodje nad jamo v obliki križa: lopata po dolgem, kramp počez. Splošna navada pri Slovencih je tudi, morda je to celo ostanek navade, ki smo jo že omenili, da vsakdo vrže v grob prgišče prsti ali grudo zemlje. Ljudska razlaga iz Bele krajine pravi, da naj bi to delali zato, da jih ne bi bilo strah mrtveca. Že Valvasor poroča, da so Belokranjci, predvsem Uskoki, nasuli na mrliča malo zemlje, mu položili na glavo težak kamen, prav tako enega na noge, da se ne bi vračal. Tako se nam obe šegi prikazujeta kot obrambni dejanji pred vračanjem mrliča. To pa nam potrjuje tudi stara slovenska grmada, gomila. Grmade so še v prejšnjem stoletju delali na Spodnjem Štajerskem v spomin tistim, ki so izgubili življenje po nesrečnem naključju (ubili so ga razbojnikii, padel je v prepad itd.). Vsak, ki je šel mimo takšnega mesta, je vrgel na kraj nesreče nekaj kamnov, vej, storžev zato, da bi duša rajnega našla pokoj in se ne bi vračala iz groba. Pozneje so te grmade zamenjala značilna znamenja ob cestah in poteh, ki opozarjajo mimoidočega, da je na tem in tem mestu nekdo storil smrt in je treba zanj zmoliti *Očenaš* za mir in pokoj njegove duše. Sedaj so taka znamenja spet prišla v navado: vidimo jih ob cestah, kjer označujejo mesta prometnih nesreč. Sorodniki tam prižigajo svečke, posebno ob obletnicah in na dan mrtvih. Nekateri postavijo majhen križ ali kamnito ploščo z imenom ponesrečenega.

Poslednjo skrb za umrlega nam kažejo tudi šege in navade, ki se odvijajo po pogrebu doma ali na pokopališču. Tisti, ki niso šli na pogreb in so doma pripravili mrtvaški oder, sežgali deske in žimnico, na kateri je pokojni ležal, odprli vsa okna in prezračili hišo, so hiteli, da bi vračajoče od pogreba zagledali prej kot oni nje. Nosači so si v škaflu umili roke in si jih obrisali v belo brisačo, ki jo je grobar potem vrgel na streho, pogrebne mu vozu so ponekod sneli kolesa in jih pustili tri dni na dvorišču pokojnikove hiše. Vprega, s katero so vozili pokojnega, se mora po ljudski veri v diru vrniti domov takoj po pogrebu, slama, na kateri je bila na vozu krsta, pa se mora med potjo izgubiti - odnesti jo mora na vse strani.

Po pogrebu molijo na vrtu ali dvorišču angelsko češčenje, da pokojnika ne bi bilo strah. Ponekod namreč verujejo, da mora vsak umrli prvo noč stražiti vse mrtve na pokopališču. Na Gorenjskem molijo na hišnem pragu ali pod kapom, da se duša umrlega ne bi vračala, na Koroškem pa sosedje za hišo vso noč »vahtajo«.

POGREBŠČINA, SEDMINA, OSMINA

Starodavna mednarodna šega, podobna krstni in poročni gostiji, je sedmina, osmina ali pogrebščina, če je takoj po pogrebu. Že ko mrliča varujejo na mrtvaškem odru ali preden ga odneso iz hiše, domači pogoste kropilce, vasovalce in pogrebce. Pri pokopaliških vratih so nekoč svojci umrlega delili hlebčke kruha pogrebce in revežem. Še vedno pa se povsod drže stare šege pogostitve sedmi ali osmi dan po pogrebu. To gostijo imenujemo sedmina ali osmina, pravijo pa ji v različnih slovenskih pokrajinah tudi »karmina«, »korbina«, »trbina« ipd. To mrtvaško gostijo pripravijo domači pokojniku v čast in spomin. Zdaj je navadno takoj po pogrebu in ji pravimo pogrebščina, čeprav je tu in tam še ohranila tudi staro ime. V nekaterih krajih so jih celo obhajali šele po božiču ali pa pozno jeseni, ko je bilo poljsko delo opravljeno in so lahko postregli s kolinami, novim vinom itd.

Na nastanek sedmine je vplivala črna maša zadušnica, ki jo berejo za pokojnega sedmi dan po pokopu. Po tej maši so umrlemu na čast pripravili gostijo. Prav tako so na uvedbo sedmine ali osmine vplivale ljudske molitve, ki so jih doma opravljali sedem oziroma osem dni zapovrstjo za umrlega. O tem nam poroča že Valvasor v 17. stoletju. Takole pravi: »Pri pogrebu je ponekod ... navada, da dado precej po pokopu samo nosačem jesti. Nato prihajajo osem dni zapovrstjo v hišo tisti, ki so šli za pogrebom, in tudi tisti, ki so nosili truplo, ter položijo v sobi na mestu, kjer je ležal mrtvec, dve voščeni sveči križem druga na drugo, ju prižgo na vseh štirih koncih ali krajih, pokleknejo in molijo, dokler sveči čisto ne pogorita; to se zgodi približno v pol ure. Nato gre vsakdo po svoji poti domov. In tako delajo osem dni. Zadnji, t. j. osmi dan, pa jim je treba dati kaj jesti. Tedaj je pokojni prav pokopan.« Poznamo pa tudi mlajša poročila.

V Beli krajini so še pred vojno »sedmino molili« vsak večer v hiši umrlega, osmi dan pa je bila osmina z mašo. Na Gorenjskem so hodili v mraku na dvorišče molit celo devet dni. Na Koroškem mora v hiši, kjer je bil mrlič »naparan« osem dni goreti luč. Torej lahko iz tega sklepamo, da so sedmine ali osmine z mrtvaško gostijo v bistvu zaključne molitve za umrlega. Zavedati pa se moramo, da je sedmina oziroma osmina samo po svojem imenu in glede na to, kdaj poteka, mlajša šega, izvirajoča iz krščanskega srednjega veka. Sedmina kot mrtvaška gostija izvira namreč iz prastarih časov in je zadnji ostanek staroslovanskih mrtvaških obredij. Glede na smisel moramo izvor iskati v češčanju mrtvih duš in v verovanju, da je treba duše mrtvih ob določenem času pogostiti z jedjo in pijačo. Že ko mrlič leži na mrtvaškem odru, potrebuje hrano. Ostanek takega mišljenja je, da so še v prvi polovici tega stoletja na Notranjskem mrtvemu na mrtvaški oder dali pol litra vina, riž, moko in sladkor, da bo imel hrano za pot na drugi svet. Mrtvim so prilagali razna jedila tudi v grob. Izkopanine staroslovenskih grobov kažejo, da so polagali naši predniki ta jedila v grob v posebnih posodah. Tudi Valvasor poroča, da so na Gorenjskem prinesli na grob kruha in mesa ter oboje razdelili povablencem, ki so prišli k pokojniku molit. Tako kakor jedila na mrtvaškem odru ali v grobu, so tudi mrtvaške gostije bile v svojem najglobljem smislu posvečene pokojniku. To nam potrjujejo mnoge šege, ki so se ohranile še v to stoletje. Omenimo samo belokranjsko navado, da so na »karminah« (sedminah) puščali za pokojnega pri mizi prazen prostor z vsem potrebnim priborom. Na Štajerskem so natočili kozarec vina ter ga pri vsakem delu rožnega venca pomaknili na drug vogal mize. Vina iz tega kozarca niso spili, ampak so ga postavili na okensko polico v blagor duše umrlega, ali pa so ga razlili po mizi »za duše rajnih«. Poleg vina postavijo v nekaterih krajih na vogal mize tudi križ, kozarec blagoslovljene vode z vejico in gorečo svečo, kar vse pomikajo potem, ko so zmolili del rožnega venca, na drug vogal. Omeniti moramo tudi mrliške krušne darove. Na Gorenjskem raznesejo po pogrebu sosedom hlebčke kruha. Preden družina načne hlebček, zmoli nekaj očenašev za mir in pokoj duše umrlega. Tam, kjer ni pogrebščine, delijo hlebčke kruha ob pokopališčnem vhodu in vsakdo mora, preden hlebček razreže, zmoliti pet očenašev za pokojnikovo dušo. Beneški Slovenci delijo po pogrebu turšične t. j. koruzne hlebčke, ki jih imenujejo »dušičice«.

Na sedmino oziroma osmino navadno povabijo vse, ki so bili na pogrebu, predvsem pa vabovce, čuvarja pri mrtvaškem odru, nosače krste, grobarja, cerkovnika. Preden posedejo, moli eden izmed njih glasno pet očenašev za pokojnikovo dušo, molitev potem ponovijo sredi sedmine in ob sklepu sedmine.

Vsak kraj ima tudi posebno šego, kakšne jedi morajo na sedmini priti na mizo. Nekateri narodi imajo za te priložnosti prav posebne jedi. Mnogo jih je imelo tudi tu sprva magični pomen, sedaj pa to razlagajo le še kot posebno počastitev pokojnega. Jed naj bi tudi notranje skrivnostno družila udeležence v skupnost, sedmina naj bi družila

žive z rajnikom. O tem priča npr. verovanje v Rožu na Koroškem, da se bodo zaradi zaužitih jedi v posmrtnosti poznali z rajnim. (Koroški rek: Le jejte, le režte, da se bota na onem svetu poznala.) Če kdo ne bi jedel, bi s tem mrtvega omalovaževal in bi se zato na onem svetu zgrešila. Staro mnenje je namreč, da se z jedjo in pijačo človek kot z obrambnim sredstvom zavaruje pred škodljivostjo rajnega in zato so tudi določene obredne jedi, ki jih uživajo ponekod samo ob teh priložnostih, (npr. kislja juha iz drobovine). Drugod je moralo biti na sedmini devet jedi. S sedmino pa ni končana skrb za pokojnika. Spomnijo se ga tudi ob letu in ponekod na grobu ali pred cerkvijo na ta dan delijo revežem kruh, na Koroškem »krapče«.

ŽALOVANJE

Sorodniki umrlega kažejo svojo žalost na zunaj tako, da nosijo temna, praviloma črna oblačila. Po mestih to že v veliki meri opuščajo, na deželi pa se tega še držijo. Za možem/ženo oziroma za starši se žaluje celo leto, za brati/sestrami ali drugimi sorodniki pol leta ali manj. Izročilo pa pozna posebne zgodbe o umrlih otrocih, za katerimi se po ljudskem verovanju ne sme jokati, prav tako ne obleči črne obleke, pa tudi ne prepogosto prižigati sveč, ker sicer na onem svetu preveč trpijo. Če mati preveč joče, otrok ne more niti v nebesa, tudi ne v vice; ostane v predpeklju, kjer trpi. Po drugih virih pa mati ne sme jokati za otrokom, ker bo sicer njegovo oblačilce mokro in zato težko, tako da ne bo mogel z »drugimi angelčki letat.« V Keleminovih *Bajkah in povestih slovenskega naroda* najdemo zgodbo o solznih vrčkah, v katere so matere zbirale solze, ko so žalovale za svojim umrlim otrokom.

DRUGI POKOP

Navsezadnje omenimo še šego, ki je sedaj manj znana. S posebnimi šegami je namreč združena skrb za kosti, posebno za lobanjo pokojnika, in sicer tistega, v katerega grob nameravajo pokopati drugega mrliča. Ko namreč odpro grob, zberejo vse kosti, ki so ostale v njem, predvsem lobanjo, jih umijejo, zavijejo v prt in jih položijo nazaj v grob ob novem pogrebu. Ta šega še živi, ali je do nedavnega še bila živa, na Koroškem in ponekod na Gorenjskem, drugod pa (po podatkih, ki so znani) pokopljejo stare kosti neumite in nezavite nazaj v grob. Šega umivanja in zavijanja kosti nas spominja na drugi pokop mrliča, ki ga poznajo mnoga prvotna ljudstva zunaj Evrope.

POKOPALIŠČA

Značilnosti ljudskega življenja odslkavajo tudi pokopališča, njihova ureditev, oblika nagrobnikov in napisi na njih, ki so posebno v narodnostno ogroženih in potujčenih krajih dokaz slovenstva. Zgodovine določene skupnosti, bodisi vaške ali mestne, ne sestavljajo in ne oblikujejo le njeni živi prebivalci, ampak tudi rajni: pokopališča so njihova naselja, grobovi so njihove hiše oziroma njihovi domovi in skupaj šele predstavljajo rodbinsko celoto. Tako se v kulturno-primerjalni perspektivi pokopališče kaže kot prostor mrtvih, različno urejen glede na družbene norme in verska pravila posameznika in skupnosti in je zanimiv predmet multidisciplinarnega raziskovanja kulturnih, umetnostnih in slovstvenih zgodovinarjev, sociologov, etnologov, estetrov in ne nazadnje varstvenikov okolja in kulturne dediščine. Pokopališča so tako lahko posebno poglavje v raziskovanju šeg ob smrti in pogrebu, lahko pa so tudi povsem samostojna multidisciplinarna raziskovalna naloga.

Pokopališču pravijo najpogosteje »britof«, sicer pa še »gruobišče«, »pokojišče«, »cintor«, »božja njiva«. Največ naših podeželskih pokopališč je bilo urejenih okoli farnih ali drugih cerkva, znotraj obzidja oziroma ograde (prav narečno ime »cintor« izhaja iz »cimiter, cimitar, cimatorij«, grško koimeterion, kar pomeni počivališče, ograjeno pokopališče okoli cerkve) in imajo posebno razvrstitev grobov, ki je estetsko lepša, kakor zdajšnje ureditve: nagrobniki so vsi krožno obrnjeni proti središčnemu objektu, najsi bo to cerkvica ali znamenje, posebno mesto imajo otroški grobovi in posebno brezdomci in tisti pokojni (največkrat vojaki), za katere niso vedeli, kakšne vere oziroma narodnosti so. Ljudje pravijo, da morajo grobovi biti obrnjeni tako, da »... rajni 'gleda' svojo župno cerkev«, seveda z izjemo zemljiških gospodov in župnikov, ki imajo nagrobno ploščo vzdano v cerkveni zid in tako še po smrti »bedijo nad svojim ljudstvom«.

Zdaj srečamo le nekaj temeljnih tipov grobov: preproste rake, vkopane v zemljo, nad njimi je nasuta nizka gomila, okoli nje pa kamnit ali marmornat okvir. Grob je lahko tudi betoniran, tu in tam pa se pojavljajo grobnice. Nad grobom, gomilo stoji nagrobni spomenik, nagrobnik, v katerega je vklesano ime rajnih. Nagrobniki so bili nekoč preprosti leseni križi, ki so jih pozneje zamenjali litoželezni, posebno na Dolenjskem, kjer je slovela železarna na Dvoru pri Žužemberku. Tu in tam jih še vidimo na naših pokopališčih, vendar žal vedno manj. Po mestnih vzorih jih zamenjujejo kamniti nagrobniki standardnih oblik.

Poglavje zase so nagrobniki z epitafi, ki so zelo pogosti in bi jih lahko imenovali poezija na grobovih. Verze skujejo včasih domači sami, ali jih prevzamejo iz kakšne zbirke slovenskih klasikov, lahko da si jih je izbral tudi pokojni sam.

Novi časi prinašajo velike spremembe: pokopališča se širijo zunaj obzidja in tako izgubljajo svojo prvotno obliko. Nekdanje mrtvašnice, »totenkamre«, v katerih so

nekoč na skromnih »parah« ležali le brezdomci in vaški reveži, so le še shrambe za pokopališko orodje. Ob vhodu na pokopališče pa rastejo nove, moderne mrliške vežice. Odlok, da rajni tam, kjer že imajo vežico, ne sme več ležati doma, vpliva tudi na šege ob smrti in pogrebu. Tu in tam se je pogostitev kropilcev obdržala še v današnji čas: kjer je arhitekt poznal navade ljudi in se je ravnal po njih, je ob vežici predvidel majhno čajno kuhinjo, kamor domači lahko prinesejo pijačo, kruh in pecivo in v kateri skuhamo čaj, kavo ali vino, da lahko kropilce pogostijo in se tudi sami, predvsem pozimi, pogrejejo, saj podnevi tudi v vežici ne pustijo mrtvega samega. Ni pa več nočnega vasovanja, bedenja pri mrliču, saj vežico navadno zvečer zaklenejo; pravijo da prezgodaj, saj ljudje, ki imajo delo na polju, lahko pridejo kropit šele zvečer. Ljudje pa sprejemajo mrliške vežice zelo različno: starejši, ki še bivajo v svojih starih hišah, radi vidijo, da pokojni leži doma, da so ob njem, da vse poteka po ustaljenem redu, po starih šegah. Za mlajše, ki živijo že v modernih hišah, je dejstvo, da ob pokopališču še ni mrliške vežice, resen problem, ki so ga pripravljene s samoprispevkom in lastnim delom čimprej rešiti. Veliko bolj počasi kakor mrliške vežice pa slovensko podeželje sprejema žarne pokope, ki bodo prav gotovo zarezali novo spremembo in pečat v tradicionalne šege ob smrti in pogrebu.

Ložar-Podlogar, Helena. 1999. Smrt v slovenskih ljudskih šegah in verovanju. *Tihi pomniki minljivega časa: drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi na slovenskem etničnem ozemlju*. Forma 7, 7–29.

DEATH CUSTOMS IN THE SLOVENE COUNTRYSIDE

The path of life links two interdependent extremes: birth and death. When it is born, even at the time of its conception, every living creature starts on the path toward death - one can also say that living simultaneously implies dying as well. Between these two extremes man enters different stages of life which he or she is able to influence to a certain degree: the choice of school, profession, marital status, and so on. These individual stages in one's life denote rites of passage, transition to a new community, to a different group of people. Man has perceived these passages as especially uncertain, risky, and dangerous for the one experiencing them. Such notions resulted in a number of different customs with a defensive (apotropaic) character. And since each of the three life stages (birth, marriage, death) affects others as well, for instance one's family, communities of young men, young women or fellow villagers, these so-called apotropaic "rites de passage" are always closely linked to the customs of departing or of welcoming another human being.

For those who believe in the after-life death merely denotes a transition into the community of the dead, into a better, eternal life; non-believers perceive death as the ultimate end. Since the latter find this hard to accept, they and even more those around them, seek solace, clinging to the hope that they had lived a full life, having created something to remember them by. It is probably in man's subconsciousness to believe in a higher power which governs life and death, and possibly a trace of doubt enters a person's mind before dying, hoping that even after death there might be a different life into which one must come prepared. But such a person is about to undergo the transition which many find equally dangerous for the deceased as well as for those left behind. Death customs and rites which have been preserved most in the Slovene countryside reflect the interconnection of fear and departure. On one hand there is fear of the dead and the possible return of the deceased which could prove fatal for the family or other villagers, on the other a great respect for the deceased who is believed to attain power over the living after death, becoming the mediator between them and God. Death rites thus contain elements from ancient past whose original meaning has long been forgotten, or is now explained differently, but which have remained and are practiced as a firmly grounded habit. Many are described in old texts or by oral sources, or seen in practice, in everyday communications. It is surprising how what is sometimes labelled

“superstition” remains alive, and one cannot help but think that people really believe in the power of these acts - maybe even more so because death seems something truly final, hard to accept, and yet inevitable. Numerous death customs contain the belief in ghosts and demons (represented by the souls of the deceased) and strive to protect against their evil influences. The most appropriate protection thus represents the prayer of those gathered around the dying person. It is interesting that a side from the genuine prayers for the dying other magical formulas (invocations) used on other occasions, such as birth or certain illnesses, are unknown. People usually say the Lord’s Prayer, the rosary, the seven gospel truths, or do the stations. The protective power is contained in the sacramental character of the last rites: holy water and candles lit at the head of the dying person, the rosary, the crucifix with relics brought from a pilgrimage.

There is not enough room to dissect and explain each death custom – the process of dying, the moment of death, the funeral, the funeral repast. But those living in the Slovene countryside still greatly value the traditional, firmly established course of events. I have chosen a fragment of what seems to be the most endangered in our ultramodern, hygienic world of order and practicality – that is the customs which have bound the family, neighbors, and the village community from time immemorial.

Villagers quickly learn of somebody’s illness. While they do not often visit the sick in the hospital, they do feel obliged to go and spend some time with them if they remain at home. When it is felt that the time of death is approaching, the whole family, relatives, neighbors, and friends gather at the deathbed to show that old grievances have been forgotten, to make the dying feel less lonely, and to ease the moment of death.

And yet the author of an article in *Stoletna pratika 1801-1900* (1801-1900 Perpetual Calendar) warns his readers: *“If the sick person is very weak, visitors with no specific need should not be allowed to chatter around him, to talk nonsense, and to deafen him... he perceives such a multitude of visitors more of a burden than a relief... the air in a small room soon becomes stale and the sick person starts breathing heavily and feels somehow ill at ease, which is reflected by his whole body.”* The author further advises to chase *“... out of the house those whose crying bothers and disturbs the dying person.”*

Since time immemorial people have felt that the moment of dying is of the utmost importance for the peace of the dying person’s (and, last but not least, of their own) soul. Unconsciously they think of the dramatic fight of God and his helpers, the saints and the angels, with their evil opponent. It is therefore understandable that they do not leave the dying person alone in such a troublesome, dangerous situation. They call for a priest to administer the last rites and to provide the dying with the “sacred provisions”. As late as the first half of the 20th century each house always kept ready a few tablecloths, a crucifix, two candlesticks, a container for holy water and another one for oil. All of this had to be part of a bride’s dowry (since the bride who comes to live in her bridegroom’s

house has to think of the birth of a baby as well as the final hour of her family – and indeed her own – as well), and was kept more or less at hand as a symbolic “memento mori” – a reminder that sooner or later death visits each and every household.

In Baroque the carrying of the sacred provisions was similar to the Corpus Christi procession: church bells sounded when the priest left the church walking under a canopy, two men carried *banderas*, two carried torches, one held a light, another chimed the bells. People who chanced upon this procession kneeled on the ground, be it along the village paths, in front of their own houses, or in the fields. While it is understandable that this Baroque custom could not have been preserved into the present, it is nevertheless still a habit that the priest bearing the sacred provisions is dressed in funeral robes with a stole, is preceded by the sexton carrying a light and a small bell, and that those who see them still kneel or at least make the sign of the cross, the men taking off their hats. Since the neighbors accompanied the deceased in their thoughts they used to – or they still do so – gather by the village crucifix or by the entrance to the village and then accompany the priest to the house of the deceased. The sacrament of anointing the sick has been available to believers since the very first years of Christianity. Until the High Middle Ages it emphasized primarily the plea and the hope for recovery, only later it shifted toward the absolution of sins and was named “the last rites”, implying that there was no more hope of attaining health again, that what the Church still had to offer was the very “final” act in this world. Since this aspect of finality disturbed the person who was still conscious, the official Church wished to avoid this negative, final aspect and renamed this act the “annointment of the sick.”

In the parish the death of a villager is announced with the chime of a death bell. The bell, called *navček* or *cinklenkl*, chimes or, as people say, “pauses” once, twice, or three times. In Dolenjsko it sounds two or three *štikelce* or *štuke*. Though this differs from parish to parish, villagers are able to recognize by the number of pauses whether the deceased was a man, a woman, or a child. If a parish had several bells, the largest chimed if the deceased was male, the middle sounded for female parishioners, and the smallest one for a child.

When a person dies, those around him first close his or her eyes. This symbolizes respect for the deceased but is simultaneously the protection from the “evil eye” of the deceased; the notion that another person will die soon if the eyes of the deceased are open, or if the dead person is smiling, is still alive. It is difficult to establish whether this belief is consistent with the Christian notion of death or not; is it a remnant of certain pre-Christian beliefs, or simply the result of negative experiences from the past when people died one after another had there been an epidemic. At any case, these beliefs started after an epidemic of plague which was followed by a series of specific acts. The eyes and the mouth of the deceased had to be carefully closed, people also took care

that anything which might have been connected with the living (i.e., monograms on the sheets or pillows, a borrowed death cloth, smaller tablecloths, clothes, etc.) was removed from the proximity of the mouth of the deceased. This was followed by other protective acts: the cattle – especially if the deceased was the master of the house – had to be awoken, wheat had to be remixed so it would not lose its capacity for germination, a window had to be opened to set free the passage of the soul, all water had to be poured from containers. In Gorenjsko and Dolenjsko the sheet on which the dying had lain had to be soaked in water immediately, then hung to dry without wringing any of the water out (each falling droplet namely represented a soul saved from hell). Even today, a mirror which might reflect the deathly pallor of the deceased is covered, and the clock in the room is stopped since the deceased has run out of time on this earth and he or she should not strain to count the hours and minutes before leaving the home. There is a different explanation of this act in the present, of course: those who come to pay their respect need not ask when the deceased died, they can see it from the clock. It is very important to extinguish the fire in the oven; the fire is namely a living entity, and the crackling of the burning wood sounds like the crying of the faithful souls in purgatory. There is a practical reason for this as well: the deceased most often lies on a catafalque at home, in the so-called *hiša* (house), that is in the room with the oven. Since the room with the deceased has to remain cool lest the corpse starts to smell, there is no fire in the oven. And since there is no fire in the oven in which bread is usually baked, those who come to pay their respect cannot be offered bread. It is therefore customary that neighbors organize themselves and bring freshly-baked bread and cakes.

The deceased is first washed (this is not only due to hygienic reasons, but also because of the old belief that otherwise he or she would be returning to get washed) and changed into the clothes which were often saved for this very occasion throughout one's life; these are often the very same clothes one got married in. If the deceased died at home, it is usually customary that this is carried out only by neighbors since the family is not allowed to touch the deceased. In Gorenjsko such neighbors are called the “*death neighbors*” to differentiate them from those who are the family's godparents; godparents are namely frequently more valued than relatives of kin. But this custom is slowly disappearing, and the deceased is now often changed by the family. (“All the neighbors used to come to wash and change the corpse, scrub the floor, assemble the catafalque. We used to stick together while it is each on his own now”). This is the first change in the present times: whoever dies in a hospital is brought to his or her home in a coffin or often even directly to the funeral chapel if there is one in the parish; a number of customs are thus rendered obsolete. Those who still value the old usages are aware of this and frequently bring the dying person from the hospital so that he or she can die “at home”. Their neighbors help them prepare the catafalque, usually called *pare*. The

corpse is placed on the catafalque (also called *pare*, *pravica*, *skolke*) in the middle of the *hiša*, with his legs facing the door and with a rosary in his hands. A little table with two burning candles and a crucifix in the middle is placed in front of the catafalque. In front of the crucifix is a cup of holy water or salt and an aspergillum, that is a twig from either an olive, box or juniper tree, only rarely from a fir tree. The catafalque is flanked by benches so that the family and visitors can pause for a while, but mainly they are needed for the wake at night.

Family members inform (“*na pogreb velevati*” or “*na pogreb ukazati*”) their relatives or acquaintances by themselves; in the past – and in some places still today – this task was performed by the so-called death announcers (*mrtvaški vabovci*). *Vabovci* went from house to house, from village to village, inviting people to attend the funeral (*na pogreb velevati*). An elderly man or woman, usually the one who will keep the wake by the deceased, goes to neighboring houses, announces the death and at the same time invites them to the funeral and the wake (*žebanje* in Koroško). It was customary in the past that only those who had been specifically invited attended the funeral. If the deceased was either the master or the mistress of the house, the invitation was issued to two people, but only to one if a child had died. *Vabovec*, who stepped into a house announcing “I have come to summon you to the funeral”, received some millet, groats, flour or a piece of bread (later money) as a reward. Even though this custom is not practiced any more, at least one person from each house comes to the funeral. According to an unwritten law all who had known the deceased come to sprinkle holy water on the corpse. Those neighbors who bore a grudge or who had quarreled with the deceased for some reason, usually reconcile at that moment. Even when their resentment is so fierce that no one attends the funeral, they always come to sprinkle holy water on the corpse.

A hired man or a woman stays with the deceased night and day; as a reward he or she receives either a piece of the deceased’s clothing, or money. In Notranjsko it is said that such a woman is “*na lučci*”, while in Dolenjsko, where such a person thanks each visitor with the words “*bohlonaj*”(God bless you), this woman is called “*žena za bohlonaj*”(the *bohlonaj* lady). In Slovene villages people usually come to sprinkle the deceased at night when their daily tasks are mostly done. They stay late at night, keeping the wake. In Bela krajina they are “*na varki*”, in Gorenjsko they call the wake “*mrliča vahtat*” or “*mrliča varvat*”, in Štajerska people come and sit up (*bedijo*) with the dead while in Koroško it is said that people go to pray (*gredo žebati*) by the corpse. In Dolenjsko people even say that they go “to eat white bread”; but keeping the wake is more frequently called “*mrtvaško vasovanje*” or “*nočno vasovanje pri mrliču*”. During the wake the assembled first pray for the deceased and for the souls in purgatory, especially for those who “wander around with no peace”, as they say. Then they sing church and death songs, and when the mood gradually brightens, they tell stories, also scary ones,

and play different games, almost forgetting that they are keeping a wake. Folk tradition has not explained the motive of this nightly vigil. One of the explanations maintains that in such a manner people protect themselves from death. The ancient custom of being merry during the wake, of singing merry songs alongside the sad ones and prayers, and of cracking jokes has persisted into the present. It is believed that high spirits protect a person from death which is supposed to be especially catching at night when man is apt to succumb to sleep. Since such customs usually contained more than one meaning, one of the explanations for such behaviour is that people need to cheer up the deceased lest he took offence at his relatives and neighbours taking leave from him in sadness.

The family is obliged to offer schnapps and white bread to every visitor (who is called *kropilec*, *mrtvaški vasovalec*). Even before World War II each house had to serve white bread on such an occasion; if the family could not afford it, a more affluent neighbor brought them a “batch” (about six loaves). All visitors accepted the bread, but many took it home to their children. In this manner the deceased treats his relatives, acquaintances and especially the poor and beggars, for the last time, manifesting his hospitality. This reveals the close connection of poor souls in purgatory with the poor on Earth. By giving to the poor one can acquire merits for one’s own soul or for the souls of one’s relatives. This gesture of hospitality has been preserved to the present, even if the deceased lies in a funeral chapel. Those architects who are familiar with people’s customs design a small kitchenette alongside a funeral chapel into which the family brings beverages, bread and cakes, and in which they make tea, coffee, or serve wine for those who have come to pay their respect. This is also a place where in winter the family can warm up during their vigil by the deceased. At night, however, the chapel is locked, much to the chagrin of many who feel that this occurs much too early for the farmers who work in the fields till dusk and are therefore able to come only later in the evening. The feelings concerning such funeral chapels are ambivalent: those who still live in their own, original houses, prefer that the deceased remain at home until the funeral so that they can keep a constant vigil and ensure that everything takes place according to old customs and firmly established traditions. If a cemetery does not yet have a funeral chapel, younger people who live in modern houses perceive this as a serious problem and try to solve it as soon as possible by collecting financial contributions and by donating their own labor.

The funeral usually takes place the third day after death. Even at the beginning of the 20th century the grave used to be dug out by neighbors or by the pallbearers. They either brought the necessary tools with them or borrowed them from the so-called *totenkamra*, a funeral chapel which was used only for the homeless. When this custom started to disappear later on, the grave was dug out by gravediggers or sometimes by a sexton who also doubled as a gravedigger. But he had to adhere to the rules prescribing

when an old grave could be uncovered for a new corpse. In Koroško it is still customary to form a cross with a pick and a shovel and place them over the freshly dug grave. Until very recently the pallbearers were usually neighbors, fellow villagers, or friends who had been asked or appointed to do this by the deceased beforehand or were asked by the family of the deceased. It was a great honor to be a pallbearer; such people were highly esteemed by the community, and nobody ever refused this task. But the pallbearers have to be familiar with and strictly obey all the unwritten rules concerning this task. Since this denotes a transition from one's home to one's grave and the customs of such a transition, separation, and farewell have to be strictly obeyed, it is extremely important how the deceased is taken out from his house. His feet have to face forward, his coffin making a cross over all the thresholds in the house. This denotes his leave-taking, and according to old beliefs he would thus be unable to find the right way home should he accidentally return. By the village crucifix or a chapel, the coffin is placed on the ground. Speaking for the deceased, the oldest pallbearer bids farewell, asks to be forgiven for any wrongs the deceased may have done to anybody, gives an assurance that the deceased forgives any injustice done to him, and asks all around him to pray for the deceased. The village crucifix is also called "*kerlež*" – from *kyrie eleison* (Lord have mercy) – and was named after this very custom. The custom has not only been preserved in the countryside but is also practiced on the outskirts of Slovene cities, for instance in villages at the foot of Šmarna gora, and even in Šentvid, thus even in Ljubljana. The deceased is then carried into church (in the Slovene countryside funerals almost always have a mass and an "*ofer*" – offering – afterwards) with his feet forward, but opinions differ as to how the corpse should be brought out of the church. Some say that the casket has to be turned around so that the deceased leaves the church with his feet forward as well, while others feel that the deceased should face the altar throughout the ceremony, since "no one should turn his back to God". The pallbearers therefore have to agree on this beforehand. It was the pallbearers' task to bring the coffin, to carry the deceased (the coffin was driven only if the home of the deceased was quite far from the parish cemetery; according to the popular belief mourners have to follow the cart stepping into the cart track, avoiding any shortcuts or looking back; otherwise the house of the deceased will soon be struck with another death), and to bury the coffin. There were usually four pallbearers, only rarely six. It was advisable that their height was roughly the same so as to evenly distribute the weight. They were dressed in their Sunday best, in black, if possible, with mourning bands which were black if the deceased had been married, or white if the person who died had been single. These bands, always made by the family of the deceased, were worn faced outward. When the palls were placed on the other shoulder, the band was always repositioned accordingly. These bands were later taken off and thrown on the top of the coffin in the open grave. Though in a different

form, this custom has been preserved up to the present in Dolenjsko: the black band from the state flag, which is carried at the head of every funeral procession, is likewise taken off and thrown into the grave.

Customs taking place at the home of the deceased likewise reveal a special concern for the dead. Those who did not go to the funeral dismantled the catafalque, opened all the windows, scattered all the chairs, threw the sheets and the funeral sheets in water, maybe even burned the mattress. Since they believed that everybody who died had to watch over all the dead in the cemetery, after the funeral they first prayed that the deceased would not be scared. The old custom of organizing a funeral repast the seventh or the eighth day after the funeral is still practiced. The repast, called *sedmina* (the seventh day) or *osmina* (the eighth day), but also *karmina*, *korbina*, *trbina*, and prepared by the family, is to honor the deceased. Nowadays this usually takes place immediately after the funeral and is called *pogrebščina*. All who came to the funeral, especially *vabovci*, the person who was hired to keep the vigil by the dead, the pallbearers, the gravedigger, the sexton, and of course the priest, are invited. Before they all sit down somebody says five Lord's prayers aloud for the soul of the deceased. The origin of *sedmina* or *osmina* is connected to the requiem mass which takes place on the seventh or the eighth day after the funeral, but also to the prayers performed at the home of the deceased seven or eight days in a row. These are mentioned in Valvasor's book "Die Ehre des Hertzogthums Krain" from the 17th century: "*In places it is customary that only the pallbearers are given food immediately after the funeral. Those attending the funeral as well as the pallbearers then come to the house eight days in a row. They position two wax candles in the form of a cross, light them on all four ends, place them on the spot where the deceased lay, kneel down and pray until the candles burn out. Then they return home but repeat the process for eight days. The final, eighth day, they have to be given food. Only then the deceased is buried properly.*" Reports on this custom date into the present. Before World War II such prayers (*sedmino moliti*) usually lasted seven days in Bela krajina, in Gorenjsko even nine days, while in Dolenjsko people still come to the house of the deceased to pray for eight consecutive days, and are offered food after the requiem mass on the eighth day. This leads to the conclusion that such funeral repasts really represent the final prayers for the deceased. We do need to be aware, however, that their name (*sedmina* or *osmina*) reflects a more recent custom originating from the Christian Middle Ages. The funeral repast namely originated in the antiquity and represents the last remnant of Old Slavic death ceremonies.

Let us also mention a special, nowadays less known custom which is still practiced in some areas of Koroško: a ceremonial concern for the bones, especially for the skull of the deceased in whose grave another corpse is about to be buried. All the bones have to be carefully gathered, washed and then replaced into their grave wrapped in a piece

of cloth. This custom of rinsing bones and wrapping them in a cloth is similar to the second burial of the deceased known among numerous native peoples outside Europe.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKO gradivo Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU in terenski zapisi avtorice.

Ložar-Podlogar, Helena, Šege življenjskega kroga. C. Smrt. Vprašalnica IX. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja* (ur.: Slavko Kremenšek, Vilko Novak, Valens Vodušek), Ljubljana 1978: 36–50.

Ložar-Podlogar, Helena, Šege življenjskega kroga. V: *Slovensko ljudsko izročilo. Pregled etnologije Slovencev* (ur. Angelos Baš), Ljubljana 1980.

Novak, Vilko, Od rojstva do smrti. Ob smrti. V: *Slovenska ljudska kultura*, Ljubljana 1960: 186–194.

Orel, Boris, Trije mejniki v človeškem življenju. Smrt in pogreb. V: *Narodopisje Slovencev I.* Ljubljana 1944: 303–314.

STOLETNA pratika 1801–1901. Za duhovne, deželске služabnike in kmete. V Ljubljani 1860 (Tretja popravljena izdaja).

Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre des Hertzogthums Krain.* Laibach-Nürnberg 1689, II/6, 280 et passim.

Zablatnik, Pavle, Verovanja in običaji ob smrti. V: *Od zibelke do groba. Šege in navade na Koroškem.* Celovec 1982: 95–128.

Ložar-Podlogar, Helena. 1999. Šege ob smrti na slovenskem podeželju, *Etnolog. Nova vrsta*, 9(1): 108–115. (Objavljeno je angleško besedilo)

SVET MASK

Oteповci od hiše do hiše. Mer zapisuje. Stara Fužina 1993. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

Oteповci pred hišo. Stara Fužina 1993. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

BOHINJSKE ŠEME

IZHODIŠČA

Različne teorije v razvoju vsake vede, tudi etnološke, so nujno enostranske, vendar vsaka zase pomeni napredek, korak naprej.¹ Tista, ki je premočno poudarjala pomen češčenja mrtvih v najzgodnejših dobah človeštva,² pa je vendar pripomogla, da so etnologi,³ za njimi prazgodovinarji⁴ in sodobni veroslovci⁵ spoznali pravo bistvo maske.

Obredno šemljenje, ki sega s svojimi koreninami sicer v lovske kulture paleolitika, hoče pozneje predstavljati predvsem duhove prednikov. Nadaljnji družbeni razvoj je sprožil animistično gledanje na svet in manističnim predstavam so se pridružile predstave vegetativnih demonov. Le nekateri tipi so ostali v svoji prvotni obliki, večinoma pa so se oboje predstave začele prepletati. Drži vsekakor, da večji del arhaičnih mask predstavlja duhove, od teh pa so duhovi umrlih najštevilnejši. Po manističnih nazorih se duhovi prednikov v določenih dobah leta vračajo na svet. Vračajo se predvsem v času okoli zimskega kresa, ko je dan najkrajši in noč najdaljša. Predstavljajo jih našemljeni člani skrivnih »moških družb«. Šemljenje je seveda doživljalo različne razvojne stopnje. V antiki so zadnja razvojna stopnja npr. saturnalijske »Barbari«, ki so se ob preseljevanju ljudstev razlili po Evropi, pa so prinesli s seboj šemljenje, ki je bilo še v prvotni razvojni stopnji.

Zadnje razvojne stopnje manistično-vegetativnih obredij v visoki in že dekadentni kulturi antike kažejo določeni prodor mimičnega elementa. V grški antiki se je bil ta

¹ Niko Kuret, Zu Karl Meulis Maskentheorie, *Antaios* 11 (Stuttgart 1969), str. 154–163.

² Hans Naumann, *Primitive Gemeinschaftskultur. Beiträge zur Volkskunde und Mythologie*. Jena 1921.

³ Karl Meuli, Bettelumzüge im Totenkultus, Opferritual und Volksbrauch. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 28 (Basel 1928), str. 1–38. – Karl Meuli, Maske, Maskereien, *Das Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (HDA)* 5. Berlin/Leipzig 1932/1933, str. 1744–1852.

⁴ Richard Pittioni, (Ocena:) Anton Dörrer, Tiroler Fasnacht (Wien 1949), *Mitteilungen der österreichischen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnographie und Prähistorie*, str. 78–79, Bd.1/3 (Wien 1949), str. 169–171. – Anton Dörrer, *Vom geistigen Menschenbild der Urzeit*. Wien 1952.

⁵ Mircea Eliade, Maschera – Le origini mitico-rituali, *Enciclopedia universale dell'arte*, 8. Venezia–Roma b. 1. (1964), p. b. Maschera, str. 877–882.

element sicer izkristaliziral v »komediji« ob obredni »tragediji«, stare obredne obhode, kot npr. saturnalije, pa je mimični element ob izteku starega veka potisnil v čisto burlesknost. Zato pa so bila v bistvu istovrstna obredja, ki so jih prinesli s seboj »barbari«, še nenačeta, nepopačena.

Torej imamo opravke z dvojno dediščino: z dediščino antike in dediščino novih ljudstev. Obe dediščini seveda nista ostali druga ob drugi, ampak sta se medsebojno oplajali, se prepletali. Obe pričata, vsaka po svoje – ena v »kultivirani«, druga v »divji« obliki – o arhaični indoevropski praskupnosti.

Krščanstvo se je borilo proti šemskim šegam.⁶ Rimski cerkvi se je posrečilo, da je težišče šege, ki je ni bilo mogoče izkoreniniti, premaknila in postavila na čas pred štiridesetdnevni postom. Dovolila je »zabavo«, a s pogledom na pokoro, post, pripravo na veliko noč. V obredjih, ki so se ohranila sredi krščanskega okolja, pa je mimični element z novo silo udaril na dan. Obhodi našemljencev brez arhaične kultne vsebine dobivajo vse bolj burleskni značaj in prihajajo s tem v zadnjo razvojno stopnjo.

Kljub temu so vsi ti našemljenci ohranili neke značilne poteze v svojem nastopanju. Nasilni so, bijejo ljudi, jih škropijo, mažejo s sajami in tako simbolično ponazarjajo svoje maščevanje nad tem, da živi lahko še uživajo ta svet, kaznujejo jih za pregrehe, na drugi strani pa prinašajo blagoslov. Vedenje teh našemljencev je bilo od nekdaj povsod enako: prihajajo, s truščem, »pogovarjajo« se le s kretnjami, zopet drugod spreminjajo glas, da jih ne bi prepoznali. Človek je vse njihovo početje voljno prenašal, še več, želel si je obiska našemljencev, saj je veroval, da prinašajo srečo in zdravje družini ter dobro letino. V zahvalo za to jih je obdaroval. Še danes tu in tam naletimo na človeka, ki trdno veruje, da mu prihodnje leto ne bo prineslo sreče, če se našemljenci izognejo njegovi hiši.

Pravi in prvotni čas šemskih obhodov je torej čas okoli »zimskega kresa«, doba »dvanajsterih noči«. Marsikje se je šega ohranila v tem času in v obliki svojega nastanka. Posebno velja to za območja zunaj katoliške Cerkve, za pravoslavna področja. Toda tudi srednja in zahodna Evropa poznata novoletne šeme. V Sloveniji pa nam je po dosedanjih raziskavah znan en edini primer. To so šeme, *otepovci* ali koledniki v *Zgornjem Bohinju*.

BOHINJSKE NOVOLETNE ŠEME

V vseh bohinjskih vaseh izraz »šema« skoraj da ni več opravičljiv. Šemijo se namreč danes samo še v Stari Fužini, Srednji vasi in Češnjici; v Srednji vasi je šega »obnovljena«, kajti v požaru leta 1949 so zgorele vse obleke in šemski rekviziti, ki so se desetletja

⁶ Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat–Rhein. *Studien zur Geschichte der Volksbräuche* 2. Helsinki 1938 (= FFC 119), str. 728 sl.

prenašali iz roda v rod. Še pred približno petnajstimi leti bi lahko tudi v Jereki videli skupino arhaično našemljenih novoletnih šem s kožuhovinastimi in platnenimi naličji. Danes se tam ne šemijo več in tudi koledovanje so opustili. V Studorju koledniki sicer še hodijo, vendar se – po pripovedovanju – niso nikdar šemili. Spomin na oteповce živi tudi na Gorjušah in v Koprivniku, saj so koledovali ali oteпали še tu in tam po drugi vojni. Tudi tu baje niso bili nikdar našemljeni.

Ljudje vedo povedati, da so bohinjski koledniki nekoč pred vsako hišo zapeli ustrezno kolednico. Nekaj fragmentov te pesmi sem lahko zapisala v Češnjici. V dozdnevno popolni obliki pa se je ohranila, četudi so koledovanje opustili, na Gorjušah in v Koprivniku. Na Gorjušah mi jo je zapel dne 6. 9. 1968 Vinko Strgar, p. d. pri Boštetu (Gorjuše 8), tedaj star 78 let. Pesem je sestavljena iz dveh različnih delov. Prvi del je cerkvena pesem, kot jo je objavil L. Dolinar v svojih »Pefmih v godove in prašnike zeliga leta« (V Ljubljani 1833) str. 55–56 (V' God obresovanja Gofpoda nafhiga Jesufa Kriřtuřa). Pesem, ki sem jo zapisala, je prva kitica Dolinarjeve pesmi (spremembe so malenkostne):

Je zopet novo leto,
premisli moj kristjan.
Da pride kmalu žetev,
le hitro zadnji dan.

Torej se pripravi,
se k pokori spravi,
da prideš v dober stan.

Drugi del, ki mi ga je zapel prav tako V. Strgar, je prava kolednica:

Mi smo pršli semkaj k vam,
da bi vi kej dali nam.
Nas je sedem opajdaš,
ta osmi pa je trogar naš.

Očka hišni gospodar,
dajte nam en dober dar.
Naj bo pražnje al hodnik,
al pa ajde an pounik.

Mamca hišna gospodinjca,
dajte nam en mal prediuca.
Naj bo ajda al' proso,
da bo le z voljno roko.

Če pa tega nimate,
dajte nam pa dnarca kej.
An grošiček al pa dva,
al pa ceua cvančgarca.⁷

⁷ Varianto te pesmi je Karla Vuk zapisala leta 1950 na Sp. Gorjušah pri Boštetovih. Hrani jo GNI pod št. 15185.

Pred sabo imam tri poročila o raziskovanju novoletnih šem v bohinjskem kotu. Prvi dve sta iz leta 1954.⁸ Napisal ju je Niko Kuret, ki se je prvi začel s strokovnega stališča zanimati za to šego. Potem je minilo celih 13 let. Oteповci so oteпali in nihče jih več ni »nadlegoval« z vprašanji. Leta 1967 sem se sama odpravila v Bohinj in tam preživela več dni z namenom, da kaj več poizvem o tej za Slovenijo edinstveni šegi ter da ugotovim, koliko se je v teh trinajstih letih spremenila. Obiskala sem Staro Fužino, Studor, Srednjo vas, Češnjico in Jereko,⁹ naslednje leto pa še Gorjuše in Koprivnik.¹⁰ Za tri od omenjenih vasi nimam primerjalnega gradiva izpred leta 1967. To so vasi Studor, Koprivnik in Gorjuše, kjer se po pripovedovanju starih ljudi niso koledniki ali oteповci nikdar šemili, pač pa so hodili in v Studorju še hodijo praznje oblečeni. Na Gorjušah se celo spominjajo pripovedovanja očetov in dedov, da so oteповci nosili dolge kožuhe in kučme iz ovčje kože. Morda opis šege iz teh treh vasi ne bi sodil v to razpravo, kjer govorim predvsem o šemah. Ker pa se je tu in tam poleg naziva koledniki ohranilo še ime oteповci in ker je potek otepanja v vseh vaseh zelo podoben, bom tudi te nenašemljene oteповce vključila v to razpravo.

NENAŠEMLJENI OTEPOVCI

Ustavimo se na kratko v teh treh vaseh, kjer oteповci niso našemljeni in zato ne sodijo neposredno v okvir te razprave.

V *Studorju* hodijo praznje oblečeni oteповci ali koledniki (šeme jih ne imenujejo, ker se pač niso nikdar šemili) na Štefanovo, tj. 26. decembra. Nekoč so oteпali lahko le tisti dvajsetletniki, ki so »stopili v fante«. To pa ni bilo tako lahko, ker je fant moral dokazati, da ga tudi dekleta že imajo za zrelega. Opolnoči sta takega fanta spremljala dva starejša tovariša. Moral je na vas in poklicati dekle. Če se mu je odzvalo in mu prižgalo cigaro, je bil sprejet, sicer pa so rekli, da »gre lahko še za eno leto spat«. Danes »koledvajo« tudi mlajši, vendar ne pod sedemnajst let.

Za otepanje se fantje že prej pripravljajo, dva do tri dni pred Štefanovim pa naredijo natančen načrt. Izberejo muzikanta, druge vloge pa razdelijo po starosti in po zaupanju. Tisti, ki je najbolj večš pisanja, je *mer*¹¹ in dobi knjigo, v katero natančno zapiše vse, kar dobijo v dar. Najbolj zgovorni nosi vrečo, kamor gospodinja vrže klobaso, eden od oteповcev nosi leseno škatlo z napisom: SREČNO NOVO LETO, drugi

⁸ Niko Kuret, Poročilo 3. in 4. o terenskem potovanju v Bohinj leta 1954 (Arhiv ISN).

⁹ Helena Ložar, Novoletne maske v Zgornji Bohinjski dolini, Terenski zapiski 1967 (Arhiv ISN).

¹⁰ Moj zapis in magnetofonski posnetek (Arhiv ISN).

¹¹ Mer = maire, franc, župan; očitno ostanek iz časov Napoleonove Ilirije.

pa le hodijo zraven. Na Štefanovo se zberejo pri muzikantu doma. Otepati začno na robu vasi in se pomikajo proti sredini. Na čelu spreveda hodi godec, za njim mer, nato tisti z žakljem in drugi. V vseh hišah pričakujejo njihov prihod, zato morajo oteповci paziti, da kakšne hiše ne izpustijo. Nekoč so ljudje verovali, da bo leto nesrečno, če oteповcev ni bilo, danes so le še užaljeni. Zgodilo se je, da je gospodinja, katere hišo so po pomoti izpustili, drugi dan prinesla najstarejšemu oteповeu klobaso s pripombo: »Da ne boš mislil, da je nimam.«

Pred hišo oteповci v en glas pozdravijo: »Danes smo prišli gledat gospodarja, gospodinjjo, al ste klal kaj debelo svinjo.« Vsakemu podajo roko in voščijo vesele božične praznike in srečno novo leto, nato pa z gospodinjo in domačimi hčerami zpletejo dve viži. Gospodinja ima klobaso že pripravljeno in jo spusti v vrečo. Medtem ko godec še eno zagode, pa mer zapiše, »kako je klobasa zakrivljena«. Mora biti namreč »počasi zakrivljena«, to se pravi velika. To obdarovanje kolednikov je stara šega, ki je bila vedno resen obred. Kasneje, ko se je pravo bistvo teh obhodov izmaličilo, so mu ljudje pridružili tudi nekaj humorja. Tako se danes često dogaja, da katera od gospodinj iz nagajivosti, včasih pa tudi iz skopuštva, podtakne oteповcem »nepravo« ali pa slabo klobaso. Tako gospodinjo drugi dan oteповci še enkrat obiščejo in ji z muziko nesejo klobaso nazaj, kar je seveda za hišo velika sramota.

Ko koledniki obredejo vso vas, se zberejo v eni izmed hiš in klobase skuhamo. Ker pa je klobas le veliko, jih nekaj v trgovini zamenjajo za kavo in vino. Seveda delajo to le zadnja desetletja, Medtem ko se klobase kuhajo, gredo fantje vabit dekleta na gostijo in ples, ki često traja do drugega dne zjutraj.

Na Gorjušah in Koprivniku je nekoč »koledvanje« potekalo podobno kot v Studorju, toda danes so ga že povsem opustili. Spominjajo se, da so »otepali« še leto ali dve po drugi vojni, potem pa ne več. Čas koledovanja je tu Silvestrov večer, če pa je na ta dan slabo vreme, ga prestavijo na dan treh kraljev. Otepati so začeli o prvem mraku, ko so se zbrali v gostilni. Od tod so krenili proti hiši št. 1. Morali so kar pohiteti, kajti vas je raztresena in včasih so oteпали kar do polnoči ali še dlje. Pred vsako hišo so zapeli koledniško pesem »Je zopet novo leto, premisli moj kristjan ...«. Posebno gorjuški fantje so bili od nekdaj znani kot zelo dobri pevci. Še danes so možakarji ponosni na to. Ko je pesem izzvenela, so se odprla hišna vrata in nekdo od domačih je v peharju prinesel klobaso. Medtem ko jo je spuščal v vrečo, je skušal vrečo tistemu, ki jo je držal, iztrgati iz rok. Če se je to zgodilo, so bili oteповci osramočeni, češ da imajo nezanesljivega »trogarja«. Začel se je pravi boj za vrečo in seveda so na koncu morali zmagati oteповci. Da bi se zavarovali pred tako nezgodo, sta vrečo navadno držala dva in sicer tako, da jo je spredaj držal bolj šibak kolednik, za njim pa skrivaj močnejši. Koledniki so poleg klobas dobili tudi lešnikov, jabolk, hrušk in tudi kakšno »petico«.

Pri hišah, kjer so bila dekleta, so se oteповci dalje pomudili, ker so še zaplesali.

Okoli polnoči, ko so že obhodili vso vas, so se oteповci zopet vrnili v gostilno, kamor so povabili tudi dekleta. Prešteli so nabrane darove, vsak je dobil klobaso in petico, nekaj klobas so skuhalo in na zabavi pojedli. Druge darove, npr. jabolka, hruške, lešnike, fižol itd. pa je za plačilo lahko odpeljal godec domov. Začel se je ples, ki je skoraj vedno trajal do večera na samega Novega leta dan, včasih pa kar 48 ur skupaj.

NAŠEMLJENI OTEPOVCI

Pravo nasprotje tem kolednikom, ki so vsekakor tudi obredni, pa so tisti iz Stare Fužine, Češnjice in nekoč tudi iz Srednje vasi in Jereke. Človeka pretrese, ko spremlja njihove obredne obhode po vasi, nedoumljivo mu je, kako so se te arhaične, strah vzbujajoče maske ohranile skozi stoletja prav do današnjih dni. Pri marsikateri platneni maski se mu zazdi, da vidi mrliško glavo in tudi v kožuh odete pošasti ga spominjajo oznak nekaterih raziskovalcev, ki vidijo v kožuhu »razpadajočega mrliča«.¹²

Bohinjske šeme – in ne samo one – ne morejo zakriti svojega izvira. Seveda bi bilo napačno misliti, da so šemske oblike, ki se nam kažejo danes, iste, kakor so bile pred stoletji ali še dlje nazaj. Spremembe so očitne v zadnjem desetletju, prav tako so se šeme v podrobnostih spreminjale v stoletjih in tisočletjih. Toda jedro je ostalo.

Pravico do otepanja imajo povsod le fantje, ki »imajo cegec«, tj. tisti, ki so bili v istem letu poklicani na nabor. Seveda pa jih morajo starejši fantje najprej sprejeti v svojo družino. To se zgodi na Martinovo ali na sam dan otepanja. Povsod je pogoj, da novi fant plača pijačo. V Stari Fužini je moral pripeljati v gostilno dekle. Če se mu to ni posrečilo, je plačal še za 5 litrov vina in odšel domov z upanjem, da bo drugo leto imel več sreče. Stari ljudje v Fužini še pomnijo, da je bil sprejem v fantovsko družbo včasih poseben obred. Imenovali so ga »krst«. Krščeval je mer. Najprej je novinec moral eno zapeti, nato se je spovedal (fantom seveda, ki so pred njim držali rešeto). Šele potem je dobil dovoljenje, da je lahko poklical dekletu, ki naj bi mu prižgalo cigaro. Če je vse to dobro opravil, je lahko začel hoditi na vas. V Češnjici pa je bila stara navada, da je bil najstarejši fant v vasi mer. Ta je tudi fante »komandiral«. Na Silvestrovo so 20-letne fante »krstili«. Prvotno je bila navada, da je ob tej priliki mer dal za pijačo, kasneje pa je moral plačati novepečeni fant. Šele ko je dal za pijačo, je lahko dal krivce za klobuk in šel vasovat – toda tudi tu je imel glavno besedo mer, ki mu je povedal, katero dekletu je dovolj staro, da ji gre pod okno. Če je šel k dekletu, ki še ni doseglo 18 let, so ga izključili iz fantovščine. Še isti večer, ko je bil fant krščen, je moral iti klicat dekliča, da mu je fajfo prižgala in ga s tem dokončno potrdila.

¹² Prim. Karl Meuli, *Schweizer Masken und Maskenbräuche*. Zürich 1943, str. 49.

Vsem vasem, kjer se oteповci šemijo ali so se vsaj do nedavnega še šemili, je skupna sestava šemske skupine. Le-ta naj bi povsod predstavljala veliko družino: očeta in mater, sinove in hčere. V vsaki skupini pa sta le dva oteповca, ki nista našemljena – godec, ki je lahko že poročen mož in tudi po več let isti, ter mer, tudi »šribar« imenovan, ki opravlja posle zapisnikarja.

Fantje se že nekaj dni pred dnevom otepanja zberejo v gostilni ali zasebni hiši, pregledajo obleke in rekvizite, si razdelijo vloge in napravijo načrt, kje bodo začeli s svojim obhodom in kje bodo nehali. V Stari Fužini gredo navadno najprej na »Klanc«, nato v »Zabajer«, od tod na »Trato«, končajo pa v »Koncu«. V Srednji vasi začnejo hoditi na spodnjem koncu, nato gredo po sredi vasi, zavijejo na zgornji del, nato po cesti nazaj in končajo v gostilni. Posebnost sprevoda v Srednji vasi je nekoč bila, da so krenile šeme iz hiše, kjer so se oblačile, najprej po vsej vasi naravnost v župnišče. Še leta 1954 je župniku veljal njihov prvi obisk. Šele po obisku pri župniku so se vrnili na začetek vasi in začeli hoditi od hiše do hiše, kar se je često zavleklo do trde noči. V Češnjici in Jereki so začeli otepati na spodnji strani vasi, nadaljevali so po zgornjem koncu, vračali pa so se po sredi vasi do hiše, kjer so imeli zabavo.

Četudi so si šemske osebe vsaj po funkcijah v vseh vaseh podobne, bi se težko odločili, v kateri vasi so najbolj zanimive ali morda najbolj »stare«. Vsaka vas ima svojo posebnost. Če pa bi si noveletne šeme želeli ogledati danes, pa vsekakor odločitev ne bo težka. Srednja vas je v požaru leta 1949 izgubila domala vse šemske oprave in rekvizite. Kar vidimo danes, je le deloma narejeno ali nabavljeno po starih vzorcih. V začetku 50-ih let so še prevladovale zasilne kupljene papirnate, pozneje tudi plastične »larfe«, raztrgane stare obleke ali celo pižame. Zdaj se stanje izboljšuje.

Težko nam je, ker bomo tudi Jereko morali pustiti ob strani. Danes tam na Silvestrovo ne bomo več slišali glasu harmonike in ne vpitja otročajeв, ki nagajajo oteповcem. Silvestrovo popoldne bo ostalo čisto navaden popoldan, brez obhoda noveletnih šem, brez oteповcev.

Ustavili pa se bomo v Stari Fužini in Češnjici, v dveh vaseh zgornje bohinjske doline, ki sta vse do danes ohranili to starodavno šego. Srečo imamo, saj se datum otepanja v obeh vaseh ne krije; v Stari Fužini oteпajo na Štefanji dan, v Češnjici pa na staro leto.

V Stari Fužini opravljajo ta starodavni obhod v zgodnjih popoldanskih urah. Daleč pred sprevodom se pokaže na vasi šema z metlo, pogosto »metlar« imenovana, in se podi za otroki. Šemski skupini pripravlja pot in skrbi, da otroci ne nagajajo »starima« – dedu in babi. Metlar je oblečen v narobe obrnjen kožuh, prepasan z verigo, na kateri so nekoč viseli težki zvonci. Danes na ta rekvizit, žal, že vse češče »pozablajo«. Tudi naličje te šeme je kožuhovinasto. Lahko bi rekli, da je čez obraz potegnjena velika kučma, v kateri so izrezane odprtine za oči, usta in nos. Na nogah ima usnjene škornje. Včasih je metlar z verigo ujel tudi kakšno dekle in jo oplazil z metlo. Njegova dolžnost pa ni

bila samo ta, da je »pometal pot« pred oteповci, ampak je skrbel tudi za to, da se pri posamezni hiši niso predolgo mudili. Nevarnost je bila posebno tam, kjer so bila doma za možiteв godna dekleta. Ko se mu je zdelo dovolj, je svoje tovariše z metlo nagnal čez prag, počistil za njimi in kot zadnji zapustil hišo. Lahko rečemo, da je ta šema pravo nasprotje ostalih. Živahna je, poskakuje, vihti svojo metlo, se spušča v dir za otročadjo in je sploh neutrudljiva. Druge šeme pa se pomikajo bolj umirjeno, počasi, včasih kar klavrno. Sicer pa ni čudno: kako naj bo gibčna stara žena, ki jo podpira mož in je po vrhu še »noseča«? Pa tudi »otroci«, ki stopajo za njo, so leni in se opirajo drug na drugega. Tej lenobni skupini se morata godec in zapisnikar ali mer, ki stopata na čelu sprevoda, lepo prilagoditi. Godec in mer sta edini osebi, ki nista našemljeni. Kakor že omenjeno, je mer navadno najstarejši fant, godec pa je lahko več let zapovrstjo isti, čeprav je že poročen.

V Stari Fužini navadno nastopa en sam ženski lik, to je »žena« (baba, babca). Seveda je to v žensko preoblečen moški. Obrazna maska je narejena doma, včasih iz platna, drugič zopet iz papirja; vedno pa daje videz bledega, zgubanega obraza starke. Namesto las ima prejo, na glavi pa ruto. Oblečena je v raztrgano, umazano kmečko obleko, obuta v pošvedrane čevlje. Ima velik trebuh, ki naj bi predstavljal njeno »drugo stanje« – seveda zato, da bi pri ljudeh vzbudila čimveč usmiljenja in bi ji dali več darov. V ta namen nosi s seboj košaro, kamor nabira jajčka. Mož (dec) jo mora ves čas podpirati.

Tudi mož ali »dec« ima doma narejeno masko, ki je hkrati tudi pokrivalo. Včasih so ga naredili iz telečje kože, kasneje iz blaga ali celo papirja, v katerega so izrezali odprtine za oči, nos in usta. Prvotno je bil mož oblečen v ovčji kožuh, kasneje pa tu in tam le v ponošeno, strgano obleko. V roki, nosi steklenico in prosi za »šnops«.

V Češnjici sta se mož in žena imenovala »uoča in mat«, spremljala pa sta ju sin in »ta mlada«. Mat je tudi tu včasih noseča in temu primerno oblečena. Tu in tam pa se napravi le v kmečko obleko po starem narejeno: jopa je v pasu stisnjena, dvakrat prevezana in ima ob straneh »repetnice« (»jošpek«), nosi dolgo, črno kiklo in »birtoh«, na glavi pa pod brado zavezano temno ruto. Čez obraz si potegne doma narejeno masko iz platna, na katerem so z rdečo barvo naslikana lica. V ta namen uporabijo košček rdečega svilenega papirja, ki ga zmočijo in z njim potegnajo po platnu ali pa si pomagajo s sokom rdeče pese. Uoča si v Češnjici še danes nikdar ne nadene kupljene maske, pač pa mu jo naredo doma iz cunj, »štumfa« ali iz papirja. Na glavo si povezne slamnik ali pa širok klobuk, če je slabo vreme in bi bila nevarnost, da bi se slamnik razmočil. Oblečen je v narobe obrnjen kožuh, nosi težke, visoke škornje, tako da hlač izpod kožuha skoraj ni videti, v rokah ima palico »šteglarco«, ki je lepo »obrančana« (= okrašena) s »panteljmi«, na vrhu pa ima nasajen kravji rog. Včasih so na ta rog nataknil še glavo pravkar zaklanega petelina. Za razliko od starofužinskega moža nosi uoča v Češnjici čez ramo vržen žakelj, v katerega zbira darove, predvsem klobase. V Stari Fužini pa mož svojo ženo le podpira, vzdihuje, kako jima je hudo in poskuša vzbuditi čimveč

usmiljenja pri gospodinji. Za nošnjo klobas ima kar dve šemi: šemo z ražnjem in šemo z žakljem. Šema z ražnjem se imenuje »fehtar«. Oblečena je v narobe obrnjen, raztrgan kožuh, obličje ji pokriva papirnata maska, lase pa ima narejene iz preje. Prepasan je z verigo. Včasih je fehtar imel masko iz kosmate gamsove kože, na glavi pa gamsove roge; če le teh ni dobil, si je na vrh pritrdil kozje ali srnjakovo rogovje. Že ime »šema z ražnjem« nam pove, da v rokah nosi raženj,¹³ na katerega gospodinja natakne klobaso. Te klobase pa ne spusti takoj v žakelj, pač pa jo na ražnju nese do druge hiše; naj ljudje vidijo, kako je velika. Prav gotovo soseda ne bo dala manjše, saj ne bo hotela zaostajati. Ko pa druga gospodinja prinese klobaso, se mora seveda piva umakniti z ražnja. Tedaj stopi v ospredje šema z žakljem, tu in tam tudi »trôgar« imenovana, ki nam jo omenja že sama stara oteповska pesem. Šema z žakljem je oblečena podobno kot fehtar, često ima tudi rogove, v rokah pa nosi zvonec.

Druge šeme v Stari Fužini nimajo posebne naloge in so v sprevodu le za število. Če le morejo, vse šeme oblečejo kožuhe in si naredo naličja, največkrat taka, ki služijo obenem za pokrivalo. Starejši ljudje se še spominjajo mask iz poslikane žične mreže. Pravijo, da so te »dratene maske« najbolj »gvirale« (trajale). Seveda niso bile narejene doma, ampak so jih kupili v Radovljici ali v Ljubljani.

Šemska skupina, ki v Češnjici spremlja uoča in mater, se od starofužinske le malo razlikuje. Najvažnejša spremljevalca, ki sodita k »družini«, sta sin in »ta mlada«, ki se zaljubljeno obešata drug na drugega. Oblečena sta lepše kot stara dva, če le moreta, v staro kmečko nošo. Fant ima kratke irhovke, vidijo se bele spodnje hlače, na nogah ima zelene, vezene »galjufe« – take na »knofe«. »Ta mlada« je oblečena v belo »bluzo«, rdečo »kiklo« in bel »firtoh«. Na glavi nosi »štikano« čepico. Obema pa obraz zakriva doma narejena larfa iz platna.

S to skupino hodita še dve šemi. Prva se imenuje »Novo leto« in je oblečena v belo obleko, na katero so prišiti rdeči trakovi. Ima belo larfo, bele rokavice in na glavi širokokrajni slamnik s »pankeljni«. Okoli vratu ima obešeno škatlo – ljudje pravijo, da tako, kot so jo imeli dalmatinski krošnjarji. V sprednjo stranico škatle je izrezan napis »SREČNO NOVO LETO 19..«, ki je z notranje strani osvetljen. Pred leti pa v to krošnjarsko skrinjo niso vrezovali napisa, ampak je rabila le kot pušica, v katero so ljudje metali denar. Transparent z napisom »Srečno novo leto« je tedaj pred sprevodom nosila druga šema.

Kakor pri vseh pustnih sprevodih v Sloveniji, srečamo tudi med oteповci dimnikarja (»raufnkirarja«). V Češnjici opravlja vlogo fužinskega pometača, metlarja. Po hišah mora omesti ognjišča, je pa tudi nagajiv in pomaže domače dekletke s sajami po obrazu.

¹³ Raženj je palica, na kateri v dimnici visijo klobase.

Dekleta se ne branijo dosti, saj naj bi dimnikar posebno ob prehodu iz starega v novo leto prinesel še posebno srečo.

Nekaj posebnega je bila nekoč šema, ki je bila napravljena v obleko, sešito iz samih zaplat. Leta 1954¹⁴ so v Češnjici to obleko na novo sešili – pravzaprav so ta šemski lik obnovili. Obleka pa ni bila povsem enaka tisti, kot so jo nosili v prejšnjih časih. »Stara« obleka je bila namreč sešita iz koščkov različnega blaga nepravilnih oblik, novo pa so sestavljale pravilne pravokotne krpe. Anton Mikelj, izučen krojač iz Češnjice št. 20, je porabil zanjo vzorce blaga, ki jih je iztrgal iz cenika tekstilne tovarne. Starejši Bohinjci se še spominjajo, da so tej šemi rekli puatož. Njegova obleka spominja na obleko »harlekina« iz *commedie dell'arte*. N. Kuret je postal na to pozoren in je temu liku posvetil posebno razpravo.¹⁵ Izhajajoč iz komedijskega »Harlekina«, ga je zasledoval v preteklosti na eni strani do srednjeveškega normansko-francoskega »hellequina«, na drugi strani pa mimo orientalskih asketov, rimskih mimov in moških zvez prav v davnino indoevropske družbe. K »puatožu« se bom povrnila v opisu skupine bohinjskih šem, danes že opuščениh otepovcev iz Jereke.

Ko smo obdelali dve bohinjski vasi, kjer je otepanje še danes živo v prvotnih oblikah in kjer so vsaj v grobem ohranili še staro obleko (predvsem naj tu poudarim kožuhe), je prav, da nekaj prostora posvetimo tudi spominu na nekdanje otepanje v Jereki in na obnovljeno otepanje v Srednji vasi.

V Jereki, kjer so imele maske morda najbolj arhaično podobo, je N. Kuret lahko fotografiral šeme še leta 1954 – žal ne v času njihovega obhoda. Jereških šem sama nisem več videla, zapisala pa sem dragocene podatke in opise o njih. Zadnjikrat so ote-pali leta 1965, vendar že takrat nenašempljeni. Tu je bil torej prehod – najprej so opustili šemljenje, nato še samo šego. Kdo ve, če ni bilo tako tudi v Studorju, na Gorjušah in Koprivniku, kljub trditvi vaščanov, da se niso nikdar šemili.

Liki, ki so nastopali v šemskem sprevodu v Jereki, so v bistvu isti kot v ostalih vaseh: uoča, mat, otroci, dimnikar, šema z »Novim letom«, godec, samo mera tudi v Jereki ni. Prvi v sprevodu je stopal nemaskirani godec, za njim »Novo leto«, nato dimnikar, »otroci« in kot zadnja uoča in mat.

Šema z »Novim letom«, je bila tista, ki je nosila škatlo z napisom, vanjo pa so ljudje metali denar. Oblečena je bila v belo obleko, na katero so bili našiti pisani trakovi. Tej šemi so pravili »puatož«. Ob pogledu na tako napravljeno šemo bi se nam zdela domneva, da sodi tipološko v skupino »hellequina« in njemu podobnih šem, povsem opravičljiva. Po pripovedovanju domačinov so se pojavljale tudi različne variante te šeme. Včasih je imela le hlače, sešite iz samih »muštrov«, zopet drugič je nosila v roki knjigo z vzorci in

¹⁴ V članek Nika Kureta *Harlekin v Bohinju?* (kakor op. 15) se je na str. 250 vrnila napaka: pravilna letnica izdelave nove Harlekinove obleke je 1954 in ne 1945.

¹⁵ Niko Kuret, *Harlekin v Bohinju?* *Slovenski etnograf* 9 (Ljubljana 1956), str. 237–252.

cenami blaga. Zanimivo je, kako je arhaično osebo »zaplatnika« amalgamiral izrazito novi lik trgovskega potnika, ki je nosil s seboj »knjigo« z vlepljenimi (pravokotnimi) vzorci tekstilij! Ljudje so izbirali in naročilo vnaprej plačali.

»Otroci« so bili oblečeni v stare obleke, sinovi niso nosili kožuhov, pač pa narobe obrnjene »rekelce«, na katere so bile prišite raznobarvne »flike«. Verjetno pa je to že kasnejši pojav in naj bi bila ta obleka nadomestilo za kožuh.

Uoča se je napravil v starinski, narobe obrnjen ovčji kožuh, prepasan s konjsko ovratnico. Ob straneh je imel dva zvonca. Obraz si je zakril z larfo, sprva vedno platneno ali papirnato, belo, šele kasneje jo je zamenjala kupljena. Larfe so izdelali doma in sicer tako, da so na platneno krpo v obliki pravokotnika našili zgoraj in spodaj bel trak. Izrezali so odprtine za oči in usta, krpo na ustreznih mestih navlažili in naslikali nanjo obrvi, trepalnice, lica in brke z rdečim ali tintnim svinčnikom. To larfo si je šema zavezala zadaj na temenu, spodnji del pa potegnila pod brado in jo zavezala na tilniku. Lase si je zakrila z ruto tako, da je tudi po laseh vaščani niso mogli prepoznati. Uoča si je čez ruto poveznil širokokrajni klobuk. Pogosto je bil to slamnik, v starih časih pa so bili krajevci narejeni iz lesa, le oglavje je bilo slamnato. Starejši ljudje pomnijo še klobuke, ki so bili izdelani iz drevesne gobe.

Mat je imela tudi platneno, larfo, narejeno na enak način kot uoča, na glavi je nosila črno ruto, oblečena pa je bila v dolgo nabrano krilo, »jiberjak« ali jopo s »škrici«, ter črn »birtok«.

Nosača klobas je nadomeščal kar uoča. V ta namen je nosil v eni roki čez ramo vrženo vrečo, v drugi pa palico. *Mat* je imela korbo za jajca in »flašo za šnops«, eden od »ta mladih« pa je na ramah nosil »lembo« (brento) za mošt, včasih pa namesto tega »patrh« (putrih). Medtem, ko je gospodinja spuščala klobaso v »žakl« in zlagala materi jajca v košaro, pa so druge šeme silile v gospodarja, naj vendar dotoči v steklenico žganja in v »lembo« mošta.

Omenila sem že, da so v Srednji vasi ob požaru zgorele vse stare obleke. Fantje pa otepanja niso opustili. Še danes hodijo za Silvestrovo šeme od hiše do hiše srečo voščiti in darove prositi. Obleke so nove, poenostavljene, skušali pa so ohraniti vsaj funkcijo nekaterih šemskih likov. Razumljivo je, da se pojavijo tu in tam novi rekviziti (npr. sablja), opaziti je moč tudi šeme, ki jih doslej nismo srečali – to sta oficir in trobentač, ki trobi v rog. Za razliko od godca, ki je tudi tu nemaskiran, ima trobentač larfo, vendar mora usta močno izrezati, da lahko trobi.

V prvih letih po požaru so bile šeme v Srednji vasi resnično preprosto oblečene. Niko Kuret v svojem terenskem poročilu¹⁶ iz leta 1954 piše med drugim takole: »Z drugimi vred so zgorele vse šemske priprave – ni več ne kožuhov, ne larf. Šemski sprevod se je

¹⁶ Kakor op. 8.

zato spremenil v navadno maškerado, v kateri vidiš same kupilne maske iz lepenke; vse so groteskne ali zoprne, deloma so živalske (opica, svinja). Kožuh sem videl v sprevodu en sam, sicer so pa šeme oblečene v navadne obleke z našitimi pisanimi krpami, v pižamske hlače in podobno ...«

Kaže pa, da fantje iz Srednje vasi niso hoteli zaostajati za svojimi sosedi, pa tudi ne opustiti tradicije novoletnih obhodov. Začeli so si urejati nove obleke in poskrbeli so, da bi bile čimbolj podobne nekdanjim. Seveda jim to ni povsem uspelo. Res je, da so se potrudili in si priskrbeli nove kožuhe, toda da bi bili čimbolj živahni, so jih premazali s črno, z belo in rdečo barvo. Naličja so tu in tam že zopet izdelovali doma iz kože ali nogavic. Vsem moškim likom so po hlačah našili pisane trakove. Toda na škornje, verige in zvonce so povsem pozabili! Šema, ki nosi škatlo z napisom »Srečno novo leto« in je nekoč bila oblečena v belo obleko, je tu dobila živalsko masko z rogovi – torej sta se tu funkcija ene šeme in lik druge združila v novo obliko. Denarja pa ne pobirajo v to škatlo, pač pa v manjšo, ki ima na vrhu pritrjeno gumijasto punčko. To škatlico nosi ena izmed šem po vasi in s spremenjenim glasom sprašuje: »Boste dali kaj za našo punčko?« – ali pa prosijo »za našega invalida«.

Poleg teh novih šemskih likov pa so tudi v Srednji vasi ohranili še stare, tradicionalne like: uoča, mat, Novo leto, šemo s košem, šemo s »flašo« ali putrihom za mošt. Uoča, oblečen v prebarvan kožuh, ima čez obraz potegnjeno larfo, narejeno iz kože ali nogavice, na glavi pa širokokrajni klobuk. Pod roko se ga drži v raztrgana kmečka oblačila oblečena mat, ki nosi košaro za jajca. Šema s košem ima v košu še vrečo; klobaso spravijo v vrečo in šele nato vse skupaj spravijo v koš. To naredijo zato, da se klobase ne bi raztresle, če bi nosač padel. Nabrane darove tudi v Srednji vasi po končanem obhodu deloma prodajo. V novejšem času pa ne zapravijo vsega na Silvestrov večer, pač pa del izkupička spravi »blagajnik«, da fantje še kdaj med letom lahko priredijo kakšno zabavo.

Omenila sem že, da otepovci tu in tam kakšno hišo »kaznujejo« in je več let ne obiščejo. Včasih se je namreč zgodilo, da jim je katera izmed gospodinj, bodisi iz naganjivosti ali pa tudi iz skopuštva, podtaknila »slabo« klobaso – to se pravi staro, trdo ali pa celo z žaganjem nabasano klobaso. Če si otepovci zapomnijo, kje so jo dobili, jo drugi dan nesejo z muziko nazaj in te hiše več ne obiščejo. V Srednji vasi lahko gospodinja da le meseno klobaso. Če da krvavico, jo drugi dan dobi nazaj.

Leta 1957 so v eni izmed hiš dobili krvavico. Otepovci si niso zapomnili, kje, zato so jo drugi dan nosili po isti poti, kakor so oteпали, od hiše do hiše, pri vsaki hiši so imeli govor, nato pa so krvavico obesili pod lipo na oglasno desko.

Otepovci so bili tudi zelo občutljivi, če se je kdo kaj pritoževal čez njihovo vedenje. Posebno pripombe deklet so jih prizadele. »Maščevali« so se tako, da so drugo nedeljo klobaso nabodli na raženj in jo nesli nazaj ter so v bodoče hišo nekaj let izpuščali.

Tudi do preteпов je prišlo tu in tam. Včasih so bila vzrok dekleta, zopet drugič nepovabljeni fantje iz drugih vasi, ki so prišli na zabavo po končanem obhodu. V Srednji vasi vedo povedati, da sta pred vojno bili v vasi dve skupini fantov: kmetje namreč kočarjev niso upoštevali, zato so le-ti začeli otepati sami že opoldne. Potem so kmečkimi nastavili vrv, tako da se je harmonikar spotaknil in raztrgal harmoniko. Seveda se je s tem otepanje za tisto leto končalo.

Na koncu naj še povem, da moderni čas prinaša tudi v to šego svoje novosti. Harmonika je ostala le še med sprevodom, na večerni zabavi pa se pojavlja že povsod gramofon. Jože Hodnik, iz Stare Fužine 82, p. d. pri Htoru, mi je pripovedoval, da je deset let zapovrstjo otepal kot muzikant in fantom igral na večerni zabavi. Leta 1954 pa je razočaran zapustil gostilno, ker je nekdo med njegovim igranjem prinesel gramofon in plošče, njega pa nihče ni več upošteval. To je bilo njegovo zadnje otepanje.

Vprašujem se, kaj je tako dolgo ohranilo to v Sloveniji edinstveno šego v bohinjškem kotu? Ali je vzrok res le zemljepisna odmaknjenost? Vedno bolj se mi vsiljuje misel, da je treba dodatno upoštevati še en moment – čas, v katerem šego obhajajo. Bohinjski fantje otepanje med božičem in novim letom, se pravi v času, ki je za takšno šego pri nas nenavaden. Slovenci zunaj Bohinja takšne šege v tem času niso niti slutili. Dosti dolgo je ostala docela neznana in se niti etnologi niso kaj prida zmenili zanjo. Šega se je stoletja odvijala v samoti. Niso je motili tuji gledalci. Niti domačim turističnim delavcem ni prišlo na misel, da bi jo turistično izkoristili. Ostala je nekakšen obred vsake vasi zase. Skoraj bi si želela, da bi tako ostalo in da bi »turizem« pustil vsaj ta košček Slovenije neokrnjen. Ne moremo preprečiti, da ne bi spreminjali zunanjšega videza te doline, toda pustijo naj vsaj življenje tako, kot je – neprisiljeno, neizumetničeno.

SORODNI POJAVI

Že v uvodu sem pokazala, da je prvotni čas šemskih obhodov čas »okoli božiča«, okoli »zimskega kresa«, posebno pa še »dvanajstere noči«. Tedaj se vračajo duhovi rajnikov, »prednikov«, na ta svet, bistveni del njihovega češčenja pa se je odvijal ravno v šemskih preoblekah. Če so se v Zgornjem Bohinju ohranile šeme, »otepovci«, v dnevih med božičem in novim letom, to pač priča o izviru šege, dokazuje njeno izredno starost, ki se je sicer po Sloveniji – in drugod – večidel razbila, porazdelila na druge letne roke, in potrjuje, da je Bohinj spričo svoje dolgotrajne zaprtosti eden izmed naših dragocenih etnoloških »rezervatov«.

Najprej moram opozoriti, da je »zimski« rok šemljenja, kakor že omenjeno, dokaj širok. Za naše ozemlje je pokazal N. Kuret, da je npr. *miklavževanje* krščansko prekrit

ostanek prav istih starih šem, ki nastopajo v zimskem času okoli božiča ali so jih posebne okoliščine prenesle na sam pust.¹⁷

Prištevamo jim še dva druga individualna našemljena lika zimskega časa: Lucijo¹⁸ in Pehtro,¹⁹ ki ju pa v tem okviru podrobneje ne razlagam. Vsi trije sodijo k »zimskim« šemskim likom. Med zahodnimi Slovani so jim v sorodu še Cecilija, Barbara in Ambrož, seveda pa poznajo tudi Miklavža z zelo številnim in prav malo »cerkvenim« spremstvom.

Medtem ko so bohinjke šeme glede svojega roka v Slovenija edinstvene, pa je drugod, zlasti v jugovzhodni, vzhodni in severni Evropi božično-novoletni rok šemskih obhodov dokaj ohranjen. Zanimiv bo zato kratek pregled za primerjavo, posebno zaradi tipologije šem, ki nastopajo v »zimskem« času. V ta namen sem izdelala pregledni zemljevid.

ZEMLJEVID TIPOLOGIJE

Kako je torej v naši neposredni hrvaški soseščini? Tod se zbero v predbožičnem času skupine našemljenih fantov, da bi šli v *čarojice*.²⁰ Porazdele si vloge. Nastopajo: ded in baba, cura in momak, djever in djeveruša, kozel, maček, zajec, miš itd. Hodijo od hiše do hiše in pred vsako najprej zapojejo in recitirajo določene tekste, s katerimi prosijo, da bi jih spustili v hišo in jih obdarovali. Ded in baba vstopita in v hiši zaigrata različne komične, često pa tudi nespodobne prizore. Obdarijo jih navadno z mesom, moko, slanino, fižolom. Za darove se zopet v pesmi zahvalijo in izrečejo blagoslov. Po končanih obhodih čarojice prirede gostijo, deloma pa darove med sabo razdele.

Obhodi čarojic so razširjeni na severu do Save in Kolpe in prehajajo deloma tudi v panonsko območje, proti zahodu pa segajo do črte Karlovac–Ogulin–Otočac, proti jugovzhodu obsegajo Liko, Bukovico, drniški okoliš, se širijo proti Poljicam in Makarskemu Primorju, proti vzhodu pa se izgublajo nekje med Vrbasom in Cetino.

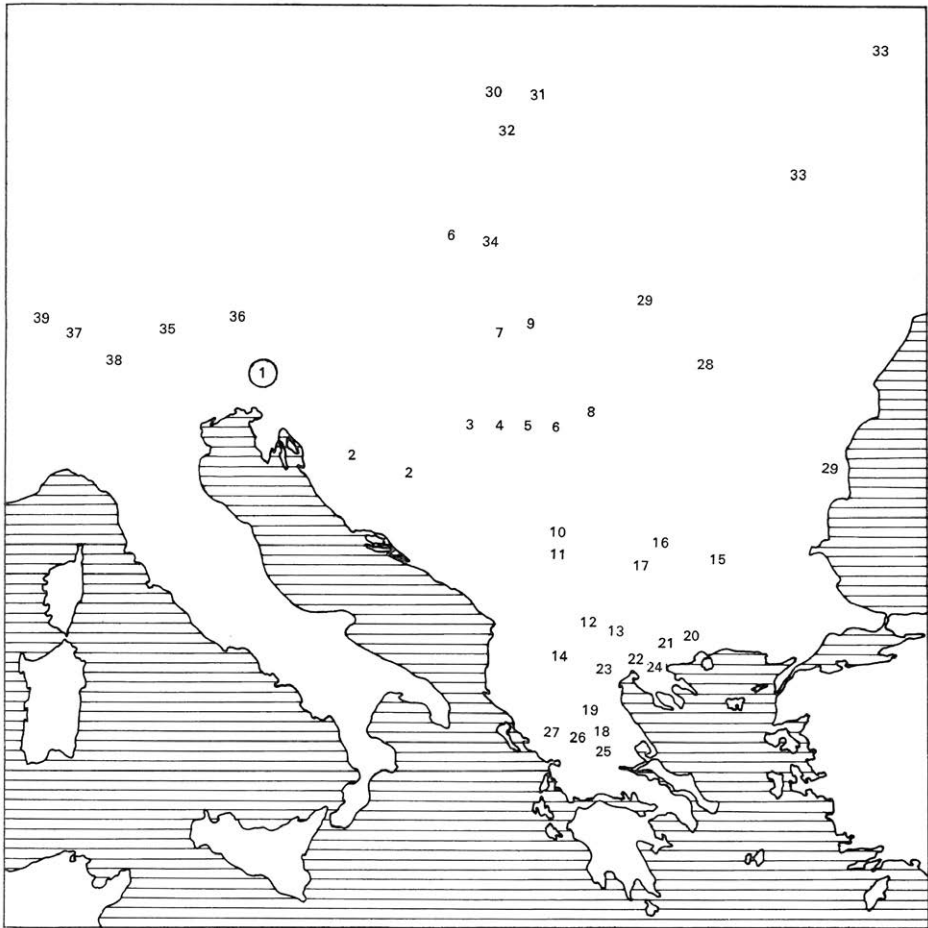
Različne etnične skupine v severnih področjih Jugoslavije, vzdolž madžarske meje, imajo vsaka svoje izročilo in zato tudi pisano množico »zimskih« šem. Maske,

¹⁷ Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 4*. Celje 1970, str. 18–43. – Posebej poudarjam, da so se v kožuhe našemljena »kosmata« strašila, potomci nekdanjih našemljencev-članov moških zvez, prelevile na eni strani v »krščansko« pojmovane »parkeljne« (Podjuna, Poljanska dolina nad Škofjo Loko), na drugi pa so prevzela ime »mkvavži« (Ziljska dolina) ali »mikloši« (Porabje), ne da bi se jim lik svetnika v obhodih sploh pridružil.

¹⁸ Kakor op. 17, str. 43–56.

¹⁹ Kakor op. 17, str. 267–280.

²⁰ Milovan Gavazzi, *Das Maskenwesen Jugoslawiens. Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 63 (Basel 1967), str. 192 sl. – Glej tudi Marija Išgum, *Čarojice u sjeverozapadnom dinarskom području*, Magistarska radnja, Zagreb 1965 (tipkopis).

Zimski obhodi našemljencev v Srednji, Jugovzhodni in Vzhodni Evropi
(Shematični prikaz)

1 Bohinjske šeme (otepovci, koledniki). — 2 Carojice. — 3 Obhodi s kločalico (cerbom, turco, capro), kecskezes. — 4 Todorj. — 5 Korindjaši, colindători. — 6 Obhodi z »betelehemom«, »vertepom« (= jasicami), s »carom Irodom«, s »steauo« (= zvezdo). — 7 Régülés. — 8 Gircsózás. — 9 Csuma. — 10 Koledari, oale. — 11 Sirovari. — 12 Karnavali, surati, surovári, babari, kamildžiji. — 13 Džamalari. — 14 Vasiličari. — 15 Sirveskari. — 16 Džamali, derviši, koledari. — 17 Starci. — 18 Rogatsaria. — 19 Kalikantsaroi. — 20 Babugeroi. — 21 Baburtsi. — 22 Surovari. — 23. Iškinari, ligučari (džamalari). — 24 Rugkatsiaroi. — 25 Empusaroi. — 26 Arugučari. — 27 Ligučari. — 28 Colindători. — 29 Brezaña (capră). — 30 Obhodi s »szopko« (= jasicami). — 31 Obhodi s turonom (turom, turoñem), s kozo, capom, konikom. — 32 Obhodi Herodov. — 33 Obhodi z »vertepom« (= jasicami) in kozo. — 34 Obhodi z medvedom. — 35 Obhodi kiöcklerjev. — 36 »Perchteljagen«. — 37 Brögggen (Zuschellen). — 38 Mantineda. — 39 Nüniklinge.

ki jih srečamo v Vojvodini,²¹ so pretežno ekvidne v najširšem pomenu naziva, imajo dolge gobce in premično spodnjo čeljust. Pri Srbih jih imenujejo *klocalica*, klopka, hala, jelena, curka. Romuni jim pravijo *cerb* (iz lat. *cervus* = jelen), tudi turca (iz tur) ali *capră* (= koza), Madžari imajo zanje ime *kecskezes*. Po drugi vojni se je šega ohranila le še v nekaterih romunskih vaseh v Banatu in pa med Cigani. Našemljenci nastopajo v božičnem času (katoliškem in pravoslavnem) in na novega leta dan, redkeje se pojavijo v pustnem času ali ob drugih prilikah (npr. na ženitovanjih). Iz Vojvodine so posameznim etničnim skupinam znani še obhodi našemljenih *Todorjev* na dan sv. Teodorja, ki po hišah pregledujejo dimnike, dalje na Barbarino obiski v bele rjuhe odetih žensk »Barbork« po izbah, kjer predejo. Poznajo tudi izganjanje božiča, ki ga opravlja »svatbeni sprevod«; sestavljajo ga našemljeni fantje, ki s sabo vodijo veliko ekvidno masko z gibljivo spodnjo čeljustjo, spremljajo pa jih otroci z zvonci in raglami.²² Po vsej severni Jugoslaviji poznamo obhode *Lucij*,²³ navadno belo oblečenih žensk, v Vojvodini pa preoblečenih moških z rdečimi jeziki, metlo, verigo itd. Isto velja za obhode Miklavžev,²⁴ ki jih spremljajo hudiči. Ti obhodi so znani predvsem pri vojvodinskih Slovakah. V Vojvodini pa je treba posebej omeniti še našemljene kolednike, pri Srbih imenovane *korandaše*, v Romuniji jim pravijo *colindători*.²⁵ Prav tako ne smemo mimo zanimivih obhodov z »betlehemom«, ki mu pravijo »*vertep*«, pri Srbih tudi »*car Irod*«, pri Romunih »*steaua*«. Te obhode pozna vsa severna Jugoslavija²⁶ in pri vseh sodelujejo v kožuhe oblečeni »*pastirji*«, ki so s tem bistveno menjali svojo nekdanjo funkcijo – grozo vzbujajočih hrupnih obhodnikov.

Tudi pri naših madžarskih sosedih²⁷ poznajo zimske šemske obhode. Tako se šemijo na Lucijin dan pri slovanskih in nemško govorečih etničnih skupinah – podobno, kakor na severnem jugoslovanskem ozemlju – in tudi na Barbarino in Miklavževo. Na Madžarskem je priljubljen lik iz buče narejena *smrt*, ki se pojavi v izbah, kjer predejo, pa tudi na svatbah in ob drugih prilikah. Posebno vrsto mask tvorijo pastirji v božični igri, ki jo igrajo, ko koledujejo z »betlehemom«. Danes se imenujejo po darilih, ki jih prinašajo Jezusu v jaslicah (npr. sir, maslo itd.), nekoč pa so jih imenovali po barvi

²¹ Kakor op. 20, str. 194.

²² Kakor op. 20, str. 195.

²³ Kakor op. 20, str. 195.

²⁴ Kakor op. 20, str. 195.

²⁵ Kakor op. 6, str. 829.

²⁶ Kakor op. 20, str. 196.

²⁷ Tekla Dömötör, Masken in Ungarn. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 63 (Basel 1967), str. 142–161. - Glej tudi Gyula Ortutay, *Kleine ungarische Volkskunde*. Budapest 1963, str. 96 sl.

obleke (beli, črni, pisani pastir). Poleg pastirjev redno nastopa našemljen tudi »mož z vrečo pepela«, druge osebe pa nimajo naličij.

V madžarskem Prekdonavju je na Štefanovo poznana šega »regölés«. Nekoč so predstavljali živali, danes pa nimajo več naličij, oblečeni so še vedno v srajce, prepasane z verigo, v rokah pa imajo palice. Hodijo od hiše do hiše in zbirajo darove, predvsem orehe.²⁸ Pri romunskih Madžarih na Sedmograškem se šemijo na dan nedolžnih otročičev. Po opisu iz leta 1930 poznamo s slamo natlačene like v belih srajcah z zvonci na nogah in belo masko na obrazu. V rokah nosijo palico, na kateri visi vreča s pepelom, spremlja pa jih »konj« in komični ženski lik. Šega se imenuje »gircsózás«. Pri Szekelyih, ki so se na Madžarsko priselili iz Bukovine in Moldavije, srečujemo na Silvestrovo obhode, ki jim pravijo »csuma« (= kuga). Na ta dan hodijo od hiše do hiše tudi Madžari rodu Csángo in vlačijo »kozo« s sabo.

Tudi Srbija in Makedonija²⁹ nam predstavljata vrsto zanimivih šem, ki v predbožičnem in v novoletnem času obiskujejo hiše v domači vasi, tu in tam pa gredo tudi v sosednje vasi.

Iz Srbije poznamo *koledare* ali *oale*, katerih naličja so lesena ali pa narejena iz buče, kot rekvizit pa jim rabijo umetno narejene kače, jegulje, papirnati trakovi, sablje itd. Zopet srečamo nam že znane like, kot so: dediča in baba, ženin in nevesta itd. Ob zgornji Moravi nosi ded v roki palico in če se kje branijo izročiti darove, vsakega z njo malo oplazi. Pred novim letom se pomikajo od hiše do hiše *surovari*, med katerimi sta glavna lika ženin in nevesta, ki igrata po hišah nespodobne prizore. V osrčje Srbije segajo *čarajice* (čarajice, čarajičari), ki sem jih omenila že pri Hrvatih.

Medtem ko v Srbiji v splošnem prevladujejo antropomorfne maske, pa poznamo s Kosovega polja tudi zoomorfne maske, kot so medved, štoklja, volk (vučari). V Prizrenu nastopajo poleg dveh vučarov še nevesta, ded, pop itd.; ded in bada nastopata tu tudi v obhodih »Vodičarjev« na dan sv. treh kraljev.

Zelo pisani so obhodi šem v Makedoniji. Pri pravoslavnih jih obhajajo ponoči, drugi pa le podnevi na božič, novega leta dan in na dan treh kraljev. Prikazujejo komične prizore, smešijo vaško življenje in vaške razmere in so tudi temu primerno kar se da smešno oblečeni; nosijo stare strgane obleke, kožuhe, okoli pasu zvonce, obraz pa imajo premazan s sajami ali pa si nadenejo naličje z velikimi ušesi, rogovi in gibljivo spodnjo čeljustjo. V rokah nosijo krepelca, v ženske oblečene maske pa preslice, košare ali ženska ročna dela. Našemljenci predstavljajo tako ljudi kakor živali, največkrat pa sta zastopana »stari in stara«. Najštevilnejši so sodelujoči v sprevodu »džamalarov« iz okolice Skopja, kjer poleg starega in stare nastopajo še njune hčere, pop s cerkovnikom, zdravnik s pomočnikom,

²⁸ Kakor op. 6, str. 828.

²⁹ Kakor op. 20, str. 195.

ciganka. Imena našemljencev se po raznih pokrajinah Makedonije razlikujejo. Tako jim pravijo med drugim tudi *maskari*, *karnavali*, *surati*, *surovari*, *babari*, *kamildžiji* itd. Že Liungman³⁰ je poročal o makedonskih *babarih*, ki hodijo s kamelo na Silvestrov večer. Na samega novega leta dan se v vaseh v okolici Ohrida pa tudi Skopja pojavijo *vasiličari*. Med njimi je samo en ženski lik – v nevesto preoblečen fant – opazimo pa lahko tudi nenavadno masko, ki ji pravijo *t(e)rkaljaš*. Enega izmed fantov oblečejo v plašč iz grobe volne, natlačijo ga s slamo in zašijejo tako, da ima proste le roke in se lahko le plazi. Okoli vratu mu obesijo kozji zvonec. Med sprevodom igrajo na dude, terkaljaš se valja po tleh in prevrača kozolce, nevesta pa pleše okoli njega.

V Bolgariji³¹ so danes v času pred novim letom šeme skoraj izginile. Šemljenje se je malone v celoti preneslo na pustne dni. Svoje dni pa so hodili po vaseh »sirveskari« in sicer na dan pravoslavnega starega leta. Stopili so v hišo, pozdravili gospodarja in gospodinjjo, »nevesta« jima je poljubila roko, »ženin« pa jima je želel zdravja in sreče v novem letu. V sprevod sirveskarov so sodili poleg ženina s koničasto kučmo in sabljo v rokah ter neveste, ki nosi v rokah često dojenčka, še dve družici, dalje »hadži« in »starec«. Liungman³² nam je lahko še poročal, da so bili v navadi obhodi mask v okolici Stamimaka in sicer *starec*, *janičar* in ženski lik *kadine*. V vzhodnih pokrajinah Bolgarije so hodile v času dvanajsternih noči po vaseh živalske maske, v okolici Sofije vse do črnomorske obale pa so strašili *džamali* z lesenimi naličji in *derviši*, tudi *kole-dari* imenovani, ki so s sabo vodili kamelo. Z njimi sta šla tudi ded in baba, ki sta ob igranju na dude izvajala z lesenim falusom nespodobne prizore. V okolici Radomira so se od Božiča do 4. januarja fantje preoblekli v *starce*, ki so bili zelo podobni pustnim kukerom. Ljudje so jih radi sprejeli, ker naj bi prinašali rodovitnost polju.

Grčija nam nudi v noveletnem času še danes takšno bogastvo mask, da nam je težko vse omeniti. D. S. Loucatos³³ nam v svojem najnovejšem pregledu grških mask nazorno prikaže današnje stanje, o preteklosti pa veliko izvemo pri Liungmanu. Našemljenci obiskujejo hiše po vaseh, pojo in igrajo kratke smešne prizore, za sklep pa se zberejo na trgu, kjer priredijo veliko simbolično predstavo. Vrstijo se sprevodi, kot so svatba, oranje, smrt ali omedlevica, nato oživiljenje, vse skupaj pa strnejo s plesom.

V vzhodni Tesaliji, v okolici Volosa, nastopa ženin v meščanski noši, z brki in temnimi naočniki, nevesta pa ima poleg temnih očal bel klobuk. Svoje dni sta ju spremljala

³⁰ Kakor op. 6, str. 814.

³¹ Rosica Angelova, Les masques populaires bulgares, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 63 (Basel 1967), str. 226–239.

³² Kakor op. 6, str. 813.

³³ Demetrios S. Loucatos, Masques et deguisements populaires en Grece. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 63 (Basel 1967), str. 177 sl.

grbasta, smešna tašča, oblečena v črno obleko, in zdravnik, ki je moral neprestano oživljati nevesto, ker je omedlevala. Danes »novoporočenca« spremlja *Arabec*, ki ima obraz prekrit z belo kopreno kakor beduin, za pasom nosi velike zvonce, v rokah pa palico. Drugi svatje – *mutsaréoi* – imajo papirnata naličja.

V okolici Karditse pa sta ženin in nevesta oblečena v domačo nošo, spremlja ju več »Arabcev« z zakritimi obrazi, oblečenih v ovčji kožuh, z zvonci za pasom, v rokah pa nosijo palico in vrečko pepela. To spremstvo se imenuje *rogatsaria*.

Iz severne Grčije nam G. Megas³⁴ poroča o starodavnih našemljencih, imenovanih *kalikantsaroi*, in o zoomorfnih maskah, ki spremljajo ženina in nevesto ob njihovem obhodu v dvanajsterih nočeh. Liungman³⁵ je izčrpnjši, navaja nam za novoletne našemljence kar vrsto imen. V okolici Drame in Seresa (severovzhodno od Soluna) nastopajo *babugeroi*. Oblečeni so v »Arabce«, medvede z zvonci itd. V Nevrokopu so to *baburci*, oblečeni v kozje kože z vrečkami pepela v rokah. V okolici Soluna imajo *babugeroi* kljun in jih imenujejo tudi *surovari*. S sabo vodijo babo z otrokom, popa in nevesto, včasih tudi medveda.

Tudi v okolici Verria (zahodno od Soluna) in Florine so dnevi okoli novega leta dnevi obhodov našemljencev. Iz tega okoliša poznamo *iškinare*, *ligučare* ali *džamalare*. Tudi tu nastopajo ženin in nevesta, roparji in turški vojaki, poleg teh pa še v kozje kože oblečeni *zdrugamani* z zvonci.

Iz okolice Bogackega poroča Liungman o našemljencih, imenovanih *rugkatsiaroi*; v sprevodu so poleg ženina in neveste še baba, črnc z leseno masko in konjskim repom, zdravnik, ki oživlja usmrčenega črnca in medved z zvoncem. V Satisti hodijo možje in fantje na novega leta dan z zvonci buditi ljudi in jim voščijo srečo in zdravje. Obhodnike, oblečene v kozje kože z zvonci, imenujejo *babogeri*, v Košani so to *empusárioi*, v Klisuri *arugučari*, v Janini pa poleg tega imena poznajo zanje še naziv *ligučari*. V splošnem ugotavljamo, da se v vseh pokrajinah Grčije ponavlja isti prizor: usmrnitev enega izmed glavnih likov in njegovo ponovno oživljanje.

Tako v nobenem sprevodu ne manjka zdravnik, usmrčeni in ponovno oživljeni pa je eden izmed novoporočencev ali pa črnc. Da je v tem ohranjena zveza z mitosom o Dionizu, je očitno.

Tudi na Kreti je še nekaj ostankov takih novoletnih šeg.

V času med 25. decembrom in 7. januarjem so tudi v Romuniji³⁶ v navadi obhodi našemljencev. Tudi tu nastopajo nam že znani liki, kot so starec in starka, medved in

³⁴ George A. Megas. *Greek Calendar Customs*. Athens 1958, str. 34, 45.

³⁵ Kakor op. 6, str. 813–822.

³⁶ Mihai Pop & Constantin Eretescu, Die Masken im rumänischen Brauchtum, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 63 (Basel 1967), str. 162–176.

njegov vodja, nevesta, zdravnik, nova pa sta nam »staro« in »novo« leto. V obhodu, ki traja od Silvestrovega večera do 1. januarja opoldne, sodelujejo našemljenci in nenašemljenci. Ceremonijo sklenejo s plesom in simboličnim pretepom »starega« in »novega« leta, v katerem razumljivo zmaga »novo«.

Liungman³⁷ je nabral vrsto imen za maske, ki hodijo po romunskih vaseh med božičem in novim letom. V olteniji so *colindători*, ki s sabo vodijo *turco* in zbirajo darove. Turcina glava spominja na ovco ali kozo in ima gibljivo spodnjo čeljust, vodi pa jo vātaf. Imenujejo jo tudi *capră* ali *clanta*. Znana je še na Erdeljskem in v Moldaviji. Severozahodno od Bukarešte jo poznajo pod imenom *brezaia* ali *capră*, ki jo vodi maskirani *moşul* (= mož). Isto velja za Podonavje, kjer simbolično uprizarjajo oranje, vmes pa pokajo z biči. V okolici Tutrakana vodijo okoli *brezaio*, ki se plazi po štirih in ima rdeč kljun in rogove. Fanta, ki jo predstavlja, imenujejo *derviş* ali *unkeşin* (=stari). Včasih pa *brezaio* zamenja *karakondžo* (= konj).

Tudi slovanski sever pozna obhode šem v zimskem času. Na Poljskem se šemijo v dneh od Štefanovega do svečnice, posebno pa o novem letu in o treh kraljih.³⁸ Otroci nosijo jaslice, (»szopko«), spremlja jih goslač, deček z zvezdo in drug, našemljen v kozo. Odrasli fantje pa hodijo s turonom (chodzenie s turoniem), ki ga vodi ded (dziad); navadno se jima pridružijo Žid (Żyd), medved (niedźwiedz) s ciganom, godci in tudi drugi liki (sv. Jožef). Zoomorfni, natančneje ekvidni lik nosi po raznih pokrajinah razna imena. Turon je lahko tur ali turun, lahko je tudi koza in koziolek (= kozliček) ali klepacz, lahko oven (cap) posebno pa konj (konik), redkeje štoklja (bocian) ali žerjav (zoraw). Poleg le-teh pa so povsod znani še »Herody«, ki po hišah uprizarjajo božične prizore po svetem pismu in pri katerih prav tako nastopajo turoni, koza, Žid itd.

Zahodna Rusija in Ukrajina poznata samo *kozy*,³⁹ ki nastopa s koledniki, ko nosijo »vertpek« (jaslice),⁴⁰ le-ti so bili v prejšnjih časih verjetno tudi našemljeni.

³⁷ Kakor op. 6, str. 829–839.

³⁸ Roman Reinfuss, Die Volksmasken in Polen, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 63 (Basel 1967), str. 134–141. – Kazimierz Moszynski, *Kultura ludowa Slowian*, 2. Kultura duchowa, Krakow 1939, str. 985 sl. – Simon Matusiak, Das Volksleben der Polen, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Bd. 11: Galizien. Wien 1898, str. 252 sl., 311 sl. – Opozarjam tudi na prikaz Adolfa Maisa, Die Tiergestalten im polnischen Brauchtum, *Masken in Mitteleuropa*. Wien 1955, str. 221–235 z zemljevidom razširjenosti posameznih tipov (str. 227).

³⁹ Dimitrij Zelenin, *Russische (Ostslawische) Volkskunde* (= Grundriss der slawischen Philologie und Kulturgeschichte). Berlin/Leipzig 1927, 376. – Dalje Alexander Barwiriskij, Das Volksleben der Ruthenen, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 11: Galizien. Wien 1898, str. 414–417.

⁴⁰ Ivan Franko, Do istorii ukrainstokogo vertepa, *Zapiski Naukovogo tovarištva im. T. G. Ševčenka*, t. 71 (22–43), 72 (9–79), 73 (5–64).

Manj izrazite so božične in novoletne maske na Češkem in Slovaškem. Na Češkem⁴¹ so v navadi le *perchte* (parychte, šperechtche), znano pa je tudi, da si je eden izmed mlajših mož za obleko natlačil slame, se napravil v žensko in tako koračil po vasi. Spotoma je tepel fante z volovsko žilo, da bi bolje rastle in bi ne bili leni. Ta šega je bila v navadi na božič, ponovili pa so jo na novega leta dan. Sicer pa so na Češkem še dokaj živi že omenjeni obhodi *Cecilije, Barbare, Miklavžev, Ambroža in Lucije*.

Tudi Slovaki⁴² so novoletne obhode precej opustili. Tu in tam še vidimo like, kot so vojak, oficir, Žid, pastir (bača), v spominu živi še medved, čeprav poročilo iz prejšnjega stoletja ničesar ne pove o sami maski. Znano je samo, da so mladeniči medveda na Silvestrovo vodili od hiše do hiše in zbirali darove. Močno razširjen je »božični obhod« z betlehemski (jaslicami), pri katerem sodelujejo našemljeni pastirji.⁴³

Poglejmo zdaj še v našo bližnjo in bolj oddaljeno zahodno soseščino. Predvsem nas preseneča, da romanski svet (Furlani in Italijani) »zimskih« šem ni ohranil. Tem živahnješe pa so nemško govoreče alpske dežele,⁴⁴ dasi tipološko niso tako bogate kakor evropski vzhod in sever. Šemljenje se osredinja na *Miklavževe obhode* z močno poudarjenimi hrupnimi *parkeljni*, ki se jim tu in tam na Koroškem pridruži koza (Habergeiss), dalje na kosmate ali v pastirje našemljene »*klöcklerje*«, ki na nemškem Koroškem⁴⁵ drugi četrtek in zadnji torek v adventu, na Tirolskem⁴⁶ in Salzburškem pa zvečer pred tremi zadnjimi četrtki v adventu s kravjimi zvonci hrumijo po vasi in tolčejo po vratih; in naposled na nič manj hrupne, da celo divje obhode Pehter (*Perchtel*).

Precej podobno so se šege ohranile v Švici.⁴⁷ V kantonu Schwyz se npr. na Silvestrovo in na večer pred sv. tremi kralji pripode v mraku fantastično našemljeni fantje na

⁴¹ Richard Jeřábek, Masken und Maskenbrauchtum in den tschechischen Ländern, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 64, (Basel 1968), str. 1–21. – Čenek Zibrť, *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Vyšehrad–Praha 1950, str. 446 passim.

⁴² Emilia Horváthová, Maskenbrauchtum in der Slowakei, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 64 (Basel 1968) str. 22–28.

⁴³ Štefan Krčméry, O slovenskem chodeni s Betlehemom, *Sbornik Matice Slovenskej* 11–12 (1933–1934) str. 94 sl. in Rudolf Zatko, Príspevky k studiu slovenských betlehemskejších hier, *Slovenský národopis* 4 (1956), str. 117–148.

⁴⁴ Viktor Geramb, *Sitte und Brauch in Österreich*. Graz 1948, str. 185 sl. – Glej tudi Richard Wolfram, *Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa*. Salzburg 1931, str. 45 sl.

⁴⁵ Georg Graber, *Volksleben in Kärnten*. Graz/Wien 1949, str. 146 sl. in 193 sl.

⁴⁶ Anton Dörrer, *Tiroler Fasnacht*, Wien 1949 (= österreichische Volkskultur 5), str. 137 sl., 158, 177. – Friedrich Haider, *Tiroler Volksbrauch im Jahreslauf*. Innsbruck–Wien–München 1968, str. 445 sl., 535 sl.

⁴⁷ Edmund Hoffmann-Krayer, *Kleine Schriften zur Volkskunde*, Basel 1946, str. 91, 92. – Glej tudi Karl Meuli, kakor op. 12, str. 15 et passim.

vas in se ustavijo pred hišami tistih, ki so v preteklem letu kaj zagrešili. Med igranjem »mačje muzike« preberejo grehe in pazijo, da kdo ne bi pogledal skozi okno. Če takega radovedneža opazijo, ga hitro obrišejo s cunjjo, pritrjeno na dolgo palico in namočeno v gnojnico. Ta šega se tu imenuje *Brööggen* ali *Zuschellen*, v drugih kantonih pa imajo zanjo različna imena; tako ji v Engadinu pravijo *Mantineda*, v baselski pokrajini *Nüniklinge*, v kantonu Laupen *Abetringle*, kanton Freiamt pozna *Sträggelenjagd*, Entlebuch pa Posterlijagd. Seveda pa imajo razni kraji še različna imena za to šego in za same maske, vendar se pri njih ne bi več ustavljala, saj je splošno znano, kako pisane so maske v tej alpski deželi.

SKLEP

Soseščina okoli nas, naj že bo blizu ali daleč na severu in na Balkanu, si je torej v dobršni meri ohranila »zimske« šeme. Že pravkar podani bežni pregled kaže najznačilnejše črte, ki pa niso povsod enake. Predvsem vidimo, da se je arhaično izročilo ohranilo v goratem svetu Alp, Karpatov, Balkana in v odmaknjenem Zakarpatju. Vidimo nadalje, da se je dediščina davnih moških zvez – antropomorfne šeme pošastnega videza in divjega vedenja – na zahodu ohranila v obhodih Klöcklerjev in Pehter ter se znatno, omilila v Miklavževem spremstvu. Med Čehi se je izročilo šemljenja razdrobilo na posamezne antropomorfne like, ki nastopajo vsak ob svojem roku. Med Slovaki se je šemljenje oklenilo koledovanja z jaslicami (betlehemom), šege, ki je segla med druge Slovane na sever (poljska szopka, ukrajinski vertep) in med Madžare na vzhod. Madžari so zimske šemske like izrazito samo prevzemali od sosedov. Nadvse zanimiv je zoomorfni lok, ki se pne od Poljakov prek Ukrajincev do Romunov, to je ozemlje, koder vladata tur in koza z najrazličnejšimi imeni in koder obvezno nastopa ded. Ves Balkan pa označuje antropomorfno izročilo, ki mu ne samo med Grki, ampak v enaki meri med Slovani dajeta pečat mitos o smrti in vstajenju Dioniza ter nastop tipične dvojice prednikov – deda in babe.

Z oalami in čarojicami se lok približa našim tlem. Tipološki sestav bohinjskih šem je v najožjem sorodstvu z njimi. Bohinjske šeme so zato del neke šemske tipološke skupine, ki jo ugotavljamo na slovenskem vzhodnoalpskem in na hrvaško-srbskem dinarskem ozemlju, skupine, ki jo za zdaj šele slutimo in jo bo vredno natančneje raziskati.

Ložar-Podlogar, Helena. 1972. Bohinjske šeme. *Traditiones* 1: 65–92.

DIE NEUJAHRSMASKEN AUS DEM BOHINJERTAL IN DEN SLOWENISCHEN ALPEN

Maskierte Umgänge der Mittwinterzeit, die im christlichen Mittelalter als heidnisches Erbe weiterlebten, versuchte die Kirche mit eigenen Umgängen zu Weihnachten und Neujahr zu verdrängen, doch überall ist ihr das nicht gelungen. So sind Maskenumzüge in den Neujahrstagen in vielen Teilen Europas erhalten geblieben. Aus Slowenien ist jedoch ein einziges Beispiel solcher maskierter Heischegänge bekannt - die *šeme*, auch *otepovci* (von *otepati* = schlagen) oder *koledniki* genannt werden, nämlich aus dem oberen Bohinjer-(Wocheiner-) Tal. Dieses Tal im Herzen der Julischen Alpen, zu Füßen des Triglav gelegen, ist fast bis ins 19. Jahrhundert hinein wegen seiner Abgeschlossenheit eine eigenartige Welt, ja eine Enklave geblieben. Mit der anderen Welt stand es nur durch dürftige Verkehrswege in Verbindung.

Die Neujahrsmasken haben, obwohl sie den archaischen, kultischen Inhalt eingebüßt haben, in ihrem Auftreten einige Charakterzüge aus ihrer heidnischen Vergangenheit behalten. Sie sind gewalttätig; einerseits schlagen sie, bespritzen die Leute und beschmieren sie mit Ruß, um symbolisch ihre Rache dafür, daß die Lebenden noch diese Welt genießen können, zu versinnbildlichen; sie bestrafen sie für ihre Sünden; andererseits bringen sie jedoch auch Segen mit. Das Benehmen dieser Masken war seit eh und je überall gleich: Sie kommen mit Lärm, „*sprechen*“ bzw. kommunizieren nur mit Gesten, wieder anderswo mit veränderter Stimme, um nicht erkannt zu werden. Der Mensch ertrug ihr Benehmen gern, ja mehr noch, er sehnte sich nach dem Besuch der Maskierten, da er glaubte, sie bringen Glück und Gesundheit für die Familie und ein fruchtbares Jahr. Aus Dankbarkeit beschenkte er sie. Auch heutzutage begegnet man Menschen, die fest daran glauben, daß ihnen das kommende Jahr kein Glück bringen würde, wenn die Neujahrsmasken ihr Haus übersehen. In jedem Haus entsteht eine erwartungsvolle Unruhe, eine Nervosität, die sogar einem außenstehenden Beobachter auffällt.

Die richtige und ursprüngliche Zeit der Maskenumzüge ist also die Zeit um die *Wintersonnenwende* der Zeitpunkt der *Zwölften*. Mancherorts ist der Brauch zu dieser Zeit in ursprünglicher Form erhalten geblieben. Aus Slowenien ist jedoch nur ein einziges Beispiel bekannt, wo die Tradition nie unterbrochen wurde, auch während des Krieges nicht, und wo sie ganz spontan, ohne irgendeine touristische Einmischung, weiterlebt.

Für alle Dörfer des Tales ist der Name *šeme* (= die Schemen) allerdings nicht berechtigt; heutzutage maskiert man sich nur noch in *Stara Fužina*, *Češnjica* und in

Srednja vas. Während man sich, den Berichten nach, in *Studor* eigenartigerweise nie maskiert hat (hier ist nicht einmal die Bezeichnung „šeme“ in Gebrauch), hat man in *Jereka* das Maskieren vor einigen Jahrzehnten aufgegeben. Vor vier Jahrzehnten hätte man auch noch in *Jereka* einer Gruppe archaisch maskierter Schemen mit Antlitzen aus Pelz, Fell und Feinen begegnen können, heutzutage maskiert man sich dort nicht mehr. Das Dorf *Srednja vas* hat durch einen katastrophalen Brand im Jahr 1949 einen nicht unwesentlichen Wandel erlitten; man hat den Brauch nach dem Verlust der überlieferten Requisiten zwar aufleben lassen, es sind jedoch neue Maskentypen aufgetaucht, und auch die neubesorgten Requisiten halten sich nicht ganz an die alten Vorbilder. Eine Erinnerung an die *otepovci* lebt noch in den höher liegenden Dörfern Gorjuše und Koprivnik, auf der Pokljuka-Hochebene.

Der mündlichen Überlieferung nach haben, ob maskiert oder nicht, die *otepovci* früher vor jedem Haus ein bestimmtes Neujahrslied gesungen, so wie es überall üblich war, in der Art, wie es die Sternsinger gesungen haben. Dieses Lied hat zwei inhaltlich verschiedene Teile: Der erste Teil war ein Kirchenlied aus dem 19. Jahrhundert, das das Neujahr ankündigte und zur Buße rief, der zweite Teil ist jedoch ein richtiges Heischelied. Er lautet:

Wir sind zu euch gekommen,
um eine Spende zu bekommen.
Wir sind sieben Kameraden,
der achte trägt uns eure Gaben.

Mütterchen, Hausfrau klein,
gib uns was vom Spinnhaar dein,
egal, ob es Hirs sei oder Heid,
nur geschenkt mit guter Hand.

Vater, dieses Hauses Herr,
gibt uns eine Gabe her,
ein Stück Leinen fein oder grob
oder Heiden einen vollen Topf.

Hättet ihr von allem nichts,
gebt uns ein Geldesstück,
einen Groschen, zwei, auch drei,
besser noch einen Zwanziger.

In allen Dörfern des Tales gehen die *šeme* oder *otepovci* noch heute zu verschiedenen Terminen um, was man als eine Reminiszenz aus früheren Zeiten betrachten sollte.

In *Stara Fužina*, wo die Leute ihren Lebensunterhalt meistens im Eisenwerk verdienen, und im benachbarten *Studor* geschieht das am 26. Dezember, da der Stefanstag ein arbeitsfreier Tag war. Anders war es in den Dörfern *Srednja vas*, *Češnjica* und *Jereka* mit vorwiegend bäuerlicher Einwohnerschaft; da beginnt der Feiertag erst am Silvester nachmittag, darum treten die Schemen erst in der Abenddämmerung dieses Tages auf.

Die Veranstaltung und Durchführung des Brauches obliegt der dörflichen Burschenschaft. Ein Bursche ist erst nach der Einberufung zur Assentierung aufnahmereif. Das geschieht gewöhnlich am Martinstag. Überall ist es üblich, daß er den Trunk bezahlt. Einst mußte der Junge, der „*schon den Zettel hatte*“, sogar beweisen, daß er auch bei den Mädchen ernst genommen wird. Einen solchen Kandidaten begleiteten um Mitternacht zwei ältere Burschen zum Fensterln. Das Mädchen wurde manchmal von den älteren Burschen bestimmt, es wird ihr sogar hineingeredet, ob sie sich melden soll oder nicht. Meldete sie sich und war sie bereit, dem Jungen eine Zigarre anzuzünden, wurde er in die Burschenschaft aufgenommen, sonst „*sollte er noch für ein ganzes Jahr schlafen gehen*“, wie man sagte. In *Stara Fužina* erinnert man sich, daß die Aufnahme der neuen Burschen einst ein richtiges Ritual war, die *Taufe* genannt. Getauft hat der *maire* (Bürgermeister, ein Erbe der Napoleonszeit). Der Neuling sollte zuerst ein Lied singen, dann mußte er *die Beichte ablegen* (vor ihm wird dabei ein Sieb gehalten), erst dann durfte er unter das Fenster gehen, doch nur zu einem Mädchen, das schon achtzehn Jahre alt war. Heute gehen auch die jüngeren Burschen herum, da sie früher reif sind und auch schon nach der Mittelschule einberufen werden. Die vordringende Industrialisierung und das Pendlertum der jungen Leute gefährden wesentlich die Existenz der Burschenschaften, zum Glück aber noch nicht das Weiterleben des Brauches.

Zwei, drei Tage vor ihrem Auftreten versammeln sich die Burschen, um einen genauen Plan zu verabreden: Man muß die Requisiten und Kostüme zusammensuchen, die Rollen nach dem Alter und dem Vertrauen verteilen und alles, was dazugehört, besprechen. In welcher Reihe sie die Häuser besuchen werden, ist schon von eh und je bestimmt, und sie halten sich streng an diese Tradition.

Die Zusammensetzung der Maskengruppen ist in allen Dörfern beiläufig die gleiche: Vater und Mutter, Söhne und Töchter. Überall tritt außerdem eine Maskengestalt hinzu, die eine Schachtel mit der transparenten Aufschrift „*Glückliches Neujahr*“ mitträgt, nur im Dorf *Stara Fužina* ist sie unbekannt. Dafür gibt es hier den *Besenmann* (*metlar*), der vor dem Umzug die Straße fegt, die Kinder jagt, als erster ins Haus tritt und es als letzter verläßt. Einige Maskierte haben ihre besonderen Aufgaben und werden danach benannt. Neben dem *Besenmann* gibt es noch den *Bettelmann* (*fehtar*), der um Gaben heischt, den *Träger*, der den Sack für die Würste trägt und auch *Sackmann* (*žakljar*) genannt wird, weiters gehört der *Spießträger* dazu, der die erhaltenen Würste zuerst auf einen Spieß steckt, bevor sie der Sackträger in seinem Sack verschwinden läßt, und

schließlich der *Neujahrsmann* mit beleuchteter Glückwunschsachtel. In jeder Gruppe gibt es nur zwei, die unmaskiert sind: der Harmonikaspieler, der sogar verheiratet sein darf und manchmal viele Jahre hintereinander derselbe ist, und der sog. *mer* (von frz. *maire* = *Bürgermeister*) - auch der *šribar* (von *schreiben*) genannt, dessen Aufgabe es ist, alle Gaben in einem Buch genau zu vermerken samt allen Daten (was, wieviel, von wem). In alten Zeiten bekam diese ehrenhafte Funktion jener Bursch, der mit dem Schreiben am besten vertraut war und dem die anderen auch am meisten vertrauten.

Verweilen wir zuerst in *Stara Fužina* und *Češnjica*, in zwei Dörfern des oberen Wecheinertales, die bis zum heutigen Tag diesen altertümlichen Brauch fast unverändert beibehalten haben, welcher aber zu verschiedenen Terminen durchgeführt wird.

In *Stara Fužina* beginnt der rituelle Umgang am 26. Dezember, am Stefanstag, in den frühen Nachmittagsstunden. Der Umzug stellt eine geschlossene Gruppe dar; es ist eine *Familie*: Vater, Mutter, Töchter und Söhne. Zu dieser Familie gesellen sich noch einige andere Gestalten. Lang vor dem Umzug erscheint im Dorf der *Auskehrer*, der *Besenmann* (manchmal sind es zwei oder drei, je nachdem, wie groß der Umzug ist), eine Scheme mit dem Besen, darum auch *metlar* (*metla* = Besen) genannt. Er trägt einen mit einer Kette gegürteten, umgekehrten Pelzmantel, mit Kuhglocken behängt. Das Gesicht ist mit einer Pelzkappe verdeckt, mit Öffnungen für Auge, Mund und Nase. Seine Aufgabe ist nicht nur, die Straße zu fegen und der Schemengruppe den Weg vorzubereiten, er muß auch dafür sorgen, daß die Kinderschar den *Alten*, d. h. dem Vater und der Mutter, nicht zu lästig ist, vor allem aber sorgt er dafür, daß sich die *otepovci* in einem Haus nicht allzulange aufhalten, besonders dort, wo heiratsfähige Mädchen wohnen.

Zwei wichtige Begleiter der Heischer *otepovci* sind noch der *fehtar* (vom dt. *fechten*, betteln) und eine Scheme mit dem Sack, der *trogar* (vom dt. *tragen*) genannt. Den beiden obliegt es, die Gaben zu sammeln und zu verwahren. Der erste sammelt die Würste auf einem Spieß (= ein Stab, auf dem in der Rauchkammer die Würste hängen), der zweite steckt die Gaben in einen Sack. Er oder eine weitere Scheme trägt auch eine Butte und eine Korbflasche. Jede Hausfrau steckt die Wurst an den Spieß, der *fehtar* läßt sie jedoch erst beim nächsten besuchten Haus in den Sack verschwinden, damit die Hausfrau sieht, wie groß die Wurst von der Nachbarin ist, und dafür sorgt, daß ihre nicht kleiner sei. Die Wurst soll nämlich „*langsam gebogen*“ sein.

Der *fehtar* und der *trogar* tragen Pelzmasken mit Rehbockhörnern oder mit Gamskriekeln. Besonders der *Besenmann* (*metlar*) ist ein richtiger Kontrast zu den anderen. Er ist lebhaft, springlustig, er rennt, seinen Besen schwingend, herum und ist unermüdet. Die anderen Schemen bewegen sich viel ruhiger, langsam, ja sogar trübsinnig. Kein Wunder: wie sollte sich ein Weib, vom *Alten* gestützt und sogar „*hochschwanger*“, schnell bewegen? Auch die *Kinder* hinter ihr sind faul und lehnen sich einer an den anderen. Dieser langsamen Gruppe müssen sich freilich der sog. *mer* (*maire*) und der

šribar anpassen. Das Weib (*baba, babca*), ein in alten Kleidern steckender Bursche, hat ein aus Leinen oder Papier gemachtes, alt aussehendes Antlitz, aus dem Kopftuch ragt Gespinst heraus. Sie trägt einen Korb, um die Eier zu sammeln. Der Mann (*dec*), der sein Weib stützt, was in Stara Fužina seine einzige Aufgabe ist, hat einen Schafspelz und eine Ledermaske an und eine Flasche für Schnaps in der Hand.

In *Češnjica* sind der *Vater* und die *Mutter* (*uoča* und *mat*) von einem Sohn und der Schwiegertochter (*ta muada, ta mlada* = die Junge) begleitet. Die *Mutter* ist auch hier hochschwanger und dementsprechend gekleidet, gewöhnlich in altertümlicher Tracht mit in der Taille zusammengeschrürzter Joppe, mit langem schwarzen Rock, einem Schurz (*birtoh*) und dem schwarzen Kopftuch. Über das Gesicht zieht sie eine aus Leinen gefertigte Maske mit rot angemalten Wangen, oder sie bindet sich einen Leinenlappen mit Löchern für Augen und Mund vors Gesicht. Der *Vater* zieht über sein Gesicht einen Strumpf, seinen Kopf bedeckt ein Hut mit breiter Krempe, oft ein Strohhut. Der umgekehrte Pelzmantel ist so lang, daß man kaum die schwarzen Stiefel sieht. In der Hand trägt er einen mit Bändern geschmückten Stock (*šteglarca*), oben mit einem Kuhhorn und Hahnenkopf versehen. Der *Sohn* und die *Junge*, die sich verliebt aneinander hängen, sind „schöner“ angezogen als die beiden Alten, gewöhnlich in altertümlicher Bauertracht: der Sohn mit kurzen Lederhosen, unter denen die weißen Unterhosen hervorschauen, und grünen Gamaschen (*galjufe*) mit Knöpfen. Die Junge trägt ein weißes Hemd, einen roten Rock, eine weiße Schürze (*firtoh*) und eine gestickte Kappe.

In *Češnjica* trägt der *Vater* selbst den Sack für die Gaben. Zu dem Zug kommen hier jedoch noch andere Gestalten hinzu: die altertümlichste ist der *Flickemann*, *puatož* genannt, eigentlich wie ein Harlekin aussehend, im Gewand aus zusammengesetzten, bunten Tuchflecken. Zu ihm gesellt sich der Rauchfangkehrer (*raufnkirar*), der sich in jedem Haus beim Herd zu schaffen macht und versucht, vor allem die Mädchen mit Ruß anzuschmieren. Sie wehren sich nicht allzusehr, da der Rauchfangkehrer immer, und besonders zur Jahreswende, Glück bringen soll. Weiters begegnen wir einer ganz besonderen Maskengestalt, die einfach *novo leto* genannt wird (dt. das Neujahr), weil sie ein von innen beleuchtetes und mit der ausgeschnittenen Inschrift „*SREČNO NOVO LETO*“ (Glückliches *Neujahr*) versehenes Kästlein, um den Hals gehängt, vor sich her trägt. Einst hatte ein solches Kästchen nur oben einen Spalt eingeschnitten und diente als Geldsammelkästchen. Das Transparent mit der Inschrift trug damals eine andere Maskengestalt. Auch in *Češnjica* sind unter den Teilnehmern der *maire*, sein Begleiter, der *šribar*, und der Musikant nicht maskiert; mit Ausnahme der *Mutter*, der *Tochter*, des *Harlekins*, des *Neujahrsmannes* und des Rauchfangkehrers haben alle anderen Gestalten umgekehrte Pelzmäntel an und tragen auch furchterregende Pelzmasken mit Hörnern.

In *Jereka*, wo einst die Masken vielleicht am archaischesten waren, konnte *Niko Kuret*, der bekannteste slowenische Maskenforscher, im Jahre 1954 die Maskentypen

noch fotografieren (jedoch nicht zur Zeit des Neujahrsumzuges); ich selbst hingegen konnte im Jahr 1968 nur noch die Beschreibungen derselben notieren. Die Zusammensetzung der Maskengruppe war auch hier dieselbe, wie sonst in anderen Dörfern (der Vater, die Mutter, die Kinder und Schwiegerkinder, der Schornsteinfeger, der *Novo leto* und der Musikant). Die Scheme *Novo Leto* mit dem aufgehängten Kästlein hatte früher auch hier ein weißes Gewand an, da sie aber mit bunten Bändern verziert war, wurde sie auch hier *puatoz*, genannt (wie in Češnjica der *Flickemann*). Typologisch könnte man diese Maske zur Gruppe *Harlekin* und ihm ähnlicher Masken zählen. Man erzählte, daß es verschiedene Varianten dieser Schemen gab: Manchmal hatte sie die Hosen aus lauter *Mustern* (= verschiedene Flicker) zusammengenäht, dann wieder trug sie ein Buch mit Textilmustern und der Preisliste herum, um die „*Bestellungen zu sammeln*“... Heute begegnet man sehr oft überall einem neuen Maskentypus, dem *Handelsmann*, auch *Dalmatiner* genannt, der eigentlich die amalgamierte archaische Person des Flickermannes sein könnte.

Das letztmal sind die Burschen in Jereka im Jahr 1965 umgegangen, jedoch schon damals unmaskiert. Hier können wir also einen Übergang feststellen: Zuerst wurde das Maskieren unterlassen, dann auch der Brauch selbst.

In *Srednja vas* wurde der Neujahrsumzug auch nach dem katastrophalen Brand, wie schon erwähnt, nicht aufgegeben. In den ersten Jahren nach dem Brand waren die Masken ganz einfach - der Maskenumzug veränderte sich in eine gewöhnliche Maskerade, mit lauter gekauften Gesichtsmasken; alle waren grotesk und widerlich, mit alten zerrissenen Kleidern, ja sogar Pijamas, angezogen. Doch die Burschen in *Srednja vas* wollten nicht auf die Dauer ihren Nachbarn nachstehen, und sie wollten auch die Tradition nicht aufgeben. Sie schafften sich neue Pelze an, fertigten sich hie und da auch die Gesichtsmasken aus Leder oder Strümpfen; um munterer auszusehen, malten sie die Pelze sogar schwarz, weiß und rot an und nähten bunte Bänder an die Hosen. Doch die Stiefel, Ketten und Kuhglocken haben sie ganz vergessen. Die Maskengestalt *Novo Leto*, früher weiß angezogen, bekam jetzt eine Tiermaske mit Hörnern - also sind hier die Funktion einer und das Aussehen der anderen Maskengestalt in eine neue Figur zusammengeschmolzen. Trotzdem wurden einige alte, traditionelle Gestalten beibehalten: der Vater, die Mutter, die Scheme mit dem Rückenkorb, der Flaschenträger und *Novo leto*.

Ins Haus eingetreten, wünscht der *Schreiber* zuerst frohe Weihnachtsfeiertage und ein glückliches Neujahr und reicht jedem die Hand; dasselbe machen alle anderen Vermummten, jedoch sprechen sie kein Wort. Die Hausmutter hat die Wurst schon vorbereitet und steckt sie dem *Fechter* an den Spieß; der Hausvater füllt die Flasche mit Schnaps und spendiert noch einige Geldnoten dazu, die *Alte* bekommt einige Eier in ihren Korb. Alles wird vom *Schreiber* genau in ein Buch notiert, denn zum Schluß muß alles stimmen. Der *Musikant* spielt die ganze Zeit auf, und alle tanzen miteinander;

ganz besonders gern tanzen die Schemen mit der Haustochter und mit der Hausfrau, wenn sie noch tanzfähig ist. Inzwischen laufen die Straßenkehrer (*metlar*) herum, jagen die Jugend, versuchen, die Mädchen zu fangen, werfen sie zu Boden und reiben sie mit Schnee ein. Der *Schornsteinfeger* hingegen, der in Češnjica die Rolle des *Straßenfegers* aus *Stara Fužina* übernommen hat, macht sich beim Herd zu schaffen und versucht, zunächst die Mädchen und dann die Kinder mit Ruß zu schwärzen. Man darf sich jedoch nicht allzulange aufhalten: Nach einigen Minuten jagt ein *Straßenkehrer* die Schemen aus dem Haus, fegt sodann den Hof rein und rennt wieder an die Spitze des Zuges.

Der Gedanke an die magische Kraft der Schemen ist noch immer nicht erloschen. Man erwartet sie bei jedem Haus, und melden sie sich nicht, so nimmt man es als Beleidigung und glaubt an Unglück im neuen Jahr. Geschieht es jedoch, daß ein Haus geschlossen bleibt, so zeichnen die Schemen mit Kreide eine große, „*langsam gebogene*“ Wurst an die geschlossene Tür, was auch als Schande betrachtet wird. Erlaubt sich jedoch eine Hausfrau den Scherz, den Umgängern eine schlechte, ja sogar verdorbene Wurst zu unterschieben - es darf auch keine Blutwurst sein - so rächen sich die Schemen: Die Wurst wird mitsamt dem Namen der Hauswirtin (falls sie es herausfinden) in Begleitung der Musik zurückgetragen. Wissen sie nicht, wo sie sie bekommen haben, so wird sie, denselben Weg wie am Vorabend, von Haus zu Haus getragen, bei jedem Haus eine Rede gehalten, und dann wird die Wurst an die Dorfkundmachungstafel unter der Linde aufgehängt. Jahrelang wird ein solches Haus beim Neujahrsumzug gemieden.

Nach beendetem Rundgang kehren die Schemen ins Haus zurück, wo sie sich maskiert haben, oder in das Gasthaus, falls es eines im Dorf gibt, das genug Platz zum Tanzen hat. Es wird ein Abendessen vorbereitet, zu dem sie die gesammelten Würste beisteuern; die Eier bekommt jedöch die Hausfrau bzw. die Wirtin als Belohnung für ihre Arbeit. Ein Teil der Gaben wird verkauft oder gegen Wein eingetauscht. Die Burschen ziehen sich um, und nach dem Abendessen machen sie sich auf den Weg, um die Mädchen zum Tanz abzuholen. In guten alten Zeiten mußte man bei den Eltern um Erlaubnis bitten und versprechen, das Mädchen zur verabredeten Stunde heimzubringen. Heute ist es viel freier, und die Unterhaltungen dauern bis tief in die Nacht hinein.

Die Vermummungen zur Winterzeit sind sehr verbreitet. Beispiele von typischen Maskenumzügen in der Neujahrszeit aus Mittel-, Südost- und Osteuropa beweisen, daß die archaische Überlieferung der Neujahrsmasken zunächst im Berglande - in den Alpen, den Karpathen, auf dem Balkan und zudem in den entlegenen Gebieten jenseits der Karpathen erhalten ist. Die Nikolausumzüge sind zum Beispiel mit dem Christentum überdeckte Reste genau derselben alten Schemen (Masken, Vermummten), die in der Winterzeit um Weihnachten auftreten, oder sie sind durch besondere Umstände auf die Fasnacht selbst übertragen worden. Sie gehören zu den winterlichen Maskengestalten mit Verwandtschaft in der westslawischen Welt. In Böhmen ist der Brauch

in einzelne anthropomorphe Gestalten zerbröckelt, in der Slowakei hingegen hat sich der Maskenbrauch mit den Krippen (Betlehem) Umzügen verquickt und erstreckt sich derart zu den Slawen im Norden (Polen - *szopka*, Ukraine - *vertep*) und zu den Ungarn im Osten. Interessant ist der zoomorphe Bogen, der Polen, die Ukraine und Rumänien umfaßt, wo der *tur*, *capra* usw. vorherrschen und vom obligaten *Großvater*, dem *Alten* u. a. begleitet werden. Der ganze Balkan ist jedoch durch die anthropomorphe Überlieferung gekennzeichnet, in welcher der antike Dionysos-Mythos durchscheint, und die darüberhinaus vom Ahnenpaar beherrscht wird. Im Westen überrascht uns, daß in der romanischen Welt (bei den Friulanern in Italien) die Wintermasken nicht erhalten sind, desto lebendiger sind sie jedoch in den deutschsprachigen Alpenländern, obwohl typologisch nicht so reich wie im europäischen Osten und Norden. Das Maskieren konzentriert sich auf die Nikolausumzüge mit lärmenden Teufeln (*Krampussen*), welchen sich hie und da in Kärnten die *Habergeiß* dazugesellt, weiters auf die *Klöckler*, die in Kärnten (am zweiten Donnerstag und am letzten Dienstag im Advent), in Tirol und im Salzburgischen (an den drei letzten Donnerstagnächten im Advent) in Pelzen und mit Kuhglocken behängt durch die Dörfer lärmern, und nicht zuletzt auf die schon erwähnten *Perchten*.

Die Bohinjer Masken zeigen auffallende Ähnlichkeiten mit den benachbarten dinarischen Maskengruppen der *oale* und *čarojice* - mit dem *Alten* und der *Alten* und in verschiedene Tiergestalten verummten Burschen, die von Haus zu Haus ziehen, zuerst ein Lied singen und dann mit bestimmten Versen um Eintritt bitten und um Gaben heischen. Im Haus führen sie verschiedene, auch ganz groteske Szenen auf. Die Gaben (geräuchertes Fleisch, Speck, Bohnen) verzehren sie beim gemeinsamen Abendessen.

Zum Schluß: Die ursprüngliche Zeit der Maskenumzüge ist, wie schon erwähnt, die Zeit um Weihnachten, um die Wintersonnenwende, vor allem jedoch die Zeit der *Zwölften*. Da kehren dem Volksglauben nach die Ahnengeister zurück. Der wesentliche Teil ihrer Verehrung vollzieht sich eben in der Maskierung. Und wenn im Bohinjer Tal die Umzüge der Schemen (*šeme*, *otepovci*) in der Zeit zwischen Weihnachten und Neujahr erhalten geblieben sind, so bezeugt das den Ursprung des Brauches, es bezeugt ihr außerordentliches Alter, da der Brauch sonst in Slowenien - und auch anderswo - größtenteils in Brüche ging und auf andere Jahrestermine verteilt wurde. Das bekräftigt die Tatsache, daß Bohinj wegen seiner langjährigen Abgeschlossenheit eines der wertvollsten slowenischen, ethnographischen Reservate darstellt.

Ložar-Podlogar, Helena. 1994. Die Neujahrsmaskern aus dem Bohinjertal in den slowenischen Alpen. *Alpenbräuche: Riten und Traditionen in den Alpen*. Haid, Hans (ur.). Bad Sauerbrunn, 153–168.

PUST NA BANJŠKI PLANOTI

Goriško sodi med tiste slovenske pokrajine, ki so ohranile mnogo starih šeg tudi v pustnem času. Slavni so cerkljanski lavfarji, znani drežniški pustôvi, da pa ima tudi Banjška planota svoje stare pustne šege, do nedavnega ni bilo splošno znano.

Zaradi slabih prometnih zvez so bili ti kraji dolgo odrezani od sveta. Dolgo ni stopila noga raziskovalca ljudskih šeg na tla Banjške planote. Leta 1968 smo prišli tudi v ta odmaknjeni svet. Ustavili smo se v Lohkah. Bili smo priča svojevrstnemu pustnemu veselju. Domačini sicer trdijo, da je vse to le še ostanek nekdanjega pustovanja. Zato smo tembolj pohiteli, da bi spoznali, fotografirali in na filmski trak posneli pustne šege vsaj take, kakor so se ohranile in bodo morda kmalu že povsem pozabljene, prav gotovo pa spremenjene. Danes se že precej ljudi vsak dan z avtobusom ali drugače vozi v dolino na delo. S sabo prinašajo del modernega življenja, ki tudi vpliva na ljudske šege. Pri pustnih šemah na Banjščicah ne najdemo več doma narejenih naličij, kupijo jih v Novi Gorici, še pogosteje pa na italijanski strani. S tem seveda izgine tisti moment, ko je izdelovalec naličja dahnil v svoj izdelek del sebe, svoje domišljije, humorja, cinizma, pa tudi zagrenjenosti. S tem izginejo tudi liki, ki so morda tipični za neko naselje, ljudje v njih ne spoznajo več samih sebe, ne občutijo več dejstva, da se v sprevodu zrcalijo oni sami, z vsemi napakami in slabostmi. In že s tem šega veliko izgubi.

Druga sprememba, ki je nastala takrat, ko so se ljudje začeli voziti v dolino na delo, je ta, da so pustne sprevide in zabave prenesli s pustnega torka na pustno nedeljo. V torek se našemijo lahko le otroci, ki so doma. Fant, ki se pozno popoldne vrne z dela, je morda pripravljen »počastiti« Pustov god v gostilni ob steklenici vina ali vrčku piva, v družbi svojih prijateljev, za šemljenje in obhod po vasi pa skoraj da nima volje. Nedelja pa je njegov prosti dan. Na ta dan si vsakdo poišče tako ali drugačno zabavo in pustni čas je zato zelo primeren.

Šeme so po starem imenovali »*mačkore*«. Ljudje trdijo, da so se včasih šemila tudi dekleta. Danes pa se šemijo le še fantje, ki tu in tam pritegnejo tudi poročene može. Že v sredo pred pustom se o vsem dogovorijo. Razdelijo si vloge in tako vsakdo ve, kakšno obleko si mora pripraviti. V soboto začno pripravljati obleke in v nedeljo dopoldne se zberejo v gostilni, še rajši pa si poiščejo zatočišče v zasebni hiši. Pri oblačenju pomagajo drug drugemu, na pomoč jim priskočijo tudi dekleta in žene.

V Lohke smo prišli na pustno nedeljo. Že od daleč smo slišali glas harmonike, ki nas je opozoril, da se fantje že zbirajo. Prihajali so vsak s svojo obleko čez ramo.

V pustni sprevid se v Lohkah na Banjšicah zvrstijo: »*klobason*«, par »*lepih*« šem (to sta »*ta lepa*« ali »*novica*«), dva para »*smešencev*«, dva »*pusta*«, od katerih enega

včasih zamenja *hudič*, dalje dimnikar in »*gode*«, od novejših likov pa obvezno *kavboje* in *indijanee*. V Humarjih hodita po hišah *Pust* in *Pustovka* v spremstvu »*ta grdih*« in »*ta lepih*«. Dve šemi v Lohkah vlečeta voziček z napisom »Cirkus« – nekakšno šaljivo menažerijo domačih živali. Poseben pomen pa je moral svoje čase imeti *vol*, ki ga vodijo za sprevodom. Mogel bi biti spomin na staro žrtevno žival. Tudi v Cerknem so nekoč za pustnim sprevodom vodili vola. Pravijo, da so ga na koncu ubili in ga na trgu spekli. V Ažli v Beneški Sloveniji še danes vodijo v pustnem sprevodu kravo. To sicer ni živa krava, ampak jo predstavljata le dva moška. To kravo šeme pri vsaki hiši prodajo za liter vina in klobaso, na koncu pa jo simbolično ubijejo. V Sedlu pri Breginju pomnijo ljudje, da so nekoč s sabo vodili »*konja*« z jezdecem. Tudi Brici vodijo v pustnem sprevodu pustne živali, med njimi tudi kravo, osla ali kamelo; seveda jih predstavljajo maskirani fantje.

V sprevodu nosijo Loščani tudi nagačenega Pusta, ki pa svojo funkcijo prevzame šele na pepelnično sredo, ko se pustno veselje konča. Nagačenega slamnatega pusta poznajo malone po vsej Sloveniji, brez njega ni pustnega pogreba. Srečamo ga povsod v Vipavski dolini (Ajdovščina, Vipava, Šempas, Ozeljan, Črniče, Branik, Prvačina) in severno od nje (Podkraj, Col itd.), o njem smo slišali na Pivškem in po Krasu (Zagorje, Knežak, Ilirska Bistrica, Divača, Kuteževo, Komen, Štanjel itd.) pa tudi povsod na Goriškem. V Drežnici narede fantje v ponedeljek popoldne na koncu vasi iz slame »*Pusta*«, ki je enako maskiran kot »*lavfarji*«. Položijo ga na pare, ob njem pa stoji straža, da ga moške, ki prežijo na ugodni trenutek, ne ukradejo. V Reziji je nagačen slamnati pust »*babac*«, ki ga v vozičku vozijo okoli. V okolici Kopra visi pred vhodom v dvorano, kjer prirede maškare pojedino, ko se vrnejo z obhoda po vasi. Ta slamnati Pust drži v rokah zvonec na vrvici in vsaka maškara pocuka zanj, preden stopi v dvorano.

Oblačila šem na Banjški planoti v bistvu danes niso nič posebnega, če izvzamemo oba Pusta. Ljudje pa vedo povedati, da so v Humarjih *mačkore* bile oblečene v kožuhe in da so okoli pasu imele zvonce. Mi nismo srečali nobene šeme, ki bi bila tako oblečena.

Klobason ima narobe obrnjeno obleko. Nima naličja, pač pa danes le plastična očala z nosom. Pod nosom ima prilepljene ali narisane brke in je naličen po licih in ustnicah. Na ramah nosi oprtnik tj. oprtni koš, v rokah pa ima zakrivljeno palico. Obut je v usnjene škornje.

»*Ta lepa*« sta novic in novica, tj. ženin in nevesta. On ima lepo, »*ta hmašno*« obleko, črn klobuk, na njem pa »*tuk*« tj. pajčolan. Novica ima dolgo, belo »*ta hmašno*« krilo, srajco, na glavi pa poročni »*vel*«. Nekoč sta novica imela obraz lepo naličen, danes si nadeneta mladostno, prijazno naličje.

»*Ta lepe*« šeme poznamo tudi iz drugih krajev Zahodne Slovenije, vendar smo ženina in nevesto zasledili le še v Knežaku ter na Dobrovem, kjer priredijo pravi našemljeni svatovski sprevod. Sicer pa predstavljajo »*lepe šeme*« navadno »*gospoda*

in gospo« (v Cerknem, v Knežaku) ali pa nekaj mladostnih šem, kot so »te mladi«, tj. »pubi« in »čeče« v Kobaridu ali fant in dekle na Kuteževem. Posebno vrsto »ta lepih« srečamo v Drežnici nad Kobaridom. Drežniški pustovi se namreč ločijo v »ta lepe« in »ta grde«. Tu so »ta lepi« pustovi oblečeni v domačo nošo, obraz pa jim zakrivajo pisani trakovi, »čuški«, ki jim visijo okoli in okoli pokrivala, navadno klobuka, do ramen. Tudi v Beneški Sloveniji se šeme delijo v »ta lepe« in »ta grde«. Zasedimo jih v krajih: Sedigla, Matajur, Klobučarji, Ronac in v Čeneboli.

Smešenca sta navadno moški in ženska, ki sta par. Najpogosteje sodelujeta v šemskem sprevedu dva para smešencev. Včasih so bili to preoblečeni moški, danes pa navadno v enem paru »žensko« nadomesti lutka, ki jo mož nosi ob sebi, v naročju ali pa jo vrže kar čez rame. Ta par predstavlja »ta mlada« smešenca. Ona je dobrodušnega, nasmejanega obraza, na glavi ima »facou«. Ima rožasto, zelo kratko obleko, tako da se ji vidijo zgornji robovi nogavic. «Šolni» so s konicami obrnjeni nazaj, da celotna podoba kaže na pokvečeno dekle. Prsi ima narejene zadaj, na hrbtu. V naročju nosi lutko-otroka. Mož je debel in ima strgane hlače, nabasane s slamo, tako da se komaj premika. Na glavi ima pokrivalo v obliki prirezanega stožca, s katerega mu visijo trakovi. Obut je v stare, strgane čevlje, nosi rokavice, na suknjiču pa ima zadaj narejeno »gobo« (grbo). Obrazno naličje so mu le očala in debel nos.

Takega debeluharja srečamo tudi drugod. V Drežnici in Brkinih, v Štanjelu in Prvačini je nagačen s senom, da komaj hodi, v Breginju stopa v pustnem prevodu najprej »ta debeli Pust«, pa tudi v Brdih je »nono« natlačen s slamo, da se mora pri hoji opirati na palico.

»Ta stara« smešenca pa se vedeta kakor pijanca. Ona je velika in debela, na glavi ima strgan »facou«, sicer je oblečena v ponošeno dolgo temno obleko in predpasnik. V rokah nosi »boršo za kure nosit«. On je šibkejšje postave, ves v zaplatah, na glavi ima klobuk ali kapo, na nogah pa škornje. Objeta pomagata smešenca drug drugemu loviti ravnotežje.

Tudi »ta star in ta stara« se pojavljata v drugih šemskih sprevedih, bela, na glavi ima strgan »facou«, sicer je oblečena v ponošeno dolgo temno obleko in predpasnik. V rokah nosi »boršo za kure nosit«. On je šibkejšje postave, ves v zaplatah, na glavi ima klobuk ali kapo, na nogah pa škornje. Objeta pomagata smešenca drug drugemu loviti ravnotežje.

Tudi »ta star in ta stara« se pojavljata v drugih šemskih sprevedih. V Cerknem imata pomembno vlogo, ko morata najti »bôt«, s katerim bodo ubili Pusta. Nastopata tudi med drežniškimi pustovi, v Vipavi, v Šempasu, na Colu in v Kobaridu.

Pusta sta navadno dva in sta podobno oblečena. Obleko imata pisano, vso našito s trakovi; pravijo, da imata »zrezano obleko, da proč frli«. Na glavi nosita »gelmo« (čelado), na kateri so na vrhu na žici pritrjene rože iz papirja. Tudi po čeladi so pritrjeni »bleki«. Obrazno naličje je grdo. Pogosto so to bile živalske maske, ki so jih izdelali doma.

V rokah drži Pust »vadlo«,¹ tj. nogavico, napolnjeno s pepelom, ali pa raztegljive lesene klešče, ki sežejo lahko tudi do 4 m daleč. S kleščami lovi otroke in dekleta ter jih potem z »vadlo« opraiši. Kadar sta v sprevodu dva Pusta, ima eden vadlo, drugi pa klešče.

Pusta imata na Banjšicah glavno vlogo v pustnem sprevodu. Njuno oblačilo je podobno oblačilu nekaterih drugih šemskih likov v drugih krajih zahodne Slovenije. Spet se kaže, da se posamezne poteze prenašajo z enega lika na drugega. Banjški Pust ima obleko podobno cundru iz Slovenske Istre, iz Brkinov, spominja pa tudi na »ta tirjastega« iz Cerknega, kateremu namesto trakov visi po vsej obleki našito frfotajoče tirje. Primerjamo ga celo lahko z nekdanjim oblačilom »puatoža« v Bohinju! Pokrivalo spominja na blumarje iz Beneške Slovenije, ali na brkinske »škoromate«. Raztegljive klešče so stalni rekvizit drežniških pustov, predvsem »ta grdih«, ki z njimi love dekleta za noge. Tudi pustovi iz Dreke v Beneški Sloveniji jih uporabljajo. Nogavica, napolnjena s pepelom, ki jo na Banjšicah imenujejo »vadla«, se pojavlja malone v vseh šemskih sprevodih. S pepelom opraišijo šeme navadno dekleta, kar je očiten ostanek nekdanjih magičnih obredij za rodovitnost. V Brkinih in drugod v Slovenski Istri nosijo vse maskare s sabo torbe s pepelom in vsakogar, ki ga srečajo, opraišijo. »Ta grdi« v Drežnici, ki jim pravijo tudi »lavfarji«, vihtijo v rokah nogavico, polno pepela. Kadar jim ga zmanjka, napolnijo nogavico pri prvem ognjišču. Na Golem brdu v Brdih pustarji polivajo dekleta z vodo in jih opraišijo s pepelom, prav tako v Grahovem na Goriškem. V Trčmunu v Beneški Sloveniji je vse bežalo pred Pustom in Pustico, ker sta vsakogar oplazila z nogavico, polno pepela. Tudi v vaseh Dreka, Ronac in Marsin imajo vse šeme v rokah nogavice, napolnjene s pepelom. Zanimivo je, da v Dolenji Trebuši hodi v pustnem sprevodu celo šema, ki jo imenujejo Pepelnica. V Pepelnico je navadno preoblečen visok, suh moški, ki ima na glavi žensko ruto, oblečen je v temno bluzo, dolgo krilo in rožast predpasnik, okoli vratu ima črn šal, na rokah pa rokavice. Nosi cekar, včasih torbico. Na splošno je ta šema lepo oblečena, le obraz ji zakriva krinka s spačenimi potezami.

V pustni sprevod na Banjšicah sodi tudi *hudič*. Včasih ima v rokah vile, s katerimi preganja mladino. Naličje ima črno ali rdeče, na »gelmo« pa si pritrdi živalske roge. Lik hudiča je v šemskih sprevodih zelo priljubljen. Povsod ga srečamo v približno enakem oblačilu, le da ima npr. v Slovenski Istri oslovski rep, v Hruševju pa si ga naredi iz »skuševja«, tj. ličkanja. V Drežnici se hudič pridruži »ta grdim«, v Hruševju pa Pustu in Pustici. Tudi v Beneški Sloveniji hudič rad po vasi dela red, posebno po šupah, kjer imajo drva in dračje. Vsi hudiči imajo na glavi živalske roge, tudi tisti iz Cerknega, ki mu pravijo Lamant, in vsi nosijo v rokah vile, včasih pa še verigo. Na piki imajo posebno dekleta, ki jih tudi oni zelo radi »olišejo« s sajami. Danes mora hudič to svojo funkcijo

¹ Beseda »vadla« je iz nemškega »der Wedel« – omelo. V tem primeru gre za omelo, narejeno iz starih cunj ali ličkanja, ki ga uporabljajo za pometanje krušne peči.

često deliti z novejšim šemskim likom, z dimnikarjem. Le-ta je navadno oblečen tako, kakor vsak dimnikar in tudi pripomočki, ki jih nosi s seboj, so tisti, ki jih resnični dimnikar potrebuje, le včasih zamenja metlo z brinovo vejo.

Lika indijanca in kavbojca sta novejša in sta pač taka, kakor ju vsi poznamo s filmskih platen. Brez teh novejših šemskih postav pač tudi na Banjšicah ne gre.

Le »godec« je oblečen v navadno, vsakdanjo obleko. Včasih je po obrazu naličen, tu in tam si nadene očala z nosom ter na glavo povezne kapo s ščitkom, tako, kot so jo nosili vojaki v prvi svetovni vojni. Navadno pa je godec nemaskiran. Na harmoniko igra polke in valčke.

Vse šeme imajo piščalke, narejene iz kartona, tudi pol metra dolge in na koncu okrašene z barvastimi trakovi. Baje so jih včasih delali doma, danes jih kupijo v mestu. Prav take piščalke nosijo tudi »ta grdi« ali lavfarji v Drežnici.

Že medtem, ko se preoblačijo, se vseh loteva pustni nemir. Ko so končno vsi preoblečeni, se na pragu uredijo v sprevod. V sprevodu stopa prvi »klobasón« s košem na ramenih. Že ime nam pove, da bo vanj nabiral klobase in druge dobrote, ki jih je vsaka gospodinja že pripravila, saj pravadna šega zahteva, da šeme obdarijo. Klobasonu sorodno šemo srečamo v Brkinih. Tu se imenuje preprosto »poberin«, ker pobira darove. Je lepo oblečen, njegov varuh pa je eden izmed škoromatov.

Takoj za klobasonom dva nemaskirana moža nosita slamnatega pusta, ki ga bodo na pepelnično sredo položili na mrtvaški oder in ga zažgali pri drevesu na robu vasi. Strgano moško obleko so natlačili s slamo, klobuk pa so mu potisnili globoko na obraz.

Varuha šemske družbe sta oba Pusta, ki morata še prav posebej paziti na klobasona. Revež, kogar Pust z vadlo oplazi! Vendar pa se Pusta ne držita ves čas šemskega sprevoda. Razposajeno tekata po vasi, preganjata otroke, pa tudi odraslim ne prizaneseta. Često sta tako daleč stran od jedra sprevoda, kakor da sploh ne sodita zraven. Pisani trakovi njune obleke frfotajo na vse strani. S papirnatimi rožami okrašeno pokrivalo »gelma« mora biti dobro privezano, da ga med tekom ne izgubita.

Pustno veselje, ki ga zbujajo šeme, zajame vso vas. Na duri potrka najprej klobason. Največkrat pa sploh ni treba trkati. Nestrpno jih pričakajo že kar na pragu. Marsikje pa je to drugače. V Drežnici morajo šeme trkati in prositi za vstop; tam stopijo v hišo lahko le »ta lepe«, medtem ko »ta grde« ostanejo zunaj, se pode za otroki, lovijo dekleta z lesenimi kleščami in jih oprasijo s pepelom, ter »kradejo«, kar jim pride pod roke.

Svoj obhod začnejo šeme navadno na koncu vasi in potem pazijo, da kakšne hiše ne izpustijo, ker so ljudje sicer užaljeni, saj so šeme po pra stari veri nosilci sreče. Gospodinje jih zato obdarijo z jajci in klobaso. Ta oblika obdaritve se je obdržala vse do današnjih dni. Pravi dar niso ne krofi in ne denar, kaj šele sladkarije. Gospodinja daruje klobase, jajca in špeh. Tako so delali v starih časih, kar pomnijo najstarejši ljudje v vasi, in ta način obdarovanja se je ohranil vse do današnjih dni ne le na Banjšicah, tudi drugod na

Pust. Banjščice 1968. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

Skozi vas. Banjščice 1968. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

Pust na parah. Banjščice 1968. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

slovenskem podeželju. Samo pogledjmo bohinjske oteповce. Klobasa je tisti dar, ki ga morajo dobiti. Drugi darovi so le še dodatek. In če gospodinja ni prinesla klobase ali pa je dala slabo klobaso, so jo vse leto sramotili in se ob letu v tisti hiši niso več oglasili. Nekaj drobiža gospodinja odšteje le dimnikarju, ki ji simbolično omete štedilnik. Če pa bi se dogodilo, da gospodinja šem ne bi obdarovala, si v Lohkah le-te lahko postrežejo same. Šeme v kuhinji ali pred hišo zaplešejo z gospodinjo, z domačimi dekleti, pa tudi med seboj. Pravilo je, da lahko z nemaskiranimi ljudmi plešejo le smešenci. Novicev, ki sta v sprevedu par, nihče ne sme razdružiti. Medtem ko šeme plešejo, poskrbi dimnikar, da so vsi prejemki natančno zapisani in sešteti, šele nato se odpravijo k sosedu. Tako se pomika spreved od hiše do hiše, dokler ne zapuste zadnje. Sedaj pa se pravo veselje šele začne. Oba Pusta se zopet pridružita sprevedu. Klobasonov hrbet je pod težkim košem nabranih dobrot že kar upognjen. Počasi se vračajo proti hiši, kjer so se šemili. Pot je bila naporna, saj je vas precej raztresena, vendar se zdi, kakor da ne čutijo utrujenosti. Preoblečejo se, v gostilni zamenjajo nekaj klobas za vino, druge pa dado skuhat in pripravijo pravo pojedino. Na to pojedino povabijo vse tiste, ki so jim pomagali pri oblačenju, pa tudi druge vaščane. Moči za ples jim ne zmanjka in tako plešejo pozno v noč, včasih celo vse do jutra, ko avtobus odpelje tiste, ki so v službi v Novi Gorici.

Na pepelnično sredo se pustno veselje konča. Pust je umrl, treba ga bo sežgati. V gostilniški ali pa v kmečki hiši leži na mrtvaškem odru in vsa njegova šemska družina žaluje za njim. Poslovljni govori, ki kljub navidezni žalosti zbujajo mnogo smeha, se vrstijo drug za drugim. Vaščani hodijo Pusta kropit – nič ne de, če mora vsakdo plačati za liter vina. Od prijatelja, ki jim je naredil toliko veselja, se je pač treba dostojno posloviti.

Popoldne se vsa šemska družina, ki se ji pridruži tudi mnogo vaščanov, v sprevedu odpravi na sosednji grič. Staro in mlado stopa za nosili proti osamelemu drevesu, kjer bodo Pusta obesili in zažgali. Pusta ponekod pokopljejo, zopet drugod ga vržejo v vodo, razen na Vipavskem pa ga povsod v Zahodni Sloveniji sežgejo ali pa celo obesijo in potem sežgejo (Komen). Pustne »litanije«, ki jih moli »duhovnik«, večkrat prekine »jok« vaščanov. Vaški fantje prepevajo žalostinke ...

*Ne žalujte, ne jokajte,
saj za nami pridete.*

Eden izmed fantov se je od Pusta v Lohkah poslovil takole:

Dragi prijatelj Pust!

Ravno danes je minilo leto dni, odkar je umrl Tvoj brat. Nismo mislili, da nas boš tudi Ti tako kmalu zapustil. Poznam Te že od prvega razreda, ko sva hodila v visoke šole na Banjške. Šest let si hodil v prvi razred. Če bi učiteljica ne umrla, bi hodil do osmega razreda, ker se je zaljubila vate. Po končani osnovni šoli sem jaz odšel v samostan, Ti pa si se odločil za poklic. Ko si se oženil, Ti je prva žena na porodu umrla, z drugo pa nisi imel nič otrok. To Ti je tudi vzelo pogum in si se vrgel v pravo

pijančevanje. Pred tremi dnevi si nas obiskal in nihče ni slutil, da boš tako zgodaj umrl. Ob Tvojem odprtem grobu Te vsi skupaj prosimo, da nam oprostiš, če smo Te kdaj užalili. Rahla naj Ti bo težka zemlja.

Žalost ob slovesu od Pusta je npr. tu v pravem nasprotju s šego v Cerknem, kjer Pusta obdolžijo vseh tegob iz preteklega leta in ga javno na trgu, brez žalovanja, obsodijo na smrt.

Kaj naj porečemo o pustovanju na Banjški planoti? Lepo se uvršča v okvir šemskih norčij Zahodne Slovenije tu in onstran meje. Čeprav posamezni liki nimajo enakih imen in je tudi njih funkcija pogosto različna, pa se način šemljenja, rekviziti in ne nazadnje sami liki močno ponavljajo. In ne le to. Tudi način obhoda, zbiranja darov, povsod predvsem klobas, in končno gostija, so vsem lastni. Po vsej pokrajini je doma stara obredna navada, da šeme, predvsem dekleta olišejo s sajami in oprashijo s pepelom. V pustnem sprevodu je vsaj ena »šema« nemaskirana. Na Banjšicah je to godec, v Cerknem sodnik, zopet drugod morda tisti, ki pobira darove (npr. Bohinj). Značilno za vso Zahodno Slovenijo je tudi to, da je v vsakem pustnem sprevodu nekdo, ki pometa pred maškarami ali za njimi. Tako ima v Kobaridu eden izmed *souranokov* v rokah »školobón« (tj. kratko metlo – it. scovolone), s katerim pometa pred sprevodom in z njim opleta na vse strani. V Sedlu pri Breginju pometa šema za sprevodom. V Cerknem smo srečali »ta staro«, ki zgrbljena stopa pred sprevodom in z brezovo metlo pometa pot. Tudi gradenski Pust nosi metlo. »Metlarje« srečamo tudi v Bohinju, na Banjšicah pa le v Kalu nad Kanalom.

Nečemu pa sem se v Lohkah na Banjški planoti začudila. Nobena šema ni imela zvoncev! Zven zvoncev nam je po vsej Sloveniji ob pustnem času tako domač, da ga kaj hitro pogrešimo, če ga kje ne slišimo. Baje so v Humarjih nekoč okoli pasu imeli navezane zvonce in tudi v Lohkah jih še pomnijo. Danes pa tu vse šeme namesto zvoncev okoli pasu nosijo v rokah piščalke. Druga posebnost banjškega pustnega sprevoda je dvojica smešencev, kjer debeluhar nosi s sabo nagačeno lutko z nazaj obrnjenimi nogami.² Takega para drugod ne poznajo. In ne nazadnje bi omenila še voz, »Vaški cirkus«, na katerem vozijo v kletki s predelnimi stenami domače živali, na vsaki kletki pa je napis: konjska riba, krilati leopard, žirafa brez vrata, siamska mačka itd. Tudi tega nismo srečali nikjer drugje. Živali pač nastopajo v šemskih sprevodih drugih pokrajin Zahodne Slovenije, vendar so to dosledno maskiranci, pa naj gre za kravo, konja, osla, kamelo, petelina, žabo itd. Nikjer ne nastopajo prave živali. V Lohkah pa stopa za sprevodom ne le pravi vol, ampak vozijo v »vaškem cirkusu« mačke, pse in perjad.

² O fenomenu krivopet je pisala Barbara Ivančič Kutin v knjigi *Krivopete: divje žene z nazaj zasukanimi stopali v slovenski folklori*, (Zbirka Studia mythologica Slavica, Supplementa, suppl. 13). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (op. JF)

Poleg spomina na živega vola, ki so ga v Cerknem na trgu zaklali, je to enkratno v tem delu Slovenije in morda tudi drugod.

Slovenski zahod, tako dolgo malo znan, tudi s šemskimi šegami izpričuje svojo organsko povezanost z vso Slovenijo. Banjška planota lepo dopolnjuje podobo, ki jo imamo o pustu v tem delu naše domovine.

VIRI

Andreina Nicoloso Ciceri-Luigi Ciceri, *II Carnevale in Friuli. Mascheramenti e maschere – Usi epifanici*. Società filologica friuliana, Udine 1967.

Živa Gruden, Beneški Pust. *Dan IV*. št. 2. Trst 1974, str. 17.

Sonja Lipušček, *Souränki. Traditiones IV*.

Vprašalnica V. (1956) – Inštitut za slovensko narodopisje SAZU.

Vprašalnica VI. (1957) – Inštitut za slovensko narodopisje SAZU.

Terenski zapisi Helene Ložar iz leta 1968.

Eksploratorska akcija Inštituta za slovensko narodopisje SAZU, 1969–1974. Sig. E 20-24.

DER FASCHING AUF DER BANJŠICE-HOCHEBENE

Wie auch anderswo im Görzerlande sind auch auf der Banjšice-Hochebene viele alte Bräuche der Faschingszeit erhalten geblieben. Nach Aussagen der Einwohner sind es nur Reste des einstigen Faschingsbrauchtums. Die neuen Verkehrsverbindungen haben eben auch in dieses abgelegene Gebiet einen Teil des modernen Lebens gebracht, der sich auf das alte Brauchtum zersetzend auswirkt. Verschwunden sind die in Heimarbeit gefertigten Masken, damit aber auch Maskengestalten, die für eine Landschaft typisch sein dürften. Die Faschingsumgänge und -Unterhaltungen wurden neuerdings vom Dienstag auf den Sonntag übertragen, nur die Kinder maskieren sich noch immer am Faschingsdienstag.

Verf. macht mit den Maskengestalten bekannt, die heutzutage beim Umgang mitwirken. Es gibt darunter eine Zottlergestalt (als personifizierten Fasching, »Pust«), »die Alten«, »die Schönen« (Braut und Bräutigam) u.a., nebst neu hinzugekommenen Gestalten (Indianer, Cowboy). Es werden ihre Benennungen angeführt, ihr Gewand und ihre Funktion beschrieben und gleichzeitig Parallelen zu anderen Landschaften Sloweniens festgestellt.

Ložar-Podlogar, Helena. 1979. Pust na Banjški planoti. *Traditiones* 5/6: 237–250.

VRBIŠKE ŠJEME

SKRIVNOST PUSTNE TRADICIJE V VRBICI PRI ILIRSKI BISTRICI

Dolina reke Reke v njenem zgornjem toku je za raziskovalca ljudskega izročila še vedno neraziskano področje. V Podgori, zahodnem delu doline, 4 km od Ilirske Bistrice, leži vas Vrbica. Kljub obsežni anketi o maskah, ki jo je izvedel Niko Kuret, preden je zastavil svoje monumentalno delo *Maske slovenskih pokrajin*, so vrbiške šjeme ostale skrivnost, ki so jo Vrbičani, dokler se leta 1998 niso odločili, da se predstavijo na karnevalu na Ptuj, dolgo hranili le zase. Kot dopolnilo Kuretovi monografiji in zborniku *O pustu, maskah in maskiranju*, avtorica predstavlja tridnevno pustno dogajanje v tem kraju in svojevrstne pustne like, ki jim lahko dokažemo vsaj sedemdesetletno tradicijo.

UVOD

Včasih si zgolj iz strokovne radovednosti ogledam o kakšno turistično-folklorno prireditev, bodisi, da je to festival »narodnih noš« ali predstavitev šeg in navad kakršne so ohceti, mlatev, košnja, razne ročne spretnosti in drobne obrti itn., najbolj pa ljudi pritegnejo pustni karnevali. Ne da bi veliko pričakovala, sem si na pustno nedeljo leta 1998 ogledala karneval v Ribnici na Dolenjskem. Pri takih prireditvah gre navadno za mimohod pustnih skupin iz različnih krajev Slovenije in sosednjih dežel, nekakšno revijo, rekla bi celo izložbo oz. predstavitev mask. Ni veliko dogajanja, maskiranci hodijo v skupinah, predstavljajo se s transparentom, na katerem piše, kako se skupina imenuje (npr. kurenti, orači, lavfarji, škoromati, pustovi, mačkare ipd.) in od kod so; le tu in tam kakšna maska (najbolj to velja za korante) zapusti skupino in se pomeša med gledalce. S tribune nekdo po zvočniku napoveduje posamične »etnološke« skupine. Takih prireditev v krajih, kjer so kljub dolgemu pustnemu času organizirane na samo pustno nedeljo, ko bi se sicer moral »dogajati pust« v domačem okolju, se udeležijo tiste skupine, ki svojo dejavnost bolj usmerjajo v folklorne prireditve kakor v skrb za ohranitev tradicije doma. Pravzaprav ne po svoji krivdi, saj je razumljivo, da se radi predstavijo v drugih krajih in navsezadnje jih lahko tako tudi raziskovalci ljudskega (pustnega) izročila spoznamo in z njimi navežemo stik. Nad datumom bi se morali, in ponekod se na srečo že, zamisliti organizatorji prireditve, ki udeležence potegnejo iz njihovega domačega okolja oz. jih s povabilom silijo v težave, kar včasih celo izzove spore v pustni skupini.

Tista pustna nedelja v Ribnici pa je zame kljub vsemu bila nov izziv - prvič sem videla šjeme, ki jih, ne povsem po krivdi posameznih, dolgo maloštevilnih raziskovalcev šeg in s tem tudi pustnega izročila, zaman iščemo v strokovni literaturi. Leta 1998, ko so Vrbičani gostovali na Ptuj, so šjeme v Ribnico prišle iz Vrbovega in jih pozneje, ko sem jih na pustne dni iskala v domačem okolju, nisem več srečala. Po pripovedovanju vem o njih le to, da se udeležujejo karnevalskih sprevodov v Postojni, da so bile nekoč drugačne, s papirnatimi naličji, lovec je imel »pangelce« iz krep papirja, krzveno pokrivalo pa v obliki stožca, pa tudi to, da so izdelavo kožnih naličij in nekaterih glavnih imponantnih likov prevzeli od sosedov iz vasi Vrbica, kar Vrbičanom seveda ni povsem všeč; zdi se kakor da se v domačem Vrbovem tradicija ni obdržala.

Tudi *vrbiške šjeme* sem prvič spoznala v Ljubljani, ko so se na predpustni petek, 8. februarja 2002, na sam slovenski kulturni praznik, predstavile na sejmu Alpe-Adria s programom, ki je sicer doma na sporedu na pustno nedeljo. Vendar jim tistega leta pustna nedelja ni bila naklonjena: neusmiljeno je deževalo in preprečilo vsakršno prireditev pa tudi moje neposredno terensko spoznavanje z njimi. Tako je okrnjena skupina na pustni torek dopoldne lahko izvedla le skrajšani nedeljski program in ga združila s torkovim obhodom po hišah. O pustu 2003 sem se ponovno odpravila v Vrbico, tokrat s kolegom Naškom Križnarjem, ki je z očesom etnologa in s spretnostjo filmskega snemalca šjeme prvič strokovno dokumentiral.¹ V lastnem šjemskem arhivu, ki ga vzorno vodi Boris Prosen, pa Vrbičani hranijo tudi domači posnetek Pust - Vrbica 1935-1996, ki ga je leta 1996 posnel in dopolnil s starimi filmskimi in fotografskimi posnetki Marjan Prosen. Za pomoč pri pisanju tega prispevka, kot primerjalno gradivo k lastnim opažanjem in zapiskom, sem smela uporabljati tudi video, ki ga je za Televizijo Koper - Capodistria leta 2000 pripravila Barbara Kampos s snemalcem Blažem Svetino.

* * *

Preden je Niko Kuret zastavil svoje monumentalno delo *Maske slovenskih pokrajin*,² je dotlej zbrano, deloma tudi objavljeno gradivo želel dopolniti. Leta 1969 je pri takratnem Skladu Borisa Kidriča prijavil petletno raziskovalno nalogo Maske na Slovenskem³ in jo leta 1974 zaključil z obsežnim elaboratom. Po vsem slovenskem ozemlju je organiziral veliko anketno akcijo in k sodelovanju pritegnil tako mlade etnologe kakor tudi

¹ Naško Križnar, Vrbiške šjeme, Vrbica 2003 (videokaseta). Dokumentacija AVL.

² Niko Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1984.

³ Raziskovalna naloga 1969–1974 s podporo Sklada Borisa Kidriča (nosivec: Dr. Niko Kuret): *Dopolnjevanje gradiva o maskah na Slovenskem*. Teren 21, Vzhodni Kras. Pog. št. 511/56–69, 511/37–70, 618/69–72. Tipkopis. (Arhiv ISN ZRC SAZU).

zunanje sodelavce Inštituta za slovensko narodopisje oz. informatorje. Ilirska Bistrica z okolico ima v inštitutskem arhivu oznako *Teren 21*; sem pa spadata tudi komaj 4 km oddaljeni vasi Vrbovo in Vrbica. Torej bi med tem gradivom upravičeno pričakovali vsaj skromno omembo šjem, še posebej zato, ker danes vemo, da so leta 1968, torej samo leto pred začetkom Kuretovega pozvedovanja, veličastne vrbiške šjeme obiskale tudi Ilirsko Bistrico. Pa ni tako. Pri Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU je leta 2003 izšla monografija *O pustu, maskah in maskiranju*,⁴ v bistvu zbornik referatov z dveh mednarodnih posvetov (Ptuj 2000 in Cerkno 2001), ki naj bi bil »nov rezultat večletnih raziskav etnoloških ustanov in posameznikov v različnih slovenskih pokrajinah v drugi polovici 20. stoletja.« Nastal je iz »želje in potrebe po dopolnitvi Kuretovega dela s spoznanji zadnjih raziskav«,⁵ ali drugače povedano: nadaljevanje in nadgraditev Kuretovega življenjskega dela, kar je od nas, sodelavcev Inštituta za slovensko narodopisje, želel in pričakoval. Prav raziskave mask so namreč bile rdeča nit od prvih let obstoja inštituta, njegova raziskovalna stalnica. Žal tudi v tem zborniku ne najdemo šjem: iz preprostega vzroka, ker jih do leta 2002 še nihče ni raziskoval, še več, zanje sploh nismo vedeli.

DOMOVINA ŠJEM

Dolina Velike vode, kakor domačini pravijo reki Reki v njenem zgornjem toku, pod strmim, z grmičevjem zaraslim Golim vrhom, je za raziskovalca ljudskega izročila še vedno skrivnost, ki jo bo treba začeti počasi odstirati. V Podgori, zahodnem delu doline, leži vas *Vrbica* s svojim *Dolnjim* in v pobočje odmaknjenim *Gornjim krajem*, kjer izvirajo trije občasni potoki, ki se izlivajo v Veliko vodo. Do nje se pride po cesti, ki se sredi Ilirske Bistrice odcepi levo, mimo vasi Jasen in Vrbovo, proti Zabičam v t. i. Kočánsko dolino. »O Kočánih nam nihče ne zine.« se že sredi 19. stoletja v Novicah huduje *Janez Bilc*, ki v več nadaljevanjih zanimivo in slikovito opisuje pot čez Knežak in raznovrstnost pokrajine. Najprej pove, da je to, seveda »merjeno« s koraki, »dve uri dolga in eno uro široka dolinica,« ki se razprostira »na izhodni strani Primorja in se naslanja proti izhodu in severju na Horvaško, proti zahodu na Kranjsko, na južni strani se drži Čičarije.« Med gorovjem, ki jo obdaja, je najvišji vrh Kozlek, s katerega je čudovit razgled na Nanos, Pivko in celotno bistriško dolino, z vsemi cerkvicami in gradovi, pogled se odpre na celo Čičarijo in »v sinji daljini vidiš *jadransko morje* z otokoma Kerkom in Čersom. Vidiš celo versto juliških planin in pod nogami ti je

⁴ *O pustu, maskah in maskiranju. Razprave in gradiva*, (ur. Jurij Fikfak, Aleš Gačnik, Naško Križnar, Helena Ložar - Podlogar), Ljubljana, Založba ZRC SAZU, 2003, 348 str.

⁵ Jurij Fikfak, Predgovor v zborniku *O pustu, maskah in maskiranju*, str. 7 sl.

kočanska dolinica. Tam se mirno skrivaje Reka vali in goni celo versto mlinov in žag.«⁶ Starejši ljudje so govorili, da naj bi tam bilo nekoč jezero, ki pa je usahnilo, ostale pa so vrbe, iz katerih so ljudje izdelovali gnojne koše in košare. Tako imamo že na dlani etimologijo imen obeh vasi (Vrbovo, Vrbica) in vrbiških šjem.

VRBIŠKE ŠJEME(ŠÍEME)

»Srečanje z vrbiškimi šjemami je srečanje z večnim bojem med dobrim in zlim, med svetlobo in temo ter med starim in novim,« je zapisal Romeo Volk v zgibanki,⁷ ki jo je za svojo promocijo februarja 2001 izdalo »Kulturno društvo Vrbiške šjeme«. Izročilo maskiranja domačini lahko dokažejo vsaj za sedemdeset let, ker pa so se dolga leta *šemali* le za svoje veselje, ostajali v lastnem okolju, odmaknjenem od velikih pustnih prireditev, so ostali takorekoč v senci svojih sosedov v Brkinih - škoromatov, o katerih je že 1952. leta pisal Metod Turnšek,⁸ jih pozneje dokumentiral Radoslav Hrovatin, v šestdesetih letih pa še Niko Kuret,⁹ če se omejimo le na najzgodnejše raziskave. Društveni predsednik Boris Prosen se spominja pusta še iz otroških let, ko so se Vrbičani prvič po 2. svetovni vojni spet našemili. Bilo je leta 1952, ko je Boris imel komaj tri leta. »najbolj nam je otrokom pusta znal pričarati ... Miha Logar p. d. Nancn, ki je umrl leta 1959, star kar 101 leto.«¹⁰ Logarjevo pripovedovanje je poznejšim fantom in možem ostalo v spominu: zavedati so se začeli, kako daleč v preteklost sega v Vrbici šjemska tradicija, ki se je prenašala iz roda v rod, se tako, kljub prekinitvi, ki so jo povzročili medvojni in povojni dogodki, ohranila, obnovila, zaživela in se kot domače izročilo, torej brez tujih primesi, danes bogati. »V tistih povojnih letih naše šíeme niso bile tako bogate kot danes, časi so bili pač drugačni. Tako smo pravzaprav vrbiški otroci zrasli z njimi. Kot šolarji smo se redno šemili in posnemali starejše. Tako nam je potem, čeprav že odraslim, pust ostal v krvi,« je za TV prilogo *Primorskih novic* še povedal Boris Prosen, ki se je leta 1968 tudi sam prvič dejavno vključil v pustno družčino in so se Vrbičani, po dolgih letih premora, v šjemskem sprevodu predstavili v Ilirski Bistrici. »Tisti dan, na dan pusta, sem imel iti v vojsko, pa sem šel šele drugi dan,« si je zapomnil Boris in to tveganje že samo po sebi dokazuje, kaj je mladim pomenila taka oživitvev domače tradicije.

⁶ Janez Bilc, *Kočanska dolina*. (Ozir po domačii). *Novice* 14, 12. 7. 1856, str. 397.

⁷ Vrbišče šjeme. Izdalo Kulturno turistično društvo Vrbišče šjeme. Besedilo, barvne fotografije in oblikovanje Romeo Volk. Vrbica, februar 2001 (zgibanka).

⁸ Metod Turnšek, *Od morja do Triglava. Narodopisni zapiski iz slovenskega obrobja*. Prva knjiga (Od Istre preko Tržaškega in Goriškega do Benečije), Trst 1952.

⁹ Več o tem Jurij Fikfak, Pripovedi o škoromatih, *O pustu, maskah in maskiranju*, 2003, str. 209–219.

¹⁰ *Primorske novice*, TV priloga (Pust, pust, širokih ust), št. 9, 4. 3. 2000, str. 27.

Najstarejši ohranjeni dokument o vrbiških šjemah je črno-bela fotografija neznanega avtorja iz leta 1935, ki jo hrani Boris Primc. Na njej lahko prepoznamo 28 maskirancev, posneta pa je bila ob takratnem obisku šjem v Ilirski Bistrici. Potem so ponovno šli v Bistrico šele leta 1952, vendar so se, kakor trdijo sami, vmes vsako leto šemali doma, v iste like, čeprav za to nimajo materialnega dokaza. Iz vasi tedaj pač niso hodili, doma pa jih verjetno ni nihče fotografiral. S svojim obiskom so pozneje Bistričane le občasno razveseljevali: prišli so leta 1968, potem še 1979 in 1983; od 1996, ko se jih je od 120 odraslih krajanov ošemilo kar 90, pa redno pridejo vsako leto. Prav leta 1996, ko je Marjan Prosen dogajanje snemal na video, je tudi Romeo Volk med prvimi v *Primorskih novicah* obsežnejše spregovoril o vrbiških »predpustnih dnevih, polnih posebnega razpoloženja,« ko imajo fantje in dekleta, otroci in starejši polne roke dela. »Skriti pred radovednimi očmi pripravljajo larfe, šivajo in na podstrešjih iščejo primerna oblačila, popravljajo in na novo izdelujejo pustne rekvizite.«¹¹

Vrbiško pustno izročilo »skoraj nima primerjave med sicer bogato primorsko in slovensko pustno dediščino,« je še zapisal R. Volk in pri tem mislil na eni strani na res enkratne glavne protagoniste šemske skupine in na podedovano in priučeno tehniko izdelave larf, na drugi strani pa na razpoloženje v vasi v predpustnem času, ko izdelujejo maske in se skupina pripravlja na obhod, pa čeprav samo doma. In vendar se *vrbiške šjeme*, kljub svoji enkratnosti, tudi lepo vključujejo ne samo v slovensko pustno dediščino, temveč v dediščino širšega srednjeevropskega prostora. V številčno zelo bogati skupini šjem nastopajo tako *antropomorfne* in *zoomorfne*, kakor tudi ena *fitomorfna* maska.

Po nastanku maskiranja je najstarejša živalska preobleka; živali so predstavljene ali v pravi obliki, celo velikosti, s štirimi nogami ali pa sicer z živalsko glavo in preobleko, hodijo pa po dveh - torej so ambivalentne, izražajo dvojnost, mešanico med živaljo in človekom, lahko jih razumemo kot povezavo med obema - v tem primeru so to *antropoidne* maske. Med *zoomorfnimi* maskami sta kot najstarejši izpričani *jelen* in *srnjak*, poznana v Srednji in Zahodni Evropi še iz dobe Keltov, ko je bila jelenja maska verjetno del kulta nekega božanstva. Maske jelenov, srnjakov in košut so se ohranile vse do krščanskih stoletij, ko so jih cerkvene prepovedi skoraj povsem zatrla.¹² Na drugi strani pa so, največkrat pod tujimi vplivi in povezano s trgovino, postale zelo priljubljene *ekvidne* maske, kakršne so *konji* in *kamele*.¹³

¹¹ Romeo Volk, Vrbiške šeme (vrbiške šjeme). *Primorske novice*, »7. val«, 16. 2. 1996.

¹² Niko Kuret, Tipološke različnosti mask, *Maske slovenskih pokrajin*, str. 71.

¹³ *Kamela* pogosto nastopa v pustnih sprevodih na Štajerskem in Dolenjskem, še bolj pa kot t. i. *ženitovanjska maska*, vedno pa je povezana s trgovanjem, bodisi da prodajajo njen tovor ali pa njo samo, in jo potem ubijejo.

Po številu in raznovrstnosti pa je seveda največja skupina *antropomorfnih*, tj. človeku podobnih mask, zgledov iz resničnega življenja v neposrednem okolju: praviloma se povsod pojavljajo kot nasprotujoči si skrajnosti: svetle in temne, gosposke in uboge, stare in mlade, betežne in pokončne, suhe in debele, pritlikave in velikanke itn. Predstavljajo posamezne socialne plasti (berači, cigani, kmetje kot orači, sejalci, žanjice, mlatiči itd., meščani, gosposka), poklice in dejavnosti (gozdar, čevljar, slikar, muzikant, piskrovez, kramar, zdravnik, policaj, trgovec, dimnikar, lovec, coprnicar, hudič, kot strašilen in obenem komičen lik) in starostne skupine (starci kot posamezniki ali v paru kot ta star in ta stara, pijanec in pijanka, zaljubljeni, otroci).

Rastlinske (*fitomorfne*) maske, včasih povsem fantazijske, so v svojem zgodovinskem razvoju povezane s kultom zelenja in rodovitnosti. Srečamo jih tako v pomladanskih jurjevskih obhodih, tedaj odete v mlado zelenje, kakor tudi med zimskimi obhodniki, od katerih je najbolj poznan v mah odet *divji (gozdni) mož* s strašljivim naličjem, izpričan že v srednjem veku. Njegov sopotnik je od glave do peta oblečen v bršljan in prijaznejšega obraza. Domovina teh mask je predvsem predalpski in alpski svet, na Slovenskem pa sta oba lika (divji mož kot *Pust* in *ta bršljanast*) npr. med *cerkljanskimi lavfarji*. Omenjeni glavni tipi maskirancev imajo svoje predstavnike tudi med vrbiškimi šjemami.

* * *

Priprave na pustne dni, dogovarjanja, razdeljevanja posamičnih vlog in samo šemanje ustvarijo med Vrbičani posebno razpoloženje; vso šjemsko obleko namreč izdelajo sami in se pri tem do potankosti držijo izročila; za izdelavo kožnih naličij, *larf* uporabljajo posebno tehniko, ki jo obvlada le nekaj domačinov in za katero je potrebno nemalo ročne spretnosti, domišljije in estetskega čuta. Na kalupih oblikovana naličja iz platna ali živalske kože so bila na Slovenskem ponekod poznana sicer že vsaj od konca 19. in začetka 20. stoletja, predvsem pa med obema vojnoma, kar nam potrjujejo nekatera poročila (npr. iz Idrije) in tudi stari ohranjeni kalupi (npr. iz Pečin nad Slapom ob Idrijci).¹⁴ Izročilo usnjenih larf, za katerih izdelavo so uporabljali t. i. *kopito*, je potrjeno tudi pod Krvavcem.¹⁵ V Vrbici pa, kjer je vsak lik tako ali drugače povezan izključno z življenjem in dogodki domačega kraja, so larfe prvotno izdelovali iz mehov za nošenje žita v mlin, danes pa so narejene iz ovčje nape (kože), saj je tod prav ovčereja pomembna gospodarska dejavnost. Napo namakajo v vodi, da je mehka in voljna, medtem oblikujejo kos jelševega debla v velikost in obliko glave. Razmočeno napo natančno napnejo čez

¹⁴ N. Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, str. 67, 68.

¹⁵ Tone Cevc, O pustnih šemah in šegah v vaseh in zaselkih pod Krvavcem v Kamniških Alpah, *Traditiones* I, Ljubljana 1972, str. 173–180.

oblikovan les in jo z žeblički na gosto pritrđijo nanj ter pustijo, da se osuši in tako obdrži obliko modela. V to osnovo izrežejo odprtine za oči in usta, dodajo obrvi, trepalnice, po potrebi brke, nato vsak lik dobi še ustrezno poslikavo. Tisti, ki so bili »posvečeni« v izdelavo larf in so dojeli tehniko, vsako leto poskrbijo, da nihče od sodelujočih (razen muzikanta, ki ne nosi larfe) ne ostane brez usnjene naličja.

Skupine mask, značilne za določeno pokrajino ali naselje, praviloma tako v preobleki in obnašanju kakor v obrednih obhodih spoštujejo svoje krajevno izročilo. Tudi vrbiške šjeme niso izjema; vsak lik ima svojo zgodovino, vse je povezano z življenjem domačega okolja ali z izkustvom posameznika, četudi še iz časov, ko so kot vojaki služili vojsko v italijanskih kolonijah v Abesiniji (Etiopiji) in Eritreji. Od časa do časa pa si omislijo tudi nov lik. Eden med izdelovalci je tudi *Boris Čekata*, ki se je, po lastnih besedah, kar nekaj let pripravljaj, da bi naredil nov lik. Ko se je spomnil svojega očeta, ki je iz vrbovih šib pletel, *pleu*, košare, je zamisel dozorela: izdelal je *košarja*, *košúrjarja* oz. *vrbičana* - še po imenu predstavnika Vrbice.

Kdo se skriva pod določeno masko, je bila nekoč strogo varovana skrivnost. Celo med sabo se niso prepoznali in izdajalca bi kaznovali z izključitvijo iz skupine. Prav tako so se do leta 1968 smeli šemati le fantje in možakarji, nikakor pa ne ženske. Ker pa je vas majhna (le 40 hiš s 124 volilci), šjemska skupina pa velika, so staro pravilo, hočeš nočeš, morali prekršiti.

Vrbiške šjeme (vseh skupaj je skoraj 60 različnih likov), čeprav nastopajo strnjeno in se posamični liki bistveno ne oddaljujejo od osrednjega dogajanja, se vendarle kot celota, podobno kot še kje v Sloveniji,¹⁶ delijo v dve simbolni skupini: *bele* in *črne šjeme*, ali kakor pravijo domačini, na *gosposke* in *njihove podložnike*, ki so kmetje in delavci. Gosposke šjeme, ki jim obraz zakrivajo zelo lepe larfe, so vse oblečene v belo: moški v belih, s širokim, lepo izvezenim pasom prepasanih srajcah s kravato okoli vratu, ob straneh belih hlač navzdol je prišita 2-3 prste široka rdeča ali modra obroba, na glavi nosijo črn, zgoraj raven trd klobuk z rdečim trakom. Ženske so v dolgih belih *čitlah*, spodaj okrašenih s cikcakastimi bordurami, pod čitlo je še *kótila* s čipkami (navadno je to spodnje krilo), ogrnjene so s pisanim pletom, na glavah imajo z rožami okrašene svetle klobučke, v rokah pa torbico iz blaga (pompadurca). Vsi imajo lepe, gosposke *krválje* (sprehajalne palice). Med njimi so tudi enako oblečeni otroci. Na repu spreveda belih šjem v paru stopata *Munc* in *Munka*, »prišleka« iz sosednje hrvaške vasi Mune.¹⁷ Za razloček od drugih gosposkih, prijaznih šjem je Munc resnega obraza, v črnem fraku z

¹⁶ Kot primer navajam npr. *zagoriške mačkare* v Dobrépolju na Dolenjskem, kjer so bele mačkare tudi *ta gospojske* (gl. H. Ložar - Podlogar, *Mačkare - pustni otok sredi Dolenjske, O pustu, maskah in maskiranju*, str. 221–231).

¹⁷ Med naselji v Čičariji, naseljenimi z Aromuni, sta tudi Male in Vele Mune (op. JF)

belimi rokavicami in s cilindrom na glavi, kravato pa si je zavezal v pentjo. Starikava Munka nosi nazaj povit *fečou*, čez kratko krilo bel čipkast *fertoh*, čez jopo, *načičkano* z *naborki* in *volanci*, pa ima ogrnjen plet. Vse gosposke šjeme hodijo, držeč se pod roke, zelo dostojanstveno, kakor da so na promenadi, pred vsiljivci pa jih varujeta *policaja*.

Vse druge šjeme nastopajo kakor velika družina dveh tradicionalnih likov *ta stara* in *ta stare*,¹⁸ v Vrbici *uoče* in *moma*. V sprevodu podložnikov, tj. *ta črnih šjem*, sta vodilni šjemi, dostojanstvenega videza. Uoča ni zgrbljen stavec, pač pa z velikostjo, pokončno držo in rahlo šepajočo hojo nastopa kot vodja družine, njegovo naličje pa izžareva modrost. Na prsih se mu svetijo vojaška odlikovanja, oblečen je v stara zakrpana oblačila (*poftlikane hlače* in *jakéto*), v *čžmah* (= škornjih), spod širokokrajnega klobuka v štrenah visijo dolgi lasje, obraz pa mu zakriva velika bledorjava larfa z do pasu segajočo brado. V pisano zakrpano *kiklo* in črno jopo oblečeni *mom*i, v starih volnenih *kocétah* in *šolneh* na nogah, zakriva obraz *skrčena* (= zgubana) *larfa*, čez njo črn *fečou* (ruta). Držita se *pod rame* in se opirata vsak na svojo *krvájlo*. Zanju je značilna zelo velika, pisana in raztrgana, še iz starih časov podedovana *marela* z bambusovim ogrodjem, na katero so navešeni tudi koščki živalskih kož.

Posebna skupina so orači: plug z lesenimi križovatimi kolesi vlečeta siv in rjav *osel*, poganja pa ju *gonjač*, ki naj bi bila navadno ženska, največkrat oblečena v *Istrijanko*, z grdo larfo čez obraz, na glavi črno-bel *fečou*, čez *kiklo fertoh*, povrh pa *lajblc*, z desne rame ji na levo visi torba, obuta je v debele volnene *kocéte* in *gumaste čevlje* (= škornje), v rokah ima *palico*. In zakaj sta že od leta 1935, kakor kaže stara fotografija, v plug vprežena ravno osla, ki sta navadno tovorna, ne pa vlečna žival? Domačini ju povezujejo z bližino Istre, od koder so pred *oljčno nedeljo* Istrijanke z osli tovorile vino in oljke: ljudem se je baje ta živalica že tedaj zelo prikupila in namesto vola (*bovidna maska*), ki je sicer priljubljena pustna žival, med vrbiškimi šjemami pa ga ne srečamo, so v plug vpregli dva osla. Za plugom se opoteka *orač*, - trebušast, velik kmet, v prekratkih pokrpanih hlačah z *rámnami*, na glavi velik slamnik s pušeljcem, na nogah stare kocete, podkovane čizme, čeznje pa *onúce*, sledi mu *cépar s cépom* in snopom pod roko, na obrazu pa ima larfo z dolgimi *mustáfami* (brki), oblečen je v rjave hlače, *križasto* (karirasto) srajco, čeznje rjavo *jakéto*, obut pa v zelene gumaste škornje; v novejšem času so mu na hrbet obesili lesen koš s slamo, na njem pa napis: *kmet prazno*

¹⁸ Liki *starcev* (navadno v paru kot *ta star* in *ta stara*) sodijo med najbolj priljubljene maske; najdem o jih pri skoraj vseli slovanskih narodih od Rusije, Poljske, Češke, na Balkanu do Romunije, Bolgarije in Grčije, posebno pa v alpskih krajih Italije, Švice, Francije, tako tudi na Slovenskem, (gl. Kuret, Liki -starcev- med maskami jugovzhodne in srednje Evrope. *Traditiones* 10–12, 1984). Navadno jih povezujejo s kultom prednikov. Ta star in ta stara lahko nastopata vsak posebej ali pa v paru; sta ali usmiljenja vredna, razcapana, grbasta, ali pa smeh zbujajoča pijanca.

slamo mlati. Ne manjka *karabóčar*, tj. pastir z mustafami, ki poka s *karabočem*, 3-4 m dolgo palico z dvometerskim jermenom. Tu je še nekaj kmetov in kmetic, s poljedelskim orodjem in s košarami, *pétljarca*, ki *petlja* (prosjači) med ljudmi, baba, ki svojega moža nosi v košu, neroden, s slamo ali kakšnim sodobnejšim materialom natlačen *napeštánc*, *velika ženska*, ki za pol telesa štrli v višino, predstavniki raznih poklicev (šuštar s svojim orodjem in posebnim šušterskim stolčkom, kramar, poštar, slikar oz. fotograf, *raffenkirar*, *policaj* ipd.), med njimi tudi bledoličen, plešast pater - *kapcírar*, dva hudiča in *cuprnica*, na čelu spreveda mož s praporom, na katerem je izvezen šjemski emblema - podoba belega lovca in seveda *muzikanti*, med katerimi je po svoji iznajdljivosti posebno zanimiv harmonikar; na hrbtu nosi tamburin, ki ga posebna naprava povezuje z ного, da lahko z udarci spremlja svoje igranje.

Kot prvi za transparentom se samostojno počasi pomika *bršljánar* – v Vrbici edina fitomorfná maska; za razloček od cerkljanskega, katerega obleka je pošita izključno z bršljanovimi listi, so na obleko in širokokrajni slamník vrbiškega bršljanarja na gosto prišite navzdol obrnjene bršljanove vejice, med katerimi skriva tudi doma narejeno »pustno glasbilo« - lončeni bas; na vrat lončene posode brez dna napnejo opno iz ovčje kože, skoz sredino potegnejo s smolo prepojeno čevljarsko dreto, iz katere bršljanar s sunkovitimi gibi izvablja brundajoče glasove.

Posebna skupina šjem iz vsakdanjega življenja je povezana z dejavnostjo v snežniških gozdovih. Poleg gozdnih delavcev (vsi so oblečeni v prave poklicne uniforme z vsemi potrebnimi rekviziti), drvarjev in logarjev je nepogrešljiv *jager*, z dobrodušno larfo, z lovskim nahrbtnikom, s katerega visijo zajčje kože, in lovskim rogom, s puško in z daljnogledom, skozi katerega od časa do časa »pogledajo« izbuljene oči. Prav opazovanje divjadi skoz ta daljnogled, streljanje in »padanje« *srnjaka*, *srne* in *jelena* ob vsakem strelu, zbudi veliko zabave in smeha. Medtem ko divjad sama teka naokrog, pa so druge živali vključene vsaka v svojo skupino: *osli* pri oračih, *medveda* vodi *cigan* s činelami, spremlja ga lepa *ciganka*, ki potresa z obročem, na katerem so kraguljčki; zraven so *šejk*, *beduin*, včasih *črnc*, pa *kamela*. Kamela je v sprevodu prvič nastopila leta 1952. Kot spomin na služenje v italijanski vojski v nekdanji Abesiniji si jo je zamislil mizar *Vinko Raspor*. Iz vrbovih in močnejših leskovih vej (danes iz žice) je naredil ogrodje, ga prekril z žakljevino, ki so jo pozneje zamenjali s *ta lepo koperto* (pregrinjalo) iz pliša. Čez žičnato ogrodje glave potegnejo blago ali umetno usnje, v gobcu, iz katerega moli šop sena, ima kamela *g(h)ojzdo* (uzdo), na njej pa povodec. Za oči služita žogici, na grbi pa je pritrjen v zlat papir zavít tovor. Fanta, ki sta skrita pod pregrinjalom in nosita kamelo, morata biti zelo spretna, da se ujameta v koraku, saj pot vidi samo prvi, drugi mu mora zaupati. Da sta nosača kamele lahko pogasila žejo, seveda z vinom, ki so ga šjemam ponujali vaščani, so izumili posebno napravo: skozi kamelin gobec so k vsakemu nosaču napeljali cevko, da je lahko srkal pijačo. Razumljivo, da je prvi spil

vedno več kot zadnji, saj je bila pri njem pot od posode do ust krajša. Temu primerno pa je potem gonjač, ki je kamelo vodil, z njo imel veliko več posla. Leta 1968 se je šjemam, tudi pod vplivom »vojaškega« spoznavanja eksotičnih dežel, in zato, ker je v Vrbici živel mož, ki je bil posebno nadarjen za izdelovanje živalskih mask, pridružila še *opica*.

Največ vrišča in smeha pa povzročata oba *hudiča*: oblečena sta v črne hlače in jopo, ki se povsem prilegata telesu, čez eno ramo do pasu in okoli njega imata pritrjeno verigo, na katero so navezani kraguljčki. Iz devetih, v črno usnje povitih žic (po tri so združene v obroč okoli vsake noge in tri v sredini), je rep v razkoraku speljan nazaj, valovito zavit navzgor in se konča s čopom žime. Črna larfa z rdečim jezikom, belimi zobmi in resastimi močnimi obrvmi, pri enem hudiču s *špičastim* nosom in vrabčjimi krili namesto ušes, pri drugem pa s *tumpastim* nosom in govejimi ušesi z žimo na vrhu, je prišita na črno kučmo; pod njo je vstavljena plošča, na katero so pritrjeni rdeči rogovi. Njuna družabnica in preganjalka je *cuprnica* z brezovo metlo.

Največja posebnost vrbiških šjem pa sta, kakor ju sami imenujejo, *paradna lika*: *bel* in *črn louc*, ki s preobleko že navzven izžarevata ambivalentnost antropomorfne maske z živalskim naličjem. Lahko ju razumemo kot nasprotujoča si pola, kot simbolni boj med svetlobo in temo, med zimo in poletjem, med dobrim in zlim, med začetkom in koncem, torej med življenjem in smrtjo. V njiju odseva tudi dvojnost celotne šemske skupine: ta belih in ta črnih šjem. Oba sta oblečena v hlače iz žaklovine, porisane z navpičnimi živordečimi in črnimi progami, čez ramena jima visita *prvi* in *zadnji tal* strojene ovčje kože z enoletno dlako, belemu svetla, črnemu pa temna; prepasana sta s *konópom* (vrvjo), na katerem visijo po trije zvonci: večji zadaj, dva ob straneh. Nekaj posebnega pa sta njuni ovčji (svetla in temna) *kapi*, pokrivali, ki sta obenem larfi: medtem ko se pri črnem kapa zoži in podaljša v en sam, skoraj meter visok *turn*, pa se pri belem razcepi v dva, ki se na koncu končata s črnimi *cofli*. Pred leti so bili turni gibljivi, pri teku so nihali, kar se lepo vidi na starejših filmskih posnetkih. Kože so bile verjetno potegnjene čez ogrodje iz šib oz. vrbovih palic, danes je *grešt*¹⁹ stabilen, zato pa kapa verjetno težja in si jo morata fanta (navadno sta med največjimi v vasi), pod rameni dobro pritrčiti. Naličji spominjata na divjo mačko ali na risa: rdeče obrobene odprtine za oči poudarjajo pri belem izrazite črne, pri črnem pa bele obrvi, narejene iz konjske grive. Spod rdečega nosu visijo dolgi brki, pod njimi je videti ostre bele, nekoč iz kartona, danes iz plastike narejene zobe, ki stiskajo rdeč jezik. Medtem ko ima črn v rokah *krvaljo*, ki jo med tekom z obema rokama vodoravno drži pred seboj, pa ima bel louc velike lesene klešče, s katerimi lovi otroke in dekleta, da jih pomaže s sajastimi rokami.

¹⁹ *grešt* - iz nemškega das Gerüst = ogrodje.

Med vrbiškimi šjemami ne bomo srečali resnično grozljivih mask. Tudi oba lovca, varuha skupine, s prijazno larfo divje mačke in s svojim nastopom zbudita v ljudeh več simpatij kakor pa odpora in strahu.

»NEMO GLEDALIŠČE«

Posebnost vrbiškega pustovanja je ustaljen scenarij tridnevnega dogajanja. Nedeljsko dopoldne z uprizoritvijo pantomimične predstave, ki ji posrečeno pravijo *nemo gledališče*, je v prvi vrsti namenjeno domačinom. Pravijo, da najlepše zaigrajo doma, saj tu »imamo plac in imamo čas«; šele popoldne po tradiciji obišejo tudi Ilirsko Bistrico, kjer si zadnja leta občinsko turistično društvo prizadeva povezati pustne skupine iz okoliških krajev v lokalno karnevalsko prireditev; šele v torek je poberija, ko sicer v pustnih preoblekah, vendar brez obraznih naličij, po hišah pobirajo darove za večerno *fešto*, v sredo pa se poslovijo od veselih pustnih dni in norčij in *pusta pokopljejo*.

Tišino nedeljskega dopoldneva, v kateri je čutiti napeto pričakovanje, zmoti enakomerno pozvanjanje zvoncev – *bel louc* začne svoj ritmični obredni tek po vasi. Z razprtimi lesenimi kleščami na rami, pokončno, z drobnimi, stopicajočimi koraki naredi prvi krog okoli vaškega korita, ga razširi po trgu, se spusti v dolnji konec vasi in se vrne na izhodišni kraj. S tem simbolnim tekom da znamenje za začetek pustnega praznovanja: z vseh ulic se začno proti vaškemu koritu, - prvemu prizorišču predstave, zgrinjati šjemske skupine in posamezniki, ki niso vezani na določeno skupino in lahko prosto tekajo naokoli, izvajajo svoje vragolije, ustvarjajo nemir in poskrbijo za vrišč in smeh. Najzabavnejši šjemi sta oba hudiča, ki po vasi preganjata otroke in se spoprijemata s svojo izzivalno coprnico. Z zgornjega konca vasi prihaja bršljanar, za njim pa šepajoča uoča in motna, ki vodita svojo delavno družino od oračev do vseh poljskih delavcev. Vsak nosi svoje orodje in brez besed »opravlja« svoje delo: orači orjejo, grabljice grabijo, čepar s čepom udarja po snopu, karabočar poka z bičem, karabočem, kmetice po tleh razgrinjajo velike prte, nanje razvrstijo žlice in vilice in na sredo postavijo skledo, s *krompirjem v zlavanci* (z ocvirki zabeljen krompir in zelje). Z ene strani pridejo gozdni delavci in se lotijo svojega dela: logar meri debelino električnega droga, žagarja se pripravljata, da ga bosta požagala, drvar na tnalu seka klade in pripravlja drva. Lovec okolico opazuje skozi daljnogled, sledi divjadi, ustrelji in se k padlemu jelenu ali srnjaku previdno približa v izredni igralski pozi, da bi se prepričal, ali je dobro zadel in ko se žival premakne, prestrašen odskoči. Iz druge ulice prihajata ciganka in cigan z medvedom, za njima, kakšen kramar ali ribničan, ki okoli stoječim »prodaja« svojo robo, pa fotograf, ki ponuja svoje storitve, in še kdo. Iz daljave se počasi približuje kamela z beduinom v vlogi goniča in s spremljevalcem, preoblečenim v črnca. Kot zadnja skupina pridejo v sprevedu elegantne *ta bele šjeme*, med njimi zadnja *Munc* in *Munka*. Mirno se pridružijo

svojim »podložnikom« in se vsi skupaj sprehajajo okoli vaškega korita. Ob sprevodu, s piščalko v ustih in prometnim loparčkom v rokah, delata red policaja. Nad vsemi pa neutrudno, v enakomernem teku in z ritmičnim pozvanjanjem, bedita oba lovca, ki krožita okoli skupine in po potrebi, da pred vsiljivci ubranita šjemsko skupino, uporabita tudi svoje orodje: *bel* lesene klešče, s katerimi lahko od daleč ujame nepridiprava pa tudi kakšno deklo, *črni* pa dolgo, na zgornjem koncu zakrivljeno palico, kraljjo. Ko se obema lovcema zdi, da sta izčrpala svoj spored, se vštric postavita na zgornji del trga in začneta na mestu ritmično poskakovati. To je znak šjemam in policajema, da začneta šjeme razvrščati za skupno fotografiranje - pač po zgledu fotografije, ki jim je edina ostala kot zgodovinski dokaz tradicije.

Šjeme se nato uvrstijo v skupni sprevod in »ta gosposke« zdaj zasedejo prvo mesto, takoj za praporjem. Z vaškega središča ob vodnem koritu se odpravijo v Dolnji kraj, kjer bodo predstavo ponovili. In kakor je bel louc z obrednim tekom simbolno oznanil začetek praznovanja in priklical druge šjeme v vaško središče, je zdaj črni louc tisti, ki je zadnji zapustil prizorišče neme predstave in s tem potrdil eno prej omenjenih ambivalenc obeh glavnih protagonistov, namreč: *začetek in konec*.

V Ilirsko Bistrico so šli zgodaj popoldne. Čeprav je oddaljena kar 4 kilometre, so nekoč šli v sprevodu peš, pod budnim očesom ošémanega policaja. Danes se do šole, kjer se preoblečejo, pripeljejo s kombiji in avtomobili. Obisk svoje občine je ostal tradicija, tudi še iz časov, ko tam ni bilo pustnega karnevala, ki pa tudi danes ni kaj več kakor sprevod nekaj šemskih skupin iz okoliških vasi, od tradicionalnih pa se ga poleg vrbiških šjem udeležijo le še podgrajski škoromati. Ko se šjeme vračajo z gostovanj, se vedno, kot zahvala za denarno podporo, ustavijo v gostilni *Kudra* v Vrbovem.

POBERIJA

Pustna nedelja v Vrbici ni bila nikoli povezana z obiskom hiš oz. domačij in s pobiranjem darov. Spominjajo se časov, ko je bila *poberija* šele v sredo. Ker pa je pepelnična sreda začetek postnega časa, ko naj bi se končalo pustno veselje in je na ta dan za verne zapovedan strogi post, klobase pa so od nekdaj tradicionalni dar, so tudi vrbiške šjeme, šaljivo so rekle, da »zaradi *ljubega miru*«, predstavile poberijo na torek. Vas ima 40 hiš in prav nobene ne smejo izpustiti, saj po starem verovanju šeme prinašajo srečo za vse leto. Vrbiške šjeme za poberijo snamejo svoje larfe in si obraz le malo olišejo, ostanejo pa v šemski preobleki. Tudi oba lovca snameta kapi, obdržita pa drugo opravo, skupaj z zvonci, da se po vasi sliši, pri kateri hiši se mudijo. Pravijo, da se ob obdarovanju obraz mora videti, da ljudje vedo, komu darujejo. Obrazno naličje obdržita le uoče in moma, kot vodji te velike, revne družine, ki mora prositi za milodare. Toda vse, kar pri posamični hiši dobijo, je natančno zapisano v veliko debelo knjigo (formata A3), ki ima

Šjeme v vasi. Vrbska 2002. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

Beli louc in cuprnica. Vrbska 2002. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

na usnjenih platnicah upodobljena »paradna« protagonistista - oba lovca, in je bila narejena posebej za arhiv Kulturnega društva *Vrbiške šjeme*. V knjigi je vsaki hiši, označeni s hišno številko, namenjeno več strani, pač za vpise več let. Vpisi vsebujejo podatke, kdo od domačih je bil v času šjemskega obiska doma, kaj je daroval (npr. jajca, klobase, kruh, krofe, potice, pijačo) in koliko denarja je prispeval. Potem ko obiščejo vseh štirideset hiš, do vrha napolnijo več ogromnih jerbasov, od katerih morata vsakega nositi po dva močna fanta, napolnijo pa tudi več velikih posod za vino. Obhodnike spremlja muzikant, ki v vsaki hiši zaigra, šjeme pa zapelejo z gospodinjo, gospodarjem ali z domačimi dekleti. Iz časov, ko so pobirali še na pepelnico sredo, je ostal tudi »pepeličar«, ki je *pepeličil* - v vsaki hiši je domače posul s pepelom. Zvečer v stari zapuščeni kasarni za vse pripravijo veliko fešto s plesom, ki traja vse do jutranjih ur.

NA PEPELNICO PUSTA ZAKLENEJO

Na *pepelnico* pa so nekoč, istočasno s poberijo, kadar v vasi do pusta ni bilo poroke, tudi *ploh vlekli* - navadno so vzeli *jančevega* t.j. topolov ploh (topol = janc), na katerega so za vlačenje pritrdili verigo; najstarejši samski fant se je moral *ujarmit* - natakiniti si je moral jarm in za pobirači vleči ploh. Danes ploha ne vlečejo več, menijo pa, da bi bilo dobro oživiti tudi to šego. Ostal pa je na pepelnico pustov pokop. Pogrebci se, oblečeni v pustna oblačila, vendar čistih, tudi ne olisanih obrazov, uvrstijo v pogrebni sprevod. Z električnega droga ob glavni cesti snamejo *napeštánca*, nagačeno lutko, ki je vse pustne dni opozarjala na vrbiške šjeme. Po obsodbi ga ustrelijo in nato sežgejo. Tako v Vrbici velja, da pusta „na pepelnico zaklenejo, na štefanovo pa odklenejo«, ko se prvič zbere organizacijski odbor in se začno pogovori o prihodnjem šemanju.

Prireditev v Vrbici skoz desetletja ostaja posebna pantomimična predstava, karikiran povzetek vsakdanjega življenja, ne pa karnevalsko smešenje osebnosti, bodisi lokalnih ali državnih veljakov, v kar se je spremenilo marsikatero pustno praznovanje. Vrbičani ohranjajo svojo tradicijo, zvesto se držijo domačega izročila in ne posegajo po stereotipnih zamislih sodobnega časa.

Zadnja leta v svoje načrte vključujejo tudi predstavitev v enem ali drugem večjem slovenskem kraju - predvsem zaradi promocije, da bi končno ljudje le prišli pogledat »v tisti kraj, od koder smo«. Morda pa bo prav ta prvi zapis v strokovni literaturi pripomogel k načrtnem raziskovanju tudi krajev tostran Brkinov.

VRBIŠČE ŠJEME (MASKS FROM VRBICA)

The upper stream of the Reka river valley is still a secret for researchers. In Podgora in the western part of the valley, four kilometers from the town of Ilirska Bistrica, lies the Vrbica village. Even though Niko Kuret had conducted an extensive research before writing his monumental work titled *Maske slovenskih pokrajin* (Masks of Slovene Regions), the carnival masks from Vrbica, called the vrbiške šjeme, remained a secret until 1998. This was the year when the residents of Vrbica decided not to keep the masks to themselves any longer, but to present them at the Ptuj Carnival festivities. This paper, written as a supplement to Kuret's monograph and to the publication on Carnival festivities throughout Slovenia *O pustu, maskah in maskiranju* (Carnival, Carnival Masks and Masquerading in Slovenia), describes three-day Carnival events in Vrbica and the unique masks whose tradition spans at least seven decades.

Ložar-Podlogar, Helena. 2003. Vrbiške šjeme: skrivnost pustne tradicije v Vrbici pri Ilirski Bistrici. *Traditiones* 32(2): 71–89.

Skupina z volom. Zagorica 1999. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

Pust na parah. Zagorica 1999. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

MAČKARE – PUSTNI OTOK SREDI DOLENJSKE

ZGODOVINSKI UVOD

Ko je leta 1954 Niko Kuret kot sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje poglobil svoje raziskovanje mask slovenskih pokrajin, je želel obuditi nekatere pustne šege, katerih življenje je uničila vojna. Na mačkare ga je že leta 1944 opozoril učitelj Tone Ljubič, ki je inštitutu podaril original svoje risbe Babji mlin in dve fotografiji risb: jajčarski par in Kurent z Grbcem. Tako beremo v letnem poročilu Inštituta za leto 1959, objavljenem v Letopisu SAZU, da je dr. Kuret posredoval pri Republiškem svetu Svobod za denarno pomoč, vendar »... zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ni bilo misliti na oživitve mačkar v Dobrepoljah ...« Leta 1962 je denar bil le odobren in tako so se v Zagorici, po skrbnih pripravah domačinov, spet pojavile mačkare, ki so bile za inštitutski arhiv natančno dokumentirane in fotografirane. 6. februarja 1970 sem preverjala stanje na terenu, opazila nekatere spremembe (npr. debelega Kürenta, ki so ga 1962 še vozili v »šatrgi«, je nadomestil lik dvojčka, pojavil pa se je tudi nov lik mož, ki nosi babo v košu. Snemanje filma je ta dan preprečil neznoten dež, vendar smo film tistega leta, čeprav se sliši neverjetno, vseeno posneli 22. februarja; takratni župnik na Vidmu - Dobrepolje je pokazal veliko razumevanje in je zaradi snemanja in velikega dela, ki so ga domačini vložili v organizacijo prireditve, dovolil ponovitev pustovanja v postnem času, kar je verjetno edinstven primer. Vse je bilo tako, kakor mora biti, celo krofi so bili na mizi.

»Za ljudsko igro je bistvena njena funkcija. Kakor ljudska umetnost se ljudska igra nikdar ne trudi za umetnost samo na sebi, nikoli ni sama sebi namen. Vsakokrat opravlja neko nalogo, vedno se podreja nekemu višjemu namenu. Ljudska igra je navadno praznična ali pa pomaga praznovati. Zato je skoraj vseskozi povezana s šegami ali običaji. Šege in igre spadajo skupaj ...« (Kuret 1968)

Tudi pri Slovencih sodijo med najstarejšo igralsko dediščino prav obhodi maskirancev in njihove šege. Svojo kultno vsebino so sicer že izgubile, ne predstavljajo več duhov prednikov in ne demonov rasti (vegetacijskih demonov), kljub temu pa so ohranile mnogo arhaičnega, tako v zunanjem videzu (mrtvecem podobna strašilna naličja, krznena oblačila ali obleka, pošita s pisanimi trakovi) kakor tudi v obnašanju (obhodi, hrup, preganjanje mladeži, udarci z gorjačo, mazanje s sajami). Skoraj ne pomislimo več na ljudsko igro, govorimo samo še o šegah; meja med kulturnim in mimičnim je zabrisana.

Dolenjska je dežela, ki se sicer ne more ponašati z bogatim pustnim izročilom. Pravzaprav se zdi celotna osrednja Slovenija na področju tradicionalnih mask revnejša v primerjavi z njenimi obmejnimi pokrajinami, ki so bolj prikladne za prehajanje oz. stapljanje bodisi panonskih, balkanskih, alpskih, mediteranskih ali pa drugače: slovanskih, romanskih in germanskih vplivov. Dolenjsko območje dobrepoljske doline in njenega preddverja (tu mislim na vas Ponikve, ki geografsko še ne sodi v Dobropolje pa tudi Ponikovci nočejo biti Dobrepoljci) zato ostaja uganka in izziv za nadaljnje raziskovanje. Kako so *mačkare* (*zagoriške* in *ponikovske*), včasih smo jim rekli preprosto *dobrepoljske mačkare*, verjetno pod vplivom starejših poročil, ki pa so vsa brez izjeme opisovala le tiste iz Zagorice, z mnogimi elementi, ki tako po videzu kakor tudi nazivu spominjajo na italijanski (da ne rečem beneški) karneval, zašle v to od ceste odmaknjeno področje? In vendar imajo že več kot stoletno tradicijo. Nočem delati prehitrih zaključkov, vemo pa, da so prav Dobrepoljci na italijansko stran nosili oz. vozili narezano, natrgano, scufano ličkanje za t. i. štrozake, slamarice za ležišča. In morda se prav pod tem vplivom tu mešajo »ta lepe« in »ta gospojske«, torej dostojanstvene meščanske mačkare, s povsem kmečkimi liki starcev, predstavnikov raznih poklicev, dejavnosti itd.

Že Tone Ljubič jih je opisal:

»... So dvojne vrste mačkar: 'ta lepe' s 'ta grdimi' in Kurentom, ki so vsako leto enake in vsakikrat isto uganjajo, ter 'ta gospojske', ki so vsako leto drugačne in se ravnaajo po slučajni modi in spretnosti ...« (Ljubič 1944)

In prav to »vsako leto drugačne« je bila uganka, jedro pričakovanja in presenečenja. Ne samo, da me je celodnevno vzdušje na vasi prestavilo v gledališki svet, na prostran ljudski oder, prevzelo me je tako, da sem postala del scene, gledalec in statist obenem, se prepustila igri, posameznim dogodkom, ki so mi priklicali zdaj solze smeha, v naslednjem trenutku pa že kurjo polt ali pa me je preplavilo vzdušje obrednosti.

V obeh vaseh, Zagorici in Ponikvah, se praznovanje začne v zgodnjih jutranjih urah z *obrednim obhodom*, ko vsako hišo kot predhodnica obišče manjša skupina mask, potem se nadaljuje s posameznimi dogajanjmi, ki si sledijo kakor slike, dejanja v ljudski igri skozi ves dan in pri katerih ugotavljamo velike razlike med obema vasema, v poznih popoldanskih urah pa dogajanje zopet dobi ustaljeni *obredni navdih*.

Tradicionalni *jutranji obredni obhod v Zagorici* (prireditvev je tu na nedeljo, po hišah pa hodijo tudi na pustni torek) začnejo *ta lejpe s ta grdim*: dostojanstveni *jajčarski par*, ki se gosposko drži pod roko. V spremstvu poskočnega *grbca*, s frfotajočimi trakovi in dobrodušno strašljivim naličjem na pragu vsake hiše s spremenjenim glasom v pojočem dobrepoljskem narečju prosi za jajca.

Jajčarica: »Dober dan vošm. Al mate kej jajčk?«

Gospodinja: »Ja, kaj vejm, če bi jh kej blu?«

Jajčarica: »Dajte, paglejte!«

Gospodinja: »No ja, k' sta ravno v'dva, bom pa dala en'ga.«

Jajčarica: »Al' jih je trejba več!«

Gospodinja: »Ja, kje jh pa mam? Nč več, nejmam. Je treba še za drüge.«

Če je pod masko *jajčarice* skrit fant (kar je seveda nekoč bilo pravilo, ki pa se ga danes zaradi pomanjkanja fantov ne morejo več dosledno držati), govori z visokim glasom, če je dekle, pa glas spremeni, da je ne bi prepoznali. Pravzaprav nikoli ne moremo zagotovo trditi, katerega spola je žena: obraz ji zakriva prijazno, gladko, svetlo naličje, narejeno iz »papirmašeja«, nosi vsakdanjo obleko z lepim, največkrat belim predpasnikom, ruto ima zavezano pod brado ali pa nazaj, »na štucko«, ima nizke čevlje, v rokah pa cekar ali košaro. Zanimivo je, da mož ni oblečen v vsakdanjo, pač pa posebno obleko. Na starejših slikah ga vidimo v svetlih, navadnih hlačah, čeznje ima oblečeno dolgo, belo, z usnjenim pasom prepasano srajco, okoli vratu kravato, na nogah pa črne visoke škornje. Tako nam ga je opisal tudi Ljubič, ki še pripominja, da je maska moža groteskna, gladka, bela, s poudarjenimi ustnicami. V zadnjih letih pa je *jajčar* oblečen v nekakšen kombinezon, podoben pižami, z navpičnimi progami, vendar se lepemu pasu in kravati ni odpovedal. K taki obleki moža se seveda lepo poda visoko, umetelno izdelano pokrivalo, ki mu pravijo *kastúr*. Po Ljubiču bi ime *kastur* lahko nastalo iz *kastorca*, »... tiste pisane kapice s čopom, ki so jo včasih nosili možki pod klobukom pri stari noši ...« Niko Kuret [1984: 286] nam samo besedo še natančneje pojasni: *castor* je latinsko ime za bóbra, klobuku iz bobrovih dlak pa so rekli *kastórec*. *Kasturji* so lahko tudi meter visoki, značilne klovnovske oblike, z enim, dvema ali celo tremi vrhovi (»na eden, dva ali tri petelince«), narejeni iz lepenke, prevlečene z zlatim papirjem in oblepljene z različnimi živobarvnimi okraski, ob robu pa ima pritrjeno lasuljo iz prediva.

Gospodinje *jajčarje* od nekdanj obdarujejo z jajci (od tod tudi njuno skupno ime), poleg jajc pa danes dobita že tudi denar in redkeje steklenico žganja.

Medtem ko je obnašanje ta lepih mačkar umirjeno, dostojanstveno, kar nekako gosposko, pa je njun spremljevalec in varuh grbec zelo živahen. Povsod ga je dosti, danes celo v hiši (nekoč mu je to bilo prepovedano) in okoli nje, po dvoriščih in na cesti. Grbec spada med grde mačkare, s strašljivo, včasih živalsko masko (čez obraz si je celo potegnil pravo telečjo glavo), zopet drugič s človeškim, grozljivo režečim se naličjem z velikimi, izbuljenimi očmi. Oblečen je v narobe obrnjen kožuh, ki si ga je prepasal z vrvjo in nanjo obesil »burovže«, kakor na Dolenjskem pravijo kravjim zvoncem. Za klobuk si zatakne puranja, celo pavja peresa (*mevke*), okoli pa mu frfotajo pisani trakovi. Glede njegovega imena si poročevalci niso povsem edini: prvotno naj bi bil *grdec*, ker je grd, ker pa ima na hrbtu izrazito grbo, je tudi etimologija imena *grbec* sprejemljiva in utemeljena. Grbec je nekakšen varuh *jajčarjev*, ki odganja vsiljive otroke, v hišo pa nekoč ni smel vstopiti. Danes je drugače: prvi plane v hišo in še preden se gospodinja

zavé, ji že izmakne pehar jajc: »*Lejte ga, ta grbast'ga, je že 'prkoruzu' z jajci ven! Anča, jajca nazaj zahtevej!*«

V **Ponikvah** se vse dogaja na sam pustni torek, medtem ko je na nedeljo na vasi povsem mirno. Za ponikovskega fanta in moža je že od nekdaj veljalo za sramoto, če je na ta praznik šel na *šiht*. Prvi zelo zgodaj zjutraj obiščejo hiše *ta lepi* in *ta grdi* – le da ne hodijo skupaj. Prvi so ta lepi, torej t. i. *agent*, ki ga spremlja en ali več podivcev, včasih pa *petelin* ali *košuta*. Agent v fraku, z zelenim cilindrom na glavi in s torbo predstavlja uradno osebo. Ima pravico pobirati denar za določen namen, kar dokaže z dokumentom, ki je opremljen s kratico HU-ZPP (Zveza ponikovskih prijateljev/pijancev). Gospodar ga mora, preden plača, pred njim prebrati. Podivci so živahne, lepe mačkare z visokimi koničastimi kapami in belimi naličji, oblečeni so v belo srajco s črno kravato in črnim pasom, s pajacastimi hlačami (ena hlačnica je bela, druga rdeča, zadaj sta barvi zamenjani) in visokimi črnimi škornji. V rokah imajo kratek bič. (Podivci so s svojim koničastim pokrivalom, gladko, belo masko in krojem obleke na zunaj zelo podobni zagoriškim jajčarjem.)

Značilna lika za Ponikve sta *petelin* in *košuta*: petelin je pod živordečim ogrinjalom enako oblečen kot podivc, ima pa še rumen kljun in na glavi rdečo petelinovo rožo, medtem ko ima košuta belo-zelene hlače, čeznje pa zeleno ogrinjalo, na glavi zeleno-črno čako, čez obraz pa črno masko z rumenim koničastim gobcem. Šele za agentom in njegovim spremljevalcem se od hiše do hiše kot jajčarja – zbiralca jajc – lahko odpravita *ta star* in *ta stara*. Oblečena sta v ponošena, razcapana oblačila, mož z velikim klobukom iz ličkanja in s krevljasto palico v roki, starka zgrbljena s »procko« (košaro) v rokah; maski obeh z dolgim nosom spominjata na razpadajoči obraz. Za razliko od dostojanstvenih zagoriških jajčarjev ponikovška od onemoglosti padata po tleh, zgrešita hišna vrata in kolovratita kot pijanca. Ti obhodniki v Ponikvah spadajo med tradicionalne maske in nastopajo vsako leto. Zadnja leta starši že svojim otrokom sešijejo obleko petelina, košute, tudi podivcev, kar vzbuja pri odraslih fantih, ki imajo po sprejemu v fantovščino edini pravico maskirati se v tradicionalne maske, precej nejevolje. Mi pa si ob tem lahko zastavimo kar nekaj vprašanj: Kdaj in kako otroke spoznavati s tradicijo in jih navajati nanjo, kako jo predstaviti in razložiti? Ali tako, da jo bodo razumeli kot prepoznavnost domačega okolja, ali je npr. maska podivca, petelina, košute za otroke samo lepa maska ali pa jo sprejemajo kot nekaj, kar je last, torej značilnost njihove vasi itd.?

Obhodi po hišah v skupinah – trojkah – trajajo skoraj do kosila. Obiskati je treba prav vse hiše, ker sicer ne bo sreče. Ne bi bilo prav, če se v Zagorici jajčarji, v Ponikvah pa agent, petelini, košute, podivci in ta stari ne bi oglasili. Medtem pa se na vasi že zbirajo druge mačkare.

Petelin. Ponikve. 2000. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

Podivci z vozom. Ponikve. 2000. Foto: Helena Ložar-Podlogar.

V Ponikvah si vsako leto izmislijo kaj novega: enkrat hodi od hiše do hiše skupina kleparjev, ki bi seveda pri vsaki hiši radi kaj zaslužili, naslednje leto po vasi mrgoli podvodnih ribičev, ki prodajajo ribe (in temu primerno na vasi tudi zaudarja), pojavijo se turisti, kopalci ob morju, vseh ras in po večini bujnih oblin, stlačenih v kaj malo blaga, hribolazci in gorski reševalci izvajajo svoje vaje kar sredi ceste, policaji s starim spačkom dirjajo po vseh kolovozih, na glavni cesti pa ustavljajo promet in *kasirajo*, pri južnih prodajalcih sadja celo banane smrdijo po čebuli in česnu, šiptarji po vasi potiskajo slaščičarski voziček, do vrha naložen s sumljivimi tortami, itd. Vsako leto približno po dve skupini od hiše do hiše ponujata svoje usluge.

V Zagorici pa so liki ustaljeni. Mačkare, ki se zbirajo celo dopoldne, so vse, razen grbcev, umirjene. V stari »šatrgi«, pletenem vozičku so nekoč po vasi vozili debelega, s slamo natlačenega *kürenta* – mačkaro, ki je od vseh imela najdobrovoljnije naličje. Debeluhe poznajo malodane v vseh pustnih sprevodih, saj naj bi poosebljali izobilje. Zagoričani pa so poleg debelega *kürenta* že po prvi vojni »iznašli« nov pustni lik – nerodno bitje človeške podobe z dvema glavama in dvema rokama pa tremi nogami. Star zapis pravi, da so:

»... sešili ... ogromnejši meh, v katerega so vtaknili dva fanta in ju zabasali ter zašili ... Jako zanimiva pojava je to morala biti, le reveža tista dva, ki sta jo morala predstavljati. Saj je že sedanji samček ves trd in poten. Zato ni čudno, da so že od nekdaj Kurenta ponajveč prevažali.« (Ljubič 1944: 53)

To nam tudi razloži, zakaj na naših prvih poteh deluha – dvojčka nismo srečali. Vendar se Dobrepoljci niso dali. V sedemdesetih letih so tudi ta lik obnovili in od tedaj ga vedno srečujemo v pustnem sprevodu. Obe naličji, ne več tako dobrovoljnega izraza, sta si na las podobni (zato dvojčka). Njun korak pa mora biti povsem usklajen, sicer bi lahko končala v obcestnem grabnu in se ne bi mogla več pobrati. Zato pa potrebujeta vodnika, ki jima šteje korake ... Še en poseben lik so si omislili zagoriški Dobrepoljci: *velikanko*. Na konico moškega dežnika so spretno nataknili prikupno žensko glavo z rdečo ruto, čez dežnik pa so do tal okoli in okoli spustili belo rjuho. Fant pod rjuho odpira in zapira dežnik in tako ponazarja težko, počasno ali pa hitro, nestrpno in neučakano dihanje žene, ki si je nenadoma zaželela moškega poljuba. Nesrečni mož – pritlikavec v primeru z njo – mora s seboj nositi stol ali pa kar lestev, da lahko hitro ustreže njeni potrebi in zahtevi.

Nadvse prikupna mačkara je *ta star, ki nosi babo v košu*. Majhen, droben, upognjen pod težo koša, dobrodušnih, malo prestrašenih oči, s polhovko na glavi, čez nekaj let pa drug, visok, robusten, odločen. Tak pa se lepo sklada s pesmijo, ki jo tudi zagoriški pevci radi pojó:

Po cesti gre en vélik mož,
na hrbtu nosi pléten koš.

Pa sreča ga čevljarček mlad,
pa vprašal bi ga grozno rad:
Al' nosiš šilo al' smoló,
od vas je kupil vse letó.

Ne nosim šilo ne smoló,
jaz nosim svojo ženkico.
Doma ni hot'la kuhati,
zdaj mora iz koša kukati.

Ko pride mož na žabji most,
pa vrže ženo dol čez most.
Doma ni hot'la srajčke prat,
zdaj mora v vodi čofotat.

Žena v vodi čofota,
mož se na mostu krohota.

Medtem pa se že pripravlja nov prizor: sredi vasi sta *mlinarja* privlekla svoj mlin. V njem bosta »babe mlela«, zato je to *babji maln*.

Tudi babji mlin je starodaven motiv, poznan širom po Evropi, v Nemčiji, Švici, na Tirolskem; je oblika motiva pomlajevanja z vodo – torej v mlinu, saj smo pri nas nekoč poznali le mlino na vodo. Motiv pomlajevanja v mlinu poznamo Slovenci iz ljudske umetnosti (panjske končnice), manj pa iz ljudskega slovstva. (Niko Kuret je v razpravi (1955) zapisal izrek Staneta Ručigaja iz Dobenega pri Ljubljani »En mož je prnesu staro ženo u koš. Jo j nesu u maln. Iz nega je staro smelou. Je muada vn pršua. So rekl, če j kakšna prou stara ženska bua: ta b bua tud dobra za mlet ...«). Kot mimično-dramatično predstavo srečujemo babji mlin kot igro, kot delšege oz. obredja in kot prizor iz pustnega sprevoda. In takega so v življenje obudili Dobrepoljci. Omenil ga je že Tone Ljubič: »Zanimivo, da prideta ljudem o pustu vedno na misel malenca, v katero mečejo stare babe, ven pa pridejo mlade ...« (Ljubič 1944: 50) Ljubič je tak babji maln po spominu tudi narisal: na sani, v katere so vprežene štiri mačkare, je pritrjen velik zaboj z dvema odprtinama. Na vrhu sedi mačkara, ki vabi stare ženske, naj pridejo v mlin. Vhod za stare je spredaj, za pomlajene pa zadaj. Na zaboju ob strani je pritrjeno veliko kolo – vitel, ki ga mlinar pridno vrtil. Nekaj podobnega je

babji mlin v Zagorici še danes: velik zabo, pritrjen na lojterski voz, včasih samo s skromnim napisom »babji maln«, drugič pa oblepljen s plakati, na katere je vaški risarski spretnož narisal ali mesoreznico, v katero tlačijo stare babe, ali pa podoben motiv, kot nam je poznan s panjskih končnic. Smeh vzbujajoči pa so dialogi med obema mlinarjema ter med glavnim mlinarjem in starci, ki bi hoteli pomladiti svoje starke. Imajo stalen obrazec, čeprav so v bistvu improvizirani, odvisni od jezičnosti igralca – te pa Dobrepoljcem navadno ne manjka.

Mlinar reče ta staremu: »*No, pa jo kar not zanesi!*« Pomočniku ukaže: »*Ti pa fejšt zavrt!*«

Pomočnik odgovori: »*Sej ne bo potegnu, vejš, to je starú. Star mlin so propal, pa kar melmo še z njimi, je narbul pocen!*« Nato poskuša zavrteti kolo mlina in ugotovi: »*Ne morm, ku je pa strtu. Pa mau premau je vode.*«

Mlinar: »*Čak, bom jaz. Ti ne znaš, ti ne boš nkul več z menoj šu! Že tulk lejt si tu, pa si k en trot! Nč ne razumš, kaj se prau pr malnu b't!*«

Pomočnik: »*Ja, kakopk, če je pa prmau vode!*«

Glavni mlinar glasno vabi stare ženske v mlin, jim obljublja, da bodo lepe in mlade, svojim možem v veselje. En starec podpira svojo ženo in jo poriva v mlin, drugi jo je prinesel v košu, tretji se z mlinarjem pogaja za ceno, kolo se glasno vrti, iz mlina zgoraj letijo ven stare cunje in kosi plastike, sliši se ječanje, pomešano med smehom gledalcev, od vsepovsod komentarji in končno se pri zadnjem izhodu izza zavese prikaže mlado, prikupno dekle, ki se gledalcem elegantno priklanja. Njen starec pa si mane roke in se veseli: »*Uh, tu se bo dobru pr nej ležalu!*«

Na koncu ostane na vozo samo še zgrbljena starka – prestara in pretrda, da bi jo lahko zmleli. Na prizorišče privlečejo pripravo, v kateri bodo »*babo žagali*«. Ta drastični prizor je vrhunec dopoldanskega dogajanja. Na nižji voz sta tesno drug poleg drugega pritrjena dva manjša zaboja, zgoraj povezana z desko. Na sprednjem delu gleda ven starka, cvili, maje z glavo in maha z rokami. Zadaj gledajo iz zaboja cepetajoče noge. Žagarja že brusita veliko gozdarsko žago, mož babe, ki ju je najel, ju priganja, pa se jima prav nič ne mudi: naj baba malo trpi, saj je bila prava hudoba. Tudi gledalci s svojimi medklici postanejo igralci. Na tleh je opaziti že viden kupček »*krvavega*« žaganja. Žagarja si malo odpočijeta, potem zopet brusita žago, nikamor se jima ne mudi. Razglabljata, kdo jo bo potem imel. Odločita se, da si jo bosta razdelila.

Tudi prizor žaganja babe je ostanek starih obredij rasti, v času prehoda zime v pomlad. Navadno so babo žagali na sredpostno sredo in s tem simbolično prikazali smrt starke zime in rojstvo pomladi, ko se narava ponovno prebudi. Pustni čas pa je za tako mimično dejanje najbolj primeren, saj je večina dogodkov usmerjena prav v izgon zime in v prošnjo za dobro letino. Potem, ko staro umre, se rodi novo. In tako se odvija tudi scenarij zagoriških mačkar.

Mlada dekleta so tu, prišla so iz mlina, treba pa jih je omožiti. Ljubič poroča, da se je obred poroke »opustil zadnja leta« in ga je nazadnje opazoval leta 1933.

»Povedo pa domačini, da se je (po poročilih) včasih vršil vsak pustni terek, navadno pod vaško lipo ali pri kapelici. Nevesta je bila lepo obenčana ... prisostvovali sta poroki vedno dve posebni mačkari, starec in starka z otrokom ... grbe so pa morale za potrditev poroke ubiti star pisker, s čimer je bil obred opravljen ... Včasih je bil ob poroki stalen statist tudi medved, ki je brundal in poskakoval ...« (Ljubič 1944: 50)

Ohcet se je z oživitvijo mačkar zopet pojavila v pustnem dogajanju in vse je zopet tako, kot je opisal Ljubič, le medveda nismo zasledili.

V zgodnjih popoldanskih urah se svatje uvrstijo v poročno povorko – iz vsega nastane nekakšen mimohod vseh pustnih likov. Na čelu je hauptman, nekakšen grenadir, v uniformi, s svetlečo čelado in sabljo. Sledi mu četa vojakov v strumnem koraku. Za njimi belo oblečeni tovariši in družice, ki na pladnjih nosijo krofe. Nevesta ima čez obraz tenčico, v rokah pa poročni šopek iz voščenih rož. Za njima se zvrste vse mačkare, od debeluhov, velikanke, jajčarjev in grbcev, do starcev in stark, ki imajo v naročju dojenčke. Morda so prav te ženske ostanki t. i. lažnih nevest, ki so se pojavljale malone na vseh dolenjskih ženitovanjih, zavlačevale predajo neveste ženinu in zahtevale odškodnino za to, ker jih je zapustil same z otrokom. Med ljudmi hodi mežnar, ki pobira denar, čisto zadaj, za sprevodom pa mačkara z velikim naramnim košem, v katerem nosi v seno vstavljen glinen lonec – pomemben rekvizit pri vseh porokah. Dolgo ni »gaspuda« župnika, končno pa le pride, ves zasopel, saj ga pomočnik ni mogel pripeljati na kolesu, ker se je pod njegovo težo zvil in ga ima obešenega čez ramo. Poročni obred se začne z nagovorom »gaspuda«, ki potem mladoporočenca vpraša, če sta s poroko »kontent«, z ogromnim »svinčnikom« potrđita v knjigi svojo privolitev, pred njiju pa nenadoma prileti glinen lonec in se razbije. Sledi veselje, vriskanje in pesem.

V Ponikvah pa se popoldansko veselje odvija čisto drugače in je neponovljivo, z značilnostmi karnevala: vsako leto je uglaseno na drugo aktualno temo, tisto, ki je v minulem letu vaščane najbolj prizadela. Pred leti so Ponikve spremenili v *mali Pariz* in privlekli na sredo vasi Eifflov stolp, ciganskega problema v grosupeljski občini so se lotili s *cigansko ohcetjo*, pri kateri ni manjkal ciganski ogenj, okrog njega pa bose in strgane ciganke, ki so pekle kose jeter, ljudi pa so nadlegovali preprodajalci jugo deviz, in ker je Ponikovcem pred leti občina obnovila kapelico, so se ji zahvalili z otvoritvijo VC-ja (vaškega centra), na katero je prišel tudi Janez Janša s spremljevalko. Drugo leto jim je bil napoti dom za prizadete in so zanje organizirali »visoko šolo«, prikazali so tudi nevarnost radioaktivnosti, ali pa s kritiko zaman protestirali proti odprtju kamnoloma, ki je kakor rana v zeleni naravi. Popoldansko prireditvev sredi Ponikev pa kljub temu vedno začnejo podivci – le da to pot nimajo biča. V enakomernem teku v skupini pritečejo kot predhodnica na prizorišče. Za njimi smeta dva fanta, ki bosta zvečer sprejeta

v fantovščino, maskirana (kakor podivci) na prizorišče privleči voz (pravzaprav je to dera). Vse to pa do zadnjega ostaja skrivnost fantovske skupnosti in tako Ponikovci poskrbijo, da nikoli ne moremo reči, da ponikovške mačkare že poznamo.

Vsako tradicionalno pustovanje pa se konča z nekim *obredom*. Ko je v Zagorici po ohceti najbolj veselo, se zasliši pokanje bičev. Mrak se že dela in zadnje dejanje naše ljudske igre – šege bo obvezno obredno oranje in sejanje. Nekoč so orali z drvino ali narobe obrnjeno brano, danes pa s plugom. Vlečejo ga v temne halje oblečene mačkare – konji, pred njimi pa vol. Ta vleče naprej, konji pa vsak na svojo stran, tako da nikamor ne pridejo, s tem pa simbolično nakazujejo, naj rodovitnost doseže vsak delček njihovega polja. Sejalec iz velike pletene sejalnice zajema seme – pleve in jih trosi na vse strani, vmes pa je slišati pokanje biča, ki naj po stari tradiciji prežene zle sile, ki kmetu še premnogokrat grozijo prav izpod oblakov.

Tudi v Ponikvah se mačkare pozno popoldne vrnejo k *obredu* – k *obrednemu plesu po hišah*: ponovno obišejejo vse hiše in se s tem sovaščanom zahvalijo za dopoldanske darove in za sodelovanje. Od hiše do hiše se odpravi dostojanstveni sprevod: policaj v grenadirski uniformi, harmonikar, dva para »ta lepih« in par »ta starih«. Ko harmonikar odigra marš, ki velja za ponikovsko himno, se »ta lepe« globoko priklonijo in odplešejo nekaj taktov, nato pa si vsak med domačimi izbere plesni par. Po nekaj taktih se zopet globoko priklonijo in se napotijo proti drugi hiši, dokler ne obhodijo vseh. Fante pa čaka še naporna noč, saj bodo krstili novince, ki bojo drugo leto lahko enakovredno sodelovali v pustnih pripravah.

Mačkare so me prepričale, da obredje pri nas še živi, čeprav le v pustnih norčijah. (Ali je zato res pravi izraz norčija? Da, pri površnem sodelovanju in opazovanju, sicer pa ...) Zagoriške spremljam že dolgo, s presledki skoraj tri desetletja, zato o njih lahko že bolj suvereno govorim, ponikovške pa šele pet let. Vse do lanskega leta so zagoriške mačkare ostale v istem, tradicionalno začrtanem okviru, z enakim vrstnim redom dogodkov, brez karnevalske reklame. Pač prireditev za sovaščane, domačine, sorodnike, ki se na pustno nedeljo redno vračajo v svoj kraj, za prebivalce Dobropolja. Le v pogovoru mlinarjev in žagarjev je bilo zaslediti tu in tam spremembe: kadar so bilo namreč dopolnjeni s kritiko kakšnega aktualnega dogodka.

Zadnja leta pa se je vas spremenila: vaška pot je postala asfaltna cesta, središče vasi s kotanjo, v kateri se je pozimi nabirala voda in puščala za sabo blato, kaj primerno za prikaz obrednega oranja, je danes spremenjeno v mešanico med trgom in športnim igriščem, saj so nanj postavili koše za košarko. Ostal je sicer še jutranji obhod jajčarjev in grbca po hišah, potem pa se je vse dogajanje preneslo na popoldansko prireditev, ki se je začela z ženitovanjskim sprevodom in obredom, temu šele pa je sledil prizor z babjim mlinom, žaganjem babe in obrednim oranjem, seveda po asfaltu. V medkrajevnem avtobusu so se pojavili plakati z vabilom na Zagoriške mačkare, pri organizaciji

so mlajšim z nasveti pomagali nekdanji organizatorji, ki jim je veliko do tega, da se tradicija ohrani. In da bi bilo vse po starem, so mladi dobili v roke tudi moje besedilo, v katerem sem pred leti objavila svoje magnetofonske posnetke pogovora med mlinarjema in starci ter med žagarji, možem babe in gledalci. Tu pa se že začne vprašanje režije s predpisanim besedilom in zaviranje spontane domišljije, ki se v ljudeh pod masko še posebno sprosti.

VIRI IN LITERATURA

- Kuret, Niko. 1955: Babji mlin, *Slovenski etnograf*, 13: 171–205.
- Kuret, Niko. 1968: Mimično-dramatske oblike v slovenskem ljudskem izročilu. *IV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja iz literarne in kulturne zgodovine*. Ljubljana, zv. 1, 22 strani.
- Kuret, Niko. 1984: *Maske slovenskih pokrajin*, Ljubljana 1984.
- Ljubič, Tone. 1944: Ljudska umetnost v Dobrépoljah. Likovno-estetski pogledi. Ljubljana (*Narodopisna knjižnica*, 4. zvezek).

THE MAČKARE, A CARNIVAL ISLAND IN THE MIDDLE OF DOLENJSKO

Compared to the regions along the border central Slovenia does not have an especially rich traditional mask heritage. The only exception are the so-called *mačkare* (masks), also called the *Dobrepolje mačkare* in technical literature. This, however, is somewhat inaccurate since the *mačkare* masks originally come from Zagorica, a village in the Dobrepolje area, as well as from Ponikve. A village close to Dobrepolje, Ponikve does not belong to the same geographical area as Dobrepolje, and the villagers refuse to be referred to as the Dobrepolje residents. We can therefore speak of the *Zagorica mačkare* and the *mačkare from Ponikve*. Both groups of masks demonstrate their old, exceptionally rich traditional heritages, the ones from Zagorica also in writing (mentioned by Anton Mrkun and Tone Ljubič, for instance). There are only oral sources on the masks from Ponikve, and their origin has not been researched yet. The first to write about them was Naško Križnar; his article was published in *Traditiones* 15 (in 1986). There are more reasons for this, and one of them can be attributed to character differences between the villagers: while the ones from Zagorica are open, talkative, witty, and vivacious, the villagers of Ponikve are more distant, secretive, unwilling to talk about themselves even though it seems that they feel hurt because they had been »neglected« in the past. The other reason may be the fact that on Carnival Sunday no

special Carnival events were organized in Ponikve. Their festivities took place only on Shrove Tuesday. It was considered shameful if a grown man, and even more so a young man, did not take a day off work then.

In both villages the festivities occur in several acts, lasting from early morning until late at night. In the morning, each house is visited by a small group of masks: in Zagorica the egg collectors (*jajčarji*) with the hunchback (*grbec*), in Ponikve the tax collector (*agent*) with the runner (*podivec*), the rooster (*petelin*), or the hind (*košuta*). This is followed by more or less stereotyped events (the women's mill, sawing a woman in half, the wedding, ceremonial ploughing), all in the form of a »folk play« (theatre). In Ponikve, certain theatre scenes already resemble a carnival in that they critically summarize and ironically portray the events of the previous year. The afternoon events in Ponikve, which take place in the middle of the village, remain the secret preserved by the young men's society until the very last moment. In the evening the society members ritually walk through the village, and afterdancing in people's houses they prepare initiation rites for new members.

Ložar-Podlogar, Helena, 2003. Mačkare - pustni otok sredi Dolenjske. *O pustu, maskah in maskiranju: razprave in gradiva*. Založba ZRC, 221–231.

**LJUDSKA POBOŽNOST
IN VEROVANJE**

Trška gora - Romarsko središče.

LJUDSKA POBOŽNOST ODSEV SLOVENSKE VERNOSTI

Ljudska pobožnost je zunanja oblika in izraz ljudske vernosti, ljudskega verovanja v mislih, čustvovanju, besedi, gibih in dejanjih. Izraža človekovo razmerje do Boga in svetnikov v obliki zahvale, prošnje, vdanosti. Ima *zasebno* obliko, ko deluje posameznik sam ali skupaj s svojo družino kot duhovno enoto, ali *občestveno*, ko nastopa župnijska, krajevna (vaška) ali kakršnakoli druga skupnost, zbrana v cerkvi ali na kakem drugem kraju, na romanjih itd.

Duhovno življenje vernega človeka se napaja iz bogastva ljudskih pobožnosti, ki jih tudi Cerkev podpira in spodbuja, če se časovno ujemajo s cerkvenim letom in niso v nasprotju s cerkvenimi postavami. Ljudske pobožnosti živijo v ljudskem izročilu, v šegah in navadah, ki spremljajo človeka od rojstva do smrti, si sledijo v letu od adventa in božiča do jeseni, so začetek in konec vsakega dela in dajejo verski pečat človekovemu domu in širšemu življenjskemu okolju. Vsaka slovenska kmečka in tudi marsikatera meščanska hiša je od nekdaj imela t. i. *bohkov kot*, nekakšen hišni oltarček: navadno je v kotu nad mizo obešen ali na trikotno polico postavljen, pogosto z vencem iz umetnih rož obdan križ, božja (sveta) *martra*, desno in levo od njega podobe svetnikov - *table* (v preteklosti slikane na steklo). Na polici pod križem so vedno rože, sveže, papirnate ali voščene, v maju naredijo na njej šmarnični oltarček, o božiču pa postavijo jaslice, nad mizo pa obesijo papirnatega golobčka, ki simbolizira Svetega Duha. Ob vratih *hiše* - glavnega prostora v kmečki hiši - še visi *kropilnik z blagoslovljeno (žegnano) vodo*. Ta je vedno morala biti pri hiši: z njo so se pokrižali zjutraj in pred spanjem, pokrižali so majhne otroke in druge družinske člane, ko so odhajali zdoma, predvsem pa nevesto, z njo so pokropili nevestino balo in rajne na mrtvaškem odru, blagoslovlili so tudi polje, živino, dvorišče. Zasebna pobožnost se izraža v vseh dogodkih v življenju družine: ob rojstvu, ko dajo otroku pri krstu *ime* kakega svetnika, da bi mu bil varuh (*patron*), in ga potem navajajo, da se mu priporoča in ga »časti« - obhaja njegov god z verskim dejanjem (spoved, obhajilo). Lep primer, kako neki bogoslužni simbol postane del domačega, je *sveča*, ki jo otrok dobi pri krstu, danes pa tudi pri prvem obhajilu in pri birmi kot del liturgičnega obreda in jo hranijo za zadnjo uro, ko naj bi jo umirajočemu dali v roke. Sveče gorijo tudi ob mrtvaškem odru levo in desno od križa, prižigajo jih na grobovih, pri oltarjih v romarskih cerkvah, nosijo jih v procesijah, svečo, blagoslovljeno na svečnico, prižigajo ob neurju.

Umiranju ljudje od nekdanj prisojajo največji pomen za mir bolnikove duše. K hudo bolnemu pokličejo duhovnika, da ga previdi in mazili; некоč so rekli, da ga *dajo v poslednje olje*, danes je to zakrament *bolniškega maziljenja*, ki ga Cerkev ponuja svojim vernikom že od prvih stoletij krščanstva. V času baroka je bilo nošenje *svete popotnice* bolniku podobno procesiji Rešnjega telesa: spremljalo jo je zvonjenje in zvončkljanje, duhovnik je hodil pod *nebom*, ob njem so nosili luč in bandero. Ljudje so ob poti in na polju poklekali, se pokrižali, saj so vedeli, da duhovnik nosi Najsve-tejše - *sveto popotnico* k bolniku. Še v prvih desetletjih 20. stoletja je vsaka hiša imela vedno pripravljene prte, križ, dva svečnika, posodi za žegnano vodo in olje. To je bil skoraj obvezni del nevestine bale.

Pri pogrebih je bilo v navadi *čutje pri mrliču*, molitev in petje, še danes je živa navada, da se sprevod ustavi ob vaškem znamenju ali kapelici in nekdo od pogrebcev v imenu pokojnika prosi odpuščanja vse tiste, ki so mu morda kaj zamerili. Občestvena oblika pobožnosti pa je molitev na domu rajnega osem dni po pogrebu, ki naj bi se je iz vsake hiše udeležil vsaj eden. Osmi dan pripravijo gostijo, *osmino*.¹

V bližini hiše, sredi vasi ali ob poti v vas (naselje) stojijo *kapelice* ali *križi*, mnogi po drugi svetovni vojni podrti in zdaj obnovljeni ali na novo postavljeni. Ljudje so jih postavili iz zaobljube, v zahvalo ali kot spomin na nesrečo, ki se je bila zgodila na tistem kraju, napis na njem pa je prošnja, naj se ponesrečenega mimoidoči spomni v molitvi. Prav tako so izraz ljudske vernosti *pokopališča*, некоč po pravilu ob cerkvah. Tam napisi z versko vsebino, križi in druga verska znamenja ter upodobitve izražajo vero v posmrtno življenje in vstajenje.²

Zasebna pobožnost posameznika, njegovo razmerje do Boga in svetnikov, njegovo dojetje in pojmovanje svetega, se izraža v *molitvah*. Z njimi se priporočajo in zahvaljujejo Bogu. Molitve niso le obrazci in cerkvene formule, temveč se v njih izraža vse čustvovanje in misel na božjo navzočnost. Najznačilnejši primeri zasebne molitve so številne različice *večerne molitve*, v katerih se priporočajo angelu varuhu, Mariji in vsem svetnikom, posameznik pa vključi še osebne prošnje. Med starimi ljudskimi večernimi molitvami je treba posebej omeniti *zlato očenaš*, pripoved o Jezusovem trpljenju, pri katerem je teža prošnje in obrambne molitve v njenem pasijonskem delu, uvodni del (Pejmo spat...; Gospod Bog nam je ukazal doli leči ...) pa je samo dodan. Veliko zanimanja pri zbiralcih in raziskovalcih je bilo tudi za molitve, ki govorijo o

¹ Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. V: *Narodopisje Slovencev* I. Ljubljana, Založba Klas, 1944, str. 263–314 (pogl. Trije mejniki v človeškem življenju: Porod in krst, str. 265–277; Ženitovanje, str. 277–303; Smrt in pogreb, str. 303–314).

² Helena Ložar - Podlogar, Smrt v slovenskih ljudskih šegah in verovanju. *Tihi pomniki minljivega časa. Drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi v slovenskem etničnem prostoru* (ur. Neva Brun in Marjan Remic). Ljubljana, Forma 7, 1999.

Marijinih sanjah - v njih Marija pripoveduje o Jezusovem prihodnjem trpljenju - čeprav jih je zbranih veliko manj kot zlatih očenašev.³ Vsakdanja molitev je *angelovo češčenje*, ki so ga, predvsem v časih, ko so se družine še zbrale pri skupnem obedu, molili trikrat na dan - ob jutranjem, opoldanskem in večernem zvonjenju. In ko je bilo zvečer vse delo postorjeno in je prišel čas za nočni počitek, so v vernih družinah skupaj kleče molili *rožni venec* - veseli, žalostni, častitljivi, zadnja leta tudi svetli del - pač glede na čas v cerkvenem letu.

Omeniti je treba tudi *ljudsko petje*, ki je najmogočnejši izraz ljudske pobožnosti v čast Bogu, Mariji in svetnikom ter izraža prošnje in želje ljudi. Največ je prav Marijinih pesmi, ki so tudi najbolj priljubljene in največkrat pete.

Ljudje pojejo ob obredih, mašah, litanijah, pri šmarničnih pobožnostih so zelo priljubljene pete lavretanske litanije Matere božje. Ljudsko petje odmeva ob procesijah in na božjih poteh; tu gre za posebno pesemsko zvrst z mnogimi kiticami, ki opevajo samo božjo pot, Marijo ali svetnika, h kateremu so romali in nanj naslavljali svoje prošnje, pojejo o čudežih in veri vanje. Besedilo in melodija teh pesmi sta v ljudskem duhu preprosta, romarji pojejo med hojo, ob prihodu v cerkev, v sami cerkvi, predvsem pa ob slovesu iz svetišča. V ožjem krogu se prepeva doma ob jaslicah, ob bedenju pri mrliču in tudi pri skupnih domačih delih (luščenju bučnih semen, ličkanju, luščenju fižola itn.) ob zimskih večerih, ko se zdaj pri eni, nato pri drugi hiši zberejo tudi sosede in mnogokrat zadonijo tudi legendarne pesmi.

Bogoslužni jezik je bil od 9. stoletja preprostim ljudem nerazumljiva latinščina, zato so se čutili prikrajšane ob sodelovanju pri prazničnih obredih in procesijah. Veliko ljubši so jim bili obredi, ki so jih z izročilom podedovali od svojih poganskih prednikov in so bili usmerjeni ter povezani s potrebami podeželskega človeka; ta se je zavedal svoje odvisnosti od narave in njenega spreminjanja, zato tudi šege kmečkenga prebivalstva v svojem prvotnem bistvu kažejo povezanost človeka z naravnimi silami. Skrb za rodovitnost zemlje, za pridelek, za varnost pred vremenskimi ujmani je človeka silila, da se je obračal k Bogu ter si z molitvijo in daritvijo skušal pridobiti njegovo naklonjenost. Cerkev se je preudarno izogibala nasilnemu izkoreninjenju med ljudstvom globoko vraščenih življenjskih navad poganskih prednikov; preoblikovala jih je, jim dala krščansko podobo in pomen in tako so postale dopolnitev posameznih zakramentalnih opravil. Kajenje z blagoslovljenim lesom in kropljenje z blagoslovljeno vodo sta bili najpogostejši obredni dejanji tudi ob začetku pomladanskih del. Na kvatarno soboto o postu, ponekod pa na »postno Šmarje«, tj. na praznik Marijinega oznanjenja, so z blagoslovljeno vodo pokropili polja, vinograde, travnike, gozdove, tudi hleve in hišo. Na vseh štirih krajih njive so naredili nekakšna korita in vanje natočili blagoslovljeno vodo. Obredni dan je

³ Vilko Novak, *Slovenske ljudske molitve*. Ljubljana, Družina, 1983.

bil некоč tudi prvi dan oranja: gospodar je pokadil plug z blagoslovljenim lesom ali s kadihom, gospodarska poslopja in hleve pa je pokropil z blagoslovljeno vodo; ko je zarezal prvo brazdo, je vanjo vrgel blagoslovljeno šibo in jo podoral. Tudi prvi voz gnoja je bilo treba pokropiti, prav tako vprežno živino, med seme so vlili blagoslovljeno vodo v obliki križa. Sejalec se je pred sejanjem odkril, pokrižal in tiho molil. Po setvi so v njive zatakneli ali na hlevska vrata pritrldili križce iz *žegnanega lesa*. Z blagoslovljeno šibo iz cvetnonedeljske butare še vedno poženejo živino na prvo pašo, pastir jo vzame tudi na planino. V »križevem« ali prošnjem tednu, tj. v tednu pred vnebohodom, so bili, ponekod pa so še, v navadi obhodi po polju, *prošnje procesije* s petjem spokornih pesmi, z litanijami vseh svetnikov in z molitvijo za blagoslov polja in posevkov, za varstvo pred sušo in neurjem in sploh za božjo pomoč. Prva in najimenitnejša v vrsti pomladanskih prošnjih procesij je *Šmarkova procesija*, procesija za vsakdanji kruh, ko gredo *Bogca kruha prosit* in naj bi se je udeležil iz vsake hiše vsaj po eden. Procesije posamičnih vasi so se vile med njivami proti podružnicam in proti farni cerkvi. Pred vsako so nosili križ in če sta se dve srečali, sta se križa *poljubila*, tj. dotaknila drug drugega. Cerkovnik je moral vsako procesijo posebej pozdraviti z zvonjenjem.

Pri skupni farni procesiji je potem šla vsaka vas za svojim križem in ko so se vračali domov, jih je že od daleč pozdravljal domači vaški zvon. Da pa neugodno vreme ne bi uničilo posevkov, so naročali tudi *vremenske maše*, ki so se za vsako sosesko posebej opravile v domači farni ali podružnični cerkvi.⁴

Srednji vek je bil za Slovence čas živahnega kulturnega in verskega življenja. To je bil tudi čas *socialnih ustanov* za pomoč bližnjemu, kakor narekuje evangelij *pobožnih ustanov*, ki so zagotavljale zadostno število duhovnikov in cerkva, *cerkvenih bratovščin*, ki so bile pomembne za razvoj verskega življenja; njihov namen je bilo skupno izražanje pobožnosti, naloga pa verski pouk, skrb za bolnike in reveže, pomoč pri pogrebnih. Delovanje bratovščin se je na Slovenskem močno razmahnilo v dobi protireformacije. Poseben pomen je za celotno Cerkev dobila *bratovščina za češčenje svetega Rešnjega telesa* - kot prva na Slovenskem izpričana leta 1399 v cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani (imenovana tudi krojaška bratovščina svetega Rešnjega telesa, saj so jo ustanovili ljubljanski krojači). Ljubljanski škof Tomaž Hren (1597-1630) jo je prenovil in ji dal

⁴ O ljudskih šegah skoz vse leto, vključno z ljudskimi pobožnostmi, imamo Slovenci bogato literaturo, od katere naj bodo tu omenjena le najpomembnejša dela: Metod Turnšek, *Pod vernim krovom. Ob ljudskih običajih skozi cerkveno leto*. Ljubljana, Družba sv. Mohorja, 1944; Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. Leto, njegovi časi in prazniki. *Narodopisje Slovencev*, I. (ur. Rajko Ložar). Ljubljana, Založba Klas, 1944, str. 314–349; *Narodopisje Slovencev*, II. (ur. Ivan Grafenauer in Boris Orel). Ljubljana, DZS, 1952, str. 134–166; Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev. Starsvetne šege in navade od pomladi do zime*. I–IV. Celje, Mohorjeva družba, 1965–1970, Ljubljana, Družina, 1998.

protireformacijski značaj: katoličani, ki jim je treba vrniti samozavest nasproti protestantom, naj poslej izpričujejo svojo vero v Kristusa z evharistično daritvijo, zakramentalnim življenjem in s slovesnimi procesijami svetega Rešnjega telesa, izkažejo pa naj se tudi s častnim spremstvom Najsvetejšega k bolnikom in umirajočim. S priključitvijo rimski nadbratovščini svetega Rešnjega telesa pa je pridobila tudi njene privilegije in postala deležna vseh odpustkov.⁵ Ljubljanski protestanti pa so 1598. leta meščanom celo grozili z orožjem (na to še danes spominja kamniti križ na Ambroževem trgu), in to je bil vzrok, da je ljubljanski škof Hren lahko po ljubljanskih ulicah vodil stolnično, t. i. *šenklavsko* procesijo šele tri leta pozneje: s svojimi prapori so se je udeležili cehi in člani bratovščine pa tudi zastopniki oblastnikov. Poleg ljubljanske se pri nas omenjajo še bratovščina svetega Rešnjega telesa v Kranju, Radovljici, Gornjem Gradu, Starem trgu pri Ložu, Ribnici, v Mariboru, na Ptuju in drugod. Ko je bil vpeljan praznik sv. Rešnjega telesa, *telovega*, je prav bratovščina skrbela za prirejanje slovesnih *telovskih procesij*, ki so predvsem izpoved vere in počastitev Najsvetejšega, dodane pa so jim tudi prošnje za božje varstvo in pomoč. Najsvetejše iz tabernaklja v razkošnem sprevodu, ob spremstvu bander, med petjem in streljanjem možnarjev ponesejo na ulice, med polja in travnike. Procesija se ustavlja pri štirih oltarjih, pred vsakim diakon bere del enega od štirih evangelijev, sledi slovesno petje prošenj za varstvo pred strelo in hudo uro, pred kugo, lakoto, vojsko in vsem hudim, pred naglo in neprevideno smrtjo. Duhovnik med blagoslovom z Najsvetejšim prosi za obrambo zoper sovražnike Cerkve in varstvo kraja, ljudi, polja in zemeljskih sadov. Vsebina procesije je med ljudmi zbujala tako zaupanje in domišljijo, da jo še vedno pripravljajo v največjem sijaju, pri čemer ima skoraj vsaka fara kakšno svojo posebnost. Vendar pa je šel njihov razvoj v dve smeri: v *mestne*, ki so imele veliko gledalcev in so bile bolj prireditev, in v *podeželske* kot prave pobožnosti, ki se jih je po možnosti udeležil vsak faran. V Ljubljani so k sijaju že kmalu po svojem prihodu največ pripomogli jezuiti: udeležba je bila velika, okoličanke iz Šiške in z Viča so oblekle staro nošo, kar je bilo ljudem posebno všeč, po mestu so postavili odre in slavoloke, ob njih so jezuitski dijaki po latinsko in slovensko pozdravljali Najsvetejše. Telovska procesija še danes velja za najlepšo in najpomembnejšo ljudsko pobožnost: pot jo vodi pod okrašenimi slavoloki, mlaji, ustavlja se pri štirih v ta namen postavljenih oltarjih, eden je vedno pred vaško kapelico; otroci, predvsem pa belo oblečene deklice iz košaric in koškov pred oltarje trosijo rože. Ljudje verujejo v posebno moč blagoslovljenega zelenja in po obredu osmukajo vejice in jih odnesejo domov. V Ratečah na Gorenjskem okrasijo vsa pročelja hiš, med okna pa postavijo svete podobe, križ in goreče sveče. Domačini so še pred kratkim spoštovali izročilo in na ta dan oblekli staro rateško nošo. Tudi v Bistrici na Zilji je slovensko izročilo še živo: telovska slovesnost se

⁵ France M. Dolinar, Bratovščina svetega Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici. *Naša luč* 1988, 4.

začne pri cerkvi visoko nad vasjo, kjer se bere evangelij v slovenskem jeziku. Od tod se procesija počasi spušča do središča vasi, kjer se evangelij bere v nemščini, nadaljuje pot med hišami (pred vsako je mizica in na njej hlebec kruha) okrašenimi z mladimi brezovimi, lipovimi ali jelševimi vejami, s svečami in svetimi podobami na oknih; pri tretjem oltarju je bogoslužje v latinščini, nato pa se procesija počasi vrača strmo do farne cerkve in obred se sklene v slovenščini.

Tudi o nekdanji telovski procesiji v Novem mestu, ko je od jutra do konca procesije na trgu ves čas stal bataljon vojakov in ob vsakem evangeliju oddal častno salvo, imamo poročila izpred sto let: za velikim križem na čelu procesije in farno bandero s podobama sv. Miklavža in Device Marije so - v tistem času kot jedro meščanstva - stopali člani cehov s svojimi banderi: na vsaki je bil poleg svetnika, zavetnika ceha, upodobljen tudi cehovski simbol: za kovaški ceh poleg sv. Florjana še bel konj, tesarji in mizarji so nosili bandero s sv. Jožefom, zidarji s sv. Rokom ob stolpu, sv. Jakob s škornjem je simboliziral čevljarski ceh, sv. Florjan je spremljal tudi peke, sv. Jernej pa usnjarje itn., nebo pa so seveda nosili novomeški odlični trgovci in posestniki.⁶

Povsem svojevrstna je nekoč bila *procesija na konjih* v Komendi, ki jo je opisal in z risbo predstavil že Valvasor.⁷ Od farne cerkve sv. Petra je za jezdecema z banderoma in jahajočim duhovnikom z Najsvetejšim v parih jezdilo več sto kmetov. Objahali so vsa polja in se ustavljali pri »štirih evangelijih« - visoko postavljenih znamenjih. Sredi 18. stoletju so jo opustili, kajti dogajale so se neprijetnosti ob oltarjih, imenovanih *evangeliji*, ko so jezdeci hitro spodbodli konje in so neizkušeni padli s konja. In vendar so komendsko procesijo na konjih leta 1999 skušali ponovno oživiti - doživela pa je samo eno ponovitev: ni zgubila le sijaja pobožnosti, tudi nespretno duhovnikovo jahanje z monštranco ni bilo primerno za počastitev Najsvetejšega.

Procesija, cerkveni obredni sprevod, ki ga spremljajo molitev, petje in *pritrkavanje*, brez katerega ni nobene velike ljudske pobožnosti, je eden najvidnejših zunanjih izrazov ljudske vernosti nasploh. Poleg procesije Rešnjega telesa je na Slovenskem najstarejša oblika teoforične procesije *velikonočna ali vstajenjska procesija* z banderi in Najsvetejšim, ki ga pod *nebo*m nosi duhovnik. Samo okrog cerkve in do oltarja pa vodijo procesijo s *cvetnonedeljskimi butarami* po blagoslovu zelenja na cvetno nedeljo in po blagoslovu *velikonočne sveče* na veliko soboto (vigilijo) zvečer. Poleg že omenjenih *prošnjih procesij* za dobro letino so na Slovenskem v navadi še *zaobljubljene procesije* posamičnih fara k bližnjim božjepotnim cerkvam (Šmarna gora, Nova Štifta

⁶ Spomin starih dnij. Procesija svetega Rešnjega Telesa v Rudolfovem. *Dolenjske novice* 22, št. 13 (1.7.1906), str. 114–116.

⁷ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain II/8*. Nürnberg, 16891 (Rudolfs-werth, 18772), str. 785–786 (risba).

pri Gornjem Gradu in pri Sodražici na Dolenjskem, Trška gora, Svete gore), *potresne procesije* (npr. k sv. Roku v Dravljah). Povsem pozabljene so *pasijonske procesije*,⁸ iz katerih so se pozneje razvile *pasijonske igre*, ki so imele spokorniški značaj. Predvsem v baročnem času so jih iz zaobljube pripravljale posebne bratovščine, v Ljubljani npr. *bratovščina Odrešenika sveta*. Njeni udje so bili bogati ljubljanski trgovci, ki so se zaobljubili, da bodo vsako leto na veliki petek z živimi slikami v sprevedu predstavljali Kristusovo trpljenje. Procesija, ki je bila oznanjena po vsej širši okolici Ljubljane, se je začela v kapucinski cerkvi (zgornji konec parka Zvezda), krenila je po Gosposki ulici proti Novemu trgu, čez Čevljarški most do trga sv. Jakoba, kjer se je obrnila proti Starem in Mestnemu trgu do nekdanje frančiškanske cerkve na sedanjem Vodnikovem trgu in se po Špitalski (Stritarjevi) in Kapucinski (Wolfovi) ulici vrnila h kapucinom. Sodelujoči so nosili težke križe, nekateri so se bičali, Krakovčani so predstavljali Jude, Kristusa plemič, bogati meščani pa so nosili božji grob. Ljubljanska pasijonska procesija je prenehala leta 1778, ko ljudje niso hoteli več nastopati (predvsem Krakovčani) in je bratovščina morala najemati in plačevati sodelujoče ter ko jo je naposled prepovedala cesarica Marija Terezija.

Omeniti velja še procesijo v Škofji Loki, ki so jo prirejali kapucini, k sodelovanju pa so pritegnili bratovščine mestnih obrtnikov. Besedilo iz leta 1721, ki obsega 844 slovenskih verzov kapucina o. Romualda Marušiča, je prvo ohranjeno gledališko besedilo v slovenščini. To pasijonsko procesijo (igro) so pred leti ponovno postavili na ulice Škofje Loke in jo poslej igrajo vsaka štiri leta. Vprašanje pa je, koliko je ostala še ljudska pobožnost in ali je ni skoraj povsem prekrila gledališkost.

Nikakor pa ne moremo mimo koroškega bukovnika, kmeta pesnika Andreja Šušterja Drabosnjaka (1768-1825) iz Kostanj nad Vrbskim jezerom. Svoj pasijon Komedija *od celiga grenkiga terpljenja ino smerti Jezusa Kristusa našiga lubiga Gospuda* je priredil po nekem, še vedno nepoznanem nemškem besedilu. Njegovi rojaki so pasijon prvič igrali leto po njegovi smrti (1826) in ga zadnja desetletja spet redno uprizarjajo.

Tako pasijonske procesije kakor pasijonske igre so bile nekoč pobožne šege, ne umetniško gledališče. Ustvarjal jih je preprost človek, iz besedila je odsevalo njegovo čustvovanje, izražanje, način uprizarjanja in vedenja pri predstavah, prepričljivega življenja v igro. Prav to ozračje in razpoloženje pa je civilizacija prizadela že na začetku 20. stoletja.

Ponekod se po prizoriščih, kjer so se igrale pasijonske igre, še danes imenujejo določeni hribi *Kalvarija*, tako npr. nad Celjem, nad Laškim ali nad Hrastnikom, kjer

⁸ France Kotnik, *Verske ljudske igre. Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana, DZS, 1952 (pogl. Pasijonske procesije, str. 108–112 in Pasijonske igre str. 112–118). Gl. tudi: Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev I*. Celje, Mohorjeva družba, 1965 (pogl. Pasijonske procesije in igre, str. 178–188).

so na tamkajšnji Kalvariji nekoč stali trije križi. Do teh Kalvarij skoraj povsod vodi križev pot s kapelicami in podobami iz t. i. *kmečkega pasijona*.

Bratovščine cerkvenega patrona in patrocinijski po naših cerkvah pričajo o priljubljenosti in *češčenju svetnikov* in varuhov fara in podružnic. V srednjem veku so nekateri svetniki dobili vlogo priprošnjikov pred različnimi boleznimi, nesrečami, postali so zavetniki poklicev in stanov. Poleg Marijinega patrocinijski so na Slovenskem najstarejši patrocinijski sv. Petra, sv. Jurija, sv. Marjete, sv. Janeza Krstnika, sv. Lovrenca, sv. Martina, sv. Mihaela, sv. Vida, seveda tudi sv. Štefana in sv. Antona in še mnogi drugi. Češčenje sv. Antona Padovanskega so širili frančiškani, minoriti in kapucini; na Slovenskem so mu bile že v 15. stoletju posvečene prve cerkve (npr. Sv. Anton v Slovenskih goricah), v baroku pa se je močno razmahnilo: prav ljubljanski škof Tomaž Hren je zelo podpiral graditev župnijske cerkve sv. Antona na Viču, v škofiji pa je še osem Antonu posvečenih podružnic. Prav tako je bila v Ljubljani ustanovljena tudi *bratovščina sv. Antona*, saj je svetnik postal ljudem nepogrešljiv pomočnik v mnogih stiskah in težavah: k njemu so se zatekali reveži, ljudje pa so radi darovali za *kruh sv. Antona* in pod njegovo podobo prižigali sveče. V adventu so časti deležni *adventni svetniki*: za sv. Barbaro posejejo pšenico, da bo vzknila do božiča in kot božično zelenje, t. i. *Adonisov vrtiček*, krasila jaslice; povsod so žive šege v zvezi z otrokom tako priljubljenim svetnikom Miklavžem in z Lucijo, ki je sicer priprošnjica za zdravje oči, v panonskem svetu pa tudi obdarovalka otrok.

Številne po slovenski pokrajini posejane srednjeveške cerkvice so posvečene Mariji. Tako rekoč v vsaki cerkvi je Marijin oltar, poznane so različne Marijine bratovščine, npr. bratovščina škapulirske Matere božje (ustanovljena 1702 v Kamniku, 1706 v Nazarjah, 1715 pri Novi Štifti na Dolenjskem, 1761 v ljubljanskem frančiškanskem samostanu, kmalu za tem v novomeškem, goriškem idr.), rožnovenske bratovščine (npr. Horjul, Ljubljana idr.), priljubljene so bile bratovščine žalostne Matere božje (v Ljubljani pri sv. Florjanu, v Celju, na Žalostni gori pri Mokronogu, v Cerkljah na Gorenjskem), Marije Vnebovzete (Dobrova), med znamenitejše pa sodi bratovščina Marijinega prečistega Srca, ki je bila ustanovljena leta 1718 pri klarisah v Mekinjah. Iz njene bratovske knjižice z napotki in priporočili članom, kako naj živijo in častijo Marijo, »veje naravnost žarna ljubav do nebeške Matere«. Pisec poudarja, da so bile vse bratovščine na splošno »kvas pravega krščanskega življenja; ogrevale so srca za Boga in Marijo v nevarnem času, ko je mrzli janzenizem zapihal tudi po naših pokrajinah. Koristili so pa mnogo tudi v socialnem oziru. Prinašale so narodu mnogo tolažbe. Zakaj, niso bili zapuščeni tisti, ki so hodili po Marijinih potih.«⁹ O predanem češčenju Marije še danes pričajo priljubljene

⁹ Franc Rihar, *Marija v zarji slave. Pregled zgodovine Marijinega češčenja*. Celovec, Družba sv. Mohorja, 1909, str. 267–269.

Ljudske pesmi in molitve o Mariji, Marijine litanije - Lavretanske pete litanije Matere božje z vmesnim petjem kratkih Marijinih pesmi, kar je slovenska posebnost zlasti v Mariji posvečenem mesecu maju s šmarnicami, ki so jih vpeljali v 19. stoletju. Zasluge za poglobljeno češčenje Marije imajo razni samostani (benediktinci, cistercijani - beli menihi, kartuzijani, frančiškani), ki so širili pobožnosti Mariji v čast. Pri Slovencih se je Marijino češčenje uveljavilo že na začetku pokristjanjevanja, v srednjem veku se je začelo praznovanje njenih praznikov, kiparji in slikarji so jo upodabljali kot mater z Jezusom v naročju ali v jaslih, kot Žalostno Mater božjo z mrtvim sinom v naročju, upodabljali so Marijino vnebovzetje in kronanje, Marijo kot Brezmadežno. Ljubljana se lahko ponaša tudi s tem, da je dala Sloveniji prvo Marijino družbo: začelo se je v jezuitski cerkvi leta 1605. Škof Hren ji je podaril knjigo, v katero so zapisovali imena članov, prvi pa se je vpisal škof sam. Pozneje so se Marijine družbe s Kranjske razširile še na Štajersko in Koroško. Po prizadevanju škofa Hrena in Marijine družbe so 8. decembra 1627 pri sv. Jakobu v Ljubljani slovesno praznovali god Brezmadežne in Hren je ta dan razglasil kot zapovedan praznik za ljubljansko škofijo. Ljubljanska moška Marijina družba je vsako leto organizirala sprevod do Marijine cerkve na Rožniku in k Devici Mariji v Polju. V drugi polovici 17. stoletja sta sosednjim deželam grozili turška nevarnost in kuga. Kranjski deželni stanovi so se zaobljubili, da bodo Brezmadežni v čast, iz zahvale, da je bilo mestu prizaneseno, pred cerkvijo sv. Jakoba postavili spominski steber, zaobljubo pa so spolnili šele petnajst let pozneje, ko se je nevarnost kuge zelo približala. Postavitev je pospešil sam Valvasor: sam je napravil kalup za steber, na katerega so na veliki petek leta 1682 dvignili Marijin kip. Že naslednje leto so s posebno slovesnostjo slavili zmago nad Turki pred Dunajem: v stolnici je bila zahvalna maša, popoldne pa so se ljudske množice zbrale v molitvi pred Marijinim spomenikom, na katerem je napis: »Kranjska dežela, ki je dala postaviti to podobo, se je zaprisegla, da hoče vedno braniti čast božje Matere, brez madeža spočete.« Poslej so vsako leto 8. decembra prirejali procesijo od stolnice do Šentjakobskega trga, kjer so pred kipom Marije, zavetnice kranjske dežele, peli litanije.¹⁰

Jezuiti so poleg tradicionalnih oblik Marijinega češčenja začeli uvajati še nove pobožnosti, predvsem *romanja* k Marijinim romarskim cerkvam, ki so posejane po vsem slovenskem etničnem območju; celo tuji raziskovalci poudarjajo, da Slovence odlikuje veliko število svetišč po gorah; pravijo, da jih je okrog tisoč in več.¹¹ Na manjše,

¹⁰ Franc Rihar, n.d., str. 271–276.

¹¹ *Duša, le pojdi z mano* je po slovenski ljudski cerkveni pesmi naslovil svojo zbirko božjih poti v petih knjigah Franci Petrič in jo pozneje dopolnil z obsežno monografijo: Franci Petrič, *Duša, le pojdi z mano. Božje poti na Slovenskem I–V*. Ljubljana, Družina, 1996–2000 (slikovna priloga 210 božjih poti, razvrščenih po škofijah); isti: *Slovenske božje poti. Romanje - popotovanje v veri. Božje poti pripovedujejo*. Ljubljana, Družina, 2010 (monografija).

po večini lokalne božje poti se ljudje odpravijo, da si po težkem delu odpočijejo dušo, utrdijo vero v božjo pomoč, si naberejo novih moči, upanja in veselja, spoznajo nove kraje in z drugimi romarji navežejo nova poznanstva. Nič nenavadno torej ni, če ljudem »razna nasprotovanja, celo prepovedi romanj niso mogla do živega« ali kakor po zgodovinarju J. Grudnu navaja Petrič: »Zaman je rohnel Trubar, da so romarske cerkve le od tih hudizhevih, lezhniuiih bab gori prishle in so k timu ty fari, menihi, cehmoshtri in mezhnari zarad njih trebuha volo pomagali.«¹² Je pa na Slovenskem nekaj veličastnih božjih poti, od najstarejših, kot so Gospa Sveta in Svete gore na Štajerskem, cerkev na Blejskem otoku, Lesce na Gorenjskem, Velesovo, Dobrna pri Ljubljani, Ptujška gora, Sveta gora v Zasavju, Sv. Višarje, Crngrob, Šmarna gora in tako množično obiskane Brezje in Sveta gora - Skalnica, priljubljeni sta obe Novi Štifti, Žalostna in Vesela gora, Zaplaz, Trška gora, Nazarje in še mnoge druge.

Največja počastitev pa je bilo *kronanje Marijinih podob* v 18. stoletju. Tedaj so Slovenci pogosto romali k Materi božji na Trsat in glas o njenih milostih se je širil tudi daleč prek meja. Ko je na Trsat poromal tudi veronski škof Janez Barbadik, ga je zaupanje v trsatsko Marijo tako prevzelo, da je v Rimu prosil za zlato krono - prispeli pa sta kar dve: za Marijo in za dete v njenem naročju. Čast kronanja na praznik Marijinega rojstva, 8. septembra 1715, pa je prepustil novomeškemu proštu Juriju Francu Marottiju. Priprave na to slavje so bile veličastne: »Že pred ta dan so prišle iz okolice belo oblečene device ..., da so s cveticami postlale pota, po katerih je imel iti slovesni sprevod. ... Dolge stopnice iz mesta na vrh ravnice so bile obrobljene z zelenimi drevesci ter okrašene z zastavami.«¹³ Dve leti pozneje je bila kronana tudi Marijina podoba na Sveti gori pri Gorici.

Slovenci so romali tudi na tuje, saj ima božjepotništvo pri nas že staro tradicijo s koreninami v srednjem veku. Cilj njihovih romanj so bili Jeruzalem, Rim, v Porenju Koln, t. i. Kelmorajn, kjer so obiskali grob sv. Treh kraljev, v Aachen (Cahe) k štirim svetinjam,¹⁴ danes pa spet vse bolj množično tudi v Španijo na grob sv. Jakoba v Kompostelo. Slovenski romarji so v procesijah z banderi in s križi hodili na te dolge poti, da bi dosegli uslišanje svojih prošenj, iz zaobljube ali zaradi pokore, ki jim je bila dana ali so si jo naložili sami. O njihovi hvaležnosti za uslišano prošnjo pričajo bogate zakladnice votivnih podob, predmetov, namesto njih tudi *pisem* in vpisov v knjigo. Nastala je tudi posebna pesemska zvrst, *romarska pesem* z velikim številom kitic, s katero so romarji

¹² Franci Petrič, n.d. (monografija), str. 86.

¹³ Franc Rihar, n.d., str. 277 sl.

¹⁴ Jože Stabej, Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje. *Razprave VI.* (Razred za filološke in literarne vede). Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1965, str. 143–213; isti: Die alten Wallfahrten der Slowenen an den Rhein. *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, Bd. 78. Aachen, 1967, str. 97–160.

dali duška svojim čustvom med hojo na sveti kraj, ob prihodu na cilj, posebno pa v cerkvi in ob odhodu. Z romanj so za vso družino prinesli t. i. *odpustke*: podobice in svetinjice.

Med Slovenci na avstrijskem Koroškem je še vedno živa posebna romarska procesija, ki sicer nima vseh značilnosti prave procesije. To je *leteča procesija* na štiri ali le na tri svete vrhove *na dan treh žebļjev* v petek po beli nedelji. Pot je dolga okoli 40 km in romarji jo morajo premagati v 24 urah; začne se s polnočno mašo na Štalenski (Magdalenski) gori, od tod pa hite na Šenturško, Šentviško in Šentlovrenško goro.¹⁵

Posebna vrsta ljudske procesije je tudi *romarski vrtec*, ki so ga do druge svetovne vojne *igrali* ob božjepotnih cerkvah na vzhodnem Štajerskem in Dolenjskem (Sladka gora, Žalostna gora, Ptujška gora, Trška gora, Zaplaz itn). Pri *vrtecu* sodelujejo romarske skupine iz raznih krajev, vsaka poje svojo pesem. Na čelu procesije je starejši romar, *vojvoda*, ki vodi sprevod v polžasto obliko in ga potem zopet odvij.¹⁶

Nekatere slovenske romarske cerkve (Žalostna gora, Sv. Jošt, Nova Štifta idr.) imajo tudi t. i. *svete štenge*, kopijo 28 stopnic pred Pilatovo palačo, po katerih se je moral vzpenjati prebičani Jezus, da ga je Pilat pokazal množici ljudi. Na Slovenskem so prve svete štenge nastale sredi 18. stoletja na Štajerskem. V tretji, dvanajsti in osemindvajseti stopnici so vselej vdelane relikvije mučencev in prav zato po takih stopnicah ljudje niso hodili, ampak so se po njih pomikali po kolenih. Pri tem so opravljali posebno pobožnost, med katero so premišljevali o Kristusovem trpljenju. Iz premišljevanja *peternega prelivanja krvi* so nastali prvi *križevi poti*, sprva le s petimi postajami. Pri vsaki so se verniki spominjali po ene skrivnosti žalostnega dela rožnega venca. V mestih pa so v bližnji okolici postavili znamenja ali kapelice. Tudi v Ljubljani je sredi 17. stoletja nastal tak križev pot; v postnem času so ga Ljubljčanani pogosto prehodili, končal pa se je v *kapelici božjega groba* v Štepanji vasi. Romanja v Sveto deželo pa so seznanila krščanski svet s pravim Kristusovim božjim potom v Jeruzalemu, ki obsega 14 postaj in po prizadevanju frančiškanov v 18. stoletju je ta zamenjal stari križev pot. In tako so tudi ob romarskih cerkvah začeli nastajati novi križevi poti s štirinajstimi kapelicami, v vsaki pa je bil upodobljen prizor ene izmed postaj.

Nekoč je bil največji krajevni praznik dan obletnice *posvetitve* farne cerkve, *žeganje*, imenovano tudi *proščenje*, *lepa nedelja*, *opasilo* ipd., pozneje godovni dan cerkvenega zavetnika ali patrona, ki se praznuje navadno na nedeljo po svetnikovem godu (patrocinij). Pravo žeganje pa je pravzaprav zahvalni dan za dobro letino (predkrščanski »žetveni praznik«), zato imajo nekatere vasi dve žeganji: eno spomladi in drugo

¹⁵ Helge Gerndt, *Vierbergerlauf. Gegenwart und Geschichte eines Kärntner Brauchs*. Klagenfurt, 1973; Pavle Zablatnik, *Čar letnih časov v ljudskih šegah. Stare vere in navade na Koroškem*. Celovec, Mohorjeva založba, 1984, str. 130–134.

¹⁶ Mirko Ramovš, Romarski vrtec. *Traditiones* 4, 1975, str. 47–78.

jeseni. Ob žegnanju se navadno zberejo vsi sorodniki, zato ta slavja močno povezujejo cerkev z družinami. Dan posvetitve sprva samo bogoslužnih krajev, oltarjev, pozneje stavb, se je slovesno obhajal vsako leto in je bil že od 9. stoletja zapovedan praznik. Na zvonik so razobesili zastavo, oltar lepo okrasili. Žegnanja so sčasoma postala prava ljudska slavja, ki pa so imela tudi slabe strani, zato so jih, sicer brez posebnega uspeha, velikokrat prepovedali. Celo protestantski pisci so v svojih spisih ohranili marsikatero zanimivost - tudi o verskem življenju nasploh, v žegnanjih pa so videli le slabe strani (plese, pijančevanje, pretepe), vendar so bila žegnanja v naših krajih v 17. stoletju še splošno v navadi in dovoljena, dokler jih ni Jožef II. leta 1786 prenesel na tretjo nedeljo v oktobru, ko se še danes po farah obhaja »posvečevanje vseh cerkva«, tj. *žegnanjska nedelja*. Seveda ljudem to ni bilo prav: ker niso smeli slaviti več dneva posvetitve cerkve, so začeli slaviti god cerkvenega patrona in ime »žegnanje« se je preneslo na to praznovanje. Po svojih poimenovanjih so znane žegnanjske nedelje v okolici Ljubljane: v Šiški je to *komarjeva nedelja*, v Kosezah *mušja* (s pojasnilom, da je to ime za čebele), v Podutiku je še *bokova (kozlova) nedelja*, v Dravljah pa *žabja*. Sicer pa so ljudje žegnanjsko nedeljo hudomušno imenovali po jedeh, značilnih ob žegnanjih za določen kraj: v Zadobrovi grede *na godljo*, v Kašlju *na zajca*, v Polju in Vevčah *na mačka*, v Šmartnem ob Savi *na kolerabco*, v Kamniku *na krempeljce*, v Domžalah *na bobe* itn. Morda se zdi nenavadno, vendar so od nekdanj tudi obredne jedi del verskega praznovanja.

Čas spokornosti in priprave na največji krščanski praznik, veliko noč je *postni čas*. Posta, tj. zdržnosti od mesa, se verni ljudje še vedno držijo, čeprav ne več tako strogo (40 dni, od pepelnice do velike sobote oz. nedelje), kakor so se ga nekoč. Ta čas naj bi izpopolnjevala še bolj poglobljena molitev in premišljevanje Jezusovega trpljenja in smrti na križu. Zunanji odsev so Kalvarije, oblike križevega pota, prenesene k nam v 18. stoletja iz Jeruzalema. Veliki teden se začne s *cvetno nedeljo* in z blagoslovom butar in tako je ljudska prvina povsem vključena v cerkveno obredje. Pomladno *blagoslavljanje zelenja* je izpričano že v 9. stoletju na zadnjo (tj. cvetno) nedeljo pred veliko nočjo. Toda tudi blagoslov butar (*presmec, prajtl, snop*) in oljk je verjetno prekril neko starejše, predkrščansko obredje, povezano z določenimi vrstami »svetega rastlinja«, dreves, grmov, zelišč in rož, ki naj bi pospeševali rast in plodnost, odganjali zle sile in bolezni, varovali pred strelo in drugimi ujmani. V krščanski dobi je to vlogo prevzel *žegnan les* kot zakramental, ki naj z močjo cerkvenih blagoslovov obrani vsakogar, ki pride z njim v stik. Blagoslovljeno zelenje je vse leto v hiši kot znamenje božjega varstva.

Za kmeta pa ima cvetnonedeljska butara mnogotero rabo, zato mora biti velika in obilna, v njej je povezanih sedem, ponekod celo devet vrst lesa. Dajo jo živini, zatikajo za vrata, v polja, položijo med seme itn. Ponekod imajo butare prav posebne oblike, take so npr. *ljubenske potice*, ki jih Ljubenčani spletejo v obliki kolovrata, trobente, koša, monštrance, spet drugod nanje obesijo pisane trakove, jabolka, pomaranče,

celo preste (Rateče). Meščanom, ki nimajo ne zemlje in ne živine, zadošča le skromna oljčna vejica, ki jo zataknejo za razpelo. Kljub temu so nekoč tudi Ljubljčanani nosili k blagoslovu enake butare kakor okoličani, vendar prave funkcije niso imele. Izdelovalci so začeli iskati način, da bi butare lahko prodajali na mestni tržnici kot okras, pisan in trajen, da pa bi vseeno še vedno, čeprav v omejeni meri, zadostil zahtevam, da mora biti v butarici več vrst lesa. In na Orlah v okolici Ljubljane se je rodila nova posebna zvrst lesne obrti - izdelovanje cvetnonedeljskih *ljubljskih butaric*, ki so postale posebnost zase: v njih je malo živega lesa, morda le šop brinja, pušpana ali ciprese, glavno v njej pa so pisano pobarvani smrekovi oblanci, umetelno zviti in spretno napleteni okrog osrednjih šib.¹⁷

Na *veliko sredo* po cerkvah pripravljajo *božji grob*, navadno v stranski kapeli, oltarju ali v kriпти. Ob strani so kulise s slikarijami, ki predstavljajo votlino Kristusovega groba, nad njim pa je prazen križ z belim prtom čez prečni tram. Na Koroškem je v navadi *ječa za Najsvetejše*, tj. vdolbina v zidu prezbiterija, zaprta z železnimi zaklenjenimi vratci. Po maši na veliki četrtek vanjo prenesejo Najsvetejše kot spomin na to, da je tudi Jezus noč po zadnji večerji, ko so ga zgrabili, prebil za zapahi. Nekoč so namreč v cerkvi opravljali nočne molitve in službo božjo za veliki četrtek že na sredo ponoči: pred glavnim oltarjem je gorelo 15 sveč - 14 rdečih in ena bela; proti jutru, ko se je že danilo, so sveče postopoma odnašali. Po razlagi Metoda Turnška¹⁸ ima to dejanje danes simbolni pomen: po vsakem psalmu eno svečo ugasnejo in na koncu ostane samo bela, ki jo cerkovnik po opravlilu odnese, ob sklepu pa spet prinese nazaj pred oltar. Štirinajst rdečih sveč simbolizira štirinajst Jezusovih učencev, bela sveča pa predstavlja samega Kristusa, ki sicer po smrti na križu za nekaj časa izgine, vendar spet pride, ko vstane od smrti.

Na *veliki četrtek* gredo ljudje *božji grob molit*: že daleč od groba so pokleknili in se do njega pomikali po kolenih. Poljubljali so pet Kristusovih ran. Predvsem za otroke je bilo to posebno doživetje - pogled na steklene, raznobarvne krogle, v katerih so odsevale svetloba sveč in kulise, na katerih so bili uprizorjeni tudi stražarji, ali pa so celo ministranti bili preoblečeni v stražarje s sulicami v rokah in čeladami na glavi.

¹⁷ Prvi se je tega dela oprijel Tone Vrečar, čevljar z Orel, ki s svojim poklicem ni mogel preživljati dvanajstih otrok. Sprva je na ljubljanski tržnici prodajal prav take butare, kakor jih je delal zase za žegen, počasi pa je med bršljan in resje začel za okras vstavljati oblance. Butare so ljudje radi kupovali in sosedje so ga začeli posnemati. To so bili začetki nove, sicer drobne, a donosne obrti, ki se je kmalu razširila po obronkih Dolenjskega gričevja v gospodarsko manj razvitih krajih (Podmolnik, Češnjice, Zagradišče, Sostro, Zadvor, Bizovik, Sadinja vas, Črna vas).

¹⁸ Metod Turnšek, *Pod vernim krovom, Ob ljudskih običajih skoz cerkveno leto*. Druga knjiga: Post in velika noč. Ljubljana, Družba sv. Mohorja, 1944, str. 161.

Zvečer so hodili k *večernim pobožnostim*: molili so križev pot, pri katerem so nosili križ z mučilnim orodjem. Ohranjenih je nekaj prav starih žalostink, ki so jih peli med obredom (*Po celem mestu vse trdno spi, samo pri Pilatužu luč gori. Kaj pa pri Pilatužu delajo? Za Jezusa sodbo narejajo. Pojdemo, pojdemo z Jezusom*. Nadaljuje se s tišlerjem, ki dela križ, kovačem, ki dela žeblje, itn.). Na veliki četrtek *orgle zavežejo* in zvonovi *odlete v Rim na božjo pot*, gredo k svetemu očetu po *blagoslov*. Za ljudi je bil to pretresljiv dogodek: kjerkoli so tedaj bili, so poklekneli in poljubili zemljo, ker je Bog umrl in so ga položili v grob. Namesto zvonov se iz zvonika oglašala lesena raglja, ki oznanja veliki post.

Na *veliki petek* je strogi post, ki traja ves dan. Ogenj na ognjišču so pogasili. Kolikor so jedli, je bil to fižol s hrenom v spomin na Kristusovo trpljenje, najbolj znana pa je iz repnih olupkov pripravljena jed *aleluja*. Zvečer hodijo ljudje k obredom; ko med obredi počastijo križ, ga položijo na blazino pred oltar in ljudje hodijo poljubljat Kristusove rane, gredo *bogca poljubiti* in *božji grob molit*. V Ljubljani je bila celo navada, da je na veliki petek treba obiskati vsaj pet božjih grobov.

Šege *velike sobote* so vezane na cerkveno bogoslužje, ki se obhaja v večernem času. Zgodaj zjutraj, ko je bila še tema, je duhovnik pred cerkvijo zanetil ogenj in ga blagoslovil, s svečnikom stopil v temno cerkev, z velikonočno svečo je najprej prižgal večno luč, potem še druga svetila. Pri tej blagoslovitvi je sodelovala mladež, ki je takoj nato ogenj raznesla po hišah. Velika sobota se imenuje tudi *krstnica*, ker duhovnik blagoslovi krstno vodo, s katero bo krstil katehumene. Blagoslovljeno krstno vodo, pomešano z oljem, so si ljudje nosili domov in z njo kropili po hiši, gospodarskih poslopih in polju. Maša velike sobote pa se začne kar s *slavo*, pri kateri se spet oglasijo zvonovi in orgle. Popoldne je bil v cerkvi, pred kapelicami ali celo na domovih blagoslov jedil. Značilno za Slovence in njihovo ljudsko vernost pa je, da v vsaki posamezni jedi, ki jo nesejo k blagoslovu, iščejo in najdejo simboliko. Le redke so slovenske pokrajine (del Koroške in Istre), ki take simbolike ne poznajo. Na veliko soboto blagoslovljene jedi (kruh, meso, hren, rdeči pirhi, vino) povezujejo liturgijo s primarnim življenjskim občutjem. Ko je domači liturgični jezik zamenjal latinščino, je obredje velikega tedna zgubilo nekaj skrivnostnega. Poslej so vsi razumeli molitve, prej pa so latinščine neuki ljudje le sodelovali pri obredih z ragljami, ropotom in s t. i. *strašenjem Boga*. Prav tako se je po koncilu *božji grob* v scenski obliki, čeprav v veliko skromnejši kakor v času pasijonskih iger, ohranil le pri nas, vstajenjska procesija pa je, kakor pravijo, najbolj slovenska ljudska oblika bogoslužnega opravila, povezana s pritrkavanjem, pokanjem topičev, zmagoslavnim petjem, banderi, svečami na oknih, kar vse povečuje enotnost cerkvenega in domačega obredja.

Tudi *adventni čas* je za vernega človeka čas notranje in zunanje priprave na prihod Odrešenika. Najstarejši način priprave na božič je bil *post*. Staro izročilo pravi, da se je

nekoč začel advent in z njim post že o sv. Martinu in je trajal polnih 40 dni, ko so se verni ljudje morali vzdržati mesa in se trikrat na teden povsem odpovedovali hrani. Advent je treba preživeti s svetim spoštovanjem in resnostjo. Vse, kar bi to razpoloženje motilo, mora odpasti: na vasi ni bilo več petja, ne vasovanj pod okni deklet, ni bilo ženitovanj in ne veselice. Poleg posta sodi k notranji pripravi predvsem molitev in obisk *jutranjih maš* (svitanice, zornice, zlate maše). Prav obisk zlatih maš je ljudi prevzel s svojevrstnim čarom: vstajali so že, ko je bila še trda noč, in se v mrazu in temi odpravljali z baklami in svetilkami na, za mnoge farane dolgo pot do farne cerkve. Pred svitanicami so zvonili vsi zvonovi. Občutja v mrzlih, meglenih nočeh so razburjala človekovo domišljijo in v sencah, skrivnostnih lučkah in v šumih iz narave so nastajale neverjetne zgodbe in verovanja o grešnih dušah, ki ne najdejo pokoja. Tako ta ljudska vera odkriva spomin na staro pogansko verovanje, na vračanje prednikov, s krščanske strani gledano pa nas opozarja na božjo pravičnost in na molitev za duše v vicah. V adventnem času je tudi družina navadno ob večerih zbrana doma ob molitvi rožnega venca in petju adventnih pesmi, ob spletnju adventnega venca, ki smo ga Slovenci (razen rojakov na Koroškem in v Beneški Sloveniji, ki ga poznajo že stoletje) prevzeli od sosednjih narodov šele v zadnjih štirih desetletjih. Danes skoraj prezrto pravilo pa je, da mora biti adventni venec narejen iz zimzelenega rastlinja, nikakor pa ne spleten iz slame, kajti slamnati venec je po ljudskem izročilu pomenil sramoto. Štiri sveče na vencu, od katerih se vsako nedeljo prižge eno več, opozarjajo, da se bliža Jezusovo rojstvo.¹⁹ Izročilo govori tudi o *adventnih otrocih*, o posebni, danes pozabljeni šegi: na vse štiri adventne nedelje so prihajali iz posamičnih vasi v cerkev k zornicam. Stali so pred oltarjem, na glavi so imeli adventni venec s sedmimi svečami. Po maši so koledovali od domačije do domačije, prepevali adventne pesmi, povsod so jih obdarovali in pogostili z *adventnim kruhom*.

Medtem ko se adventna pobožnost *noseče Marije*, ki jo je Cerkev skušala uvesti v 17. in 18. stoletju, ni ukoreninila v ljudsko pobožnost in je zato tudi v cerkvi odpadla, pa je bila ljudem veliko bližja pobožnost v zvezi s potovanjem Marije in Jožefa v Betlehem in z iskanjem prenočišča. Stiska Marije, ki je bila z Odrešenikom pod srcem prisiljena hoditi od hiše do hiše in prositi za prenočišče, je ljudi ganila; prenesli so jo v posebno pobožnost, ki se je z izročilom kot *Marijino popotovanje* (šegi pa pravijo *Marijo nosijo*) ohranila skoz stoletja do današnjih dni. Ko 15. decembra zazvoni večernico, vaščani v hiši, ki bo *posodila* Marijo, zmolijo ali zapojejo angelovo češčenje, nakar gospodinja *vzdigne* Marijin kip z okrašenega oltarčka, ga poljubi in izroči dekletu, ki bo Marijo

¹⁹ Po poročilih naj bi prvi adventni venec zasnoval evangeličanski pastor Johann Hinrich Wichern 1. decembra 1850. leta v domu za mladostnike v Hamburgu. Na njem je bilo sprva 24 sveč in vsak dan so prižgali po eno. Štiri sveče so se pojavile šele na prelomu v 20. stoletje. Šego so v prvi polovici 20. stoletja začeli uvajati v Avstriji, od tam pa se je razmeroma pozno, prek Koroške in Gradišanskega, priselila tudi na Slovensko.

ob petju Marijinih in adventnih pesmi v procesiji nosila do prve izbrane hiše. Marija domuje vsak večer v drugi hiši, pri zadnji pa ostane 40 dni. Sam obred Marijinega popotovanja je poznan v dveh oblikah: za prvo je značilen dramatski dvogovor pred zaprtimi hišnimi vrati, druga oblika pa je samo pobožnost. V hiši, kjer bo Marija prenočevala, pripravijo oltar. Pred zaprtimi vrati se spreved ustavi, dekle potrka, Jožef in Marija prosita za prenočišče, v hiši pa ju odganjajo (*Kdo trka še? Oh dvoje ubogih s'rot. Kaj b'rade le?Dajte nam en majhen kot ... Oh beraške sitnosti, poznamo take že ljudi!*). Gospodinja potem kleče sprejme Marijin kip. Za hišo je to velik praznik; ta dan ne delajo, se postijo, noč pa prečujejo v molitvi in petju Marijinih in adventnih pesmi. Čeprav se je zdelo, da je šega zamrla, poznavanje obredne pesmi dokazuje, da se je na Slovenskem, Koroškem in v Benečiji ohranila vse do današnjih dni. Niko Kuret²⁰ je iskal razširjenost pobožnosti med Slovenci in našel več kot sto krajev, kjer je šega še živa, poleg Gorenjske, Dolenjske, Štajerske in Notranjske tudi v Ljubljani in okolici (pri uršulinkah, za Bežigradom, v Mostah, Sostrem, Črnučah, v Kozarjah, Senožečah pri Dobu in drugod).

Močno navzoča je ljudska vernost tudi o *božiču*: že priprava, tj. rezljanje jasličnih figuric (te danes kar kupimo) in samo postavljanje jaslic, je bilo pobožno dejanje. Kdaj so jaslice prišle v kmečke družine, ni mogoče natanko ugotoviti, vsekakor pa jih pred 19. stoletjem niso poznali. Na začetku 17. stoletja so imeli jaslice po cerkvah - leta 1644 tudi pri sv. Jakobu v Ljubljani; v času janzenizma so se ohranile le v samostanih, v domovih pa najprej na dvorih, nato pa, predvsem omarične jaslice, tudi v meščanskih hišah. Slovensko ljudstvo si je ustvarilo poseben tip jaslic na trikotni polici v bogkovem kotu,²¹ medtem ko jih danes postavljamo pod božično drevo, ki v prvotni podobi ni bilo okrašeno. Ob jaslicah se ob večerih zbira družina pri molitvi in petju božičnih pesmi, na vse tri božiče (sveti večer, večer starega leta, večer pred svetimi tremi kralji, ko na podboje vrat s kreda napišejo G M B, začetnice imen treh kraljev: Gašper, Miha, Boltežar) je treba hišo in gospodarsko poslopje pokropiti in pokaditi, družina gre skupaj k polnočnici.

Božična doba se konča s *svečnico*,²² in tako smo spet pri Mariji, saj je svečnica v cerkvenem bogoslužju Marijin praznik, spomin Marijinega očiščevanja. Vsaka mati je štirideseti dan po porodu morala v cerkev k blagoslovu in darovanju; kleče je počakala

²⁰ Niko Kuret, *Marijo nosijo. Marijino popotovanje ali adventna devetdnevica*. Ljubljana, Družina, 1997.

²¹ Niko Kuret, *Jaslice na Slovenskem. Kulturnozgodovinski in narodopisni oris*. Ljubljana, Družina, 1981; P. Leopold A. Grčar, *Jaslice. Zgodovina jaslic in njihov oznanjevalni pomen*. Ljubljana, Družina, 1997.

²² Metod Turnšek, *Pod vernim krovom. Ob ljudskih običajih skozi cerkveno leto I*, Ljubljana 1944; Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev II*. Ljubljana, Družina (pogl. Svečnica, str. 524–537).

pri cerkvenih vratih in šele po blagoslovu duhovnika je lahko stopila pred oltar. Šega je bila tudi pri nas živa še v 20. stoletju. V ljudski zavesti pa je svečnica praznik luči, praznik sveč. Krščanstvo je upoštevalo staro izročilo obredov in obhodov z gorečimi svetili, ki naj bi soncu pomagali ohraniti moč svetlobe in toplote. Cerkev je uvedla obred blagoslavljanja sveč in taka sveča naj bi po ljudski veri imela posebno moč, zato z njo na svečnico zvečer obkrožijo hišo, jo vedno prižgejo ob hudi uri, po blagoslovu so se ljudje z gorečo svečo trikrat obkrožili z desne proti levi, da jim »slabi ljudje in hudi duh ne bodo škodovali«; temu so na Štajerskem rekli *čučkanje*. Pri majhnih otrocih je obred čučkanja opravila mati pred spanjem: s prižgano tanko in dolgo svečo je vsakemu otroku ovila glavo in vrat, noge in roke v veri, da ga bo Bog vse leto varoval pred boleznijo.

Največ sveč so seveda potrebovali v cerkvi: farani so skupaj poskrbeli, da jih ni zmanjkalo. Tako je tudi na Slovenskem poznano *svečensko koledovanje*, nekakšno nadaljevanje božično-novoletnega koledovanja. Svečniški koledniki so hodili od vasi do vasi, od hiše do hiše, zapeli svečniško kolednico, bili pogoščeni in dobili denar, da so z njim kupili sveče za cerkveno svečavo. Šega je zelo stara, kar nam s svojim opisom svečenskega koledovanja potrjuje že Valvasor.²³ Od Miklavža do svečnice so fantje koledovali in peli posebno pesem, za zbrani denar pa so kupili vosek in dali delat tanke svečice, ki so jih spletli v kito in jih obesili na posebno stojalo, *stavnico*, nasajeno na drog. Tako stavnico, ki je bila težka, da jo je moralo nositi več fantov, je na svečnico vsaka vas darovala svoji farni cerkvi.

Nekaj posebnega pa je svečniška šega v Železni Kapli na Koroškem,²⁴ kjer je živa še danes; velja za otroško šego, ki pa ima globlje korenine zaobljubljenih procesij. Predavnimi stoletji naj bi bila v Železni Kapli, ob sotočju treh voda (Bela, Obirska, Lobnik) velika povodenj prav na večer svečnice. Skupaj s farno cerkvijo je bila pod vodo vsa vas, valovi pa niso dosegli romarske cerkvice Marije v Trnju na hribčku nad vasjo. In tedaj so se ljudje zaobljubili, da bodo vsako leto na svečnico priredili procesijo z lučkami, ki bo svojo pot začela pri romarski cerkvici in končala na bregu sotočja voda. V procesiji pa imajo od nekdanj pomembno vlogo prav otroci, ki si že pred praznikom naredijo iz lepenke majhne cerkvice, v notranjosti osvetljene s svečo. Na bregu jih vržejo v vodo iz zahvale, da ni bilo poplave, in s prošnjo, naj bo kraju tudi v prihajajočem letu prizaneseno.²⁵

²³ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain II/8*. Nürnberg, 16891 (Rudolfswarth, 18772), str. 472–474 (risba).

²⁴ Pavle Zablatnik, *Čar letnih časov v ljudskih šegah. Stare vere in navade na Koroškem*. Celovec, Mohorjeva založba, 1984, str. 89.

²⁵ Po obliki skoraj enako šego, razlikuje se le po datumu in pomenu, poznajo v železarskih krajih (Kropa, Kamna Gorica, Železniki, Tržič). To so *barčice sv. Gregorja*, prav tako razsvetljene cerkvice in hišice, ki jih spuščajo po vodi. Pravijo, da *luč vržejo v vodo*, saj je dan

Nisem se dotaknila dnevov mladih, saj je še težko presoditi, v kakšno smer se bodo mladi obrnili: ali jim bodo ti festivali pustili pozitivno izkustvo, ki jih bo spremljalo na življenjski poti, ali jim pomenijo kaj več kakor zabavo, ali bo verna mladina znala dokazati tistim, ki se teh srečanj udeležujejo in še niso prav dojeli božje dobrote, da jih vera lahko le krepi? In navsezadnje: ali bo, ob sicer duhovni in vendar hrupni glasbi, ki danes mlade pritegne, še ostal prostor za prelepo slovensko ljudsko cerkveno pesem?

Ložar-Podlogar, Helena. 2011. Ljudska pobožnost – odsev slovenske vernosti. *Ljubljanska škofija: 550 let*. Ljubljana: Nadškofija, 355–376.

že daljši in zunaj že tako svetlo, da kovači ne potrebujejo več umetne svetlobe. In vendar se nam zastavlja vprašanje, ali ne gre za isto šego: tudi Železna Kapla je železarski kraj, vemo, da so Kroparji imeli tesne trgovske stike s kraji onstran Karavank. Ne vemo natanko, kdaj je šega nastala pri nas, lahko pa se vprašamo, ali ne gre le za medsebojne vplive in poznejše preimenovanje naše šege.

SLOVENSKI BOŽIČ IN NJEGOVO LJUDSKO IZROČILO

Božični čas je priprava na Kristusov rojstni dan in tudi doba po njem. Božič, spomin na Kristusovo rojstvo, kot nam ga opisujejo evangeliji, je za kristjana poleg Velike noči največji praznik krščanstva. Okoliščine, v katerih se je Božje Dete rodilo, pa so ta dogodek obdale še s čustvenim okvirom, s kakršnim se ne more meriti noben drug krščanski praznik. Postal je praznik, ki naj bi ga ne motil zunanji hrup in naj bi bil izrazit praznik družine. Tudi cerkev si prizadeva za to, kar nam dokazuje bogoslužni red in vse, kar je zunaj njega: koledovanje, jaslice. Mestni človek resnično doživlja ta praznik v tej luči. Kakšen pa je oziroma je bil nekoč božični čas na deželi in kaj si mi predstavljamo pod »slovenski božič«, pa je veliko več kot samo obhajanje spomina na dogodek v Betlehemu.

Ob jaslicah in božičnih kolednikih je ostalo še veliko šeg in obredij iz poganskih dob, ki z Božičem nimajo nobene zveze. Božič namreč sovпада z zimskim sončnim obratom, ko je dan najkrajši in noč najdaljša. Sonce izgublja moč in treba mu je pomagati; še do nedavnega je po vsem slovenskem jugozahodu na odprtem ognjišču gorel božični panj, čuja, klada, ki naj bi s svojim ognjem pomagala oslabelemu soncu. Noči zimskega kresa so dolge, to je čas »divje jage«, ki hrumi po zraku, na zemljo pa se po poganski veri vračajo duše rajnih. Animistična vera v vračanje mrtvih v teh dneh je zahtevala, da se jim v sveti noči postavijo jedi in pijača na mizo. Gospodinja je povsod slovesno pripravila družinsko mizo, jo pogrnila z belim prtom in nanj položila božični kruh »poprtnik«. Ponekod je več hlebcev kruha prekrila s prtom, na klop pa dala sejalnico z vsemi vrstami poljskih pridelkov. Poprtnik je potem ostal na mizi vse do sv. Treh kraljev.

Tudi naravi je treba pomagati, da se bo ponovno prebudila. Na slovenskem vzhodu in severovzhodu krasijo bogkov kot v hiši z zelenjem, da bi življenjska moč iz zimzelenih rastlin prešla na spečo naravo. Čeprav nihče danes ne pomisli na pogansko šego, je še v navadi, da mora za Božič biti dom okrašen z zelenjem - s smrečjem ali borom, najraje pa postavljajo božično drevo, v adventnem času pa v zadnjih letih pri Slovencih sicer do nedavnega nepoznan adventni venec. Vse to je povezano s šegami magičnega značaja. Mrak in mraz tega predkrščanskega zimskega kresa pa je razsvetlil in ogrel šele krščanski Božič in tako postal ljudstvu najbolj domač in najdražji cerkveni praznik.

Božično razpoloženje pa prežema življenje že ves adventni čas, od Andrejevega do Svetega večera. Advent je od nekdanj pomenil čas zbranosti, veselega pričakovanja, ki pa

ga je treba preživeti resno, brez veselega petja, brez zabav, izpolnjuje pa ga vrsta lepih navad in šeg, ki so dediščina ljudskega izročila in ljudske pobožnosti. V tem času godujejo svetniki, ki se jih posebej otroci zelo veselijo: vsem so poznani obhodi in obdarovanje sv. Miklavža, v panonskem svetu obiskujejo hiše Lucije in obdarujejo pridne otroke, na Barbarino gospodinje dajo v vodo veje, da bi do Božiča zacvetele. Adventni čas pa je predvsem čas notranje in zunanje priprave na sam Božič. V družinskem krogu se ob večerih moli rožni venec, družina prepeva adventne pesmi, glavna duhovna priprava pa naj bi bil obisk jutranjih maš - zornic ali svitanic imenovanih tudi »zlate maše«. V starih časih niti velika oddaljenost od cerkve, niti sneg in tema niso preprečili mladim in starim, da ne bi s svetilkami ali baklami v rokah od vseh strani prihajali v cerkev. Dolgi večeri, ki so jih ljudje sicer preživljali ob domačih zimskih opravilih, da so bili v adventnem času izpolnjeni tudi s pripravo bogkovega kota in jaslic: možje in fantje so popravljali jaslične figurice, tu in tam iz lesa izrezljali novo ovčko, žene in dekleta pa so delale papirnate rože, jih pletle v vence in okrasile razpelo in slike v bogkovem kotu. Treba je bilo tudi narediti nov jaslični prticek, ki je vsako leto krasil polico za jaslice: lepo je bil izvezen ali pa izrezan iz papirja in pisano ornamentiran. Prav priprava in postavljanje jaslic je eden najbolj vidnih simbolov družinskega praznovanja Kristusovega rojstva; jaslice so središče božičnega razpoloženja, ob njih se zbira družina skozi vso božično dobo, ob njih poje in moli.

Slovensko ljudstvo si je ustvarilo poseben tip jaslic: postavljali so jih navadno v bogkov kot na trikotno desko. Vzpetina z Betlehemom je segala prav pod razpelo, ob vznožje, prekrito z mahom, so postavili stajico, v njej Sveto družino, okoli stajice pa so razporedili pastirce in ovčice. Figurice so bile izrezljane iz lesa, narejene iz papirja ali gline, danes pa so že tudi iz plastike. V vernih mestnih družinah postavijo jaslice navadno pod božično drevo, ki je sicer nova, od sosedov prevzeta prvina, brez katere pa si tudi Slovenci zadnja desetletja ne moremo misliti božičnega praznovanja. V letih po vojni so otroci več dni pred božičnim večerom pripravljali okraske: barvali so orehe, v bleščeč papir zavijali sladkorčke, na vrvice navezovali piškote. Koliko premagovanja je bilo treba, da ni kakšna dobrotka izginila v sladkosnednih ustih. Danes takih skušnjav ni več, saj božično drevesce krasijo svetleče kroglice in električne lučke.

Stara in še vedno nepogrešljiva je šega kropljenja in kajenja hiše na vse tri svete večere (božični večer, Silvestrov večer in predvečer sv. Treh kraljev), da bi dom in vse, kar sodi zraven, zavarovali pred hudim, pred vsemi nesrečami in z molitvijo izprosili božjega blagoslova. Korenine te šege segajo nazaj v pogansko dobo, Cerkev pa je tem obredom dala krščansko vsebino. Ohranila je sicer stara družinska »svečenika« - očeta in mater - v roke pa jima je dala krščanske zakramentale: blagoslovljeno vodo in blagoslovljen les ali kadilo. Po kajenju in kropljenju se navadno družina zbere ob praznično pogrjnjeni mizi. Nekoč je bila večerja obredna, vendar postna, jedi so bile

Weihnachtsfeierungen.

S. Šubic. Božično kajenje in blagoslov. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* V. 1896, str. 355.

strogo določene. Tudi to ima svoj izvor v davni preteklosti. Noč družina navadno prebdi; med molitvijo, petjem božičnih pesmi dočakajo ure, ko je treba iti k polnočnici. Le eden ostane doma za varuha.

Slovenske božične pesmi so pravi biseri, ki nam govorijo o globoki veri in čustvu naših prednikov in o tem, kako so doživljali božično skrivnost. Besedila ljudskih pesmi obnavljajo dogodka božjega rojstva.

Obhajanje božičnih praznikov po stari slovenski navadi se je v zadnjih desetletjih vedno bolj izgubljal, deloma zaradi ideološkega nasprotovanja temu praznovanju in še bolj zaradi spremenjenega načina življenja. Ljudje so raztreseni po svetu, družina ni več skupaj in prav na praznik Svete družine še bolj občutimo odsotnost kateregakoli družinskega člana. Vendar je Božič ostal družinski praznik, v povojnih letih morda še bolj, saj se o njem ni javno govorilo in je bil kakor majhna skrivnost posameznih družin. Morda je bil celo pristrčnejši, saj ni bilo televizije, radio pa le tu in tam, zato pa je bilo več družinskega petja, pogovorov, pripovedi; bila so tu, ne več prav resno vzeta, vedeževanja s pomočjo vlivanja svinca ali voska, ugibanja o porokah, zdravju, letini, vremenu. Božično drevo, v glavnem delo otroških rok, je pod svojimi vejami skrivalo darila, skromna, ampak namenjena vsakemu posebej. Polnočnica v vaški cerkvi ostaja

nepozabna, nepozabna ostaja podoba drobnih lučk, ki so se iz okoliških vasi premikale proti farni cerkvi, v ušesih še vedno zveni škripanje snega pod koraki. Cerkve v mestih so v času polnočnice polne do zadnjega kotička. Celo ljudje, ki sicer ne verujejo, hočejo doživeti to obredno vzdušje. Cerkvene jaslice so zelo raznovrstne - odvisno pač od župnika in tistega, ki jih postavlja. Ponekod postavijo le Sveto družino, drugod zopet zavzamejo celoten prostor stranskega oltarja.

Božič kot dela prost dan dobiva nove možnosti. Ali ga bomo še znali narediti kot pravi družinski praznik? Ali nas bodo šege, kot odraz stare slovenske kulture, lahko ponovno povezale, nam polepšale življenje? Ali pa bomo morda ostali le na stopnji potrošniškega praznovanja? Božič kot družinski praznik bo praznik za vse, tudi za ateistične družine. Kako ali ga bodo sploh praznovali? Začenjamo novo obdobje v zgodovini slovenskega naroda. Veliko je vprašanj, za odgovore pa je še prezgodaj.

Ložar-Podlogar, Helena. 1990. Slovenski božič in njegovo ljudsko izročilo. *Rodna grud*, 37(12): 6–7.

VELIKONOČNI ČAS UTRINKI SKOZI ZGODOVINO

Šegam (običajem) etnologi pravimo, da *so podedovano ali prevzeto* in deloma *obvezujoče* ravnanje oziroma obnašanje posameznika ali skupnosti ljudi ob isti priložnosti z namenom, da bi nek dogodek dvignili nad vsakdanjost. Spremljajo, lepšajo in ne nazadnje tudi lajšajo naše življenje, prekinjajo delovno enoličnost in se nizajo od pomladi do zime, od enega praznika do drugega, od enega dela ali opravila do drugega; obdaja jih splet različnih verskih obredij, v celoti pa izžarevajo neizčrpno bogastvo, ki ga vsak narod hrani v svoji kulturni dediščini. Kadar razmišljamo o pomenu, o funkciji posameznih šeg, govorimo o šegah *obrambnega značaja*, ko se z raznimi dejanji, znaki in besedami skuša odvrniti zle vplive in nesreče, ter na *rodovitnost in srečo čarajoče šege*, pri katerih je poleg čaščenja višjega bitja izražena tudi prošnja za zdravje, srečo in rodovitnost zemlje, živine in človeka. Glede na priložnost pa govorimo o *letnih (koledarskih) šegah*, o *delovnih šegah* in o *šegah življenjskega kroga*. Letne šege spremljajo pomembne dneve v menjavi letnih časov in so pogosto povezane s predkrščanskimi in krščanskimi verovanji, svoj vrh pa dosežejo v *ljudskih pobožnostih*, kot so procesije, romanja, proščjenja. Ljudska pobožnost je torej zunanja oblika in izraz ljudske vernosti, ljudskega verovanja v mislih, čustvovanju, besedi, gibih in dejanjih. Izraža človekovo razmerje do Boga in svetnikov v obliki zahvale, prošnje, vdanosti. Ima *zasebno* obliko, ko sodeluje posameznik sam ali skupaj s svojo družino kot duhovno enoto, ali *občestveno*, ko nastopa župnijska, krajevna (vaška) ali kakršnakoli druga skupnost, zbrana v cerkvi, lahko tudi zunaj nje. Duhovno življenje vernega človeka se torej napaja iz bogastva ljudskih pobožnosti, ki jih tudi Cerkev podpira, če se časovno ujemajo s cerkvenim letom in niso v nasprotju s cerkvenimi postavami. Preudarno se je izogibala izkoreninjenju med ljudstvom globoko vraščenih življenjskih navad poganskih prednikov, jim dala krščansko podobo in pomen, da so postala dopolnitev posameznih zakramentalnih opravil. In tako ljudske pobožnosti žive v izročilu, v šegah in navadah, ki spremljajo človeka od rojstva do smrti, si sledijo v letu od adventa in božiča do jeseni, so začetek in konec vsakega dela in dajejo verski pečat človekovemu domu in širšemu bivalnemu okolju.

S Pepelnično sredo smo stopili v *postni čas*, čas spokornosti in priprave na *Veliko noč*. Posta se verni ljudje še vedno držijo, čeprav ne več tako strogo – štirideset dni – kakor so se ga nekoč. Izpopolnjevala naj bi ga še bolj poglobljena molitev in premišljevanje

Jezusovega trpljenja in smrti na križu. Zunanji odsev so Kalvarije – oblike križevega pota, prenesene k nam v 18. stoletju iz Jeruzalema.

Veliki teden se začne s slovesnim praznovanjem *cvetne nedelje* kot spomina Kristusovega vhoda v Jeruzalem, kjer ga je, po evangeliju, ljudstvo sprejelo s palmovimi vejami. Obrede tega dne nekateri razlagajo kot igro v treh dejanjih, pač po evangeljskih dogodkih (1. na Oljski gori med palmami in oljkami – blagoslov zelenja; 2. pot z Oljske gore do jeruzalemskih vrat – procesija z blagoslovljenim zelenjem okrog cerkve do cerkvenih vrat; 3. Jezusov vhod v Jeruzalem in tempelj – sprevod procesije do oltarja in sveta maša). Pred stoletji so to nazorno prikazovali celo z živim oslom, pozneje z lesenim v naravni velikosti, na kolesih, z igralcem, ki ga je jahal. Na Slovenskem imamo o t. i. *cvetnem oslu* eno samo ohranjeno poročilo iz 16. stoletja, zapisano v mariborski mestni knjigi (tisti, ki so vodili in vlekli cvetnega osla, naj bi imeli popust pri dajatvah), sicer pa v ljudskem izročilu o tem ni več sledu. Ni pa ga kraja na Slovenskem, kjer na cvetno nedeljo ne bi *blagoslavljali zelenja*, ki je izpričano že iz 9. stoletja na zadnjo nedeljo pred Veliko nočjo. Toda tudi blagoslov *butar* in *oljk* je verjetno prekril neko starejše, predkrščansko obredje okoli določenih vrst »svetega rastlinja«, okoli dreves, grmovja, zelišč in cvetja, ki naj bi pospeševali rast in plodnost, odganjali zle sile in bolezni, varovali pred strelo in drugimi ujmami. To vlogo je v krščanstvu prevzel blagoslovljeni (žegnan) les kot zakramental (s tem nazivom imenujemo ali dejanja, ki jih je Cerkev postavila, da z njimi blagoslavlja, posvečuje, ali pa reči, ki jih je blagoslovila ali posvetila, da jih rabi pri službi božji ali da jih verniki pobožno sprejemajo), ki naj z močjo cerkvenih blagoslovov obrani vsega hudega vsakogar, ki pride z njim v stik. In prav zaradi mnogotere rabe je kmečka cvetnonedeljska butara velika in obilna, v njej mora biti sedem, ponekod celo devet vrst lesa, vsako živinče mora dobiti malo zelenja, v vsako njivo, travnik, gozd, vinograd je treba zatakiniti vejico ali pa iz blagoslovljene šibe narejen križec, nekaj vejic se položi med seme, da bo bolje kalilo, pastir mora z blagoslovljeno šibo nagnati živino iz hleva, ko gre prvič na pašo in šibe vsaj prvi dan ne sme izgubiti, da se mu živina na paši ne bo izgubljala. Vsaj eno vejico pa je vsekakor treba prihraniti skozi vse leto, da jo lahko zažgejo ob hudi uri, da z njo kropijo po hiši in gospodarskih poslopih o Božiču, da z njo kropijo mrliča, če je tisto leto pri hiši kdo umrl. Za cvetnonedeljsko butaro poznamo Slovenci veliko imen: cvetni snop, prajtelj, beganica, lesen ali kravji žegen, nekatera imena pa pričajo, da je na njih nekoč viselo tudi pecivo (presmec, potica, presta). Le v Zgornji Savski dolini še danes na butarice navežejo preste, drugod pa poleg trakov še jabolka in pomaranče: pravijo, da imajo po blagoslovu posebno moč, zato nekaj od tega sadja takoj pojedjo, dajo pa ga tudi živini. Nekaj posebnega pa so *ljubenske potice* – butare, ki jih v Ljubnem ob Savinji spletejo v obliki kolovrata, trobente, koša, poljskega orodja ipd.

Meščani pa, ki nimajo ne zemlje in ne živine, so se sprva zadovoljili le z oljčno vejico, zataknjeno za križ ali božjo podobo. Kljub temu so nekoč tudi Ljubljanci nosili k blagoslovu prav take butare kakor okoličani. Vezali so jih iz jelše, vrbovih šib z mačicami, iz resja, božjega lesa in oljke, vendar take butare prave funkcije niso imele. Začeli so iskati način, da bi butare lahko prodajali na mestnem trgu kot okras, pisan in trajen, da pa bi vseeno še vedno, čeprav v omejeni meri, zadostili zahtevam, da mora biti v butarici več vrst lesa. Tako se je v začetku 20. stoletja v okolici Ljubljane, na Orlah, rodila nova posebna zvrst lesne obrti – izdelovanje z. i. *ljubljskih butaric*. Prvi se je tega dela oprijel Tone Vrečar, čevljar, ki s svojim poklicem ni mogel preživljati dvanajst otrok. Sprva je prodajal prav take butarice, kakor jih je delal zase za žegen, počasi pa je med bršljan in resje začel kot okras vstavljati pobarvane oblance. Njegove butarice so na tržnici radi kupovali in sosedje so ga začeli posnemati. To so bili začetki nove, sicer drobne obrti, ki pa je bila zelo donosna in se je razširila po obronkih Dolenjskega gričevja v gospodarsko manj razvitih krajih. In tako so ljubljanske butarice postale posebnost zase; živega lesa je v njih malo, morda le šop brinja, vejica pušpana ali ciprese, morda še oljčna vejica. Glavno v njej so pisano pobarvani smrekovi oblanci, ki so umetelno zaviti, spretno napleteni okrog osrednjih šib. Sprva so vstavljali med zelenje le nekaj oblancev, potem pa so se začeli prilagajati trgu in sčasoma so nastali celi venci, navadno v treh barvah (bela, modra, rdeča), v vodoravnih ali diagonalnih vrstah. Priprava in izdelovanje je bilo zamudno in natančno delo: oblanje, rezanje in barvanje je bilo moško delo, saj morajo biti oblanci iz zelo gladke smrekove deske pravilno nastruženi, barve pa pravilno mešane, in prav to je bila skrivnost posameznega izdelovalca.

Velika noč (vuzem, vüzem, vazem – imena izhajajo iz besede »vzeti« – torej je to praznik, ko se po dolgem postu zopet sme *vzeti* – torej jesti meso). Tudi sam praznik ima svoje korenine v predkrščanski dobi – staro slavje zmage pomladno-poletnih duhov nad zimo v zamenjalo Kristusovo vstajenje, saj je vstal iz groba in premagal smrt.

Z začetkom *velikega tedna* se že začnejo priprave na Veliko noč – od čiščenja hiše, priprave prazničnih dobrot, treba je bilo urediti tudi vrt in opraviti nekatera dela na polju, vinogradu in sadovnjaku. Vse to je bilo treba opraviti do srede, kajti potem, ko zvonovi utihnejo, poljsko delo ni bilo več dovoljeno. Tudi fantje so že izdelali raglje in *smolenjake* – nasekane stare šture, prepojene s smolo, za velikonočni kres. V cerkvah pripravljajo *božji grob*, nad njim je prazen križ prekrit z belim prtom, v zidu prezbiterija je vdolbina in je, kot *ječa za Najsvetejše, zaprta z železnim vratci*. Po maši na Veliki četrtek, ko se že začne praznovanje, vanjo prenesejo Najsvetejše, kot spomin na to, da je tudi Jezus po zadnji večerji prebil za zapahi. Na *Veliki četrtek* »orgle zavežejo« in zvonovi »odlete v Rim na božjo pot« ali, kakor tudi pravijo, »gredo k svetemu Očetu po blagoslov«. Za ljudi je bil to pretresljiv dogodek, povezan z vrsto šeg in verovanj: ljudje so pokleknili in poljubili zemljo (Bog je umrl in položili so ga v grob); voda dobi

posebno moč, zato je bilo treba iti k studencu ali k vodnjakom in si umiti predvsem oči in obraz (»*Lišaj, lišaj, fuj te bodi, ki si na vel. petek meso jedel. Lišaj, lišaj, pojdi nazaj*«). Namesto zvonov se je iz zvonikov oglašala raglja ali pa so fantje z ragljami oznanjali ure molitve. Raglje so bile tudi znak *velikega posta* – pravijo, da z njimi *post tolčejo*.

Tudi hrušč, streljanje z možnarji, pokanje z biči in tuljenje naj bi bilo staro obrambno dejanje, saj naj bi pregnalo zle sile, ki odvzamejo kravam mleko, kuram jajca in varuje perutnino pred roparicami. Najbolj priljubljena šega pa je bilo t. i. *strašnice strašenje Boga* (tudi *post tolčejo*, *žgance tučejo*), ki se je nekoč ponavljalo pred cerkvijo od velike srede so velikega petka. Mladina je uprizorila ropot velikega tedna tako, da je zvelkla skupaj stare zaboje, škafe, sode, lesene pluge, celo skrinje in omare, fantiči pa so vsak s svojo gorjačo na dano znamenje začeli udrihati po kupu lesene ropotije, dokler ga niso razbili. Po ljudskem verovanju naj bi to ponazarjalo pokanje zemlje – potres ob Kristusovi smrti. Iz razbitega lesa pozneje pred cerkvijo zakurijo ogenj, duhovnik ga je blagoslovil, fantiči pa so ob njem vžgali drevesno gobo, raznosili ogenj po vseh hišah in z njim zakurili na ognjišču. Velikonočne jedi se je namreč lahko skuhalo le na blagoslovljenem ognju. Na veliki četrtek je bilo v navadi tudi kajenje z lesom iz cvetnonedeljske butare po hlevih, v hiši in okoli nje in (še pred sončnim vzhodom) tudi po polju. Ko so šli ljudje *božji grob molit*, so pokleknili daleč od groba, se mu po kolenih približevali in potem poljubili vseh pet Kristusovih ran. Obisk božjega groba pa je bilo nekoč posebno doživetje za otroke; ne le lepo osvetljen in s pisanimi krogli okrašen grob, pred katerim so stali v stražarje preoblečeni ministranti s helebardami (sulicami) v rokah in s čeladami na glavi, ampak predvsem za tiste, tri-, štiriletne, ki so ob tej priliki lahko prvič oblekli hlače (do tedaj so tekali okoli v krilcu) in si na glavo posadili klobuček. Posebna pozornost pa naj velja *večernim pobožnostim*, ko se moli tudi *križev pot*, pri katerem nosijo poseben križ z mučilnim orodjem. Ob tem so nekoč peli ljudske žalostinke in nekaj prav starih se je ohranilo do današnjih dni:

Po celem mestu vse trdno spi, samo pri Pilatužu luč gori. Kaj pa pri Pilatužu delajo? Za Jezusa sodbo narejajo. Pojdemo, pojdemo z Jezusom.../...samo pri tišlerju luč gori. Kaj pa pri tišlerju delajo? Za Jezusa križ narejajo. .../...samo pri kovaču še luč gori. Kaj pa pri kovaču delajo? Za Jezusa žeblje narejajo.../... samo pri kronarjih še luč gori. Kaj pa pri kronarjih delajo? Za Jezusa krono napletajo....Pojdemo, pojdemo z Jezusom.

Z *Velikim petkom* se začne pravo praznovanje; navade in ljudska verovanja so si v posameznih slovenskih pokrajinah celo v nasprotju (npr. ponekod ne smejo delati na polju, drugod zopet je treba prav na ta dan nekaj malega posejati itd.). Zapovedan pa je strogi post, ponekod ljudje niti vode niso pili, drugje zopet so jedli le koruzni močnik ali »kloce« (suho sadje), v ljubljanski okolici pa je bil krompir v oblicah običajja postna jed, najbolj znani pa so bili repni olupki, ki so jih nekaj shranili, ko so lupili repo. Navada je

tudi bila, da so že pred sončnim vzhodom kadili in kropili okoli hiše, in živini v hlevu na tešče polagali zelenje iz butare. V hiši naj bi bilo vse tiho in mirno, nihče naj ne bi prišel na obisk (zato so hiša in hlevi zaprti), na ognjišču so pogasili ogenj, ki je pomenil nekaj živega. Ljudje so rekli, da je na ta dan v cerkvi le *pol maše* – torej opravilo, ki obsega uvod z branjem beril in pasijona, prošnje vernikov, osrednji del je razkrivanje in počastitev križa in obhajilo. Ljudje nato hodijo *bogca poljubiti* in *božji grob molit*. *Stara navada je tudi bila, da so na veliki petek darovali za cerkev* (npr. pšenico, ki se navzame posebnega blagoslova, zato so jo prgišče zopet odnesli domov in posejali). Posebna šega pa je bilo t. i. *strašenje Boga*; gospodar je že prej našagal vsaj pet hrastovih vrhov in jih zvezal, ob treh popoldne pa so v vasi vse hkrati podrli, da je bilo slišati kakor grom. Šeg in verovanj Velikega petka je na Slovenskem toliko, da jih na omejenem prostoru ni moč razlagati. Zapisane so v virih slovenskega ljudskega izročila od Valvasorja do današnjih dni, najbolj ganljive pa so tiste, ki jih, žal vedno redkeje, še danes svojim vnukom pripovedujejo stare mame in dedki. Omenimo naj vsaj eno za gospodinje: na veliki petek je treba pred sončnim vzhodom pomesti pajčevino iz vseh kotov proti vratom, pa bo za leto dni v hiši mir pred vsemi golaznimi.

Šege *Velike sobote, krstnice* (spomin na krst katehumenov) se navezujejo na cerkveno bogoslužje: blagoslov krstne vode, sledila je maša, pri kateri so se zopet oglasili zvonovi in orgle. Vrnitev zvonov je bil za ljudi poseben dogodek: izoblikovale so se posebne šege, ki pa s krščansko vsebino bogoslužja nimajo nobene zveze in kaže, da se prepletajo s predkrščanskim obredjem ob začetku pomladi. Povezano je z umivanjem v tekoči vodi in valjanjem ali celo poljubljanjem zemlje in z molitvijo na čast Kristusovega vstajenja. Poseben pomen pa imajo na veliko soboto *blagoslovljena jedila*. Že Valvasor je poročal, katere jedi so nesli k žegnu, in to se je do danes komaj kaj spremenilo, če izvzamemo različna poimenovanja za posamezna peciva (pince, tičce, menihi, fulja, žegnanca, gubanca, jagnje, itd.). Značilno za Slovence je, da v vsaki posamezni jedi iščejo in najdejo simboliko, vsekakor pa je to mlajšega datuma, saj Valvasor, ki je vedno obsojal vraževernost ljudi, tega v svojem delu ne omenja. Zelo pomembna in stara velikonočna jed pa je jajce, ki je naravna podoba rodovitnosti in izvor življenja. Tudi v krščanstvu je dobilo pomembno vlogo v praznovanju Velike noči. Pomenilo naj bi novo življenje po Mesijevevem prihodu, istočasno pa Kristusa, ki je vstal od mrtvih in zapustil grob. Slovenci imamo najstarejši vir o velikonočnih jajcih (pisanicah) v listini dominikanskega samostana v Radljah ob Dravi iz konca 14. stol. Danes so doma skoraj v vsaki hiši – upam si trditi, da ne samo tam, kjer praznujejo Veliko noč. Ohranila se je celo stara umetnost krašenja v tradicionalnih oblikah. Imena za barvana oz. z geometričnimi liki ornamentirana jajca so različna: najpogosteje jim pravimo *pirhi*, tudi *pisanke, pisanice, remenke, remenice*, način ornamentiranja pa je praskanje, »škrabavanje«, voskanje, nanašanje barv s čopičem ali preprosto barvanje s čebulnimi lupinami.

Velikonočni žegen zelo doživeto popisuje Fran Saleški Finžgar v *Velikonočni meditaciji* (1939), kjer opisuje svojo mater, ki vpričo otrok zlega jedi v jerbasa, vsako jed posebej pa pospremi s pobožnimi besedami:

Na javorovi mizi je pogrnen bel prt. Na prtu pisan jerbasa. Otroci stoje okrog mize. Mati prinaša: najprej velik kolač. Ves rumen je kot pšenično polje. Postavi ga prvega v jerbasa. »To je spomin Kristusove trnove krone. On – trnovo krono, mi sladko pogačo. Bog bodi zahvaljen za tvojo sveto krono«. Nato prinese pet pirhov. »To so petere bridke rane Jezusove. Pet kapelj njegove Svete krvi. – Sveta kri, bodi počaščena stotavžentkrat!« Za obod jerbasa zatakne tri korenine hrena. »Lejte otroci, to so strašni žebli, s katerimi so pripeli Zveličarja na križ. Kadar ste hudobni in me žalite in z vsakim grehom kakor s kladivom udarite vnovič na žebelj, da križate Kristusa« ... »Tudi meso bo blagoslovljeno, ker pomeni jagnjička, samega Jezusa, ki je bil za nas zaklan.« Jerbasa je napolnjen. Mati ga rahlo zagrne s čipkastim prtičem....Sama lepota in sama skrivnost ga je. ... Mati – svečenica- je dokončala obred. Njene besede še spokojno plavajo nad jerbasaom. Svete so. Božje so...

S temi besedami je kratko opisan simbolni pomen blagoslovljenih jedi, ki se je prenesel tudi v današnji čas. Blagoslov jedi je danes v cerkvi ali pri bližnji kapelici na veliko soboto popoldne, stara poročila pa govorijo, da so včasih nesli žegen na velikonočno nedeljo zjutraj, ko se še ni povsem zdanilo. Še več: dovolj je bilo že to, da so se udeležili že jutranjih obredov in vstajenske maše in je blagoslov dosegel tudi tisti jerbasa, ki ga je gospodinja, daleč od farne cerkve, položila na hišni prag. V farni cerkvi pa je vsaka vas imela določeno mesto, kamor so postavili jerbasa, ki so jih dekletom pomagali nositi bratje, ženam pa možje. Starodavni ostanek je tudi *velikonočni kres, vuzemnice*, ki ga še poznajo na severnem in vzhodnem delu slovenskega ozemlja. V soboto zvečer na pobočjih zažigajo *smolenjke*, ponekod postavljene na stojala v obliki križa, zažigajo pa jih v zgodnjih jutranjih urah, ko gredo ljudje k vstajenju. Ob kresu molijo in pojo velikonočne pesmi.

Veliki ponedeljek pa je že dan sprostivne. Ljudje hodijo na sprehode in obiske – rekli so, da *hodijo v Emavs*, pač po evangeliju, ki na ta dan govori o poti vstalega Kristusa; botri so s pisanko obdarovali svoje krščence oz. birmance, ki so jim prišli voščiti vesele praznike. Posebna navada pa so bile *igre s pirhi – trunčanje, valinčanje, trkljanje, rolkanje* je spuščanje pirhov po poševni deski. Igralci skušajo zadeti pirh svojega soigralca in če se pirh razbije, ga lastnik izgubi. Poznamo pa tudi *sekanje* pirhov s kovancem. Še ne tako dolgo nazaj so bile v navadi tudi razne *obredne igre* – ne glede na stan so se ljudje zbrali ob robu vasi in se žogali, zbijali kozo, se šli kurji boj, škarjice brusit, trden most, rihtarja biti, torej vse, danes že skoraj pozabljene igre, v Beli krajini pa so plesali metliško ali črnomaljsko kolo. Tudi po mestih so poznali zabave. V Ljubljani je bila že v začetku 19. stoletja znana *jabolčna kanonada* – fantiči so se zbrali v okolici

Ljubljane v Turški jami, meščani so jih obkolili in jih obmetavali z jabolki, fantiči pa so jih pridno pobirali in odnesli domov.

Letošnji največji cerkveni praznik bomo, zaradi nepredvidenih razmer, res pričakali v miru, tišini, tudi osamljenosti, daleč od svojih dragih. Z molitvijo in premišljevanjem se bomo lahko poglobili vase in se lahko tudi vprašali, zakaj nam Bog pošilja to preizkušnjo. Morda zaradi »glavnih tem« zadnjih mesecev, tednov? Obrnimo k Njemu naše prošnje in molimo, da nam pošlje Odrešenika. In to naj bo naša želja vsem ljudem na tem svetu.

Besedilo v rokopisu je bilo predavano konec osemdesetih let v okviru Radia Murska Sobota in na Kulturnem večeru v Rakovniku.

Mati Božja na Trški gori. Marta Ložar, slika na steklo.

»NA TRŠKI GORICI ŽE DAN ZVONI ...«

Avtorica govori o romanjih k Mariji na Trško goro pri Novem mestu in o stari romarski Marijini pesmi. K zbirki 46 pesmi, objavljenih v *Slovenskih ljudskih pesmih II* (1981) v razdelku Marija in romarice, prispeva novi dolenski varianti.

The author writes about pilgrimages to Virgin Mary at Trška gora by Novo mesto and about an old pilgrimage song dedicated to Virgin Mary. She adds two new variants from Dolenjsko to Štrekelj's collection of 46 songs which were published in *Slovenske ljudske pesmi II* (Slovene Folk Songs II, 1981) in the chapter entitled Marija in romarice (Mary and the Pilgrim Women).

* * *

Pol stoletja in več je minilo od časa, ko smo otroci sedeli ob nogah stare mame, Košakova mama so ji rekli, in poslušali, potem pa že tudi z njo zapeli stare ljudske pesmi. Ko sem začela hoditi v šolo in ko stare mame ni bilo več, se ljudskih pesmi (prav tako ne tistih, ki jim pravijo »narodne«) nismo »učili«. Slišala sem jih tu in tam le še ob kakšnem »likofu«, ko so delavci na polju, travniku, največkrat pa v vinogradu končali delo in so zvečer še dolgo sedeli pod kozolcem ali v zidanici na Trški gori in radi tudi kaj zapeli. Pesem je pozdravila celo sitnobo »mestnih« otrok, ki smo hoteli domov, in prepodila spanec. Včasih smo prepevali še, ko smo se z vozom peljali domov. Potem smo, sicer res šele konec petdesetih let, dobili radio in pesmi stare mame so se vedno bolj odmikale in tonile v pozabo. Ostale pa so v podzavesti in sedaj se počasi vračajo - nekatere so povsem oživele, z melodijo, druge samo v odlomkih ali samo vsebinsko. Morda pa mi je prav pogled na novomeško božjepotno Trško goro pomagal, da nikoli nisem pozabila pesmi, ki smo jo s staro mamo največkrat prepevali.

Johann Weichard Valvasor omenja v svoji Slavi vojvodine Kranjske Trško goro kot »... prav veliko vinsko gorico«, ki se dviga nad Vajnofom in »... osrečuje svoje posestnike z dobrim, odličnim, sladkim in močnim vinom.« Po kvaliteti trte ji daje prednost pred soimenjakinjo pri Krškem, saj v grozdju le-te » ... ne prebiva tako žlahtna moč kakor v grozdju le-one prve ... «. Ljudsko izročilo pa pravi, da je bila Trška gora še v turških časih poraščena z grmičevjem in gostim gozdom. V njem so našli svoja varna skrivališča in zavetišča fantje, ki so se hoteli izogniti vojaški suknji, orožju in bojem. Turki so večkrat oblegali mesto in zelo prizadeli njegovo okolico, samega mesta pa niso mogli nikdar zajeti. Iz zaobljube in v zahvalo za srečno rešitev so ljudje na vrhu griča

postavili Marijino znamenje, pozneje pa na tem mestu sezidali cerkvico, ki jo je 1620 nadomestila nova, »... največja in najlepša izmed vseh cerkva Šempeterske fare ...«

Na Trški gorici že dan zvoní,	Jaz bi ti že sinka odnašala,
/: a gori mi grejo pa ro"marji./	/: pa bi si fertoh povaljala./
Marija Devica je z njimi šla,	Marija je sineka vprašala,
/: v naročju nosila je Jezusa.:/	/: kaj boš tej dekalci za lon dau :/
Ko sredi klančka pridejo,	Na te'mu sve't lepu žive't',
/: bogato hčerko doidejo. :/	/: na unem sve't pa u peklu goret'. :/
Marija je hčerko vprašala,	
/: al' bi mi ti sinka odnašala. :/	

O. F. Hrovat, šolski upravitelj in načelnik okrajne učiteljske knjižnice, je leta 1885 zapisal: »Nad Bajnofom,¹ na holmci je prijazna cerkvica Matere Božje s krasnim razgledom ... Tu gori še dandanes radi romajo prebivalci iz sosednjih fara. ... Ob velikih shodih je pridiga in maša zunaj cerkvice ... «.² O cerkvi Hrovat pravi le, da je prostorna in «okusno ozalšana», v njej pa je »videti tudi sv. Izidorja, patrona poljedelcev«.³ Sv. Izidor je dobil svoje mesto v pozneje prizidani kapelici, na evangelijski strani cerkve, tedaj pa so ob zvoniku postavili tudi lopi z oltarjema, da so duhovniki lahko maševali tudi tistim številnim božjepotnikom, za katere ni bilo več prostora v cerkvi.

¹ Posestvo Bajnof (prvotno Vajnof, iz. nem. Weinhof = vinski dvorec) je bilo nekdanj vinski shramba -Zatiškega- t. j. Stiškega samostana.

² *Novomeško okrajno glavarstvo. Zemljepisno-zgodovinski opis*. Sodelovanjem učiteljev Novomeškega okraja spisal O. Florentin Hrovat, šolski voditelj in načelnik okrajne učiteljske knjižnice v Novem mestu. (Ponatis iz *Slovenca*). V Ljubljani 1885, str. 34.

³ Kapelica, posvečena sv. Izidorju, je seveda precej mlajša od cerkve. Prizidali so jo leta 1756 šmarješki, prečenski in šentpetrski farani, potem ko je v Novem mestu in okolici morila živinska kuga. Ostalo je le nekaj glav goveje živine. Da bi v prihodnje odvrnili to božjo kazen, so se omenjene župnije zaobljubile, da bodo sezidale kapelico poljedelskemu zavetniku v čast. Po nekaterih starejših zapisih naj bi svetnika upodobil na platno Anton Cebej (1722–1774), vendar je po mnenju strokovnjakov neznani slikar le povzel Cebejev slog. Na svoje stroške pa je dal poslikati stene kapelice s prizori iz življenja sv. Izidorja posestnik hmeljniškega gradu Filip pl. Grebin.

Leto pozneje se takratni kaplan *Ivan Šašelj* v Zgodovini šempeterske fare⁴ navdušuje nad goro, »... na kateri je sezidana zala in prostorna cerkev ...«, saj jo s treh strani obdaja »vinsko trtje«, človeku pa odpira prečudovit razgled po deželi pod Gorjanci, vse do Brežic, Zagreba in štajerskega hribovja. »Kaj srečna je bila toraj misel, na tej krasni vinski gorici ... sezidati Kraljici nebes in zemlje spodobno svetišče, kamor naj bi jo verniki v svojih stiskah hodili častit in pomoči iskat.«⁵ Ivan Šašelj, ki je bil pozneje župnik v Šempetru pri Novem mestu, je opazil, da so imeli njegovi farani in Dolenjci nasploh veliko zaupanje do trškogorske Marije, saj je vedno, kadar je bila na gori slovesnost, prišlo »iz vseh stranij, tudi po več ur daleč, veliko ljudij ... «, med množico pa je bilo videti tudi »obilo Belokranjic v svojih prvotnih domačih narodnih nošah.« Sloves trškogorske romarske poti pa ni segal samo onstran Gorjancev, ampak tudi naprej preko slovenskih meja na Hrvaško, in to že kmalu potem, ko je bila cerkev sezidana. Že leta 1034 se je, po Valvasorju, prišla trškogorski Mariji priporočiti hroma ženska iz Karlovca. Več let je hodila ob berglah, na Trški gori pa je potem, ko je opravila svojo zaobljubljeno pobožnost v čast Devici Mariji, nenadoma ozdravela. Bergle je pustila v cerkvi. V svetišču se je tako do vladavine Jožefa II. nabralo veliko votivnih podob, tabel in predmetov, ki so jih verniki obešali na stene in s katerimi so se zahvaljevali Mariji za izprošeno milost. »Pa vse te zahvale in podobe morale so se na cesarsko povelje 1. 1785 odstraniti.«⁶ Šašelj leta 1932 v *Križu*, glasilu novomeških župnišč, zapiše, da je »... to velika škoda, ker bi se iz teh dalo dognati, koliko milosti in dobrot je delila trškogorska Mati božja svojim častilcem že od nekdaj ...«⁷

Cerkev na Trški gori je posvečena Marijinemu rojstvu in ima žegnanje na mali šmaren (8. septembra), ko že od nekdaj in še danes pride na goro veliko romarjev. »Prav lepo je videti zvečer pred Malim Šmarnom vrste romarjev, ki s svečami v roki okolo cerkve igrajo 'vrtec', prepevaje Lavretanske litanije in druge pobožne pesmi«⁸ ali da je »... kaj lepo videti kako ti romarji 'vrtec igrajo', t. j. kako sv. pesmi in litanije M. B. prepevaje hodijo, glave s cveticami in zelenjem ovite in z gorečimi svečami v roki, v procesiji okoli cerkve, dokler se slednjič ne zberó vsi skupaj v cerkvi ...«⁹

⁴ *Zgodovina Šempeterske fare pri Novem mestu*. Spisal Ivan Šašelj. (Tretji zvezek *Zgodovine fara ljubljanske škofije*. Izdaja Anton Koblar). V Ljubljani 1886.

⁵ Šašelj, str. 22.

⁶ Šašelj, str. 24.

⁷ Ivan Šašelj, *Trška gora*. Ponatis iz Križa, Novo mesto 1932 (ponatis je pripravila novomeška tiskarna J. Krajec).

⁸ Hrovat, 1885, str. 34.

⁹ Šašelj, 1886, str. 22. O »vrtcu« glej še razpravo: Mirko Ramovš, Romarski vrtec. *Traditiones* 4, 1975, Ljubljana 1977, str. 47–78.

Mladostni spomini marsikaterega Dolenjca so povezani prav z romanjem na Trško goro. Prihajali so od vsepovsod, največ pa iz širše novomeške okolice: iz Kamene, Bučne vasi, Ždinje vasi, Lešnice, Češnjic, Šempetra, Kronovega, Bele Cerkve in Šmarjete, pa vse do Šentjerneja, Škocjana itn., nekateri peš, drugi so se do vznožja pripeljali z vozovi, koleslji, »federvagni«. Po kamnitih poteh so se v skupinah vzpenjali proti cerkvi, molili in peli cerkvene in druge ljudske pesmi. Prišlo je tudi veliko »dalmatincev«, ki so prodajali glavnike, šivanke, bucike, »knofljice«, orglice, pipce, celo »taške za denar«, in tudi drugih kramarjev, ki so okoli cerkve postavili svoje »štante« z lectovimi srci (vsak fant je svojemu dekletu kupil srček - takega z »zaljubljenimi« verzi), medenjaki in medico, z igračami, s suho robo in »drugo kramarijo«, prodajali pa so tudi rožne vence, svetinjice, saj je bilo treba domačim prinesiti »odpustek«, vsak je moral nekaj dobiti, čeprav malo. Tudi berači niso nikoli zamudili trškogorskega žeganja: Pušavčeva mama se spominja »... eden je imel 'musko' - vedno se je postavil ob oreh pri naši hiši in vrtel lajno«. Zunaj pod lipo je bila »gostilna« - eden je pijačo prodajal, eden klobase kuhal - se je drl: *kranjske klobase, počas' okrogle*; kadar je to bil Klinarjev iz Ločne, je vse kramarje preglasil s svojim: *»Klinarjeve klobase, tri metre dolge pa počas okrogle!«* Turško kavo in medico je prodajal »Turk«, ki je imel na glavi fes. Nekaj posebnega je vsekakor bil »ringlšpil«, ki so ga otroci že na petek pred malo mašo pomagali riniti na hrib in so se potem lahko do večera zastonj na njem vrteli.

Pred drugo svetovno vojno je mežnarija na Trški gori obsegala veliko posestvo: vinograd, travnik, njive, gozd, tako da se je mežnar lahko preživel. Potem so vse »pobrali«, mežnarijo, ki med vojno ni pogorela, pa so prodali. Danes je ostalo okoli cerkve le malo cerkvene zemlje, stojijo pa še vedno štiri lipe (ena je votla in gre v njeno deblo lahko 10 ljudi), ki so jih domačini nekoč zelo čuvali: prav počasi in previdno so s srpom, navezanim na kol, rezali cvetove in danes jim je hudo, ko gledajo, kako prišleki klestijo kar cele veje.

Na soboto zvečer, dan pred praznikom, je še danes velika procesija. Udeležijo se je vsi, tisti, ki pridejo še zmeraj kot romarji, in tudi drugi, ki hočejo ohraniti izročilo ali se vanj ponovno vključiti. Na goro pridejo šele pred mašo, zbirajo pa se na njenem pobočju, v svojih zidanicah in hišicah, kamor povabijo vse sorodnike in prijatelje in kjer tudi zaključijo praznični dan.

Po slovesni večerni maši, ki jo daruje več duhovnikov okoliških župnij, se uvrstijo ljudje z baklami in svečami v *procesijo*. Štirje fantje na posebnih nosilih nosijo na ramah težak, danes z žarometom, nekoč pa s svečami osvetljen Marijin kip. Tudi o tem kipu kroži med ljudmi zgodba: Marija naj bi prvotno stala pod korom. Nekoč pa je prišel mežnar v cerkev in Marije ni bilo več pod korom, ampak je stala pri levem stranskem oltarju. Odnegli so jo nazaj, drugi dan pa je kip zopet stal pri stranskem oltarju. V tem so videli znamenje, da Marija ne želi stati v temnem kotu cerkve, zato je niso več vračali pod kor.

Kip trškogorske Marije je lesen, sestavljen iz gibljivih delov, izdelana je le glava, roke in spodnji del nog. Marija je belo oblečena, v rokah drži žezlo, okoli vratu pa ima »zlate« veržice s križci in svetinjcami, darila romarjev. Glavo ji krasi bel pajčolan, ki se spušča izpod krone in prekriva dolge svetle lase. Prve lase je, po pripovedovanju, darovala neka Novomeščanka, bile pa so obdelane z lepilom, tako da las po pranju niso mogli več lepo oblikovati. Šele po drugi svetovni vojni je Marija dobila nove lase. Darovala jih je *Ani Barbo* (por. Saksida), ki je imela čudovite svetle lase in si je kite lahko štirikrat ovila okoli glave. Kot rejenka je po smrti staršev živela pri Jenčičevih na Trški gori. »Teško je bilo spletati take lase, pa so mi jih odstrigli,« se spominja gospa Ani, ki sedaj živi na Dovžu. Ni se težko odločila, da jih bo darovala trškogorski Mariji. Tudi pesem še vedno zna, saj so jo kot mlada dekleta skupaj prepevale s Pušavčevo Pepco.

Šele pred dvema letoma, ko se je zdelo, da bo Marijina obleka od starosti razpadla, so ji naredili novo, staro pa shranili v zakristiji. V zadnjih letih ljudje darujejo obhajilne obleke svojih hčera z željo, da bi iz njih naredili Mariji novo obleko. Navada je bila, in zadnja leta se je zopet držijo, da Marijin kip vsaj dvakrat na leto preoblečejo.

Nekoč je stala pri cerkvi t. i. *cerkvena hiša*, kjer je bil en prostor namenjen za prenočevanje duhovnikov, v drugem pa so se zbirali pevci. Poleg nje je bila mežnarija. *Pušavčev* oče je bil dolgo mežnar, po njegovi smrti pa je to skrb prevzel njegov sin; hčerka Pepca se je rada pomešala med romarje in se tako naučila marsikatero pesem. Letos sem v Sevnem pod Trško goro potrkala na vrata pri Zupančičevih, da bi kaj izvedela o romanjih. Naključje je hotelo, da sem stopila prav v hišo *Pušavčeve Pepce*, hčerke trškogorskega mežnarja. Mimogrede, ne da bi preveč upala, sem povprašala po pesmi iz mojih otroških let. Ne samo *Jožefa Zupančič* (Pepca), tudi njena prijateljica *Micka Žura*, roj. Planin, iz Ždinje vasi sta jo takoj zapeli. Tako sem po več kot pol stoletja zopet slišala »svojo« *Na Trški gorici...* tudi tiste kitice, ki jih moja stara mama ni pela (ali sem jih morda jaz pozabila ...?). Melodija se z mojo povsem ujema, razlike pa so v besedilu:

Na Trški gor' že dan zvoni,
gor mi grejo že romarji.

Le pojte, pojte na goro
k Mariji po slovo.

Med romarji Marija gre,
/: iz ljubim sinom Jezusom. :/

Ko sredi klančka pridejo,
/: bogato hčerko doidejo. :/

Marija je hčerko vprašala,
/: al' bi mi sinka odnašala. :/

Na temu svet dobro živet,
/: na unem svet u peklu goret. :/

Ko sredi klančka pridejo,
/: revno hčerko doidejo. :/

Marija je hčerko vprašala,
/: al' bi mi sinka odnašala. :/

Jaz bi ti sinka odnašala,
/: pa bi mu krilce zamazala. :/

Jaz bi ti že sinka odnašala, /: pa bi si rokce zamazala. :/	Marija je sinčka vprašala, /: kaj boš tej dekllici za Ion dajal.:/
Marija je sinčka vprašala, /: kaj boš tej dekllici za Ion dajal. :	Na temu svet težko živet, /: na unem svet nebesa imet. :/

(Zapeli: Jožefa Zupančič, roj. Pušavec, in Micka Žura, roj. Planin, obe iz Sevnega pod Trško goro, pesem pa zna zapeti tudi Saksida Ani, roj. Barbo.)

Prva kitica pesmi je zapisana tako, kakor sta jo pevki zapeli - torej je štirivrstična, medtem ko so vse ostale kitice (s ponavljanjem zadnjega verza) trivrstične. Pri ponovnem preverjanju je Pušavčeva mama drugo vrstico pesmice ponovila, tretjo in četrto pa je zapela kot zadnji, na koncu pesmi.

V Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmih* je med Pripovednimi pesmimi razdelek Marija gre z Jezusom na božjo pot,¹⁰ objavljene pa so le različice te pesmi s Primorske, Gorenjske in Štajerske, nobene pa ni z Dolenjske. Drugače je v komentirani, t. im. »ponovni in dopolnjeni izdaji Štreklja«, v *Slovenskih ljudskih pesmih*.¹¹ Med legendarnimi pesmimi je v poglavju 106. Marija in romarice kar 46 variant, med njimi tri (št. 22, 23 in 36) iz bližnje okolice Trške gore. Obe prvi je zapisal Franc Kramar v februarju 1911. leta in sta shranjeni kot rokopisna zapisa »Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi - zapisi, nastali 1906-1914 pod vodstvom tega odbora«, tretjo pa sta 1960, na Lešnici pri Otočcu zapisala dr. Valens Vodušek in dr. Zmaga Kumer iz Glasbenonarodopisnega inštituta.

Prvo varianto te pesmi je Kramar zapisal v *Poločarski vasi* (danes Potočna vas), zapela pa mu jo je šivilja *Terezija Pleskovič*.¹² Čeprav po glavnem motivu enaka, se od obeh zgoraj omenjenih precej razlikuje: v njej ne nastopa mlado, ošabno dekle (kakor v varianti moje stare mame) in tudi ne dobrosrčno revno dekle (varianta Jožefe Zupančič, Pušavčeve), ampak fantje študentje. Marija sreča dva študenta, oba lepa in mlada, prosi ju, da bi ji pomagala nesti Jezusa, kar rada naredita, na koncu pa nočeta drugega plačila »kakor štir dušice z vic: ačetna inu materna in najne obedve«.

Čeprav je Potočna vas soseda Bučne vasi, kjer je bila rojena in je živela moja stara mama *Frančiška Košak*, roj. Jaklič (1883-1950), pa je njena varianta pesmi skoraj povsem enaka (le z nekaj besednimi spremembami) z drugim Kramarjevim zapisom z Gornjega Vrhovca¹³ pri Mirni Peči. Kramarju jo je zapela *Marija Cimermančič*.

¹⁰ *Slovenske narodne pesmi*. Zbral in vredil dr. Karol Štrekelj. Zvezek I, snopič III. Ljubljana 1897. (Pripovedne pesmi: Marija gre z Jezusom na božjo pot.) Št. 466–473, str. 481–487.

¹¹ *Slovenske ljudske pesmi. Druga knjiga: Pripovedne pesmi 2* (Legendarne pesmi). Uredili Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Valens Vodušek. Ljubljana, Slovenska matica, 1981.

¹² *Slovenske ljudske pesmi*, 1981, št. 23, str. 276.

¹³ *Slovenske ljudske pesmi*, 1981, št. 22, str. 275.

Na Trški gori že k dnev zgoni, pod klančkom gredo že romarji.	»Prov rada b ti sinka odnašala, pa bi si fertah pova'lala.«
Ko v sredi klančka pridejo, bogato hčerko dojdejo.	Marija je sinka vprašala: »Kaj boš ti deklic za n Ion dajaw?«
Marija hčerko vprašala: »Al mi boš sinka odnašala?«	»Na tejmu sve't lohko živeit, na unem sve't v peklu gore't!«

Leta 1960 zapisana pesem z Lešnice pri Otočcu ima le tri začetne kitice in ji tako manjka glavna poanta. Zapela jo je tedaj šestindvajsetletna *Pavla Jakše*. V besedilu je nekaj sprememb, za nas pa je zanimiva zato, ker se zapisana melodija (transkribiral jo je *Uroš Krek*) skoraj povsem ujema s tisto, ki jo je pela Košakova mama.

Na Trški gori že dan zvoni,
/: al gor mi grejo že romari. :/

Tudi Marija se zdigne in gre
/: s svojim sinom Jezusom. :/

Ona ga nese prav težko,
/: kot da bi nesla zemljo in nebo. :/

Z Dolenjske je v *Slovenskih ljudskih pesmih* objavljena še ena varianta iz *Mokronoga*, kjer je za Štreklja med 1894. in 1897. letom zapisoval pesmi *Julij Slapšak*,¹⁴ pela pa jo je *Nežka Miklič*. V tej pesmi, ki ima štirivrstične verze, roma Marija v Jeruzalem in nagovarja mlade ... romarice:

»Al bi kaj nesla Jezusa?«
»Le mali čas mi nesi ga,
saj bom ti lepo plačala!«

Prva jo zavrne: „... *saj viš, da sem vsa Židana.-*; druga je vsa *šlarasla-*,
tretja pa:

» ... rada bi jaz nesla ga,
al slabo sem oblečena.
Bi rokici mu vmazala
in bi se mu zamerila.«

Medtem ko pri prvih dveh Marija vnaprej ponuja plačilo, pa tretjo vpraša:

¹⁴ Rokopisna zbirka Julija Slapšaka, I. zvezek, št. 45. Shranjena kot Štrekljeva zapuščina (ŠZ) v Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU.

»Kaj boš za to zahtevala?«

Mlada romarca si ne želi nič drugega kot svoji »duši sveti raj«. Marija se potem obrne k Jezusu in ga vpraša:

»Kaj boš pa dal štimankama?«

»Eni bom dal velik otrok,
velik otrok, velik nadlog.
Drugi bom dal zadost blaga,
po smrt boste v peklu doma.«

Varianto pesmi, vendar le tri kilice, brez poučnega konca, so posneli leta 1956 pri *Frančiški Debeljak* v Retju v Loškem Potoku, v Sodražici¹⁵ pa je 15 kitic pesmi zapi-sala *Nežika Mikolič* (ok. I. 1930), pele so jo šolarke, pozneje (leta 1966) pa jo je, z malo spremenjenim besedilom, sama zapela snemalcem iz Glasbenonarodopisnega inštituta.

Torej imamo več dolenskih variant, ki se med seboj prepletajo: dve govorita samo o ošabnem dekletu in o plačilu, ki ga za svojo ošabnost zasluži (*Na temu sve't lepu [lohku] žive't/ na unem sve't v peklu goret!*), druge pa za dobroto obljublajo trdo življenje, po smrti pa nebeško plačilo (*Na temu svet težko živet, na unem svet nebesa imet*, ali v pesmi iz Sodražice, ki govori o treh romaricah: ta prvi bo dal Jezus -... *velik zlata, velik srebra, po smrti pa bo v peklu doma*»; drugi »... *velik blaga, / velik dobrin tega sveta, / po smrti pa bo v peklu doma, - -Ta tretji bom dal velik otrok, / velik otrok, velik nadlog:/ po smrti pa bo gledala/ preljubega Zveličarja.*«)

V komentarju k variantam pesmi *Marija in romarice* je zapisano, da je poučna misel teh legendarnih pesm »... moralna vzvišenost skromnega in dobrotnega uboštva nad bahavim in trdosrčnim bogastvom«. Sama razmišljam, ali ni pesem predvsem vzgojnega značaja: izpostavljena je božja pravičnost ob plačilu za dobra in slaba dela, poudarjena pa je tudi misel, da brezskrbno življenje na tem svetu ne zagotavlja večnega življenja v nebesih in da je vsako trpljenje na zemlji po smrti v nebesih bogato poplačano. Ivan Grafenauer¹⁶ pa domneva, da gre pri tem motivu za zelo staro izročilo s skupno indoevropsko osnovo. Obe v prispevku navedeni varianti pa dopolnjujeta razširjenost te pesmi in povečujeta dolenski delež.

¹⁵ *Slovenske ljudske pesmi*, 1981, št. 24, str. 276.

¹⁶ Ivan Grafenauer, *Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi. Razprave IV*, SAZU, Ljubljana, 1958, str. 39–99).

**»NA TRŠKI GORICI ŽE DAN ZVONI«
EIN ALTES WALLFAHRTSLIED AUS UNTERKRAIN**

Die Verfasserin geht einem Wallfahrtslied aus ihrer Kinderzeit nach, von welchem in der Volksliedsammlung I.–IV. (1887-1923) von Karl Štrekelj nur die Varianten aus Oberkrain, Küstenland und aus der unteren Steiermark zu finden sind, jedoch keine Varianten aus Unterkrain. In der neuen, ergänzten Ausgabe dieser Sammlung - in den Slowenischen Volksliedern II (Ljubljana 1981), gibt es im Kapitel *Legendäre Lieder*, in der Abteilung *Maria und die Wallfahrenden*, 46 Varianten: 8 aus Unterkrain, von denen 3 in der näheren Umgebung vom Wallfahrtsort Trška Gora aufgezeichnet wurden. Die Verfasserin steuerte dieser Sammlung noch zwei Varianten bei und vergleicht in ihrem Beitrag diese Lieder ihrem Inhalt und der Melodie nach. Maria pilgert, das Jesuskind in den Armen tragend, zu einem Wallfahrtsort (in unserer Variante nach Trška Gora) und bittet die jungen Wallfahrenden (in einer weiteren Variante die zwei Studenten) ihr beim Tragen des Kindes zu helfen. Für ihre Bereit- bzw. Nichtbereitschaft werden sie nach dem Tode dementsprechend entlohnt: die reichen und hochmütigen im ewigen Feuer, die armen und bescheidenen im zwar schwerem Leben, nach dem Tode jedoch mit ewigem Glück im Himmel. Unter bereits in der erwähnten Volksliedsammlung veröffentlichten Varianten stimmt nach Melodie nur eine mit diesen zwei, im Beitrag behandelten Liedern überein.

Ložar-Podlogar, Helena. 1999. »Na Trški gorici že dan zvoni.« *Traditiones* 28(2): 177–186.

Sv. Ana na Grabnu (pred letom 1952).

CERKEV SVETE ANE NA GRABNU

ODZVANJANJE NEKEGA ČASA

GRAD GRABEN IN NJEGOVA OKOLICA

Zgodovinar Ivan Vrhovec (1853–1902)¹ imenuje grad Graben »neznaten gradič tik Krke«. Sprva je bil bolj podoben stolpu kot gradu, zato so se prvi grabenski gospodje, v listinah omenjeni že 1170, imenovali »Turnerji«. Po Valvasorjevem opisu je ta »štirivoglati stolp« imel vhodna vrata visoko v steni, do njih pa je od tal segala lesena brv, da so Turnerji lahko prišli v svoj grad. »Tako se jim sovražnika ni bilo treba bati ...« Od teh prvih gospodov se 1330 omenja Urh Grabenski, bolj poznan grabenski gospod pa je Rut, ki je veljal za »junaka v turških vojskah«; Turki naj bi ga bili 1477 ujeli in potem zanj dobili visoko odkupnino. Sredi 16. stoletja pa so »tisti z Grabna« (»die von Graben«), kakor jim pravi Valvasor, izumrli in stolp je dobil nove gospodarje, grofe Mordaxe, ki so ga razširili in sezidali pravi grad. Na Grabnu sta se rodila brata Volbenk Andrej Mordax (1660–1733),² nabožni pesnik in prevajalec, in Anton Mordax (1662–1725),³ bogoslovni pisatelj. Oba brata sta se v korist ljubljanskemu kolegiju odrekla svojemu deležu na rojstni hiši na Grabnu. Okoli leta 1751 je grad kupil veletrgovec, zemljiški gospod in fužinar Michelangelo Zois, oče Žige Zoisa, in ga že čez pet let prepustil najstarejšemu sinu iz prvega zakona Francu Ks. Avguštinu (1731–1808). Pozneje se kot lastniki navajajo še kavarnar Smola, družina Jalen iz Kranjske Gore, kot zadnji pred drugo svetovno vojno pa gozdarski inženir Kraut, po rodu s Koroške. Po vojni je bila na Grabnu nekaj let kaznilnica, pozneje pa kmetijska zadruga.

Sredi travnika na rahli vzpetini nad Krko, blizu graščine Graben je dolga stoletja stala cerkvice sv. Ane. S smrekovim gozdom v ozadju, s travniki in njivami daleč naokoli, z idiličnim grajskim kozolcem in mogočno lipo je predstavljala mikaven motiv za slikarje, šumenje Krke, hladna senca pod košato lipo in nedaleč stran zdravilen studenec pa prijeten počitek in sprostitev nedeljskim izletnikom in tudi nekaterim dijakom in študentom, ki so iskali miru za pripravo na maturo in izpite.

Studenec lepo opisuje že Heinrich Costa v svojih spominih na popotovanja po Kranjski:⁴ »Bei den Waldchen nächst der St. Annakirche, ..., ist eine liebliche Quelle,

¹ Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*, Ljubljana 1891.

² Joža Glonar, Mordax Volbenk Andrej, *Slovenski biografski leksikon*, 2, Ljubljana 1933–1952, str. 153.

³ Joža Glonar, Mordax Anton, *Slovenski biografski leksikon*, n. d.

⁴ Heinrich Costa, *Reiseerinnerungen aus Krain*, Laibach 1848, str. 111.

Hessenbrunn genannt, die einzige Quelle in der quellenarmen Gegend.« Nekdanji lastnik Grabna Franc Avgust v. Zois je dal tam postaviti spomenik z lapidarnim napisom, v prostem prevodu sledeče vsebine:

*Studenčna vila, ki si leta 1797 na tem mestu ljubeče objela in okrepcala svetlolase, z angleškim denarjem plačane bojvnike iz Darmstadta iz pokrajine Hessen, pozivi ob kristalih svojega izvira še po miru, hrepenečega podeželana in meščana.*⁵ Studenec naj bi bil torej po polku hessendarmstadtskih vojakov, ki so jih za visoko ceno nabrali avstrijski zavezniki in so bivali v Novem mestu, dobil ime Hessenbrunn. Costa je na ta kraj, kjer je studenec »nekoč prisluškoval njegovi tihi sreči«, hodil ob jutranjih urah in vedno znova, kakor pravi, ga je prežemalo nepopisno čustvo in ga opominjalo na »minljivost zemeljske sreče«.

Tudi Vrhovec posebej omenja »mikavno okolico, prekrasno polje in velikanske gozdove, kamor so Novomeščani prejšnjih časov ob nedeljah in praznikih kaj radi zahajali« in jih je poleg goste sence »vabil tukaj sem izvrsten studenec, jedini dobri studenec s trdo vodo daleč na okoli«.⁶ Rekli so mu Trščak in je bil v časih, ko so po vaseh splošno uporabljali deževnico, pravi božji dar in vir zdravja. Danes nihče več ne pozna nemškega imena, le malo ljudi ve za Trščak; studenec, ki izvira pod Hrušico in kot Slatenski potok teče mimo Velikega Slatnika in Cikave ter se pri Grabnu izliva v Krko, je vsem poznan kot Šajsar. Tudi o Šajsarju krožijo zgodbe: ob njem naj bi bili počivali avstrijski, po drugi inačici pa francoski vojaki, in pili mrzlo vodo, ki njihovim prebavnim organom v poletni vročini ni dobro dela. In vendar studenec daleč naokoli slovi kot zdravilen in menda »tako dober, da se vino izboljša že, če daš flašo notri«, kakor je povedala Zofija Starc, roj. Brodar, iz vasi Ragovo.

ŽIVLJENJE PRI PODRUŽNICI SV. ANE IN LJUDSKO IZROČILO

Ana v hebrejščini pomeni *milostna, prisrčna, ljubezniva* in to ime velja na Slovenskem za eno najpogostejših: v zadnjih desetletjih je število nihalo med 36.000 v osemdesetih in 33.000 v devetdesetih letih, zato se ni čuditi; da je sv. Ani posvečenih več kot 70 farnih in podružničnih cerkva. Mnoge od njih so postale božje poti, kamor so se hodila zlasti dekleta in žene priporočat za dobre može, srečne zakone in za otroke, porodnice pa za srečen porod. Na podlagi legende je že v srednjem veku postala zavetnica žensk / mater brez otrok. Legenda o sv. Ani pravi, da sta morala z možem Joahimom dvajset let

⁵ Prav tam (*Nympe des Brunnens, /Die du hier im 1797sten Jahre/ die blondlockigen/ Krieger aus Darmstad=Hessen/ in England's Solde/Liebreich umschlangst und erquicktest, /Labe am Krystalle deiner Quelle/ Den nach Ruhe und Erquickung lechzenden/ Landmann und Städter).*

⁶ Vrhovec, n. d., str. 4.

prenašati sramoto nerodovitnosti, kajti pri Hebrejcih je takrat zakon brez otrok veljal za božjo kazen. Celo veliki duhovnik je odklonil Joahimov daritveni dar, ker je bila njegova žena nerodovita in ni pomnožila Izraelovega ljudstva. Šele po zaobljubi, da bosta svojega otroka posvetila v božjo službo, se jima je želja izpolnila in Ana je rodila Marijo, ki je postala Kristusova mati. Na Slovenskem pa velja sv. Ana tudi kot priprošnjica za srečno zadnjo uro, zato so ji posvečene tudi nekatere pokopališke cerkve (Solčava, Konjice).

Na romanje k Sveti Ani na Grabnu niso hodili samo iz bližnje okolice, ampak tudi iz bolj oddaljenih krajev Suhe krajine. Spomin na mladost in romanje je leta 1990 zapisala Kristina Ravbar: »Na god sv. Ane smo množično romali k Sv. Ani. Bila je velika julijska vročina, zato so žene iz Hinj, Žužemberka prišle že zvečer peš, po bližnjici čez Boričevo. Prespale so in si oprale noge pri našem vodnjaku. Pred zoro so se odpravile na pot. Sv. Ana v Dolenjskih Toplicah jim je bila bližja, ali matere so hotele dalje, na Graben, kjer so se po kolenih zahvaljevale za materinstvo in svoje otroke, katere so nosile še pod srcem. Marsikatera je od slabosti padla v nezavest. Spominjam se, da so imele kis v stekleničkah, ga polivale po robčkih in ga polagale na vroče čelo. Tudi jaz sem kot najstarejša spremljala mojo mamo, ki je rodila 11 otrok in to vsako leto enega. Spominjam se, da sem imela 5 let. Mama mi je sredi gozda obležala in nisva mogli domov. Jokala sem in prosila, da naju bo dohitela noč. Ko se je mama odpočila, sva nadaljevali in pred nočjo srečno prišli domov.«⁷ Iz nadaljevanja zapisa spoznamo, da je Kristinina mati šla na to dolgo romanje le dober mesec pred porodom. Tudi Jožefa Zupančič, Pušavčeva iz Sevnega pod Trško goro, se spominja, da so vedno vsa štiri dekleta na prvo nedeljo po godu sv. Ane spremljala mamo na romanje na Graben, kjer je bilo žeganje. Čez Krko so morali s čolnom. Kmetje iz vasi Krka in z Ragovega so skoraj vsi imeli čolne, da so lahko po bližnjici prišli na Trško goro v svoje vinograde. Ob žeganju so kar na štirih mestih pobirali romarje: pri gostilni Kos, pri Jermanu, pri Berusu in od »bajnofskega malna«. Čolni so bili na eno veslo. Plačilo ni bilo obvezno, vsak je dal, kolikor je mogel. Na romanje pa je prišlo toliko ljudi, da niso mogli vsi v cerkev, ki so jo domačini lepo okrasili in ovili z lipovimi venci. Posebno otroci so navadno ostali zunaj, kar jih je posebej veselilo, saj so se jim tam oči lahko do sitega napasle na »štantih« - s platneno streho pokritih stojnicah, na katerih so kramarji prodajali cukrene srčke in punčke pa tudi lectova srca s »špegučkom« in napisom. Gostilničar Murn je prodajal brezalkoholno pijačo »kraherle«, Dalmatinci ali Janezi, kakor so jim tudi rekli, pa gumbe, trakove, zaponke itd. Jože Brodar, mežnarjev sin, ki je tudi sam pomagal očetu, se spominja, da so med veje lipe, ki je stala levo od glavnih vrat v cerkev, postavili oder, na katerem je igrala mestna godba. Navada je bila, da so na žeganje povabili vse sorodnike in znance,

⁷ Zapis mi je ljubeznivo posredoval p. Felicijan Pevec iz frančiškanskega samostana v Novem mestu.

ki so potem ostali na kosilu. Sicer pa so bile maše v podružnici štirikrat na leto: o veliki noči, v križevem tednu, na žeganje in o božiču. Vmes pa tudi še kakšna maša za umrle. Vsako leto je bila v križevem tednu od Šmihela do Sv. Ane tudi prošnja procesija za dež.

Med obveznimi izleti šmihelske dekleške šole, ki so jo vodile sestre notredamke, je poleg Sv. Roka in Zaplaza bila tudi Sv. Ana na Grabnu. Tradicija izletov k (Sv.) Roku (od cerkve so v mojem času ostale samo še ruševine) se je obdržala do današnjih dni, o Sv. Ani na Grabnu pa se ni nikoli govorilo. Emilijan Cevc, ki mu kot vezilo namenjam ta skromni zapis, ima nanjo svetel spomin, spomin na mladost, na leta v novomeški gimnaziji, na sprehode, povezane z učenjem, na francosko liriko, pesmi, ki jih je prebiral za oddih, spominja se poti mimo grajskega kozolca in mogočne lipe in njenih »prebivalcev« - Šuštarjev, nadležnih žuželk, ki jih je bila lipa polna. Moj spomin na majhno cerkvico »na drugi strani Krke« pa je povezan z bridko izkušnjo, ki je nikoli, najmanj pa kot otrok, nisem mogla povsem doumeti. Tistega decembrskega dne leta 1952, ko sva se s starim očetom z vozom peljala na Trško goro, je enakomerni topot konjskih kopit preglasila silovita eksplozija: nagonsko sem planila pokonci, se ozrla in ujela še zadnje sekunde, ko se je, kakor da bi se odprla zemlja, sama vase sesula grabenska cerkvica sv. Ane. Kolikokrat sem jo zvedavo gledala in razmišljala, kako neki se pride do nje. Stala je tam, tako blizu, samo streljaj od glavne ceste, in vendar tako daleč, saj ni bilo mostu čez reko. Morala bi bila daleč naokrog, skozi Ragov log. Vendar tam straši, so rekli, in otroci smo verjeli, saj je že beseda Ragov log tako blizu »vragovega loga«. (Tedaj še nisem vedela, da ima tudi to ime prav pri vragu svoje korenine.) Slišali smo in verjeli, da tam vrag muhe lovi in si jih suši za zimsko hrano. Stanuje pa v »hudičevem breznu«. Globoko v spominu je tičala tudi zgodba o skali, ki se še danes sveti navpično nad jezom nasproti Seidlovega mlina. Zgodbo mi je iz pozabe priklical Jože Brodar iz Ragovega: »Kristus in vrag sta stavila, kdo bo prej prišel s skalo na rami do Krke. Kristus je bil bolj spreten in uren in je zmagal. To je vruga tako razjezilo, da je vrgel skalo z brega v Krko. Na tistem mestu, kamor je padla skala, niso nikoli mogli jez zapreti, strma skala pa se še danes vidi, nad njo pa zija podzemna jama, v kateri biva vrag.«

Tudi šmihelski župnik Anton Peterlin⁸ je na prazne strani svoje tiskane knjižice,⁹ ki jo je izdal v spomin na dobrotnike novih šmihelskih zvonov, poleg drugih opomb z roko zapisal tudi dve zgodbi, ki mu ju je pripovedovala »stara Kastelka« iz Ragovega.

⁸ Anton Peterlin je bil župnik v zelo veliki fari Šmihel pri Novem mestu. Rojen je bil 14. januarja 1833 v dolski fari Kleče pri Ljubljani, v duhovnika je bil posvečen 30. julija 1857 in kaplanoval najprej v Starem trgu pri Ložu, nato na Igu, v Zelimljah, od 17. maja 1871 pa je bil župnik v Šmihelu. Leta 1907 je imel zlato mašo in bil ob tej priliki imenovan za monsignorja. Umrli je v Šmihelu 20. novembra 1912.

⁹ Anton Peterlin, *Drobtinice iz zgodovine župnije Šmihelske. V spomin podane dobrotnikom novih Šmihelskih zvonov*, Novo mesto 1879 (28 strani + rokopisne opombe in dopolnila).

Sv. Ana z Ježuščkom, nekoč v okviru glavnega oltarja na Grabnu, danes v Smolenji vasi.
Foto: Helena Ložar-Podlogar.

»V Ragovski hosti pri Kerki, ali bolje: na bregu Kerke, je skala in v nji je stanoval in stanuje še zdaj vrag. V nekdanjih časih je tukaj živino pasel. Če so pastirji živino pasli, je z bičem počil in pastirji so domu bežali. Ko se je živina napasla, je zopet z bičem počil in živino domu zagnal. V hiši, zdaj h. št. 5 (pri Avžinu), je v podobi fantiča z rudečo kapo hodil na peč leč. Duhovni so hodili tega vraga preganjat, ali nihče mu ni bil kos. Kteri koli duhoven je prišel, vsacem ti je vrag kako reč včital ter rekel, da se od njega pregnati ne bo dal. Pride nekikrat star častitljiv frančiškan. Tega se vrag boji in v skalo beži rekoč: Ti si me pregnal, da me več iz skale ne bo, vendar bom še glas od sebe dal, kadar bom katero dušo dobil. V ti skali se sliši včasi bobnenje, kakor če bi kdo na kotel tolkel, sama sem že slišala tak glas. Tak glas se sliši, kadar se ima kaka nesreča zgoditi.«

Druga zgodba pa govori o nočni mori: »V gradu na Grabnu je tudi luknja, v katero, tako pravijo, vrag hodi. Pred nekaj leti je bila tu dekla. Vsako noč ob enajstih so se vrata odperla, nevidna moč jo je vergla s postelje na tla in jo je tlačila. Ob dvanajstih so se vrata zopet zaperla in nevidna moč je zginila. To se je zgodilo večkrat. Še zdaj je med ljudmi govorica, da na Grabnu straši, po noči nekaj kliče.«

SVETA ANA - KULTURNA DEDIŠČINA

O cerkvi sv. Ane na Grabnu, podružnici župnije Šmihel pri Novem mestu (danes bi bila, če bi še stala, podružnica Sv. Lenarta, župnije, ki jo vodijo frančiškani), ne vemo dosti; lahko zbiramo le drobce in jih skušamo sestaviti v mozaik. Njena zgodovina je zavita v meglo: pisnih virov skoraj ni, arhivsko gradivo je skromno, tisti, ki so še doživljali utrip časa prve polovice 20. stoletja, pa so ali redkobesedni ali tako mladi, da je niso nikoli doživeli in jih zgodovina domačega kraja ne zanima, da bi po njej spraševali, ali pa so priseljenci. V kroniki župnije Šmihel, ki so jo začeli pisati 1939. leta z nekaj obnovljenimi vpisi starejših dogodkov, beremo: »Ena najstarejših podružnic v škofiji je gotovo cerkva sv. Ane na Grabnu.« Vemo, da je bila sprva le kapela grabenskih gospodov, da je cerkvico in glavni oltar 26. julija 1611, prav na god sv. Ane, posvetil tržaški škof Ursinus de Bertis (vladal od 1596–1621), ki ga je oglejski patriarh Francesco Barbaro pooblastil, da je vizitiral dolensko stran. Potrditev o blagoslovitvi najdemo v Kapiteljskem arhivu v Novem mestu; na listini pod št. 307 beremo: »1611, julij, 26., Novo mesto. Tržaški škof Ursino <de Bertis>, vizitator oglejskega patriarha, naznanja, da je tega dne, se pravi 26. julija, posvetil cerkev sv. Ane na Grabnu (*ecclesiam sive capellam extra Novacivitatem positam*) kot podružnično cerkev šmihelske župnije, skupaj z oltarjem sv. Ane, v katerega je položil relikvije sv. Simona apostola in tržaškega mučenca Lazarja (*Lazerry martyris Tergestiniij*). Vsem, ki cerkev obišejo, poklanja ta dan odpustek enega leta, na obletnico posvetitve pa odpustek štiridesetih dni.

To potrjuje z izdajo listine ..., ki jo je sam podpisal in pečatil. Napravljeno v Novem mestu ...«¹⁰ Čeprav ne vemo, kdaj so cerkev zidali, pa preseneča njena omemba veliko pred posvetitvijo, ko seveda še ni stala v taki obliki: v dokumentu z dne 12. marca 1500 je namreč izjava dekana Mihaela Sterlekerja in vseh kanonikov novomeškega kapitlja, ki v proštni odsotnosti izjavljajo, da je »Jurij Mordax podaril kapitlju svoj mlin v prosti lasti ..., od katerega bodo dali mlinar Mihael Marchne in njegovi dediči vsako leto na dan sv. Mihaela funt denaričev činža, ter dve njivi ... za mašno ustanovo v cerkvi sv. Ane na Grabnu ..., ki obsega tedensko mašo, zadnji dve maši o božiču in eno o veliki noči, ko naj bi duhovnik (vsako leto) blagoslovil tudi velikonočno jagnje in velikonočno jed, in sicer v stolpu (gradu) na Grabnu. Da to izpričajo in zagotovijo, da bodo obljubljeno spolnjevali, so kanoniki obesili na listino kapiteljski pečat. Listina izdana v postu leta 1500, na dan sv. Gregorija papeža.«¹¹

Opisa cerkve v tiskanih virih ni, pač pa so ohranjeni štirje zapisi: prvi je cerkev sv. Ane na Grabnu leta 1925 opisal France Stele.¹² Mnogo pozneje, leta 1941, mu je sledil France Mesesnel¹³ (dokumentacija v Zavodu za spomeniško varstvo je verjetno nastala s kombinacijo zapiskov obeh strokovnjakov). Po vojni je leta 1946 cerkvico za umetnostnozgodovinsko topografijo Dolenjske preučeval Ivan Komelj,¹⁴ tipkopis hrani Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Še pravočasno, preden so jo podrli, je spomin na Sv. Ano obudil Emilijan Cevc,¹⁵ ki sam skrbno hrani svoje terenske zapiske. S pomočjo vsega tega gradiva bom skušala, čeprav po stroki nisem umetnostna zgodovinarica, predstaviti zunanjo in notranjo podobo kulturnega spomenika, ki se je nerazumljivo moral umakniti »objektu«, ki ga nikoli niso postavili. Cerkev je bila tipična stavba iz prve četrtine 17. stoletja, s preprosto fasado, ob južni strani prezbiterija je bil zelo širok zvonik, kije imel poznorenesančne bifore in streho s kotnimi čeli (korenasto streho). Pod zvonikom je bila zakristija, na severni strani, nasproti zakristije pa še en prizidek, ki je služil verjetno za shrambo. Nad portalom

¹⁰ France Baraga, *Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva* (Acta ecclesiastica Sloveniae, 17), Ljubljana 1995, str. 161.

¹¹ Prav tam, str. 112.

¹² France Stele, terenski zapiski – kartoteka spomenikov, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU (Stele XXXI. Graben, str. 67–70).

¹³ France Mesesnel, Zap. VI. 1941, str. 43, Zavod za spomeniško varstvo LRS, Spomeniška kartoteka (danes: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino), kopija v ZVNKD Novo mesto.

¹⁴ Ivan Komelj, ZP 11, str. 44 (zapis 15. 8. 1946), Zavod za spomeniško varstvo LRS, Spomeniška kartoteka (danes: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino), kopija v ZVNKD Novo mesto.

¹⁵ Gradivo sem uporabila z dovoljenjem dr. Emilijana Cevca.

cerkve je bila strešica, nad njo lunetno okno, višje nad njim pa okrogla lina. V pročelju, desno od glavnih vrat, je bila vzdana kamnita nagrobna plošča. Ta je danes v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, vendar v slabšem stanju, kakor jo je še pred 75 leti lahko opisal in prerisal Stele (napis je zdaj seveda teže berljiv): »Zgoraj v krogu je v reliefu grb. Na vrhu dva šlema, od katerih izhaja na obe strani baročno listje. Na levem šlemu krona, iz katere se vzpenja proti levi kronan lev, na desnem šlemu roka, ki seka z mečem proti desni. Napis v latinski majuskuli: HIER LIGT BEGRABEN DER HOCHWOHLEDELGEBORN HERR IOHANN SCHAFF. V. HABELSEE ... DER DEN 8. OKT. 1666 IN CHRO SEELIH VERSCHIDEN IST DEM AUCH CHROS DIE EBIGE SEELIGKEIT VERLEICHEN WOLLE AMEN SAINES ALT: 21 IAHR.« V zabeležkah drugih raziskovalcev je nekaj, morda nebistvenih razlik, ki so verjetno posledica slabega stanja epitafa.

Ladja cerkve je bila pravokotna, podolžna, banjasto obokana s sosvodnicami in tremi pari obstenskih pilastrov, brez venčnega zidca. V prezbiterij, ki je bil tudi banjasto obokan in ravno zaključen, je vodil slavolok, nad temenom loka je bila niša in v njej plastika sv. Joahima z Marijo. Na vsaki strani prezbiterija je bilo po eno pravokotno okno, zgoraj plitvo polkrožno zaključeno, na vzhodni strani pa eno lunetno okno. Kor je stal na zahodni strani na dveh vitkih stebrih, med njima so potekali loki.

Zgradba je bila pokrita z opeko, le streha na stolpu je bila pločevinasta.

Čeprav je cerkev kot arhitektura za vselej izgubljena, pa se je njena notranja oprema v glavnem ohranila; večino so jo prenesli v podružnično cerkev Žalostne Matere božje v Smolenji vasi pri Novem mestu.

V cerkvi so bili trije baročni oltarji. Glavni oltarje Stele ocenil kot »nekoliko okorno, vendar ne najslabše delo« iz srede 18. stoletja, ki pa je že kazalo nekatere prvine klasicizma. Osrednjo nišo ali tron je obdajal rezljan okvir, ki bi po Cevčevi oceni lahko bil starejši od samega oltarja. V niši sta bili dve plastiki, danes v Smolenji vasi postavljeni na ločena oltarja: ena predstavlja sedečo svetnico, ki ji oglavnica pokriva glavo in vrat, na kolenih ji stoji na pol gol otrok, ki steguje ročici proti levi, kjer je nekoč sedela druga svetnica. Ta je razoglava, v naročju drži pehar z jabolki. Stele je v kipih prepoznal sv. Ano z otrokom, ker pa je jabolka razbral kot košaro cvetja, je sicer z vprašanjem, ki ga je postavil v oklepaj, domneval, da poleg Ane z otrokom sedi ali Marija ali Rozalija; v prvem primeru bi skupina torej lahko predstavljala sv. Ano Samotretjo. Temu se pridružuje tudi Mesesnel. Komelj ne dvomi, da sta v niši Marija in sv. Elizabeta, otroka pa posebej ne omenja. V resnici gre pri ženi z jabolki za sedečo mladostno Marijo, a ne v otroški dobi. Gledano z naše strani je njen kip na levi predstavljal vsebinsko dopolnilo figuri sedeče sv. Ane z Jezuščkom, ki ji stopica po naročju in izteza roki proti levi, proti Materi. Oba kipa sta enake velikosti, enako veliki sta glavi žena. Tudi slog in obdelava obeh kipov sta enaka in pripadata drugi polovici 17. stoletja. Če ju postavimo

enega k drugemu, imamo klasično kompozicijo dveh mater z otrokom, ki pa je ne smemo imenovati Ana Samotretja, ker je Marija že zrela žena in ne otrok v Aninem naročju. Take kompozicije poznamo že od poznega 15. stoletja naprej in trajajo vse do baroka. Jabolka, zbrana v peharju, so simbol poznejšega trpljenja, tako kot jabolko, ki ga pogosteje le kot en sadež drži Marija in ga večkrat ponuja Jezusu. Na kipu se tudi vidi, da je Marija v desnici verjetno držala žezlo. V niši glavnega oltarja je torej nekoč prestolovala skupina sv. Ane in Marije, poznejši čas pa je kipa razdružil in danes stojita vsak na svojem stranskem oltarju v cerkvi v Smolenji vasi.

Ta osrednja skupina pa se je videla le takrat, kadar so odstranili veliko oljno sliko na platnu, ki je zaslanjala nišo glavnega oltarja. Slika predstavlja Marijino rojstvo in je delo neznanega mojstra iz 17. stoletja precej grobe kvalitete. Plakovani prostor, ki se strmo dviga kvišku in izgublja v oblakih, izpolnjujeta dva kompozicijsko ločena motiva: na desni zgoraj leži v baldahinasti postelji s črnimi okrasnimi vložki in rezbarijo z blazino podprta in z rdečo odejo pokrita porodnica sv. Ana, ob njej je ženska, ki ji ponuja posodico s pijačo. Levo spodaj mlajša žena drži novorojenko - Marijo, starejša pa jo razvija, verjetno z namenom, da jo bo okopala. Nad njima je videti škaf (banjico) z vodo. Ob zgornjem robu slike plava nad oblaki Bog Oče v škrlatnem plapolajočem plašču, pod njim je Sv. duh - golob z razprtimi krili, med oblaki je videti tri angele: od dveh le glavici s krilci, levi pa je pravkar priplaval iz temnega oblaka in drži v levici papirni zvitek z napisom *MARIA SINE MACULA CONCEPTA*.

Ob straneh oltarja sta bila polkrožna ločna prehoda, na lokih vase s cvetjem, prav tako so bile vase tudi na gredi, ki je počivala na stebrih in pilastrih, preko katerih je bil speljan lok, ki je nosil atiko. V atiki z baldahinom in zastorčkom je bil Sv. Duh.

Ob tronu sta bila dva kipa: na desni svetnica s knjigo v roki, levo pa z obrednim oblačilom in pokrivalom zaznamovan judovski veliki duhovnik. Medtem ko drugi trije umetnostni zgodovinarji teh plastik ne omenjajo, pa Cevc meni, da gre za sv. Zaharijo in sv. Elizabeto, starša sv. Janeza Krstnika. Stele in Mesesnel sta opozorila tudi na lep relikviarij in svetovala, naj se spravi v župnišče. Datirata ga v prvo polovico 18. stoletja, zato ne vemo, ali gre tu za isti relikviarij sv. Simona apostola in tržaškega mučenca Lazaija, ki je omenjen že ob blagoslovitvi cerkve in oltarja leta 1611. V tem primeru bi bil relikviarij vsekakor bistveno starejši.

Posebno lepa sta bila stranska oltarja sv. Joahima (severni) in sv. Jožefa (južni). Datirana sta v začetek 18. stoletja, oba sta bila okvirnega tipa, ob straneh se je navzgor vil trak z značilno trto, vmes osatne vitice, atikaje bila deteljčaste oblike z baldahinom. V severnem oltarju je bila oljna slika sv. Joahima pri poučevanju Marije, ki kleči na lepem pultu, na katerem leži knjiga. Nad obema plavata angela, eden drži nad Marijino glavo venček cvetic (vrtnic?). Sliko datirajo v prvo polovico 18. stoletja in jo pripisujejo mojstru Valentinu Metzingerju. V atiki sta bila pod baldahinom Sv. duh in Brezmadežna,

stoječa na zemeljski obli, ki jo ovija kača, okoli nje so bili angelci. Na tem oltarju so bile tudi lepe kanonske table in leseni svečniki, vse iz istega obdobja.

Enako je bil zasnovan tudi južni (evangeljski) oltar, ki ga je krasila Metzingerjeva slika sv. Jožefa, ki z levico objema Jezusa, sedečega na pultu, s katerega visijo bele lilije, nad njima pa so angelci, srednji s cvetličnim venčkom v roki, podobno kakor na sliki z Joahimom. Ta Metzingerjeva slika iz leta 1737 je signirana, danes pa jo hrani frančiškanski samostan v Novem mestu. V deteljčasti atiki je bila plastika Boga Očeta z razprostrtima rokama in zlatimi žarki za temenom, obdanega z angelci. Danes obnovljena zaključuje zgornji del sicer okrnjenega (brez atike) od Sv. Ane prenesenega stranskega oltarja v Smole nji vasi.

Na severni steni ladje cerkve sv. Ane na Grabnu je nekoč visela tudi velika slika vernih duš v vicah. Stele je zapisal, da je »slika nekoliko groba, a zanimiva in vredna ohranitve«, Mesesnelu se zdi »precej primitivno baročno delo«, po Komelju pa platno predstavlja Marijo kot posrednico med duhovnikom in Kristusom, prabitim na križu, ki ga nosijo angeli. Slika naj bi bila nastala v prvi polovici 18. stoletja. Že v Steletovem času je bila v slabem stanju, posebno spodaj strgana. Tudi ta slika neznanega mojstra čaka v cerkvi Žalostne Matere božje v Smolenji vasi na boljše čase. Čeprav je zelo obledela, prepoznamo motiv: na desni med oblaki drži angel velik križ s Križanim, ki mu iz desne strani v loku teče kri v kelih; tega držita dva angela in je že poln, tako da se kri preliva čez rob in teče na trpeče duše spodaj, ki jih rešujejo angeli. Levo od križa kleči na oblaku Marija in z značilno baročno kretnjo - levico ima položeno na srce, desnico pa stegnjeno od telesa - prosi za trpeče. Nad prizorom je videti v škrlatno plapolajoče ogrinjalo odetega Boga Očeta z razprostrtimi rokami, kakor da hoče objeti svet. Pod njim je Sv. duh in levo tri angelske glavice.

Poleg že omenjenih umetnin so v podružnični cerkvi Žalostne Matere božje v Smolenji vasi shranili še nekaj drugih predmetov iz podrte cerkvice sv. Ane na Grabnu. Ko je bila smolenjska podružnica leta 1967 prestavljena pod župnijo sv. Lenarta, je šmihelski župnik Franc Vidic napravil popis. Po njem naj bi bili v celoti ohranjeni leseni nastavki treh oltarjev, tabernakelj, 2 angela, 6 okovanih svečnikov, 4 leseni svečniki, 2 angela, ki držita svečnik, veliko bandero, katerega blagoje bilo sicer že sprhnjeno, sliki na obeh straneh pa sta še v kolikor toliko dobrem stanju. Na eni strani je upodobljena sv. Ana z napisom *SV. ANA PROSI ZA NAS* in letnico 1909, na drugi pa sveta Družina in napis *SV. DRUŽINA ZA NAS BOGA PROSI, l. 1835*. Med plastikami je omenjen še sv. Anton Padovanski, ki naj bi bil tudi prenesen iz cerkve sv. Ane, vendar v gradivu, ki sem ga uporabljala, ni nikjer omenjen. V zastekljeni niši v zakristiji je tudi manjša plastika sv. Joahima z deklico Marijo (iz niše nad slavolokom, ki je v cerkvi sv. Ane povezoval prezbiterij z ladjo), na prednjo stran smolenjske oltarne menze pa je pritrjena reliefna upodobitev sv. Ane in Marije,

ki bereta iz knjige. Relief je bil rešen in prenesen v Smolenjo vas iz bližnje ragovske kapelice, ki so jo tudi podrli.

Cerkev sv. Ane pa je imela tudi majhne orgle, pravzaprav pozitiv, t. j. orgle brez pedala, hišni inštrument, ki so ga imeli predvsem na gradovih. Kakor priča napis v spodnjem pokrovu, je pozitiv prišel k Sv. Ani z gradu Graben: *Te orgle je dal Franc Pugel sv. Ani v dar leta 1897*. Edo Škulj tako po obliki registrske trakture kot po meri piščali na nosilni deski domneva, da jih je izdelal Janez Jurij Eisl, ki je napravil tudi velike orgle za frančiškansko cerkev v Novem mestu.¹⁶

Že pred selitvijo je bil pozitiv v slabem stanju, med prevozom v Smolenjo vas pa se je še bolj poškodoval. Glavni deli orgelske omare so bili ohranjeni, čeprav v zelo slabem stanju, piščali ni bilo, razen nekaj lesenih za vzorec, ohranjeni pa so bili sapnica in piščalne deske, klaviatura v slabem stanju in brez mehanike, registrska traktura in izmenična mehova. Orglar Filip Antolič iz Zagreba je naredil nove vse lesene in kovinske piščali, novo klaviaturo in novo mehaniko ter obnovil omaro. Po Škuljevem mnenju sta v Sloveniji samo dva taka pozitiva.

ZVON PRI SVETI ANI

Dokumentacija, povezana s podružnično cerkvico sv. Ane na Grabnu, je bila, čeprav zelo skromna, raztresena na več mestih: v prvotni župniji Šmihel pri Novem mestu, v Dolenjskem muzeju, v Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu in nazadnje v župniji sv. Lenarta oziroma v frančiškanskem samostanu v Novem mestu. Najstarejši dokument je kupna pogodba za njivo Franca Pleskoviča v vrednosti 40 fl. za cerkev sv. Ane na Grabnu iz leta 1836, sledi ji pismo, ki ga je leta 1908 okrajno glavarstvo Novo mesto pisalo župniku in napovedovalo kolavdacijo, t. j. pregled popravil. Župnik sporoča, da je kolavdacija mogoča kadarkoli, ker so dela končana, vendar le na stolpu, drugo bo moralo počakati, ker »ta cerkev nima nobenega premoženja«. Decembra 1923 je bila cerkev vpisana v zemljiško knjigo.

Po prvi svetovni vojni so mnoge cerkve morale žrtvovati zvonove, ki so jih pretopili v topove. Pri Sv. Ani je zvon ostal, saj v župnijski kroniki o njem beremo, da je »po starosti in izdelavi zelo znameniti ... 62 kg težki, a sedaj žalibog ubiti zvon pri Sv. Ani na Grabnu. Ta nosi letnico 1739 in je izredno lepo okrašen ...« Šmihelski župnik Viktor Turk se je maja 1935 obrnil na Ljudsko posojilnico. Opozoril je, da so leta 1928 napravili nabirko za nov zvon in zbrali 9305 din ter ta znesek naložili v posojilnici.

¹⁶ Edo Škulj, *Orgle v frančiškanski cerkvi sv. Lenarta, 500 let Kolegiatnega kapitlja v Novem mestu (Dolenjski zbornik 1996)*, Novo mesto 1997, str. 191–202 (dodatek: Pozitiv v prezbiterriju).

Novi zvon, ki bi ga rad čimprej naročil, bi stal 7000 din. »Smo že v dogovoru z vlivarno, prosimo samo sporočila, ali bi mogla v doglednem času posojilnica izplačati znesek 7000 din in v kakih obrokih, da stavimo vlivarni konkretne predloge.« Očitno je bil ta zavod dve leti pred tem v stiski, kajti župnik Turk jih v dopisu še opozori, naj upoštevajo dejstvo, da »je podpisani urad pred dvema letoma prinesel na zavod znesek nad 200.000 din svoje vloge, da bi pomagal zavodu.« Kaže, da je posojilnica izplačilo privarčevanega namenskega zneska zavlačevala, ker je prvi sledila še druga, ostrejša zahteva. Prvo ponudbo za vlivanje novega zvona je župnišče dobilo od Strojne tovarne in livarne D., vendar so jo zavrnil. Ugodnejša se je tedaj zdela prva ponudba mari-borskega Zvonoglasa, ki je za prelitje starega zvona računal 16 din od kg, novi zvon bi stal 33 din od kg franko Maribor, novi jarem in kembelj pa 6 din od kilograma. Pri tem so napisali na zvonu in eventualne podobe brezplačni. Garancije je 6 let. Pozneje je livarna poslala natančnejši načrt in predračun, ki pa se je precej razlikoval od prvotne informacije. Zato so po enem letu končno naredili pogodbo z livarno zvonov Ing. J. & K. Bühl iz Maribora za 200 kg težak, na ton cis uglašen zvon in za kembelj, vse drugo je bilo v zvoniku še v dobrem stanju. Preden se je iztekel rok dobave, je župnik opozoril livarno, naj bo zvon na železniški postaji Novo mesto najkasneje do 29. julija, ker ga bodo v nedeljo 2. avgusta že blagoslovili, v stolp pa da ga bodo potegnili sami s svojimi delavci. Sporočil je tudi, kako naj bodo razdeljeni podobe in napis na zvonu: Podobe so si sledile od zgoraj navzdol: glavna je bila sv. Ana, v sredini sv. Jožef, nato Brezmadežna, spodaj pa napis *SVETA ANA, PROSI ZA NAS*. Škofijski ordinariat v Ljubljani pa je 30. julija 1936 sporočil: »Ker Rimski obrednik (str. 569) naroča, naj se zvonovi za posvečene cerkve posvete po obredu Rimskega Pontifikala, se naroča, naj župni urad naprosi gospoda prošta novomeškega kolegiatnega kapitlja, da posveti v nedeljo 2. avgusta 1936 ... zvon sv. Ane ... Novomeškemu gospodu proštu se daje s tem pooblastilo, da ... Podpis: Škof Gregorij.« Takoj za tem je župnik Turk o posvetitvi obvestil posestnika in cerkvenega ključarja na Ragovem in mu naročil, naj delavci obesijo zvon tako nizko, da ga bo vsak lahko dosegel do vrha, ali pa naj ga zvrnejo na kako mizo, da ga bo posvečevalec lahko oblil znotraj in zunaj. Pripravijo naj tudi »eno mizo, ni treba veliko, potem en lep stol (žesl) za g. prošta, 2 litra čiste vode, 1 krožnik navadne soli (dve pesti), krožnik pšeničnih otrobov (dve pesti debelih otrobov), 1 večjo brisalko ali čisto belo cunjko za brisanje zvona, 1 navadno brisalko, 1 posodo žerjavice ...«. Blagoslovitev zvonaje bila poseben dogodek, o katerem je poročal tudi *Križ*: »Podružnica svete Ane na Grabnu je dobila nov bronast zvon v teži 198 kg. Vlila ga je livarna ... Posvečenje zvona je izvršil novomeški mil. gospod prošt K. Čerin v nedeljo ..., ko je bilo ravno cerkveno žegnanje. Globoko zamišljen govor, ki ga je ob tej priliki imel pred posvečevanjem, bo ostal vsem v najboljšem spominu, saj morda ni bilo nikoli še toliko vernikov pri tej podružnici, kot ta dan. Kumovali sta: velika dobrotnica

podružne cerkve svete Ane, gospa Kobe Frančiška, soproga trgovca Julija iz Novega mesta, in gospa dr. Pavličeva, soproga g. primarija moške bolnice.«¹⁷ Župnik pa se je s posebnim pismom zahvalil tudi livarni: »Glas je ljudem precej všeč ...«, očita pa jim, da so ga »vlili tako, da ga sploh ne bo mogoče nikdar obrniti. Pri naročilu sem prosil, da napravite tako, kot so imeli stari zvonovi: znotraj na vrhu šesterooglato jeglico, na katero se natakne gibljiv štirioglat obroček, ki nosi kembelj. ... Vi ste pa kar vlili močno žico, ki se ne da obrniti ...«

NUJNA POPRAVILA

Med leti 1939 in 1942 je bilo narejenih nekaj nujnih popravil. O tem poroča *Križ*, ki najprej opozori, da je cerkev ena najstarejših, omeni lepo ornamentirana stranska oltarja in dve Metzingerjevi sliki iz leta 1737 in nadaljuje: »Zadnje čase pa so se oltarji radi starosti in radi strele, ki je udarila v cerkev, precej razdrli. Škoda bi bila, da bi se take umetnine odstranile iz cerkve. Zato smo se namenili popraviti oltarje in jih ohranili za nadaljno stoletje. Delo je prevzel znani novomeški podobar g. Vodnik. Ker pa bo to renoviranje stalo precej denarja, soseska je pa mala in nikakor ne zmore sama, zato se obračamo s prošnjo na dobra serca, da nam pomagajo zboljšati stanje te cerkvice. Saj je to tudi lepa izletniška točka za nedeljske sprehode, kamor se hodijo rade priporočat zlasti žene in matere. Darove sprejema župni urad v Šmihelu, ali pa cerkveni ključar Brudar iz Ragovega.«¹⁸ Škofijski ordinariat je aprila 1939 dovolil, da se porabi 4000 din za popravo oltarja sv. Ane na Grabnu, ban Natlačen pa je dovolil iz banovinskih sredstev podporo v znesku 1000 din, vendar se podpora izplača šele tedaj, ko odobri obnovitveni načrt banovinski spomeniški referent. Pogodba za »popravo in prenovljenje stranskega oltarja cerkve sv. Ane na Grabnu« je bila sklenjena z novomeškim podobarjem Francem Vodnikom, podpisala pa sta jo župnik Anton Bergant in ključar Alojz Brudar. Določeno je bilo, naj se nadomestijo manjkajoči deli, impregnira les, prebarva z oljnatimi barvami in finimi laki, vse pozlačene dele je treba pozlatiti s pravim zlatom, posrebrene pa posrebriti in sliko renovirati. Prav tako je treba »nujne dele pri prižnici nazaj dodelati«, vse to pa je treba narediti za 5000 din.

Večja popravila pa so potekala v letu 1942. Tudi tedaj je, po sporočilu konservatorja Mesesnela, Visoki komisariat odobril podporo 3000 lir za restavriranje baročnega oltarja iz cerkve sv. Ane na Grabnu, ki ga bo izvršil kipar Jakob Ažman. Priloženo je dvojezično (italijansko-slovensko) uradno obvestilo komisariata. Pogoj pa je bil, da bo »delo strokovnjaško izvršeno ter od konservatorja odobreno. Denar za to je deponiran do

¹⁷ *Križ*, *Verski list za novomeško, prečensko in šmihelsko faro*, 6/9, 1936, str. 38.

¹⁸ *Križ*, *Verski list za novomeško, prečensko in šmihelsko faro*, 9/4, 1939, str. 16.

izvršitve.« V nadaljevanju Mesesnel kritizira restavriranje levega oltarja in očita, da je župnijski urad dal iniciativo za popravilo oltarja brez obvestila škofijskemu ordinariatu ali spomeniški oblasti in je delo bilo slabo narejeno. »Poslej hoče imeti gotovost, da bo delo pravilno izvršeno.« Po dopisih sodeč je Mesesnel, medtem ko je budno spremljal obnovitvena dela, skrbel tudi za denar, ki je bil nakazan »v roke okrajnega glavarja v Novem mestu kot ročna zaloga, iz katere se plačajo vsi stroški za to delo«, in za njegovo smotrno porabo. Še preden pa so bila dela končana, je bila pri Sv. Ani na Grabnu zopet slovesnost, o kateri poroča *Križ*: »Zadnja leta se je cerkvice sv. Ane precej prenovila. Stranska oltarja sta bila že čisto v razsulu. Novomeška kiparja gg. Vodnik in Ažman pa ju bosta spravila zopet v dostojno obliko. In tako privablja Sv. Ana vsako leto več ljudi ... Do zadnjega kotička polna je bila cerkvice letos na dan sv. Ane. Tuk. ženska Mar. družba in tudi gospe iz mesta so si jo izbrale za svojo romarsko točko. Prav lepa slovesnost se je obhajala ta dan. ... Slovesnost pa je dvignil s peto sv. mašo in krasnim govorom g. prof. dr. Eržen. V svojem govoru je opozoril matere na njihove tako potrebne čednosti. Lepo petje ... je odmevalo več ur po cerkvi.«¹⁹

RAZLASTITEV IN RUŠENJE

Leta 1952 je občina Novo mesto razlastila zemljišče in cerkev sv. Ane na Grabnu. Vse je bilo rešeno v štirih mesecih. Prve »podatke in pojasnila« o cerkvi, ki bi jih »rabilo v službene svrhe« pa je poverjeništvu za gospodarstvo OLO N. m. iskalo pri zastopniku zavoda za varstvo spomenikov Novo mesto Janezu Jarcu že 28. 12. 1951: »Morda vam je znano, če so tam shranjene kake slike, kipi ali spomeniki, ki bi predstavljali vrednost v arheološko umetniškem pogledu ...« Prve dni septembra je župnijski urad v Šmihelu prejel dopis Okrajnega ljudskega odbora Novo mesto: »Za potrebe ekonomije Graben je potrebno razlastiti parc. št. 89/4 k. o. Ragovo, z na njej stoječo cerkvice. Ker je parcela last župne nadarbine, Vas vljudno vabimo, da se v treh dneh po prejemu tega dopisa izjavite, ali soglašate z nameravano razlastitvijo.« Že 22. septembra je bila izdana odločba Okrajnega ljudskega odbora (24. oktobra pa še Vlade Ljudske republike Slovenije) o razlastitvi »v korist države in za potrebe Okrajnega ljudskega odbora N. m. ...« z obrazložitvijo, da je »razlaščeni svet potreben za izvedbo nujnih del, ki so v očitno korist razvoja socialističnega gospodarstva, na drugi strani pa ni nikakih uvaževanja vrednih pomislov proti ...« 18. septembra si je sicer komisija, ki so jo sestavljali zastopniki Sveta za prosveto in kulturo in Zavoda za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov OV in prirodnih znamenitosti Slovenije, ogledala cerkev sv. Ane in ugotovila, da cerkev po svoji arhitekturi nima spomeniškega značaja,

¹⁹ *Križ, Verski list za novomeško, prečensko in šmihelsko faro*, 11/9, 1941.

»da pa se lepo vključuje v pokrajino in naj bi se jo zato vključilo v novogradnjo vodovodnega rezervoarja ...«. V primeru rušenja pa je treba obvestiti Dolenjski muzej, »da izlušči iz arhitekture zgodovinske posameznosti«. In ker je komisija tudi svetovala, naj strešnike s cerkve dobi muzej, da jih bodo lahko uporabili za prekrivanje spomeniških novomeških arhitektur, se je upravnik muzeja Janko Jarc pisno obrnil na upravo Kazensko popravnega doma, ki je bil tedaj na gradu Graben, da bi mu ob podiranju cerkve dovolili odpeljati strešno opeko, ki bi jo potrebovali »za spomeniškovarstveno pravilno pokritje starega gimnazijskega poslopja«. Uprava doma se je strinjala, da se odpelje vzdignjen nagrobnik in drugi arhitekturni detajli (npr. portal), glede dodelitve opeke pa je bila mnenja, »da bi bilo dobro, da se osebno zglasite, da se dogovorimo za eventualno odškodnino.« (!) Ker je bila 11. novembra na okrajnem sodišču ustna razprava o razlastitvi in rušenju, je naslovni škof Anton Vovk pooblastil šmihelskega župnika Franca Ambrožiča, da se je udeleži in zastopa interese podružnice. »Opozorite predvsem na to, da je podružnica zelo stara, saj Krajevni leksikon pravi, da so se tam za časa protestantizma skrivali protestantje iz Novega mesta. ... Vsekakor naj se poudari, da bi morali pred razlastitvijo podati svoje mnenje še merodajni faktorji (Zavod za zaščito kulturnih spomenikov)«. Škof misli, da bi se z malo dobre volje lahko doseglo, da bi se vsaj podružnica ohranila, kajti »cerkev verjetno ni edino primeren prostor, kjer naj bi se sezidal vodni rezervoar«. Potem so se 4. novembra pri podružnici na Ragovem zbrali vsi člani razlastitvene komisije, izvedenci in druge prizadete osebe, vseh skupaj je bilo sedem, in takrat je bila usoda cerkve zapečaten. Sledila je odločba, na katero ni pritožbe, ki je vsebovala odškodnino (9189 din), ki naj se izplača v gotovini ordinarjatu v Ljubljani, cerkev se odpiše, cenilcema pa se »prizna vsakemu za njun trud kot izvedenina 350 din«. Zanimivo je mnenje izvedenca Petra Kumpa, gradbenega tehnika: »Na komisijem ogledu dne 4. 11. 1952 je bilo kot nesporno ugotovljeno, da je cerkev stara par sto let. Glede na Navodilo o postopku razlastitvenih komisij pri ocenjevanju in določanju odškodnine za razlaščno premoženje ..., po katerem se ta cenitev izvede, je smatrati navedeno cerkev za že amortizirano, ker je stara nad 80 let. Za ocenitev, odn. določitev gradbene vrednosti pridejo v poštev samo izvršena adaptacijska dela, ki so trajnega značaja za poslopje, t. j. - po pojasnilu župnika Ambrožiča kot upravitelja stavbe - obnova pločevinastega kritja na strani zvonika in na nadstrešku pred vhodom v zakristijo, katera dela so bila izvršena leta 1932.« V nadaljevanju opisuje streho in nadstrešek, navede izmere in denarno vrednost, od katere se odšteje amortizacijska vrednost. Po pravilniku bi sicer moral upoštevati tudi letni dohodek stavbe, ker pa »stavba faktično ni donala nikakih dohodkov, se ta postavka ni upoštevala«. Za njive pa se je odškodnina po sklepu komisije določila po povprečju pridelka pšenice in koruze, kije veljal za okolico Novega mesta. Izplača pa naj se v gotovini in ne v obveznicah, kar je sicer bila navada, to pa zato, ker »je odškodninski znesek malenkosten

in bi izplačilo v obveznicah povzročilo neprimerno veliko dela birokratskega aparata«. Škofijski ordinariat v Ljubljani je odločbo z začudenjem sprejel na znanje, saj je sicer Cerkev tudi sama vedno pospeševala kulturni in gospodarski napredek, ne more pa razumeti, zakaj je ta prostor edino primerno mesto za zidavo vodnega rezervoarja. »S to razlastitvijo je močno prizadeto versko čustvovanje cele soseske, ki je cerkev zgradila pred davnimi stoletji, jo skozi mnogo rodov skrbno čuvala in vzdrževala ter je na njo navezan dobršen del krajevne zgodovine in tradicije ... Duhovne vrednote, ... se ne dajo izraziti v številkah. Zato je tembolj značilen dokument cenitev tamošnje razlastitvene komisije, ki je vse te vrednote, vse, kar predstavlja cerkev soseski, vso njeno tradicijo, ki sega v stoletja, izrazila v številki 9.189 din, torej manj, kakor stane 1 m dobrega blaga.« Sporoča še, da ordinariat tega denarja ne namerava sprejeti. In ko so mu denar kljub temu nakazali, ga je vljudno vrnil.

V župnijski kroniki pa je omenjen novomeški advokat Dušan Smodej, ki se je v korist župnije potegoval, da bi razveljavili odločbo o razlastitvi, vendar tam niso ohranjeni nobeni spisi. Župnik pa je opisal tudi reševanje kulturne dediščine iz cerkvice sv. Ane. »Ves inventar podružnice je ostal. Takratni cerkovnik v Smolenji vasi Avsec Janez in smolenjski cerkveni ključar Kavšek Janez sta z velikim spoštovanjem ves inventar prepeljala in shranila v Smolenji vasi. ... Bronasti zvon sv. Ane ... je bil do 1. 1960 shranjen na oknu zvonika smolenjske cerkve. To leto pa se je zvon z dovoljenjem ordinariata v Ljubljani posodil podružnici v Gotni vasi, pri kateri je malo prej edini zvon ... počil.« V župnijski cerkvi Šmihel takrat ni bilo dovoljeno mrliško zvonjenje, zato so mrličem zvonili v Gotni vasi. Tako se je »svetoanski zvon, ki je brez koristi ležal v zvoniku smolenjske cerkve, posodil v Gotno vas«, temu pa je zelo nasprotoval smolenjski cerkovnik Janez Avsec, ki je pred leti zvon rešil, zato je iz protesta pustil cerkovniško službo in je v tem vztrajal vse do smrti 1973. leta.

NAMESTO KOMENTARJA

Mogočna lipa je stala levo od vhoda v cerkev sv. Ane, košata, kakor so slovenske lipe, ki so jih ljudje zasadili pred mnogimi stoletji skoraj ob vsako vaško cerkvico. Lipe, na katere smo danes tako ponosni in ob katerih se zbirajo tako romarji in častilci slovenskih zavetnikov, čisto navadni ljudje kakor tudi politiki. »Zakaj zasajamo lipe k cerkvam?« se je vprašal Anton Brezovnik in poiskal odgovor v ljudski legendi: »Sv. Jožef, Marija in Jezušček so počivali na poti v Egipt pod lipo, pod gabrom in pod brinjevim grmom. Bog je blagoslovil ta drevesa, da ne bode nikoli treščilo v nobeno izmed njih. In res se tudi še ni slišalo, da bi bila kdaj udarila strela v gaber ali brinjev grm. V lipo pa je treščilo že dostikrat, ker je sama prosila Boga, da bi preklical svoj blagoslov. Rekla mu je: 'Mene sade najrajši k cerkvam. Kadar bi moralo treščiti v cerkev, zadeni strela rajši

mene, malovredno drevo, nego tvoje dragoceno svetišče, da se ne zgodi nečast svetemu Rešnjemu telesu v oltarji.' Bog je lipi lepo prošnjo uslišal, ali podelil ji je zato druge mnogo več vredne darove in časti nego gabru in brinjevemu grmu. Postavil jo je, kakor je želela, za varuhinjo svojih cerkva.«²⁰ Tudi lipa pri Sv. Ani na Grabnu je varovala cerkvico sredi polja nad Krko. Varovala jo je pred strelo izpod oblakov, ni pa je mogla obvarovati pred tisto, ki je udarila z zemeljske strani. Tu pa za vse čase veljajo besede šmihelskega župnika Peterlina: »Bili so veseli časi, od katerih vemo, da so čednosti cvetele, bili so pa tudi žalostni časi, v katerih je hudobija gospodovala.«²¹

DIE ST. ANNAKIRCHE AM GRABEN DAS NACHHALL EINER GEWISSEN ZEIT

Nach dem Zweiten Weltkrieg, im Jahr 1952, wurde in der Umgebung von Novo mesto (Unterkrain) am rechten Ufer des Flusses Krka beim Schloss Graben die Annakirche abgerissen. Über ihre Geschichte wissen wir sehr wenig: Es gibt fast keine schriftlichen Quellen, die sehr bescheidene Dokumentation ist an verschiedenen Orten aufbewahrt, und kaum jemand in der Umgebung der ehemaligen Kirche kennt oder ist heute bereit, über ihr Schicksal zu sprechen. Aus diesen bescheidenen Quellen versucht die Verfasserin, das innere und äußere Aussehen dieser Kirche zu rekonstruieren, das Leben in der Dorfgemeinde und das erfolglose Bemühen um die Erhaltung dieses Denkmals darzustellen.

Die Annakirche am Graben (ursprünglich eine Schlosskapelle) gilt als eine der ältesten Filialkirchen der damaligen Pfarre St. Michael. Sie wurde schon im Jahr 1500 erwähnt, das spätere Gebäude stammt vom Beginn des 17. Jahrhunderts, mit einer einfachen Fassade, an der Südseite des Presbyteriums stand ein breiter Kirchturm mit Spätrenaissancebiforen. In der Fassade, rechts von der Kirchentür, wurde ein Grabstein mit einem Epitaph in lateinischer Majuskel aus dem Jahr 1666 eingemauert. Die Kirche und der Hauptaltar wurden am 26. Juli 1611 vom Triestiner Bischof Ursinus de Bertis geweiht. Auf den drei Barockaltären standen schöne Heiligenstatuen (St. Anna, Maria, St. Joachim, St. Zacharias usw.). Den Hauptaltar schmückte das Ölgemälde eines unbekanntenen Meisters aus dem 17. Jahrhundert („Die Geburt Mariä“), die beiden

²⁰ *Zakaj? - Zato! Zbirka pravljic, pripovedk in legend za šolo in dom* (Nabral in izdal Anton Brezovnik), Ljubljana 1894, str. 47 sl.

²¹ Peterlin, *Drobtinice*, n. d., str. 15

Nebenaltare je ein Ölgemälde des bekannten Meisters Valentin Metzinger („St. Joachim mit dem Marienkind“ und „St. Joseph mit dem Jesuskind“). An der Wand hing auch ein großes Ölgemälde mit dem Motiv der armen Seelen aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, ebenfalls ein Werk eines unbekannt Meisters. Die Kirche hatte auch eine kleine Orgel bzw. ein Positiv. Bevor die Annakirche „zugunsten des wirtschaftlichen Fortschritts“ abgerissen wurde (einige Dokumente dazu sind erhalten geblieben), konnte man fast alles samt der 1936 neu erworbenen Glocke und des Positivs retten. Heute befindet sich alles in Smolenja vas in der Filialkirche der von den Franziskanern geleiteten Pfarre St. Lenart in Novo mesto.

Ložar-Podlogar, Helena. 2000. Cerkev svete Ane na Grabnu: odzvanjanje nekega časa. *Vita artis perennis: ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca*. ZRC, ZRC SAZU, 369–386.

HIRTENGLAUBE UND HIRTENBRAUCH IM SLOWENISCHEN FLACHLANDE

Wenn ich vom Hirten im Voralpenraum und im Flachlande Sloweniens spreche, so betrete ich in der slowenischen Forschung eigentlich Neuland. Wir besitzen noch immer keine monographische Darstellung dieser Hirtengestalt, die im Vergleich zum Hirten und Sennen des Alpenbereiches ganz eigene Züge trägt. Ich bin weit davon, diese spürbare Lücke im Rahmen meines kurzen Beitrages zu füllen, zumal ich mich lediglich der Glaubenswelt und dem Brauchtum dieses Hirten widmen will. Zunächst sei nur aufgezeigt, daß es sich um zwei Hirtentypen handelt. Erstens um den erwachsenen Hirten, der im Auftrag der Gemeinde oder des Dorfes das Vieh aller Dorfbewohner berufsmässig hütet; er wurde in der slowenischen Oststeiermark „*hertar*“, in Unterkrain und anderswo „*črednik*“ genannt. Oder wir haben es mit halberwachsenen Viehhütern, zumeist mit Schulbuben, auch Schulmädchen, zu tun, die das Vieh der eigenen Familie meist auf der Gemeindeweide zu hüten haben. Die für das Hirtenwesen typische Glaubenswelt ist beiden Hirtengattungen, dem berufsmässigen erwachsenen Viehhüter, und den jugendlichen Hirten, gemeinsam; als eigentlicher Brauchträger stellt sich jedoch im allgemeinen nur die Hirtenjugend heraus. In der Glaubenswelt unserer Hirten äussert sich einerseits die ständige Furcht vor bösen Mächten, die dem Vieh schaden und zunächst den Milchertrag der Milchkühe beeinträchtigen könnten, andererseits das Vertrauen auf die Hilfe bestimmter Viehpatrone aus der Schar christlicher Heiligen und auf die apotropäische Kraft geweihter Gegenstände. Indes der Glaube an die bösen Kräfte durchaus heidnischen Ursprungs ist, sind die Abwehrkräfte zwar christlichen Ursprungs, doch offenbaren der Heiligenkult und der Gebrauch der Sakramentale des öfteren eigene Züge, die mit der kirchlichen Praxis kaum etwas zu tun haben.

Die Glaubenswelt der Hirten im Flachlande ist zunächst von den Hexenvorstellungen beherrscht.¹ Der alte Glaube an böse Ahnen- und Vegetationsgeister hat sich materialisiert. Er wird von Hexen verkörpert, diese aber sind alte oder junge Dorfbewohnerinnen, die sich dem Bösen verschrieben haben und denen man ihren Dienst äusserlich nicht anmerkt. Daher die Versuche, die Hexen zu entdecken, z. B. mit dem Luzienstuhl²

¹ Darüber siehe: Josip Pajek, *Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev* [Skizzen aus dem Gemütsleben der Steirer Slowenen], Ljubljana 1884, S. 18.

² Ders. (wie Anm. 1) S. 93.

während der Weihnachtsmette. Jede Hexe verursacht grundsätzlich nur Schaden, sie ist der ausgesprochene Feind der Dorfgemeinschaft. Es ist deshalb lebenswichtig, sich des Schadens zu erwehren. Den Hexen allein kommt man sowieso nicht nahe, man kann sie praktisch nicht vertreiben oder vernichten. Der Hexenglaube hat sich in Slowenien bis unlängst zähe behauptet. Der empfindlichste Schaden, den die Hexen im Dorfe verursachen können, ist der Schaden am Vieh, besonders an den Kühen. Nicht nur die gefürchtete blutige Milch ist das Werk einer Hexe, sondern der ganze Milchertrag einer Kuh kann von einer Hexe zunichte gemacht werden.³ Daher die zahlreichen Abwehrmaßnahmen, die zunächst von den Hirten getroffen werden müssen. Es gibt im Jahre Termine, an denen die Hexengefahr besonders droht. Es sind die großen kirchlichen Feste, an denen sich die Reste der alten heidnischen Frühlingsfeier festgehalten haben; zunächst Pfingsten, oder – ungeachtet der kalendarischen Reihenfolge – Himmelfahrt, oder Fronleichnam oder sogar Johannis. Zu den ältesten Bräuchen gehört wohl der Lärmazauber, vor allem zuerst das Peitschenknallen. In Prekmurje wird vor Pfingsten die ganze Nacht hindurch mit den Peitschen geknallt;⁴ im Drautal hört man das Peitschenknallen in aller Herrgottsfrühe bis spät in die Nacht hinein.⁵ Jeder kräftige Hirt übt das Knallen schon eine Woche vor Pfingsten. Zuerst knallen zwei Hirten, nach längerem Üben treten noch zwei dazu, dann sechs, neun usw. Sie müssen aber im strengen Takt knallen. Man glaubt, je lauter man knallt, desto weniger Macht würden die Hexen über das Vieh haben.⁶ Später kommen zum Peitschenknallen noch das Böllerschießen und das Glockengeläute. Damit geht man aber zum Gebrauch geweihter Gegenstände über. Das Christentum hat nämlich mit seinen Sakramentalen neue wirksame Mittel zur Verfügung gestellt, die von den Hirten mannigfach verwendet werden. Das üblichste Mittel ist das geweihte Holz aus dem Palmbuschen. Alte Hirtenbräuche und Palmsonntagsbräuche haben sich oft miteinander verflochten.⁷ Dies bezeugt z. B. der in manchen Gegenden Sloweniens verwendete Ausdruck „*kravji žegen*“, was so viel als „Kuhsegen“

³ Ders. (wie Anm. 1) S. 18.

⁴ Vinko Möderndorfer, *Verovanja, uvere in običaji Slovencev* II [Glaube, Aberglaube und Brauche der Slowenen II], Celje 1948, S. 332, und Metod Turnšek, *Pod vernim krovom* III [Unter glaubigem Dache III], Trst 1946, S. 69.

⁵ Januš Golec, *Nekdaj in sedaj* [Einst und jetzt], *Slovenski Gospodar* 63 (Maribor 1929) Nr. 21, S. 12.

⁶ Ich meine feststellen zu müssen, daß der Glaube an die Abwehrkraft des Knallens vielerorts noch besteht, daß er aber allerdings allmählich schwindet. Wo er noch vorhanden ist (z. B. in der Untersteiermark), bestätigt er an sich selbst den apotropäischen Ursprung des Brauches. Wo aber der Brauch bei verschwundenem Glauben aufrecht erhalten wird, ist Freude am Lärm und jugendlicher Übermut wohl zuzugeben.

⁷ Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev* I [Das festliche Jahr der Slowenen I], Celje 1965, S. 140.

bedeutet und den Palmbuschen bezeichnet. Die Palmbuschen gelten als Stolz des Hauses und besonders des Hirten. Es war nämlich üblich, daß der Palmbuschen von dem Hirten besorgt wurde. Seine Größe ist sehr verschieden. Während die Buschen z. B. in Bloke ziemlich klein waren, finden wir in der Umgebung von Vrhnika⁸ sehr große, manchmal sogar bis zum Kirchenchor reichende. In Unterkrain ist es überall Sitte, mit dem Palmbuschen so schnell als möglich aus der Kirche nach Hause zu kommen. Es ist eine Art Wettlauf: wer von den Jungen als erster nach Hause kommt, dessen Vieh wird das ganze Jahr hindurch das flinkste sein.⁹ In Suha krajina¹⁰ glaubt man, daß die Kühe dessen, der als erster den Segen nach Hause bringt, gesund bleiben und nicht unruhig sein werden. Doch gibt es auch Gegenden,¹¹ in denen man fest daran glaubt, daß man nach der Weihe nicht nach Hause eilen soll, ansonsten könnte das Vieh scheu werden.

Besonders das gesegnete Holz spielt bei den Hirtenbräuchen eine wichtige Rolle. Auf den Weiden, wo den alten Überlieferungen nach die Hexen ihr Unwesen treiben, werden gesegnete Ruten in die Erde oder auf einen Baum gesteckt, damit diese die Hirten und das Vieh vor den Hexen schützen. Auch die Hirten haben schon am Palmsonntag daran gedacht, einige Ruten aus dem Palmbuschen herauszuziehen und sie bis auf den Tag, an dem das Vieh zum erstenmal wieder auf die Weide getrieben wird, aufzubewahren. Aus dem Stall muß nämlich das Vieh mit drei Ruten aus dem Palmbuschen ausgetrieben werden. Dieser Brauch gilt für ganz Slowenien. Aus dem gesegneten Holz werden auch drei Kreuzchen verfertigt¹² und auf die Stallschwelle gelegt, damit das Vieh darüber steige, wenn es ins Freie getrieben wird. Dann wird es mit Weihwasser besprengt und dreimal mit den drei schönsten Ruten aus dem Palmbuschen geschlagen, damit ihm nichts mehr schaden kann. In Kärnten¹³ werden einige Ruten aus dem Palmbuschen in den ersten Zaun gesteckt. Im Ribnica-Tal¹⁴ hat jede der drei Ruten aus dem Palmbuschen noch eine besondere Bedeutung: mit einer wird das Vieh am Weihnachtstag zum Brunnen getrieben, mit der zweiten wird es am Georgstag zum erstenmal wieder auf die Weide gebracht und mit der dritten wird das Kalb geschlagen, wenn es zum erstenmal den Stall verläßt. In Unterkrain gilt die gesegnete Rute als Hilfsmittel für eine glückliche und gedeihliche Weide. Der Hirt muß auf die gesegnete Rute, mit der

⁸ Turnšek (wie Anm. 4) III. Teil, Ljubljana 1944, S. 150.

⁹ Ivan Navratil, Slovenske narodne vraže in prazne vere [Aberglaube der Slowenen], in: *Letopis Matice slovenske za leto 1887* (Ljubljana 1887), S. 162.

¹⁰ Turnšek (wie Anm. 8), S. 149.

¹¹ Ders. (wie Anm. 8), S. 150.

¹² Georg Graber, *Volksleben in Kärnten* (Graz/Wien 1949), S. 209.

¹³ Wie Anm. 12.

¹⁴ Turnšek (wie Anm. 8), S. 148.

er das Vieh aus dem Stall getrieben hat, gut aufpassen,¹⁵ damit er sie wenigstens am ersten Tag nicht verliere. Wenn das geschehen würde, glauben er und seine Genossen, würde er auch nicht fähig sein, auf sein Vieh gut aufzupassen und würde es verlieren. Am Abend nach der ersten Weide soll er die Rute in die Stallkrippe verflechten, damit das Vieh gut gedeihe. Wer die Rute am ersten Tage glücklich nach Hause gebracht hat, der kann unbesorgt sein, daß seine Kühe zu früh werfen würden.¹⁶ Wichtig ist es jedoch, daß alle Ruten für den Palmbuschen von derselben Staude geschnitten wurden.¹⁷ Wenn ein Hirt diese Regel nicht beachtet und er die Ruten von verschiedenen Stauden schneidet, würden seine Schafe immer wieder verloren gehen.

Bevor in Weißkrain¹⁸ das Vieh zum erstenmal auf die Weide getrieben wird, wird Weihwasser in Form eines Kreuzes vor jedes Tier gesprengt. Auch hier muß der Hirt auf seine drei gesegneten Ruten gut aufpassen, damit das Vieh immer schön zusammenbleibe. Er steckt sie deshalb in eine Staude und wenn er hie und da eine Kuh nicht finden kann, soll er nur eine der drei gesegneten Ruten aus der Staude nehmen und die verlorene Kuh wird sich von selbst melden.¹⁹ Die Anzahl der Ruten ist manchmal verschieden. Mancherorts schneiden die Hirten so viel Haselruten als sie Rinder zu hüten haben, manchmal nehmen sie sogar verschiedenartige Ruten – für jede Viehart eine andere. Das finden wir in der Umgebung von Kobarid.²⁰ Hier wird der Palmbuschen aus einem Bündel von Ölbaumzweigen und Lorbeerstauden gebunden, dazu kommen aber noch so viele Ruten, als man Viehgattungen hat. Dieser Palmbuschen wird von dem Hirten in die Kirche zum Segen getragen und dafür beschenkt ihn die Hausfrau zu Ostern mit einem Osterei. Wenn er aus der Kirche kommt, legt er den gesegneten Palmbuschen entweder auf das Bett, oder (was öfters vorkommt) er verabreicht am Ostersonntag das Grün dem Vieh. Am Georgstag wird jedes Tier mit der Rute geschlagen und der Hirt muß die Rute jeden Tag mit auf die Weide nehmen, solange sie brauchbar ist.

Auch die Hirten haben ihren Patron, an den sie sich wenden, wenn sie in Not sind. In Slowenien ist der bedeutendste Hirtenpatron der hl. Martin. Bei den Südslawen hat der hl. Martin den ehemaligen „Wolfshirten“ ersetzt. Die Slowenen haben davon nur eine Legende²¹ erhalten, die erzählt, der hl. Martin sei ein Schafhirte gewesen. Eines Tages

¹⁵ Möderndorfer (wie Anm. 4), S. 240.

¹⁶ Wie Anm. 15.

¹⁷ Navratil (wie Anm. 9), S. 162.

¹⁸ Kuret (wie Anm. 7), S. 140.

¹⁹ Möderndorfer (wie Anm. 4), S. 240.

²⁰ Turnšek (wie Anm. 8), S. 153–154.

²¹ A. Benigar, Narodske legende, 4 [Volkslegenden, 4], Sv. Martin, in: *Slovenski glasnik* (Celovec 1865), S. 25–26.

raubte ihm der Wolf das schönste Lamm und entfloh damit. Der hl. Martin, der dadurch in seinem Gebet gestört wurde, sprang auf, versetzte dem Wolf einen Schlag mit seiner Flöte und rettete sein Lamm. Die Flöte des hl. Martin war aber so schwer, daß sie dem Wolf das Kreuz brach. Seit jener Zeit habe der Wolf im Kreuz keine Kraft mehr. Die Wolfsgefahr bestand für die Herden noch lange an vielen Orten. Den ursprünglichen Vorstellungen von dem „Herrn der Tiere“ entspricht der früher erwähnte „Wolfshirt“. Seine schauerliche Gestalt hat nun das Christentum mit dem barmherzigen hl. Martin ersetzt. Die Hirten erwarteten von ihm, er würde die Wölfe zähmen. An die Stelle des vermutlichen einstigen herbsthlichen Hirtenfestes trat nun das Fest des hl. Martin. Reste dieses Festes sind noch lange erhalten geblieben, so z. B. ein gemeinsamer Schmaus auf der Weide. In Oberkrain²² wurde auf der Weide der sogenannte „Martinsbrei“ gekocht. Es ist ja bekannt, daß der Hirsebrei ein altes slawisches rituelles Gericht ist, darum bezeugt der Martinsbrei auch ein besonderes Alter. Aus dem Jahre 1847²³ stammt ein Bericht über ein Martinsfest in Oberkrain. Die Hirten versammelten sich auf einem Hügel um einen brennenden Holzstoß. Sie standen stillschweigend und ernst da, die Augen zum Kirchturm gerichtet. Wenn die Abendglocken ertönten, zündete jeder seine Fackel an und der älteste begann einen würdevollen Gang um den brennenden Holzstoß. Die anderen folgten ihm schweigend. Nachdem die Glocken ausgeklungen waren, warf jeder seine Fackel in die Glut und damit war die Zeremonie zu Ende. Neben solchen Bräuchen, Resten alter Rituale, kam langsam in fast ganz Slowenien die Hirtenmesse am Martinstag zur Geltung. Oft kamen die Hirten mit ihren Schafen zur Messe,²⁴ führten sie um den Altar und opferten sie endlich der Kirche. Später wurde dies durch Votivtierchen ersetzt. Als Hirtenlohn galten rituelle Gebäcke, die zum Martinstag bereitet wurden. Man nannte sie „*kržeji*“²⁵ oder „*martinčki*“. Am Martinstag zogen die Kinder von Haus zu Haus und sammelten die Strietzel. Schon vor mehr als hundert Jahren wird uns berichtet,²⁶ daß die Leute bei einer Viehpest ein Gelübde gemacht hätten, nach welchem sie statt am Allerheiligentag die Strietzel zu Martin backen würden. So mußte jede Bäuerin sogar bis zu hundert Stück dieser „*martinčki*“ backen. Alle mußten verteilt werden, wenn man eine gute Ernte erwarten sollte. Der Martinstag gilt auch als letzter Tag der Weidezeit. Von jetzt an und bis zum Georgstag darf das Vieh überalli geweidet werden.

²² Möderndorfer (wie Anm. 4) V. Teil (Celje 1946), S. 40.

²³ Georg Jenko, Die krainischen Hirten, in: *Illyrisches Blatt* 29 (Laibach, 13. 11. 1847), Nr. 91, S. 361.

²⁴ Kuret (wie Anm. 7) III. Teil (Celje 1970), S. 142.

²⁵ Hermann L'Estocq, Unterkamtner Brauchtum, in: *Carinthia* I, 120 (Klagenfurt 1930), S. 174.

²⁶ Zh., Martinzhki, in *Ztg. Novice* 1 (6. 12. 1843) Nr. 23, S. 92.

Das Frühlingsritual hat den Träger gewechselt. Von der Jungmannschaft haben es die Hirten übernommen, doch einzelne Züge erinnern uns noch immer an die vorchristlichen Frühlingsfeste. Wie schon erwähnt, sind Reste des alten Frühlingsrituals am häufigsten vom Pfingstfest übernommen worden und als Hirtenbräuche erhalten geblieben. Ein typischer Bestandteil dieser Bräuche sind die Wettkämpfe. Sie zeigen eigentlich nur mehr bescheidene Formen. Jeder Hirt trachtet, als erster auf die Weide zu kommen, denn der erste wird gefeiert und der letzte ausgelacht und beschimpft. Das gilt auch für die Hirtinnen. Eine oberflächliche Überlegung dürfte dies als jugendlichen Übermut oder als Ausdruck des jedem Menschen eigenen Kampftriebes auslegen. Wenn man aber bedenkt, daß diese Bräuche im allgemeinen nicht überall vorkommen, dort aber, wo sie üblich sind, sich dem Charakter nach ähneln, so muß man an einen älteren Zusammenhang denken, der seine besondere Bedeutung gehabt haben dürfte. Ein besonderes Merkmal ist gewöhnlich ein Malbaum, der als Ziel dient oder bei welchem ein festlicher Schmaus abgehalten wird. Ob dieser Baum oder dieses Mal mit dem Maibaum identisch ist, wäre einer eigenen Untersuchung wert. Einen solchen Baum oder ein solches Mal treffen wir schon in einem Bericht aus dem Jahre 1857,²⁷ der sich auf einen Brauch aus dem Murgebiet bezieht. Am Georgstag machten sich die Hirtenbuben und -mädchen ein großes Kreuz, auf welches sie Rinderhörner hängten und um welches sie ein bestimmtes Spiel spielten. Einen anderen Bericht haben wir aus Weißkrain. Da verschaffte man sich eine hohe Birke, entästete sie bis auf die kleinsten Ästlein, an welche dann ausgeblasene Eierschalen gesteckt wurden.²⁸ Doch darüber später.

Den „Pflingstlauf“ zum Maibaum in den Gailtaler Alpen erwähnt N. Kuret in seinem Referat. Anderswo in Kärnten hatten die Hirten eine große Tanne mit einem Kreuz in der Krone aufgestellt.²⁹ Unter diesen Maibaum wurde irgend etwas vergraben. Wer als erster auf die Weide kam, bekam den vergrabenen Gegenstand als Geschenk und wurde „das goldene Ei“ genannt, der letzte dagegen bekam aber den Schimpfnamen „Pflingst-Windei“. Der Pflingstmorgen ist in ganz Kärnten ein Hirtenfeiertag, obwohl man schon vor Sonnenaufgang das Vieh auf die Weide treiben muß. Im Gailtal bekamen der Erste und seine Kuh einen Blumenkranz, der Letzte aber wurde „das Pflingstkalb“³⁰ genannt; seiner Kuh wurde ein Brennesselkranz mit einer Holzglocke, in der ein Frosch

²⁷ Vicko Dragan, Šege Slovincov takraj in unkraj Mure [Brauche der Slowenen diesseits und jenseits der Mur], in: *Novice* 15 (28. 3. 1857), Nr. 25, S. 98.

²⁸ Darüber neuerdings: Robert Wildhaber, Die Eierschalen in europaischem Glauben und Brauch, in: *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae* 19 (Budapest 1970), S. 456.

²⁹ France Kotnik, Narodopisne črtice: Pastirski običaj o binkoštih v dobrolski okolici na Koroškem [Volkskundliche Skizzen: Ein Hirtenbrauch zu Pfingsten in der Umgebung von Dobrovlje in Kärnten], in: *Mladika* 4 (Celje 1923).

³⁰ Turnšek (wie Anm. 4), S. 66.

baumelte, um den Hals gehängt. Der Arme mußte sich tapfer wehren, damit auch er nicht eine Kröte an den Hals bekam.

Das alte Frühlingspaar ist wohl in der Steiermark erhalten geblieben. Wer im Ščavnica-Tal als erster auf dem Weideplatz erschien, wurde als König Gonjaš³¹ ausgerufen, es wurde ihm eine Blumenkrone aufgesetzt und ein in Schlangenlinie geschälter Stecken als Szepter ausgehändigt. Seine älteste Kuh wurde geschmückt. Die Kameraden piffen dann auf ihren Flöten und Schalmeien und knallten, mit ihren Peitschen, daß das ganze Tal wiederhallte. Der zuletzt Angekommene jedoch wurde geschmäht, und als „lukec“ verspottet. Am Abend, wenn das Vieh eingetrieben wurde, ging „König Gonjaš“ von Haus zu Haus und wurde mit Nüssen und Dörripflaumen beschenkt. Auf dem Murfelde³² bekam der Erste keinen Namen, hingegen erhielt ihn die erste Hirtin. Sie wurde „Lepa Leksa“ (die schöne Leksa/Aleksa) genannt und galt für diesen Tag als „kraljičica“ (Klein-Königin). Man schmückte sie mit Blumen; sie mußte am Abend feierlich nach Hause begleitet werden, indem man um sie herum sang und auf Flöten spielte.

Auch der Gemeindegärt, der *Hertar*³³ kommt am Pfingstmorgen schon vor Sonnenaufgang auf die Weide und eine große Schande wäre es, nicht nur für den Hirten, sondern auch für das Haus, wenn einer der Buben nach ihm gekommen wäre. Der *Hertar* müßte ihm einen Strohmann machen, den die Kuh dann als Zeichen der Schande nach Hause bringt.

Erinnerungen an frühere Zeremonien finden wir auch im Prekmurje, während in Oberkrain solche Reste schon sehr spärlich sind. Weißkrain hat von den Hirtenbräuchen zur Pfingstzeit nur noch eine kleine Spur behalten. Die Kühe werden vor Sonnenaufgang nicht auf die Weide getrieben, denn es besteht Gefahr, daß sie ansonsten von den Hexen geritten werden. Wohl aber ist in Weißkrain³⁴ der Himmelfahrtstag das große Hirtenfest. Die Vorbereitungen dafür werden von den Hirtenbuben schon einige Tage vorher getroffen. Vor allem wird das Holz für das Feuer gesammelt, am Vortage zerhackt und zu einem Holzstoß aufgestapelt. Die Nacht vor dem Feste ist für jeden Hirten eine unruhige. Er schläft fast nicht, weil er fürchtet, das erste Glockenläuten in der Frühe zu verschlafen. Von der Hausfrau hat er für diesen Tag einige Eier bekommen, dazu Weißbrot, geselchtes Fleisch und Schmalz. Er darf auch einen Teller, eine Bratpfanne und eine Gabel nicht vergessen, denn es wird gebraten und gegessen, wie noch nie auf

³¹ Niko Kuret, „Erster-“ und „letzter“ in den Frühlingsbräuchen der Slowenen, in: *Letopis Inštituta za serbski ludospyt*, Reihe C, Nr. 11/12, (Budyšin-Bautzen 1968), S. 130–132.

³² Dragan (wie Anm. 27), S. 98.

³³ Josip Karba, *Narodne šege* [Volksbräuche], (Slovenske večernice, 45) Celovec 1891, S. 96.

³⁴ Janko B(arle), *Križi v Gribljah* [Das Himmelfahrtsfest in Griblje], in: *Letopis Matice slovenske za leto 1889* (Ljubljana 1889), S. 85–87.

der Weide! Kaum hört man das erste Glockenläuten von der Pfarrkirche, da läuft der Hirte schon in den Stall und treibt das Vieh aus. Er darf aber nur Ochsen und Kälber austreiben, denn die Kühe dürfen an diesem Tag vor Sonnenaufgang die Stallungen nicht verlassen, sonst würden sie von den Hexen das ganze Jahr hindurch gemolken werden.

Sehr oft kommt es vor, daß einer der Hirten sich verschläft. Für einen solchen Unglückspilz ist das ganze Fest kein Vergnügen. Vorerst geht man ihm entgegen. Der Arme könnte sich ja seine Zehen verletzen. Um das zu verhindern, nimmt jeder von seinen Genossen ein brennendes Holzscheid und leuchtet ihm den Weg entlang. Der Langschläfer wird mit Geschrei empfangen, lange mit allen möglichen Namen beschimpft und so bald nicht in Ruhe belassen. Wenn nun alle versammelt sind, sich die Hirten um das Feuer und jeder beginnt sein Frühstück zu bereiten. In jedes Ei wird auf beiden Seiten ein Loch gemacht, der Eidotter und das Eiweiß auf einen Teller ausgeblasen, gut geschlagen und dann auf das heiße Schmalz geworfen. Wenn die Hirten am eifrigsten bei ihrer Arbeit sind, geht die Sonne auf. Nun kommen bald die jüngsten Brüder und Schwestern, weil sie erst jetzt die Kühe auf die Weide treiben dürfen. Alle frühstücken, was sie sich vorbereitet haben. Nach dem Frühstück gehen die älteren Hirten zur Messe, die Jüngsten aber müssen das Vieh weiter hüten. So verläuft langsam der Vormittag. Der Nachmittagsschmaus ist noch feierlicher. Jeder Hirt muß eine Schweinsschulter mitbringen, dazu noch Weißbrot und wenigstens eine Maß Wein. Sie singen und pfeifen schon auf dem Weg zur Weide. Dort angekommen, setzen sie sich im Kreise nieder und jeder ißt und trinkt, was er sich mitgebracht hat. Schon in der Frühe hatten die Hirten, wie erwähnt, in der Nähe der Feuerstätte eine Birke in die Erde gesteckt. Sie wurde ganz entästet, sodaß nur die kleinsten Äste übrig blieben. Auf diese stecken sie nun die ausgeblasenen Eierschalen. Auf den Wipfel der Birke hängen sie noch ihre bunten Taschen und so geschmückt steht der Baum noch mehrere Tage nach der Feierlichkeit neben der Feuerstätte. Die Leute, die vorbeigehen, müssen nämlich sehen, wieviel Eier sich die Hirten an ihrem gönnen konnten. Der Wein erwärmt die Herzen der jungen Hirten, so daß sie bis spät in die Nacht hinein singen und jauchzen und der Wiederhall weit über Felder und Wiesen zu hören ist.

Überall in Weißkrain gilt Himmelfahrt als Hirtenfeiertag und überall hat der Hausherr dafür zu sorgen, daß jeder Hirt alles nötige mit auf die Weide bekommt. Sogar die armen Bauern müssen dies beachten, selbst, wenn sie Weißbrot, Schinken und Eier kaufen oder sich ausborgen müssen.³⁵ Hie und da haben sich Reminiszenzen an das alte Frühlings- und Hirtenfest auch an das Fronleichnamfest geklammert. In Weißkrain werden auch an diesem Tag die Kühe aus Angst vor den Hexen nicht vor Sonnenaufgang auf die Weide getrieben. Im Görzerland ist sogar erst dieser Tag der

³⁵ Navratil (wie Anm. 9), *Letopis Matice slovenske za leto 1888*, S. 178.

richtige Hirtenfeiertag. Mancherorts im Küstenlande hat sich der Pfingstwetlauf der Hirten auf den Tag Johannis des Täuflers verlagert.

VEROVANJA IN ŠEGE PASTIRJEV V SLOVENSKIH NIŽINAH

Obravnavava pastirjev v predalpskem in ravninskem delu Slovenije pomeni novo raziskovalno področje, saj doslej še nimamo monografske predstavitve teh pastirjev, katerih kultura se v primerjavi z alpskimi razlikuje po nekaterih elementih. Gre za dve vrsti pastirjev: odrasle pastirje, ki profesionalno čuvajo živino celotne vasi, in mlajše pastirje, pogosto šolarje, ki skrbijo za družinsko živino na skupnih pašnikih.

V prispevku se avtorica omejuje na verovanja in šege. Verovanja so skupna obema skupinama, medtem ko so šege bolj značilne za mlajše pastirje. Verovanja pastirjev v ravninskem delu so prežeta s strahom pred zlobnimi silami, ki škodujejo živini, predvsem kravam molznicam, ter z zaupanjem v pomoč določenih svetnikov in moč posvečenih predmetov. Medtem ko je vera v zlobne sile poganskega izvora, imajo obrambna sredstva krščanske korenine, čeprav se pogosto razlikujejo od cerkvenih praks.

Pastirji so prepričani, da so čaravnice glavni vir zla, ki škoduje živini. Te čaravnice so lahko stare ali mlade ženske iz vasi, ki so se zavezale zlu, vendar navzven tega ni opaziti. Zato poskušajo pastirji odkriti čaravnice, npr. med božično mašo s pomočjo "Lucijinega stola". Čaravnice naj bi povzročale škodo, zlasti krvavo mleko in zmanjšan mlečni pridelek. Zato pastirji izvajajo številne obrambne ukrepe, zlasti ob velikih cerkvenih praznikih, kot so binkošti, vnebohod, telovo in Janezovo.

Ena najstarejših šeg je hrupno odganjanje zla, predvsem z bičanjem. V Prekmurju se pred binkošti celo noč sliši pokanje z biči, v Dravski dolini pa od zgodnjega jutra do pozne noči. Pokanju se pridružijo še streljanje, zvonjenje in raba posvečenih predmetov. Posvečene veje, imenovane tudi "kravji žegen", so ponos hiše in pastirja. Po blagoslovu se pastirji hitro vračajo domov, saj verjamejo, da bo njihova živina skozi vse leto bolj zdrava in hitra.

Posvečene veje imajo pomembno vlogo pri pastirskih šegah. Na pašnikih, kjer naj bi čaravnice povzročale škodo, pastirji zabadajo posvečene veje v zemljo ali drevesa, da bi zaščitili sebe in živino. Pripravijo jih na cvetno nedeljo in shranijo do dneva, ko prvič spet ženejo živino na pašo. Iz posvečenih vej izdelajo križce, ki jih položijo na prag hleva, da živina stopi čeznje ob izgonu. Živino poškropijo z blagoslovljeno vodo in jo trikrat udarijo s tremi vejicami, da jo zaščitijo pred zlom.

Poleg posvečenih vej imajo pastirji tudi zaščitniško vlogo svetniki. V Sloveniji je glavni pastirski zavetnik sveti Martin, ki je nadomestil prejšnjega "volčjega pastirja". Ohranila se je legenda, da je bil sveti Martin pastir, ki je s svojo piščalko premagal volka in rešil ovco.

Pomembni pastirski prazniki so še vedno ohranjeni, npr. praznovanje svetega Martina. Prežitki teh ritualov se kažejo v skupnem obedovanju na paši, kjer pastirji pripravljajo obrok iz prosene kaše, stare slovesne jedi. Poleg tega se na binkoštno jutro odvijajo tekmovanja med pastirji, kjer si prizadevajo biti prvi na paši, saj prvi pastir prejme častni naziv, zadnji pa sramoten.

Članek podrobno obravnava različna verovanja in šege pastirjev v slovenski nižini, pri čemer izpostavlja preplet poganskih in krščanskih vplivov ter njihovo prilagajanje lokalnim razmeram in tradicijam.

Ložar-Podlogar, Helena. 1972. Hirtenglaube und Hirtenbrauch im slowenischen Flachlande. *Alpes orientales*. Rudolf Trofenik, 69–76.

KRES - DIE SONNWENDBRÄUCHE DER SLOWENEN

Obwohl, astronomisch gesehen, nach dem gregorianischen Kalender die Sonne auf ihrem Weg den Gipfel schon am 21. Juni erreicht, gilt der aus der alten Überlieferung des julianischen Kalenders erhaltene Sommertag am 24. Juni bei dem Volk als der längste Tag im Jahr. Die Erkenntnis, daß die Sonne den Gipfel ihres scheinbaren Himmelsweges erreicht hat und daß der Tag nun immer kürzer sein wird, erfüllt den Menschen immer wieder mit Angstgefühl. In seiner einfachen Gesinnung meinte er der Sonne mit magischen Praktiken ihre Kraft erhalten zu helfen. Ein solches Mittel sollte das Feuer sein. Der Glaube an die magische Rolle des Sommertages dürfte in unmittelbarem Zusammenhang mit dem Sonnenkult (der Heliolatrie) stehen. Zwar ist heute in der Volkskunde das Phänomen des Sonnenkults zur Seite getreten. Das slowenische Material weist jedoch sehr unmittelbar auf Reste des Sonnenkults hin, die man schwer übersehen kann. Zum Glauben an die magische Bedeutung des Feuers gesellt sich nämlich der Glaube an die Sonnengottheit. Als Erinnerung an diesen Glauben, obwohl schon mit christlicher Beimischung, erscheint ein Gebet aus dem Gailtal (Ziljska dolina), welches im Jahre 1851, leider nur als Fragment veröffentlicht wurde:

*Jes se obrnam pruti svetami sonci, Ich wende mich zur hl. Sonne,
pruti božjami zhodi, zu Gottesaufgang,
pruti Ježišavim grobi...¹ zu Jesu Grab...*

Der Sonnenglauben dürfte wohl auch in dem in ganz Slowenien bekannten Lied *Sijaj, sijaj, sončece* (Scheine, scheine Sonnelein...)² hervortreten. Der erste Teil dieses Liedes ist heutzutage schon fast vergessen. Matija Majar und Urban Jarnik verdanken wir es, daß uns in ihren Aufzeichnungen aus der Mitte des vorigen Jahrhunderts wenigstens ein Teil der Gailtaler Fassung erhalten geblieben und später in der Volksliedersammlung von Karel Štrekelj veröffentlicht ist.³

¹ Majar Matija, Slovenski običaji, *Slovenska Bčela* 2/1, Celovec 1851, S. 185.

² Štrekelj Karel, *Slovenske narodne pesmi* III., Ljubljana 1904 – 1907, verschiedene Varianten unter Nr. 5131 – 5150, S. 197–202.

³ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5129 (Aufgezeichnet von M. Majar) und 5130 (Aufgezeichnet von U. Jarnik) S. 196.

*Zarja mi gore shaja,
Ljepa zarja mi gore gre,
Za zarjo mi gre sončice,
Oj, rumeno sončice!*

*Le čakej, čakej, sonce,
Ti rumeno sončice,
Jes ti man vliko povedati,
Pa še vliko več prašati.*

*“Jes pa ne mô čakati,
Man masa vliko obsevati:
Vse dolince in hriberce,
Tudej vse vboje sirotice.”⁴*

*Das Morgenrot, es steigt empor,
das Morgenrot, es kommt hervor,
der Röte folgt die Sonne,
der gelbe Sonnenschein.*

*“O warte, warte, Sonne,
du gelber Sonnenschein,
vieles ich dir zu erzählen hab,
noch mehr hätt ich zu fragen.*

*Warten kann und darf ich nicht,
muß scheinen vielerorts,
auf Täler und Berge all,
auf jedes arme Weisenkind...*

Die Fortsetzung ist die in ganz Slowenien bekannte oben erwähnte heutige Fassung
Scheine, scheine Sonne:

*Sijaj, sijaj sončece,
oj sonce rúmeno!
“Kako bom pa sijalo,
k’ sem vedno žalostno!”*

*Sonce zgodaj gori gre,
dekleta jokajo,
bi rade še ležale,
pa vstati morajo.*

*Sonce zgodaj doli gre,
pastirji tarnajo,
domov bi radi gnali,
pa črede nimajo.*

*Sijaj, sijaj sonce,
oj sonce rumeno!
“Kako bom pa sijalo,
k’ sem vedno žalostno!”*

*Scheine, scheine Sonne,
du gelber Sonnenschein!
“Wie könnte ich wohl scheinen,
muß immer traurig sein!”*

*Wenn ich zu früh erscheine,
die Mädchen weinen sehr,
sie möchten gerne schlafen,
und dürfen dann nicht mehr.*

*Wenn ich zu spät verschwinde,
werd ich vermaledeit,
nach Haus möchten die Hirten,
die Herde ist zerstreut...”*

*O, scheine, scheine, Sonne,
du gelber Sonnenschein.
“Wie könnte ich wohl scheinen,
muß immer traurih sein...”*

⁴ Die meisten Lieder übersetzte N.Kuret.

DIE PERSONIFIZIERUNG DER SONNE

Die göttliche Sonne mußte früher oder später die menschliche Gestalt annehmen. Die Sonnengottheit, altslawisch Svetovit, der "goldhaarige und goldhändige Sohn des Himmelsherrn", wurde bei den Slowenen Kresnik.⁵ Sein Name wird nach Fran Miklošič⁶ aus dem altslawischen "krěs", temporum mutatio, Sonnwend, abgeleitet. Kresnik ist also der göttliche Held der Sonnwend. Seine Gestalt aus der altslowenischen mythologischen Darstellungswelt ist heute samt den verschiedenen Sagen und Märchen ganz verschwunden. In diesen Sagen und Märchen erfuhr Kresnik eine allmähliche Wandlung von der Gottheit zum Sonnenhelden, am Ende zu einem weltlichen Herrscher mit märchenhaften Eigenschaften, zuguterletzt sogar zum Zauberschüler. Den Kern dieser Märchen bilden die Erzählungen über den Kampf zwischen der Gottheit des Lichtes und der Gottheit des Dunkels. Daraus hat sich die Sage vom Kampf zwischen den Helden Kresnik oder Krsnik und den bösen Drachen entwickelt.⁷

Das Christentum hat Kresnik schon recht früh durch den hl. Johannes den Täufer zu verdrängen versucht. Kresnik büßte deshalb immer mehr von seinem mythologischen Charakter ein, und es blieb endlich nur noch der Name bestehen.

AUFBAU DES ALTEN SONNWENDFESTES

Sonnwendfeuer

Obwohl die Sonnwendfeuer in die heidnischen Zeiten reichen, haben wir aus dieser Zeit keine schriftlichen Berichte. Die ersten Quellen finden wir erst vom 13. Jh. an. Der Brauch tritt jedoch schon ganz verchristlicht auf, darum nennt man die Sonnwendfeuer auch bei den Slowenen einfach Johannisfeuer (= *ivanjski*, bzw. *šentjanževski kresovi*).⁸

Noch lange wurde bei den Slowenen die alte Regel beachtet, das Feuer nur aus dem Stein zu schlagen. Man meinte, das Feuer habe sonst nicht die richtige Kraft. Hie und da brannten die Feuer schon einige Tage vor und noch einige Tage nach dem 23. Juni. Darüber berichtet unser Polyhistor J. W. Valvasor in seiner Ehre des Herzogthums Crain. Zu seiner Zeit brannten die Sonnwendfeuer in Žumberak, an der slowenisch-kroatischen Grenze neun Tage vor dem 23. Juni und noch acht Tage nach diesem Datum.⁹

⁵ Kuret Niko, *Praznično leto Slovencev* II, Celje 1967 (1), S. 86.

⁶ Miklošič Fran, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae 1862 – 1865. S. 319.

⁷ Kelemina Jakob, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje 1931. S. 35 – 41 und 339 – 351.

⁸ Kuret, wie Anm. 5, S. 88.

⁹ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain* IV/12, Laibach - Nürnberg 1689, S. 88.

Schon der slowenische Volkskundler Ivan Navratil konnte Ende des 19. Jh. feststellen, daß alle Slawen (wie auch Germanen) das Sonnwendfeuer am liebsten auf Hügeln und auf Bergen brennen ließen. Er erklärt es damit, daß man in der Heidenzeit der Sonne näher sein wollte.¹⁰ Die alte Sitte ist erhalten geblieben; die Sonnwendfeuer brennen an den seit je üblichen Orten, doch ist die Absicht heute eine andere; man wünscht lediglich, daß das Feuer weit in der Umgebung sichtbar sein soll. Der Ort, wo das Johannisfeuer brennt, befindet sich zwar noch immer auf Höhen, doch liegt es im allgemeinen auch in der Nähe von Wegkreuzungen, so z.B. im Pöllander Tal (Poljanska dolina), in Krka-Tal, im Reifnitztal (Ribniška dolina), und im Weißkrain (Bela krajina) wird der Holzstoß überhaupt nur bei Wegkreuzungen errichtet.

Ähnlich wie bei vielen anderen Bräuchen überlassen die Burschen die Anregung für die Sonnwendfeier allmählich den schulpflichtigen Jahrgängen. Nur noch im Gailtal, hier und da jedoch auch in Weißkrain, im Drautal und in Unterkrain ist das Sonnwendfeuer noch immer die Verpflichtung und der Obhut der erwachsenen Burschen überlassen.

Schon das Einsammeln von Brennmaterial war früher eine rituelle Handlung. Der Beitrag galt als Pflicht: wer nichts gab, versündigte sich. Oft wurde sogar bestimmt, wieviel Brennmaterial jedes Haus beisteuern mußte.

Der Holzstoß ist gewöhnlich sehr groß, oft um einen hohen verzierten Baum, oder um eine Stange - "kresni mlaj" - aufgebaut, mit vielfarbigen Bändern und mit einer Fahne am Wipfel geschmückt. In einigen Orten Oberkrains (Gorenjsko) pflegte man noch bis zum Ersten Weltkrieg in die Mitte des Holzstoßes eine Tanne zu stecken, die mit bunten Kränzen geschmückt war. Diese Tanne wurde "Blume" (*roža*) genannt. Die Kränze wurden von den Mädchen aus roten Nelken gewunden. Die Burschen gingen mit der Tanne am Abend, als der Holzstoß schon bereit war, von Haus zu Haus, um die Kränze einzusammeln. Das Mädchen stand beim Fenster im oberen Stock, ließ den Kranz fallen, und die Burschen mußten ihn mit der Tanne auffangen. Die Tanne wurde immer schwerer, denn es gab manchmal sogar bis zu zwanzig solcher Kränze aufzufangen.¹¹

Eine Überlieferung aus dem Pöllander Tal in Oberkrain beweist uns, wie sehr man von der heiligen Macht des Feuers überzeugt war. Einer von den Burschen verfluchtete nämlich das Feuer, das nicht brennen wollte. Im Nu kam ein starker Windzug und das Feuer verbreitete sich über das ganze Dorf. Man mußte mit Weihwasser das Feuer löschen, damit wenigstens ein Teil des Dorfes übrigblieb.¹²

¹⁰ Navratil Ivan, Slovenske narodne vraže in prazne vere. *Letopis Matice Slovenske* 1887, S. 101.

¹¹ Kuret, wie Anm. 5, S. 89.

¹² Möderndorfer Vinko, *Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Narodopisno gradivo* II. Prizniki. Celje 1948, S. 290.

Andererseits werden mit dem Sonnwendfeuer auch ungemütliche Scherze getrieben. Besonders in Kärnten geschieht es oft, daß das Sonnwendfeuer, wie man sagt, "erblüht", d.h. das Feuer wird einen oder zwei Tage zu früh angezündet. Im Gailtal ist es ein Streich der Burschen aus dem Nachbardorf. Dasselbe kommt auch im Jauntal (Podjuna) vor. Die Ursachen sind entweder Neid wegen eines recht großen Holzstoßes, oder Streitigkeiten eines Mädchens willen.

Neben den Maien, die in der Mitte des Holzstoßes stecken, sollen wir noch die eigentlichen Sonnwendmaien erwähnen, die man heutzutage immer öfters an der höchsten Stelle im Dorf aufzustellen pflegte. Ein bis zu acht Meter hoher Tannenstamm wurde abgerindet, obenauf werden ein schöner Tannengipfel mit der slowenischen Fahne und ein Kranz befestigt. Die Tanne wurde gewöhnlich gestohlen, lautlos ins Dorf gebracht und sofort in die schon vorbereitete Grube gesteckt.

Feuersprünge

Ausgesprochen ritueller Charakter dürfte den Feuersprüngen beigemessen werden. Dem Feuer hatte man schon in der Urzeit eine besondere Reinigungskraft (*lustratio*) zugeschrieben. Wenn man das Feuer überspringt und dadurch mit ihm in unmittelbare Berührung kommt, wird man nicht nur gereinigt, sondern auch geheimnisvoller Mächte teilhaftig, die uns vor Krankheiten und vor Zauber beschützen. Matija Majar¹³ berichtete von Feuersprüngen aus dem Karstgebiet zwischen Görz (Gorica) und Triest (Trst), wo nach dem Volksglauben die Sprünge der Gesundheit bekömmlich sein sollten. Auch im Žumberak an der kroatisch-slowenischen Grenze pflegte man im 17. Jh. nach Valvasor das Sonnwendfeuer zu überspringen. Die Mütter trugen sogar ihre Kinder über das Feuer "... damit die gesund bleiben ..."¹⁴ Im Übermurgebiet (Prekmurje)¹⁵ pflegten die Mädchen das Feuer zu überspringen, vorher banden sie sich jedoch einen Hanfstrick um die Hüften. Dies sollte sie das ganze Jahr vor Schmerzen in den Hüften beschützen. Falls sich jedoch der Strick dabei löste, drohte dem Mädchen ein uneheliches Kind. Die Auffassung über die Bedeutung der Sprünge artete mit der Zeit in Wahrsagerei aus, oder man erfand ganz willkürliche Erklärungen (z.B.: man muß das Feuer überspringen, damit die Flöhe ihre Kraft verlieren usw.). Gewöhnlich üben nur die Mädchen diese Wahrsagerei aus. In ganz Slowenien gilt es, daß das Mädchen, welchem der Feuersprung gelingt, noch in demselben Jahr heiraten wird.

¹³ Majar, wie Anm. 1, S. 184.

¹⁴ Valvasor, wie Anm. 9.

¹⁵ Möderndorfer, wie Anm. 12, S. 253.

Scheibenschlagen, Feuerräder, Fackellauf

Die magischen Vorstellungen gebrauchen das Feuer noch zu anderen rituellen Bräuchen: die häufigsten sind das Feuerräderrollen, das Scheibenschlagen und der Fackellauf. Den indoeuropäischen Vorstellungen entspricht das Rad als Sonnensymbol. Darum pflegte man vielerorts Feuerräder ins Tal rollen lassen. Man mußte der Sonne mit magischen Mitteln helfen; ein davon war das brennende Rad. Vor gut hundert Jahren zeichnete der slowenische Mythologe und Volkskundler Davorin Trstenjak ein Lied auf, welches die untersteirischen Burschen vermutlich bei diesem Brauch sangen:¹⁶

*Kaj raste brez korenja?
Kamen raste brez korenja.
Kaj cvete brez cveta?
Praprot cvete brez cveta.*

*Let', kolo, let',
cvet', praprot, cvet',
škrop', dekle, škrop',
hoja, hojsa, hop.*

*Was wächst ohne Wurzelwerk?
Der Stein wächst ohne Wurzelwerk.
Was blüht wohl ohne Blüte?
Das Farnkraut blüht ohne Blüte.*

*Rolle, Rad, rolle,
blühe, Farnkraut, blühe,
gieß Wasser, Mädel, gieß,
hoja, hojsa, hop.*

Besonders interessant ist der Brauch des Scheibenschlagens. Dieser Brauch ist für die Ostalpen charakteristisch und bei den Friulanern, den Deutschen und den Slowenen verbreitet. Als erster beschrieb im Jahr 1851 diesen Brauch bei den Slowenen der Kärntner Volkskundler Matija Majar.¹⁷ Er beschrieb die Stimmung beim Sonnwendfeuer und erwähnte das Schlagen von Feuerscheiben. Es waren viereckige Brettchen aus Buchenholz mit einem Loch in der Mitte. Die "Scheibe" wurde auf einen Stock gesteckt und im Sonnwendfeuer angezündet. Nicht weit vom Feuer war ein Brett bereit, an einem Ende etwas erhöht befestigt. Mit der brennenden Scheibe schlug der Junge auf dieses Brett. Die brennende Scheibe machte einen hohen, glühenden Bogen durch die Luft. Je höher die Scheibe flog, desto schöner war es. Bevor der Junge die Scheibe schlug, rief er, wem zu Ehren oder auf wessen Gesundheit die Scheibe fliegen solle. Die erste flog immer zu Ehren des Kirchenpatrons oder zu Ehren Johannes des Täufers. Die folgenden Scheiben waren einzelnen Personen zugedacht.

Für das Scheibenschlagen muß man geschickt sein. Wenn die Scheibe schön und im richtigen Bogen fliegt, ist es alles richtig. Wenn sich die Scheibe jedoch nicht vom Stock lösen will, bedeutet es, daß der Junge noch lange auf die Heirat warten wird. Auch die Richtung, welche die Scheibe anschlägt, ist bedeutungsvoll; in dieser Richtung

¹⁶ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5152, S. 203.

¹⁷ Majar, wie Anm. 1.

soll der Junge oder das Mädchen, dem die Scheibe bestimmt ist, seinen Partner suchen. Wenn die Scheibe im Schwung zerbricht, bedeutet das - nach altem Glauben - Unglück für jenen, der sie geschlagen hat. Die Scheiben wurden schon einige Tage früher vorbereitet. Manchmal sind sie nicht viereckig, sondern rund, aus Birkenstämmen gesägt: der Durchmesser beträgt 20 cm, die Räder sind 1 bis 2 cm dick und sind in der Mitte durchbohrt, so daß man sie auf einer Schnur anreihen konnte. Einen solchen Kranz hängten sich die Kinder um den Hals und gingen damit zum Ort der Sonnenwendfeier. Neben dem großen Sonnenwendfeuer brannte noch ein kleines und in dieses warfen die Kinder ihre Scheiben. Die Jungen stecken dann eine brennende Scheibe nach der anderen auf ihre Haselstöcke und schlugen sie in die Luft.

Dieser Brauch war nicht nur bei den Kärntner Slowenen, sondern auch im oberen Savatal, im Kanaltal und im Soča-Tal bekannt. Man trifft ihn auch, zwar vereinzelt, in Unterkrain in der Gottscheer Nachbarschaft.

Im Jahre 1887 berichtete der slowenische Volkskundler Navratil¹⁸ vom Brauch der "Sonnenwandräderchen" in der Umgebung von Reifnitz, weiter bei Seisenberg und in der Weißkrain. Den Brauch hatten die Deutsch-Gottscheer, die sich im 14. Jh. in Unterkrain angesiedelt haben, mitgebracht. Doch nur wenige slowenische Dörfer am Rand dieses Gebietes übernahmen ihn.

In einigen Orten in Gailtal (Egg bei Hermagor, Brdo pri Šmohorju) wurden nicht nur Scheiben, sondern auch Kränze in die Luft geschleudert, und zwar die Scheiben von den Burschen, die Kränze jedoch von den Mädchen.¹⁹ In Škofja Loka (Oberkrain) zündete man, nach Navratil,²⁰ seinerzeit im Sonnenwendfeuer Birkenbesen an, die dann brennend in die Luft geschleudert werden. Dieser Brauch ist eigentlich nicht so selten. In Innerkrain (Notranjsko)²¹ umwickelte man am Sonnenwendabend eine Stange mit Stroh und zündete sie an. Mit solchen Fackeln ging man aufs Feld und kreiste eine Zeitlang damit umher. Etwas ähnliches berichtete der steirische Chronist aus dem unteren Petauer Felde (Ptujsko polje), wo die Burschen vor dem Johannistag mit brennenden Strohbüschen zwischen den Feldern zu laufen und zu singen pflegten.²²

Alle diese verschiedenen Feuerbräuche dürfen als Reste ehemaliger magischer Zeremonien und als Reminiszenzen an den einstigen Sonnenkultus bewertet werden.

Die altertümliche Feierstimmung kommt noch heute beim Sonnenwendfeuer zum Ausdruck. Die Jugend singt und tanzt, Gesang und Gejauchze ertönen um die Sonnenwendfeuer

¹⁸ Navratil, wie Anm. 10, S. 118.

¹⁹ Möderndorfer, wie Anm. 12, S. 286.

²⁰ Navratil, wie Anm. 10, S. 104.

²¹ Möderndorfer, wie Anm. 12, S. 306.

²² Pajek Josip, *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovincov*. Ljubljana 1884, S. 56.

in ganz Slowenien, das ist aber heute auch alles. Speziell rituelle Sonnwendlieder haben sich nur noch in Weißkrain erhalten. Der Tanz hatte jedoch nicht immer rituellen Charakter.

Sonnwendsängerinnen

Als besonders charakteristische Abwehrzeremonien gelten die Umgänge der Sonnwendsängerinnen *kresnice* oder *ladarice*. Der Name "ladarice" wurde aus dem Namen einer vermutlich slawischen Göttin Lada abgeleitet. Sie sollte die Beschützerin der Liebe und der Gesundheit gewesen sein; ihre Priesterinnen waren die "ladarice". Neuerdings meint man jedoch, das Wort "lada" sollte nur ein falsch verstandener Freudenruf sein.²³

Die *ladarice* zogen von Pfingsten, ja sogar vom Georgitag an bis zum Johannistag durch die Dörfer. Vielleicht nahmen die Frühlingsfeiern unserer Vorfahren wirklich einen längeren Zeitabschnitt in Anspruch. Der Höhepunkt wurde am Sonnwendfeiertag erreicht. Heute ist der Name *ladarice* im allgemeinen auf das kroatische Gebiet beschränkt, in Slowenien ist die Benennung *kresnice* (Sonnwendsängerinnen) üblich. Dabei denkt man jedoch immer nur an Weißkrain, obwohl uns ältere Berichte auch von den *kresnice* aus anderen Gebieten Sloweniens erzählen. So waren sie seinerzeit in der Untersteiermark²⁴ bekannt. Dort versammelten sich die Mädchen vom Georgitage an bis zum Johannistag jeden Abend bei einem Bildstock, bei der Dorfkapelle oder in einem aus Tannen- oder Kieferzweigen eigens gebauten Zelt, das mit Blumen und Bändern geschmückt wurde, um dort zu singen. Das Zelt wurde *majka*, d.h. Mutter genannt und darin verbrachten die Mädchen Nacht für Nacht, wenn sie mit ihren Umgängen und ihren Liedern die Felder zu beschützen trachteten. Am Johannisabend sangen sie zum letztenmal, dann steckten sie das Zelt in Brand. Vermutlich beendeten sie ihren Dienst mit einem Festmahl beim Feuer.

Eines unserer schönsten Sonnwendlieder erinnert an die *kresnice* aus Kärnten (Koroško). Das Lied, in Štrekeljs Sammlung veröffentlicht, hat Matija Majer im vorigen Jahrhundert in Rosental (Rož) aufgezeichnet und so dem Vergessen entrissen.

*Device tri kresujejo,
na sred vesi kres nitijo:
"Bog daj ti drô, oj kraljič mlad!"*

*Taku lepú spreplavajo,
da se je daleč šlišalo,
daleč v deveto děželo.*

*Drei Mädlein die Sonnwend feiern,
inmitten des Dorfes ihr Feuer brennt,
"Gott segne dich, o junger Prinz!"*

*So sangen sie recht wunderschön,
es hallte laut, man hört es weit,
es drang bis in das Neunte Land.*

²³ Kuret, wie Anm. 5, S. 99.

²⁴ Pajek, wie Anm. 22, S. 57.

*Kaj mladi kraljič govori:
 "Al je to glas žegnanih zvonov?
 Bil je to glas drobnih tic,
 bil je to glas čistih devic?"*

*Daj mi konjča frišnega,
 da šitro ta pojezdim ga,
 da jaz sam še šlišol bom,
 kaj je to kej za en glas!"²⁵*

*Was spricht der junge Königssohn?
 "Ist das geweihter Glockenklang?
 Ist es der Vöglein zwitschernd Lied?
 Oder gar keuscher Jungfrau Stimm?"*

*Bring mir allher ein frisches Pferd,
 will sprengen rasch dem Schalle nach,
 möcht selber nachsehen, was es sei,
 was diese Stimme wohl sein mag!*

Das Lied bestätigt, daß es sich um einen rituellen Dienst handelte, welcher von unbescholtenen Mädchen verrichtet werden mußte. Noch mehr, dieses Lied dürfte das Gedenken an die Sonnengottheit bergen. Wer sonst könnte dieser "junger König" sein, den wir bei der Sommende schon angetroffen haben? Das Lied wurde mit der Zeit selbstverständlich stark umgeformt und bekam märchenhafte Züge; der junge König erkor eines von drei Mädchen als seine Braut. Auch dieses erinnert an eine andere mythische Begebenheit, die unsere Vorfahren zur Sommendzeit feierten - nämlich an die Sonnenhochzeit.

Obwohl die Berichte spärlich sind, darf man zu Recht schließen, daß der Brauch der Sommend Sängerinnen seit eh und je in ganz Slowenien verbreitet war. Wir besitzen Nachrichten sogar aus Städten, so aus Ljubljana und aus Tržič (Neumarkt in Oberkrain).²⁶ Im Jahre 1851 berichtet man, daß am Sommendabend die Mädchen durch die Stadt zogen, verschiedene Lieder sangen und den Zuhörern Blumensträuße brachten. Sie bekamen dafür ein bescheidenes Geschenk in Form von Geld. In Tržič²⁷ verlief der Brauch ohne Umgänge. Die armen Familien stellten am Sommendabend ein weißbedecktes Tischlein vor das Haus. Auf dem Tisch stand ein Tannenbäumchen und unter diesem zwei Teller mit Blumensträußen. Die Mädchen boten den Vorübergehenden die Blumensträuße an und bekamen dafür Geld.

Sommendgelage

Die großen Feiern wurden schon seit Vorzeiten mit Festmahlen verbunden, wo einige rituelle Speisen besonders verehrt wurden.

Die Berichte darüber aus Slowenien sind sehr sparsam - einige Belege haben wir jedoch aus dem Jauntal in Südkärnten, aus der Steiermark (Štajersko) und aus Innerkrain und nur wenige aus Unterkrain (Dolenjsko). Charakteristisch ist die *Johannishochzeit*. Daran erinnert das *Festmahl der kresnice* am Sonntag nach den Sommendfeiern. In

²⁵ Štrekelj Karel, *Slovenske narodne pesmi* I, Ljubljana 1895–1898, Nr. 297, S. 339–340.

²⁶ Majar, wie Anm. 1, S. 186.

²⁷ Turnšek Metod, *Pod vernim krovom* IV. Od kresa do adventa. Ljubljana, Trst 1946, S. 22.

Weißkrain, im Kostel an der kroatischen Grenze und in der Umgebung von Banja Loka bei Gottschee (Kočevje) sammelten die Mädchen am Sonnabend Gaben für die Johannishochzeit ein. Bei diesem Festmahl, welches am ersten Sonntag nach den Sonnwendfeiern stattfand, wurden ein Bräutigam und eine Braut gewählt. Dieses symbolische Brautpaar stellten immer ein angesehener Bursche und ein angesehenes Mädchen dar, die anderen Mädchen waren Kranzelnjungfrauen und die Burschen Brautführer.

Dieser Brauch erinnert an das Pflingstpaar aus dem europäischen Westen, welches man in Slowenien wahrscheinlich auf die Sonnwend übertragen hat. Auch dieses Brautpaar hat seine magische Bedeutung - symbolisch sollte es die allgemeine Fruchtbarkeit fördern.

MAGISCHE PRAKTIKEN ZUR SONNWEND

Wasser

In der Sonnenwend besitzt auch das Wasser magische Kraft. Der Glaube daran reicht noch in die Urzeit, und das Christentum hat ihn - obwohl nicht offiziell - geheiligt. Im Mittelalter war man ja überzeugt, daß alle Quellen, Flüsse, Teiche und Brunnen in der Sonnwendzeit geweiht seien und daß das Waschen in der Sonnwendnacht nicht nur gesund sei, sondern auch Glück bringe. Die Kirche kämpfte umsonst dagegen und betonte, daß dieser Aberglaube von den Heiden übernommen worden ist. Ziemlich bekannt war das Begießen mit Wasser. Beim Sonnwendfeuer wurden die Mädchen von den Jungen sehr oft mit Wasser begossen. Die ursprüngliche magische Bedeutung wurde jedoch durch den Aberglauben ersetzt. Das begossene Mädchen sollte nämlich bald heiraten. Der Brauch wird auch bei den Hirten in Oberkrain angetroffen. Der Sonnwendtag war einst der Meßtag. Festgekleidete Mädchen überreichen den Hirten sauber gespülte Melkkübel, die Hirten jedoch begossen sie mit dem Wasserrest aus dem Kübel. Jenes, das tüchtig naß war, wurde in Ehren gehalten, wogegen es als eine Schande galt, wenn ein Mädchen trocken blieb. Dieser rituelle Brauch wurde später auch von den Kindern aufgenommen. Die Kinder machen sich Holunderspritzen und bespritzen einander zu Sonnwend in der früh und bei dem Sonnwendfeuer.

Pflanzen, Bäumchen

Die geheimen Mächte der Pflanzen meinte der Mensch in früheren Zeiten erkannt zu haben. Er entdeckte vorerst ihre Heilkraft, begann ihnen jedoch auch magische Kräfte zuzuschreiben.

Die Sonne erfüllt in der Sonnwendzeit auch die Pflanzen mit ihrem Segen. Dem Sonnengott waren einige Pflanzen besonders lieb, sie waren deshalb dem Menschen heilig. Nur bei wenigen wissen wir warum.

Die wichtigsten rituellen Pflanzen des Sonnwendabends und des Sonnwendtages sind bei den Slowenen der *Adler-Saumfarn*, die weiße *Wucherblume* oder *Margerite*, das heilkräftige gelbe *Johanniskraut* und die buschige *Spierstaude* oder der *Johanniswedel*.

Bei dem Adler-Saumfarn unterscheidet man die Pflanze an sich und den Samen. Der Zauber steckt besonders im Farnsamem. Wer ihn unbewußt bei sich trägt, wird unsichtbar, er hört und versteht, was das Vieh spricht, besonders am Weihnachtsabend. Seine Zauberkräft erhält das Farnkraut gerade zur Sonnwendzeit. Zum Samen gelangt man nur in der Sonnwendnacht, zu Mitternacht oder einen Augenblick nachher.

Am Sonnwendabend pflegte man seinerzeit in ganz Slowenien große Sträuße von Farnkraut zu sammeln und es auf dem Boden im Gang, im Wohnzimmer, unter dem Bett, vor dem Eingang, auf dem Hof und im Stall auszustreuen. Man glaubte, in den Nacht würde der hl. Johannes der Täufer vorsprechen, um auf dem Farnkraut auszu-ruhen. Am nächsten Tag sammelt man Farnwurzeln und steckt sie unters Dach, um das Haus vor Brand zu schützen oder sie dem Vieh zu verabreichen. Das Farnkraut soll auch die Schlangen vertreiben. Demselben Zweck dienen auch die Wucherblumen oder Margeriten, die noch heute zum bekannten Orakelspiel verwendet werden, und das gelbe Johanniskraut, das kreuzweise an den Fenstern befestigt wird, damit der Blitz nicht ins Haus einschlägt.²⁸

Die Sonnwendpflanzen werden einzeln verwendet, man bindet sie jedoch auch zu Sträußen und windet sie zu Kränzen, mit welchen Türen und Fenster geschmückt werden. Wenn sie trocken sind, wird mit ihnen bei einem drohenden Gewitter *geräuchert*. Dieser Brauch erstreckt sich über das ganze slowenische ethnische Gebiet. Eigenartig ist ein anderer Brauch, der auch fast überall in Slowenien bekannt ist. Sträußlein oder Kränzlein aus Johannesblumen werden aufs Dach geschleudert. Man wahrsagt je nachdem, ob der Strauß oder der Kranz beim ersten oder erst bei einem späteren Wurf auf dem Dach bleibt, oder je nachdem, ob der Strauß mit den Stengeln nach oben oder nach unten zu liegen kommt. Es soll Leben oder Tod des Betroffenen bedeuten, noch häufiger jedoch eine hervorstehende Heirat.

Man wollte die Zauberkräft der Sonnwendpflanzen auch auf den Feldern wirken lassen. Man begegnet da einer eigenartigen Symbiose vorchristlicher Zaubervorstellungen und christlicher Sakramentale. Ein Beispiel: in jede Ecke des Ackers steckt man am Sonnwendabend eine Spierstaude, gleichzeitig wird jedoch der Acker mit Weihwasser besprengt. Die Sonnwendpflanzen werden hie und da durch Ruten und Stauden aus dem Palmbuschen ersetzt, der Zauber wich der Weihe des christlichen Sakramentals. Heidnischer Zauber und christliche Weihe vereinigen sich in den sogenannten "mlajčki", kleinen Maien, welche man auf den Äckern aufstellt.

²⁸ Kuret, wie Anm. 5, S. 110.

Eine besondere Zauberkraft soll in der Sommwendnacht der Holunderstrauch entwikeln. In Kärnten und in der angrenzenden Steiermark nahmen die heiratslustigen Mädchen zu ihnen Zuflucht. Im Schlafhemd kletterten sie auf den Strauch, rüttelten ihn und sprachen den Zauberspruch:

*Bez bezá,
daj možá,
le mladá,
kar stará.²⁹*

*Holler, Hollerstrauch
gib einen Mann,
einen jungen wohl,
einen alten nicht.*

Es ist interessant festzustellen, daß zahlreiche wahrsagerische Bräuche der Sommwendnacht vollkommen denselben Bräuchen der *Silvesternacht* entsprechen (Bleigießen, das Orakel mit Grashalmen, mit Stimmen, die irgendwo hörbar wurden usw.). Genau-so wie am heiligen Abend ist es in der Sommwendnacht - allerdings nur vermittelt des Farnsamens - möglich, *die Sprache des Viehes* zu verstehen. Dieser Glaube ist allen Slowenen bekannt. Allgemein bekannt ist auch der Glaube an vergrabene Schätze, welche in der Sommwendnacht mit einer bläulichen Flamme "blühen". Unter Beachtung strenger Vorschriften kann man den Schatz "haben". In der Sommwendnacht kann man, laut vielen Sagen, im Zauberkreis den Teufel rufen.

VERLAUF VON SONNWENDFEIERN IN DER NÄHEREN VERGANGENHEIT

Die Sommwendfeuer brennen in Slowenien Jahr für Jahr noch heutzutage, doch nimmt ihre Anzahl ab und ist die einstige Feier gänzlich in Vergessenheit geraten. Es ist ein Glück, daß rechtzeitige Aufzeichnungen aus dem vorigen Jahrhundert uns ermöglichen, das altslowenische Zeremoniell der Sommwendfeier in großen Zügen zu erkennen, obwohl davon kaum etwas im lebendigen Brauchtum übriggeblieben ist.

Meinen Beitrag möchte ich mit der kurzen Darstellung zweier bezeichnender Sommwendfeierbeispiele aus Slowenien beschließen. Das erste, aus Weißkrain (Bela krajina), ist eine Rekonstruktion nach alten Beschreibungen und aus erhaltenen Liedertexten; das zweite, aus der Untersteiermark (Spodnje Štajersko), weist auffallende Neuerungen auf und stellt ein hervorragendes Beispiel dar, wie man vorchristliches Brauchtum zu verchristlichen versuchte.

Die **Weißkrainer** Sommwendfeier dürfte als Archetypus der altslowenischen Sommwendfeier angesehen werden. Es war üblich, daß einige Burschen von Haus zu Haus

²⁹ Kuret, wie Anm. 5, S. 125.

gingen, den Hauswirt und die Hauswirtin bei den Namen zum Feuer einluden und sich danach singend zu dem schon angezündeten Feuerstoß begaben. Die Lieder mit ihren Weisen sind uns in der Sammlung Slowenischer Volkslieder³⁰ erhalten geblieben. Die Reihenfolge der Lieder, die beim Feuer gesungen wurden, war der Überlieferung nach ursprünglich streng bestimmt. Schon das erste Lied überrascht uns: es ist eine alte Weise mit einem unverständlichen Kehrreim und spricht von der Liebe zwischen Bruder und Schwester: der Bruder bietet der Schwester seine Liebe an, doch sie weist es als Schande und Sünde zurück. Man sang das Lied, wie man es übernommen hatte, der Dialog ist unverblümt dargebracht, doch hat er nie Ärgernis erregt, die Begebenheit wurde nie als Blutschande empfunden. Unser größter und bekanntester Brauchtumsforscher Niko Kuret war der Meinung, der Kern des Liedes sei in den Sagen von der Hochzeit des Sonnenhelden und der Erde zu suchen, die ja beide Kinder des Sonnengottes waren. Es dürfte deshalb tatsächlich der Rest eines kultischen Gesanges vorliegen, der zu Beginn der Feier gesungen wurde. Die Schlußverse, welche Schande und Sünde erwähnen, dürfen nach Kuret wohl erst nachträglich, aus christlichem moralischem Empfinden, hinzugefügt worden sein, weil der Gesang offenbar nicht zu verdrängen war.³¹

Das zweite Lied war ein Lied von Johannes dem Täufer, auch mit einem unverständlichen Kehrreim und einem dunklen, ungeklärten Ende. Johannes wandert auf einer goldenen Brücke, und eine Stimme befiehlt ihm: Taufe, Johannes, mein Söhnchen! (Wie soll ich es taufen, da ich den Namen nicht kenne?) In der Vorstellungswelt des Volkes wird man als Kind getauft; deshalb wurde - dem Liede nach - Jesus als kleines Kind von Johannes getauft.

Das dritte Lied singt von Jelena, welche inmitten eines ebenen Feldes das Jesuskind in einer goldenen Wiege wiegt. Da kommen die Juden herbeigerannt und wollen von Jelena das Jesuskind haben, doch sie gibt es nicht her.

In allen drei Liedern könnte man eine sinngemäße Reihenfolge erblicken. Das erste und älteste Lied - die Sonnenhochzeit; das zweite Lied - Johannes als Festpatron tauft das Jesuskind; das dritte Lied - das Jesuskind wird von Feinden bedroht. So ist Jesus an die Stelle des einstigen Sonnengottes getreten, allein die dunklen Mächte wollen ihn wegschaffen; seine Widersacher sind jedoch nach dem Evangelium die Juden, deshalb werden in der Vorstellungswelt des Volkes die alten heidnischen Mächte mit den Juden verwechselt.

Nach diesen obligatorischen Liedern war die weitere Liederreihe frei: man sang verschiedene Lieder, darunter auch Kirchenlieder. Wenn das Feuer allmählich erlöscht, sang man ein Abschiedslied - gewöhnlich das Lied vom Bienlein mit dem Kehrreim

³⁰ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5005–5011.

³¹ Kuret, wie Anm. 5, S. 138.

“schön ist die Rose Maria!” Das Bienlein fliegt über den Berg, besucht den Vater und fragt ihn, ob er die rote Rose gesehen habe. Er antwortet, sie sei schon lange verwelkt. Ist das die Wehmut wegen der ausklingenden Feier?

*Bila je, bila, pa je ni,
Lepa je roža Marija!
Zvenila, zvenila, davne dni,
Lepa je roža Marija.³²*

*Sie war es wohl, doch ist nicht mehr.
Schön ist die Rose Maria.
Verwelkt ist sie schon lange her.
Schön ist die Rose Maria!*

Nachdem das Feuer ausgegangen war, folgte der Umzug durch die Weinberge und durch die Felder. Auch jetzt galt in früheren Zeiten eine bestimmte Reihenfolge der Lieder. Zuerst sang man das Lied von einem Mädchen Zorja, welches ihren Ring verloren hatte und ihren Vater, ihre Mutter und Geschwister ersuchte, ihn zu suchen, doch erst ihr Geliebter fand ihn. Der Hintergrund dieses Liedes dürfte eine uns noch unbekannt mythologische Begebenheit sein.

Diesem ersten Lied folgt ein typisches Umganglied, mit welchem Marias Segen für die Getreidefelder, Weinberge und für das Dorf erfleht wurde:

*Marija se rano stajala,
rano staja i opravlja,
ki se v naše polje spravlja:
naše polje obrodilo,
z dobrim žitom i šenico,
saki snopek po kuplenik,
razstavica tri četiri!
... ki se v naše selo spravlja,
naše gore obrodile,
naše selo se (=vse) veselo!³³*

*Früh ist aus dem Bett Maria,
früh verrichtet sie die Arbeit,
unsere Felder zu besuchen:
nun bringt unser Feld die Fülle,
guten Roggen, Weizenernte,
jede Garbe ein Maß Körner,
jede Mandel drei und viere.
...unser Dorf auch zu besuchen,
und Gedeih den Reben bringen,
unser Dorf ist überglücklich!*

Überall, wo die Slowenen singen, ist das dritte Lied bekannt. Es ist das Lied von drei Vögeln, welche als Gesandte Gottes Segen in die Getreidefelder, in die Weinberge und in das Dorf bringen. Zwei Varianten dieses Liedes veröffentlichte K. Štrekelj.³⁴ Hier nur die erste Strophe in der Übersetzung von Niko Kuret:

³² Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5028.

³³ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5041.

³⁴ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5043, 5044.

*Tri tičice, tri tičice
morje obletele.
Prva nosi, prva nosi
klasek od šenice.
Da b' ga, Bog daj,
da b' ga, Bog daj,
v naše polje dela!
Ona ga je, ona ga je
v naše polje dela :
Naše polje, naše polje
jako obrodilo.*

*Drei Vögelein, drei Vögelein
sind rund ums Meer geflogen.
Das erste hat, das erste hat
'ne Weizenähr' im Schnabel -
Gott wolle es, es läßt die Ähr'
Gott wolle es, es läßt die Ähr'
ins Feld wohl fallen lassen:
nun wird das Feld, nun wird das Feld
gar reiche Früchte tragen ...*

Das zweite Vögelein trägt eine Traubenbeer und hat sie den Weinbergen anvertraut, das dritte jedoch bringt Gesundheit, Freude und Wohl...

Der Umgang durch Feld und Weinberge wurde schon in der ersten Hälfte des 19. Jh. aufgegeben, es blieb nur noch die Erinnerung daran in den Texten der Gesänge erhalten:

*Mi smo nocoj malo spale,
ki smo polje varovale
in ga Bogu izročale.³⁵*

*Wenig schliefen wir heut nacht,
haben Feld und Flur bewacht,
sie in Gottes Hut gebracht ...*

Beim Umgang durch die Weinberge sangen die Umgänger:

*Jezus, Marija po gori hodijo,
zlat križec v rokah nosijo,
ki naše gore žegnajo:
žegnaj jih, žegnaj Bog, Marija!*

*Jezus, Maria im Weinberg wandern,
ein goldenes Kreuzlein in der Hand,
und segnen unsere Weinberge:
segnet sie, segnet sie, Gott, Maria!*

*Ne hodi, vince, iz gore,
čemo ti dati rezače,
ne hodi vince iz gore,
čemo ti dati stavlače....³⁶*

*Verlaß, oh Wein, den Weinberg nicht,
wir wollen dir Schnitter besorge ...*

(es werden dann alle Arbeiter aufgezählt, welche im Weinberge in Betracht kommen: Hauer, Binder, Weinleser...)

Bei dem Umgang durch die Felder sangen die "Kresnice":

³⁵ Navratil, wie Anm. 10, S. 120.

³⁶ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5049.

*Stoji, stoji ravno polje,
v ravnem polji rožca tri.
Ta prva rožca je le ta:
oj drobna je šeničica....³⁷*

*Es liegt, es liegt das breite Feld,
im breiten Felde Blümlein drei.
Das erste Blümlein ist wohl dies:
Es ist das zarte Halmgetreide ...*

(das zweite - die allerliebste Traubenbeer, die an jeder Messe teilnimmt... das dritte - das Liebchen Jungfrau Maria....)

Die Kresnice gingen gewöhnlich zu viert. Sie hatten ein einfaches Sonntagskleid an, doch ohne bunten Gürtel und ohne Bänder. Sie ließen sich nicht erkennen und banden sich deshalb das weiße Kopftuch ("peča") derart fest, daß es fast das ganze Gesicht verdeckte. Manchmal gab es mehrere Gruppen von "Kresnice", und jede Gruppe sang vor jedem Haus, ohne je ins Haus zu treten. Oft besuchten sie noch die Dörfer in der Nachbarschaft, so daß der Umgang auch die ganze Nacht dauerte. Die Lieder haben gewöhnlich vier Teile: *einen Gruß* ("Gib Gott, gib Gott einen guten Abend, gib uns Gott ein gutes Jahr"), *ein Loblied* (jedem Einwohner des Hauses sein eigenes Lied) und *die Bitte um ein Geschenk*:

*Dajte, dajte darovajte,
Daj nam Bože dobro leto!
Mi nimamo kada stati,
Mi smo nocoj malo spale,
malo spale, rano vstale...³⁸*

*Gebt uns, was ihr habt bereit,
enn zum Warten fehlt die Zeit,
kurz war unser Schlaf heut Nacht,
früh schon sind wir aufgewacht.*

Die Sängerinnen bekamen gewöhnlich zwei Eier, etwas Mehl, Fett und Speck, ein Stück Weizenbrot und auch etwas Geld. Dieses Geschenk wird schon vorher vorbereitet, und man muß damit, wenn die Sängerinnen zufälligerweise nicht kommen sollten, bis zum Sonnenaufgang warten, und niemand darf die Gaben berühren, sonst gibt es keinen Segen im Hause. Die "Kresnice" danken singend für die Gaben, und nur selten, im Falle, daß man sie nicht erwartet hat und keine Gabe verabreicht, verfluchten sie das Haus:

*Vaša vrata polna blata,
vaši hiši sami miši,
na vašem vrti sami krti ... !³⁹*

*Eure Tür mit Kot beschmiert,
eurer Haus sei voller Mäuse,
in ihrem Garten lauter Maulwürme ... !*

³⁷ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5064.

³⁸ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5075.

³⁹ Štrekelj, wie Anm. 2, Nr. 5127.

Die streng rituellen Normen des Sonnwendbrauchtums hatten bis zuletzt den archaischen Charakter der Melodien und der Singart rein erhalten. Neben den alten bestehen mancherorts auch die neueren Melodien. Das Lied ist nicht leicht zu singen: die ersten zwei Mädchen fangen an, die nächsten fallen ein und wiederholen am Ende jeder Strophe den Vers: Gibt uns Gott ein gutes Jahr! Das Gesang darf nicht unterbrochen werden, sonst sollte das einen Toten im Haus, wo sie mit dem Singen stehengeblieben sind, bedeuten. Auch sind als Sonnwendsängerinnen nur ernste Mädchen geeignet, die nicht lachen und miteinander schwätzen.

Die ganz bestimmten Gaben, die die Sonnwendsängerinnen erhielten, wurden am Ende verteilt und verkauft, oder es wurde - nach einem Bericht aus dem Jahr 1842⁴⁰ - am nächsten Sonntag ein Festmahl mit Musik und Tanz veranstaltet.

Die *kresnice* aus Weißkrain sind das letzte Echo eines Brauches, welche alle Slowenen bis zum Gailtal kannten. Sie sind - nach Boris Orel⁴¹ - die Schützerinnen des slowenischen Bauern: sie nehmen die Felder und die Weinberge in der Sonnwendzeit, wenn Hexen und böse Dämonen besondere Macht haben, in ihre Obhut. Doch sie sind nur dann erfolgreich, wenn sie selbst höhere übermenschliche Wesen waren. Die Art, wie sie ihr Gesicht vermmumen, und die Macht, die in ihren Wünschen und Drohungen steckt, ist, nach Orel, ein Beweis dafür, daß die Kresnice zu ihrer Zeit viel mehr als heute tatsächlich Abwehrgestalten der Sommersonnwende darstellten, mit welchen im Vorfrühling die Faschingsmasken, mitten im Frühling jedoch der Grüne Georg in Zusammenhang gebracht werden können.

In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts versuchte die Kirche, die Umgänge der Kresnice zu verbieten. Der Brauch wurde allerdings nicht ganz ausgerottet, obwohl er unter dem Einfluß der neuen Verhältnisse schon Ende des Jahrhunderts von selbst zu siechen begann. In siebziger Jahren dieses Jahrhunderts hingegen wird er - obwohl nur als touristische Veranstaltung - wieder ins Leben gerufen.

Die ihrem Wesen nach der Weißkrainer Sonnwendfeier fast analoge Sonnwendfeier aus der Umgebung von Ormož (Friedau) in der **Untersteiermark** ging schon früh einen anderen Weg. Ein Bericht aus dem Jahr 1895⁴² gibt ein anschauliches Bild der Entwicklungsstufe, welche die Feier erreicht hatte - um dann aufgegeben zu werden.

⁴⁰ Thomschitsch Bernhard, Der Vorabend des Johannisfestes zu Weinitz in Unterkrain. *Carniolia* 2 (1839–1840), S. 57–58; auch: Kapelle Johann, Der Johannisabend im Möttlinger Boden. *Carniolia* 5 (1842–1843), S. 69–71.

⁴¹ Orel Boris, Slovenski ljudski običaji. In: *Narodopisje Slovencev* I, Ljubljana 1944, S. 342.

⁴² Trstenjak Alojzij, Ivanjski kres v ormoški okolici. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 6, Maribor 1909, S. 157–163, 188.

Zum ersten ist es bezeichnend, daß die Rolle der ursprünglichen Sonnwend-sängerinnen betont von den Mädchen aus der Marienkongregation übernommen wurde. Vom Urbanstag, dem 25. Mai, angefangen, d.h. einen Monat vor der Sonnwendfeier, versammelten sie sich jeden Abend beim Dorfkapellchen, wo sie den Rosenkranz und die Lauretanische Litanei beteten, sowie Marienlieder und den Englischen Gruß sangen. Die Burschen bemühten sich gleichzeitig um den Holzstoß, für welchen sie verschiedenes Holz zusammenbrachten. Auf dem für die Feier bestimmten Platz rammten sie eine hohe Stange in die Erde und an ihr Ende befestigten sie einen Tannenwipfel, der mit bunten Papierbändern und mit Blumen verziert war. Rund um die Stange wurde der Holzstoß aufgetürmt. Zwei oder drei Tage vor Johannis war der Stoß bereit. Er wurde nun von zwei Burschen bewacht. Am Abend vor Sonnwend war die Jugend voll beschäftigt. Die Burschen schleppten Tannen- und Birkenreisig herbei, die Mädchen flochten Kränze und banden Sträuße aus weißen Margeriten (sogenannten Mädchenblumen) und aus gelben Johannisblumen (Burschenblumen).

Am Sonnwendabend, als die Abendglocken läuteten, versammelten sich die Leute vor der Dorfkapelle. Die Mädchen hatten sich festlich hergerichtet. Alle hatten - nach städtischen Art - weiße Blusen an, wie zu einem Kirchenfest. Den Festzug, der sich entwickelte, nannte man bezeichnenderweise *Prozession*. Er wurde durch einen Burschen eröffnet, welcher ein improvisiertes Kreuz trug. Ihm folgten die Kinder, dann die Hirten und ihnen nach sechs Burschen, von denen jeder einen großen, geschmückten Birkenwipfel trug. Es folgten die Mädchen mit Kränzlein aus weißen Margeriten in den Haaren. Dazwischen gingen die Burschen mit Stangen, auf denen alte Tongefäße befestigt waren, wo getrocknete Kienstrünke brannten. Hinterdrein drängten sich sodann alle älteren Teilnehmer aus dem Dorf und aus der Umgebung. Die "Prozession" bewegte sich dem Sonnwendfeuer zu. Dort angekommen, versammelte man sich im Kreise rund um den Holzstoß.

Ein Bursche hatte die Ehrenpflicht, den Stoß anzuzünden: er war dazu von den Mädchen bestimmt worden. Als die Flammen aufloderten, erscholl der Gesang der Mädchen und damit begann der Umgang um das Feuer:

*Sveti Ivan kres nalaga,
ladi nam je, predragi nam je,
s pravoj rokoj ga vižaga,
ladi nam je, predragi nam je.*

*Sankt Johannes schürt das Feuer,
zündet es mit der Rechten an ...*

Ein Bursche mit dem Birkenwipfel trat als Anführer hervor, ihm folgten drei Mädchen, die das Lied fortsetzten:

<i>Z levoj rokoj venčke tala, ...</i>	<i>Sankt Johannes mit der Linken</i>
<i>Nam se je zaštelo mladega junaka,</i>	<i>teilt uns die Kränzlein aus.</i>
<i>ladi nam je, predragi nam je.⁴³</i>	<i>Wir möchten gerne haben</i>
	<i>einen jungen Held bei uns.</i>

Drei Mädchen aus der Zuschauerreihe fragten nach seinem Namen. Es wurde einen Namen genannt, und der Junge der genannt worden war, gesellte sich zu dem Umzug um das Feuer, und zwar trat er hinter den Burschen mit dem Birkenwipfel. So wurden von den Mädchen alle Burschen aufgerufen, bis alle am Umzuge teilnehmen mußten. Gleicherart wurden die Mädchen aufgerufen:

<i>Nam se je zaštelo mlade devojke,</i>	<i>Wir möchten gerne haben</i>
<i>lada nam je, predraga nam je....</i>	<i>eine junge Maid bei uns.</i>

So kamen auch alle Mädchen in den Umzug, der um das Feuer kreiste. Singend bewegte sich nun der Reigen um den Feuerstoß, bis die letzten Flammen emporloderten. Da schwangen die Burschen ihre Birkenwipfel durch die Luft und schleuderten sie in die Glut. Desgleichen warfen alle anderen Burschen ihre Johannisblumensträußlein und alle Mädchen ihre Margeritenkränzlein in das ersterbende Feuer. Einige Teilnehmer holten sich Attichäste und schlugen damit in die Glut; sie meinten damit jegliches Ungeziefer zu vertreiben.

Als das Feuer niedergebrannt war, kehrte man in derselben Ordnung zurück ins Dorf, auch die Fackelträger stellten sich ein. Man kehrte zur Dorfkapelle zurück, unterwegs sang man Marien- und Johannislieder. Die Mädchen beteten sodann bei der Dorfkapelle noch einmal den Rosenkranz und die Lauretansische Litanei. Somit war die Sonnwendfeier zu Ende.

Ähnliche Sonnwendfeiern - wenn sie diese Benennung noch verdienen - waren in den westlichen Ausläufern der Windischen Büchel (Slovenske gorice) anfangs dieses Jahrhunderts noch anzutreffen (wir kennen einen Bericht⁴⁴ aus dem Jahr 1909). Sie sind ein klassisches Beispiel, wie kirchliche Einflüsse den ursprünglichen Kern, welcher trotz alledem doch noch hervortritt, vollkommen umranken und bis zur Unkenntlichkeit verdecken.

Letzten Endes war ja die Verkrümmung des ursprünglichen Brauches nicht abzuwenden. Er wurde in der Folge durchaus säkularisiert und hat heutzutage kaum etwas aus der Überlieferung beibehalten.

⁴³ Kuret, wie Anm. 5, S. 132.

⁴⁴ Trstenjak, wie Anm. 42.

SLOVENSKE KRESNE ŠEGE

Po starem izročilu, da se “o kresi dan obesi”, velja 24. junij za najdaljši dan v letu. Poslej bo dan krajši, sonce bo počasi izgubljalo svojo moč vse do zimskega sončnega obrata ali “zimskega kresa”. Naše poganske prednike je to navdajalo s strahom; z različnimi magičnimi dejanji, predvsem pa s kurjenjem ognjev (kresov), s proženjem gorečih koles in z nošenjem plamenic, so hoteli soncu “pomagati”, da ne bi omagalo, izgubilo svojo moč in povsem ugasnilo. Kult Sonca je v slovenskem ljudskem izročilu, če se vanj poglobimo do korenin, še vedno zaznati. Veri v magični pomen ognja se je namreč pridružila še vera v sončno božanstvo. Spomin na to potrjuje še marsikatera stara slovenska ljudska pesem, od najstarejše, le v fragmentu ohranjene (Jes se obrnam pruti svetami sonci....), ki jo je zapisal Matija Majar Ziljski, tja do nam vsem poznane Sijaj, sijaj sončece V III. delu Štrekljeve zbirke Slovenskih narodnih pesmi najdemo več deset variant takih pesmi, zapisanih širom slovenskega ozemlja. Avtorica jih nekaj navaja tudi v nemškem (Kuretovem ali svojem) prevodu. Kresna praznovanja, danes še ohranjena ali pa ponovno obujena v življenje predvsem v Beli krajini kot turistična zanimivost in prireditvev, so pri Slovencih bila od nekdaj zelo slikovita. Spremljale so jih šege, povezane z ognjem, obhodi in petjem kresnic, obdarovanjem in z vsem tem povezanim ljudskim verovanjem, ki se mu pridružuje še verovanje v magično moč rastlin, predvsem kresnih rož in ne nazadnje s krščanskim blagoslovom, ki naj bi polju prinesel rodovitnost, ljudem pa srečo. O vsem tem obširno govori prispevek, ki ga avtorica končuje z opisom dveh kresnih slavij iz Bele krajine in iz okolice Ormoža na Štajerskem, ki so se pri nas najdlje ohranila.

Ložar-Podlogar, Helena. 1998. Kres. Die Sonnwendbräuche der Slowenen (Slovenske kresne šege). *Studia Mythologica Slavica* 1: 225–242.

STADT-LAND BEZIEHUNGEN AN EINIGEN BEISPIELEN AUS DER SLOWENISCHEN VOLKSKULTUR

Bevor wir in einer Übersicht die Wechselseitigkeit der kulturellen Einflüsse der großen städtischen Zentren Sloweniens auf das Hinterland und umgekehrt betrachten müssen wir die politisch-administrativen Hintergründe dieses Geschehens aufzeigen. Bis zum Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie war das nationale Territorium der Slowenen in Österreich auf mehrere Kronländer, in Ungarn und auf zwei Komitate aufgeteilt. Von den Zentren dieser Länder gingen verschiedene Einflüsse auf das ganze Land aus.

Wenn wir im Westen beginnen: Die größte Stadt, teilweise auch mit slowenischer Bevölkerung und slowenischem Hinterland, war die selbständige Stadt Triest. Ihr Hinterland auf slowenischer Seite bildete die Grafschaft Görz und Gradisca mit der Stadt Görz als administrativem Zentrum. Das Land Istrien hatte auf slowenischem Gebiet zwei größere Städte: Koper und Piran. Im Mittelalter war Istrien zusammen mit dem Land Krain jahrhundertlang teilweise unter der Herrschaft des Patriarchen von Aquileja und der venezianischen Republik. Auch die Slowenen im Resiatal waren zunächst Untertanen des Patriarchen von Aquileja und später Venedigs. Venedig war mit seinem Hinterland für den Großteil der slowenischen Bevölkerung, vor allem im mediterranen Kulturgebiet, der bedeutendste Vermittler kultureller Güter und Werte.

Im Land Krain war Ljubljana das administrative Zentrum, bedeutend waren jedoch auch kleinere Sitze der Feudalobrigkeiten im Mittelalter, die sich später zu administrativen Zentren entwickelten (Kranj, Kamnik, Novo mesto). Die Stadt Ljubljana und mit ihr das ganze Land hatten lebendige wirtschaftliche und kulturelle Kontakte mit Italien, vor allem ab Ende der Renaissancezeit, was am eindrucksvollsten in der Barockarchitektur dieser Stadt und des ganzen Landes sichtbar wird. Diese Kontakte mit der Meditterankultur haben auch auf das Volksleben und seine Elemente in diesem Land eingewirkt.

Das Zentrum des Landes bzw. des Herzogtums Kärnten war Klagenfurt (Celovec), das – in früherer Zeit und im Gegensatz zu Ljubljana – kulturell sehr stark mit dem österreichischen und deutschen Hinterland verbunden war, weswegen sich durch seine Vermittlung anderweitige, in diesen Ländern heimische kulturelle Elemente verbreitet haben.

Das Land Steiermark hatte – nach dem ursprünglichen Sitz in der Stadt Steyr – sein Zentrum in Graz, von wo aus sich der kulturelle Einfluß auf die sogenannte Untersteiermark ausbreitete, wobei die kleineren Städte (Ptuj, Celje) als Vermittler fungierten. Graz hatte auch direkt und indirekt über Radkersburg (wegen seiner starken Wirtschaftskontakte) größeren Einfluß auf das Leben der Slowenen in Ungarn als die ungarischen administrativen Zentren. In der neueren Zeit haben aber auch letztere einigermaßen auf das dortige Leben eingewirkt.

Das Verhältnis zwischen den größeren und kleineren Städten einerseits und den bäuerlichen Siedlungen andererseits ist auch in kultureller Hinsicht für beide Seiten stetig und maßgebend. So wie die Städte einen großen Teil ihrer Bevölkerung samt deren Lebensweise vom Land beziehen und damit auch verschiedene materielle Güter (Lebensmittel usw.) für ihre Existenz, übernimmt auch die Landbevölkerung in ihrem ständigen wirtschaftlichen und kulturellen Kontakt aus dem Stadtleben neue materielle Güter, vor allem aber auch kulturelle Werte mit neuen Lebensformen.

Auf die slowenische ländlich-bäuerliche Kultur wirkten in den letzten drei, vier Jahrhunderten verschiedene Stadtzentren mit ihrem breiteren Hinterland verschiedenartig ein. Wie schon erwähnt, war und ist die größte Stadt am Rande des südlichen slowenischen Gebietes Triest, welches uns vor allem Elemente der mediterranen, teilweise aber auch, als bedeutendes Hafen- und Wirtschaftszentrum, der orientalischen Kultur übermittelte. Als die größte Hafenstadt der ehemaligen Österreichisch-Ungarischen Monarchie war Triest auch die Vermittlerin von Kulturgütern.

Die zweitgrößte Stadt der Slowenen war Ljubljana. Sie entwickelte sich aus ihrer Rolle als Zentrum des Landes Krain immer mehr zum allslowenischen Zentrum und hatte deswegen auch ihren kulturellen Einfluß auf ganz Slowenien ausgedehnt. Ljubljana selbst hat manche bedeutende kulturelle Elemente aus dem nachbarlichen Italien übernommen, so vor allem in der Barockzeit sein Architekturbild. Ljubljana vermittelte jedoch auch kulturelle Einflüsse aus ganz Österreich und sogar aus Deutschland (denken wir z. B. nur an den Protestantismus mit dem Druck der ersten slowenischen Bücher vor 400 Jahren, weiter an die Wallfahrten nach Köln, Aachen usw.). Aus Ljubljana haben auch kleinere Städte und Märkte manche materiellen Güter und geistigen Werte übernommen, um sie dann weiter zu vermitteln in die Provinz, die aber auch selbst immer lebendige und unmittelbare Beziehung zu der Landeshauptstadt aufrechterhalten hat.

Wenn wir nun nur skizzenhaft einige wichtigere Bereiche der Volkskultur vom Standpunkt der Wechselseitigkeit Zentralkultur - Regionalkultur überblicken wollen, tritt uns zuerst am sichtbarsten das Bauwesen vor Augen. Seitdem auf dem Lande die Holz- und Lehmhäuser und Wirtschaftsgebäude durch gemauerte Bauten ersetzt wurden - und dieser Prozeß ist auch heutzutage noch nicht beendet - sind aus der Stadt zuerst die Maurer gekommen, die die bescheidenen Formen der Stadt- und Vorstadthäuser, vor

allem aber ihre einzelnen Elemente (die Türen und Fenster mit Steinrahmen, Schornsteine usw.) aufs Dorf gebracht haben. Dem Kulturgebiet, aus welchem sie kamen, entsprechend, brachten sie Eigenschaften und Formen der dortigen Bauten mit, z. B. im Mediterrangebiet Etagebauten; sie fertigten steinmetz-geformte Eingänge, die sogenannten Säuleneingänge, auch mit bildhauerischen Ornamenten und Verzierungen, weiter Kamine und Schornsteine. Der Barockstil übertrug seine baulichen Besonderheiten auch auf das Land im Alpengebiet, dazu die Bemalung der äußeren Hauswände mit religiösen Motiven (Maria, Hl. Florian usw.). Einzelne Stadtzentren übermittelten den Dörfern in verschiedenen Zeiten jene Formen ihres Bauwesens (selbstverständlich den bescheidenen dörflichen Bedürfnissen und Möglichkeiten angemessen), die für sie selbst charakteristisch waren. So widerspiegelt das Dorfbauwesen in verschiedenen slowenischen Ländern den Stand und die Formen der Architektur, die sich in den einzelnen Jahrzehnten, vor allem ab dem 18. Jh., in den Städten durchgesetzt hatten. Dasselbe gilt für die Innenausstattung der Häuser, vor allem für ihre Einrichtungen (z. B. bemalte, geschnitzte oder gekerbte Truhen, Schränke, Betten, Öfen usw.). Wie stark der Einfluß der städtischen Zivilisation auf die ländliche Lebensform ist, können wir heutzutage beobachten, da gleichzeitig mit der schnell zunehmenden Industrialisierung und mit der starken Siedlungsbewegung der Bauernbevölkerung in die Stadt, in den Dörfern modernste Häuser in städtischen Formen gebaut werden, mit der modernsten Inneneinrichtung (z. B. die sogenannten „Laborküchen“, Badezimmer usw.). Desgleichen wurden auch Wirtschaftsgebäude modernisiert. In der letzten Zeit finden wir bei vielen Bauernhäusern nach dem Stadtvorbild auch Garagen: Die Nebenerwerbsbauern fahren eben mit ihren Autos zur Arbeit, ein Auto haben aber auch viele richtige Vollerwerbsbauern, die sich neben anderen städtischen Zivilisationserwerbungen auch dieses modernste Verkehrsmittel angeschafft haben. Es hat das Fahrrad ersetzt, das in unserem Jahrhundert jahrzehntelang, neben der Kalesche für Pferdegespann, eine auf dem Lande sehr verbreitete Stadtnovität gewesen ist. Ochsen sind selten geworden, der Traktor herrscht vor.

Der zweite Bereich, auf welchem sich der Stadteinfluß in der Zeit der Industrialisierung am sichtbarsten geltend gemacht hat, ist die Kleidertracht. Die alte, zu Hause aus Flachs- und Hanfleinwand angefertigte Kleidung wurde zwar noch mancherorts in unserem Jahrhundert beibehalten, doch im Allgemeinen wurde die städtische Bekleidungsweise sowohl in der Fest- als auch in der Werktagsskleidung angenommen. Landschaftlich sind zwar einige kleinere Unterschiede erkennbar, und auch der Schnitt weicht einigermaßen von dem der städtischen Kleider ab, doch heute ist im Allgemeinen auch dieser Unterschied verloren gegangen. Dabei ist die Berufstätigkeit der männlichen als auch der weiblichen Dorfbevölkerung in der Stadt von großem Einfluß, welche die Übernahme der jeweils aktuellen Elemente der Bekleidung auf dem Dorf mit sich gebracht hat.

Neben der Bekleidungsweise haben die größeren kulturellen Zentren vielleicht am stärksten auf die Ernährung der Landbevölkerung eingewirkt. Man könnte sagen, daß bei uns auf diesem Gebiet die sichtbarsten Änderungen vor allem nach den beiden Weltkriegen aufgetreten sind, als sich das gesamte Wirtschafts- und Sozialleben sehr verändert hat. Man hat zwar schon früher mancherorts die Verwendungshäufigkeit der ehemals bedeutenderen Lebensmittel eingeschränkt, z. B. die von Kraut und Rüben zum Frühstück, Sterz, verschiedenen Arten von Mehlbrei und Mus usw. Der Mehlbrei war das einfachste Frühstück, welchen sogar der Milchkaffee lange nicht verdrängen konnte. Jetzt hat sich aber der Milchkaffee für das Frühstück, ja sogar für das Abendessen allgemein auch in den Bauernfamilien eingebürgert. Umgekehrt kam aber z. B. nach Ljubljana vom Lande das Heidenbrot. Es war früher nur auf dem Tisch der Armen zu sehen, sonst war hingegen nur Weißbrot üblich. Heutzutage zählt das Heidenbrot zu den teuersten Brotspezialitäten der Stadt. Die Bauern hatten die Stadtbevölkerung, welche von jeher jeden Tag Fleisch auf dem Tisch haben mußte, mit Rind-, Kalb-, Schweine- und Hammelfleisch gut versorgt. Auf dem Markt von Ljubljana mangelt es wegen der Nähe Italiens, Istriens und des Vipavtals nie an Obst und Gemüse. Die Hausierer vom Resiatal brachten Südfrüchte (Orangen, Feigen, Zitronen), die Bauern vom Lande hingegen das weniger geschätzte heimische Frisch- und Dörrobst. Als Getränk war neben Milch und Wasser der Honigtrank (Met) sehr beliebt, wurde jedoch schon in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu einer richtigen Seltenheit, sodaß er sich heutzutage seinen Weg aufs Neue bahnen muß. Er wurde durch Birnen- und Apfelmilch ersetzt, mit welchem die Provinz die Städte völlig versorgte. Der Wein wurde vom Vipavtal und aus Istrien bezogen; sehr beliebt war und ist der Sauerwein (Cviček) aus Unterkrain, in der Steiermark bevorzugte man hingegen die einheimischen Weine.

Auch Elemente der geistigen Kultur strömten aus den Städten in die Provinz und von dort wieder, zwar etwas umgewandelt, zurück in die Städte. Das gilt vor allem für die Volksbräuche, sowohl die Jahres- als auch die Lebensbräuche. Die Umgänge der Neujahrssänger, die auf dem Lande überall üblich waren - im Bohinjer Tal sind sie noch heute maskiert - und die von Weihnachten bis zum Dreikönigstag von Haus zu Haus ziehen, wurden schon im 16. Jahrhundert auch in den Städten praktiziert, doch wegen der Unruhen, die sie verursachten, später verboten. Nikolausumzüge gab es in den Städten nicht, es wurden aber Nikolausabende in den Festsälen oder nur im engeren Familienkreis veranstaltet. Während sich die Kinder vom Lande über die traditionellen Dörrobstbirnen, Äpfel und Nüsse freuten, waren seit eh und je die Nikolausgeschenke der städtischen Kinder viel wertvoller.

Die Hauskrippe hat man sich zuerst unter dem Einfluß der Kirchenkrippen in den Stadtfamilien angeschafft; sie wurde auch bald auf dem Lande übernommen, doch gibt es in den verschiedenen Landesteilen erhebliche Unterschiede. Die Hauskrippe steht

in den bürgerlichen Häusern auf einer Kommode oder auf einem eigenen Tischchen, während sie in den Bauernhäusern immer im Herrgottswinkel ihren Platz findet. Der Verbreitungskern dieses neuen Stadtbrauches liegt im Alpen- und Voralpengebiet, der eigentliche Ausgangspunkt war Oberkrain, von wo die Hauskrippe bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts in die Dörfer des Voralpenraumes in Unterkrain und in die Untersteiermark drang. Heute begegnen wir der Hauskrippe in vielen bäuerlichen Heimen, obwohl mancherorts die Überlieferung nur einige Jahrzehnte zurückreicht (z. B. in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Ostslowenien, um 1900 im Küstenland und Görz, erst nach dem Ersten Weltkrieg im Übermurgebiet und im Friaul, und zuletzt in Südkärnten). Die ersten städtischen Hauskrippen waren eigentlich Kastenkrippen, die von Klosterfrauen auf Bestellung verfertigt wurden. Auch der Weihnachtsbaum, bei uns erst unmittelbar vor dem Ersten Weltkrieg in den Städten bekannt, kam als Neuerung zwischen den Weltkriegen aufs Land. Die Krippe kommt jetzt oft unter dem Baum zu stehen.

Die Sonnwendfeuer brannten in der Weihnachtszeit, im Frühling, wenn die Sonne der Natur neues Wachstum gibt, und im Sommer, wenn sie am höchsten steht. So wie in Kärnten wurden noch in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in einer der Vorstädte von Ljubljana kleine Feuer auf Brettern vorbereitet; diese wurden auf dem Ljubljana-Fluß zu Wasser gelassen. Von Zugewanderten wurden diese kleinen Sonnwendfeuer später durch Kerzen ersetzt, die an den Brettern befestigt waren. Die Frühlingssonnwendfeuer wurden später in der Stadt wegen Sparmaßnahmen verboten. Auf dem Lande brennen noch heutzutage die Johannisfeuer, in der Umgebung von Städten hingegen in den letzten Jahrzehnten die sogenannten Erstenmaifeuer am Abend vor dem Arbeiterfeiertag. In Oberkrain pflegt man noch heute in drei Orten (Kropa, Kamna Gorica, Tržič) das Licht auf dem Wasser hinabschwimmen zu lassen, und zwar am 11. März, am Vorabend des Hl. Gregorius, was als Handwerkerbrauch gedeutet wird.

Auch die Maskengestalten waren auf dem Lande sehr verbreitet und beliebt. Teile davon wurden dann in die Stadtkultur übertragen: Bürger lernten das „Sagen der Alten“ kennen, man veranstaltet heute noch Faschingsbegräbnisse usw., und so lebt die Überlieferung des Landes, wenngleich mit veränderter Funktion, in den Städten weiter. Unter dem Einfluß der italienischen Städte sind auch die Karnevale mit geistvoller Satire bei uns eingedrungen. Die Maskengestalten vom Lande, die in ihrer Umgebung vor allem die Funktion von Vegetationsdämonen ausüben (z. B. Kuret, Die Mačkare aus Dobropolje/Unterkrain), werden als touristische Attraktion in die Stadtkarnevale und auch in andere touristische Veranstaltungen (z. B. die Bauernhochzeit in Ljubljana) eingeschlossen, auch dort, wo sie gar nicht hingehören. Umgekehrt hat aber die Industrie mit ihren Erzeugnissen auch in diesem Bereich aufs Land übergegriffen, und so wurden viele archaische, aus Leinen, Pelz oder Fell angefertigte Gesichtsmasken durch gekaufte, aus Papier oder Plastik gemachte Larven ersetzt.

Wenden wir uns abschließend noch kurz dem Lebensbrauchtum zu. Auch hier treten wechselseitige Einflüsse auf. Der Volksglaube, mit welchem viele Sitten verbunden sind, ist im ländlichen Gebiet lange erhalten geblieben, nicht weniger jedoch in den Städten, nur daß er dort vielleicht etwas verborgener war. Bekannt waren Briefe und Trünke, um Zuneigung und Liebe zu erwecken, um Fruchtbarkeit herbeizuzaubern, worüber schon im Jahre 1679 der Jesuitenchronist aus Ljubljana berichtete. Auch die Bürger kannten Magiebücher und trugen verschiedene Amulette wider böse Kräfte, gegen Geister, Unglück und Krankheiten. Beschwörungen und Zaubersprüche waren nicht nur der bäuerlichen Bevölkerung auf dem Lande bekannt, auch in der Stadt wurden sie von Generation zu Generation weitergegeben. Besonders beliebt war das Voraussagen aus den Sternen und aus den Spielkarten; es gab Leute, die sich besonders mit der Deutung von Träumen beschäftigten, worüber manche Bücher überliefert sind. Aus den Ereignissen bei der Taufe, Hochzeit und beim Begräbnis wurde die Zukunft vorausgesagt, jeder versuchte, sein eigenes Schicksal zu erfahren und vorauszusagen. Bei den Festmählern aller Art (bei den Taufen, Hochzeiten, nach den Begräbnissen) wurden bestimmte rituelle Speisen eingenommen, die bei solchen Ereignissen auch in der Stadt bekannt und üblich waren.

In der neueren Zeit geht dieser Einfluß den umgekehrten Weg, d. h. die Stadt mit ihren Ernährungsbräuchen übt großen Einfluß auf das Land aus: gekaufte Torten und andere Süßigkeiten haben vielerorts den hausgemachten Nußkuchen (Potiza) und die Strudel verschiedener Art verdrängt. Der Stadteinfluß auf die Provinz zeigt sich auch bei der Brautkleidung, die immer städtischer wurde. Die Brautleute werden mit praktischen, gekauften Gaben beschenkt. Die Industrieware hat die gewerblich gefertigte Ausstattung abgelöst; die Autos haben die bunt verzierten Kaleschen ersetzt, in welchen die Hochzeitsgäste einstmals zur Trauung fuhren.

Die Bäuerinnen haben noch bis zum Zweiten Weltkrieg zu Hause entbunden. Dabei haben ihnen erfahrene Frauen, auch die eigene Mutter, geholfen. Heute bringen auch die Bäuerinnen ihre Kinder in der Entbindungsklinik zur Welt. Eine starke Einwirkung hat das städtische Vorbild auch bei der Auswahl des Namens: noch bis zum letzten Krieg erhielt in der Regel das Erstgeborene den Vornamen des Vaters bzw. der Mutter, die anderen Kinder wurden jedoch nach dem Heiligen benannt, dessen Namensfest auf den Tag der Kindesgeburt zunächst folgte. In den Städten hingegen wählte man oft ganz fremde, nichtslovenische Namen. Heutzutage ist die Situation fast umgekehrt: die alten, einheimischen „Bauernnamen“, wie man sagt, früher auf dem Lande üblich (z. B. Urška, Ana, Jože, Polona, Blaž usw.), finden immer mehr den Weg in die Städte, während man auf dem Lande immer mehr fremdklingenden Namen begegnet (Boris, Milan, Dušan, Tanja, Lea, Dolores). Die feierliche Begehung des Namenstages – früher sowohl in den Städten als auch auf dem Lande üblich – wurde auch auf dem Lande durch

das Feiern des Geburtstages ersetzt, mit der obligatorischen Torte, bei den Kindern mit aufgesetzten Kerzen. Die erstmalige Beschenkung des Neugeborenen mit dem weißen Hemdchen ersetzt heute eine goldene Kette mit einem Kreuzchen oder Herzchen, die Sorge und Verantwortung der Paten für das Kind und seinen weiteren Lebensweg verloren mit der Zeit fast gänzlich ihre Bedeutung.

Die Stadt wirkte auch auf die Toten- und Begräbnisbräuche auf dem Lande ein. Die Totenwache ist zwar auf dem Lande noch dort üblich, wo man den Verstorbenen zu Hause aufbahrt, die zunehmende Ausstattung der Friedhöfe mit Aufbahnhallen macht aber damit auch auf dem Lande langsam ein Ende. Bei Begräbnissen sieht man immer mehr Kunst- und Papierblumen, beim offenen Grab werden Reden gehalten, nach Stadtvorbild wirft man Blumen (Nelken) statt Erde in das Grab. Auf dem Dorf verschwinden langsam auch die Grabhügel, die alten Grabsteine, die hölzernen und eisernen Kreuze. Von letzteren konnte man noch vor einigen Jahren eine ganze Menge auf fast jedem Friedhof sehen. Diese Eisenkreuze wurden alle in Unterkrain, in dem kleinen Ort Dvor gegossen. Heutzutage werden die Grabstellen mit vom Steinmetz auf Bestellung angefertigten Denkmälern und Tafeln gestaltet, so daß auch die Dorffriedhöfe immer mehr das uniforme städtische Aussehen bekommen.

In meinem Beitrag wollte ich nur assoziativ am Beispiel Sloweniens und der Slowenen das Verhältnis zwischen den Kulturzentren und der Regionalkultur in den letzten Jahrhunderten andeuten. Diese wechselwirksamen Verhältnisse sind noch zu wenig untersucht und sollten der Gegenstand der gegenwärtigen und zukünftigen Ethnologie sein. Selbstverständlich müßte man jedes Jahrhundert und jeden Bereich hinsichtlich dieses Zusammenlebens gründlich analysieren; erst dann könnte man eine wahrhaftige Übersicht über den vollen Umfang des Geschehens auf diesem Gebiet bekommen.

POVEZAVE MED MESTOM IN PODEŽELJEM NA NEKATERIH PRIMERIH IZ SLOVENSKE LJUDSKE KULTURE

Do razpada Avstro-Ogrske je bilo narodno ozemlje Slovencev razdeljeno na več dežel. Iz središč teh dežel so izhajali različni vplivi na celotno ozemlje.

Na zahodu je bila največje središče Trst, ki je imel delno tudi slovensko prebivalstvo in zaledje. Zaledje na slovenski strani je predstavljala grofija Goriška in Gradiška z mestom Gorica kot administrativnim središčem. Dežela Istra je imela na slovenskem ozemlju mesti Koper in Piran. V srednjem veku je bila Istra skupaj s Kranjsko več stoletij pod nadoblastjo oglejskega patriarha in Beneške republike, ki je bila za večino

slovenskega prebivalstva v mediteranskem kulturnem območju najpomembnejši posrednik kulturnih dobrin in vrednot. V deželi Kranjski je bilo administrativno središče Ljubljana, pomembna pa so bila tudi manjša središča fevdalnih oblasti, ki so se kasneje razvila v administrativna središča (Kranj, Kamnik, Novo mesto). Mesto Ljubljana in z njim celotna dežela sta imela živahne gospodarske in kulturne stike z Italijo. Ti stiki z mediteransko kulturo so vplivali tudi na ljudsko življenje in njegove elemente. Središče dežele oziroma vojvodine Koroške je bil Celovec, kulturno močno povezan z avstrijskim in nemškim zaledjem, kar je preko njega omogočalo širjenje kulturnih elementov iz teh dežel. Dežela Štajerska je imela središče v Gradcu, od koder se je kulturni vpliv širil na spodnjo Štajersko. Gradec pa je imel zaradi močnih gospodarskih stikov preko Radgone večji vpliv na življenje Slovencev na Madžarskem kot madžarska administrativna središča.

Razmerje med večjimi in manjšimi mesti na eni strani ter podeželskimi naselji na drugi strani je tudi v kulturnem pogledu za obe strani pomembno. S podeželja migrira v mesto velik del prebivalstva in ga servisira s storitvami in dobrinami, ki jih v mestu ni; podeželsko prebivalstvo pa sprejema nove materialne dobrine in kulturne vrednote iz mestnega življenja.

V zadnjih stoletjih so na slovensko podeželsko-kmečko kulturo različno vplivala različna mestna središča s svojim širšim zaledjem. Trst je prenašal elemente mediteranske in, kot pomembno pristaniško in gospodarsko središče, tudi orientalske kulture. Ljubljana je sčasoma postala vseslovensko središče in s tem razširila svoj kulturni vpliv na celotno Slovenijo. Prevezla je pomembne kulturne elemente iz sosednje Italije, zlasti v baročni dobi, posredovala je tudi kulturne vplive iz Avstrije in celo Nemčije (npr. protestantizem s tiskom prvih slovenskih knjig). Manjša mesta in trgi so iz Ljubljane prevzemali materialne dobrine in duhovne vrednote ter jih posredovali naprej v provinco.

V besedilu avtorica skicira pomembnejše vidike ljudske kulture z vidika medsebojnega vpliva centralne in regionalne kulture, pri čemer se najprej pokaže vpliv na gradbeništvo, kjer so mestni zidarji na podeželje prinašali mestne gradbene elemente in stile. Podoben vpliv je opazen tudi pri oblačilni modi, prehrani, duhovni kulturi, šegah in praznikih, kjer so mestni vplivi prehajali na podeželje in obratno.

Ložar-Podlogar, Helena. 1988. Stadt-Land Beziehungen an einigen Beispielen aus der slowenischen Volkskultur. *Niederösterreich und seine historischen Nachbarn: Zentrale Orte und regionale Kultur im zentraleuropäischen Raum*. UNESCO - NÖ, 179–193.

ZAGOTAVLJANJE SLEDI IZROČILA

JURIJ FIKFAK

»Ljudstvo mora spoznati sebe, da bo moglo in hotlo spoznavati druge,« je leta 1859 zapisal Simon Šubic kot uvod v svoje razmišljanje o poduku našega naroda. Da, spoznati sebe, sebe kot skupnost in ne kot posameznika, najprej spoznati jezik in kulturo svojega naroda, tistega, ki je skozi stoletja živel pod različnimi vladarji in državami, se oplajal z alpsko, panonsko in sredozemsko kulturo, jo sprejel, plemenitil in ohranil v zavesti, da jo je prevzel od svojih prednikov in da jo mora kot del evropske kulture predati svojim potomcem. (Ložar-Podlogar 2001: 139)

S tem besedami je ob podelitvi Murkovih nagrad in priznanj za leto 2000 v Slovenskem etnografskem muzeju mag. Helena Ložar-Podlogar nagovorila nagrajence in občinstvo - in hkrati je s temi besedami do neke mere razložila tudi motive in opisala horizont svojega obsežnega raziskovalnega dela.

OD DOMA V TUJINO IN NAZAJ

A vse se je začelo v Ljubljani. Takoj po vojni, je bila družina Ložarjevih, brez preminulega očeta, pravnika in organizatorja Zimske pomoči, in brez stricев (po očetovi strani) prisiljena zapustiti očetovo službeno stanovanje v Ljubljani in iti v Novo mesto, k staremu očetu Košaku. Tu je mlada družina preživljala sedem dolgih, sušnih let, preden je učiteljica Slavka Ložar dobila službo v Dolenjskem muzeju. A v teh letih, vse do fakultete, so Heleno Ložar obkrožale stare ljudske pesmi, ki jih je pela Košakova stara mama (do 1949), potem muzej, kamor je kot desetletnica začela hoditi k mami skoraj vsak dan in kjer jo je ravnatelj muzeja, prof. Janko Jarc, ki je rad posedal v Košakovi gostilni, večkrat povabil: »Punca, dol se used' pa poslušaj, da se boš kaj naučila!«

Kot dekle je počitnice preživljala tudi v družbi tete Marte Ložar (žene Rajka Ložarja), takrat pomembne raziskovalke ljudske noše, dopisovala si je s stricem Rajkom Ložarjem, nekdanjim ravnateljem Etnografskega muzeja, urednikom in piscem *Narodopisja Slovencev I*, ki je v prvih majskih dneh zaradi groženj zapustil Ljubljano in je po neuspešnih prijavih na različnih ustanovah, npr. na graški univerzi ali v harvardskem muzeju Peabody, kjer hranijo zbirko vojvodine Meklenburške, in delu v tovarnah v Illinoisu, sklenil svojo pot kot direktor majhnega indijanskega muzeja v Manitowocu (Wisconsin).

Za maturitetno nalogo si je izbrala Novomeško čitalnico in čas slovenskega preporoda. Izbrala si je tematiko, ki jo je pozneje na poglobljen način raziskovala celo življenje. In takrat, v zadnjem letniku gimnazije, je pravzaprav tik pred maturo, po naključju v Novem mestu poslušala predavanje treh narodopiscev (dr. Milko Matičetov, dr. Zmaga Kumer in dr. Valens Vodušek), ki so novomeškim dijakom učiteljišča želeli približati nekaj glavnih področij slovenske ljudske kulture in jih navdušiti za to stroko. »Dvomim, da jim je takrat to uspelo; tedaj si niti v sanjah nisem mislila, da bom nekoč s temi znanstveniki sedela v istem inštitutu, da bodo postali moji učitelji, predstojniki in, upam, da ne rečem preveč, strokovni prijatelji, od katerih sem se veliko naučila. Med njimi je bil tudi dr. Milko Matičetov, raziskovalec ljudskega slovstva, izreden poznavalec nam takrat še neznane zamejske dežele Rezije. In prav zaradi nje sem si Matičetovo predavanje o ljudskem pripovednem izročilu Rezijanov še posebej zapomnila.« (Ložar-Podlogar 2015)

Tako je Helena Ložar prišla na študij germanistike in etnologije v Ljubljano že z velikim predznanjem in prvimi izkušnjami: muzej, kjer je bila njena mama deklita za vse, ji je dal občutek za gradivo, za snovnost, stara mama ji je dala občutek za svet ljudske pesmi in petja, kar je posebej nadgradila s svojim sodelovanjem in delom, predvsem pri zboru Lipa zelenela je, kjer je pisala programske liste. Za te več kot štiridesetletne aktivnosti ji je Sklad za kulturne ljubiteljske dejavnosti tudi dal priznanje.

V študentskih letih je intenzivno sodelovala na terenskih vajah skupaj s profesorji in z muzealci Etnografskega muzeja. Zbrano in urejeno gradivo se je potem hranilo in arhiviralo v Etnografskem muzeju in na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti.

V tretjem letniku je na predlog in priporočilo prof. Vilka Novaka prišla v Inštitut za slovensko narodopisje, da bi urejala fototeko. Ker je večina fotografskega gradiva nastajala v Sekciji za ljudske šege in igre (fotografa sta bila predvsem Božo Štajer in dr. Niko Kuret, pozneje Vlastja Simončič), je bila po njeni diplomi in po Herderjevi nagradi, ki so jo podelili dr. Niku Kuretu, nagrajenčeva izbira, kdo bo Herderjev štipendist, preprosta. Prejela jo je Helena Ložar in za dve leti šla na študij na dunajsko univerzo, v Institut für österreichische Volkskunde, ki ga je vodil prof. Richard Wolfram z asistentom dr. Helmutom Fielhauerjem, torej na inštitut z dvema, ideološko in raziskovalno zelo različnima profiloma, prvim, predstavnikom ritualistične šole, in drugim, ki ga je zanimal kulturni in socialni kontekst tradicije. Richard Wolfram, zelo vnet raziskovalec kulture kočevskih Nemcev, je takrat iskal nekoga, ki bi pokrival Balkan, a mu Ložarjeva ni mogla ustreči, saj je svojemu mentorju, dr. Niku Kuretu obljubila, da se vrne v Ljubljano.

Po dveh letih dela in študija na Dunaju je leta 1968 postala v Inštitutu za slovensko narodopisje asistenka z nalogo, da se posveti raziskovanju življenjskih šeg na Slovenskem, a raziskovala je tudi šege letnega kroga, ljudsko verovanje in pobožnost in zgodovino

etnološkega raziskovanja. Prvotno zamišljeno doktorsko nalogo - imenitno raziskavo ziljske ohceti - so ji zaradi spremenjenih univerzitetnih pravil priznali le kot magisterij.¹

Kot germanistka je bila od leta 1974 do 1995 zadolžena za bibliografsko revijo s povzetki etnoloških in narodopisnih raziskav *Demos*, ki so jo izdajali v Vzhodni Nemčiji; prav tako je bila tudi slovenska urednica *Internationale volkskundliche Bibliographie*, ki so jo izdajali v Bonnu, v Nemčiji. Nazadnje, v letih 1998–2001 je bila urednica inštitutske revije *Traditiones*, kjer je vse od upokojitve leta 2004 tudi članica mednarodnega uredniškega sveta.

Med priznanji za njeno delo velja omeniti dve – Avstrijsko etnološko društvo jo je imenovalo za dopisno članico, Slovensko etnološko društvo pa ji je podelilo Murkovo nagrado za življenjsko delo.

V INŠTITUTU ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

Znanstveniki, o katerih si niti v sanjah ni mislila, da bo z njimi sedela v istem inštitutu, so postali njeni učitelji in so na njeno raziskovalno, teoretsko in metodološko prakso vplivali še bolj kot profesorji na fakulteti. Soba Sekcije za ljudske šege in igre v tretjem nadstropju na Novem trgu 3 je postala središče, kjer so se ob kavi zbirali različni raziskovalci, znanstveniki, akademiki, profesorji, npr. Sergij Vilfan, Emilijan Cevc, Vilko Novak, Vitomir Belaj, Mihai Pop, Leopold Kretzenbacher, Robert Wildhaber, ...

Mogoče nekatere od teh znanstvenikov, v šestdesetih in sedemdesetih letih, tako teoretsko kot metodološko najbolje opredeljuje Alpes Orientales, regionalno in hkrati nadnacionalno gibanje. V članku, objavljenem leta 1952 v reviji *Ce fastu?*, je Milko Matičetov predlagal zamisel o skupnem raziskovanju skupnih vprašanj v vzhodnih Alpah. To zamisel so z Ivanom Grafenauerjem in Nikom Kuretom (Slovenija), Gaetanom Perusiniem (Italija), Leopoldom Kretzenbacherjem (Nemčija/Avstrija) in Robertom Wildhaberjem (Švica) tudi uresničili. Teh šest raziskovalcev je z Zmago Kumer in Elfriede Grabner sodelovalo in govorilo na konferencah, organiziranih vsaki dve do tri leta v vsaki od držav vzhodnih Alp, pri čemer je bila prva konferenca leta 1956 v Sloveniji. Ivan Grafenauer je izrazil naslednjo misel:

Drage dame in gospodje! Za naš mladi Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je velika radost, da lahko pozdravimo člane vseh treh etničnih skupin, ki živijo v vzhodnih Alpah in so strokovnjaki na svojih področjih, ter so se tukaj zbrali, da bi razpravljali o raziskovalnih vprašanjih, ki so skupna njihovim disciplinam. To srečanje je naravna posledica našega sodelovanja s strokovnjaki

¹ Delo je priredila za knjigo *V adventu snubiti - o pustu ženiti: svatbene šege Ziljanov*. 1995. Celovec: Mohorjeva družba.

iz sosednjih držav od ustanovitve našega inštituta, saj v vzhodnih Alpah skorajda ni večjih etnografskih vprašanj, ki bi jih bilo mogoče rešiti zgolj z ozirom na eno etnično skupino. Neposredna razprava lahko le oživi že potekajoče skupno delo in postavi nadaljnje skupne cilje.

Grafenauer je poudaril pomembnost primerjalnega dela: »Skorajda ni raziskovalnega problema, ki bi ga bilo mogoče rešiti znotraj ene države, enega jezika ali ene regije.« Delo skupine je bilo osredinjeno na raziskovanje, dokumentiranje in interpretacijo etnoloških objektivacij predvsem v vzhodnih Alpah. Skupina je združevala strokovnjake iz različnih disciplin, kot so etnologija, antropologija, folkloristika, zgodovina in arheologija. Multidisciplinarni pristop ni poznal metodološkega etnocentrizma, temveč je omogočal celovitejše razumevanje posamičnih kulturnih fenomenov v alpskem območju. Raziskovalci so uporabljali raznovrstne metode, vključno z natančnim terenskim delom, zgodovinskimi analizami in primerjalnimi študijami. Posebej so se posvetili lokalnim variacijam in unikatnim praksam, specifičnim za posamezna območja znotraj Alp. Za slovenske raziskovalce je ta krog, ki je po sestavi res mednaroden in v katerem je bilo več tujih kot domačih raziskovalcev, odpiral prostore za udeležbo na srečanjih in raziskovanjih v tujini.

Helena Ložar je bila kot mlada raziskovalka vržena v prostor, ki jo je zaznamovala tudi intenziven diskurz o različnih, »manj« ali »bolj« teoretsko ustreznih rešitvah in paradigmah. Polemiko (v sedemdesetih in osemdesetih letih) z drugačno, lahko rečemo družbeno angažirano marksistično, ustrežnejše rečeno plehanovsko usmeritvijo, predvsem na fakulteti je mogoče najprej razložiti z dejstvom, da so bili vsi takratni etnologi ali folkloristi na inštitutu primarno filologi - romanist Niko Kuret, slavist Milko Matičetov, oziroma filološko izobraženi, npr. germanistka Helena Ložar. Zaradi njihovega filološkega ozadja niso imeli metodološkega instrumentarija za reševanje in obravnavo družbenih vprašanj. Zato je tudi razumljivo, da je bilo stališče predvsem celo življenje apolitičnega Nika Kureta, da je fokus inštituta na narodopisju, tj. folkloristiki in da se ne ukvarjajo z družbenimi vprašanji. Drugi razlog je bil delitev na univerzo, kjer so bili kot pedagogi že nameščeni družbeno politično primerni raziskovalci in na akademijo, kjer bil kriterij družbeno politične primernosti manj ali sploh nepomemben. V tem okviru je bilo raziskovanje folklorne prostor, kjer so to razmeroma udobno delali, saj je praviloma (a ne vedno) omogočal raziskovanje in ohranjanje kulturne dediščine. Tako so bile raziskave tradicije praviloma brez sledi kritike političnih oblasti, ki pogosto niso tolerirale verskih in drugih praks. V tem okviru so se inštitutski sodelavci prilagodili in niso ustvarjali prostora za konflikt s političnim režimom.

A vendar podobne težnje po nepolitichnosti vidimo tudi pri tujih folkloristih, ki so se iz različnih razlogov posvetili kulturni dediščini nekega okolja, regije ali etnije. V teh letih je bil še močno živa ideja tako nasploh evropskih atlasov, ki je temeljila na zavedanju, da se svet z industrializacijo, z urbanizacijo, z migracijami iz podeželja v mesto, temeljito spreminja in tu se je bilo marsikdaj slišati znameniti rek, ki ga lahko parafraziramo v izjavi: »Medtem, ko mi tu teoretiziramo, nam tam informatorji umirajo.« Znotraj tega, lahko rečemo koncepta zemljevidenja sledi izročila, so izvajali različne aktivnosti, na različne načine so skušali zagotoviti, da bi bil vsak kraj in vsaka objektivacija slišana, videna in dokumentirana.

Ko govorimo o delu Helene Ložar-Podlogar ne moremo mimo njenega prvega, pravega učitelja, mentorja dr. Nika Kureta, ki je odločilno vplival na njeno življenjsko pot, poklicno kariero in v veliki meri tudi raziskovalni horizont in metodologijo. Njegovo delo lahko ločimo v dve obdobji, prvo pred 2. svetovno vojno, ko je bil učitelj in »neprofesionalni« etnolog, drugo po vojni, ko je bistveno definiral naloge in smernice Inštituta za slovensko narodopisje in svoje mesto ter raziskovalno polje v njem. Če je pred vojno, v tridesetih letih prejšnjega stoletja, objavil številna dela o ljudskem gledališču in si prizadeval približati duh ljudske kulture širši javnosti, se je po vojni, v Inštitutu lotil najprej odkrivanja, potem pa v posamičnih primerih, npr. v Cerknem ali v Brkinih tudi oživljanja tradicionalnih praks, kjer je videl priložnost za ponovno uvedbo nekaterih svojih medvojnih idej. Komunikacija med informatorji na terenu in inštitutom je omogočila novo razumevanje ritualov in oživitev že skoraj izginulih tradicionalnih oblik. Knjige Nika Kureta so pogosto postale »biblija« za lokalne izvajalce, ki so iskali »stari slog«. Tudi v slogu in vsebini besedil Helene Helene Ložar-Podlogar so bralci prepoznali pravi naslov za nasvet in tako so na inštitut prišli fantje iz Bohinja ter jo povprašali, »zakaj to delamo?«²

METODOLOGIJA ZBIRANJA

Eno glavnih vprašanj etnološkega raziskovanja je, kako zajeti neki fenomen v vsej njegovi pojavnosti. Ob zavedanju, da v procesih urbanizacije, deagrarizacije izginjajo ne le prakse, temveč tudi znanja, sta dr. Niko Kuret in Helena Ložar-Podlogar razvila in uporabila tehniko anket oziroma vprašalnikov za intenzivno komunikacijo z lokalnimi informatorji, kot so učitelji, duhovniki, ...; ustvarila sta učinkovito mrežo za zbiranje gradiva o različnih področjih ljudske kulture, kar je na eni strani omogočilo evidenco pojavov, na drugi pa terensko delo in oživitev nekaterih tradicionalnih ritualnih praks.

² To vprašanje sem načel v zapisu o tradiciji. (Isnart, Testa, 2020)

Helena Ložar-Podlogar je v vprašalniku o ženitovanju zapisala več kot 800 vprašanj, s katerimi naj bi raziskovalci skušali zajeti celotno podobo ženitovanjskih ritualov. Vprašalnica je bila osnova obsežni akciji, v kateri je sodelovalo več kot 100 informatorjev, ki so odgovorili na vprašanja. Nekatera besedila, nastala na podlagi teh anket oziroma poročil, so tudi objavljena v knjigi. Z vprašalniki in velikim obsegom odgovorov je nastala potreba po učinkovitejši rabi in obdelavi podatkov, s perforiranimi kartoni in listi, kar so bili prvi nastavki za računalniško obdelavo gradiva.

Njuno delo je omogočilo novo razumevanje in ohranjanje ljudske kulture, hkrati pa so se z izborom tem in vprašanj praviloma izognili konfliktom s političnim sistemom. Njuna prizadevanja so bila osrednjega pomena za ohranjanje kulturne dediščine in zagotavljanje kontinuitete tradicionalnih oblik v sodobnem času. Omejen fokus na folkloristiko in filološko ozadje raziskovalcev sta dodatno pripomogla k njihovi sposobnosti delovanja mimo političnih pritiskov, kar je omogočilo varno in produktivno raziskovalno okolje.

IZBOR BESEDIL

Kako sestaviti reprezentativen izbor del nekoga, ki je tako vneto in zavzeto in na tako različnih ravneh naslavljal različne javnosti, od znanstvenikov do širše javnosti, v poljudnih besedilih pa nagovarjal mlajšo populacijo. V izboru so prevladovali štiri tematike, prvi dve se nanašata na šege in navade, tretja na ljudsko verovanje oz. pobožnost, zadnja razprava pa je prispevek o razmerju mestom in podeželjem, besedilo, ki kaže na kulturno dinamiko in na kulturni kontekst. V tem pregledu in komentarjih se dotikam le nekaterih razprav, iz katerih je mogoče razbrati glavne raziskovalne in teoretske premise Helene Ložar-Podlogar. Prav tako ne primerjam njenega dela s preglednimi besedili, ki so nastala v zadnjih dvajsetih letih in so obogatila naše znanje o šegah in navadah življenjskega in letnega kroga. Tu mislim predvsem na dela Ambroža Kvartiča *Od imena do spomina* (2023), Irene Rožman o kulturi rojstva (2004), Mateje Habinc o šegah ob smrti (2000) in delu Janeza Bogataja *Slovenija praznuje* o letnih šegah (2011).

ŠEGE ŽIVLJENJSKEGA KROGA³

Eden osrednjih konceptov v etnologiji je življenjski cikel: gre za pomembne prelomnice v življenju posameznika, kot so rojstvo, poroka in smrt. Helena Ložar-Podlogar se opira na teorijo ritualov prehoda (rites de passage), ki jo je razvil Arnold van Gennep (1909)

³ Za *ritualne prakse* uporablja Helena Ložar-Podlogar pojem *šege*. V besedilu ohranjam to poimenovanje.

in po katerem so prehodni rituali razdeljeni v tri faze: ločitev, prehod in vključitev. Te pomagajo razumeti simboliko in funkcijo različnih ritualov v življenjskem krogu posameznika in skupnosti. V okviru programa, ki so ga leta 1947 zapisali v Komisiji in pozneje realizirali v Inštitutu za slovensko narodopisje, se je Niko Kuret zavezal k raziskovanju letnih šeg ali šeg letnega kroga. Sredi šestdesetih let je našel študentko, Heleno Ložar-Podlogar, ki je bila pripravljena raziskovati življenjske šeg. V slovenskem okviru je Helena Ložar-Podlogar najpomembnejša raziskovalka življenjskih mejnikov. Fokus njenega dela je dokumentiranje in analiza tradicionalnih šeg, povezanih predvsem s poroko in smrtjo. Njene raziskave osvetlujejo širše družbene in kulturne vzorce ion njihove spremembe skozi čas. Avtorica je tudi živa enciklopedija šeg in navad. Za *Enciklopedijo Jugoslavije*, *Enciklopedijo Slovenije* in *Slovenski etnološki leksikon* je napisala več kot 450 gesel,⁴ v katerih opozarja na bogato in pisano kulturno dediščino. V geslih je razvidna njena preciznost v poimenovanjih, v lokacijah in nazadnje tudi časovnih opredelitvah.

Šege življenjskega kroga vključujejo tradicionalna dejanja in šege ob rojstvu, poroki in smrti; so sestavni del družbene kulture in se prenašajo iz generacije v generacijo. Na Slovenskem so se stare šege ohranile različno dolgo, najdaljšo tradicijo imajo ženitovanjske šege na podeželju, medtem ko so se šege ob rojstvu skoraj popolnoma izgubile. Šege ob smrti se še ohranjajo predvsem na podeželju.⁵

Šege ob rojstvu

Povezane so z ljudskim verovanjem in magičnimi dejanji, katerih cilj je bil vplivati na število in zdravje potomstva ter olajšati porod. Različna dejanja, npr. polaganje novorojenca na mizo ali ognjišče, so bila namenjena zagotavljanju sreče in zdravja ter zaščiti pred zlimi duhovi; prva kopel in povijanje novorojenca z uporabo simboličnih predmetov pa sta vplivala na otrokovo prihodnost. Prakse, kot je postavljanje fantka v naročje neveste, naj bi zagotovila rojstvo moškega otroka, črna dejanja pa lažji porod. Določena hrana in dejavnosti so bile za nosečnice prepovedane.

Ženitovanjske šege

Ženitovanjske šege vključujejo vasovanje, snubljenje, poročni obred in svatbo. So obsežne in slikovite ter vključujejo številne obredne in zabavne elemente. Praviloma so poudarki na apotropijskih dejanjih, ki naj zaščitijo par, družino in zagotovijo rodovitnost.

⁴ Razen splošnega besedila o življenjskih šegah (ES) v knjigi ni enciklopedičnih ali leksikonskih prispevkov. *Etnološki leksikon (Slovenski etnološki leksikon 2004)* bo kmalu redigiran, dopolnjen in dostopen na spletu (etnoloski-leksikon.zrc-sazu.si).

⁵ Ritualne prakse ob smrti so odvisne tudi od lokalnih, občinskih prepisov, od tega ali je v kraju mrliška vežica, ...

Ohranjene so stare poročne tradicije z elementi starodavne slovanske dediščine, npr. simbolni obred, povezan z rodovitnostjo, to je postavljanje fantka v naročje neveste.

Prvo besedilo je o *lažni nevesti*. Besedilo obravnava prizor z »lažno nevesto« v južnoslovanskih ženitovanskih šegah, zlasti pri Slovencih. Že Johann Weichard Valvasor je v svojem delu iz leta 1689 opisal to šego, ki se je na Slovenskem ohranjala v skoraj nespremenjeni obliki. Med variantami prizora je najpogostejša oblika, kjer se ženinu in njegovemu spremstvu predstavi več »lažnih« ali »podtaknjenih« nevest, ki jih svatje po vrsti odklanjajo, dokler se ne pojavi prava nevesta. Prizor se lahko izvaja tudi s predstavivjo živali ali predmetov. Razlage pomena te šege so različne. Lahko gre za apotropijsko dejanje za zaščito neveste pred nevarnostmi, ki ji pretijo na poročni dan, lahko pa jre prizor sestavni del obredov, ki označujejo prehod iz stanja samskosti v zakonsko življenje. Danes je prizor danes predvsem šaljiva scena, ki prispeva k veselju in razvedrilu med svati.

Ziljska dolina. Besedilo *V adventu snubiti, ... o pustu ženiti* (Ložar-Podlogar 1995) ni objavljeno, dostopno je prek spletne povezave, tu le na kratko komentiram, saj najbolje ilustrira način, kako raziskovalka obravnava razpoložljivo gradivo o ženitovanskih šegah in tradicijah v Ziljski dolini na Koroškem. Sklicuje se na različne zgodovinske vire, prispevke različnih avtorjev in raziskovalcev, razpravlja o njihovih spoznanjih ter občasno problematizira njihovo zanesljivost ali natančnost. Na podlagi virov natančno opiše šege pri Slovencih na Zilji in obravnava spoznavanje, zaročni obred, doto, vabila, obredja in poročno gostijo. Primerja in kontrastira opisane šege s šegami sosednjih kultur ali regij. Pomemben je njen poudarek na lokalnem znanju, lastnih raziskavah, vključno s terenskim delom med tamkajšnjimi prebivalci. V besedilu se ukvarja s kulturnimi in jezikovnimi vidiki Ziljske doline, posebej s slovenskim prebivalstvom in specifičnimi narečnimi različicami, oblačili ter edinstvenimi značilnostmi. Hkrati opozarja na sobivanje različnih narodnih skupin in na njihove medsebojne vplive v širšem alpskem kulturnem prostoru.

Prekmurje. Helena Ložar-Podlogar je bila med prvimi slovenskimi raziskovalci, ki so obiskali zamejske Slovence v Porabju. V besedilu je njen fokus na ženitovanskih šegah Slovencev tako v Porabju, najzahodnejšem območju države Madžarske, kot v Prekmurju na severovzhodu Slovenije. V besedilu so zanimive informacije in zapiski o šegah in navadah, še posebej v Gornjem Seniku (Felsőszölnök), vasi z večinoma slovenskim prebivalstvom. Avtorica je preučevala šege na terenu, naredila zapiske in posnela tudi tonske posnetke v narečju. Pri sestavljanju prispevka so bile uporabljene tiskane publikacije, rokopisni zapisi in rezultati obsežne raziskave, ki jo je od leta 1969 izvajal Inštitut za slovensko narodopisje Slovenske akademije znanosti in umetnosti po vsej Sloveniji. Zaradi omejenega prostora se je avtorica osredotočila le na naselje Gornji Petrovci (v tu objavljenem besedilu jih navaja kot Zgornji Petrovci), najbližje

madžarski meji. V prispevku ugotavlja podobnosti, ki so povezane predvsem z rabo priročnika *Starišinstvo i zvačinstvo* in razlik med obema deloma Prekmurja, tako glede dejanj kot tudi jezikovnih izrazov zaradi različnega razvoja obeh regij. V tem prispevku je posebej vidna avtoričina skrb in zanimanje za zapeto ljudsko pesem.

Dolenjsko. Besedilo obravnava ženitovanjske šege pred samim poročnim obredom v okolici Novega mesta, zaradi pomanjkanja pisnih virov pa je temeljilo predvsem na rezultatih obsežne raziskave Inštituta za slovensko ljudsko narodopisje v sedemdesetih letih, v kateri je sodelovalo več kot trideset različnih pričevalcev različnih starosti in poklicev. V razpravi je glavni poudarek na dogovarjanju oziroma pogajanju o premoženju in poročni pogodbi; raziskovalka dokumentira, kako pomemben dejavnik pri pripravi in sklepanju poroke so bili socialni status in predvsem finančni vidik. Opisuje, kako so se predvsem starši obeh mladih pred poroko dogovarjali o premoženju. Pomembne so bile tudi ustanove, ki so pomagale revnim nevestam v preteklosti, npr. Friderik-Dilanz Stiftung in Joseph-Duller-Stiftung. V besedilu zelo razvidno začrta povezavo med ženitovanjskimi šegami in socialnim statusom, razvidnem predvsem iz pogodb o zakonu, iz katerih lahko razberemo informacije o statusu poročenih parov, kar ponuja vpogled v družbeno strukturo in dinamiko v preteklosti, navsezadnje tudi na razvoj in spremembe ter prilagajanje aktualnim družbenim razmeram.

V nadaljevanju, v drugi razpravi, analizira tradicionalne ženitovanjske šege v okolici Novega mesta, predvsem šege, povezane s poročnim obredom, npr. poslovilni večer neveste in ženina, prenašanje nevestinega premoženja v novi dom ter sprejem neveste in drugi obredi. Opisuje tudi šege pred samo poroko, tradicionalno glasbo, plese, jedi in pesmi. Besedilo je nastalo večinoma na podlagi intervjujev in lastne terenske raziskave avtorice, saj ni na voljo pisnih virov. Glavni poudarki besedila so tradicija, regionalna identiteta, ustno izročilo. Prikazuje pomembnost ohranjanja in razumevanja tradicionalnih ženitovanjskih šeg ter njihove vloge pri oblikovanju kulturne identitete posamičnih regij.

Obe besedili pričata o tem, kako raziskovalka na različne načine pristopa k razpoložljivemu gradivu in kako ji gradivo narekuje izbiro metod in samo pisavo (zapis) besedila. V prvem primeru so pomembni vir poročne pogodbe, ustanove, ki pomagajo mladim, spodobnim dekletom, da se poročijo. Iz vsega tega razbiramo, kako pomemben je bil socialni status obeh kandidatov za poroko. V drugem primeru pa je pozornost na samih ženitovanjskih šegah, njihovih podobnostih in razlikah.

Kočevje. Theodor Elze je v 19. stoletju podrobno opisal ženitovanjske navade Kočevjarjev. Omenja poroke ob ponedeljkih, kako so dekleta in samski fantje praznovali »kranclvečer« in spleтали venčke. Na poročni dan sta nevesta in ženin izmenjala pijačo iz lončene posode in jo nato razbila. Po cerkvenem obredu so se svatje odpravili na ženinov dom, kjer je potekala gostija pod vodstvom »starašinerja«. Peter von Radics je

leta 1864 opisal podobne šege in poudaril, da so poroke potekale ob ponedeljkih, četrtek ali nedeljah. Adolf Hauffen je leta 1895 dokumentiral šege Kočevarjev, vključno z mladostjo za poroko, snubljenjem z ženskimi posrednicami in simboličnim iskanjem neveste. Nevesta je nosila tradicionalno obleko in okrašen venec. Wilhelm Tschinkel je leta 1931 opisal dodatne podrobnosti, kot so nevesta, ki je pred poroko zaužila hrano iz svinjskega korita za uspeh pri svinjereji, in različne čarovnije za zagotovitev sreče v zakonu. Richard Wolfram je z neposrednim terenskim delom in zbiranjem gradiva iz različnih krajev Kočevske pomembno prispeval k dokumentaciji ženitovanjskih šeg Kočevarjev. Helena Ložar je gradila na Wolframovih ugotovitvah, uporabila njegovo metodologijo in primerjalni pristop. Njeno delo se je osredotočilo na prepletanje in spreminjanje šeg skozi čas ter na vpliv različnih zgodovinskih dogodkov. Teoretske premise so temeljile na dokumentiranju kulturne dediščine ter razumevanju lokalnih razlik in vplivov širših zgodovinskih procesov.

Svatba v Istri. Besedila Janeza Vajkarda Valvasorja vključujejo podrobne opise, ki temeljijo na njegovih lastnih opazanjih in raziskavah. Še po drugi svetovni vojni je Metod Turnšek odkril veliko starih elementov. V Istri je bila praksa snubljenja dolgotrajna in formalna, z večkratnimi obiski in pogajanji, medtem ko so v potekala bolj preprosto in hitreje. Bale neveste so bile zelo obsežne, vključevale so pohištvo, gospodinjne potrebščine in oblačila. Valvasor opisuje dolg postopek pred poroko, vključno z dogovarjanjem o doti in prenosom bale. Prav tako so imeli v Istri dolge in formalne poročne obrede z veliko tradicionalnimi elementi, npr. s plesom ali darovanjem kolačev.

Šege ob smrti

V splošnem opisu smrti in šeg se prepletajo večinoma nekdanje konkretne prakse in nekdanje verovanje z bogato tradicijo, ki se oziroma se je nanašala na slovensko podeželje. Opisuje različne vidike smrti in pogrebnih šeg, pri čemer navaja konkretne prakse in poudarja verovanja, ki so jih oblikovala. Tako bolniku, ki izdihne, takoj zatisnejo oči, kar na eni strani simbolizira spoštovanje, na drugi pa zaščito pred »hudim pogledom«. Umirajočega položijo na zemljo, da olajšajo umiranje in preprečijo vračanje pokojnega. Ob umirajočem se zbere družina, prijatelji in sosedje, da pokažejo, da ni sam in mu olajšajo smrt. Pri vzglavju so blagoslovljena voda, sveče in molitveniki, ki naj ga ščitijo proti zlim duhovom. Vrata in okna v sobi so odprta, da duša lažje zapusti telo. Ob smrti ustavijo uro in pokrijejo ogledalo, sosedje pa umijejo in preoblečejo pokojnega iz higienskih razlogov in da preprečijo vračanje, postavijo mrtvaški oder (pare) v hiši, kjer pokojnik leži z nogami proti vratom, mizico s svečama in križem, kropijo in molijo zanj. Raziskovalka omenja še nočno bedenje (vahtanje) pri mrtvaškem odru, kjer molijo, pejejo žalostne pesmi, pripovedujejo zgodbe in igrajo družabne igre. Hkrati zaznava

spremembe šeg zaradi uvajanja mrliških vežic, kremiranja, umiranja v bolnišnici, ...⁶ V ljudskih verovanjih je smrt bela ženska, ognjena v pelerino, prisoten je strah pred vrnitvijo pokojnika, verovanje v apotropijsko moč molitve in zakramentalov. Hkrati so v to dogajanje vključeni sosedje in sorodniki, ne le kot izraz gostoljubnosti, temveč tudi kot povezave s pokojnikom.

SVET MASK

Bohinjske šeme. Helena Ložar-Podlogar je raziskovala bohinjske šeme in šege, ki so se opazno spremenile po požaru v Srednji vasi. Fantje so izgubili svoje tradicionalne maske in oblačila, kar je povzročilo cezuro v ritualni praksi.⁷ Prvotno so bile šeme preprosto oblečene, vendar so se kmalu odločili za izdelavo novih mask in oblačil, pri čemer so uporabili sodobne materiale. Niko Kuret v poročilu iz leta 1954 opisuje, kako so bile stare maske nadomeščene z lepenkastimi maskami, kožuhi pa so bili prebarvani z živimi barvami. Aktivni odnos do tradicije se kaže v prizadevanju, da bi ohranili novoletne obhode. V Srednji vasi so obdržali nekaj starih likov, kot so uoča, mat, Novo leto, šema s košem in šema s flašo, hkrati pa so uvedli nove kombinacije, kjer so združevali funkcije in oblike v novo sinkretično celoto. Tako je npr. šema z napisom »Srečno novo leto« zdaj oblečena v živalsko masko z rogovi, kar združuje funkcijo ene šeme in lik druge. Postopek rekonstrukcije nekdanjih praks kaže, kako se tradicionalne oblike in prakse spreminjajo in prilagajajo novim razmeram ter materialom. V Srednji vasi so fantje ohranili bistvene elemente tradicije, vendar so jih prilagodili sodobnim materialom in tehnikam. To omogoča ohranjanje kulturne identitete ob hkratnem prilagajanju in inoviranju. Avtorica ugotavlja, da mladi danes ne poznajo več izvora in pomena teh ritualnih praks, vendar ohranjajo inkluzivno prakso, ki vključuje vsa gospodinjstva. S spremembami ritualne prakse se je spremenila tudi funkcija rituala; ta ni več primarno magičen element, temveč kohezivni element za vaško skupnost. Sprememba je posebej opazna ob vaških praznikih, kot so shodi in šagre, kjer se ritual uporablja za krepitev identifikacije z naseljem. Ritualna praksa je ključna za ohranjanje kulturne dediščine in

⁶ Na te ritualne prakse vplivajo tudi lokalni, t.i. higienski občinski predpisi. Nova konfiguracija organizacije dogajanja pred umiranjem, ob smrti in po njej, in pogrebna podjetja, katerih skrb je zdaj kompletna organizacija pogreba (prenos mrliča iz stanovanja ali bolnice, izkop jame, sam pogreb idr.), so temeljito spremenila te prakse na podeželju, še posebej v zadnjih desetih, dvajsetih letih.

⁷ Take cezure so bodisi prepovedi maskiranja, značilne za obdobje med obema vojnoma, posebej na ozemlju, ki ga je dobila italijanska država z rapalsko pogodbo, takoj po 2. svetovni vojni so bile maske prepovedane marsikje na Slovenskem, med nepolitičnimi razlogi pa so pogosto smrt ali umik glavnega organizatorja, slabša demografska podoba naselja - posebej v naseljih z manj kot 100–150 prebivalcev.

identitete, saj omogoča prepletanje starega in novega ter prilagajanje tradicij sodobnim razmeram.

Banjška planota. Dolgo časa so bili ti kraji zaradi slabih prometnih zvez odrezani od raziskovalcev ljudskih šeg. Helena Ložar-Podlogar je leta 1968 prvič obiskala odmaknjeni svet in dokumentirala pustne šege. Tradicionalne pustne šeme, imenovane »mačkore«, so bile prvotno izdelane doma, danes pa so večinoma kupljene v mestih, kar zmanjšuje njihovo lokalno specifičnost in identiteto. Pustni sprevod na Banjški planoti vključuje različne like, med katerimi so *Klobason*, ki nosi oprtnik in nabira klobase ter druge dobrote; *Novic in novica* (ženin in nevesta) predstavljata par »lepih« šem z značilnimi oblekami; smešenci sta par, kjer eden predstavlja moškega, drugi pa žensko lutko z nazaj obrnjenimi nogami (krivopeto). Glavna lika sta *Pust in Pustovka*, oblečena v pisane obleke s trakovi in papirnatimi rožami ter *Hudič* s črnim ali rdečim naličjem in rogovi, ki preganja mladino. Za pustne šege na Banjški planoti je značilno, da šeme obišejo vsako hišo, kjer jih gospodinje obdarijo s klobasami, jajci in špehom. Z »vadlo« (nogavico, napolnjeno s pepelom), s katerimi pust lovi in praši dekleta, kar je ostanek magičnih obredij za rodovitnost. Na pepelnično sredo se pustno veselje konča s pogrebom in sežigom slamnatega Pusta. Zaradi sodobnega načina življenja in dela v dolini se je čas pustovanja premaknil s pustnega torca na pustno nedeljo, kar omogoča večjo udeležbo fantov, ki delajo v dolini. Pustne šege na Banjški planoti so kljub spremembam ohranile pomembne elemente tradicionalnih obredij. Banjška planota s svojimi enkratnimi liki in obredi bogati slovensko pustno dediščino ter ohranja živahen spomin na preteklost.

Vrbica, vas v dolini reke Reke pri Ilirski Bistrici, je dolgo skrivala svoje pustne šege pred očmi javnosti in raziskovalcev. Šele leta 1998 so Vrbičani predstavili svoje *šjeme* na karnevalu na Ptuj. Vrbiške šjeme so pustni liki z vsaj sedemdesetletno tradicijo, večinoma neznane raziskovalcem in širši javnosti. Helena Ložar-Podlogar je s sodelavci terensko dokumentirala tridnevno pustno dogajanje in pustne like ter ugotovila, da vrbiške šjeme vključujejo različne tipe mask. *Antropomorfne maske* predstavljajo ljudi različnih starostnih in socialnih skupin, poklicev in dejavnosti. Posebej opazna sta beli in črni lovec, ki simbolizirata boj med svetlobo in temo. *Zoomorfne maske* predstavljajo živali, kot so osli, medved, kamela in opica, ter kažejo na povezavo med živaljo in človekom ter prenašajo starodavne kultne elemente. *Fitomorfne maske*, npr. bršljanar, pa predstavljajo kult zelenja in rodovitnosti. V nedeljo dopoldne je pantomimična predstava (»nemo gledališče«), kjer šjeme uprizorijo vsakdanja opravila in obrede, popoldne pa so na karnevalu *Pust je pršu* v Ilirski Bistrici; v torek je poberija, kjer šjeme obišejo vse hiše v vasi in zbirajo darove in jih dokumentirajo v posebni knjigi. V sredo lutka pusta sežgejo po simbolni obsodbi. Vrbiške šjeme so kljub vplivom sodobnega časa ohranile zvestobo tradiciji. Medtem ko so nekoč šemali le moški, danes,

zaradi maloštevilčnosti sodelujejo tudi ženske. Vse pustne maske in obleke izdelujejo domačini sami, kar ohranja avtentičnost in povezanost s krajevnim izročilom. V primeru vrbiških šjem avtorica razkriva mimetično vlogo pustovanja, neke vrste vaški panoptikum s humorno zastavljeno ponovitvijo ali podvojitvijo z več kot petdesetimi liki, ki ponazarjajo glavne nosilce in življenjske prakse.

Zagorica in Ponikve. Niko Kuret je leta 1954, kot sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje, začel raziskovati maske slovenskih pokrajin, da bi obudil pustne šege, prekinjene zaradi vojne. Učitelj Tone Ljubič ga je že leta 1944 opozoril na mačkare in prispeval risbe ter fotografije. Šele leta 1962 se je Kuretu posrečilo pridobiti sredstva za oživitvev mačkar v Zagorici in njihovo natančno dokumentiranje in fotografranje. Odkril je spremembe v likih in obredjih, npr. nadomestitev debelega Kürenta z dvojčkom ter nov lik moža, ki nosi babo v košu. Kuret je ugotovil, da so mačkare med najstarejšimi igralskimi dediščinami Slovencev, ki so sicer izgubile svojo kultno vsebino, a ohranile arhaične elemente v videzu in obnašanju. Kljub skromnemu pustnemu izročilu osrednje Slovenije, so dobrepoljske mačkare, predvsem v Zagorici in Ponikvah, ohranile več kot stoletno tradicijo, z mešanjem različnih kulturnih vplivov. Pustovanje v Zagorici in Ponikvah se začne z obrednim obhodom mask po hišah. Jutranji obhod v Zagorici vključuje dostojanstveni jajčarski par in spremljevalca grbca, ki prosijo za jajca. V Ponikvah, kjer agent pobira denar, so značilni liki podivci, petelin in košuta. Dopoldanski obhodi so polni humorja. Zagoriške mačkare vključujejo lik debeluha – dvojčka, velikanke in ta starega, ki nosi babo v košu. V Zagorici imajo babji mlin, kjer stare ženske v mlinu pomladijo. Žaganje babe simbolizira smrt zime in rojstvo pomladi. V Ponikvah pa vsak pust tematizira aktualne dogodke, kar daje šegi značilnost karnevala. Pustovanje se sklene z obrednim oranjem in sejanjem v Zagorici ter obrednim plesom po hišah v Ponikvah. Kljub modernizaciji in spremembam v vasi se tradicija mačkar z močno podporo domačinov in ohranjanjem avtentičnih dialogov ter obredij ohranja.

Vsem raziskavam je skupno intenzivno terensko delo, ki je vključevalo opazovanje, dokumentiranje, fotografranje in snemanje, ter omogoča neposreden vpogled v pustne šege in obrede. Raziskave prinašajo spoznanja, kako so lokalne skupnosti kljub sodobnim spremembam in vplivom ohranile svoje tradicionalne pustne šege, kako so se z inovacijami prilagodile novim razmeram, npr. z uporabo sodobnih materialov, s spremembami v scenariju, z novo konfiguracijo akterjev (npr. vključene ženske, otroci). Pustne šege so kohezivni in identifikacijski element, so sredstvo za krepitev skupnostne povezanosti in identitete. Hkrati so pomemben del lokalne kulture, ki združuje zgodovinske, družbene in magične elemente.

V besedilih so različni poudarki, npr. pri *bohinskih šemah* na sinkretizmu in prilagoditvah po požaru v petdesetih letih, in ugotovitve o tem, kako so lokalni prebivalci združevali stare in nove elemente ter ohranjali kulturno kontinuiteto. Pri

pustnih šegah na *Banjški planoti* je fokus na dokumentaciji tradicionalnih pustnih šeg, posebna pozornost je namenjena specifičnim likom in ritualnim praksam. Sodoben način življenja marsikdaj prinaša izgubo lokalne specifičnosti, najprej zaradi rabe komercialnih mask in premika pustovanja s pustnega torca na pustno nedeljo. Za raziskavo o *vrbiških šjemah* je značilna podrobna dokumentacija tridnevnega pustnega dogajanja, ki vključuje pantomimično predstavo, poberijo darov in pokop pusta. Poudarek je na avtentičnosti in domači izdelavi mask ter vključevanju vseh članov skupnosti. V obeh primerih, v *Zagorici in Ponikvah* se raziskovalka osredinja na oživitev, rekonstrukcijo in prilagoditev starih praks novim razmeram. Analiza vključuje spremembe v likih in obredjih, npr. nadomestitev tradicionalnih likov z novimi in prilagajanje šeg sodobnim potrebam.

LJUDSKA POBOŽNOST IN VEROVANJE

Helena Ložar-Podlogar je raziskovala eno od zelo pomembnih raziskovalnih področij, ljudsko pobožnost in verovanje. V tem poglavju je sedem besedil, od katerih so prva tri (o ljudski pobožnosti, božiču, veliki noči,) povezana pretežno z ljudsko pobožnostjo in krščanstvom, drugi dve z romarskimi središči (cerkev na Trški gori in cerkev sv. Ane), v zadnjem delu pa besedili o verovanju in šegah pastirjev ter šegah in verovanjih ob kresu. S terenskim delom, opazovanjem in sodelovanjem z lokalnimi skupnostmi, s preučevanjem zgodovinskih dokumentov, zapiskov in arhivov, ki beležijo pobožnosti in verske prakse skozi čas, navsezadnje s primerjavo ljudskih pobožnosti v različnih slovenskih regijah, je ugotovila njihovo raznovrstnost in podobnosti. Za ljudsko pobožnost je značilen preplet krščanskih in predkrščanskih elementov, preoblikovanih v krščanskem kontekstu. Ljudske pobožnosti so pomembne tako za posameznika kot za povezovanje skupnosti in izražanje vere v Boga in svetnike z rituali, molitvijo, pesmi in procesijami. Tradicionalne prakse so se prilagodile sodobnemu življenju, vendar ohranjajo osnovne elemente, ki zagotavljajo kontinuiteto kulturne dediščine. Elementi ljudske pobožnosti so vključeni v vsakdanje življenje posameznika in družine, od rojstva do smrti, ter povezujejo osebno in skupnostno vernost.

Besedila o ljudski pobožnosti so v raziskovalnem opusu Helene Ložar-Podlogar namenjena predvsem javnosti, ki jo zanimajo kulturne in verske tradicije ter zgodovinski vidiki ljudske pobožnosti. Zato so napisana v razumljivem jeziku, a ohranjajo znanstveno podlago in natančnost. Avtoričin motiv je pojasniti pomen, funkcijo in zgodovinsko ozadje šeg in na ta način prispevati k boljšemu razumevanju in ohranjanju kulturne dediščine. Besedila o ljudski pobožnosti tako poudarja bogastvo in raznovrstnost kulturne dediščine ter pomen ohranjanja in razumevanja tradicionalnih verskih praks v sodobnem svetu.

Pri tem ugotavlja, da vsebujejo *božične šege* številne predkrščanske elemente, kot je postavljanje zelenja in obredna priprava hrane, ki so se preoblikovali v krščanski kontekst in imajo pomembno vlogo pri ohranjanju družinske povezanosti in izražanju verske pripadnosti. *Velikonočne šege* vključujejo elemente, ki izvirajo iz predkrščanskih verovanj, povezanih z naravo, npr. butarice; imajo apotropejsko funkcijo. *Ljudska pobožnost* se kaže v procesijah, romanjih in drugih oblikah kolektivnega verovanja, ki imajo pomembno vlogo pri povezovanju skupnosti.

V dveh besedilih analizira romarski središči. Prva, *Trška gora*, je pomembna romarska destinacija že od 17. stoletja, poznana po čudežnih ozdravljenjih in priljubljena med lokalnim prebivalstvom. Raziskovalka je pozorna najprej na romanje, nato pa na stare pesmarice, zgodovinske zapise in dokumente, ki se nanašajo na cerkev. Aktivno sodeluje z lokalno skupnostjo, da bi zbrala pesmi in zgodovinska pričevanja. Primerja pesmi z drugih območij, predvsem iz zbirke *Slovenskih ljudskih pesmi*, da bi bilo mogoče razumeti regionalne razlike in podobnosti. Pesem »Na Trški gorici že dan zvonik« je ohranjena v več variantah, ki se razlikujejo glede na lokalne šege in interpretacije.

Druga je *cerkev sv. Ane*, pomembnega romarskega kraja, kjer so se zbirali verniki iz bližnjih in daljnih krajev, še posebej ženske, ki so se priporočale za srečen porod in materinstvo. Leta 1952 je bila cerkev podrti zaradi gospodarskih načrtov, kar je povzročilo nezadovoljstvo lokalne skupnosti in težave pri ohranjanju kulturne dediščine. Njen inventar, tri baročne oltarje, slike Valentina Metzingerja in druge dragocene umetnine so prenesli v cerkev Žalostne Matere božje v Smolenji vasi.

Verovanja in šege pastirjev v slovenskih nižinah. Avtorica razkriva dva tipa pastirjev, prvi so odrasli pastirji, ki profesionalno skrbijo za živino celotne skupnosti, drugi pa so mladi pastirji, večinoma šolarji, ki skrbijo za družinsko živino. Pastirji verujejo v obstoj zlih sil, ki lahko škodujejo živini, zlasti kravam. Tem silam nasproti so svetniki in apotropejski (zaščitni) predmeti, ki izvirajo iz krščanske tradicije. Medtem, ko so zle sile pogosto poganškega izvora, so zaščitni ukrepi in rituali večinoma krščanskega izvora, a se razlikujejo od uradne cerkvene prakse. Pomembni datumi za pastirske obrede so veliki krščanski prazniki, kot so binkoštni prazniki, vnebohod, telovo in Janezov dan. Na te dni so izvajali posebne zaščitne obrede, kot so pokanje z biči, streljanje in zvonjenje. Prav tako razširjena so bila verovanja v zle sile, zlasti čarovnice. V pastirskih šegah so bili pomembni krščanski zakramentali, npr. blagoslovljene oljčne vejice ali blagoslovljena voda. Sveti Martin je bil njihov glavni zaščitnik pastirjev. Poleg tega so imele te šege pomembno vlogo tudi pri povezovanju skupnosti in izražanju skupne identitete.

Sončni obrat. Avtorica primerja šege in verovanja v različnih slovenskih regijah in različnih zgodovinskih obdobjih, da bi ugotovila razlike in podobnosti. Sončev obrat (24. junij) velja za najdaljši dan v letu. Predniki so z različnimi čarnimi dejanji, predvsem s kurjenjem kresov, proženjem gorečih koles in nošenjem plamenic, želeli soncu

pomagati ohraniti moč. Kresna praznovanja so bila zelo slikovita, spremljale so jih šege, povezane z ognjem, obhodi in petje kresnic, obdarovanje in verovanje v magično moč rastlin, predvsem kresnih rož. Obredi so krepili skupnost in izražanje vere. Raziskave o slovenskih šegah ob sončnem obratu razkrivajo bogato kulturno dediščino, ki združuje pogsanske in krščanske elemente.

»TEORIJA NI KORENINA, TEMVEČ CVET PRAKSE«

Velikokrat imamo manj filološko ali kulturno zgodovinsko usposobljeni raziskovalci težave s tem, kako uvrstiti dela naših predhodnikov. Navajeni velikokrat nenavadno močne fascinacije nad teorijami, se nam zdijo ti spisi odmaknjeni ali neteoretski. Ko sem se na nemškem etnološkem kongresu v Bremnu leta 1985 nekoliko pritoževal nad t. i. teoretsko skromnostjo slovenskih narodopiscev, me je eden vodilnih nemških etnologov, poučil, da so te raziskave zelo pomembne, a na drugačen način, kakor si predstavljam.

Z razbiranjem tega gostega, lahko rečemo da dodobra internaliziranega in zato pogosto tudi netematiziranega teoretskega tkiva, ki so ga oblikovale filološke in kulturno zgodovinske šole, deloma tudi posamezniki, npr. Arnold van Gennep, Kaarle Krohn (1926) idr., se lahko vprašamo. Kam je mogoče uvrstiti delo mag. Helene Ložar-Podlogar?

»Teorija ni korenina, temveč cvet prakse« (Ernst Freiherr von Feuchtersleben). Tako hudomušno opisuje raziskovalka svoje stališče o potrebi po teorijah in praksi, ko navaja znamenito izjavo avstrijskega zdravnika in esejista.⁸ V besedilih res ne tematizira ali posebej razkriva jasnih teoretskih premis, razen sklica na van Gennepa, a po njenem delu in razmislekih, njenih učiteljih, npr. Niku Kuretu, študiju na Dunaju pri Richardu Wolframu in deloma Helmutu Fielhauerju, dolgoletnem dopisovanju in stikih z Leopoldom Kretzenbacherjem in Robertom Wildhaberjem, je mogoče razbrati vire in ji pripisati raziskovalno paradigmo. Zgled so ji bili predvsem raziskovalci iz kroga *Alpes orientales*, ki se je napajal tako na kulturno-zgodovinsko, zgodovinsko-geografski, a tudi filološki analizi. V sedemdesetih letih lahko to označimo kot neverjetno tipičen zamik, znan tudi v slovenski literaturi, zapoznelo recepcijo in predelavo idej, ki pa omogoča bolj umirjen, tudi stvarnejši pristop polju in predmetu raziskave. Osnovno stališče marsikaterega raziskovalca folklore v tem času je bilo ambivalentno, med željo, idealno tipsko podobo in dejstvom. Na ravni jezikovnega upovedovanja to dilemo

⁸ V doslej najbolj temeljitem pregledu razvoja slovenskega narodopisja in antropologije (Slavec Gradišnik, 2000) je Ložar-Podlogarjeva omenjena v zvezi z nastankom *Narodopisja Slovenecv* I in II, in z dopolnjevanjem Kuretovega gradiva o šegah.

najbolje opisujejo besedila, v katerih se z etnografskim - nekateri bi rekli dramatičnim - sedanjikom opisuje in zapisuje etnografski preteklik, danes opazen le še v prežitkih.⁹

Preplet teh izhodišč ji je omogočil bistveno boljše razlikovanje med podobnimi praksami, kot so različne prakse pri oteповcih, kjer lahko govorimo o »narcizmu majhnih razlik«, s katerimi se vsaka vas želi razlikovati od druge, tako na ravni predmetnosti kot jezika. Pri slednjem za identifikacijo »avtentičnega« govora zadošča razlika v izgovorjavi posamičnega fonema. Prav tako se je posvetila funkcijam in razlagam, s katerimi so te prakse utemeljevali. Njeno delo odlikuje izrazit fokus na lokalne prakse, pri čemer je raziskavo in pristop prilagajala objektu samemu. Gradivo ji je narekovalo metodološke izbire, naj gre za kartiranje pojava ali kulturno zgodovinski premislek ali filološko obravnavo. Tako je npr. pri raziskovanju lažne neveste v nemškem ali oteповcev v slovenskem jeziku, poleg opisa ritualne prakse vključila tudi umeščanje in kartiranje različnih praks v srednjeevropskem prostoru. Ta raziskovalni prijem je značilen za *Alpes orientales*, nadnacionalno ali nad-etnocentrično gibanje, značilen pa je tudi za raziskave, kjer je v ospredju kartiranje posameznega fenomena in njegove lingvistične pojavnosti. Prav tako je raziskovala izvor in razvoj ritualnih praks, pri čemer je občasno navedla pomisleke o tem, v kaj se določena ritualna praksa spreminja.

O tem, kako je gradivo ali osnovno raziskovalno vprašanje vplivalo na njeno raziskavo, sta najbolj povedni dve besedili, o razmerju med središčem, mestom in podeželjem, ter šegami pred poroko v okolici Novega mesta. V prvem primeru je razgrinjala kulturno dinamiko in soodvisnost med središčnimi kraji in podeželjem, saj enega brez drugega ni; v drugem primeru je bilo osrednje težišče na socialnem statusu in pogajanju o pogodbenem razmerju med bodočim možem in ženo. Oboje na nek način definira tudi ritualne prakse in njihov kontekst.

⁹ Glavni akterji v svojih pripovedih in opisih velikokrat prevedejo in strnejo željo in pričakovanja, kako naj bi se ritualna praksa odvijala, v zamišljeno resničnost. Nekaj te ambivalence je razvidne tudi v vpisih v *Register nesnovne kulturne dediščine* - navajam le vpise, ki jih v tej knjigi analizira Ložar-Podlogar -, v katerega so vpisani ponikovske (<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/ponikovske-mackare>) in zagoriške mačkare (<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/zagoriske-mackare>), vrbiške šeme (<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/vrbiske-seme>) in otepanje v Bohinju (<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/otepanje-v-bohinju>).

ENSURING TRACES OF TRADITION

Helena Ložar-Podlogar began her research journey in a family environment filled with old folk songs and ethnological heritage, enriched by her grandparents and family friends, including well-known ethnologists. Her studies in the Germanic program and ethnology at the University of Ljubljana's Faculty of Arts provided her with an extensive understanding of Slovenian culture and traditions, which she enhanced through intensive fieldwork both at home and abroad. Her work is based on field research, collecting oral testimonies and historical documents, and conducting comparative studies. She has collaborated with many researchers, including Niko Kuret, her first true mentor, studied ethnology in Vienna (with Richard Wolfram and Helmut Fielhauer), and was active in the Alpes Orientales research group (with Milko Matičetov, Leopold Kretzenbacher, and Robert Wildhaber, among others), which allowed her to gain an in-depth understanding of customs and traditions in Slovenia, the Alpine region, and the broader central European area.

Podlogar's research approaches include direct observation, collecting oral testimonies, and comparing neighboring areas. Her work focuses on documenting cultural heritage and understanding local differences and the influences of broader historical processes. The theoretical premises of her work stem from Arnold van Gennep's theory of rites of passage, which facilitates the understanding of the symbolism and function of various rituals in the life cycle of individuals and communities. In her works, she has documented numerous traditional customs related to the cycle of life, such as weddings, births, and deaths, as well as the annual cycle, particularly costumes and masquerades. She has also studied folk piety and beliefs. Her research highlights how these customs reflect broader social and cultural patterns, and how they change over time. In her research, she has employed various methodological approaches, from mapping phenomena to cultural-historical and philological analysis. Her work is crucial for preserving cultural heritage and ensuring the continuity of traditional forms in contemporary times. Podlogar's research has contributed to a better understanding and preservation of traditional Slovenian customs, which is vital for the cultural identity and heritage of the Slovenian people.

Her work has been recognized by the Austrian Ethnological Society and the Slovenian Ethnological Society, which awarded her the Murko Prize for her life's work.

LITERATURA

- Bogataj, Janez. 2011. *Slovenija praznuje: sodobne šege in navade na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Habinc, Mateja. 2000. »Gresta v nedeljo popoldne na pokopališče?«: [o skrbi za grobove in njihovem obiskovanju na primeru brežiških pokopališč od tridesetih let 20. stoletja do danes]. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Kvartič, Ambrož. 2023. *Od imena do spomina: šege, navade in obredi življenjskega kroga na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Krohn, Kaarle. 1926. *Die folkloristische Arbeitsmethode*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Kuret, Niko. 1965-1970. Praznično leto Slovencev 1-4. Celje: Mohorjeva družba.
- Ložar-Podlogar, Helena. 1995. *V adventu snubiti - o pustu ženiti: svatbene šege Ziljanov*. Celovec: Mohorjeva družba.
- Ložar-Podlogar, Helena. 2001. Murkova nagrada in priznanja etnologom. *Glasnik SED* 41 (1/2): 139-141.
- Ložar-Podlogar, Helena. 2015. Spomin, ki ostane ---: Milko Matičetov: (10. september 1919, Kopriva na Krasu-5. december 2014, Ljubljana). *Etnolog* 25/76: 347–353. <<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-GSC7BISD>>.
- Ravnik, Mojca. 2004. Sv. Štefan v Zanigradu, praznik sorodstva, vasi in soseske. *Traditiones* 33 (1): 97-115, <https://ojs.zrc-sazu.si/traditiones/article/download/1219/989>
- Rožman, Irena. 2004. *Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Slavec Gradišnik, Ingrid. 2000. *Etnologija na Slovenskem. Med čermi narodopisja in antropologije*. Založba ZRC. Ljubljana.
- Testa, Alessandro, and Cyril Isnart. 2020. Ethnology's Hot Notion? A Discussion Forum on How to Return to »Tradition« today. *Ethnologia Europaea* 50 (1): 89–108. <<https://doi.org/10.16995/ee.1998>>
- van Gennep, Arnold (1909). *Les rites de passage* (in French). Paris: Émile Nourry.

UREDNIŠKE OPOMBE

Delo Helene Ložar-Podlogar je razen knjige o ziljski ohceti *V adventu snubiti, ... o pustu ženiti* razpršeno objavljeno v različnih znanstvenih in strokovnih revijah, sporočeno na različnih predavanjih, ... Ker ni prisotna na znanstvenih družbenih omrežjih, npr. na Academia.edu ali Researchgate.net, je njen raziskovalni opus v celoti praktično nedostopen in njen pomen neznan. Da bi temu odpomogli, sta tu zdaj dve knjigi, prva, v kateri se raziskovalka ukvarja s šegami in navadami ter ljudsko pobožnostjo, in druga, v katerem so fokus njenih raziskav raziskovalci, zbiralci, narodopisci sami, in v kateri bo tudi seznam vseh del, dostopnih na spletu.

Kriterij za prvi izbor besedil med nad 350 v Sicrisu navedenimi enotami (tu ne štejem nad 450 gesel za različne enciklopedije) so bile znanstvene objave. Drugi, dodatni izbor, v katerem so tudi nekatere strokovne objave in predavanja, je nastal v dogovoru z avtorico.

Besedila so bila objavljena v različnih glasilih, ob različnih priložnostih in za različne javnosti, zato so tudi uredniško različno urejena, od nenavajanja do navajanja avtorjev med besedilom ali v opombah pod črto, morebitnega seznama virov in literature, povzetkov ali sinopsisov, rabe narekovajev in kurzive, do terminologije in rabe jezika, ki se je v zadnjih dvajsetih, tridesetih letih spremenila. Praksa izdaje zbranih ali izbranih spisov je različna. Tako so besedila akademika Franceta Bezljaja izšla ponatisnjena, le s spremno besedo, nekateri uredniki objave redigirajo, npr. novo poknjižijo oz. lektorirajo. Z avtorico sva se odločila za čim manj posegov, torej le za najbolj nujne popravke ali morebitno odpravo nejasnosti. V besedilih ostajajo nekatere, bralsko gledano, dvoumnosti; krepka pisava je uporabljena kot označevalni element le pri najpomembnejšem razlikovanju. Tri četrtine besedil v knjigi je nastalo z računalniško prepoznavo, zato so vsekakor možni zdrs ali spregledi, še posebej pri naglasih, kjer se kaže skrb avtorice za objavo lokalne izreke. V večini primerov je na voljo spletna povezava.

Nekatera besedila so tu natisnjena v jeziku objave. V nemščini gre za prispevka o razmerju med mestom in podeželjem (Stadt - Land Beziehungen) ter lažni nevesti (Falsche Braut), zanimivem fenomenu v ženitovanjskih šegah; slovensko besedilo o otepcvih je bilo kasneje dopolnjeno z novimi spoznanji in objavljeno v nemškem jeziku v tujini, zadnji prispevek v tujem, nemškem jeziku pa je o kresu s slovenskim povzetkom. Daljše slovenske povzetke sem dodal sam. Slovenskemu besedilu o smrtnih šegah je dodana angleška verzija.

Za Heleno Ložar-Podlogar je značilna bogata fotodokumentacija predvsem pustnega dogajanja; zaradi obsega obeh knjig je bil izbor fotografij omejen predvsem na še neobjavljene. Prek spleta pa je možna povezava na fotografije, objavljene v izvirnih člankih.

Pri rabi imen, npr. Niko Zupanič, kjer vse do leta 2000 pišejo Županič, sem uporabil zadnjo, aktualno varianto.

**V PRIČAKOVANJU
MIRU**

Dirigent: Jernej Habjanič

Korepetitorja: Alenka Čibej
Iztok Lajovic

Habjanič

Koncert je omogočila Komercialna banka Triglav

V pričakovanju miru
Izidal MFZ Lipa zelenela je...
Oblikoval Branko Čibej
Razmnoževanje Cveta Skušek

Ljubljana, 1991

Slovenska Filharmonija
Ljubljana, 19. decembra 1991 ob 19³⁰ uri

Spored

Antifona	Ecce Dominus veniet et omnes sancti	I. Gallus
Antifona	Venit lumen tuum ierusalem	I. Gallus
Alleluia	Dies sanctificatus illuxit	I. Gallus
Magnificat	O rex gloriae Domine virtutum	I. Gallus
Comunio	Factus est repente de coelo sonus	I. Gallus
Antifona	Domum tuam, Domine, decet sanctitudo	I. Gallus
	Ave Maria	I. Gallus

* * *

Anton Nedved	Naša Zvezda	Simon Gregorčič
Hugolin Sattner	Na planine	Fran Cimperman
Matej Hubad	Po jezeru	Miroslav Vilhar
Janko Žitovnik	Večernica	A. M. Slomšek (ponovodetle)
Oskar Dev	Meglica	ljudaka
Samo Vremšak	Pastirska	kornjska ljudaka
Pavle Merku	Injen česus jti gna'	ljudaka iz Ruzije
Ubaldo Vrabec	Gularja sen tiela jmiet	ljudaka iz Benečije

Mir — kratka, a vendar tako bogata beseda. Mir vsem narodom tega sveta; Mir v Evropi, mir vsem slovanskim narodom, mir nam, majhnemu, a po srcu in duši velikemu slovenskemu narodu, mir v vsaki družini...

Advent — čas pričakovanja vznemirljivih prazničnih dni, ki jih izpolnjujejo in jim dajejo poseben čar in pomen pričevanja našega bogatega ljudskega izročila; pričakovanja novega leta z upanjem in željami za boljše, srečnejše dni; čas pričakovanja naše mlade države, pričakovanja Miru...

Mir — beseda s toliko pomeni, s toliko predstavami: mir — svet brez vojne; mir — ljubezen v družinah; mir — tišina, narava, morda osamljenost? mir — tiha pesem, melodija, ki pomirja, ki uspava, ob kateri lahko sanjamo o miru...

Božič — čas miru, čas svetlobe. In kakor so naši predniki v teh dneh, dneh zimskega sončnega obrata, prižigali ognje, da bi pomagali Soncu, ki je izgubljalo svojo moč, tako je včasih za nas pesem kakor lučka, ki nam pomaga živeti. „Bolje je prižigati drobno lučko, kakor pa tarnati nad temo“ pravi pregovor. Mi vam z nocojšnjim večerom želimo prižigati tako lučko s pesmimi slovenskih skladateljev. Ponesite jih v srcu s seboj z željo za Mir in lepo praznovanje.

Helena Ložar-Podlogar

V PRIČAKOVANJU MIRU - Programski list koncerta mešanega pevskega zbora *Lipa zelenela* je osamosvojitvi Slovenije. Avtorica spremnega besedila je Helena Ložar-Podlogar.

Izbrani etnološki spisi I prinašajo znanstvena in strokovna besedila Helene Ložar-Podlogar o šegah in verovanju, objavljena v različnih revijah in monografijah.

Obravnavala je pomembne mejnike v življenju posameznika in skupnosti, kot so rojstvo, poroka in smrt. Preučevala je ženitovanjske šege, ki vključujejo vasovanje, snubljenje, poročni obred in svatbo, pri čemer je poudarila apotropejska dejanja za zaščito para in družine ter ohranitev rodovitnosti. Raziskovala je ženitovanjske šege v Ziljski dolini, Prekmurju, na Dolenjskem in Kočevskem ter šege ob rojstvu in smrti, pri čemer je izpostavila magične in simbolične prakse.

Preučevala je tudi šege letnega cikla, kot so božične in velikonočne šege, kresni obredi ter pustne šege. Ugotavlja, da so božične in velikonočne šege preplet krščanskih in predkrščanskih elementov, povezanih z naravo. Kresni obredi so bili povezani s sončevim obratom in so vključevali kurjenje kresov ter druge magične prakse. Pustne šege je raziskovala v različnih slovenskih krajih, na Banjški planoti, v Bohinju, Vrbiici, Zagorici in Ponikvah, pri čemer je dokumentirala tradicionalne maske in obrede ter ugotavljala, kako so se te prakse prilagajale sodobnemu času.

Raziskovala je tudi ljudsko pobožnost in verovanja, krščanske praznike (božič, velika noč), romarska središča, verovanje in šege pastirjev ter šege ob kresu. Ugotavljala je, kako se predkrščanski elementi prepletajo s krščanskimi praksami in kako te prakse prispevajo k povezovanju skupnosti.

Njeno raziskovalno delo temelji na natančnem terenskem delu, analizi zgodovinskih virov in primerjalnih študijah, kar omogoča poglobljeno razumevanje kulturnih fenomenov in njihovo prilagajanje sodobnemu času. Helena Ložar-Podlogar s svojim delom pomembno prispeva k ohranjanju in razumevanju slovenske kulturne dediščine.

Helena Ložar-Podlogar je etnologinja, raziskovalka na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

ISBN 978-961-05-0874-8 24 €

9 789610 508748